Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk

Ruysbroeckli Willem

Editörler Peter Jackson
David Morgan

Çeviri Zülal Kılıç

Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk

1253-1255

Kitap Yayınevi

KİTAP YAYINEVİ – 229
SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ – 21

RUYSBROECKLİ WILLEM: MENGÜ HAN'IN SARAYINA YOLCULUK 1253-1255 / PETER JACKSON, DAVID MORGAN (ED.)

ÖZGÜN ADI
THE MISSION OF FRIAR WILLIAM OF RUBRUCK

© 1990, THE HAKLUYT SOCIETY
© 2010, KİTAP YAYINEVİ LTD.
BU ESER AKÇALI AJANSI İLE YAPILAN ANLAŞMA UYARINCA YAYINLANMIŞTIR.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

ÇEVİRİ
ZÜLAL KILIÇ

YAYINA HAZIRLAYAN
TAMER ERDOĞAN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

KAPAK
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 10 F: (0212) 294 90 80
E: İNFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2010

ISBN 978-605-105-056-0

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: KİTAP@KİTAPYAYİNEVİ.COM
W: WWW.KİTAPYAYİNEVİ.COM

Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk

1253-1255

Ruysbroeckli Willem

Giriş, Notlar ve Ekler
Peter Jackson, David Morgan

Çeviri
Zülal Kılıç

Kitapyayınevi

Resim 1. Ruysbroeckli Willem'in IX. Louis'ye vedası.

İçindekiler

Editörün notu 7
Kısaltmalar 9
Haritalar 10
Rahip Ruysbroeckli Willem'in gezisinin kronolojisi 11
Moğol imparatorluk ailesi: soyağacı tablosu 16
Giriş 17
Ruysbroeckli Willem'in Fransa Kralı IX. Louis'ye raporu 73
Çevirenin notu 74
Önsöz 75
1 Gazaria Ülkesi 77
2 Tatarlar ve Evleri 87
3 Yiyecek ve İçecekleri 93
4 Comos'u Nasıl Yaparlar? 95
5 Yedikleri Hayvanlar, Giysileri ve Avlanma Biçimleri 98
6 Erkekler Nasıl Traş Olur ve Kadınlar Nasıl Süslenir 101
7 Kadınların Görevleri ve İşleri 103
8 Yasa ve Adalet; Ölüm ve Cenaze 106
9 Barbarlarla Karşılaşma ve Barbarların Nankörlüğü 110
10 Scacatai'nin Karargah ve Hıristiyanların Comos İçmemesi 113
11 Hamsin Yortusu Arifesinde Alanların Gelmesi 115
12 Vaftiz Olmak İstediğini Söyleyen Saraken ve Cüzzamlı Gibi Görünen Adamlar 117
13 Çektikleri Sıkıntılar ve Roman Mezarları 120
14 Sartak'ın Bölgesi ve Buranın Halkları 124
15 Sartak'ın Sarayı ve Görkemi 126
16 Sartak'ın Babası Batu'ya Gitme Buyruğuna Uyarlar 131
17 Sartak, Mengü Han ve Keu Han'ın Hıristiyanlara Gösterdikleri Saygı 133
18 Ruslar, Alanlar ve Hazar Denizi 138
19 Batu'nun Sarayı ve Onları Karşılama Biçimi 142
20 Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 147
21 İagac Irmağı ve Değişik Bölgeler ve Halklar 149
22 Yolculuk Boyunca Çektikleri Açlık, Susuzluk ve Diğer Zorluklar 152

23 Buri'nin Nasıl İdam Edildiği ve Almanların Nerede Oldukları 156
24 Nasturuler ile Sarakenlerin Nasıl Birbirlerine Karıştıkları ve Buradaki Putperestler 161
25 Tapınakları ve Putları ve Tanrılarına İbadet Ederken Nasıl Davrandıkları 164
26 Eskiden Kendi Akrabalarını Yiyenler de Dahil, Çeşitli Halklar 168
27 Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 176
28 Mengü'nün Sarayı ve Huzura İlk Kabul 183
29 Ruysbroeckli Willem'in Mengü'nün Sarayında Yaptığı, Gördüğü ya da Duyduğu Bazı Şeyler 193
30 Mengü'nün Karakurum'daki Sarayı ve Paskalya Bayramı 219
31 Guillaume Usta'nın Hastalığı ve Nasturi PApazın Ölümü 227
32 Karakurum ve Mengü'nün Ailesi 231
33 Ruysbroeckli Willem'in Ayrılmak İçin İzin İstemesi ve Teolojik Tartışma 236
34 Ruysbroeckli Willem'in Mengü ile Son Görüşmesi 246
35 Şamanlar 250
36 Han'ın Ziyafetleri, Krala Gönderilecek Mektup ve Ruysbroeckli Willem'in Dönüşü 256
37 Ruysbroeckli Willem'in Baachu'nun [bayçu] Hirkania'daki Kampına Kadar Yolculuğu 264
38 Hirkania'dan Tripoli'ye Yolculuk 274
Sonsöz 284
Ekler 287
1 Tercümanın adı 287
2 Mokseller ve Merdvinler/Merdalar 287
3 "Coir Chan" 288
4 Moğol hükümdarlarının seçildikleri yer 289
5 Batu ile görüşme 289
6 Vlaklar ve "Uiak"lar 290
7 Uygur kralı ve Cengiz Han'ın kızı 291
8 Manicilik ve Yaratılış 292
9 Anadolu (Rum) Selçuklu Sultanlığı 293
Başvurulan Eserler Kaynakçası 295
Dizin 305

Editörün Notu

Hakluyt Derneği 1900'de İkinci Dizinin IV. cildi olarak William Woodville Rockhill'in *The Journeys of William of Rubruck to eastern parts of the world 1253-1255* (Ruysbroeckli Willem'in dünyanın doğu kesimlerine yolculuğu) başlıklı yapıtını yayınladı; bu, Kubilay'ın Marco Polo'yu kabul etmesinden yirmi yıldan fazla bir süre önce Moğol Asyası'nı boydan boya geçen ve Kubilay'ın kardeşi Büyük Han Mengü'yü ziyaret eden bir Fransisken rahibin raporunun, yorumlu bir çevirisiydi. 1950'lerin sonlarında Hakluyt Derneği, Manchester Üniversitesinden Profesör J.A. Boyle'un, Rockhill'in mükemmel, ama artık eskimiş versiyonunun yerine, raporun yeni bir açıklamalı çevirisini yayınlama önerisini kabul etti. Kitapta bir ilerleme sağlayamamış olan Profesör Boyle 1976'da benden Latince metnin çevirisini üstlenmemi istedi. Ancak iki yıl sonraki ölümünden sonra, evrakları arasında yorumlarla ilgili bir çalışma bulunamadı ve ben de Dr. Morgan'dan, Profesör Boyle'un katkısı olacak kısmı üstlenmesi istendiğinde Derneğe katıldım. Sonunda vardığımız anlaşma, benim çeviriyi tamamlamamı ve Dr. Morgan ile benim projenin geri kalanında işbirliği yapmamızı öngörüyordu.

Kapak sayfası her birimizin katkılarının niteliğini ve kapsamını belirtmek üzere tasarlanmıştır. Çeviriden yalnızca ben sorumluyum; ama giriş, yorumlar ve eklerde sorumluluğu paylaşıyoruz. Sonunda izlediğimiz yöntem, bunlar üstündeki çalışmanın çoğunu da benim yapmam, bir dizi taslak hazırlamam ve Dr. Morgan'ın bunlarda değişiklikler ve eklemeler yapması anlamına geldi. Dr. Morgan dizini yalnız başına derleyerek de sonsuz minnetimi kazandı.

Umudumuz bu yapıtın Rockhill'in çalışmasını aşacak ciddi bir gelişimi yansıtmasıdır. Kuşkusuz, geçen otuz yıl içinde Moğollar konusundaki araştırmalarda büyük bir artış olması, Rockhill'in yorum yapamadığı birçok sorunun aydınlatılmasını sağlamıştır. Şu da gerçektir ki, Rockhill'in bu kitabın editörlerine göre bir avantajı vardı: uzun süreler Doğu Asya'da seyahat etmesi ve tam da rahibin dolaştığı türden arazide kişisel deneyimleri olması. Bu nedenle birçok noktada hâlâ Rockhill'in kendi notlarına başvur-

mak gerekli oldu. Bir başka açıdan da, Rockhill'in önüne koyduğu hedefe ulaşmakta yetersiz kaldığımızı vurgulamak gerekir. *Ruysbroeckli Willem'in yolculuğu*, Giovanni del Pian di Carpini'nin 1245-47'de papa adına Moğollara yaptığı diplomatik ziyaretten sonra yazılan raporun son bölümünün bir çevirisini de içeriyordu. Bu raporun tarihçesinin, bir dizi değişik versiyonunun bulunmasıyla, Rockhill'in zamanında bilindiğinden çok daha karmaşık olduğu ortaya çıkmıştır. Bunların arasında en önemlisi "Tartar İlişkisi" denilen, Carpini'nin yolculuğunun standart metinden büyük farklılıklar gösteren eski bir anlatısı olan nüshadır. Bu nedenle, Carpini metinlerinin tek bir ciltte karşılaştırılarak birleştirilmesi, çevirisi ve yorumlanmasının çok uzun sürmeyeceğini içtenlikle umarak, kendimizi Ruysbroeckli Willem'le sınırlamayı daha uygun bulduk.

Moğol imparatorluğuyla ilgili konularda çalışan herkes gibi biz de kaçınılmaz olarak dil bilgilerimizin yetersiz kaldığını gördük. Çince özel adlar ve terimlerdeki yardımı için Londra Üniversitesi'nden Profesör Tim Barrett'e teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz. Warburg Enstitüsünden Dr. W. F. Ryan da özellikle Slav dillerine ilişkin konularda yararlı tavsiyelerde bulunmuştur, bunları teşekkür ederek benimsedik.

Cambridge'ın Corpus Christi Kolejinin yöneticisine ve öğretim üyelerine de, Parker Kütüphanesindeki *Itinerarium* elyazmalarını inceleme olanağı verdikleri ve 66A elyazmasında bulunan resimleri basma izni için teşekkür etmemiz gereklidir.

Peter Jackson
Keele, Eylül 1989

Kısaltmalar

AFH	Archivum Franciscanum Historicum
AO	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
BJRL	Bulletin of the John Rylands Library (Manchester Üniversitesi)
BSO(A)S	Bulletin of the School of Oriental (and African) Studies
CAJ	Central Asiatic Journal
CHI, V	J. A. Boyle (ed.), The Cambridge History of Iran, V. The Saljuq and Mongol periods (Cambridge, 1968)
DACL	F. Cabrol ve H. Leclercq (ed.), Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie (Paris, 1907-53)
DHGE	A. Baudrillart vd. (ed.) Dictionnaire d'histoire et de geographie ecclesiastiques (Paris, 1909 - devam etmektedir)
DTC	A. Vacant vd. (ed.), Dictionnaire de theologie catholique (Paris, 1899-1950)
EHR	English Historical Review
EI¹	The Encyclopaedia of Islam, 1. baskı (Leiden ve Londra, 1913-34)
EI²	The Encyclopaedia of Islam, 2. baskı (Leiden, 1954 – devam etmektedir)
GMS	Gibb Memorial Series
HJAS	Harvard Journal of Asiatic Studies
JA	Journal Asiatique
JAH	Journal of Asian History
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JEH	Journal of Ecclesiastical History
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society
JWH	Journal of World History
MGH Scriptores	G.H. Pertz vd. (ed.), Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (Hanover, 1826-1913. 32 cilt)
MS	Monumenta Serica

ODCC	F.L. Cross (ed.), The Oxford dictionary of the Christian Church, 2. baskı (Oxford, 1974)
OS	Ostkirchliche Studien
PFEH	Papers in Far Eastern History
PL	J.P. Migne (ed.), Patrologiae cursus completus. Series latina (Paris, 1844-64)
RHC	Recueil des Historiens des Croisades (Paris, 1841-1906)
SI	Studia Islamica
TP	T'oung Pao
TVOIRAO	Trudy vostochnogo otdeleniia imperatorskogo russkogo arkheologicheskogo obshchestva
ZS	Zentralasiatische Studien

Haritalar

Harita 1. Moğolların Batı'da ilerleyişi 23
Harita 2. Ruysbroeckli Willem'in ziyareti sırasında (1253-55) Moğol imparatorluğu 39
Harita 3. Ruysbroeckli Willem'in Batı Asya'da gidiş ve dönüş yolculuklarını gösteren harita. Ruysbroeckli Willem'in verdiği isimler italikle yazılmıştır 79
Harita 4. Ruysbroeckli Willem'in Batu'dan Mengü'ye yolculuğu 153

Gezi Kronolojisi*

Paskalyadan önceki Pazar (13 Nisan 1253)	Ayasofya'da vaaz verdi (I, 6)
®Nones Mayıs (7 Mayıs 1253)	Karadeniz'e girdi (I, 1)
®XII Kal. Haziran (21 Mayıs 1253)	Soldaia'da karaya çıktı (I, 6)
®Kal. Haziran (1 Haziran 1253)	Soldaia'dan ayrıldı (I, 10)
İki gün sonra	Moğollarla ilk karşılaşma (I, 14)
Ertesi gün (4 Haziran 1253)	"Scacatai"ın kampına varış (IX, 3; X, 1)
Hamsin yortusundan sonraki gün (9 Haziran 1253)	Sartak'ın karargâhına hareket (X, 6; ayrıca karş. XII, 1-3)
Aziz Mari Magdelene yortusundan birkaç gün önce (yak. 20 Haziran 1253)	Don kıyılarına varış (XIII, 7)
	Orada üç gün bekleme (XIII, 9)
®2 Kal. Ağustos (31 Temmuz 1253)	Sartak'ın karargâhına varış (XIII, 14); "Coiac" ile görüşme
Zincirlenmiş Aziz Petrus yortusu (1 Ağustos 1253)	Sartak'ın huzuruna çıkış (XV, 8; ayrıca bkz. 4-5)
İki gün sonra (3 Ağustos 1253)	Sartak'ın karargâhından ayrılış (XVI, 1 ve 2)
İki gün sonra (5 Ağustos 1253)	Volga kıyılarına varış (XVI, 5) Volga'dan tekneyle Batu'nun karargâhına yolculuk (XIX, 3) Beş hafta Batu ile Volga'nın sol yakasında yolculuk (XX, 2)
Haçın Yükseltilmesinden** sonraki	Batu'nun kampından Mengü'nün karargâhına

Gün	hareket (XX, 7)
(15 Eylül 1253)	
(26/27 Eylül 1253)	Volga'nın on iki gün ötesinde Ural ırmağını geçti (XXI, 1)
	Kanglilerin topraklarından geçti (XXI, 6)
Tüm Azizler arifesi	Güneye döndü (XXII, 3)
(31 Ekim 1253)	
Tüm Azizlerin 8. günü	Kencek'e girdi (XXII, 4)
(8 Kasım 1253)	
	Kuyas (XXIII, 5)
(19 Kasım 1253)	On iki gün geçirdiği Kayalık'a varış (XXIII,7)
Aziz Andreas	Kayalık'tan ayrıldı (XXVII, 1)
(30 Kasım 1253)	
(2/3 Aralık 1253)	Ala Göl'ün doğu ucundan geçti (XXVII, 2)
	Bo lad'ın üç günlük yol yakınından geçti (XXIII, 3)
Aziz Nikolas	"Yüksek dağlara" girdi (XXVII, 3)
(6 Aralık 1253)	
	Emil-Kobuk bölgesi, eski kağan Güyük'ün karargâhı (XXVII, 5)
İncil yazarı Aziz Yuhanna	Mengü'nün karargâhına varış (XXVII, 10)
(27 Aralık 1253)	
Ertesi gün	Saraya getirilip sorgulanması (XXVIII, 5)
Ertesi gün	Nikaia'dan (İznik) gelen elçilerle karşılaşma (XXVIII, 10)
Masumlar yortusunun 8. günü	İlk kez Mengü'nün huzuruna çıkış (XXVIII, 12)
(4 Ocak 1254)	
İsa'nın vaftizi (6 Ocak 1254)	Mengü'nün "vaftizi" (XXIX, 14-16)
İsa'nın vaftizinin 7. günü	Kaldığı yeri değiştirerek, Ermeni keşişin yanına taşındı (XXIX, 18)
(12 Ocak 1254)	
Büyük Perhizin 1. Pazar'ı	Mengü keşişi azarlar (XXIX, 54)

(1 Mart 1254)	
Büyük Perhizin ortaları	Guillaume Usta'nın oğlunun saraya gelişi
(yak. 22 Mart 1254)	XXIX, 62)
İsa'nın Istırabı Pazar'ı	Mengü kampını kaldırarak Karakurum'a
(29 Mart 1254)	doğru yola çıkar (XXX, 5)
Paskalyadan önceki Pazar	Rahip Willem Karakurum'a girer (XXX, 6)
(5 Nisan 1254)	
(İki gün sonra)	Mengü Karakurum'dan ayrılıp, yola devam eder, rahipler geride kalırlar (XXX, 8-9)
Paskalyadan önceki Perşembe ve	Ruysbroeckli Willem Nasturilerin
Paskalya Pazarı	Karakurum'daki vaftizhanesinde
(9 ve 12 Nisan 1254)	Aşai Rabbani kutlar (XXX, 14)
Göğe Yükselişten önceki Pazar	Mengü'ye katılır (XXXII, 2)
(17 Mayıs 1254)	
Göğe Yükselişin ertesi günü	Mengü annesi ve Arık Böke'nin karargâhını
(22 Mayıs 1254)	ziyaret için yola çıkar (XXXII, 6)
Hamsin yortusu arifesi	Budistler ve Müslümanlar ile tartışma
(30 Mayıs 1254)	(XXXIII, 10 ve 12)
Hamsin yortusu	Mengü ile son görüşme (XXXIV, 1)
(31 Mayıs 1254)	
(1254 Haziran başı)	Mengü Karakurum'a döner (XXXVI, 1)
Hamsin yortusunun 8. günü	Mengü'nün büyük ziyafetinin başlaması (*age*)
(7 Haziran 1254)	
	Ruysbroeckli Willem sarayla birlikte Karakurum'dan ayrılır (karş. XXXVI, 16)
Vaftizci Yahya'dan iki hafta sonra	Mengü'nün karargâhından ayrılarak
(8 Temmuz 1254)	Karakurum'a gider (XXXVI, 14; ve karş.17)
(Birkaç gün sonra?)	Rahip Willem'in Karakurum'dan son ayrılışı
	İki ay ve on (beş?) gün sonra Batu'nun karargâhına varış (XXXVII, 1)
(yak. Temmuz sonu)	Yirmi gün yol gittikten sonra, Ruysbroeckli Willem Ermeni kralının geçip gittiğini öğrenir (XXXVII, 2)

Ağustos'un ikinci yarısı	Mengü'yü ziyarete gitmekte olan Sartak ile karşılaşır (*age*)
Haçın Yükseltilmesinden sonraki gün (15 Eylül 1254)	Batu'nun karargâhına varış (XXXVII, 5)
Tüm Azizlerden iki hafta önce (18 Ekim 1254)	Batu'nun kampından Saray'a hareket (XXXVII, 8)
	Batu'dan Saray'a yolculuk iki hafta sürer (XXXVII, 15)
Tüm Azizler (1 Kasım 1254)	Saray yakınlarında (XXXVII, 3-4) "Coiac'ın babasından ayrılış (14, karş. 10)
Aziz Martin (11 Kasım 1254)	"Alanların dağlarına" ulaşır (XXXVII, 14)
Ertesi gün	"Demir Kapı"ya varış (XXXVII, 18)
İki gün sonra (14 Kasım 1254)	Şabran (XXXVII, 19)
Ertesi gün	İskender'in surlarının yanından geçer (XXXVII, 20)
Ertesi gün	Şamakhi (XXXVII, 21)
Ertesi gün	Müghan ovasına girer (age)
Aziz Clement (23 Kasım 1254)	Aras boyunca ilerlemeye başlar (XXXVII, 24)
	Bayçu'nun karargâhı (XXXVII, 23)
Noel	Nahçıvan (XXXVIII, 1)
Hamsin yortusunun 8. günü (13 Ocak 1255)	Nahçıvan'dan ayrılış (XXXVIII, 6)
(16/17 Ocak 1255)	Dört günde Şehinşah'ın topraklarına varır (*age*)
Meryem'in Arındırılması (2 Şubat 1255)	Dominiken rahiplerle karşılaştığı Ani'de (XXXVIII, 9)
Büyük Perhizin 1. Pazar'ı	Anadolu Selçuklu Sultanının topraklarına girer
(14 Şubat 1255)	(XXXVIII, 8)
Büyük Perhizin 2. Pazar'ı	Aras'ın kaynak sularına ulaşır

(21 Şubat 1255)	(XXXVII, 24; XXXVIII, 11)
	Erzurum (XXIX, 13; karş. XXXVII, 24)
(28 Şubat/1 Mart 1255)	Sekiz gün Fırat boyunca ilerledikten sonra Kemah'a ulaşırlar; sonra ırmaktan ayrılıp, batıya yönelirler (XXXVIII, 11)
Kutsal Hafta (21-27 Mart 1255)	Sivas'ta (XXXVIII, 13)
Paskalyanın 8. günü	Kayseri'de (*age*)
İki hafta sonra (18 Nisan 1255)	Konya'ya ulaşırlar (XXXVIII, 14)
Göğe Yükselişten önceki gün (5 Mayıs 1255)	Korikos'a varış (XXXVIII, 16)
Hamsin yortusundan sonraki gün (17 Mayıs 1255)	Korikos'tan ayrılış (*age*)
Sis (XXXVIII, 17)	
Vaftizci Aziz Yuhanna'dan 8 gün önce (16 Haziran 1255)	Kıbrıs'a varış (XXXVIII, 8)
Aziz Petrus ve Pavlus (29 Haziran 1255)	Antakya (XXXVIII, 18)
Meryem'in urucu (15 Ağustos 1255)	Tripoli'de rahipler toplantısı (*age*)

Moğol İmparatorluk Ailesi

Yalnızca Ruysbroeckli Willem'in adını verdiği ya da yorumlarda geçen kişiler dahil edilmiştir (adların Ruysbroeckli Willem'in verdiği biçimleri italikle yazılmıştır). Kağanların adları büyük harfledir.

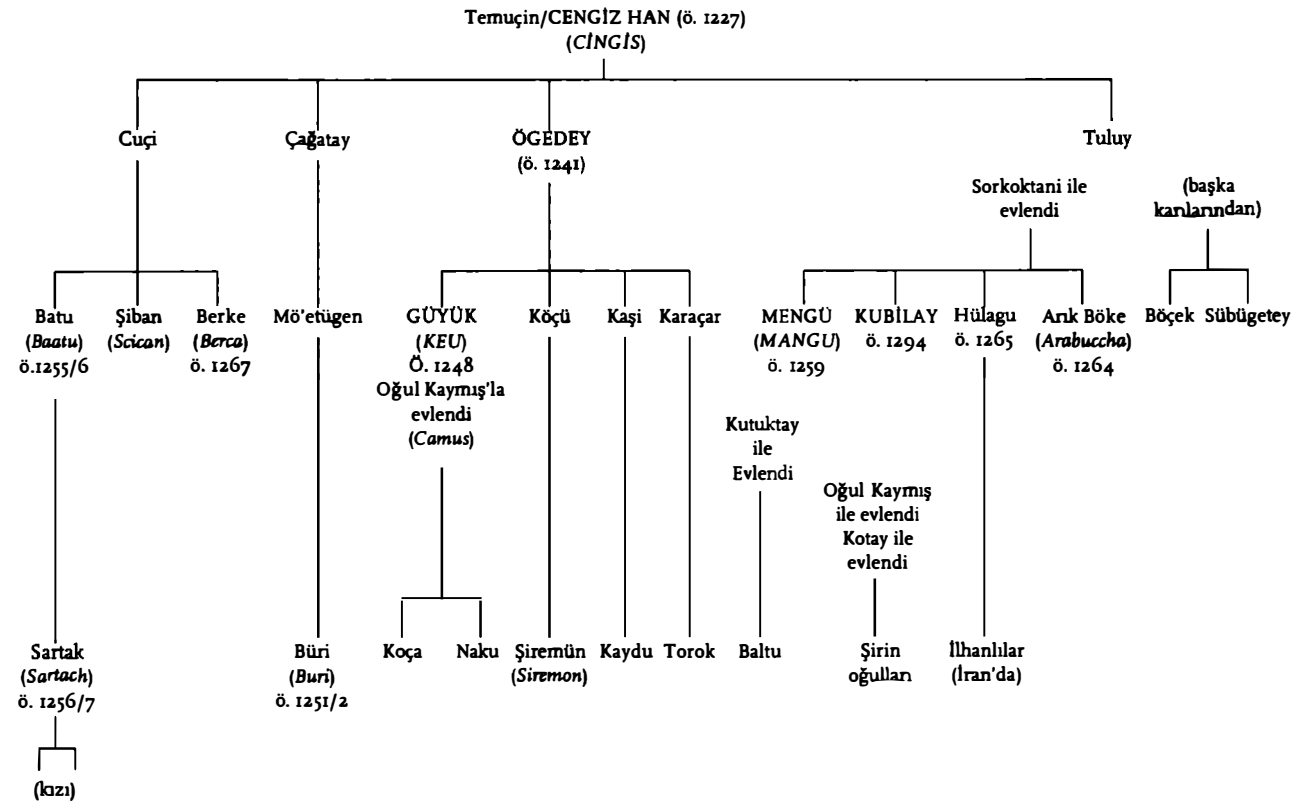

Giriş

1- Fransiskenler ve kâfir topraklarına görev gezileri

Ruysbroeckli Rahip Willem dinsizlere İncil'i vaaz etme çabasında, Fransisken tarikatının kurucusunun örneğini izliyor ve yaşamına egemen olan Yasa'nın gereklerinden birini yerine getiriyordu. Assisili Francesco'nun (ö. 1226) 5. Haçlı Seferi sırasında Mısır'ı ziyaret etmesi, Dimyat yakınlarında Hıristiyan ve Müslüman orduların hatlarından geçmesi ve Hıristiyan inancını anlattığı Mısır Sultanı el-Kâmil ile görüşmesi,[1] azizin meslek yaşamının en ünlü olaylarından birini oluşturur. Ama Fransiskenler bundan önce bile Hıristiyan olmayan dünyada görev gezilerine çıkıyorlardı. Resmi tanımlaması Friars Minor (Çömez Rahipler) olan bu yeni tarikat daha ilk çıkışından itibaren tam bir yoksulluk içinde yaşayan ve diğer insanlara pişmanlık getirerek İsa'nın izinden gitmeyi vaaz eden bir tövbekârlar grubuydu. Kâfirlere yönelik misyon bu daha geniş görevin bir parçası, ama önemli bir parçasıydı. 1212 ve 1213'te Fas Müslümanlarını Hıristiyanlığa döndürmek için iki başarısız girişim olmuş, 1217'deki rahipler genel toplantısında Kutsal Topraklarda Müslümanlara İncil'i duyurma amaçlı bir başpiskoposluk oluşturulmuş, aynı zamanda da Batı Avrupa'da esas hedefi Latin Hıristiyanlar olan başpiskoposluklar kurulmuştu.[2] Yakındoğu'da Hıristiyanlık propagandası, Kutsal Topraklara ilk başpiskopos olarak Francesco'nun sevgili ve güvenilir dostu Elias'ın atanmasını gerektirecek kadar önemli görülmüştü.[3] Gerek Francesco'nun ilk Yasası'nda (*Regula prima*), gerekse bunun 1223'te Papa III. Honorius

1 Francesco'nun Mısır gezisi için bkz. Van Ortroy, "Saint François d'Assise et son voyage en Orient," Analecta Bollandiana, XXXI (1912), 451-62; M. Roncaglia, St. Francis and the Middle East (Kahire, 1957). B.Z. Kedar, Crusade and mission: European approaches toward the Muslims (Princeton, 1984)'de bu gezi ve Francesco'nun Müslümanlar'a yönelik misonu konusundaki tutumu hakkında yararlı bir tartışma vardır, s. 113, 121-6.

2 J.R.H. Moorman, A history of the Franciscan Order from its origins to the year 1517 (Oxford, 1968), s. 31

3 Fransisken tarikatının gelecekteki başı (1232-9). Aslında ancak 1218 yazına kadar Suriye'ye yola çıkmamıştı: Van Ortroy, s. 454.

tarafından onaylanan son versiyonunda (*Regula bullata*) "Müslümanlar ve diğer kâfirler" arasına gitmek isteyen keşişlere yer verilmesi doğaldı.[4]

Ancak Fransiskenler, İncil'i vaaz ederek insanların kurtuluşu ile ilgilenen tek yeni tarikat değillerdi. Fransisken manastırlarının ve başpiskoposluklarının sayılarının artışına paralel olarak, Dominikenler –ya da Vaiz Keşişler– de İncil'in yaygınlaştırılmasıyla meşguldüler. Dominikenler'ın Kutsal Topraklardaki başpiskoposluğu 1228 yılındaki genel toplantıda kurulmuştu, ama o tarihten önce kurulmuş piskopos meclislerini de kapsıyordu.[5] Ruysbroeckli Willem tarikatın Gürcistan'ın Tiflis kentinde, 1240'da kurulduğunu bildiğimiz manastırına gitmekte olan bir grup Dominiken keşişle karşılaşacaktı (XXXVIII, 10).[6]

Hem papaların hem de seküler yöneticilerin keşişlere verdikleri görevler ve papalarca onlara tanınan ayrıcalıklar hızla arttı. Kutsal Topraklara papanın 1228'te İmparator II. Friedrich'i afarozunu duyuran mektubu, iki Fransisken getirmişti.[7] 1234'ten başlayarak Fransiskenler ve Dominikenler Müslümanlara karşı haçlı seferinin vaizleri olarak görevlendirildiler[8] ve 1228'de Kutsal Topraklarda Müslümanları ikna yoluyla kazanmaya çalışan keşişlere, genelde haçlılara vadedilen günahların affı sözü verildi.[9] 1247'den başlayarak Fransa kralı IX Louis (daha sonra Aziz Louis) yörelerde kraliyet memurları arasında rüşvet ve suistimal olaylarını incelemek için *enqueteur*'ler atarken, bunların çoğunu keşişlerden seçti.[10] Ancak bu tarihte

4 Regula prima, §16, Opuscula sancti patris Francisci Assisiensis (Quaracchi, 1904) içinde, s. 43; Regula bullata, §12, age, s. 73-4, çev. R.B. Brooke, The coming of the Friars (Londra, 1975) içinde, s. 125. İki versiyon için genel olarak bkz. Moorman, s. 15-18, 51-2, 57-8 ve Hıristiyan olmayan halklar arasına giden keşişlere ilişkin olarak ikisi arasındaki farklar için bkz. Kedar, s. 124.

5 B. Altaner, Die Dominikenermissionen des 13. Jahrhunderts (Habelschwerdt, 1924), s. 19-41, 72-89. Kutsal Topraklardaki Dominiken baş rahibinin 1237 tarihli bir mektubu için bkz. Matthew Paris, Chronica Majora, ed. H.R. Luard (Londra, 1872-83), III. 498-9; çev. J.A. Giles, Matthew Paris's English history from the year 1235 to 1273 (Londra, 1852-4), I, 56-8. Kedar, s. 136-7.

6 L. Auvray (ed.), Les registres de Grégoire IX (Paris, 1890-1955), III, süt. 163 (no. 5022). Gürcistan'da Dominiken faaliyetler için bkz. Altaner, s. 67-71.

7 G. Golubovich, Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano, I (Quaracchi, 1906), 156-7.

8 Beauvais'li Vincent, "Memoriale omnium temporum," ed. O. Holder-Egger, MGH Scriptores, XXIV (Hanover, 1879), 161.

9 Golubovich, I, 180.

10 A. Wyse, 'The enqueteurs of Louis IX,' Franciscan Studies, IV (1944), 34-62. William C. Jordan, Louis IX and the challenge of the crusade (Princeton, 1979), s. 51-63.

kâfirler arasında görev gezisi fırsatları, Aziz Francesco'nun döneminde pek tahmin edilemeyecek kadar artmıştı.

2 Moğolların gelişinden önce Doğu ve Batı

13. yüzyılın başında Batı Hıristiyanlığının ufku, Ortadoğu'nun İslami güçlerinden öteye gitmiyordu. En azından Suriye ve Mısır Müslümanları ile ilişkilere Kutsal Toprakları, özellikle de 1099'da 1. Haçlı Seferinde zaptedilen ama 1187'de Eyyubi hanedanının kurucusu Selahaddin'e kaybedilen Kudüs'ü ele geçirme mücadelesi egemendi. Kudüs'ün kaybı Batı'da yeni bir büyük sefere yol açmıştı; ama 3. Haçlı Seferi (1189-92) Selahaddin'den kıyı bölgesinde dar bir şeridi koparark, Latin Suriye'ye yeni bir yaşam gücü sağlasa da, Kutsal Kenti geri alamadı. Sefer, özellikle de Selahaddin'in ölümü (1193) ve imparatorluğunun akrabaları arasında bölünmesinden sonra, bir başa başlık durumu yarattı. Daha sonraki elli yıl boyunca Eyyubi prensleri arasında bir egemenlik mücadelesi sürdü; bunlar arasında Mısır egemeni zaman zaman geçici zaferler kazandı. Ayrıca dikkate almaları gereken diğer, Müslüman rakipler de vardı. Bunların başlıcası, Selçuklu Türklerinin 11. yüzyıldaki işgali sırasında kurulan devletlerden tek ayakta kalanı olan Rum (Anadolu; Ruysbroeckli Willem'in terimiyle 'Turkia') Sultanlığıydı. I. Keykâvus (1211-1220), I. Keykubad (1220-37) ve II. Keyhüsrev (1237-45) gibi bir dizi enerjik hükümdarın yönetiminde Selçuklu devleti gücünün zirvesine ulaşarak, Batı Irak ve Kuzey Suriye'de Eyyubi egemenliğine ciddi bir tehdit oluşturdu. Eyyubiler bu koşullarda Batı ile aralarını gereksiz yere bozmak istemiyorlardı ve çatışmalar uzun ateşkes dönemleriyle noktalanıyordu. Batı cephesinde ise Müslümanlara karşı büyük çaplı seferler 12. yüzyıla göre daha bile sıklaştı; bunlarda çoğunlukla hedef, Kutsal Kentin ancak Müslümanların ana güç merkezine saldırarak ele geçirilebileceği gerekçesiyle, Suriye değil Mısır'dı. Buna bir istisna İmparator II. Friedrich'in haçlı seferiydi (1228-9); bu seferin belirleyici bir özelliği de Kudüs'ün savaşmadan, Mısır'ın Eyyubi sultanı el-Kâmil'in planlarındaki özellikle hassas bir noktada, sadece diplomasi yoluyla geri alınmasıydı. Ama sonunda Konstantinopolis'e yöneltilen ve Bizans imparatorluğunu tahrip eden 4. Haçlı Seferi (1202-4); Nil deltasına giren ve bir süre için varlıklı ve

önemli Dimyat kentini ele geçiren 5. Haçlı Seferi (1217-21) ve başında Ruysbroeckli Willem'in dostu ve hamisi Fransa kralı IX. Louis'nin bulunduğu 7. sefer (1248-54) hep Mısır'ı hedef alıyordu. Kral Louis'nin seferi aslında Kutsal Toprakların geri alınması amacıyla Yakındoğu'ya yapılan son büyük sefer olacaktı.[11]

Bu bölge ötesindeki dünya hakkında Latinlerin çok belirsiz fikirleri vardı. Romalıların dolaylı ticari ilişkiler aracılığıyla ipek kaynağı olarak bildikleri bir ülke olan Çin, gözden kaybolmuştu. "Hindistan," İslam dünyasının güneyinde ve doğusunda bulunduğuna inanılan büyük alan için kullanılan bir terimdi: en geniş anlamında bugün bildiğimiz Hint altkıtasına ek olarak, Habeşistan'ı da kapsıyordu. Burada İsa'nın havarisi Aziz Thomas'ın İncil'i vaaz ettiği ve hâlâ yaşayan Hıristiyan toplulukları kurduğu düşünülüyordu.[12] Daha sonra göreceğimiz gibi gerçekten de, kökenleri Yeni Ahit (İncil) dönemlerine uzanmasa da, Orta ve Doğu Asya'da güçlü bir Hıristiyan varlığı söz konusuydu.

Batı'nın hayalinde bu uzak yörelerde yalnızca Hıristiyan din kardeşleri değil, bir dizi egzotik ırk da yaşıyordu. Bunların bazıları Heredotos ve Plinius gibi klasik yazarlardan derlenmiş canavarlar ve ucubelerdi; aralarında köpek başlı bir halk (*Cynocephali*), hiç başı olmayıp, yüzleri göğüslerinde konumlanmış bir halk ve tek bacaklı olup, zıplayarak yürüyen insanlar vardı. 4. yüzyılda bu tür harikalar Büyük İskender'in yaşamı gibi gösterilen bir kitaba dahil edilmişti; kitabın yazarı daha sonraları Sahte Kallisthenes olarak bilindi. Solinus (3. yüzyıl) ve Sevillalı Isidorus (ö. 636) gibi diğerleri de ona benzer çalışmalar yaptılar; bizzat Ruysbroeckli Willem de Büyük Han'ın sarayında bu canavarların nerede olduklarını boşu boşuna soruştururken, bu iki yazara değiniyordu (XXIX, 46). Ayrıca giderek İskender'e ilişkin efsaneler yığınına, fatihin bazı barbar ırkların uygar dünyayı istilasını önlemek için büyük bir duvar yaptırdığı öyküsü eklendi. 13. yüzyıla gelindiğinde bu tür "kuşatıl-

11 1187-1250 döneminde Yakındoğu'ya haçlı seferlerinin tarihinin iyi bir özeti için bkz. R.C. Smail, The crusaders in Syria and the Holy Land (Londra, 1973), s. 22-34.

12 Bkz. İgor de Rachewiltz, Papal envoys to the Great Khans (Londra, 1971), s. 27-8; Bernard Hamilton, "Prester John and the Three Kings of Cologne," H. Mayr-Harting ve R. I. Moore (ed.), Studies in mediaeval history presented to R. H. C. Davis (Londra, 1985) içinde, s. 177-8.

mış" halklar genellikle Vahiyler Kitabı, XX, 7-8'deki Gog ve Magog ırklarıyla özdeşleştirilmekteydi.[13]

Ama ötedeki dünya ile ilgili fikirler yığınına en son eklenenler, genellikle Rahip Yohannes'in adıyla ilişkilendirilen yarı doğrular demetiydi. Doğuda, Hıristiyan din kardeşlerinin yardımına koşabilecek güce ve isteğe sahip bir rahip/kral fikrinin, özellikle de I. Haçlı Seferinin bir sonucu olarak 1098'den sonra Suriye ve Filistin'de kurulan devletlerin kuşatma altındaki Frank nüfuslarına çekici geleceği hesaplanmıştı. Bu efsanenin Habeşistan'daki kökenine ilişkin güçlü bir iddia ortaya sürülmüştür: bu ülkede –Fransızca konuşanlarca kolaylıkla "Jean" olarak algılanabilecek– *zan* unvanının 12. yüzyılda kral ve rahip özelliklerini taşıyan hükümdarlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bu unvan Kudüs'ü ziyaret eden Habeş hacılar aracılığıyla Suriye'deki Latinlere ulaşmış olabilirdi. Ama kısa sürede coğrafi belirsizlik Asya'daki siyasi gelişmelerle birleşerek, Rahip Yohannes'e çok daha doğuda bir konum sağladı. 1141'de Güneybatı Asya'nın tartışmasız hâkimi olan Selçuklu Sultanı Sencer'in (ö. 1157) ordusu, Orta Asya'da ortaya çıkan ve yerel Müslüman beylere boyun eğdiren yeni bir güç tarafından yenildi. Bu, Budizm dinini benimseyen, Kuzey Çin'den mültecilerin yönettiği Karahitay imparatorluğuydu. 1145'te bu zaferin duyurularını alan ve Ruysbroeckli Willem'in zamanına kadar Budizm'in varlığından haberdar olmayan Latin Hıristiyanlara göre, İslam'a düşman tutum alan her güç mutlaka Hıristiyan olmalıydı. Dolayısıyla Rahip Yohannes, Asya'daki Müslümanların ötesinde bir yere konumlandırıldı.[14] Efsanenin gelişimi için 1165 dolayında Batı Avrupa'da dolaşan ve bizzat John'dan geldiği iddia edilen bir mektup ciddi bir dürtü oldu.[15] Kuşkusuz sahte olan ve Batı'da hazırlanan bu belge,

13 De Rachewiltz, Papal envoys, s. 20-9. Jean Richard, "L'extreme-orient legendaire au moyen age: Roi David et Pretre Jean", Annales d'Ethiopie, II (Paris, 1957), 225-7, Orient et Occident au moyen age: contacts et relations (XII-XVe s.) (Londra, 1976) kitabında yeniden basım.

14 C.F. Beckingham, *The achievements of Prester John*, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nun açılış töreninde verilen konferans, Londra, 1966, s. 3-24 ve "The quest for Prester John", *BJRL*, LXII (1980), 291-310; her ikisi de yazarın *Between Islam and Christendom* (Londra, 1983) kitabında yeniden basım. Ayrıca bkz. Richard, "L'extreme-orient legendaire", s. 227-33. De Rachewiltz, *Papal envoys*, s. 29-36. Habeş *zan* ile bağlantıyı ilk kez kuran: M.C. Marinescu, "Le Pretre Jean. Son pays. Explication de son nom", *Bulletin de la section historique de l'Academie Roumaine*, X (1923), 73-112.

15 Mektup için bkz. Hamilton, "Prester John," s. 177-91.

kral John'un yönetimi altındaki bölgeler listesinde yukarda sözü edilen çeşitli hayal ürünü ırkları da içeriyordu. Bunun sonucu olarak Rahip Yohannes'in krallığı halk imgeleminde kalıcı bir yer edinmişken, 1220 dolayındaki bir diğer olaylar dizisi Hıristiyan müttefiklerin batıya doğru yöneldikleri izlenimini yeniden yarattı.

1229'da 5. Haçlı Seferi ordusu Nil deltasına yerleşmiş ve uzun bir kuşatma sonunda Dimyat kentini ele geçirmişti. Bu zaferin ardından, kenti geri almaya çalışan Müslümanlar ile zorlu mücadele sırasında, Haçlılara İran'daki Müslüman hükümdarları deviren ve din kardeşlerine yardım için ilerlemekte olan 'genelde Rahip Yohannes adı verilen' Hıristiyan Kral David'e ilişkin söylentiler ulaştı. Hıristiyan ordusunun moralini büyük ölçüde yükselten bu haber, Batı Avrupa'ya da iletildi; Papa III. Honorius'un yazışmalarında bu olaya değinilmektedir. Sonunda David ile ordusu hiç ortaya çıkmadı. Haçlılar Dimyat'ı boşaltıp, hiçbir ciddi başarı elde edemeden Batı'ya geri dönmek zorunda kaldılar.[16] Gene de doğudan gelecek destek güçleri fikri çekiciliğini fazla yitirmedi. Hatta yirmi yıl sonra Asya dünyasının acı siyasi gerçeklikleri tartışmasız biçimde onlara ulaştığı zaman bile, Batı Hıristiyanları Rahip Yohannes'i gözden çıkarmadılar.

3- Moğol İmparatorluğunun yükselişi

Asya'nın ortası Mançurya'dan Macar düzlükleri Alföld'e kadar bozkırla kaplıdır. 1253 Haziran'ında Kırım yarımadasından kuzeye ilerlerken bozkıra giren Ruysbroeckli Willem gibi, esas olarak tarıma dayalı, kapalı ve feodal bir ekonomiye alışık olanlar için bu "farklı bir dünya" idi (I, 14; IX, 1). Ancak açıklama yapmadan bir "bozkır"dan söz etmek, olayı basitleştirmek demektir. Bu terim, bitki örtüsü, yükseklik ve iklim olarak çok farklılık gösteren geniş bir arazi tipi grubunu kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Buradan ekonominin türlerinde de benzeri çelişkiler olduğunu ve çoğu kez İç Asya nüfusunu kapsamak üzere kullanılan 'göçebe' sınıflandırmasının, geniş bir yaşam yelpazesini kapsadığını çıkarabiliriz. 13. yüzyılın ilk yıllarında Cengiz Han'ın kontrolü altına giren ve 1240'lardan başlayarak Latin Batı'nın karşısına çıkan

16 5. Haçlı Seferine ilişkin en yeni çalışma: James M. Powell, *Anatomy of a Crusade 1213-1221* (Philadelphia, 1986); Kral David olayı için bkz. s. 178-9.

Harita 1. Batıda Moğol ilerleyişi.

halkların özellikleri arasında, göçebe çobanlıkla ilintili olanların ağır bastığı kuşkusuzdur: büyük sürüler halinde sığır, koyun, keçi ve özellikle at besiciliği; otlaklar arasında mevsimsel göç; savaşta atlı okçulukta yüksek derecede beceriyle bağlantılı büyük hareketlilik, vb.[17] Ama 1221'de Moğolları ziyaret eden Sung dönemi Çin elçileri, 14. yüzyıl başlarında yazan İranlı tarihçi Reşideddin Fazlullah, Batılı elçi Carpini [ve hatta Ruysbroeckli Willem göçebe çobanlar ile ormanda yaşayan ve hayvancılıkla değil, avcılık ve balıkçılıkla geçinen aşiretleri, örneğin *Su Moğolları*'nı (XXIX, 45) birbirinden ayırırlar. Ayrıca Uygurlar gibi kimi Türk halkları göçebe çobanlık ekonomisini terkederek, yerleşik hale gelmişlerdi ve Tarım havzasının vaha bölgelerinde tarımla uğraşıyorlardı.[18] Son olarak birçok aşirette karma bir ekonomi söz konusuydu. Aşiretin otlaklarının kıyılarında ya da içinde tarım uygulanabiliyordu ve bozkırın ortasında bile maden çıkarılan ve silah imal edilen küçük yerleşimlere yer vardı.[19] Cengiz Han imparatorluğuna dahil edilen önemli halklara daha sonra döneceğiz. Şimdilik İç Asya ekonomisinin ve toplumunun heterojen niteliğine dikkati çekmek yeterlidir. Yerleşik ülkelere –Çin'e ve Maveraünnehir ile İran'daki Müslüman ülkelere– saldırıdan önce de Moğol imparatorunun uyruklarının tümü Moğol olmadığı gibi, tümü göçebe de değildi.

Çobanlar ve avcılar arasında görülen yaygın ekonomi tipi geleneksel olarak güçlü merkezi otoritelerin gelişimine uygun değildi ve tarihlerinin büyük kesiminde İç Asya aşiretlerinin siyasi deneyimi, otlak ya da orman anlaşmazlıklarından kaynaklanan klanlar arası savaş düzeyinde olmuştu. Ama zaman zaman, yalnızca göçebe ve orman halklarının birliğinden ibaret olmayan, aynı zamanda ticaret yollarının egemenliğinden ve yerleşik kültürlerden haraç alınmasından da yararlanan bozkır imparatorlukları oluşturulmuştu.

Bozkır insanlarının yerleşik komşularıyla ilişkileri görece barışçıl ticari değiş-tokuştan, aralıklı savaşlara, tarım bölgelerinin yok edilmesine ve kent-

17 Denis Sinor, "The Inner Asian warriors", JAOS, CI (1981), 133-44. J.J.Saunders, *The history of the Mongol conquests* (Londra, 1971), böl. 1. J.D.O. Morgan, *The Mongols* (Oxford, 1986), böl. 2. Sechin Jagchid ve Paul Hyer, *Mongolia's culture and society* (Boulder, Colorado, 1979), böl. 1-2.

18 Annemarie von Gabain, *Das uigurische Königreich von Chotscho 850-1250* (Berlin, 1961).

19 Yukarı Yenisey bölgesinde Sovyet arkeologlarınca incelenen yerleşimler için: John W. Dardess, "From Mongol empire to Yuan dynasty: changing forms of imperial rule in Mongolia and Central Asia," *MS*, XXX (1972-3), 122-3.

lerin yağmalanmasına kadar çeşitli biçimler alıyordu. Batı Avrupa yüzyıllar boyunca doğudan gelen iistilalara maruz kalmıştı; özellikle 5. yüzyıldaki istilanın ardından Karadeniz bozkırlarına çekilen Hunları –yalnızca en güçlülerini sayarsak– Avarlar, Magyarlar ve Peçenekler izlemişti. Ama 10. yüzyıl sonlarında yerleşerek Hıristiyanlaşan Magyarların istilasının ardından, Batı bozkırın baskısından kurtulmuştu. 11. yüzyılın ortalarından başlayarak Batı'nın doğu sınırları, Latinler ile Bizanslıların Kuman, Rusların Polovtsi, İslam dünyasının Kıpçak (Ruysbroeckli Willem'in "Kapçak"ı) olarak bildikleri bir halkın otlaklarına bitişikti. Ama Kıpçakların düşmanca faaliyetleri yalnızca Macar krallığını, Bizans'ın Balkan eyaletlerini ve Ortodoks Rusya'nın prensliklerini etkiliyordu. Hıristiyan krallar bazen onları yararlı yardımcılar olarak görüyorlardı; örneğin, Macar kralı 1023'de Alman tacı için mücadele eden müttefiki Philipp von Schwaben'in yardımına böyle bir birlik göndermişti.[20] 13. yüzyıl başlarından itibaren de Kıpçakların giderek Latin komşularının Hıristiyanlık propagandalarına daha açık oldukları görülüyordu.[21] Her durumda siyasi örgütlenmeleri zayıf ve parçalı gözüken Kıpçaklar, Latin dünyası için fazla bir tehdit oluşturmuyorlardı. Ama onların yerini tüm Avrasya bozkırının kaynaklarını kontrol eden bir güç almak üzereydi.

Moğollar büyük olasılıkla, T'an hanedanı (618-907) döneminden kalan, Shih-wei konfederasyonu aşiretlerini gösteren bir listedeki *Meng-wu* adlı halkla bağlantılıdırlar.[22] Daha sonraları dil ve etnisite açısından muhtemelen ilişkili oldukları, 10. yüzyılda Kuzey Çin'i ele geçirerek, yerli Sung hanedanını deviren ve Liao (907-1125) hanedan tarzını benimseyen yarı-göçebe Hitayların melez imparatorluğunun bir parçasını oluşturdular.[23] Batı onların kabile adlarının Arapça-Farsça biçimi olan *Khitâ* dolayısıyla, Kuzey Çin'i ve giderek tüm ülkeyi "Katay" olarak tanıdı. Liao imparatorluğunun çöküşün-

20 Arnold of Lübeck, "Chronica Slavorum," ed. I.M. Lappenberg, *MGH Scriptores*, XXI (Hanover, 1869), 216. Eduard Winkelmann, *Philipp von Schwaben und Otto IV. Von Braunschweig*, I (Leipzig, 1873), 288. Genel olarak Kıpçaklar için bkz. "Kipčak' ve "Kumân," *EI2*; Daha eski ama hâlâ yararlı bir anlatı: A. Bruce Boswell, "The Kipchak Turks," *Slavonic Review*, VI (1927-8), 68-85.

21 Jean Richard, La papaute et les missions d'Orient au moyen age (XIIIe-Xve siecles) (Roma, 1977), s. 20-6.

22 Paul Ratchnevsky, Les Che-wei etaient-ils des Mongols?," *Melanges de Sinologie offerts a M.P. Demieville* (Paris, 1966) II içinde, s. 225-51; *Cinggis-Khan sein Leben und Wirken* (Wiesbaden, 1983), s. 5-7.

23 Karl Wittfogel ve Feng Chia-sheng, *History of Chinese society:Liao (907-1125)* (Philadelphia, 1949).

den ve Çin'deki topraklarının bir Mançurya halkı olan ve önderleri Chin hanedanı olarak (1115-1234) hüküm süren Curçenler tarafından ele geçirilmesinden sonra, Çin devleti bozkırdaki birliklerini geri çekti ve yeniden bir "böl ve yönet" politikası aracılığıyla daha dolaylı bir etkileme biçimini benimsedi.[24] Bu tarihten sonra artık Çin'in kuzey komşuları arasında kesinlikle belirlenebilen Moğollar, bölgedeki diğer bozkır ve orman aşiretleri gibi yeniden özerkliklerini kazandılar. Hatta Çin kaynaklarına göre 12. yüzyıl ortalarında kısa ömürlü bir Moğol imparatorluğu kuruldu, ama Chin hanedanı ile onların bozkırdaki müttefikleri Tatarların baskısıyla parçalandı.[25] Belki de bu çatışmaların bir mirası olarak 1180 dolaylarında Yesügey adlı küçük bir aşiret reisi Tatarlar tarafından öldürüldüğünde, ardında kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalan bir dul ve birkaç küçük oğlan bıraktı; adamlarının çoğu ise dağıldı. En büyük oğlan Temuçin bu tarihte oniki yaşındaydı.[26]

Temuçin'in yaşamının ilk dönemlerindeki olaylar ve sonunda kendi ordusunu kurma başarısı, destansı yapıt *Moğollar'ın Gizli Tarihi*'nde anlatılır. Ayrıntılarının birçoğunun doğruluğu tartışılabilir, ama ana hatlardan kuşku duymak için pek bir neden yoktur. Temuçin ve yandaşları önce, babasının bir müttefiki olduğu söylenen Kereyit hanı Togril ile ast konumunda oldukları bir ortaklığa giriştiler ve onun himayesinde, artık Tatarları koruma siyasetinin ömrünü doldurduğuna karar veren Chin imparatorunun korumasından yararlandılar. Kendisine bir Çin şeref payesi olan *wang* ("kral") unvanı verilen Togril, Wang ya da Ong Han diye bilinmeye başladı – Ruysbroeckli Willem'in "Unc"u (XVII, 3 vd): bu unvan ile "Yohannes" arasındaki yüzeysel benzerlik, daha sonra onu Rahip Yohannes rolüne aday yapacaktı. Temuçin de hizmetleri için, daha düşük düzeyde bir rütbeyle de olsa ödüllendirildi. Temuçin komşu kabilelere karşı bir dizi savaş başlattı ve bunlar arasındaki babasının düşmanı Tatarlar ilk boyun eğdirilenler oldular. Moğolların kendilerinin, gerek Arap yazarlar, gerekse Latin Batı'da yazanlarca Tatarlar olarak tanınmaları gariptir. Ruysbroeckli Willem onların bu tanımı kabul

24 Morgan, *The Mongols*, s. 47-8.
25 Ratchnevsky, *Cinggis-Khan*, s. 8-10.
26 Cengiz Han'ın doğum tarihi kaynaklarda farklıdır. Paul Pelliot, *Notes on Marco Polo* (Paris, 1959-73, 3 cilt, sayfa sayıları sürekli) (bundan böyle *Polo*), s. 281-8'de sorunu tartışarak, en olası tarihin 1167 olduğu sonucuna varmıştır.

etmeye isteksiz olduklarını ve Moğollar olarak adlandırılmada ısrar ettiklerini kaydeder (XVI, 5). Bu gözlem, 1221'de Moğolları ziyaret eden bir Sung dönemi Çin elçisinin bize verdiği bilgiyle ilişkilendirilebilir. Elçi Tatarların üç gruba ayrıldığını, Cengiz Han'ın kendi halkının bunlardan birine dahil olduğunu ve fatihin bu halk için, aslında Chin tarafından yıkılan eski imparatorluğa ait olan Moğol adına el koymaya çalıştığını söyler.[27] Bu bilginin ne kadar güvenilir olduğunu bilemeyiz. Temuçin Tatarları yendikten sonra, kendini müttefiki ve hamisine karşı gelecek kadar güçlü hissetti. Kereyitlere saldırdı, onları yendi; Togril batıdaki Naymanların bölgesinden kaçarken öldürüldü (1203). Naymanlar ve diğer güçlü bir kabile olan Merkitler de yenildiler ve 1206'ya gelindiğinde Moğol hanı, ona tabi aşiret beyleri ve kendi yandaşlarının bir toplantısında, "Keçe çadırda tüm halkların" hükümdarı olarak kabul edilecek kadar güçlenmişti. Eğer daha önce yapmadıysa, bu tarihte Cengiz Han ("Evrenin hanı") unvanını benimsedi.[28]

Kuşkusuz Doğu Asya'daki göçebe imparatorluk kurucularının geleneksel hedefi Çin'in yağmalanmasıydı. Bu dönemde Orta Krallık üç ayrı devlete bölünmüştü. Sarı Nehri'n kuzeyindeki bölge, daha önce gördüğümüz gibi, başkenti (daha sonraki Beijing'in yakınlarında) Chung-tu olan Chin imparatoruna aitti. Güneyde 10. yüzyılda Hitay ilerlemesi, daha sonra da Curçen istilası sonucu imparatorluğu giderek küçülen, yerel Çin hanedanı Sung'un toprakları bulunuyordu: bunun hükümdarları onları tüm imparatorluğa egemen olan öncellerinden ayırmak için Güney Sung'u (1127-1279) olarak bilinmektedirler. Son olarak, en batıdaki eyaletler Tangut devletini oluşturuyorlardı; Çin kaynaklarına göre Tibet kökenli bir halk olan Tangutları Çinliler Hsi-Hsia olarak adlandırıyorlardı. Cengiz Han, Hsi-Hsia topraklarının 1209 yılında başladığı fethini 1227'de, ölümünden birkaç ay önce tamamladı.[29] Chin'e karşı uzun savaşa da 1211'de başladı, ama Chin imparatorluğuna 1234'te kesin darbeyi indirmek ardılı Ögedey'e düştü. Eski düş-

27 Peter Olbricht ve Elisabeth Pings, *Meng-ta Pei-lu und Hei-ta Shih-lüeh. Chinesissche Gesandtenberichte über die frühen Mongolen* (Wiesbaden, 1980), s. 3, 16-17.

28 Cengiz Han'ın erken dönemi için bkz. Ratchnevsky, *Cinggis-Khan*, s. 18-82; Morgan, *The Mongols*, s. 57-61.

29 H. Desmond Martin, *The rise of Chingis Khan and his conquest of North China* (Baltimore, 1950). Tangutlar için bkz. Ratchnevsky, *Cinggis-Khan*, s. 93-5, 125-6, Chin'e karşı erken dönem seferler için s. 95-

manlarına karşı Moğollar ile ittifaka girmeye hazır olan ve Chin'e güneyden saldırarak işbirliği yapan Sung'a karşı sefer 1235'e kadar ertelendi; Çin'in en kalabalık kesimi olan bu bölge en dirençli çıktı ve ancak Cengiz Han'ın torunu Kubilay zamanında, 1279'da tümüyle fethedildi.[30]

Ancak doğuda savaş yürütürken bile Cengiz Han, sonunda Moğolları Latin Hıristiyanlık ile ilişkiye geçirecek olan, batıya doğru genişlemeye başlamıştı. Daha önceki yüzyıllarda kendi büyük bozkır imparatorlukları olan, ama bu tarihte artık büyük çoğunlukla Tarım havzasının vaha kentlerine yerleşmiş bulunan Uygur Türkleri 1209'da teslim oldular. Onların kuzey ve batıdaki komşuları ve hamileri olan Karahitay imparatorluğu, 1125 dolayında Hitay imparatorluğundan kaçanlarca kurulmuştu; dolayısıyla bu imparatorluğa Çin kaynaklarında *Hsi-Liao* ("Batı Liao") adıyla rastlanmaktadır. Hükümdarları Gürhan ("dünya hanı") unvanını taşıyan hanedanları Budistti, ama çok sayıda Müslüman'ın bulunduğu bir bölgeye hükmediyordu. 1210 dan kısa süre önce Cengiz Han'dan kaçan Nayman prensi Küçülüğ'ün gelişiyle durum daha da karmaşıklaştı. Başlangıçta Gürhan'dan iyi kabul gören Küçülüğ, çok geçmeden onu yerinden ederek, tahta kendisi geçti (1211). Aynı zamanda Gürhan'ın imparatorluğun batı yarısındaki önde gelen Müslüman tabii bu fırsattan yararlanarak bağımsızlığını ilan etti. Bu kişi aşağı Amuderya boyunca uzanan ve Aral Denizi'nin güneyindeki verimli bölge olan Harezm'in şahıydı; o sıradaki yönetici Alaaddin Muhammed (1200-21) ve babası ülkelerine Kuzey İran ve günümüz Afganistan'ından büyük topraklar eklemişlerdi. Daha yak. 1215 kadar erken bir tarihte Cengiz Han'ın güçlerinin Harezmşah ordusuyla küçük, muhtemelen önceden tasarlanmamış bir çatışmaya girdikleri anlaşılmaktadır, ama asıl savaş 1218'de gerçekleşti.

Batı Asya'ya egemen olan bu rakip Müslüman imparatorluğu ile çatışmanın er geç gerçekleşmesi herhalde kaçınılmazdı. Ama Muhammed'in sınır komutanlarından birinin, Cengiz Han'ın koruması altındaki bazı tacirleri öldürmesi bir savaş nedeni sağladı; sonunda 1218'de Pamir bölgesinde

30 Sung'a karşı savaş için bkz. Otto Franke, *Geschichte des chinesischen Reiches*, IV (Berlin, 1948), 285-91, 301-50. Kubilay'ın seferleri Morris Rossabi, *Khubilai Khan: his life and times* (Berkeley ve Los Angeles, 1988) 2. ve 4. bölümlerde incelenmektedir.

yakalanarak öldürülen Küçülüğ'e karşı seferin hemen ardından, Harezmşah topraklarına bir misilleme harekâtına girişildi.

Cengiz Han'ın Harezmşah'a saldırdığı 1219 ile fatihin Moğolistan'a doğru uzun yürüyüşüne başladığı 1223 arasındaki dönemde, Harezmşah imparatorluğu imha edildi.[31] Başlıca kentlerinin çoğu yıkıldı, hükümdarı Hazar Denizi'ndeki bir adada sefil bir kaçak olarak öldü ve oğulları Kuzey ve Batı İran'da kendilerine beylikler oluşturmak için zayıf çabalar gösterdiler; ancak bunlardan biri olan Celaledin, Kafkaslar'da belli bir başarı kazanacaktı. Seferin önemli yönlerinden biri sağladığı keşif olanağıydı. Cengiz Han'ın komutanlarından ikisi, Cebe ve Subutay, Kuzey İran'dan, Kafkasları aşarak bozkıra giren bir sefer boyunca, Müslüman Azerbaycan ile Hıristiyan Gürcistan krallığını talan ettiler ve Kumanlar ile onların yardımına gelen bazı Rus prenslerini Kalka Irmağı üstündeki bir savaşta yendiler (1223). Eve dönüş yolculuğunda imparatora katıldıklarında, kuşkusuz batıdaki muhalefetin zayıflığını ona bildirmişlerdi.[32]

Cengiz Han 1227'de öldü, ama üçüncü oğlu Ögedey'in yeni Büyük Han (kağan) olarak seçilip, tahta geçmesi ancak 1229'da oldu. Ögedey'in hükümdarlığı döneminde (1229-1241) Batı Asya'ya iki büyük sefer yapıldı; Bunlardan başını komutan Çormagun'un çektiği birincisi, yeni düzenin hemen başlangıcında yapıldı ve Harezmşah güçlerinin İran'dan tümüyle çıkarılmasını sağladı: son Harezmşah Celaleddin 1231'de Moğollardan kaçarken öldürüldü; ordusunun geri kalan kısmı batıya, kuzey Irak'a ve Suriye'nin sınır bölgelerine ilerledi. Azerbaycan'ı merkez alan Moğollar daha sonra kuzey Irak'ın yerel Müslüman güçleri ile Hıristiyan Gürcistan'a karşı uzun bir yıprata savaşına giriştiler. Çormagun 1241'de güçten düştüğünde, yerine geçen yardımcısı Bayçu, Anadolu (Rum) Selçuklu Sultanlığına karşı etkin bir saldırı politikası başlattı ve 1243 Haziran'ında Sultan'ı Köse-

31 W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol invasion*, 3. baskı, ed. C.E. Bosworth, T. Minorsky'nin ek bölümüyle (Londra, 1968), s. 393-462 hâlâ Moğolların Harezmşah ile ilişkilerinin en ayrıntılı anlatısı olmaya devam etmektedir; Küçülüğ'ün yaşamı için bkz. s. 266-9, Moğollarca devrilmesi için bkz. s. 400-3. Konuyu daha kısa ele alanlar: Ratchnevsky, *Cinggis-Khan*, s. 107-20. A. Boyle, "Dynastic and political history of the İl-Khans," *CHI*, V içinde, 303-8, 311-22; D.O. Morgan, *Medieval Persia 1040-1797* (Londra, 1988), s. 48-50, 57-8 ve *The Mongols*, s. 52*4, 67-71.

32 Bu baskın için bkz. Boyle, "Dynastic and political history," s. 308-11. Rusların ve Kumanların yenilgisi için bkz. John Fennell, *The crisis of medieval Russia 1200-1304* (Londra, 1983), s. 63-8.

dağ'da kesin bir yenilgiye uğrattı.[33] Moğol birlikleri çok geçmeden Kuzey Suriye'de görüldüler; burada 1244'de teslim olmaya zorlananlar arasında Antakya'nın Frank prensi de vardı. Prens bunu reddetti, ama Matthew Paris'e göre hem o, hem de komşusu Küçük (ya da Kilikya) Ermenistan kralı I. Het'um iki yıl sonra Moğollara boyun eğdiler.[34] Özellikle krallığı uzun zamandır Selçukluların saldırısı altında olan Het'um, bazı açılardan cansıkıcı olsa da, Moğol hamiliğinden sağlanacak yararların farkındaydı. Kardeşi başkomutan Smbat'ı (Sempad) kağanın sarayına gönderdi ve 1254'de kendisi de onu izledi.[35] Ruysbroeckli Willem bir noktada orada onunla karşılaşmayı ummuş, ama Het'um varmadan önce ayrılmak zorunda kalmıştı (XXXIII, 1).

Ögedey'in daha 1235'te başlattığı diğer sefer, Cengiz Han'ın babasından önce ölen en büyük oğlu Cuçi'nin oğlu olan, yeğeni Batu'nun komutasındaydı. Yanında kağanın kendi oğlu Güyük (Ruysbroeckli Willem ona "Keu" demektedir) ve diğer iki yeğeni Büri ile geleceğin kağanı Mengü gibi imparatorluğun diğer prensleri de bulunan Batu, bir dizi harekâtla batının henüz Moğol boyunduruğunu kabul etmemiş bozkır ve orman halklarına: Orta Volga Bulgarları, Başkırlar, Mordvinler, Kangliler ve Kumanlara (Polovtsi) saldırdı.[36] Kumanlar hezimete uğradığı sırada, Moğollar Rus prenslerine de saldırmışlar ve Riazan (1237), Vladimir (1238) ile Kiev Rusларının başlıca kenti Kiev (Aralık 1240) de dahil, birçok kente baskın yaparak, bunları yağmalamışlardı.[37] Batu'nun orduları bundan sonra ilk kez Latin Hıristiyan topraklarına girmeye hazırdılar.

Moğol imparatorluğunun yükselişinin esinlediği çarpıtılmış söylentilerin daha 1220'de bile Latin Batı'ya sızdığını görmüştük. "Kral David" ile ilgili haberler anlaşıldığı kadarıyla (Moğolların Batı Asya'yı işgalin-

33 Cl. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, çev. J.Jones-Williams (Londra, 1968), s. 136-8. P. Jackson, "Bāyjū," *Enc. Iraniaca*; "Čormāğūn," *age.*

34 P. Jackson, "The crisis in the Holy Land in 1260," *EHR*, XCV (1980), 488.

35 Het'um'un Ermeni tarihçi Kirakos Ganjakeçi tarafından anlatılan yolculuğu için bkz. J.A. Boyle, "The journey of Het'um I, king of Little Armenia, to the court of the Great Khan Möngke," *CAJ*, IX (1964), 175-89; yazarın *The Mongol World Empire 1206-1307* (Londra, 1977) kitabında yeniden basılmıştır.

36 Fennell, s. 76-7. T.T. Allsen, "Prelude to the Western campaigns: Mongol military operations in the Volga-Ural region, 1217-1237," *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, III (1983), 5-24.

37 Fennell, s. 77-83.

den birkaç yıl önce Müslümanlar ile savaşan ve atalarından biri David'in sözde soyağacında yer alan) Nayman beyi Küçülüğ'e, Harezmşahlara ve bizzat Cengiz Han'a ilişkin bilgilerin bir kargaşasından kaynaklanmıştı.[38] Başlangıçta, mevcut olumsuz bilgiler yerine David'in Hıristiyan ordusunun yüreklendirici haberlerine daha çok ilgi gösterme eğilimi vardı. 1223'te Ruslara ve Kumanlara saldırının haberi Macaristan'a, oradan da Fransa'ya ulaştı; Gürcistan kraliçesi papaya, topraklarının doğudan gelen barbar bir halk tarafından işgali nedeniyle 5. Haçlı Seferine destek veremediği için bir özür mektubu gönderdi; ama bu iki bilginin de pek etki yapmadığı anlaşılmaktadır.[39] Moğol harekâtları bu aşamada kaygı yaratmayacak kadar uzak ve her durumda esas olarak Latin Batı'nın en iyi koşullarda kayıtsızlık, en kötüsünde düşmanlık duyguları beslediği güçlere yöneliktiler. Matthew Paris'e göre 1238'de Yakındoğu'dan kimi Müslüman liderlerin elçileri İngiltere'ye gelerek, Moğollara karşı yardım istediler. Winchester Piskoposu Peter des Roches'ın buna tepkisi çoğu kez o dönemde Batı Avrupa'nın tutumunun tipik örneği olarak verilmiştir: "Bırakalım bu köpekler birbirini yesinler ki, tükenip yok olsunlar. Geri kalan İsa'nın düşmanlarına rastladığımızda, biz de onları katlederek, yeryüzünü temizleyeceğiz; böylece tüm dünya tek bir Katolik kilisesine tabi olacak ve tek bir rehber ve tek bir cemaat kalabilecektir."[40] Gürcistan kraliçesi 1239'da Papa IX. Gregorius'a krallığının yeni bir Moğol istilasına uğradığın bildirip, Batı'dan yardım istediğinde, papa mesafenin çok uzak olduğu yanıtını verdi.[41] Ruslara gelince, onlar Ortodoks kilisesine bağlıydılar ve Baltık'taki bir haçlı seferine muhalefet etmeleri nedeniyle papa 1237'de onlara karşı bir haçlı seferi çağrısı yapmıştı.[42] Ancak Macaristan ve Polonya farklıydı: onların halkları Roma kilisesine bağlıydılar, dolayısıyla kaderleri biraz daha fazla kaygı konusuydu.

38 Richard, "L'extreme-orient legendaire," s. 233-5.

39 Denis Sinor, "Les relations entre les Mongols et l'Europe jusqu'a la mort d'Arghoun et de Bela IV," *JWH*, III (1956), 39-40; yazarın *Inner Asia and its contacts with medieval Europe* (Londra, 1977) kitabında yeniden basılmıştır.

40 Matthew Paris, III, 488-9 (bizim çevirimiz; karşılaştırın: Giles, I, 131-2).

41 Auvray, III. Col. 162 (no. 5022).

42 Eric Christiansen, *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic frontier 1100-1525* (Londra, 1980), s. 126-30.

Batu 1241 başlarında kuvvetlerini ikiye ayırdı. Kendisi ana ordunun başında Macaristan'a girerken, iki Moğol birliği Polonya'ya saldırdı. Rus komşuları gibi Polonya prensleri de güçlerini birleştiremediler ve kolayca yenildiler; bunların başlıcası olan Aşağı Silezya Dükü II. Heinrich, 9 Nisan 1241'de Liegnitz yakınlarındaki bir savaşta öldürüldü.[43] Muzaffer güçler Silezya ve Moravya'yı harabeye çevirdikten sonra, Batu ile Macaristan'da buluşmak üzere güneye ilerleyerek Karpatları geçtiler. Macaristan'da Kral IV. Bela 11 Nisan'da Sajo ırmağı yakınlarındaki Mohi ovasında yenilmişti; kral daha sonra Adriyatik sahiline kaçarken, krallığının Tuna'nın doğusunda kalan kesimi sistematik biçimde tahrip edildi. Moğollar ancak 1242 Ocak ayında Tuna'yı geçerek Avusturya sınırına kadar olan bölgeyi, hatta ötesini yakıp yıktılar ve bir birlik sahil boyunca Bela'yı aramaya gönderildi.[44]

Bu arada Batı Avrupa'ya yalnızca Macar kralından değil, mektupları İngiliz Benedikten rahibi Matthew Paris'in *Chronica Majora* yapıtına dahil edilen, bir dizi daha az önemli şahıstan da saldırının haberleri ve umutsuz yardım çağrıları ulaştı.[45] Moğolların genel olarak Latin Batı'da bilineceği ad olan "Tartar" sözcüğüne ilk kez bu kaynaklarda rastlarız. Tatar teriminin bozulmuş bir biçimi olan bu biçimin, klasik mitolojide cehennemin Latince adı olan Tartarus'tan türetildiği anlaşılmaktadır: Matthew Paris bir yerde bu sözcük oyununu Fransa Kralı Louis'ye atfeder.[46] Ama askeri faaliyetler açı-

43 Gustav Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242* (Inssbruck, 1893), s. 37-52. Doğu Avrupa'nın işgalinin daha genel bir incelemesi için bkz. James Chambers, *The Devil's horsemen: the Mongol invasion of Europe* (Londra, 1988), s. 101-35.

44 Macaristan için bkz. Strakosch-Grassmann, s. 68-101; Avusturya içlerine akınlar için s. 140-6.

45 J.J. Saunders, "Matthew Paris and the Mongols," T.A. Sandquist ve M.R. Powicke (ed), *Essays in medieval history presented to Bertie Wilkinson* (Toronto, 1969) içinde, s. 116-32.

46 Matthew Paris, IV, 111-12 (çev. Giles, I, 340-1). Ama bu sözcük oyunu İmparator II. Friederich ile Papa IV. Innocentius'un çağdaş mektuplarında da görülmektedir: Matthew Paris, IV, 118 (çev. Giles, I, 346); C. Rodenberg (ed), *MGH epistolae seaculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae* (Berlin, 1883-94), II, 3 (no.2); bkz. W.W. Rockhill, *The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-1255* (Londra, 1900) (bundan böyle *Rubruck*), s. xix ve n.1. C.W. Connell'in görüşüne göre bu muhtemelen samimi bir hatadan çok bilinçli bir çarpıtmaydı: "Western views of the origin of the 'Tartars'," *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, III (1973), 117-18. Paris başka bir yerde bu adın 'Tar' (III, 488, çev. Giles, I, 131) ya da 'Tartar' (IV, 78; çev. Giles, I, 314) adlı bir ırmaktan türediğini söyler; bu etimoloji Sumongali bağlamında olmak üzere (bkz. bu kitap s. 211, n.74) başka kaynaklarca da verilir: Heinrich Dörrie, "Drei Texte zur Geschichte der Ungarn un Mongolen," *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Kl.* No. 6, s.181'de Macar Dominik rahibi Julian; A.F. Gombos (ed), *Catalogus Fontium His-*

sından tepki pek yetersiz kaldı. Papa Gregorius Moğollara karşı bir haçlı seferi için yetki verdi ve değişik Alman asilleri Schwaben'de, İmparator Friedrich'in oğlu ve varisi olan kralları Konrad'ın bayrağı altında toplandılar. Ancak 1239'dan beri papa ile imparatorun arası açıktı ve o tarihte afaroz edilmiş olan Friedrich'in, düşmanlarının dikkatini dağıtmak ve kendi konumunu güçlendirmek için Moğolları çağırdığı gibi fazla inandırıcı olmayan bir kuşku bulunuyordu; Konrad da seferini papalık yetkisinden ayrı tutmaya çaba gösterdi. 1241 sonbaharında haçlı ordusu artık dağılmıştı ve Konrad babasına karşı ayaklanan, papaya bağlı Alman prensleriyle savaşıyordu.[47] Batu'nun bir sonraki seferinin onu nereye götüreceği –Almanya'ya mı, İtalya'ya mı– hiç bilinemeyecektir, çünkü 1242 ilkbaharı başlarında Moğol güçleri geldikleri kadar aniden çekildiler. Bu geri çekilmeye geleneksel olarak gösterilen gerekçe Kağan Ögedey'in 11 Aralık 1241'deki ölümüdür. Ancak, Batu'nun seferin daha erken bir aşamasında kuzenleri Güyük ve Büri ile şiddetli biçimde tartıştığı ve onların da askerleriyle birlikte ayrılıp gittikleri gözden kaçırılmamalıdır. Batu büyük ihtimalle bir ardıl seçildiği sırada Moğol yurduna daha yakın bir konumda olmak istiyordu ve yeni imparatorun rakibi Güyük olmasından kaygı duyuyordu. Gene de diğer faktörler de söz konusu olmalıdır. Macaristan'da Alföld'de, göçebe bir halka çok uygun, geniş çayırlar bulunuyordu; ama Batu'nun büyük ordusuna birkaç aydan fazla yetecek otlak sağlayıp sağlamadığı kuşkuludur. Dolayısıyla gerek kişisel, gerekse lojistik gerekçelerle Batu karargâhını çok daha doğuda, Volga üstünde oluşturdu; birkaç yıl sonra Carpini'nin misyonu Batu'yu orada bulacaktı.[48]

Moğollar'ın birkaç yıl Macaristan ve Polonya'ya tam güçle saldırmaması görünüşe göre imparatorluk ailesinde gerilimlerin artmasından kay-

toriae Hungaricae (Budapeşte, 1937-8), s. 2239'da Thomas of Spalato; Carpini, *Ystoria Mongalorum, quos nos Tartaros appellamus*, V, 2, ed. Anastasius Van den Wyngaeert, *Sinica Franciscana, I. Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV* (Quaracchi-Firenze, 1929) içinde, 51-2 ve çevirisi: Christopher Dawson (ed), *The Mongol mission. Narratives and letters of the Franciscan missionaries in Mongolia and China in the thirteenth and fourteenth centuries* (Londra, 1955; *Mission to Asia*, New York, 1966, 1979 olarak yeniden basım), s. 19; ayrıca bkz. GG.A. Bezzola, *Die Mongolen in abendlandischer Sicht [1220-1270]. Ein Beitrag zur Grage der Völkerbegegnungen* (Berne, 1974), s. 125-6.

47 Bkz. P. Jackson, "The crusade against the Mongols (1241)", JEH'de yayınlanacak.

48 Denis Sinor, "Horse and pasture in Inner Asian history," *Oriens Extremus*, XIX (1972), 171-83 (yazarın *Inner Asia and its contacts with medieval Europe* kitabında yeniden basım); karşılaştırınız: R.P. Lindner, "Nomadism, horses and Huns," *Past and Present*, XCII (1981), 14 n.43. Morgan, *The Mongols*, s. 140-1.

naklanıyordu.[49] Kısmen de Batu'nun işi ağırdan almasının sonucu olarak, Güyük'ün seçimi ve tahta geçmesi 1246'ya kadar ertelendi. Carpini Papa'ya yeni hükümdarın Batı'ya karşı yeni bir sefer planladığını bildirdi;[50] ayrıca Fransisken arkadaşı tarihçi Salimbene'ye Moğollar'ın İtalya'yı işgal etmeye niyetlendiklerini söylediği anlaşılmaktadır.[51] Ama Güyük ile kuzeni Batu arasındaki düşmanlık nedeniyle bu yeni saldırı hiç gerçekleşmedi. Carpini'nin misyonunun bir diğer anlatısına göre, rahipler daha yurtlarına dönerken Batu'nun Güyük'e karşı doğuya ilerlediğini ve bir iç savaşın yakın olduğunu öğrendiler. Bu, Cengiz Han'ın dördüncü oğlu Tuluy'un dul eşi, yengesi Sorkoktani'nin Güyük'ün düşmanca niyetleri hakkında Batu'yu uyardığını iddia eden İranlı tarihçi Reşideddin tarafından doğrulanmaktadır.[52] Güyük, Nisan 1248'de rakibinin üstüne ilerlerken öldü. Ruysbroeckli Willem olayın değişik versiyonlarını duyacaktı (XXVII, 6), ama gerçek ne olursa olsun, hanın ölümüyle Orta Asya'da büyük bir güç mücadelesinden kıl payı kurtulunduğu kuşkusuzdur. İmparatorluğun başına bu kez naip olarak Güyük'ün dul eşi Oğul Kaymış (Ruysbroeckli Willem'in "Camus"u) geçerken, Batu uygun göreceği birinin kağan seçilmesi için çalışmak üzere bu fırsattan yararlandı. Bizim amaçlarımız açısından Güyük'ün politikalarının bir sonucu, Batı İran'daki Moğol güçlerine genel komutan olarak Elçigidey'in atanmasıydı; belki böylece Batu'nun bölgedeki etkisine karşı bir ağırlık konması amaçlanıyordu.[53] Bu konu daha sonra ele alınacaktır.

Batu 1250'de prensleri ve komutanları günümüz Kazakistan'ında –yani Moğolların anayurdundaki her zamanki yerden oldukça uzakta– top-

49 Bunlara ilişkin olarak bkz. P. Jackson, "The dissolution of the Mongol empire," *CAJ*, XXII (1978), 196 vd. Ruysbroeckli Willem bir diğer nedenden, şamanlarının hayırlı bir zaman olmadığı düşüncesiyle Moğollara izin vermediklerinden söz eder (XXXV, 2). Carpini, VIII, 5 ve IX, 36 (Van den Wyngaert, s. 95, 121; Dawson, s. 45,65) 1242'de geri çekilmeyi Ögedey kağanın zehirlenmiş olması olgusuna bağlar; ayrıca bkz. Denis Sinor, "John of Plano Carpini's return from the Mongols: new light from a Luxemburg manuscript," *JRAS* (1957), s. 203 (yazarın *Inner Asia and its contacts* kitabında yeniden basım).

50 Carpini, VIII, 2 ve 4 ve IX, 38 (Van den Wyngaert, s. 93-5, 122; Dawson, s. 44-5, 65).

51 Salimbene de Adam, "Cronica," ed. O. Holder-Egger, *MGH Scriptores*, XXXII (Hanover, 1905-13), 210.

52 Güyük ile Batu arasındaki rekabet için bkz. T.T. Allsen, *Mongol imperialism. The policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic lands, 1251-1259* (Berkeley ve Los Angeles, 1987), s. 21-2.

53 Al-'Umari, *Masalik al-abşar fi mamlik al-amşar*, kısmi ed. ve çev. Klaus Lech, *Das mongolische Weltreich* (Wiesbaden, 1968), metin s. 15-16, çev. s. 100-1. Elçigidey'in konumu için ayrıca bkz. "The dissolution of the Mongol empire," s. 216-19.

layarak, Tuluy ile Sorkoktani'nin en büyük oğulları Mengü'nün (Ruysbroeckli Willem, Möngke'nin Türkçe karşılığı olan Mengü'yü *–Mangu–* kullanmaktadır) kağan seçilmesini sağladı. Güyük'ün ailesinin ve onların destekçilerinin itirazları gözardı edildi ve 1251 yazında Moğolistan'da Mengü'nün fiilen kağan olarak tahta çıktığı "resmi" bir toplantı düzenlendi. Muhalefet bu sırada sürpriz bir saldırıda bulunmaya çalıştı, ama planları keşfedildi ve bazı prensler ve komutanlar tutuklanarak ya idam edildiler ya da sürgüne gönderildiler. En azından olayların değişik İran kaynaklarında rastlanan ve Ruysbroeckli Willem'in de yinelediği (XXVII, 7-8) öyküsü böyleydi. Bu temizlik harekâtı sonucunda Moğol dünyası iki büyük etki alanına bölündü: doğuda yeni hükümdarın alanı ile batıda onun hamisi Batu'nun alanı: Ruysbroeckli Willem'in Kencek'ten bir günlük mesafede aralarındaki sınırı geçtiği anlaşılmaktadır (XXIII, 4; karş. XXII, 4 ve XXIII, 1). Mengü rahiple konuşurken, iki kuzenin fiilen eşit güce sahip olduklarını ima eden ifadeler kullanacaktı.[54]

Eğer imparatorluk bozkır ve orman halklarının fetih seferleriyle doğduysa, bir ölçüde de imparatorluğa erken bir tarihte katılan, başta Hitaylar ve Uygurlar olmak üzere kimi daha yerleşik unsurların temsilcilerince beslendi. Cengiz Han, daha Chin'e ilk saldırılardan başlayarak, onun ilerlemesinde atalarının 1120'lerde Curçenler tarafından devrilmesinin intikamını almak için uzun zamandır bekledikleri bir fırsat gören Hitay prensleriyle diğer liderlerinden destek gördü.[55] Gerek Kuzey Çin'de Hitay ile işbirliğinin, gerekse (bu konu daha tartışmalı da olsa) 1218'de Orta Asya'da Karahitay imparatorluğunun ele geçirilmesinin, imparatorluk idaresi üstünde önemli etkisi oldu. Hitay'ın Moğollara özellikle iki kurum miras bıraktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, bazen *baskak* diye de adlandırılan, *daruga* (ya da

54 *age*, s. 202-8. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 54-63'te Mengü ile Batu arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı getirmektedir.

55 Sechin Jagchid, "Kitan struggle against Jurchen oppression – nomadization versus Sinicization," *ZS*, XVI (1982), 165-85. Paul D. Buell, "Sino-Khitan administration in Mongol Bukhara," *JAH*, XIII (1979), 124-6. Igor de Rachewiltz, "Personnel and personalities in north China in the early Mongol period," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, IX (1966), 88-144. Hitayların tümü bu fırsattan hoşnut değildi. Örn. bkz. Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin ilk tepkisi: de Rachewiltz, "Yeh-lü Ch'u-ts'ai (1189-1243): Buddhist idealist and Confucian statesman," A.F. Wright ve D. Twitchen (ed.), *Confucian personalities* (Stanford, California, 1962) içinde, s. 193-4.

darugaçi) idaresiydi; bu kalıcı yapının çok çeşitli görevleri arasında uyruklar için zorunlu nüfus sayımı, vergi tarhı, usta işçilerin çalıştığı atölyelerin denetlenmesi, asker toplanması ve bazen de askerlere önderlik edilmesi vardı.[56] İkincisi ise Ögedey zamanında imparatorluk işlerinin yürütülmesi için kurulan *yam* (Ruysbroeckli Willem'de 'iam": XV, 1), yani posta iletim istasyonları şebekesidir.[57]

Cengiz Han'ın, *iduk kut* unvanlı hükümdarlarıyla özellikle yakın bir ilişki kurduğu Uygurların[58] katkısı ise daha da kapsamlıydı. Uygur alfabesi Soğdca'nın bir uyarlamasıydı, bu ise Orta Asya'ya Nasturi misyonerler tarafından getirilen Süryani alfabesinden türetilmişti; Moğol devleti yak. 1204'ten başlayarak Uygur alfabesini benimsedi. Eğer Sung elçisi Chao Hung'a inanırsak, Moğollar 1218-19 dolaylarında, Chin imparatorluğundan kaçanların etkisiyle, Çin harfleriyle yazılmış belgeler de üretmeye başladılar.[59] İmparatorluk böylece yazman ya da kâtiplerin (Türkçe *bitikçi*, Moğolca *biçeçi*) görev yaptığı, merkezi bir kayıt idaresinin temellerini atmaya başladı: bunun, ele geçirilen yerleşik nüfuslu yerlerde önceden varolan idari çerçeveden ayırt edilmesi gerekir; buralarda yerel bürokrasi *daruga* ya da *baskak*'ın denetiminde faaliyetlerini sürdürüyordu. 1235'ten sonra imparatorluk bir tür başkente kavuştu. Cengiz Han'ın, Harezmşah'a karşı sefere çıkmadan önce eski Nayman topraklarındaki Karakurum'u karargâh olarak belirlediği anlaşılmaktadır; Ögedey şimdi onu duvarlarla çevirmiş ve imparatorluğun idaresi ve haraçların kabulü için bir merkez haline getirmişti.[60]

56 Buell, "Sino-Khitan administration," s. 122, 131-4. D.O. Morgan, "Who ran the Mongol empire?," *JRAS* (1982), s. 128-9; *The Mongols*, s. 49-50, 108-9. Kaynaklarda sık sık rastlanan Türkçe karşılığı *baskak* gibi, *daruga*'nın da "baskı yapan" (yani, damga vuran) anlamına geldiği tahmin edilmektedir: Francis W. Cleaves, "*Daruya* and *gerege*," *HJAS*, XVI (1953), 237-55.

57 Posta iletim sistemi Marco Polo tarafından anlatılmış [çev. A. Ricci, *The travels of Marco Polo* (Londra 1931), s. 152-3] ve P. Olbricht tarafından incelenmiştir [*Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. un 14. Jahrhundert* (Wiesbaden, 1954)]. Ayrıca bkz. F. Dvornik, *Origins of intelligence services* (New Brunswick, 1974); Morgan, *The Mongols*, s. 103-7. Başlangıçta amaç memurların ve elçilerin yolculuklarını kolaylaştırmaktı, ama daha Ögedey'in zamanından başlayarak *yam*'ın saraya malzeme taşımak için de kullanıldığını görüyoruz: Dardess, "From Mongol empire to Yuan dynasty," s. 124.

58 T.T. Allsen, "The Yuan dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th century," Morris Rossabi (ed), *China among equals* (Berkeley ve Los Angeles, 1983), s. 243-80.

59 Olbricht ve Pinks, s. 16.

60 Paul Pelliot, "Note sur Karakorum," *JA*, CCVI (1925), 374-5 ve *Polo*, s. 165-9. Morgan, *The Mongols*, s. 114-15.

Burası kağanın mevsimsel göçleri sırasında bulunduğu zamanlar dışında, hiçbir anlamda bir imparatorluk sarayı değildi. Ruysbroeckli Willem, Saint-Denis kadar etkileyici görmediği bu yeri, biraz küçümseyecekti (XXXII, 1).

4 Din ve Moğollar

Erken dönem Moğollarının dini inanç ve uygulamaları, İslamiyet öncesi Türkler gibi genellikle şamanistik diye adlandırılan dinler kapsamına giriyordu. Başlıca sorunlardan biri elimizdeki kanıtların çok daha geç, 16. yüzyılda Tibet'in Lama Budizminden birçok öğenin ithal edilmesinden sonraki bir tarihten olmalarıdır. Bu nedenle 13. yüzyılda şamanizmin tam ne olduğuna emin olamayız; aslında, Ruysbroeckli Willem başlıca çağdaş kaynağımızdır. Moğolların gökyüzündeki (Tengri adlı) tek bir tanrı ile İtügen adlı bir yeryüzü ya da doğurganlık tanrıçasına inandıkları anlaşılmaktadır. Ama dini adetlerinin çoğunun kökeninde ataya tapınma vardı ve ölülerin ruhlarıyla teması merkez alıyordu. Ruysbroeckli Willem ailelerin çadırlarında korunan ve arabalarda birlikte götürülen ata imgelerini anlatır (II, 6-8): bu *ongghod*'ların denetimi şamanların özel işlerinden biriydi (XXV, 9-10). Rahibin bu "kâhinlere" adadığı bütün bir bölümden (XXXV), onların işlevleri arasında kehanet, cin çıkarma, bayramların düzenlenmesi ve yürütülmesi ve havanın değiştirilmesi olduğunu öğreniyoruz. Ruysbroeckli Willem'in Mengü Kağanı birden fazla kez uygularken gördüğü (XXIX, 26-27, 41 ve 54) olağan kehanet yöntemlerinden biri, ateşte yakılan bir koyunun kürek kemiğinin çatlama ve kırılma biçimine bakarak en iyi hareket hattının saptanmasıydı. Son olarak da, bu dünya ile bağlantılı bir dizi tabu vardı. Bir konuta girerken ya da çıkarken eşiğe basmak yasaktı (XV, 6) ve Ruysbroeckli Willem'in meslektaşı Cremonalı Bartolomeo bunu yaptığı için ölüm cezasından kılpayı kurtulmuştu (XXIX, 29 ve 37). Ordugâha getirilen ya da ölü birisine ait olan her şeyin ateşle arındırılması gerekiyordu (XXXV, 3). Moğollar şamanistik inanç ve töreleri diğer dinlerin öğeleriyle kesinlikle bağdaşmaz görmüyorlardı. İşaret edildiği gibi, bunun gerekçesi şamanizmin salt şimdiki hayatın maddi gereksinimleriyle ilgilenmesi ve insanın gelecekteki bir yaşamdan beklentilerini etkilememesi olabilir. Bu nedenle örneğin Hıristiyanlığı benimseyip, aynı zamanda şamanlara danışmak ve kehanette bulunmak mümkündü.[61]

Ancak Moğollar başka dini etkilere de maruz kalmışlardı. Bunlardan muhtemelen en sonuncusu İslam'dı. 1260'da yazan ve kuşkusuz ülkesinin başına gelen eşi görülmemiş felaketi haklı göstermekte biraz zorlanan İranlı tarihçi Cüveyni, gene de en azından bunun bir yararına işaret edebiliyordu: Moğolların bazıları Müslüman olmuşlardı.[62] Bunlar arasında öne çıkan birisi, Müslüman olduğunu Ruysbroeckli Willem'in de duyduğu, Batu'nun kardeşi Berke'ydi ("Berca"; XVIII, 2). Moğollar Uzakdoğu'da, gördüğümüz gibi Latin Batı'nın varlığından haberdar olmadığı Budizm ile temasta olmuşlardı: Rahip Willem Budist tapınaklarına ilk kez Kayalık'ta rastlamıştı (XXII, 7; XXIV, 1-3). Mengü'nün sarayında, Ruysbroeckli Willem'in de katıldığı dini tartışmada çok sayıda Budist lama bulunuyordu (XXXIII, 13).

En azından bir biçimiyle Hıristiyanlık Uzakdoğu'ya daha uzun bir sürede yerleşmişti. Bu, kökenleri 5. yüzyıla uzanan Nasturi Kilisesinin işiydi. Efes Konsili 430'da İsa'nın kişiliğindeki insani ve ilahi öğeler arasında çok geniş bir ayırım yaptığı düşünülen Nestorius'un hatalarını kınamış, onun yandaşları da daha sonra Latin (Katolik) ve Ortodoks kiliseleri olarak bilinecek din kardeşlerinden ayrılmışlardı. Nasturiler Bizans devletinin düşmanlarına sığınma sağlamaya her zaman hazır olan İran imparatorluğunda sıcak bir hoşgörüyle karşılanmışlardı; Nasturi mezhebi 6. yüzyılda İran ve Irak'da sağlam bir yer edinmişti ve Müslüman yönetiminin kurulmasından sonra bile büyükçe cemaatler varlıklarını sürdürdüler. Misyonerlerinin daha da öteye ulaşması sonucunda, Orta ve Doğu Asya'nın büyük kesimleri Hiristiyan dinine açıldı: Hsi-ngan'da 781'de yapılmış ve hem Süryanice, hem de Çince yazıtları olan bir Hıristiyan anıtı günümüze kalabilmiştir.[63] Her ne kadar Hıristiyanlaştırma çalışmaları Çin'de kesintisiz bir başarı göstermese ve diğer dinlerle birlikte Hıristiyanlık da birkaç kez yasaklansa da, Ruysbroeckli Willem'in zamanında Nasturilik en azından ülkenin kuzey kesiminde iyi temsil

61 Moğol şamanizmi için genel olarak bkz. Walther Heissig, *The religions of Mongolia*, çev. G. Samuel (Londra, 1980), özellikle 2. böl.; Morgan, *The Mongols*, s. 40-4.

62 Juwayni, *Ta'rikh-i Jahan-gusha*, ed. Mirza Mohammad Qazwini (Leiden ve Londra, 1912-37), I, 11; çev. J.A. Boyle, *The history of the World-conqueror* (Manchester, 1958, 2 cilt, sürekli sayfa numaraları), s. 16. Bkz. D.O. Morgan, "Persian historians and the Mongols," Morgan (ed), *Medieval historical writing in the Christian and Islamic worlds* (Londra, 1982) içinde, s. 113-18.

63 A.C. Moule, *Christians in China before the year 1550* (Cambridge, 1930), s. 27-52; ayrıca bkz. Paul Pelliot, *Recherches sur les Chretiens d'Asie centrale et d'extreme-orient*, II, i. *La stele de Si-ngan-four* (Paris, 1984).

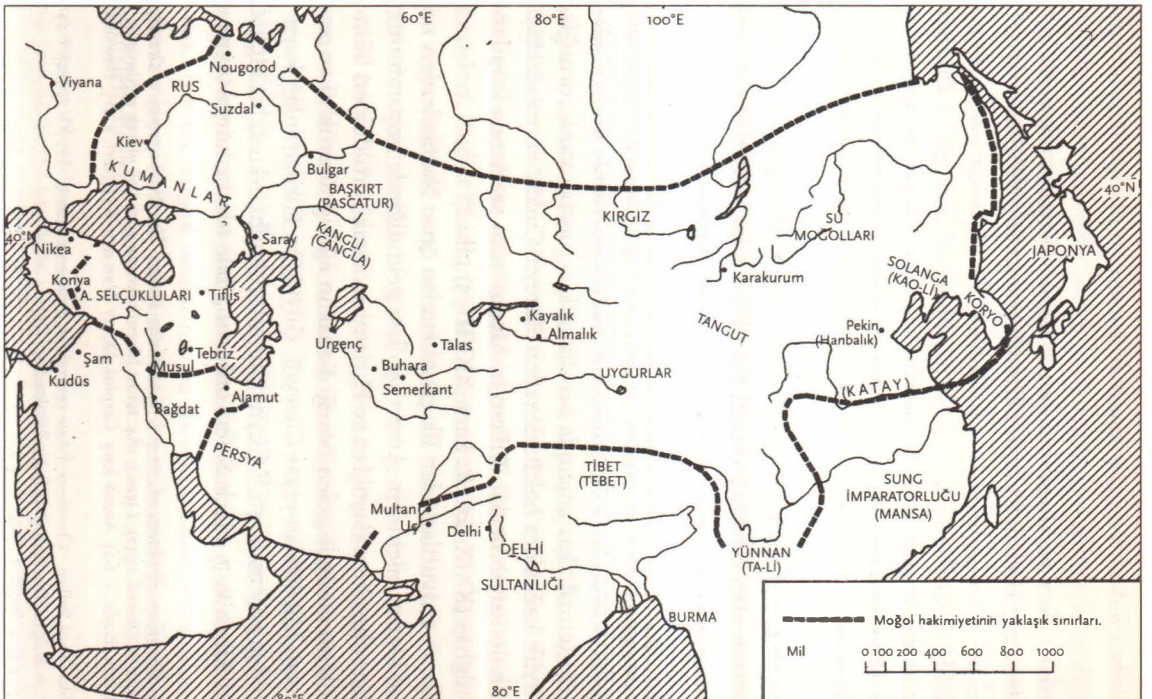

Harita 2. Rahip Willem'in ziyareti sırasında Moğol imparatorluğu.

ediliyordu: rahibe "Katay"ın on beş kentinde Nasturiler olduğu bilgisi verilmişti (XXVI, 11).

Kuzeydeki Türk ve Moğol halkları arasında Hıristiyanlık daha çok yol aldı. Irak'ta yazan Hıristiyan tarihçi Bar Hebraeus (ö. 1286), Kereyit aşiretinin 1007-8'de vaftiz olduklarını öğrenmişti[64] ve egemen han, Cengiz Han'ın müttefiki Togril'in ailesinde Hıristiyanlığa ilişkin güçlü kanıtlar vardır. Hanın babası ve dedesinin isimleri çok açık Hıristiyan'dı: Kuryakuz (Cyriacos) ve Marghuz (Marcus). Cüveyni'ye göre, Kereyitlerin batıdaki komşuları Naymanlar çoğunlukla Hıristiyan'dılar;[65] Ruysbroeckli Willem de aynı izlenimi edinmişti. Ayrıca 1220'da Dimyat'a ulaşan Kral David hikâyesinin arka planında, en azından kısmen, sonra Budizme geçse de başlangıçta Hıristiyan olan Nayman prensi Küçülüğ'ün faaliyetlerinin bulunduğunu da görmüştük. Başta Merkitler ve Öngütler olmak üzere bölgedeki diğer halklar arasında da önemli sayıda Hıristiyan vardı; Öngütlerin hükümdar sülalesi daha erken bir tarihte Cengiz Han ile ittifaka girmişti. Dolayısıyla Moğolların orduda ya da gelişmekte olan bürokraside kullandıkları tabi grupların temsilcileri arasında bir dizi etkin Nasturi vardı: örneğin Ögedey ve Güyük kağanlara bakanlık yapan Kereyit Çinkay ve meslektaşı Nayman Kadak ile Ruysbroeckli Willem'in Mengü'nün sarayında karşılaştığı Kereyit Bulghay (XXIX, 25 vd.; karş. XXVIII, 5) gibi.[66]

Moğolların anayurtlarından ilk çıkışlarından önce Nasturilerden ne ölçüde etkilendiklerini bilemeyiz. Ama 1240'lara gelindiğinde imparatorluk ailesinin bu dine olumlu yaklaştıkları ve Hıristiyan olarak görüldükleri bilinmektedir. Bunların en önde gelen örneği Kadak'ın eğittiği Güyük'tü ve ondan hoşlanmayan Müslüman yazar Cüveyni, Güyük'ün Hıristiyanları kayırdığını belirtmeden geçememişti.[67] Güyük'ün vaftiz olduğu öyküsü bir Moğol elçi tarafından Kıbrıs'ta 7. Haçlı Seferi ordusuna bile ulaştırılmıştı. Ayrıca

64 Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, ed. ve çev. E.A. Wallis Budge, *The Chronography of Gregory Abu'l-Fanaj*... (Londra ve Oxford, 1932), I (çev.), 184: tarihi İslami takvime göre 398 olarak verilmiştir.
65 Juwayni, I, 48 (çev. Boyle, s. 64). Ancak karş. Carpini, IX, 27 (Van den Wyngaert, s. 115; Dawson, s. 60).
66 Genel olarak bkz. Paul Pelliot, "Chretiens d'Asie centrale et d'extreme-orient," *TP*, XV (1914), 623-44: Kadak, Çinkay ve Bulghay'a s. 628-9'da değinilmektedir.
67 Juwayni, I, 213-14 (çev. Boyle, s. 259).

Kral Louis'nin 1250'de Mısır'dan Suriye'ye geçtikten sonra bir zaman, haçlı seferine Batu'nun oğlu Sartak'ın da Hıristiyan olduğu haberi geldi (I, 7). Güyük'ün ardılı Mengü'nün Hıristiyan dinine yaklaşımını belirlemek güçtür. Ruysbroeckli Willem'e Mengü'nün yalnızca Hıristiyanlığa inandığı ve yakında vaftiz olacağı söylenmişti (XXIX, 14-15), ama rahip bu olayı kendi gözleriyle görmediği için kuşku duyuyordu (XXIX, 16). Son görüşmelerinde Mengü'nün dini inançları konusunda birşeyler öğrenme fırsatı buldu; kağan bu görüşmede değişik dinleri bir elin parmakları olarak tanımlamış, ama nasıl Hıristiyanların Kutsal Kitabı varsa, onun halkına da şamanların verildiğini söylemişti (XXXIV, 2). Ruysbroeckli Willem'in görüşünce Güyük, Sartak ve Mengü'nün Hıristiyanlığına ilişkin yayılan söylentiler, Rahip Yohannes efsanesi gibi, Nasturilerin abartma eğiliminden kaynaklanmıştı (XVII, 2).

Rahip Willem'e verilen bir diğer bilgide doğruluk payı daha yüksekti: kağan herkesin onun için dua etmesini istiyordu (XXIX, 15). Moğol hükümdarlarının karşılaştıkları değişik dini sistemlere karşı tutumlarını anlamak için bu merkezi önemdedir. Onların görüşünce, her din doğru olabilirdi: en iyi yöntem her grup ya da mezhep içindeki "dini sınıf"ın iyi niyetini sağlamak ve böylece olası tüm yollardan Tanrı'nın hanedana himmet etmesini güvence altına almaya çalışmaktı.[68] Bu düşünceyle, Hıristiyan papaz ve keşişleri, Budist lamalar ve Müslüman hukukçular, hâkimler ve dini vakıflar angaryadan ve vergi vermekten muaf tutuluyorlardı.[69] Öte yandan Moğol yönetim kurumunun herhangi bir dini grupla daha yakından özdeşleşmemesi önemliydi. Sartak'ın karargâhında görevliler Ruysbroeckli Willem'e şunu söylemişlerdi: "Efendimizin Hıristiyan olduğunu söyleme. O Hıristiyan değil, Moğol'dur (XVI, 5). Bu uyarı öğreticidir. Ruysbroeckli Willem, Moğollar için Hıristiyan teriminin ırksal bir anlamı olduğu sonucuna varmıştı. Muhtemelen öyledir, ama belki de buradan çıkarılacak ana nokta farklıdır. Tek tek Moğol hanlarının ya da komutanlarının dini sempatileri ne olursa olsun, birincil kaygıları Moğol imparatorluğunun sürdürülmesi ve genişletilmesiydi.

68 Morgan, *The Mongols*, s. 41,44.

69 Juwayni, III, 77-8 (çev. Boyle, s. 599). Çok çeşitli kaynaklardan örnekler için bkz. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 121-22; muafiyet çoğu kez genel olarak vergilerden çok, kelle vergisiyle ilgiliydi.

Moğol imparatorluğu yönetiminin uluslararası ilişkilere bakışı oldukça basitti. Ebedi Tanrı (Tengri) dünyayı Moğollara vermişti ve tüm diğer hükümdarlar –bunu ister kabul etsinler, ister etmesinler– onların uyruklarıydılar. Bu nedenle yaklaşan bir Moğol ordusuna uysalca boyun eğmek, bir görevin bilincine varmak demekti ve barışı güvenceye almanın tek yoluydu; direnmek, itaatsizlikti ve yıkıma davetiye çıkarmaktı. Ruysbroeckli Willem'in Mengü'nün karargâhına vardığında keşfettiği gibi (XXVIII, 2), Moğollar aslında bağımsız halkların temsilcilerinin, eğer teslim olma önerisi getirmiyorlarsa, neden imparatorluk sarayına gelme zahmetine katlandıklarını anlayamıyorlardı. Bu görüş, toprakları Moğolların yolu üstünde bulunan hükümdarlara gönderilen ültimatomlarda ifade ediliyordu. Voegelin, Kral Louis'ye hitap eden, ve Ruysbroeckli Willem'in raporuna eklenen değişik bir versiyonu da dahil (XXXVI, 6-8 ve 10-12), bu tür ültimatomların ayrıntılı bir incelemesini yapmış, tümündeki ortak ifadeyi ve dikkat çekecek düzeyde tutarlı yapıyı sergilemiştir. Ültimatomların alıcılarına, topraklarının Moğolların dünya imparatorluğunun bir parçası olduğu bildiriliyordu. Teslim olmaları, haraç vermeleri ve kendi güçlerini kağanın emrine tahsis etmeleri emrediliyordu. Kesin olmayan ifadeleri ürkütücülüklerini engelleyemeyen mektupların sonunda, itaatsizliğin sonuçları ima ediliyordu.[70] Moğolların dünya imparatorluğu fikrini hangi noktada benimsedikleri konusunda emin olamayız. Bu kavramın İç Asya'nın Türk halkları arasında uzun bir geçmişi vardı.[71] Ama bu fikrin daha başlangıçtan bir genişleme dürtüsü işlevi görmesi yerine, geniş toprakları ele geçirmelerinden sonra benimsenmiş olması olasılığı daha yüksektir.[72] Cengiz Han, Harezmşah ile savaştan önceki pazarlıkları sırasında, kendisinin doğuya hükmetmesi gibi onun da batının hükümdarı olduğunu kabul etmişti. Bu sadece, imparatorluğuna

70 Eric Voegelin, "The Mongol orders of submission to European powers, 1245-1255," *Byzantion*, XV (1940-1), 378-413. Ayrıca bkz. Igor de Rachewiltz, "Some remarks on the ideological foundations of Chingis Khan's empire," *PFEH*, VII (1973), 21-36; Klaus Sagaster, "Herrschaftsideologie und Friedensgedanke bei den frühen Mongolen," *CAJ*, XVII (1973), 223-42.

71 Osman Turan, "The ideal of world domination among the medieval Turks," *SI*, IV (1955), 77-99.

72 D.O. Morgan, "The Mongols and the eastern Mediterranean," *Mediterranean Historical Review*, IV (1989), 200.

daha sonra saldırma niyetiyle, Harezmşah'ı hazırlıksız yakalamak için kurnazca bir manevra olabilir. Öte yandan bu aşamada bile Harezmşah'a "oğul" diye hitap edilerek, Moğol önderinden aşağı bir konumun ima edilmesi dikkat çekicidir.[73] Dünyanın fethi amacını Cengiz Han'ın mı geliştirdiği, yoksa bunun gerçekten de ardılı döneminde mi ortaya çıktığı sorusu yanıtsız kalmaya mahkûmdur. Her durumda bunun ilk somut kanıtı 1230'larda görülmektedir.

1237'de Julian adlı bir Macar Dominiken rahibi Kral IV. Bela'ya Batu'dan bir mektup getirdi. Bela'ya hanın yeryüzü üstündeki otoritesi bildiriliyor; kral Moğolların düşmanı olan Kumanlara sığınma sağlamak ve daha önceki Moğol elçilerini idam etmekle suçlanıyor ve yenilgiyi kabul etmeye zorlanıyordu.[74] Bu mektup belli ki Bela'nın aldığı ilk ültimatom değildi, ama günümüze kalan en erkenidir. Macaristan'ın işgalinden sonra İmparator Friedrich, Bela'yı ihmali için eleştirmişti; bunun gerekçesinin ültimatoma yanıt vermemesi olduğu önerilmiştir. Eğer böyleyse, kendisi de 1238'de bir ültimatom alan ve buna bir nükteyle tepki gösterdiği söylenen Friedrich daha az kusurlu sayılmaz.[75] İmparatorun kınamasının Moğol elçilerinin öldürülmesiyle ilişkili olması daha muhtemeldir; bu olay, 1218'de Harezmşahlara karşı olduğu gibi, 1241'de onlar için bir savaş nedeni işlevi görecekti. Her durumda Julian'ın raporu ilk kez Batı'ya Moğol ilerleyişi hakkında bilgi sağladı, ancak bunun bir elçilik görevi olmadığının altı çizilmelidir. Julian, Bela tarafından bir durum tespiti gezisine gönderilmiş ve aslında Moğollar ile doğrudan ilişki kurmamıştı: ültimatom ona, Moğol elçilerinin yolunu keserek onları sarayında tutan Rusya'daki Suzdal prensi tarafından iletilmişti.[76] Latin dünyası ancak Moğolların 1242'de Doğu Avrupa'dan çekilmesinden sonra sınırlarında ortaya çıkan bu acımasız güçle diplomatik ilişki kurmak için resmi adımlar attı.

İlk girişimi, papalıkta on sekiz aylık bir boşluktan sonra, 1243 Haziran'ında papa seçilen IV. Innocentius yaptı. Innocentius Moğollara karşı

73 Morgan, *The Mongols*, s. 68.
74 Julian'ın raporu Dörrie, "Drei Texte"de yer almaktadır, s. 165-82: Batu'nun mektubu için bkz. s. 179. Julian'ın ikinci ziyaretine burada değinilir: bkz. age, s. 137-9.
75 Sinor, "Les relations entre les Mongols et l'Europe," s. 43.
76 Dörrie, s. 178.

bir haçlı seferi konusunda önceli IX. Gregorius kadar hevesliydi. Daha o yılın Temmuz'unda Patrik Berthold Aquileia'ya yazarak, ona Almanlara Macaristan'a bir haçlı seferi vaaz etmesi için yetki vermişti.[77] 1245 Haziran'ında Lyons Konsilini topladığında gündem maddelerinden biri "Tartarlara karşı bir çözüm"dü (*remedium contra Tartaros*). Ancak daha Konsil toplanmadan, papa Moğol dünyasına üç ayrı heyet göndermiş bulunuyordu. Bunlardan biri Fransisken, diğer ikisi Dominiken rahiplerden oluşmuştu. Her gruba doğunun Latin olmayan kiliseleriyle ilişki kurma yetkisi verilmişti; gruplar Moğol "kralı"na yazılmış iki papalık mektubu taşıyorlardı: bunlardan *Dei patris immensa*'da kral Hıristiyan dinini kabule teşvik ediliyor; *Cum non solum* ise onu diğer halklara, başta da Hıristiyanlara saldırılarından vazgeçmeye çağrıyordu.[78]

Bu gezilerden en ünlüsü Fransisken Giovanni del Pian di Carpini'nin başını çektiğiydi; heyet Doğu Avrupa'dan geçmiş ve yolda Bohemya kralı, Polonya prensleri ve Innocentius'un Katolik kilisesine bağlamaya çok istekli olduğu Galiçya (Haliç) ve Volhynia'nın (Volyn) Ortodoks yöneticileri ile görüşmeler yapmıştı.[79] Grup daha sonra Kiev üstünden Moğol topraklarına girmişti. Rahipler Batu'nun Volga'daki karargâhına yönlendirilmişlerdi; burada papanın mektuplarını sunmayı, sonra da Batı'ya dönmelerine izin verilmesini umuyorlardı. Ama Batu onlara kısa süre sonra kağan seçilecek olan Güyük'e gitmelerini emretti. Grup 22 Temmuz 1246'da Karakurum civarına ulaştı ve 24 Ağustos'ta Güyük'un taç giyme törenini izledi. Carpini, asla gülümsediği ya da herhangi bir hafiflik yaptı-

77 A. Theiner (ed), *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* (Roma, 1859-60), I, 187-8 (no. 345); ayrıca Elie Berger (ed), *Les registres d'Innocent IV* (paris, 1884-1921), I, 8 (no. 30) içinde.

78 Bu iki mektup en son olarak Karl-Ernst Lupprian, *Die Beziehungen der Papste zu islamischen und mongolischen Hershern im 13. Jahjundert anhand ihres Briefwechesld* (Vatikan, 1981) içinde basılmıştır, s. 141-9, çev. Dawson, *The Mongol mission* içinde, s. 73-6. Doğu kiliseleri liderlerine mektup olan *Cum simus super* için bkz. Th. T. Haluscynsky ve M.M. Wojnar (ed), *Acta Innocentii PP, IV (1243-1254)* (Vatikan, 1962), s. 48 (no. 21); Bulgar kralı Koloman'a beenzer bir mektup için s. 43-8 (no.20). Genel olarak bkz. Richard, *La papaute et les missions d'Orient* s. 59-61, 70-3.

79 B. Szczesniak, "The mission of Giovanni del Plano Carpini and Benedict the Pole of Vratislavia to Halicz," *JEH*, VII (1956), 12-20. De Rachewiltz, *Papal envoys*, s. 91-3. IV. Innocentius'un politikaları için bkz. O Halecki, "Diplomatie pontificale et activite missionnaire en Asie aux XIIIe-Xve siecles," *XIIe Congres du Comite international des sciences historiques. Vienne... 1965. Rapports*, II (Viyana, [1966]) içinde, 9-11; W. De Vries, "Innozenz IV (1243-1254) und der christliche Osten," *OS*, XII (1963), 113-31.

ğı görülmeyen, dünyanın bu en güçlü hükümdarının sert bir portresini çizmektedir.[80] Güyük'ün papaya verdiği yanıt ise kuşkusuz bir Batı hükümdarının herhangi bir zamanda aldığı en tehditkar belgelerden biridir. Güyük, vaftiz olması ve Moğolların Macarlara ve diğer Hıristiyanlara uyguladığı katliamlardan vazgeçmeleri taleplerini anlamazlıktan geliyordu: Moğol elçilerini öldüren bu halkların kaderi Ebedi Tanrı'nın elindeydi. Eğer papa barış isteğinde samimiyse, kendisi yanına diğer kralları da alarak şahsen gelmeli ve teslim olmalıydı; bunu yapmadığı takdirde, sonuçlarını ancak Tanrı bilirdi.[81] Carpini, ülkede keşif yapmak için bu fırsattan yararlanabilecek ya da daha önce Moğollarca tahrip edilen bölgelerde yaşayanların saldırısına uğrayabilecek Moğol elçilerle birlikte dönmeye niyetli değildi, bu nedenle kağanın elçiliği görevini kendisi üstlendi ve bu ültimatomu papaya iletti. Carpini Karpatlara kadar, giderken seçtiği yoldan döndü, ama orada Macar Kralı Bela'ya rapor vermek için yolunu değiştirdi;[82] ardından 1247 Kasım'ında Lyons'da IV. Innocentius'a katıldı. Papa daha sonra onu elçi olarak Kral Louis'ye gönderdi ve Carpini herhalde krala tecrübelerini ayrıntılı bir biçimde aktardı.[83]

Carpini'nin gezisinin bize değişik anlatıları ulaşmıştır. Tüm inançlılara hitap eden kendi raporu bunların en eksiksiz olanıdır: raporda Moğolların ülkesi, giyim kuşamı, dini inançları, adetleri, büyük güç haline gelmeleri, silahları ve savaş biçimleri sistematik biçimde incelenmişti; bir bölümde onlara nasıl direnebileceğine ilişkin öneriler vardı; ayrıca gezinin öyküsü de anlatılıyordu. Kendi ifadesinden Carpini'nin bu metni Lyons'a döndükten sonra, ilk kez boş vakti olduğu zaman yazdığı açıktır. Ama bize anlattığına göre, daha dönüş yolunda Polonya, Bohemya, Almanya ve doğu Fransa'dan geçerken ona

80 Carpini, IX, 43 (Van den Wyngaert, s. 124; Dawson, s. 68).

81 Günümüze kalan tek orijinal nüsha Farsça'dır ve 1920'de Vatikan arşivlerinde bulunmuştur. Bu ve diğer metinler Paul Pelliot tarafından incelenmiştir: "Les Mongols et la papaute," *Revue de l'Orient Chretien*, XXIII (1922-3), 3-30; XXIV (1924), 225-335; XXVIII (1932), 3-84 [bundan böyle *Papaute*: referanslar ayrı bölümlerin sayfalarınadır]: metin için bkz. s. 17-18, Fransızca çev. için s. 18-23; Rachewiltz, *Papal envoys* içinde İngilizce bir çeviri vardır, s. 213-14. Carpini'nin yola çıkmasından önce hazırlanan Latince nüsha Polonyalı Benedict (Van den Wyngaert, s. 142-3; Dawson, s. 83-4) ve Salimbene de Adam ("Cronica," s. 208) tarafından basılmıştır.

82 Sinor, "John of Plano Carpini's return."

83 Salimbene, "Cronica," s. 213.

sürekli gezisi hakkında soru soruluyordu; bunun sonucunda kendi metninden önce daha kısa anlatılar kâğıda geçmekteydi.[84] Bunlardan üçü bize kalmıştır ve aralarından ikisi önemlicedir.[85] Rahipler Doğu Avrupa'dan geçip geri dönerken, kendisine "C. De Bridia" diyen bir Fransisken, onların bilgilerine dayanarak yazdığı Moğollara ilişkin anlatıyı 1247 Temmuz'u sonunda tamamlandı: "Tartar İlişkisi" diye bilinen bu belge Carpini'nin kendi raporunda bulunmayan ayrıntılar içermektedir.[86] Diğer kaynak Carpini'nin yol arkadaşlarından Polonyalı Benedyct tarafından yazılan, gezinin çok daha kısa bir öyküsüdür ve başka bir yerden öğrendiğimiz kadarıyla Benedyct'in 1247 Ekim'inde Köln'de dikte ettirdiği versiyonla tıpatıp aynıdır.[87]

Yakındoğu'ya iki Dominiken misyonu gitmişti. Longjumeaulu Andréw'nun gezisi hakkında daha az şey bilinir. Papalık kayıtlarında bulunan yazışmalar onun Moğol topraklarına girmeden önce, 1245-6 sırasında Filistin ve Suriye'deki birkaç Müslüman Eyyubi prensinin sarayını ziyaret ettiğini ve daha sonra Yakubi kilisesinin üst düzey rahipleriyle ilişkilerde bulunduğunu göstermektedir.[88] Ama onun, yalnızca Matthew Paris'in *Chronica Majora*'sında bulunan özet haliyle bize kalan raporunda, bunların hiçbiri yer almaz. Rapor bize Musul'dan onyedi günlük yolda grubun bir Moğol ordusuyla karşılaştığını söyler. Andre'nin Moğol komutanla diplomatik görüşmelere giriştiğine ilişkin bir belirti yoktur: rapor Moğollara ilişkin genel gözlemler ile André'nin yirmi gün yanında kaldığı bir keşişin anlatısından oluşur.[89] Bu kişi, IV. Innocentius'a verdiği yanıt Vatikan arşivlerinde bulunan, üst düzey bir Nasturi kâtip olan Simeon Rabban-ata'dır: mektupta papanın Latin kontrolundaki bölgelerde otoritesini Nasturi Hıristiyanlar lehine kullanması rica ediliyor ve papa Moğol tehdidinin ciddiyetini gözönüne alarak, düşma-

84 Carpini, IX, 52 (Van den Wyngaert, s. 130; Dawson, s. 71-2).

85 Bir Metz elyazmasında bulunan kısaltılmış versiyon bizim amaçlarımız açısından değersizdir: Clement Schmitt, "Une version abregee de l'Historia Mongalarum," *AFH*, LXV (1972), 368-88.

86 R.A. Skelton, G.D. Painter vd. (ed), *The Vinland Map and the Tartar Relation* (New Haven ve Londra, 1965); daha iyi bir metin Alf Önnerfors (ed), *Hystoria Tartarorum C. De Bridia monachi* (Berlin, 1967) içinde.

87 "Annales S. Pantaleonis Coloniensis," ed. H. Cardauns, *MGH Scriptores*, XXII (Hanover, 1872), 542. Benedyct'in anlatısı Van den Wyngaert s. 133-43'te basılmış, Dewson s. 79-84'te çevrilmiştir.

88 Pelliot, *Papaute*, s. 36-40. André'nin meslek yaşamının iyi bir özeti için: A. Rastoul, "Andre de Longjumeau," DHGE.

89 Matthew Paris, VI, 113-16 (Giles'ın çevirisinde yoktur).

nı II. Friedrich ile barış yapmaya çağrılıyordu.[90] En azından bu ikinci tavsiyeye kulak asılmadığına emin olabiliriz.

Innocentius'un, başında Ascelin'in bulunduğu üçüncü heyeti, 24 Mayıs-25 Temmuz 1247 arasındaki dönemi Moğol komutanı Bayçu'nun günümüz Ermenistan'ında Sisian'daki karargâhında geçirdi. Bu gruptan Saint-Quentinli Simon'un yazdığı ve Vincent Beauvais'nin büyük *Speculum Historiale*'sine dahil edilen bir anlatı sayesinde, bu gezi hakkında çok daha fazla şey bilinmektedir.[91] Yapıt belli ki Moğollar hakkında –giyim kuşamları, silahları, dinleri, savaş yöntemleri gibi– büyük bölümler içermesinin yanı sıra, Gürcüler, Ermeniler ve Anadolu Selçukları hakkında bölümleri olması gibi ek bir özelliğe de sahipti. Bu nedenle Simon'un raporu Carpini heyetinin bıraktığı anlatılara yararlı bir ekten daha fazla bir şeydir. İsa'nın Vekili'nin bir temsilcisi olarak gerekli itaati göstererek konumundan taviz vermeye yanaşmayan Ascelin, kızgın bir komutanın emriyle idam edilmekten güç kurtulmuştu; ama sonunda o ve arkadaşları papanın teslimini talep eden bir ültimatomla geri gönderildiler. 1248 yazında Lyons'da IV. Innocentius'a katılan Ascelin yanında Bayçu'nun iki elçisini getirmişti ve Matthew Paris'e göre bunların papa ile gizli görüşmeleri spekülasyonlara yol açmıştı.[92]

Daha dönüşünden itibaren Ascelin'in gezisi iki nedenle Carpini'ninkinin gölgesinde kaldı. Birincisi, daha geç geri döndü, ama ikincisi ve daha önemlisi Carpini'nin heyeti kağanın sarayına kadar giden tek gruptu; bu olgunun çağdaşları üstünde etki bıraktığı açıktır.[93] Ancak Ascelin'in se-

90 Pelliot, *Papaute*, s. 31-2. Simeon'un mektubu Haluscynskyj ve Wojnar, *Acta Innocentii PP. IV*, s. 95-7'de basılmıştır. Latin kontrolü altındaki Doğu Hıristiyanlarının durumu için bkz. Jean Richard, "Eglise latine et eglises orientales dans les etats des Croises," *Melanges offerts a Jean Dauvillier* (Toulouse, 1979) içinde, s. 743-50; yazarın *Croises, missionnaires et voyageurs* (Londra, 1983) kitabında yeniden basım.

91 *Speculum Historiale*'nin Simon'dan kaynaklandığı düşünülen kesimleri seçilmiş ve ayrı olarak basılmıştır. Bkz. Simon of Saint-Quentin, *Histoire des Tartares*, ed. Jean Richard (Paris, 1965); Bayçu'nun kampındaki dönem s. 94-117'de ele alınmaktadır; bu, Vincent of Beauvais, ed. J. Mentelin (Strassburg, 1473), XXXII, 40-52'ye karşılık gelmektedir. Ayrıca bkz. Gregroy G. Guzman, "The encyclopedist Vincent of Beauvais and his Mongol extracts from John of Plano Carpiniand Simon of Saint-Quentin," *Speculum*, XLIX (1974), 287-306.

92 Matthew Paris, V, 37-38 (çev. Giles, II, 280). Ascelin'in dönüş tarihi için bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 73-4. Gezinin bir incelemesi için: G.G. Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican mission to the Mongol Baiju: a reappraisal," *Speculum*, XLVI (1971), 232-49.

93 Nicholas of Carbio, "Vita Innocenti Papa IIII," L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, III, i (Milano, 1723) içinde, sütun 592[2]; Pelliot, *Papaute*, s. 75'ten naklen.

yahatinin bizim amaçlarımız için önemi, Moğol dünyasının Suriye'ye bitişik kesimi hakkında, tam da Kral Louis'nin Yakındoğu'ya yelken açmak üzere olduğu bir zamanda, mevcut en son bilgiyi sağlamasıdır. Fransa kralı ile maiyetinin, Ascelin ve arkadaşlarının Bayçu tarafından hoş karşılanmadığını bildiklerini, bu sefer zamanından bize ulaşan en erken rapordan bellidir.[94] Daha sonra göreceğimiz gibi Bayçu'nun tutumu Louis'yi Kıbrıs'ta karşılamaya gelen Moğol heyetinin tarzıyla taban tabana zıttı.

6 Moğollar ve IX. Louis

Bayçu'nun 1242-3'de doğu Anadolu'ya ilerlemesinin bir yan etkisi, Celaleddin ordularının kalıntıları olan büyük bir Harezmşahlı mülteci grubunun Fırat'ı geçerek Suriye'ye kaçması olmuştu. Burada, 1230'ların sonlarında bir süre için hizmet ettikleri Mısır Sultanı es-Salih Eyyub ile görüşerek, bir kez daha onun emrine girdiler. Sultanın amacı bu başıbozuk grubu, bir önceki yıl kurulan ve Hıms, Şam ve Kerek'teki düşman akrabaları ile Kudüs krallığı Franklarından oluşan koalisyona karşı müttefik olarak kullanmaktı. Harezmşahlar 1244 yazında onun teşvikiyle Suriye ve Filistin'i tarayıp geçtiler ve 11 Ağustos'ta Kudüs'ü alarak yağmaladılar. Kentin Hıristiyan nüfusu katledildi, kiliselere saygısızlıkta bulunuldu: 12. yüzyıl Latin kralların kemikleri bile çıkarılarak etrafa savruldu. Harezmliler daha sonra Gazze'yi geçerek, Mısır ordusuyla buluştular. 17 Ekim'de Frankların ve Şam, Hıms ve Kerek hükümdarlarının ortak güçleri Gazze yakınlarındaki el-Harbiyya'da (La Forbie) yenilgiye uğratıldı; bu savaş hem Eyyub'un akrabalarının, onun Suriye'deki genişlemeci niyetlerine başarılı direnişlerinin sonu oldu, hem de Latin devletleri yok olma tehdidi altına soktu.[95]

Fransa Kralı IX. Louis 1244 Aralık'ında ağır bir hastalık geçirdi. İyileşmesi halinde haçlı seferine çıkma sözü vermesi, büyük olasılıkla Ağustos'ta Kutsal Kentin yağmalandığına ilişkin ilk haberlerden kaynaklanıyor-

94 Eudes'de Chateauroux'tan Innocentius IV'e, 31 Mart 1249, L. D'Achery, *Spicilegium sive collectio veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliotecis delituerant*, yeni ed. E. Baluze vd. (Paris, 1723), III içinde, 626. Bu mektup Beauvaisli Vincent'in yapıtına da dahil edilmişti: bkz XXXII, 93.

95 Bkz. P. Jackson, "The crusades of 1239-41 and their aftermath," *BSOAS*, L (1987), 32-60; Kudüs'ün yağmalanması için: Joshua Prawer, *Histoire du royaume Latin de Jerusalem*, çev. G. Nabon (Paris, 1969-70), II, 309-13.

du; öte yandan Richard'ın işaret ettiği gibi haçlı seferleri Capet hanedanının geleneğinde vardı ve özel olarak Louis'nin, başta 1239-41 seferine katılan kendi büyük vasalları olmak üzere, bir dizi önemli kişilik aracılığıyla Latin Suriye ile ilişkileri bulunuyordu.[96] Gerekçe ne olursa olsun, Harezmlilerin İsa'nın davasına verdikleri zararın intikamını alma fikri giderek ona çok çekici gelmeye başladı: Ruysbroeckli Willem'in 1253'te Fransa kralının Suriye'deki hedefi konusunda Batu tarafından sorgulandığında, Kutsal Kentin Müslümanlarca kirletilmesine değinmesi rastlantısal değildir (XIX, 8). Louis üç yıl süren son derece kapsamlı hazırlıklardan sonra, 1248 Ağustos'unda yola çıktı ve 17 Eylül'de Kıbrıs'a ulaştı; burada Kral I. Henri tarafından karşılanarak, kışı geçirmek üzere adaya yerleşti.[97]

Louis'nin, imparatorlukları Müslüman Suriye'nin sınırlarının hemen ötesinde bulunan pagan Moğollardan herhangi bir işbirliği jesti beklemesi hiç olası değildir.[98] Daha önce gördüğümüz gibi, Ascelin'in gezisinin sonucunu bildiği anlaşılmaktadır; Carpini'nin Batı'ya dönüşünden sonra rahibi misafir etmişti ve Matthew Paris'e inanırsak, bizzat Fransa kralına da 1247'de bir zaman bir Moğol ültimatomu gönderilmişti.[99] Moğollardan gelen iletilerin tonu sürekli olarak düşmanca ve üstenciydi. Bu nedenle, her açıdan bakıldığında dostça bir mesaj getiren bir Moğol elçisinin gelişinin haçlı seferinin önderlerini ne denli şaşırttığını tahmin etmek güç değildir.

14 Aralık 1248'te komutan Elçigidey'den gelen bir heyet Kıbrıs'a çıktı ve ayın 20'sinde Fransa kralının huzuruna kabul edildi. Heyetin başında Davud (David) ve Markos adlı Musullu ("Ninova") iki Hıristiyan vardı; getirdikleri mektup, o zamana kadar Latin Batı'nın Moğol diplomasisiyle tek tecrübeleri olan ültimatomlardan çok farklı ifadelerle yazılmıştı. Her ne ka-

96 Jean Ricard, *Saint Louis: roi d'une France feodale, soutien de la Terre Sainte* (Paris, 1983), s. 160-80.

97 7. Haçlı Seferi için bkz. J.R. Strayer, "The crusades of Louis IX," K.M. Setton (genel ed), *A history of the crusades*, II. *The later crusades, 1189-1311*, ed. R.L. Wolff ve H.W. Hazard, 2. baskı (Madison, Wisconsin, 1969) içinde, 487-508; Richard, Saint Louis, böl. II-IV. Kralı haçlı seferine sevkeden nedenlerin tartışması için ayrıca bkz. E. Delaruelle, "L'idee de croisade chez Saint Louis," *Bulletin de litterature ecclesiastique*, LXI (1960), 241-51.

98 Louis Hambis ["Saint Louis et les Mongols," *JA*, CCLVVIII (1970), 28-29] bu fikirde değildir ve kralın, muhtemelen Kıbrıs kralı I. Henri'nin tavsiyesiyle, Moğollar ile ilişki kurmaya çalıştığını ileri sürmektedir; bu önerinin hiçbir dayanağı yoktur.

99 Matthew Paris, IV, 607-8 (çev. Giles, II. 214).

dar Elçigidey Louis'ye "oğul" diye hitap ederek, kağanın belli ölçüde üstünlüğünü ima ediyorsa da,[100] mektupta alışılagelmiş dünya imparatorluğu ifadeleri ya da itaat talepleri bulunmuyordu. Komutan Louis'ye Müslümanlara karşı mücadelesinde başarı diliyor, kendi görevinin tüm Hıristiyanların angarya ve vergiden muaf tutulmalarını ve kiliselerinin iadesini sağlamak olduğunu duyuruyor ve Moğol yönetiminde tüm mezhepler eşit tutulduğu için, Fransa kralının Latin ve Latin olmayan Hıristiyanlar arasında ayırım yapmaması talebiyle sona eriyordu.[101]

Yalnızca mektubun dostça havası bile yeterince yüreklendirici gözükmüş olabilir, ama danışmanlarının huzurunda Louis tarafından sorgulanan elçilerin sözlü ifadeleri, daha da büyük bir iyimserliğe yol açacaktı. Davud ve Markos'a göre, Elçigidey uzun yıllardır Hıristiyan'dı ve annesi Rahip Yohannes'in kızı olan kağan, bir yortu sırasında on sekiz diğer prens ve birçok komutanıyla birlikte vaftiz olmuştu. Bayçu'nun papalık elçilerine sert yanıtları onun pagan olmasına ve her durumda çevresinde Müslüman danışmanlar olmasına atfediliyordu. Ama şimdi onun yerine Elçigidey geçmişti ve komutanın niyeti yazın Bağdat'taki Abbasi Halifesine saldırmak, böylece de Harezmlilerin İsa'ya verdikleri zararların intikamını almaktı: Louis'nin bu nedenle, Halife'ye oradan gelecek desteği önlemek için, harekâtını Mısır'a yöneltmesi isteniyordu.[102] Louis, eğer önceden eline bir tür doğrulama geçmemiş olsaydı, muhtemelen bu güvenceleri o denli ciddiye almayacaktı. Kıbrıs'a geldikten hemen sonra, kendisine Ermenistan başkomutanı Smbat'ın Kral Henri'ye yazdığı bir mektup gösterilmişti. Smbat'ın kardeşi Kral Het'um'un elçisi olarak Kağan Güyük'e ziyaretini anlatan bu oldukça müphem belge, Moğol imparatorluğundaki çok sayıda Hıristiyana değinmekle kalmıyor, ayrıca Moğol hükümdarlarının bu dini kayırdıklarından ve "Hindistan"daki bir Hıristiyan

100 Orijinal Farsça metinde *pisar* olması gereken *filius* [oğul] sözcüğünün önemi için bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 168.

101 Elçigidey'in mektubu papalık elçisi Chateaurouxlu Eudes'in papaya raporuna dahil edilmişti, 31 Mart 1249: bkz. D'Achery, *Spicilegium*, III, 625-6; Beauvaisli Vincent'in (XXXII, 91) Eudes'den aldığı versiyona dayalı metnin eleştirel bir baskısı için bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 161-4. Mektubun, kuşkusuz gene Eudes'in raporundan bir diğer versiyonu "Annales Sancti Rudberti Salisburgenses"e de girmişti, ed. W. Wattenbach, *MGH Scriptores*, IX (Hanover, 1851), 790.

102 Elçilerin ifadeleri için bkz. D'Acchery, III, 627; Vincent of Beauvais, XXXII, 93.

hükümdara Müslüman düşmanlarına karşı verilen destekten de söz ediyordu.[103]

Bu görüşmedeki tercüman, daha önceden de karşılaştığımız Dominiken Longjumeaulu André'ydi:[104] Louis, André'yi daha 1238'den beri tanıyordu ve o tarihte onu bir görevle Konstantinopolis'e göndermişti. Kral André'yi bu kez Moğolların ziyaretini iade edecek heyetin başına seçti. Gruptaki diğer Dominikenler André'nin kardeşi Guilaume (ya da belki Guy) ve Carcassonnelu Jean'dı; onlara iki kâtip ve iki kraliyet subayı eşlik edecekti.[105] Fransa kralının, Gerçek Haç'ın parçaları ve kırmızı işlemeli bir çadır kilise gibi armağanlarını taşıyan heyet, 27 Ocak 1249'da Elçigidey'in elçileriyle birlikte yola çıktı. Louis onlardan bir daha Mart ortalarında, kuşkusuz Moğol topraklarına girdiklerinde haber aldı ve heyetin raporunun bir kopyasını, Elçigidey'in mektubunun çevirisiyle birlikte Naip Kraliçe Blanche'a gönderdi: onun da bunun bir kopyasını İngiltere kralı III. Henry'ye ilettiği anlaşılmaktadır.[106] Bildiğimiz kadarıyla Longjumeaulu André ve arkadaşlarından neredeyse iki yıl hiçbir haber alınmadı. Haçlı ordusu bu sürede Mısır'a gitti, Dimyat'ı ele geçirdi; Kahire'ye ilerlemeye girişti, ama 1250 Şubat'ında Mansure'de büyük kayıplarla kazanılan zaferden sonra, Dimyat'a geri çekilirken teslim olmak zorunda kaldı. Louis ve adamlarından çoğu esir alındı. Mayıs'ta Mısırlılar ile ateşkes imzalandı ve kral çok küçülmüş bir ordunun başında Filistin'e geçerek, neredeyse dört yılını bir dizi sahil kentini güçlendirmekle geçirdi. 1250-1 kışında onlara André ve arkadaşlarının dönmekte oldukları, ama Halep sultanınca zorla tutuldukları

103 Smbat'ın gezisi için bkz. yukarda s. 14. Mektubu elçinin IV. Innocentius'a gönderdiği rapora dahil edilmişti: D'Achery, III, 626; Vincent of Beauvais (XXXII, 92) daha önce bu mektup ile Elçigidey'in mektubu arasındaki uyuma değinir (91: *Cui consonabant & alie quedam littere que paulo ante dicto regi a rege Cypri... fuerant presentatae*). Bkz. Jean Richard, "La lettre du Connetable Smbat et les rapoorts entre Chretiens et Mongols au milieu du XIIIeme siecle," D. Kouymjian (ed), *Armenian studies in memoriam Haig Berberian* (Lizbon, 1986) içinde, s. 683-96.

104 John Sarrasin'den Nicolas Arrode'e, 23 Haziran 1249: "Continuation de Guillaume de Tyr, de 1223 a 1261, dite du Manuscrit de Rothelin," *RHC Historiens Occidentaux*, II (Paris 1859) içinde, 569-70; ayrıca A. Foulet (ed), *Lettres Françaises du XIIIe siecle* (Paris, 19234) s. 2'de basılmıştır.

105 Heyetin bileşimi Pelliot'ca incelenmiştir (*Papaute*, s. 176-87). André'nin geçmişi için bkz. Rastoul, André de Longjumeau."

106 Pelliot, *Papaute*, s. 188-90. Matthew Paris İngiliz kralının eline geçen bir mektuptan söz eder (V, 80; çev. Giles, II, 314): tarihçesinin *additamento*'suna dahil edilen, Elçigidey'in mektubunun Fransızca çevirisinin eline böyle geçtiği tahmin edilmektedir (VI, 163,5; çev. Giles, III, 419-20).

haberi geldi.[107] Serbest bırakılmalarının nasıl sağlandığını bilemiyoruz, ama 1251 yılında Caesarea'da (Kayzeriye) krala katılmışlardı.

Elçigidey'den gelen heyete ilişkin Batı Avrupa'ya ulaşan ayrıntılara bakarsak, elçilerin ifadeleri, efendilerinin kısa zamanda unutulan mektubun içeriğinden çok daha etkili olmuştu. Kralın mabeyincilerinden biri Paris'teki bir arkadaşına yazdığı mektupta kağanın vaftiz olduğu ve Elçigidey'in Bağdat'a saldıracağı müjdesini veriyordu.[108] Bu ayrıntılar tahrif edilmiş biçimde Matthew Paris tarafından da kaydedilmişti; Louis'nin biyografi yazarı Joinville gibi birkaç onyıl sonra yazan Paris, öyküye daha da olumlu bir anlam katarak, Moğolların fiilen Fransa kralına seferinde askeri destek teklif ettiklerini iddia ediyordu.[109]

Ne yazık bu olayın yarattığı tüm beklentiler sonuçsuz kalacaktı. Longjumeaulu André'nin gezisi hakkında bize biraz bilgi veren Ruysbroeckli Willem, heyetin Hazar Denizi'nin güneyinden ve doğusundan geçtiğini (XVIII, 5) ve Mengü'nün kağan seçildiği noktada grubun hâlâ Orta Asya'da olduğunu (XXVII, 6) söyler. Ruysbroeckli Willem ayrıca André'nin Güyük'ün karargâhına ulaştığının farkındadır (XVII, 2, vd; ayrıca XXXV, 3), ama heyetin daha öteye gittiğine ilişkin bir bilgi vermez. Andrew aslında Moğol dünyasında büyük belirsizlik olan bir zamanda gelmişti. Elçigidey Fransa kralına yazdığı zaman Güyük ölmüş ve André onun dul eşi, naip Oğul Kaymış tarafından kabul edilmişti (Joinville ona erkek bir hükümdar olarak değinir). Louis'nin armağanlarını ve dostça mesajını yanlış yorumlayan naip, zayıflamakta olan itibarını güçlendirmek için fırsattan yararlanarak bunu bir boyun eğme jesti gibi gösterdi. André'ye Louis için bir armağan olarak işlemeli bir kumaş verildi, ama Andrew aynı zamanda geçmişin ültimatomlarına daha çok benzeyen ve kralın bundan böyle haraç olarak altın ve gümüş göndermesini isteyen bir yanıt da götürüyordu.[110] Görünüşe

107 RHC Hist. Occ, II, 624: bu bilginin diğer açılardan geziyi tüm ayrıntılarıyla inceleyen Pelliot'un gözünden kaçtığı anlaşılmaktadır.

108 John Sarrasin, *RHC Hist. Occ.* II içinde, 57 (Foulet, s. 2).

109 Matthew Paris, V, 87 (çev. Giles, II, 319). John of Joinville, *Histoire de Saint Louis*, ed. Natalis de Wailly (Paris, 1874), s. 74, 258; çev. Rene Hauge, *The life of St. Louis* (Londra ve New York, 1955), s. 57, 144.

110 Joinville, ed. de Wailly, s. 268, 270 (çev. Hague, s. 148-9). Bernard Gui ("Vita Innocentii Papae IV", Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, III, i içinde 591) konuya kısaca değinerek, André'nin "kraliçe" ve oğlu tarafından itibarla karşılandığını, ama gezinin verimsiz kaldığını yazar.

göre Louis kandırılmış, onu Moğollara haraç veren bir diğer hükümdar gibi gösterecek bir girişimde bulunmuştu.

Tam da Louis'nin Oğul Kaymış'ın yanıtını aldığı sırada, Güyük ailesinin rejimi yıkıldı. Kaymış yeni kağan Mengü'ye muhalefetinden dolayı idam edildi; Ögedey hattının destekçisi olan Elçigidey de Doğu İran'da yakalanarak, Mengü'nün müttefiki Batu'nun emriyle öldürüldü.[111] Ruysbroeckli Willem'in Mengü'den Fransa kralına getirdiği ültimatomda kağan, Elçigidey'in elçisi Davud'un ("David") elçi olmadığını ima ediyor, onu bir yalancı olmakla suçluyordu (XXXVI, 8). Ruysbroeckli Willem'in de bu görüşü kabul ettiği görülmektedir (Sonsöz, 5); dolayısıyla bir tarihte tarihçiler Davud ve Markos'un ziyaretini bir hile olarak kabul etmeye hazırdılar. Zaten etrafta çok sayıda sahte elçi dolaşıyordu. Ruysbroeckli Willem'e göre Moğollar bunları yakalayıp, öldürmeye çalışıyorlardı; rahip bu tür bir sahtekârın, Akralı bir kâtip olan Theodolus'un öyküsünü anlatır: aslında Longjumeaulu André'nin heyetinin bir üyesi olan Theodolus, İran'da gruptan ayrılmış ve daha sonra kendini Kral Louis'nin ve papanın elçisi gibi göstermişti (XXIX, 7-12). Öte yandan Moğol heyeti Kıbrıs'a geldiğinde, Longjumeaulu André, IV. Innocentius adına yaptığı daha önceki gezisinde karşılaştığı Davud'u tanımıştı;[112] Ruysbroeckli Willem'in kendisi de Sartak'ın karargâhında Davud'un grubundan birisiyle karşılaşacaktı (XV, 3 ve 7).[113] Bu nedenle kanıtlar onların gerçekten Elçigidey'in elçileri olduğuna işaret etmektedir. Peki, amaçları neydi? Simeon Rabban-ata gibi, komutan da muhtemelen Latin olmayan Hıristiyanlara daha adil davranılması kaygısında samimiydi; ama Kral Louis'ye Moğolların diğer dinlere de hoşgörü gösterdiklerini söylemeyi ihmal ederek bir kurnazlık yapmış olabilir. Elçigidey'in, Louis'nin niyetlerini ve ordusunun büyüklüğünü saptamak istediği için, gerçek amacının sadece casusluk olduğu ileri sürülmüştür.[114] Bu da dürtülerinden biri olabilir: diğer kaynaklar gibi

111 Elçigidey'in yaşamı için bkz. Pelliot, *Papauté*, n.2, s. 202-3. Ölümüyle ilgili en tam kaynak: Kirakos Ganjakeçi, *Istoriia Armenii*, çev. I. A. Khanlarian (Moskova, 1976), s. 128.

112 Vincent of Beauvais, XXXII, 90. Ayrıca bkz. John Sarrasin, *RHC Hist. Occ.*, II, içinde 569-70 (Foulet, s.2).

113 Rockhill (*Rubruck*, s. xviii n.2 ve 102 n.3) Ruysbroeckli Willem'in tanıdığı kişinin Markos olduğunu düşünmüştü, ama bu kişi heyetin daha salt düzeyde bir üyesi de olabilirdi.

114 Hambis, "Saint Louis et les Mongols," s. 29.

Ruysbroeckli Willem'den de Moğolların durum keşfi için elçileri kullandıklarını biliyoruz (XXIX, 11).[115] Ama bu amaç için her zamanki ültimatomla donanmış bir elçi göndermek yeterli olacaktı. Elçigidey'in birincil hedefine ilişkin bir ipucu, Ascelin'in gezisinin Saint-Quentinli Simon tarafından hazırlanan raporunda bulunmaktadır. Raporda Bayçu'nun karargâhındaki Moğolların sürekli gelecek haçlı seferi hakkında soru sorduklarını okuyoruz:

> O sırada –belki daha önceden de- fiilen geldiklerinde onları kandırmak için ne gibi desiseler çevirebileceklerini düşünüyorlardı; örneğin Hıristiyanlığı benimsemek gibi ya da diğer bir sahte taktikle; niyetleri onları kendi topraklarından, yani Türkiye ile Halep'ten uzak tutmak ve en azından o an için Frankların dostluğunu elde etmeye çalışıyor görünmekti.[116]

Moğolların, kendi imparatorluklarına dahil ettikleri topraklara bir Frank müdahalesinden kaygılanmaları fikri, ilk bakışta görüleceği kadar uzak bir ihtimal değildi. Haçlılar bu kez Mısır'a yönelmişlerdi, ancak Kıbrıs'ta kaldıkları sürece meydana gelen en az iki olay Moğolların endişelerini doğrulayacaktı. Birincisi Louis'nin, yerel Türk aşiretlerinin saldırılarına karşı (1246'dan beri Moğollara haraç veren) Antakya prensine yardım için, altı yüz okçudan oluşan bir birlik göndermesiydi. İkinci olarak da, bir tarafta Selçuklular ile öte tarafta Ermeniler ve onların Moğol efendileri arasında bir çatışma çıkmasının yakın olduğunu duyan birçok Frank askeri, yağmadan pay alabilmek için Kilikya sahiline geçmişti.[117] 1248'de, eğer Fransa kralı haçlı seferini Anadolu'ya yönlendirirse, Selçukluların Kösedağ'dan sonra oldukça zayıflamış durumu dikkate alındığında, başarı ihtimalinin ciddi olduğu fikri yaygındı.[118] Ruysbroeckli Willem de yedi yıl sonra benzer bir görüş ifade edecekti (Sonsöz, 2).

115 Carpini'nin 1247'de Moğol elçilerini yanında Batı'ya götürmeyi reddetmesinin nedenlerinden biri buydu: IX, 44 (Van den Wyngaert, s. 125; Dawson, s. 68).

116 Simon of Saint-Quentin, s. 98 (Vincent of Beauvais, XXXII, 41). Bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 171-5; Jean Richard, "La politique orientale de saint Louis. La croisade de 1248", L. Carolus-Barre (ed), *Septieme centenaire de la mort de saint Louis. Actes de colloques de Royaumont et de Paris (21-27 Mai 1970)* (Paris, 1976) içinde, s. 201-3; yazarın *Les relations entre l'orient et l'occident au moyen age* kitabında yeniden basım (Londra, 1977).

117 Jackson, "The crisis in the Holy Land in 1260," s. 497-8.

118 Simon of Saint-Quentin, s. 81 (Vincent of Beauvais, XXXI, 151): Richard (n.2) bunun, Simon'un orijinal raporunun bir parçası değil, Vincent'in yan yorumu olabileceğini önermektedir.

Saint-Quentinli Simon'un Moğollara atfettiği plana gelince, bu tam da Moğol komutanlarından bekleyeceğimiz bir şeydir: aynı bölgede iki ayrı düşmanla karşılaşıldığında, biri yok edilinceye kadar, dostluk taklidi yaparak ötekini tarafsız kılmak. Cengiz Han'ın Moğolistan aşiretleri arasında yükselmesini sağlayan da bu yöntemdi. Koşullar farklı olsa da, 1262'de, o tarihte artık Moğol İran'ının yöneticisi olan Mengü'nün kardeşi Hülagu'nun Kral Louis'ye karşı aynı planı uygulamış olması gerçekten de olasıdır. İmparatorluk bir iç savaş nedeniyle dağılmıştı ve Hülagu şimdi yalnızca Mısır ve Suriye'deki bağımsız Memluk devleti değil, Kafkasların kuzeyindeki Moğol hemşerileri, yani Batu'nun kardeşi Berke'nin önderliğindeki "Altın Orda" tarafından da tehdit ediliyordu. Bu nedenle Franklar arasında en güçlü hükümdar diye bilinen Kral Louis'ye (XV, 3) Memluklara karşı bir ittifak yapma niyetiyle yaklaşmıştı. Louis Memluklara denizden saldırırken, Hülagu'nun Moğolları karadan onların üstüne yürüyeceklerdi.[119] Bu, İran Moğolları ile Latin Batı arasında, Memluklara yönelen ve yaklaşık 1307'ye kadar süren bir dizi pazarlık görüşmesinin ilki olacaktı.[120] Hiçbir ortak askeri eylem yapılamasa da, İlhanlı Gazan'ın 1299-1300'de geçici olarak Kutsal Toprakları işgal etmesi, Batı Avrupa'da büyük sevinçle karşılandı.[121]

Bu dostane diplomatik alışverişin ışığında, 14. yüzyıl propagandacıları için Elçigidey'in 1248-9'daki elçilerine bakarak, bunu bir anlamda Moğol-Batı ilişkilerinde yeni bir çağın başlangıcı olarak görmek güç değildi.[122] Ancak André ve arkadaşları 1251'de Filistin'e döndükleri zaman durumun Kral Louis'ye böyle gözükmediği kesindi. Joinville bize kralın onları gönderdiğine çok pişman olduğunu söyler.[123] Üstelik bir daha böyle bir hayal kırıklığı ve aşağılanma tehlikesini göze almamaya çok kararlı olduğundan,

119 Paul Meyvaert, "An unkown letter of Hulagu, Il-Kahn of Persia, to King Louis IX of France," *Viator*, XI, (1980), 245-59; ortak eylem önerisi için bkz. s. 259.
120 J.A. Boyle, "The Il-khans of Persia and the princes of Europe," *CAJ*, XX (1976), 25-40; Morgan, *The Mongols*, s. 183-7; Jean Richard, "Chretiens et mongols au concile: la Papaute et les Mongols de Perse dans la seconde moitie du XIIIe siecle," *1274, Annee charniere: mutations et continuites* (Lyons-Paris, 1974) (Paris, 1977), içinde s. 33-4 (yazarın *Croises, missionnaires et voyageurs* kitabında yeniden basım)
121 Sylvia Schein, Gesta Dei per Mongolos 1300: the genesis of a non-event," *EHR*, XCIV (1979), 805-19.
122 Jackson, "The crisis in the Holy Land in 1260." s. 483-4.
123 Joinville, ed. de Wailly, s. 270 (çev. Hague, s. 149).

Ruysbroeckli Willem kısa süre sonra Moğol imparatorluğuna yaptığı olağanüstü yolculuk için Suriye'den ayrıldığında, Fransa kralının resmi elçisi olduğu izlenimini vermemek için özen göstermek zorundaydı.

7 Rahip Ruysbroeckli Willem ve yolculuğu

Ruysbroeckli Willem'in kendi gezisi hakkındaki anlatısı dışında, rahip hakkında dikkat çekici düzeyde az bilgimiz vardır. Bu bilgiler iki kaynaktan gelir: onunla daha sonra Fransa'da karşılaşan (aşağıya bakınız) İngiliz Fransiskeni Roger Bacon'ın *Opus Maius*'u ile bir diğer Fransisken, Giacomo d'Iseo'nun kısaca aktardığı, Ruysbroeckli Willem'in öznesi olduğu anlaşılan ve Ek V'de ele alınan bir olay. Ruysbroeckli Willem'in kendi raporunda bile kişisel ayrıntılar azdır. Bu nedenle, örneğin Rahip Willem'in 1215-30 döneminde doğduğu varsayılsa da,[124] bu ancak tahmin konusu olabilir, çünkü bize hiçbir yerde yaşıyla ilgili bir işaret verilmez. Aslında tüm öyküde bize verdiği tek kişisel ayrıntı, oldukça cüsseli biri olduğudur (XXI, 6). Doğum yeriyle ilgili olarak, soyadının imlasından, bir zamanlar sanıldığı gibi Brabant'taki Ruysbroeck'ten değil, Fransız Flanders'inde Cassel yakınlarındaki Ruysbroeck'ten geldiği çıkarılmaktadır.[125] Flamanca'nın muhtemelen anadili olduğunu kabul etsek bile, yaşamının önemli bir bölümünü Fransa'da geçirmişti. Bunu Latince metinde Fransızca şerhlerin görülmesinden,[126] ayrıca İle de France'ı bildiğini sergileyen ifadelerden anlıyoruz: Don ve Volga'nın genişlikleri Paris'in içinden geçtiği sıradaki Seine ile (XIII, 10 ve XVIII, 4), Karakurum ve kağanın oradaki sarayı, St. Denis banliyösü ve oradaki manastır ile karşılaştırılmakta (XXXII, 1) ve Paris ile Orleans arasındaki mesafeye değinilmektedir (XXI, 6).[127]

124 Van den Wyngaert, s. 147. De Rachewiltz, *Papal envoys*, s. 125'de anlaşılmaz biçimde daha da dar bir zaman dilimi verir: 1215-20. Rockhill (*Rubruck*, n. s. xxxvi'de) bu tarihler için herhangi bir otorite bulunmadığına işaret eder.

125 Rockhill, *Rubruck*, s. xxxv ve n.2. Pelliot, *Recherches sur les chretiens d'Asie centrale et d'extreme-orient*, Jean Dauvillier'nin ek notlarıyla düzenlenmiştir (Paris, 1973) ([bundan böyle *Recherches*], s. 78-9.

126 Örnekler için bkz. s. 269 n. 27.

127 Ama anlatıda Rockhill'in önerdiği gibi (*Rubruck*, s. x, xxvi) Paris'te Carpini ile karşılaştığı fikrini verecek hiçbir şey yoktur; ayrıca bunun bir olasılık olarak düşünüldüğü Bezzola, s. 169'a bkz. Calude ve Rene Kappler'in, *Guillaume de Rubrouck, envoye de saint Louis. Voyage dans l'empire mongol*'un (Paris, 1985 – s. 22) önsözünde işaret ettikleri gibi, Rahip Willem Carpini'nin adının doğru biçiminin bile farkında değildi (aşağıda s. 144).

Ruysbroeckli Willem'in hangi tarihte Yakındoğu'ya gitmek üzere Fransa'dan ayrıldığı çok kesin değildir. Daha sonra Elçigidey'in heyetinin bir üyesini Sartak'ın karargâhında tanıdığı olgusundan (XV, 3), 1248-9 kışında Kıbrıs'ta olduğunu biliyoruz. Nil'in Dimyat kolunu gördüğü açıktır (XXXVII, 8); dolayısıyla 1249-50'deki Mısır seferi sırasında haçlı ordusuyla birlikte olmalıdır. Ama buradan Fransa'dan 1248 yazında Louis ve Fransız askerleriyle birlikte ayrıldığını çıkaramayız.[128] Aslında bir olgu onun daha önceden Yakındoğu'da olduğuna ve haçlı seferine orada katıldığına işaret etmektedir. Ruysbroeckli Willem bize, 1255'te Moğollardan dönüşünde, önce Kıbrıs'a gittiğini, orada Kutsal Toprakların Başrahibi ile karşılaştığını, onun kendisini Suriye'ye götürdüğünü (XXXVIII, 18) ve Louis'ye şahsen rapor vermek üzere Fransa'ya gitmesine izin vermediğini söyler (Sonsöz, 1). Bu da, 1253'te Moğollara seyahatinden önce Rahip Willem'in, Batı Avrupa'daki bir eyalete değil, Kutsal Topraklar eyaletine bağlı olduğu ihtimalini yükseltmektedir.[129] Bu durumda haçlı seferine Kıbrıs'ta katılmış olacaktı ve Pelliot'nun, 1255'te Akra'da öğretmenliğe atanmasını dikkate alarak, önerdiği gibi, daha önce mezhebin Lefkoşe'deki manastırında kilise okutmanlığı (*lector*) yapıyordu.[130] Haçlı ordusunun Mansure'de katlandığı büyük zorluklara hiç değinilmediğ için, Ruysbroeckli Willem bütün sefer boyunca Kraliçe Margaret ile Dimyat'ta kalanlar arasında olması olasıdır.

Louis'nin Mısır'dan ayrılıp, Filistin'e yerleşmesinden sonra, Ruysbroeckli Willem muhtemelen düzenli olarak kral ve kraliçenin huzuruna çıkmıştı. Raporunda Louis'ye hitap etmekte ve ondan belli bir yakınlık ima eden terimlerle söz etmektedir: örneğin kralın dolaylı olarak Rahip Willem'in "manevi dostları" arasında sayılması (Sonsöz, 1) gibi. Louis'nin genel olarak ra-

128 Van den Wyngaert, s. 147; ve onu izleyen: Chrysologus Schollmeyer, "Die Missionsfahrt Bruder Wilhelms von Rubruk zu den Mongolen 1253-1255. Ein Hinweis auf ihre Bedeutung," *Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft* (1956), s. 201.

129 Schollmeyer ["Die missionarische Sendung des Fraters Wilhelm von Rubruk," *OS*, IV (1955), 140-1 ve n. 10 ve "Die Missionsfahrt," s. 201 n.6, 204],Van den Wyngaert'i [s. 148 n.1] izleyerek, Ruysbroeckli Willem'in sonunda Fransa'ya dönme iznini Frankia Eyaleti Başrahibinden aldığını düşünmektedir; bu da onun söz konusu eyalete bağlı olduğu anlamına gelecekti, ama Sonsöz'ün metni bunu desteklememektedir.

130 Pelliot, *Recherches*, s. 233. Giacomo d'Iseo'nun kullandığı –eğer büyük olasılıkla olduğu gibi Ruysbroeckli Willem'i kastediyorsa– *lector Flandricus* terimi bu çıkarsamayı deseklemektedir.

hiplere özel sevgisi dikkate alındığında,[131] bunda aykırı bir şey yoktur. Ruysbroeckli Willem gezisine çıkacağı zaman Louis onun yanına, kralın sağladığı sadakaları taşıyan kâtiplerinden birini, Gosset'ti katmakla (I,10; XIX, 10) kalmadı, ona bir İncil de verdi; kraliçe ise ona çok güzel tezhipleri olan bir dua kitabı hediye etti (XV, 6; XVI, 3).

Ruysbroeckli Willem birkaç kez, daha önce belirtildiği gibi Kral Louis'ye 1251'de bir zaman Caesarea'da (Kayzeriye) katılan Longjumeaulu André'nin gezisine değinir; ama hiçbir yerde açıkça onunla karşılaştığını ya da konuştuğunu söylemez. Gene de, André'nin raporunun en azından anahatlarını bildiği anlaşılmaktadır; Dominiken rahibin anlattığı, Moğol prensi Büri'ye ait bir grup Alman kölenin Orta Asya'da Talas'ta çektikleri çileye ilişkin öykünün (XXIII, 2) onu derinden etkilediği açıktır. Moğolları duyduktan bir zaman sonra, Ruysbroeckli Willem onlara Hıristiyanlık vaaz etme isteğine kapılmış (XXXIII, 8) ve Filistin'deyken o ve diğerleri ilk kez Batu'nun oğlu Sartak'ın Hıristiyan olduğunu öğrenmişlerdi (I, 7). Bunun üzerine yolunun üstünde Sartak'ın sarayına uğramaya karar vermişti.

Ruysbroeckli Willem'in gezisinde bildiğimiz ilk aşama Konstantinopolis'tir; burada 13 Nisan 1253'te Ayasofya'da vaaz vermişti (I, 6). Filistin'den kesin ayrılma tarihi bilinmemektedir. Ancak Bacon sürekli 1253 yılını verdiğinden,[132] grubun bahar başlangıcında, Mart'ta yola çıktığını varsaymak yanlış olmayacaktır. Bu durumda Ruysbroeckli Willem krala, Lous'nin 1252 Mayıs'ı ile 1253 Haziran'ı arasında tahkim etmekte olduğu Yafa'da veda etmiş olmalıdır.[133] Bacon'un tanıklığı ayrıca Ruysbroeckli Willem'in, Konstantinopolis'in Latin İmparatoru II. Baudouin adına Louis'yi ziyaret eden ve Filistin'den 1252'de ayrıldığı bilinen Toucyli Philip'in heyetine eşlik ediyor olmasını da hemen tümüyle ihtimal dışı kılmaktadır.[134] Ruysbroeckli Willem bü-

131 Jordan, *Louis IX*, s. 54-5. Ayrıca bkz. Lester K. Little, "Saint Louis' involvement with the friars," *Church History*, XXXIII (1964), 125-48; gerçi makalede Ruysbroeckli Willem tümüyle gözardı edilmekte ve s.130'da "Louis'nin Moğolları ve Tatarları Hıristiyan yapma ve onlarla ittifak girişimleri Dominiken temsilciler tarafından yürütüldü" denilmektedir.

132 Roger Bacon, *Opus Maius*, ed. J. Bridges (Oxford, 1897-1900), I, 303, 305, 356, 400.

133 Rockhill (Rubruck, s. xxxv n.1) ve Dawson'un (s. xxi-xxii) belirttikleri gibi Akra'da değil. Ruysbroeckli Willem Akra'da Louis'nin mektubu çevirtmişti (aşağıda, s. 118).

134 Pelliot (*Recherches*, s. 81 ve n.1), Rockhill'in (*Rubruck*, s. xxxiv) Ruysbroeckli Willem'in 1252 baharı başında bu grupla birlikte yola çıktığı varsayımını çürütmektedir.

yük olasılıkla, Bizans dünyasını tanıdığı belli olan Fransisken biraderi Cremonalı Bartolomeo'yu Konstantinopolis'te yol arkadaşı edinmişti (XXVIII, 10).[135] Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, eğer Bartolomeo Konstantinopolis'te ona katıldıysa, Ruysbroeckli Willem'in daha önceki bir meslektaşının yerini almış olması gerekir, çünkü rahipler her zaman çift çift seyahat ederlerdi.[136] Ruysbroeckli Willem'in gene Konstantinopolis'te rastladığı şövalye Hainaultlu Baudouin,[137] İmparator Baudouin adına hem Sartak'ın sarayını (XV, 3) hem de Karakurum'u (XXIX, 44) ziyaret etmiş ve rahibe ek bilgiler sağlamıştı. İmparator Ruysbroeckli Willem'e, en yakın üst düzey Moğol komutanı olan "Scacatai"ya hitaben bir mektup vererek, gruba güvenli geçiş sağlanmasını istemişti (IX, 2).

Ruysbroeckli Willem ayrıca Fransa kralından Sartak'a bir mektup götürüyordu; anlatısında defalarca sözü edilen bu mektubun tam içeriği hiçbir zaman açıklanmamaktadır. Louis'nin Ruysbroeckli Willem'in ve arkadaşlarının Sartak'ın bölgesinde kalmalarına izin verilmesini istediğini ve ne tür insanlar olduklarına kefalet ettiğini biliyoruz (XIX, 9; XXVIII, 16; XXXIII,8). Mektubun geri kalan kısmı daha sorunludur. Kırım'daki Soldaia'da (Sudak) olduğu gibi, valinin temsilcilerine de, Louis'nin Sartak'a Hıristiyanlığın çıkarları hakkında bilgi verdiği söylenmişti (I, 7); "Scacatai"ya mesajın yalnızca dostça olduğu temin ediliyordu (X, 5); Ruysbroeckli Willem ayrıca daha sonraki bir noktada Louis'nin Sartak'ı tüm Hıristiyanlara dost olmaya, Haç'ı yüceltmeye ve Haç'ın tüm düşmanlarının düşmanı olmaya teşvik ettiğini açıklar (XXVII, 11). Rahip Willem evsahiplerini Sartak'ı, Hıristiyan bir prens olduğu için ziyaret etmeyi üstlendiğine (XIX, 7) ve Kral Louis'nin ne Güyük'e ne de Sartak'a, onların Hıristiyan olduğuna inanmasa mektup yazmayacağına (XIX, 5; XXVIII, 2) ikna etmeye özen göstermişti. Dolayısıyla, bu kıt bilgilerin ışığında, Ruysbroeckli Willem'in Fransa kralından salt bir tavsiye

135 H. Matrod, "Le voyage de frere Guillaume de Rubrouck," *Etudes Franciscaines*, XIX (1908), 135'de Bartolomeo'yu, üst düzey Ortodoks din adamlarıyla 1230'larda teolojik bir tartışmaya giren aynı adlı bir Fransisken ile özdeşleştirmiştir, ama M. Roncaglia bu iddiayı reddeder [*Les freres mineurs et l'eglise grecque orthodoxe au XIIIe siecle (1231-1274)* (Kahire, 1954, s. 116 n.2.]

136 Bu noktaya Pelliot işaret eder: *Recherches*, n. 5, 82. sayfada; Bartolomeo için ayrıca bkz. s. 81 ve n.3.

137 Hainaultlu Baudouin'in daha önce, 1240'ta, İmparator Baudouin tarafından Kumanlara elçi olarak gönderildiği ve bir Kumanlı ile evlendiği bilinmektedir: Alberic of Trois-Fontaines, "Chronica," ed. P. Scheffer-Boichorst, *MGH Scriptores*, XXIII (Hanover, 1874), 950.

mektubu götürdüğü sonucunu çıkarmak mantıksız değildir; Louis mektupta Ruysbroeckli Willem'in kalmasına ve Kutsal Kitabı vaaz etmesine izin verilmesini istiyor ve bu fırsattan yararlanarak Hıristiyan olması nedeniyle Sartak'ı kutluyordu. Mektubun bu son bölümü Moğolların kafasını karıştırmıştı. Sartak'ın karargâhında Rahip Willem ve meslektaşı başlangıçta din adamları olarak kabul edilmiş, bu nedenle elçilerden normal olarak beklenen saygı gösterimlerinden muaf tutulmuşlardı (XV, 6). Ama mektuplarını sunduktan sonra, onlara bunun kimi sorunlar yarattığı söylenmiş, sonuç olarak da Sartak heyeti babası Batu'ya göndermek zorunda kalmıştı (XVI, 1). Sorunun tam niteliği daha sonra, Mengü'ye yolculuğun son aşamasında ortaya çıktı. Ruysbroeckli Willem bu noktada mektubun Sartak'ın sarayında yanlış çevrildiğini, evsahiplerinin bunu Müslümanlara karşı Moğol desteği için bir çağrı olarak anladıklarını ve Batu'nun kağana bu doğrultuda bir ön mektup göndermekte olduğunu öğrendi (XXVII, 11). Sartak belli ki böylesine önemli bir konuda kendi başına harekete geçemeyeceğini düşünmüştü. Sonunda, kaderin bir cilvesiyle Batu'nun mektubu kaybolmuş, böylece de Ruysbroeckli Willem geliş nedenini tekrar açıklamakta özgür kalmıştı (XXXIII, 8).[138]

Kral Louis'nin Sartak'a mektubu, Ruysbroeckli Willem'in gezisinin niteliğine ışık tuttuğu için önemlidir. Görece yakın dönem literatüründe bile rahip, Fransa kralının elçisi olarak gösterilmiştir.[139] Rahip baştan bunu reddetme kaygısındadır. Carpini'den farklı olarak o ve meslektaşı Bartolomeo basit rahipler olarak yolculuk etmişler ve Fransisken Yasası'na mümkün olduğunca riayet ederek, özel kıyafetlerini giymişler ve yoğun soğuk olanaksız kılana dek yalınayak yürümüşlerdi (XIX, 5; XXVIII, 4 ve 11). Öte yandan rahibin Soldaia'da karşılaştığı Konstantinopolisli tacirlerin tavsiyesine uyduğu ve daha kolay bir geçiş sağlamak için elçiliği inkârı ihmal ettiği anlaşılmaktadır (I, 6).[140] Ayrıca her karargâhta Moğollara söylediklerinde değişiklik yapmaması için uyarılmıştı (X, 4) ve bu nedenle "Scacatai"ya, Sartak'ın baş kâti-

138 Kral Louis'nin mektubu için bkz. Jean Richard, "Sur les pas de Plancarpin et de Rubrouck: la lettre de saint Louis a Sartaq," *Journal des Savant* (1977), s. 56-9 (yazarın *Croises, missionnaires et voyageurs* kitabında yeniden basım).

139 Örn. Hambis, "Saint Louis et les Mongols," s. 31; Kappler çevrisinin başlığıyla da karşılaştırın: Guillaume de Rubrouck, envoye de Saint Louis...

140 Richard, "Sur les pas de Plancarpin," s. 56.

bi "Coiac'a (XV,2), Batu'ya (XIX, 7), Mengü'nün adamlarına (XXVIII, 2) ve ilk görüşmesinde kağana (XXVIII, 16) aynı izlenimi verdi. Ancak Batu'nun mektubunun kaybolmasından sonra, seyahatinin misyonerlik amacını daha açıkça belirtmekte kendini özgür hissetti (XXXIII, 4; XXXIV, 6); Moğollar da sonunda onun diplomatik bir görevle gelmediğini kavradılar (XXXIII,9; XXXVVI, 13). Öte yandan Schollmeyer'in yakındığı gibi, tarihçiler Ruysbroeckli Willem'in gezisinin dini niteliğini gözardı etme yanılgısına düşmüşlerse de,[141] bu niteliği abartmak da mümkündür. Varlıkları Longjumeaulu André tarafından ortaya çıkarılan Alman tutuklulara değinirken, Rahip Willem bu yolculuğu büyük ölçüde onlar nedeniyle yaptığını öne sürer (XXXIII, 1). Görünüşe göre birincil amacı bu sefil kölelerin arasına yerleşerek, onlara ruhani huzur, çocuklarına da eğitim sağlamaktır (XXXIV, 6) ve bu hedef onların pagan efendilerini Hıristiyan yapmanın bile önüne geçmektedir.

Ancak bütün bu açılardan Rahip Willem'in gezisi başarısız oldu. Efendileri Büri 1251/2'de Mengü'ye muhalefetten dolayı idam edilen Almanlar ile hiç temasa geçemedi. Esirlere kağan el koymuş ve onları Talas'tan, birkaç yüz mil daha doğudaki Bolad'a naklettirmişti. Rahip Willem, tutsakların yerini ilk kez öğrendiği Mengü'nün sarayına giderken Bolad'ın yakınlarından geçmişti (XXIII, 3), ama dönüşte başka bir yoldan götürüldü (XXXVII, 1 ve n.2).

Kutsal Kitabı yaygınlaştırma çabaları da daha başarılı olamadı. Bunun başlıca nedeni çevirmeni Homo Dei'di. Ruysbroeckli Willem bu adamın–ayık olduğu zaman bile– kendi teolojik dilini çevirecek sözcükleri bulamamasına birçok kez dikkat çeker (XIII, 6; XXV, 8; XXVII, 4). Grup Orta Asya bozkırlarından geçerken, imparatorluk ailesine ait çok sayıda karargâhta mola verdi; Ruysbroeckli Willem iyi bir tercümanın yokluğunun onun "çok miktarda iyi tohum" ekmesine engel olduğunu belirtir (XXII, 2). Gidiş yolculuğunda belki de birkaç kelime Moğolca öğrenmiş olan Rahip Willem (XIII, 6), Mengü'nün sarayında kağanın eşlerinden birinden Moğolca dersi aldı (XXIX, 40 ve 42) ve Ermeni keşişi Sergius'tan benzer bir yardım istedi; ancak bu yardımı alıp almadığı belirtilmemiştir (XXIX, 57). Her durumda

141 Schollmeyer, "Die missionarische Sendung," s. 139, 142-6 ve "Die Missionsfahrt," s. 200-1.

halka vaaz verecek kadar dil öğrenmiş olması pek mümkün değildir. Oraya varışından üç ay kadar sonra, kendisine Budistler ve Müslümanlar ile kamuya açık tartışmada yardım edecek, çok iyi bir tercüman bulma şansına erişti; bu, Parisli kuyumcu Guillaume Buchier'in evlatlığıydı (XXXIII, 13). Eğer kendi yargısına güvenebilirsek Ruysbroeckli Willem'in bu tartışmadaki performansı "dehşet"ti, ama kendisi de tartışmanın sonunda oradaki tek bir kişinin bile Hıristiyan olma isteği ifade etmediğini açıkça kabul ediyordu (XXXIII, 22). Üstelik, şimdi Mengü'yü daha çok etkilemeyi umacağı bir zamanda, konumu onun aleyhine çalışıyordu. Eğer Rahip Willem bir elçi olsaydı, kağanla daha rahat görüşebilecek ve ona İncil'i anlatmak için daha çok fırsatı olacaktı (XXXIV, 4; ayrıca Sonsöz, 5). İronik olarak o aşamada artık Moğolları yalnızca bir misyoner olduğuna ikna etmeyi başarmıştı ve Mengü, son görüşmelerinde, rahibi kendi elçisi olarak Fransa kralına geri göndermeye karar verdi.[142] Sonunda Karakurum'dan ayrıldığında, toplam altı kişiyi vaftiz edebildiği ifadesi biraz acıklıdır (XXXVI, 20).

Üstelik Ruysbroeckli Willem'in doğal müttefiki olabilecek doğu Hıristiyanları onu hayal kırıklığına uğratmışlardı. Soldaia'da hakkında pek çok olumlu şey duyduğu Sartak'tan fazla etkilenmemişti (I, 7). Hatta bir noktada prensin Hıristiyan olduğunu bile reddeder gözükür (XVII, 2). Başka bir yerde, Sartak'ın inancı hakkında bilgisi olmadığını itiraf hazırdır; ancak, Sartak'ın Hıristiyanları hor gördüğü, karargâhına daha değerli armağanlarla gelmeleri halinde Müslümanlara Hıristiyanlardan daha iyi davrandığı düşüncesinde olduğunu da ekler (XVIII, 1). Sartak'ın başkâtibi "Coiac", güvenilmez ve açgözlü çıkmış, rahiplerin taşıdıkları mallara efendisi için hediye diye el koymaya çalışmıştı (XVI, 1-3; XXXVII, 3-4).

Ruysbroeckli Willem Nasturi papazları için genelde kötü bir fikir edinmişti. Onların neden haçlarına İsa figürü koymaya karşı olduklarına anlayamamış, bundan ya akidelerinde bir hata olduğu, ya da bir biçimde İsa'nın çarmıhtaki ıstırabından utandıkları sonucunu çıkarmıştı (XV, 7; XXIX, 34). Papazların sarhoşluğuna birden fazla kez değinir (XXVI, 12, XXIX, 22-23, 36 ve 61) ve Mengü'nün büyük oğlunun hocası olan bir papazı "büyük sarhoş

142 Richard, "Sur les pas de Plancarpini," s. 59-60.

David" olarak özellikle vurgular (XXIX, 30). Papazlar kağanın eşlerinden birine din eğitimi vermeyi ve vaftiz olmasını tavsiye etmeyi ihmal ettikleri, daha da kötüsü büyü uygulamalarına izin vermekle kalmayıp, bunları teşvik ettikleri, hatta katıldıkları için kınanırlar (XXIX, 42 ve 43). Rahip Willem onların kendi kiliselerine bağlı olmayan Macarlar ve Ruslar gibi diğer Hıristiyanların Aşai Rabbani ayinine katılmalarına izin vermemelerini de eleştirir (XXX, 10). Bu kilisenin kusurlarına uzun bir bölüm ayırır (XXVI, 12-14). Piskoposların ziyaretleri enderdir. Papazlar ayin kitaplarının dili olan Süryaniceyi bilmezler; tefecilik günahını işlerler; âdetleri İslam'dan aldıkları şeylerle bozulmuştur; evlenirler ve birinci karılarının ölümünde ikinci bir eş alırlar, bazıları da çok eşlidir; tüm ayinler için ücret alarak, papazlıktan kâr sağlarlar. Sonuç olarak bu papazların yaşam biçimi, kendi standartları daha üstün olan Moğolları ve Budistleri bile onlardan uzaklaştırmaya yöneliktir.

Rahip Willem bu koşullarda Nasturiler ile ne kadar ilişkiye gireceği hakkında kuşkuya düşmüştü (XXX, 8); onların ayinlerini kabul mu edecekti, ayini bizzat, ama onların cübbeleriyle ve onların mihraplarında kendi mi kutlayacaktı, yoksa Aşai Rabbani'den tümüyle vaz mı geçecekti (XXX, 10)? Sorun Parisli kuyumcu Buchier'nin Ruysbroeckli Willem'e kendisi için yaptığı cübbeleri vermesi ve Nasturi papazların vaftizhaneyi rahiplere tahsis etmeleriyle çözülür; böylece Ruysbroeckli Willem ve ekibi kendileri ve diğer Nasturi olmayanlar için dini ayin yapma olanağına kavuşurlar (XXX, 13-14). Ruysbroeckli Willem'in yalnızca kıdemli papazlardan biri olan, diğerlerinin başdiyakoza eşit olarak gördükleri ve okumuş bir adam olarak tanımladığı (XXIX, 56) Jonas'a karşı belli bir sevgi ve saygı duyduğu anlaşılmaktadır. Ölüm döşeğinde cenaze duaları Ruysbroeckli Willem tarafından okunan Jonas, o sırada Papalığın üstünlüğünü de kabul etmişti (XXXI, 4-6). Kendi sekiz yüz yıllık geleneklerine sahip bu doğu Hıristiyanları ile, Latin Batı'nın yeni kurulmuş, entelektüel ve gezici hücum taburlarını temsil eden Rahip Willem arasındaki uçurum, Nasturilerin mantıklı bir savunma yapma becerilerinin olmadığını gösterdikleri dini tartışma akşamı en açık biçimde ortaya çıkmaktadır (XXXIII, 11).[143]

143 R.W. Southern, *Western views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge, Mass., 1962), s. 48-51.

Ruysbroeckli Willem başlangıçtaki amaçlarını gerçekleştiremese de, en azından Kral Louis'nin yola çıkarken ondan istediği bir şeyi yerine getirdi: "Tartarlar" arasında gördüğü her şeyi kâğıda geçirdi ve uzun yazmak konusunda kendini sınırlamadı (Önsöz, 2). Rahip 1255 ilkbaharında Yakındoğu'ya döndüğünde, Louis'nin bir yıldan fazla süre önce Fransa'ya gittiğini öğrendi (XXXVII, 6). Bu nedenle, muhtemelen kendisine sözlü bir rapor verme niyetiyle kralı izlemek için, izin istedi; ama Kutsal Toprakların Eyalet Başrahibi ona bunun yerine kâtip Gosset ile yazılı bir rapor göndermesini emretti (Sonsöz, 1; karş. I, 10). Rahip Willem'in daha sonra Fransa'ya gittiğini, Ruysbroeckli Willem'le karşılaştığını ve raporunu okurken ona danışma fırsatı bulduğunu yazan Roger Bacon'dan biliyoruz.[144] Karşılaşmaları büyük olasılıkla 1257 dolayında gerçekleşmişti.[145] Ruysbroeckli Willem bundan sonra gözden kaybolur.

8 Rapor ve değeri

Metodik biçimde ve bir diplomatın serinkanlı nesnelliğiyle yazan Carpini'den farklı olarak, Ruysbroeckli Willem görevine sanki anılarını yazıyormuş gibi yaklaşmaktadır. Anlatısı baştanbaşa onun ve arkadaşlarının karşılaştığı –ister kederli, ister neşeli- durumlara kişisel tepkileriyle yüklüdür. Sık sık göze aldıkları tehlikelere değinir (XVIII, 3) ve Mengü'nün sarayına ulaşmak için bozkırdaki yolculuğun korkunç zorluklarını hafifletmeye çalışmaz (XX, 6; XXI, 6, XXII, 1); meslektaşı Bartolomeo bu yolculuğu öylesine çetin bulmuştu ki, dönüşte Ruysbroeckli Willem'e eşlik etmeyi düşünememiş bile ve Moğolistan'da kalmayı tercih etmişti. Rahip Willem Moğollar konusunda da sözünü esirgemez. Onlar için Tevrat'taki "insan olmayan [yani, tanrıya inanmayan –ç.n.] ve anlayışsız bir ulus" ifadesini kullanır (XXI, 4). Sürekli yakınında olmalarından sıkılır; bunun bir nedeni büyük apteslerini uygun bir uzaklığa gitme zahmetine katlanmadan yapıvermeleriydi (XIII, 5); tacizleri sonucu bir armağan elde ettikleri zamanki nankörlüklerinden ise

144 Bacon, *Opus Maius*, I, 305: *quem librum diligenter vidi, et cum ejus auctore contuli...*
145 Jarl Charpentier, "William of Rubruck and Roger Bacon," *Hyllningsskrift tillagnad Sven Hedin pa hans 70-arsdag den 19 Febr. 1935* (Stockholm, 1935) içinde, s. 256. Pelliot (*Recerches*, s. 233) Ruysbroeckli Willem ile Bacon'ın rahibin Moğolistan'dan dönüşünden on yıl kadar sonra karşılaştıklarını düşünüyordu.

nefret ediyordu (IX, 3). Ruysbroeckli Willem onların dünyaya hâkim olma iddialarını küstahlık olarak niteler ve dünyanın her yerinde onlara karşı savaş vaaz etmekten mutluluk duyacağını itiraf eder (XXVIII, 3; ayrıca bkz. XVI, 5). Ama raporun en sonunda Moğol liderlerin ve onların askerlerinin sergilediği tahammül gücüne dolaylı bir övgü vardır; Latin Batı bunu taklit ederse iyi edecektir (Sonsöz, 4).

Ruysbroeckli Willem'in gezisi sırasında kurduğu ilişkiler arasında, en ayrıntılı ve canlı biçimde ele alınanı, rahiplerin Mengü'nün merkezinde geçirdikleri sürenin büyük bölümünde evini paylaştıkları Ermeni keşiş Sergius ile ilişkidir. Başlangıçta rahipler onu buldukları için çok sevinirler ve Ruysbroeckli Willem dili bildiği için ona saygı göstermeye hazırdır (XXIX, 43). Ama Sergius bir sahtekârdır. İddia ettiği gibi papaz değil, okuma yazmasız bir dokumacıdır (XXIX, 39) ve temel akideleri pek iyi bilmez, çünkü Ruysbroeckli Willem bir noktada onun hem tanrıya, hem şeytana inanan Manici inançları dile getirdiğini fark eder (XXIX, 56). Sergius tehlikeli bir müttefik olabiliyordu. Rahiplerin gelişinden önce Mengü'ye, Hıristiyanlığı benimsemesi halinde papanın ve diğer Batılı hükümdarların onun üstünlüğünü kabul edeceği sözünü vermişti (XXVIII, 8); daha sonra da bu amaçla Franklara Moğol elçisi olarak gitmeyi önerdi (XXIX, 55). Nasturi papazlar gibi pagan töreleriyle ilgileniyordu (XXIX, 43; XXXI, 8). Ayrıca raventten yavan karışımlar yapma âdetindeydi ve bunlardan biri hasta olan kuyumcu Buchier'yi az daha öldürüyordu (XXXI, 1). Bizzat kağan onu saldırgan tutumu nedeniyle azarlamıştı (XXIX, 53-4) ve bazı Müslümanlara karşı şiddet kullanması sonucu çadırını saraydan uzaklaştırması emredilmişti (XXXII, 8 ve 11). Kâr hırsı bir noktada Nasturi papazları gücendirmişti (XXXI, 3); Sergius'un buna karşılık olarak, onların başdiyakozu Jonas'ı zehirlediği anlaşılmaktadır (XXXI, 6-7). Bu somut olay, Moğol merkezinde farklı dini gruplar ve mezhepler arasındaki ilişkilerde çok sık ortaya çıkan ufak tefek entrikalar ve antipatiler hakkında bize bir fikir vermektedir; kağan ise bütün bunlara nezaret ediyor, ama hiç etkilenmiyordu. Rahipler giderek ancak Hıristiyan dayanışması kaygısıyla Sergius'a tahammül ediyor, büyük haçını yükseklere kaldırdığı geçit töreninde ona katılıyorlardı (XXIX, 43); ama onlara kalacak başka yer teklif edilseydi, bunu memnuniyetle kabul edeceklerdi (XXXI, 8).

Rahiplerin daha mutlu ilişkiler içinde oldukları kişilere, yani köle olarak Moğol imparatorluğunda yaşayan Latin Hıristiyanlara raporda daha az yer ayrılmıştır. Batu'nın karargâhında kâtip olan bazı Macarlar'dan yardım almışlardı (XX, 3). Mengü'nün merkezinde ve Karakurum'da bu tür daha fazla ilişki kurdular: Moğolların Macaristan'da tutsak aldıkları ve açlıktan ölmek üzere olan Ruysbroeckli Willem ile arkadaşlarına yemek pişiren Metzli "Paşa" (Paquette?) adlı bir kadın (XXIX, 2) ve yalnızca bir kez adı geçen Basil adlı İngiliz beyi (XXX, 7); gördüğümüz gibi evlatlığı Ruysbroeckli Willem'e tercümanlık yapan, okumuş olduğu anlaşılan ve "din adamı gibi davranan" (XXX, 13) Parisli kuyumcu Guillaume Buchier ise rahiplere belki de en büyük pratik hizmeti vermişti. Ruysbroeckli Willem sonunda kağanın sarayından ayrıldığında, rehberine Buchier'nin teşvikiyle grubun ihtiyaçları için büyük miktarda gümüş verilmişti (XXXVI, 17) ve rahip meslektaşı Bartolomeo'yu kuyumcuya emanet etmişti (XXXVI, 14 ve 21). Buchier'nin sağladığı destek ve dostluğun ne denli büyük olduğunu ancak tahmin edebiliriz; Ruysbroeckli Willem Fransa kralına onun hakkında, "Ona olan minnetimi Tanrı'ya ve size ifade etmeme yeterli sözcükler bulamıyorum," der (XXXVI, 19).

Öte yandan Rahip Willem'in raporu tüm samimiyetine rağmen, çok miktarda verisel bilgi içermektedir ve o dönemde Batı'nın elindeki bilgilerde ciddi bir artış sağlamıştır. Bu yalnızca din alanı için geçerli değildir. Çizdiği Budizm portresi (XXIV, XXV, 1-8), bu dinin bir Avrupalı tarafından hazırlanmış ilk anlatısıdır. Ruysbroeckli Willem Budistlerin tapınaklarını ve ayinlerini anlatır ve onların tesbih kullanımına, reenkarnasyona inanmalarına ve *Om mani padme hum* sözcüklerini (gerçi sözcükleri karıştırır) tekrarlamalarına değinir. Şamanlara ilişkin malzeme (XXV, 9-10; XXXV) kaynakların sorunluluğu iyi bilinen bir alan için, çok değerli bir kaynak oluşturur. Ruysbroeckli Willem'in Nasturi dini uygulama ve ayinleri hakkındaki gözlemleri de son derece doğrudur (XXIX, 19 ve 24; XXX, 11 ve 14). Nasturi papazlarına olan bakışının, gördüğümüz gibi, düşmanca olduğu açıktır. Gene de bu bizi 13. yüzyıl Nasturilerini hemen kınamaya yöneltmemelidir. Ruysbroeckli Willem'in onların kiliselerine ilişkin yergileri aslında, 11. yüzyılda Gregoryen Reformundan önce Roma kilisesine yönelen eleştirileri andırmakta-

dır.'[146] Her durumda Rahip Willem'in hiçbir zaman başdiyakoz düzeyinden yüksek bir Nasturi papazıyla karşılaşmadığını belirtmek gerekir; ayrıca yalnızca bir Nasturi keşişinden söz eder – görünüşte "aklı başında birisi" olan bu keşiş, saraya onun ayrılmasından kısa süre önce gelmiştir, dolayısıyla fiilen karşılaşmış olma ihtimalleri düşüktür (XXXVI, 17).'[147] Otuz yıl sonra batıyı ziyaret eden Nasturi keşişi Rabban Şauma'nın raporundan, doğu kilisesinin oldukça farklı bir görünümü ortaya çıkmaktadır.'[148]

Raporun coğrafya ve etnografya alanlarında da önemi az değildir. Ruysbroeckli Willem, Hazar'ın kuzey deniziyle bağlı bir körfez olduğunu söyleyen büyük İsidore'un otoritesini sarsmaktan çekinmez: rahip bunun bir göl olduğu saptamasının doğruluğundan kuşku duymuyordu (XVIII, 5). Ayrıca Don ve Volga'nın güzergâhlarını belirlerken de Klasik coğrafyacılara ters düşer (XIV, 2). Kısa olsa da, Karakurum anlatısı (XXXII, 1), burayı ziyaret eden birisinden bize ulaşan ilk betimlemedir. Gerçi Çin'e kadar gitmemişti, ama Çinlileri ya da onun deyimiyle Kataylıları, antik dönemin Seresleri ile –doğru olarak- ilk kez özdeşleştiren yazar odur (XXVI, 8). Ayrıca, Çincenin yazılı karakterine ilişkin ilk Batılı gözlemler ona aittir; Ruysbroeckli Willem bunun yanı sıra Orta ve Doğu Asya'nın değişik diğer halklarının kullandıkları alfabelere dikkat çeker; kuşkusuz bunları imparatorluk arşivinde görme fırsatı elde etmişti. Dil konusunda, Slav dillerinin arasındaki yakın ilişki hakkında doğru yorum yaptığı gibi, Kumanlar ile Uygurların dilleri arasındaki akrabalığı da gözlemler (XXVI, 4). Batı'nın hayal gücünün Asya'ya yakıştırdığı inanılmaz ırklar bile onun keskin eleştirel mantığından kaçmaz. Raporunda ciddi bir ifa-

146 Brian Tierney, *The crisis of church and state 1050-1300* (Englewood Cliffs, N.J., 1964), s. 24-6; papa IX. Leo'nun reform yasaları için bkz. s. 31-2.

147 Ruysbroeckli Willem'in Nasturiler ile ilişkileri için bkz. Jean Dauvillier, "Guillaume de Rubrouck et les communautes chaldeennes d'Asie centrale au mogen age," *L'Orient Syrien*, II (1957), 223-42 (yazarın *Histoire et institutions des eglises orientales au moyen age*, Londra, 1983 kitabında yeniden basım); Anna-Dorothee von den Brincken, "Eine christliche Weltchronik von Qara Qorum. Wilhelm von Rubruck OFM und der Nestorianismus," *Archiv für Kulturgeschichte*, LIII (1971), 1-19.

148 Jean Dauvillier, "Les provinces chaldeennes 'de l'Exterieur' au moyen age," *Melanges F. Cavallera* (Toulouse, 1948), s. 312 (Histoire et instituions kitabında yeniden basım). Rabban Şauma'nın 1287'deki gezisi için bkz. anlatının çevirisi: E.A. Wallis Budge, *The monks of Kublai Khan, emperor of China* (Londra, 1928), ayrıca Jean Ricard, "La mission en Occident de Rabban Çauma et l'union des eglises," *XIIo Convegno Volta. Oriente e Occidente nel medio evo* (Roma, 1957), s. 162-7 (*Orient et Occident* kitabında yeniden basım).

deyle kuzeydeki halklar arasında bu canavar ve ucubeleri sayan Carpini'nin tersine, Ruysbroeckli Willem onların varlığını sorgulamaktan çekinmez, çünkü çok araştırmasına rağmen onları gören kimseyi bulamamıştır (XXIX, 46).

Rahip Willem, son olarak, *kulan* ya da yaban eşeği (XXII, 3; ve karş. V, 2) ile yakı (XXVI,2) fark eden ilk Batılı yazar olma özelliğini taşır; ayrıca *arghali* ya da yaban koyununu –şimdi *ovis Poli* olarak bilinmektedir– hayvanın adını aldığı daha ünlü Venedikli gezginden en az yirmi yıl önce tanımlama onuru da onun hanesine yazılmalıdır (V, 2).

Ruysbroeckli Willem'in raporu özellikle zarif bir Latinceyle yazılmamıştır. Çok okumuş olduğu da gözlenmez: yalnızca Vulgata'dan –birkaç kez de yanlış olarak– ve bir kez de *Aeneid*'den alıntı yapar. Ama, birçok otoritenin övgüsünü kazanan raporunun bilimsel niteliği tartışılmaz. Bir örnek olarak alabileceğimiz Sir Henry Yule, Marco Polo'nun yaptının çevirisinin önsözünde, Rahip Willem'in eserini "Polo'nun *tüm bölüm dizilerinden* çok daha fazla dikkate alınması gereken bir Seyahat Kitabı" olarak tanımlar.[149] Bu nedenle, büyük yararlarını dikkate aldığımızda, Ruysbroeckli Willem'in anlatısının çok az yaygınlaşmış olması büyük talihsizliktir. Bacon'un *Opus Maius*'unun coğrafi kesimlerinde yaygın biçimde kullanılması dışında,[150] kimsenin bunu okuduğuna ilişkin bir kanıt yoktur. Bu kuşkusuz Rahip Willem'in gayriresmi konumunun bir diğer sonucudur. Carpini'nin raporunun standart nüshasının –daha önce sözü edilen, asıl olduğuna inanılan değişik metinler dışında– çok sayıda elyazması bulunmasına karşın, Ruysbroeckli Willem'in yapıtının yalnızca beş nüshası korunmuştur. Aralarında ilk ve en iyi elyazmaları da dahil, bunların dördü İngiltere'de bulunduğundan, muhtemelen günümüze kalmış olabilmelerini Bacon'a borçluyuz.

149 Sir Henry Yule, *The book of Ser Marco Polo the Venetian concerning the kingdoms and marvels of the East*, 3. baskı, ed. Henri Cordier [bundan böyle Yule ve Cordier], I (Londra, 1903), 105.

150 Bu noktada Bacon'ın Ruysbroeckli Willem'in raporundan bir alıntısına değinmek gerekir. Alıntı şöyledir (Opus Maius, I, 400): *Et ille frater scripsit domino regi, quod si parum scivisset de astris, ipse fuisset bene receptus apud eos; sed quia, nescivit terminos astronomiae, ideo despexerunt eum.* Bize ulaşan metinde rahibin yıldızları okuyamadığına ilişkin böyle bir ifade bulunmamaktadır. Bacon muhtemelen burada sözel bir tanıklıktan alıntı yapmaktadır; eğer böyleyse, bu Ruysbroeckli Willem'in XXXIV. bölümün sonu ile XXXV, 2'deki ifadeleri hakkındaki açıklamasına karşılık gelmektedir: rahip buralarda şamanların, astronomiyi de içeren becerileri hakkında Mengü'yü etkileyememesinden söz eder.

9 Elyazmaları, baskılar ve çeviriler

En önemli dört elyazması aşağıda belirtilmiş, Van den Wyngaert'in redakte ettiği baskının derkenarındaki yazman kısaltmaları (*sigla*) kullanılmıştır:

1. Corpus Christi College, Cambridge, MS 181, s. 321-98 (C).[151] 13. yüzyılın son çeyreğinden kalan en eski elyazmasıdır ve Van den Wyngaert'in metni için temel elyazması işlevini görmüştür.
2. Corpus Christi College, MS 66A ff. 67r-110r (D).[152] 14. yüzyılın ilk otuz yılından kalan, en çekici elyazmasıdır ve ünlü resimleri içerir: kimi bölüm başlıkları sayfa kenarına eklenmiştir.
3. Corpus Christi College, MS 407, ff. 37r-66r (S).[153] Ruysbroeckli Willem'in Çinliler'den söz ettiği XXVI (8). bölümün sonlarına doğru kesilen, tam olmayan bu metin, 15. yüzyıl başlarından kalmıştır: tam bölüm başlıkları verilir.
4. British Library, MS Royal 14C. XIII, ff. 225r-236r (L).[154] 15. yüzyılın bir ürünü olan metin bir önceki elyazması gibi XXVI. Bölümde kesilir, bu nedenle aynı aileye ait olduğu açıktır: Beazley'nin saptadığı gibi, Lord Lumley'in elinde olan ve Hakluyt'un kendi baskısı için kullandığı elyazmasıdır (aşağıda).

Geri kalan elyazmaları dikkate alınmayabilir. Leiden'de bulunan nüsha C elyazmasının 14. yüzyılda hazırlanmış bir kopyasıdır; diğerlerinin tümü de Hakluyt'un basılı metninden kopyalanmışlardır.[155]

Her elyazmasına verilen başlık farklıdır: C'de başlık *İtinerarium fr. Will. De Rubrock*, D'de *Itinerarium terrae Tartarorum*, S ve L'de *Itinerarium*

151 M.R. James, *A descriptive catalogue of the manuscripts in the library of Corpus Christi College*, Cambridge (Cambridge, 1912), s. 421-5: bu elyazması aynı zamanda Carpini'nin *Ystoria Mongalorum*'unu da içerir.

152 Age, s. 137-45 (genelde, örneğin Beazley tarafından 66 diye numaralanır).

153 Age, s. 291.3.

154 Sir George Warner ve J.P. Gilson, *Catalogue of Western manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, II (Londra, 1921), 138.

155 Ruysbroeckli Willem elyazmalarının ayrıntılı tanımlamaları için bkz. C. Raymond Beazley, *The texts and versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis* (Londra, 1903), s. xviii-xx; Van den Wyngaert, s. 158-9'da daha kısa bir liste vardır.

fratris Willelmi de Rubruk de ord. Ffrat. Minorum anno gratie mill° cc° liii ad partes orientales olarak görülür. Sonuçta rapor kısaca *Itinerarium* olarak bilinir olmuştur. Charpentier, Bacon'un kullandığı kimi ifadelere dayanarak, orijinal başlığın *De moribus Tartarum* olduğunu önermiştir,[156] ama tezi kesin olmaktan uzaktır. Bacon gerçekten de Ruysbroeckli Willem'in raporuna birkaç kez bu terimlerle değinir.[157] Ama örneğin Salimbene Carpini'nin raporunu *lib[er] de factis Tattarorum et aliis mirabilibus mundi*[158] olarak tanımlasa da, kimse bunun raporun gerçek başlığı olduğunu önermez. Bacon'un ifade biçiminin bu ve diğer benzeri anlatılar için kullanışlı bir etiket olarak anlaşılması gerektiği açıktır.[159]

Ruysbroeckli Willem'in anlatısı ilgisizlikten ancak üç yüzyıldan fazla bir süre sonra Richard Hakluyt tarafından kurtarıldı; Hakluyt raporu, *Principal navigations* kitabının birinci cildinde, eksik L elyazmasına dayanarak, İngilizce bir çevirisiyle birlikte yayınladı.[160] Gerek metin, gerekse çeviri 20. yüzyılın başında Beazley tarafından yeniden redakte edildi.[161] Bu arada, doksan yıl boyunca standart baskı olacak biçimi, Michel ve Wright tarafından Societe de Geographie için hazırlanmıştır.[162] Ancak bu çalışma öylesine aceleyle yapılmıştı ki, çok sayıda yanlış okuma içeriyordu ve değiştirilmesine acil ihtiyaç vardı. Bu yapıt, Fransisken Anastasius Van den Wyngaert 1929'da raporun yeni bir baskısını hazırladığında, genelde gözardı edilmeye başlandı.[163] Hiç hatasız olmasa da Van den Wyngaert'in çevirisi en güvenilir metin olarak kabul edilmelidir.[164]

156 Charpentier, s. 257.

157 Bacon, Opus Maius, I, 400-1; II, 368, 371, 376, 838.

158 Salimbene, "Cronica," s. 207.

159 Bacon, I, 356: *...et nihilominus libros de moribus Tartarorum, et praecipue fratrem Willielmum.*

160 *The principall navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation*, I (Londra, 1598), metin s. 71-92, çev. s. 93-117. Hakluyt'un ancak XXVI. bölüme kadar olan çevirisini S. Purchas tamamlayarak yeniden bastı: *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrims* (Londra, 1625-6): bkz. 2. baskı (Glasgow, 1905), III, 1-52.

161 Beazley, *The texts and versions* (bkz. s. 69, n.155).

162 Fr. Michel ve Th. Wright, "Voyage en Orient du Frere Guillaume de Rubruc", M.A.P. D'Avezac-Macaya (ed.), *Recueil de voyages et de memoires*, IV (Paris, 1839) içinde, 205-396.

163 *Sinica Franciscana*, I (bkz. yukarda s. 32, n. 46): Ruysbroeckli Willem'in raporunun metni s. 164-332'de basılıdır.

164 Bu baskıya bazı eleştiriler için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 100; P. Jackson, "William of Rubruck: a review article," *JRAS* (1987), s. 93-4.

Hakluyt'un 1598'deki çevirisinden sonra ortaya çıkan çok sayıdaki çeviriden, burada ancak en önemlisini ele almamız yeterli olacaktır.[165] İngilizce versiyonlar arasında onur yeri muhtemelen William Woodville Rockhill'in 1900'da yayınlanan çevirisine aittir.[166] Doğal olarak bu da Michel ve Wright'ın hatalı 1839 metnini temel alıyordu, ama Rockhill çeşitli noktalarda daha iyi okumalar önermeye hazırdı. Kapsamlı yorumlarının gücü özellikle de onun Orta Asya, Çin ve Tibet'te kaşif ve avcı olarak kişisel deneyimlerinde yatmaktadır. Ancak hem Latince, hem Çince bilmesine, üstelik Ruysbroeckli Willem'in, çalışmalarının çevirisi mevcut birkaç Yakındoğulu çağdaşından (özellikle Ermeni ve İranlı yazarlardan) alıntı yapmasına rağmen, Rockhill –çoğumuz gibi– Moğol dünyası hakkındaki çok miktarda kaynağı sonuna kadar tüketecek linguistik donanımdan yoksundu. Aynı şey, Van den Wyngaert'in baskısının yayınlanmasından yararlanabilen[167] ve notları Rockhill'den bile geniş bir kaynak dizisine dayanan Friedrich Risch'in Almanca çevirisi için de söylenebilir: Risch'in çalışmasının bir diğer yararlı özelliği, örneğin Papa IV. Innocentius'tan Sartak'a bir mektup gibi ilgili belgelerin de buna dahil edilmesiydi. Christopher Dawson'un editörlüğünü yaptığı çeviri (aslında bu Stanbrook manastırındaki bir rahibenin çalışmasıydı)[168] Van den Wyngaert'in metnini temel alan ilk İngilizce çeviriydi; ama genelde Rockhill'inkine göre daha okunabilir olsa da, bu çalışmanın arkaik terimlerin kullanımı gibi bir kusuru vardır ve yorum eksiktir. Nihayet, son yıllarda Claude ve Rene Kappler'in yaptığı bir Fransızca çeviri ortaya çıkmıştır; bunun yorumları bazen zayıf kalmalarına rağmen, günümüz bilimselliğini büyük ölçüde yansıtmaktadırlar.[169]

165 1929'a kadar yapılan çevirilerin bir listesi için bkz. Van den Wyngaert, s. 159-61; ayrıca bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 77-8'deki yorumlar.

166 Rockhill, Rubruck (bkz. yukarda s. 32 n.46): s. 1-39 Carpini'nin dokuzuncu bölümünün çevirisi ve yol arkadaşı Benedict'in kısa bir anlatısını içerir; bunlar sırasıyla Van den Wyngaert'te s. 101-27 ve 135-41'e karşılık gelmektedir.

167 F. Risch, *Wilhelm von Rubruck, Reise zu den Mongolen 1253-1255* (Leipzig, 1934. Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für vergleichende Religionsgeschichte a.d. Univ. Leipzig, II. Reihe, 13):

168 Dawson, *The Mongol mission* (bkz. yukarda s. 32 n.46): Ruysbroeckli Willem'in raporu için bkz. s. 87-220.

169 C. ve R. Kappler, *Guillaume de Rubrouck* (ayrıca bkz. yukarda s. 56 n. 127): bu çeviride bazı düzeltmeler için bkz. Jackson, "William of Rubruck," s. 93.

Bu önsözü izleyen metin, Van den Wyngaert'in 1929 baskısına dayanmakta, dolayısıyla da Rockhill'in metnini aşması hedeflenmektedir. Yorumları hazırlarken amacımız, Rockhill'in zamanından bu yana Moğol dünyası hakkında ortaya çıkarılan birincil kaynak malzemenin tüm ağırlığını kullanmak olmuştur. Bunlar hem İran ve Arap kaynaklarının basılı nüshalarını, hem de Ermenice ve Çince gibi diğer dillerdeki yapıtların çevirilerini kapsamaktadırlar. İki kaynağa özellikle değinmek gerekir. Bunlardan biri İlhanlıların İran'da görevlendirdikleri bir bürokrat olan ve kendisi de Ruysbroeckli Willem'den kısa süre sonra Moğolistan'ı ziyaret eden İranlı tarihçi Cüveyni'dir.[170] Diğer kaynak, Moğolların 1368'de Çin'den çıkarılmasından sonra, ama çağdaş belgelerden derlenen, Çin hanedan tarihi *Yüan Shih*'in ilgili bölümüdür: Ögedey, Güyük ve Mengü dönemlerini ele alan bölümler şimdi Almanca'ya çevrilmiş bulunmaktadır.[171] Ayrıca, 1945'te ölen, ama son kırk yıldır çalışmalarının yeni baskıları çıkmaya devam eden Paul Pelliot'nun derlediği yorumlara çok şey borçluyuz: anıtsal bilgisi ve bu kapsamda Moğol imparatorluğunun incelenmesi için gerekli birkaç dili bilmesi, onun *Notes on Marco Polo* ve *Recherches sur les chretiens d'Asie centrale et d'extreme-orient* yapıtlarını vazgeçilmez önemde kılmaktadır.[172]

170 Bkz. yukarda s. 38 n.62.
171 *Yuan Shih*, böl. 2, çev. Waltraut Abramowski, "Die chinesischen Annalen von Ögödei und Güyük," *ZS*, X (1967), 117-67; böl. 3, çev. Abramowski, Die chinesischen Annalen des Möngke," *ZS*, XIII (1979), 7-71.
172 *Polo* için bkz. yukarda s. 26 n.26; *Recherches* için bkz. yukarda s. 56 n.125.

Ruysbroeckli Willem'in Fransa Krali IX. Louis'ye sunduğu rapor

Çevirenin Notu

Bu çeviri Latince metnin P. Anastasius Van den Wyngaert, O.F.M., tarafından 1929'da yayınlanan eleştirel baskısını temel almaktadır. Ancak bazı durumlarda Van den Wyngaert'in açıklamalarından farklı okumalar benimsedim. Şahıs adlarını bir örnek olarak alırsak, basılı nüshada yeralan *Tebec*, *Capchat* ve *Bolac* gibi imlaların yerine *Tebet*, *Capchac*, *Bolat*'ı kullanmayı tercih ettim. Ancak, en eski elyazmasında görülmeyen bölüm başlıkları korunmuştur.

Vulgata'dan alıntılar, 1912'de Londra'da Herder and Co. Tarafından basılan, Douai versiyonunun çevirisinde olduğu gibidir.

Peter Jackson

Önsöz

(1) Çömez Rahipler Tarikatının en çömezi[1] Rahip Ruysbroeckli Willem'den,[2] en mükemmel ve en Hıristiyan bey[3] ve Tanrı'nın inayetiyle görkemli Fransa kralı olan Louis'ye: selamlar ve İsa'nın yolunda her zaman muzaffer olunuz.

(2) *Ecclesiasticus*'ta akıllı adam için şöyle yazar: "yabancı insanların ülkesine gidecek; her şeydeki iyiyi ve kötüyü sınayacaktır."[4] Bu görevi gerçekleştirdim, Kralım, ama umarım bir aptal değil, akıllı bir adam olarak olmuştur. Çünkü birçok kişi akıllı bir adamın yaptığını yapar, ama akıllı bir biçimde değil, aptalca; korkarım ki ben bunlardan biriyim. Ama gene de, nasıl davranırsam davranayım, sizden ayrıldığım zaman bana Tartarlar [bundan sonra Tatar] arasında gördüğüm her şeyi yazıya dökmemi söylediniz[5] ve size uzun uzun yazmaktan çekinmemeye teşvik ettiniz; ben de buyurduğunuz gibi yapıyorum, ama korkuyla ve utanarak, çünkü böylesine yüce bir hükümdara yazarken kullanmam gereken sözcükler dağarcığımda yok.

1 Sözcük oyunu Fransiskenlerin, muhtemelen Yasa'nın 1221'de Francesco tarafından oluşturulmasından itibaren genellikle Çömez Rahipler (Fratres Minores) olarak adlandırılmalarına dayanmaktadır.

2 Rahip Willem'in doğum yeri için bkz. Giriş, s. 56.

3 Bu tarzın başlangıcı, John Salisbury tarafından rex Christianissimus olarak adlandırılan VII. Louis'nin (1137-1180) dönemidir. IX. Louis'nin ardılları zamanında kraliyet propagandasında giderek daha çok kullanılmış, ama papalık bu sıfatı 14. yüzyılın son yıllarına kadar salt Fransa kralına uygulamamıştır: bkz. N. Valios, "Le roi tres-cretien," A. Baudrillart (ed), La France chretienne dans l'histoire (Paris, [1895]) içinde, s. 314-27; R. Strayer, "France: The Holy Land, the Chosen People, and the Most Christian King", yazarın Medieval statecraft and the perspectives of history (Princeton, 1971) kitabı içinde, s. 306-7. 1245'te Lyons Konsilinde kral ve Fransız Kilisesi adına IV. Innocentius'a sunulan ve Matthew Paris'in bastığı (VI, 99) mektupta, IX. Louis'nin princeps Christiannissimus olarak tanımlandığını görüyoruz.

4 Ecclesiasticus, XXXIX, 5: "Yabancı ülkelere gidecektir, çünkü insanlardaki iyiyi ve kötüyü sınayacaktır." Ruysbroeckli Willem yanlışlık yaparak, aliegenarum gentium yerine alienarum gentium (anlam hemen hemen aynıdır) ve in hominibus ("insanlardaki") yerine in omnibus yazmaktadır.

5 Ruysbroeckli Willem'in Moğollar için daha sık kullandığı alternatif tanımlama Mo'al terimidir (bkz. aşağıda s. 89 n.5). "Tartar", Tatar aşiret adının bozulmuş bir biçimidir ve Klasik mitolojideki Cehennemin Latince adı olan Tartarus ile yapılan bilinçli bir sözcük oyunu olduğu anlaşılmaktadır (Matthew Paris bir yerde bunu bizzat Kral Louis'ye atfeder): bkz. Giriş s. 32. Moğollar ile Tatarların arasındaki ilişki sorunludur: age, s. 26-27.

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZARIA ÜLKESİ

(1) Size söyleyeyim ki, kutsal Majesteleri, 1253 yılının 7 Mayıs'ında, halk arasında Büyük Deniz diye bilinen Pontus Denizine girdik.[1] Tacirlerde öğrendiğim kadarıyla 1400 mil uzunluğundadır [*in longum*][2] ve sanki iki parçaya ayrılmıştır. Ortada biri kuzeyde, ötekisi güneyde iki kara çıkıntısı vardır. (Güneydekinin adı Sinopolis'tir ve burası Turkia Sultanına ait bir kale ve limandır;[3] kuzeydeki ise bugünlerde Latinlerin Gasaria diye adlandırdıkları, ama orada sahilde yaşayan Yunanlıların Cassaria –yani Caesarea– dedikleri bölge bulunur.[4] Güneye doğru, Sinopolis doğrultusunda denize uzanan başka burunlar da vardır. Sinopolis ile Cassaria arası üç yüz mildir.[5]) Dolayısıy-

1 Carpini, IX, 13 (Van den Wyngaert, s. 108; Dawson, s. 55) ve Marco Polo (çev. Ricci, s. 23, 392-3) gibi Batılı ortaçağ yazarlarının çoğunun "Büyük Deniz" olarak bildikleri Karadeniz; diğer örnekler için bkz. Sir Henry Yule, *Cathay and the way thither*, 2. baskı, ed. Henri Corider (Londra, 1913-16 [bundan böyle *Cathay*²], II, 98 n.3. Klasik coğrafyacılar, Euksenios olarak da bildikleri Karadeniz'e "Pontos Denizi" adını vermişlerdi ve bu ad erken dönem Müslüman yazarlarca benimsenmişti: D.M. Dunlop, "Bahr Buntus," *EI2*,. Rockhill (*Rubruck*, s. 41, n.") Σχοτεινη Θαλασοη terimini 10. yüzyılda kullanan ilk yazarın Constantine Porphyrogenitus olduğuna işaret eder, ama yazar daha çok Πδοντος ya da Ποντιχη Θαλασοη terimlerini kullanmaktadır. 10. yüzyıl sonlarından adı bilinmeyen bir İranlı coğrafyacı Karadeniz'e "Gürcü Denizi" (*darya-yi Gurziyan*) demektedir: V. Minorsky, *Hudud al-alam. The regions of the world*² (Londra, 1970), s. 53 çeşitli yerlerde (ayrıca karş. s. 180, 182-3).

2 Klasik coğrafyacıların Karadeniz'in uzunluğuna ilişkin tahminleri, Rockhill'in belirttiği gibi [*Rubruck*, s. 56 n.125), genelde yanlıştır: Pliny (VI, i, 3) İstanbul Boğazı ile Maeotis Gölü [Azak Denizi] arasında 1.438 millik bir mesafeden söz eder; ayrıca bkz. Dunlop, "Bahr Buntus." En uzun doğu-batı mesafesi aslında 550 mildir.

3 Anadolu [Rum] Selçuklu Sultanı; başkenti Iconium [Konya] olan imparatorluğa Carpini *Urum* olarak değiniyordu, V, 34 (Van den Wyngaert, s. 75; Dawson, s. 32); Burayı Turkia/Turchia olarak adlandıran ilk yazar Ruysbroeckli Willem'dir; Polonyalı Benedyct bu terimi Türkistan için kullanmıştı (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 81). 1214'te Sultan I. Keykâvus tarafından Trabzon imparatorundan alınan Sinop limanının önemi için bkz. J.H. Kramers, "Sinub," *EI2*; Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 122-3 ve "Le commerce anatolien au debut du XIIIe siecle," *Melanges Louis Halphen* (Paris, 1951) içinde, s. 93 vd. (yazarın *Turcobyzantina et Oriens Christianus*, Londra, 1974 kitabında yeniden basım); İbn Batuta, çev. H.A.R. Gibb, *The travels of Ibn Battuta*, A.D. 1325-1354 (Cambridge, 1958-71. Şimdiye kadar üç cilt, sürekli sayfa numaraları), s. 465-8.

4 Kırım, 7.-11. yüzyıllarda Türk Hazar imparatorluğunun bir parçası olduğu için Ortaçağda bazen Hazarya diye bilinirdi: bu halk için bkz. D.M. Dunlop, *The history of the Jewish Khazars* (Princeton, 1954); M.I. Artamonov, *Istoriia Khazar* (Leningrad, 1962); '. Barthold/P.B. Golden, "Khazar," *EI2*. Caesarea ile etimolojik bağlantı temelsizdir.

5 Parantez içindeki bölüm buraya tam uymamaktadır, ama konu dışına çıkmak Ruysbroeckli Willem'de karakteristik bir eğilimdir. Bu nedenle Risch'in (s. 22 ve n.5) yaptığı gibi, onu paragrafın sonu-

la bu [iki] noktadan diyagonal olarak [*in longum et latum*][6] Konstantinopolis'e doğru yedi yüz mil, doğuya, İberia'ya –yani Gürcüler'in topraklarına– doğru yedi yüz mildir.[7]

(2) Gasaria ya da Cassaria'nın, üçgen biçimindeki topraklarına girdik; bunun batı tarafında Kerson denilen bir kent var;[8] Aziz Clemens burada şehit edilmişti: gemiyle geçerken üstünde meleklerin elleriyle yaptıkları[9] Güney kenarın ortasında –adeta açının tepesinde– Soldaia denilen bir kent vardır;[10] kent Sinopolis'e doğru bakar ve Turkia'dan gelip, kuzey bölgelerini ziyaret etmek isteyen, ayrıca aksi yönden, Rusya'dan gelen ve Turkia'ya geçmek isteyen tüm tacirler buraya uğrarlar. Bu ikinciler sincap ve miniver [*varium et grisium*][11] ve diğer değerli kürkler taşırlar; bazıları arşın arşın pamuklu ya da *gambasium* (bombazin),[12] ipek kumaş ve kokulu baharatlar getirirler. Ve bu bölgenin doğu tarafından Matrica denilen bir kent

na aktarmak gereksizdir. Uzunluk için verdiği rakamın tersine (yukarda s. 77 n.2), rahibin Karadeniz'in genişliği için vardığı rakam gerçek mesafe olan 325 mile çok yakındır.

6 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 42) "uzunluk ve genişlik" olarak çevirdiği bu garip ifadenin anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 83. Risch'in yaptığı *in brachium sancti Georgii* düzeltmesi (s. 22 ve n.5) temelsizdir.

7 Gürcistan krallığı en büyük çapına ulaştığı 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başında Hazar'dan Karadeniz'e kadar uzanıyordu: bkz. W.E.D. Allen, *A history of the Georgian people* (Londra, 1932), böl. 8.

8 Ya da Kerson (modern Sivastopol).

9 İddiaya göre Roma piskoposu Clemens (yak. 91-yak. 101) imparator Domitianus ve Traianus dönemlerinde, kimi soylu Romalıları Hıristiyan yaptığı için ceza olarak önce Kerson'a sürülmüş, sonra da bir çapaya bağlanıp suya atılarak idam edilmişti. Ama daha sonra deniz üç mil çekilmiş ve tam da onun denize atıldığı yerde mermer bir tapınak ortaya çıkmıştı. Bkz. J.N.D. Kelly, *The Oxford dictionary of Popes* (Oxford, 1986),s. 7-8'de bu efsanenin "temelsiz" olduğu belirtilmektedir; ayrıca G. Bardy, "Clement de Rome," *DHGE*. Aslında kilise bir çıkıntının üstündedir, bu da açıktan geçen gemilere bir ada gibi gözükebilir: Rockhill, *Rubruck*, s. 43 n.1.

10 Latince metinlerde Solghat olarak da rastlanan bu kente Müslümanlar Sudak/Sughdak, daha ender olarak da el-Kiram diyorlardı: bkz. İbni Batuta, çev. Gibb, s.471; B. Spuler, "Kırım," *EI2*. Ruysbroeckli Willem'in değindiği Karadeniz'in iki yakası arasındaki ticaret için bkz. W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen age*, çev. F. Raynaud (Leipzig, 1886), I, 298; G.I. Bratianu, *Recherches sur le commerce genois dans la Mer Noire au XIIIe siecle* (Paris, 1929).

11 Bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 84-5'te ve Polo, s. 643-5'te söz konusu iki hayvanın sincap tipleri olduğu sonucuna varmışlardır: "vair" açık renkli sincap, asıl sincap ise koyu renkli sincaptı. Rockhill (*Rubruck*, s. 44 n.1) bunları sırasıyla zerdeva ve gri sincap diye düşünmüştü.

12 Pelliot'nun tavsiye ettiği gibi, metindeki *wambasio* için bütün elyazmalarındaki yorumu benimsedik (*Recherches*, s. 85), ikinci biçim aşağıda bölüm V, 5 ve bölüm XXIX, 50'de ele alınmaktadır. Ruysbroeckli Willem aslında aynı meta için Fransızca ve Latince adları vermektedir. Karş. Thietmar (yak. 1217), VII, 11, ed. J.C.M. Laurent, *Mag. Thietmari peregrinatio* (Hamburg, 1857), s. 20: *lana, que diciturcoctum Gallice, bombacium Latine*. Değişik Latince biçimler için bkz. Pelliot, *Polo*, s. 427-8.

13 Bizanslıların Tamatarcha, Rusların Tmutorakan diye adlandırdığı Matrica'yı, yak. 1236 gibi geç bir

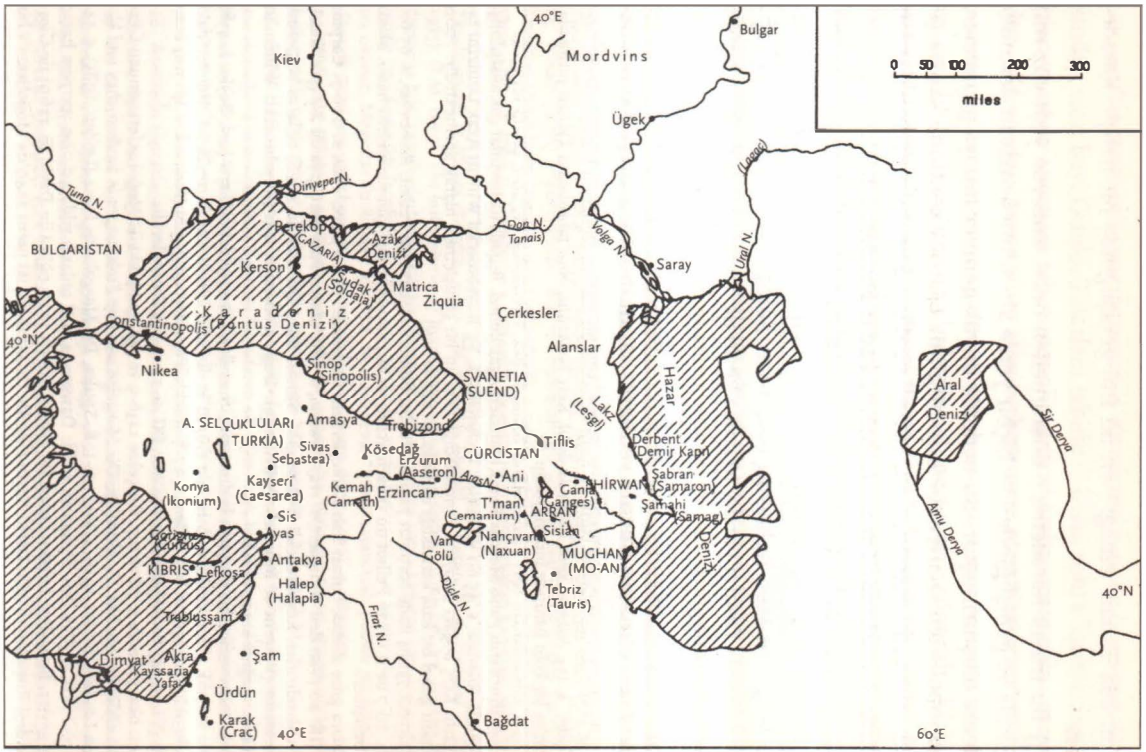

Harita 3. Rahip Willem'in gidiş-dönüş yolculuğunda uğradığı yerler. Parantez **içindeki yer adları Willem'in kullandıklarıdır.**

vardır;[13] burada Tanais ırmağı[14] on iki mil genişliğinde bir haliçle Karadeniz'e akar.

(3) Bu ırmak Karadeniz'e dökülmeden önce, kuzeyde yedi yüz mil uzunluğunda ve genişliğinde[15] ve hiçbir yerde altı adımı aşmayan derinlikte[16] bir deniz oluşturmuştur. Bu nedenle büyük gemiler buraya girmezler, Konstantinopolis'ten tacirler sözünü ettiğimiz Matrica kentinde karaya çıkar ve çok miktarda mersin, tirsi, yayın[17] ve diğer kurutulmuş balıklardan almak üzere, teknelerini Tanais ırmağına kadar gönderirler.

(4) Dolayısıyla bu Cassaria'nın toprakları üç taraftan denizle çevrilmiştir: Clemens'in kenti Kerson'un bulunduğu batıdan; bizim karaya çıktığımız ve bölgenin tepe noktasını oluşturan Soldaia kenti'nin bulunduğu güneyden; Tanais Denizi'yle de, Matrica kenti ile Tanais Denizi'nin ağzının bulunduğu doğudan.

(5) Haliç'in ötesinde Tatarlara tabi olmayan Ziquia,[18] daha doğuda gene onlara tabi olmayan Sueni[19] ve İberi[20] vardır. Sonra, güneyde kendi be-

tarihte Macar Dominikenleri ziyaret etmiş ve Rum Ortodoks bir nüfusu olduğunu bildirmişlerdi: Dörrie, "Drei Texte," s. 153. Aslında kent Kırım'da değil, Kerç boğazının öbür tarafındaki Taman yarımadasında, Kuban'ın bir kolu üstünde bulunuyordu.

14 Don, Klasik zamanlardan beri Tanais olarak bilinirdi: bkz. Herodotus, IV, 20-1, çeşitli yerlerde.

15 Klasik coğrafyacıların *Palus Maeotis* olarak bildikleri Azak denizi. Burada da boyutlar çok abartılmıştır. Bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 45 n.1 ve Pelliot, *Recherches*, s. 85. Ruysbroeckli Willem Azak Denizini sadece, asıl ağzını Kerç boğazı dolayına konumladığı Don'un bir genişlemesi olarak görmektedir. *Palus Maeotis*'e ilişkin genel bir kafa karışıklığı için bkz. s. 122 ve n.10.

16 Bu son derece yanlış ifade sorunlar yaratmaktadır, bunlara ilişkin bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 85-6.

17 Risch (s. 26-7'de n.16) ve Pelliot'un (Rescherches, s. 86) savundukları gibi metindeki *hosas*, *alosas* olarak okunmuştur.

18 Bizanslılara göre *Zichia*; burası Batı Çerkeslerinin bölgesidir: bkz. Pelliot, *Polo*, s. 606-7. Carpini onları *Sicci* [IX, 20 (Van den Wyngaert, s. 112; Dawson, s. 58)], Marco Polo ise *Çiç* ya da *Ziç* (çev. Ricci, s. 393) diye adlandırırlar. Ruysbroeckli Willem gibi, Simon Saint-Quentin de, s. 76) onların bölgesine *Ziquia* demektedir (Vincent of Beauvais, XXXI, 149). Doğu Çerkesleri için (Ruysbroeckli Willem'in *Cherkis*'leri) bkz. aşağıda s. 125 ve n.8.

19 Metindeki *Suevi* yerine bu okuyuşu benimsedik. Sueniler, Cüveyni'deki II, 170 (çev. Boyle, s. 438) *Swani(yan)*'a karşılık gelmektedir ve o tarihte Gürcü krallığının içinde olan kuzeybatı Gürcistan'daki Svanetia halkı oldukları açıktır: bkz. Allen, s. 27-8. Rockhill'in işaret ettiği gibi (*Rubruck*, s. 46 n.1) bunlar Pliny'nin (VI, iv, 14) *Suani*'leri ve Strabo'nun (XI, ii, 14 ve 19) *Soanes*'leridir.

20 Gürcüler: bkz. yukarda s. 78 ve n.7. Gerçekte 1238-9 ve yak. 1244'teki iki Moğol seferi sonucu Gürcülere boyun eğdirtilmişti: bkz. G. Altunian, *Die Mongolen und ihre Eroberungen in kaukasischen und kleineasiatischen Landern* (Berlin, 1911), s. 33-7, 40-1; B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*4 (Leiden, 1985), s. 34-5, 41-2. Carpini [VII, 8 (Van den Wyngaert, s. 88; Dawson, s. 41)] onların yılda 40.000 *yperpera* haraç ödediklerini söyler. Bu tarihte hükümdarları IV. Giorgi'nin (ö. 1223) oğlu Ulu David (ö. 1269) ile Giorgi'nin kızkardeşi Rusudan'ın oğlu David Narin ("Akıllı," ö. 1232) idi: iki prens 1249'da Moğolistan'a bir ziyaretten onları eş hükümdarlar olarak atayan bir belgeyle dönmüştü (Allen, s. 113 vd).

yi olan Trabzon bulunur; burasının Konstantinopolis imparatorları sülalesinden olan beyi Guido, Tatarlara tabidir.[21] Daha sonra Turkia Sultanına ait olan ve gene Tatarlara tabi Sinopolis gelir.[22] Daha sonra oğlu, anne tarafından dedesinden Ascar adını alan ve bağımsız olan Vastacius'un toprakları vardır.[23] Ama Tanais'in ağzından batıya doğru, Tuna'ya kadar her şey onlarındır; hatta Tuna'nın ötesinde Konstantinopolis yönünde Blakia[24] –Assan'ın bölgesi[25]– ve Küçük Bulgaristan,[26] tâ Sclavonia'ya[27] kadar, hepsi onlara haraç öderler; ve belirtilen haracın dışında, son yıllarda her haneden bir balta ve bulunabilen tüm işlenmemiş demiri alıyorlar.[28]

21 Eski Bizans imparatorluk hanedanı Kommenosların bir dalınca yönetilen Trabzon (Trebizond) imparatorluğu 1204'te, 4. Haçlı Seferi sonucu Bizans'ın yenilerek parçalanmasının ardından kurulmuştu. Bu tarihte hükümdarı, belirsiz bir ad olan Guido'nun işaret edebileği gibi, Andronikos I Ghidos (1222-35) değil, küçük oğlu I. Manuel'di (1238-63); Manuel, belli ki Ruysbroeckli Willem'in Suriye'de olmadığı sırada Kral Louis'ye bir heyet göndermişti. Ziyaret Joinville'de anlatılır: ed. de Wailly, s. 324 (çev. Hague, s. 176). Kral Selçukluların Kösedağ'da yenilmesinden sonra Moğollara boyun eğmişti (bir sonraki nota bkz.). Bkz. W. Miller, *Trebizond. The last Greek empire of the Byzantine era, 1204-1461* (Londra, 1926), s. 24-6; genel olarak imparatorluk hakkında: A.A.M. Bryer'ın makale derlemesi, *The empire of Trebizond and the Pontos* (Londra, 1980).

22 Selçuk Sultanı II. Giyaseddin Keykâvus 1243 Haziran'ında Kösedağ'da Moğollara yenilmişti: bkz. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 137-8, 269 vd; ayrıca aşağıda, rahibin savaş alanının yakınından geçmesi: s. 280.

23 Nikaia (İznik) imparatorluğu, Bizans imparatorluğunun 1204'teki yenilgisinden sonra kurulan ardıl devletler arasında en önemlisi olma yolundaydı; o sırada başında III. İoannis Dukas Vatatzes (1222-1254) vardı. Oğlu ve ardılı II. Theodoros'a (1254-58), Vatatzes'in imparatorluğun kurucusu olan kayınpederi I. Theodoros'un soyadı Laskaris (Ruysbroeckli Willem'in *Ascar*'ı) verilmişti: genel olarak bkz. Alice, Gardner, *The Lascarids of Nicaea* (Londra, 1912), böl. vii-x; M. Angold, *A Byzantine government in exile* (Oxford, 1975); D.M. Nicol, *The last centuries of Byzantium 1261-1453* (Londra, 1972), böl. 1-2. Niceae eğer hâlâ bağımsızsa bile, 1250'lerde Moğol baskısı altındaydı ve rahip daha sonra kağanın sarayında Vatatzes'in elçileriyle karşılaşacaktı (aşağıda, s. 186), ama başka bir yerde bunun zaman kazanmak için bir hile olduğunu okuruz: Moğollar ile ilişkiler için bkz. M. Andreeva, "Priem tatarskskh poslov pri nikeiskom dvore," *Sbornik statei posvyashchennykh pamyati N.P. Kondakova* (Prag, 1926), s. 187-200.

24 Wallachia (Eflak) – günümüz Romenlerinin ataları olan Vlakların ülkesi. Ruysbroeckli Willem'in bu halkın etnik bağlantılarına ilişkin yanlış görüşü için bkz. aşağıda s. 150 ve Ek VI.

25 Rahip 1186'da kurulan ve başlıca Bizans yönetimine isyan eden Vlak nüfustan oluşan ikinci Bulgar imparatorluğuna değinmektedir. Egemen hanedanın adı olan Asen, bu tarihte Çar Mihail (1246-57) tarafından temsil ediliyordu; Mihail tahta geçmesinden kısa süre sonra Makedonya'nın büyük kesimini Vatatzes'e kaybetmişti: bkz. M. Dinic, "The Balkans, 1018-1499," *Cambridge Medieval History, IV. The Byzantine Empire*, yeni ed. J. M. Hussey (Cambridge, 1966) içinde, bölüm i. *Byzantium and its neighbours*, s. 316, 535.

26 Asenlerin topraklarının merkezi kısmının, orta Volga'daki Büyük Bulgaristan'dan ayırt edilmesi gerekir, buna ilişkin bkz. aşağıda s. 124, 142-143.

27 Bu belirsiz ifade muhtemelen Macar krallığının güneyinde, Adriyatik'in doğu sahili boyunca uzanan, Arnavutluk'u da içeren bölgeleri kapsamayı amaçlıyordu. Bu yöreler 1241-2 kışında Moğollarca istila edilmişti: bkz. Strakosch-Grassmann, s. 160-70.

28 Kirakos Ganjakeçi (çev. Khanlarian, s. 227), Hülagu'nun 1255-6'daki işgali sırasında (aşağıda, s. 232 n.9) Moğolların Ermenilere dayattığı kişi başına taleplerin uzun listesine bir ok ve bir nal da dahil etmiş-

(6)Böylece 21 Mayıs 1253'te Soldaia'ya vardık. Bizden önce Konstantinopolis'ten gelen bazı tacirler, oraya Kutsal Topraklardan elçiler geleceğini, amaçlarının Sartak'a gitmek olduğunu iddia etmişler.[29] Oysa ben Ayasofya'da Paskalyadan önceki Pazar [13 Nisan][30] verdiğim vaazda açıkça ne sizin ne de bir başkasının elçisi olmadığımı, bu kâfirlerin arasına Yasa'mız uyarınca gittiğimi açıkça belirtmiştim.[31] Şimdi, karaya çıktığımda bu tacirler beni sözlerime dikkat etmem için uyardılar, çünkü onlar benim bir elçi olduğumu söylemişlerdi ve ben elçi olduğumu inkâr edersem, seyahat belgesi alamayacaktım.[32]

(7) Bunun üzerine kentin yöneticilerine [*capitaneos*], daha doğrusu yöneticiler kışın haraçla birlikte Batu'ya[33] gidip henüz dönmediklerinden,

tir. Genel olarak bkz. H.F. Schurmann, "Mongolian tributary practices of the thirteenth century, *HJAS*, XIX (1956), 304-89; J. Masson Smith, Jr, "Mongol and nomadic taxation," *age*, XXX (1970), 46-85; Allsen, *Mongol imperialism*, böl. 6; İslam dünyası için özellikle bkz. A.K.S. Lambton, "Mongol fiscal administration in Persia," *SI*, LXIV (1986), 79-99 ve LXV (1987), 97-123; D.O. Morgan, "Kubcur," *EI2* ve *The Mongols*, s. 100-3'te bu ilk onyıllarda Moğol vergilendirmesinin sistematik olmayan niteliğine dikkat çeker.

29 Ruysbroeckli Willem'in Kral Louis'den bir mektup götürdüğü bu Moğol prensine ilk kez değinilmektedir. Ad Moğolcadır (sartak, "Müslim"): bkz. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or* (Paris, 1950) [bundan böyle *Horde d'Or*], s. 34. Sartak'ın Hıristiyanlığı için bkz. aşağıda s. 138 ve n.1; ayrıca Giriş, s. 41, 62-63.

30 Rockhill [*Rubruck*, s. 48] 12 Nisan tarihinde yanılır. Konstantinopolis'in 1453'te düşmesinden sonra Ayasofya camiye çevrilmişti, halen müzedir. Konstantinopolis 1204-1261 arası Latin egemenliğindeydi ve giderek hem Nikaia imparatorluğu hem de Epiros despotluğu Rumlarından giderek artan bir baskı altındaki bir imparatorluğun başkentiydi: bkz. K.M. Setton, *The papacy and the Levant (1204-1571), I. The thirteenth and fourteenth centuries* (Philadelphia, 1976), böl. 1-5.

31 Ruysbroeckli Willem muhtemelen, Müslümanlar ya da diğer kâfirler arasına gitmek isteyen rahiplerin, kendi Eyalet başrahiplerinden izin almaları gerektiği kuralına değinmektedir: *Regula bullata*, § 12, *Opuscula sancti patris Francisci* içinde, s. 73-4, çev. Brooke, *The coming of the Friars*, s. 125.

32 H. Matrod *transitus* yerine S ve L elyazmalarında verildiği gibi *in transitus* okunmasını savunmuştur: "Le voyage de Frere Guillaume de Rubrouck, *Etudes Franciscaines*, XIX (1908), 23-4. O zaman anlam: "seyahatimde bana tedarik yapılmayacaktı" olacaktı. Ama bu tashih gereksiz gözükmektedir: Ruysbroeckli Willem'e elçilere tanınan, örneğin *yam*'ın (posta iletim sistemi, bkz. Giriş s. 20) kullanımı gibi ayrıcalıkların verilmeyeceği söyleniyordu. Ancak şunu da belirtelim ki, Carpini [V, 23 (Van den Wyngaert, s. 68; Dawson, s. 27] haraç getirmedikleri takdirde, elçilere bile pek az yiyecek verildiğini aktarır.

33 Sartak'ın babası, Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuçi'nin oğlu Batu'ya (ö. 1255-6) ilk kez değinilmektedir. Cuçi'nin daha büyük bir oğlu (Orda) olmasına rağmen, Batu *ulus*'un (yani "halk, sürüler ve otlaklar") başı olarak babasının yerini almayı başardı ve Cengiz Han'ın torunları arasında *ağa* (en kıdemli) olarak bilindi: bunun olası bir nedeni için bkz. Jackson, "The dissolution of the Mongol empire," s. 203 n.68. Batu böylece, güney Rusya bozkırlarındaki Moğolların Rusya'da ve Batı'da bilinen adlarıyla Altın Orda'nın ilk hanı oldu. Adı Moğolcadır (*batu*, "sağlam," katı"); Carpini'nin kullandığı *Bati*, adın Ruslar ve diğer Slav halklarınca benimsenen biçimini temsil etmektedir. Bkz. Pelliot, *Horde d'Or*, s. 28-9; W. Barthold/J.A. Boyle, "Batu," *EI2*; B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223-1502*² (Wiesbaden, 1965), s. 14-32.

yöneticilerin vekillerine şunları söyledim: "Kutsal Topraklarda beyiniz Sartak'ın Hıristiyan olduğu söylentisini duyduk ve Hıristiyanlar buna çok sevindiler; özellikle de oraya hacca giden ve Kutsal Toprakları ellerinden almak için Sarakenler[34] ile savaşmakta olan en Hıristiyan bey, Fransa kralı. Bu nedenle Sartak'a gitmek ve ona Kralımızdan, tüm Hıristiyanlığın çıkarı olan şeyleri belirttiği bir mektubu götürmek istiyorum." Bizi sevinçle karşıladılar ve piskopos kilisesine yerleştirdiler.[35] Bu kilisenin piskoposu Sartak'a gitmişti ve bana onun hakkında birçok olumlu şey anlattı; benim daha sonraki deneyimlerim böyle değildi.

(8) Sonra bize eşyalarımızı taşımak için öküz arabası mı, yoksa yük beygiri mi istediğimizi sordular. Konstantinopolisli tacirler bana arabayı seçmemi tavsiye ettiler; daha da iyisi kendime Rusların [*Ruteni*][36] kürk taşıdığı kapalı arabalardan satın almak ve her gün boşaltmak istemediğimiz eşyaları bunlara koymak olacaktı: çünkü eğer atı seçersem, her durakta yükleri indirmek ve sonra başka atlara yüklemek zorunda kalacaktım; üstelik öküzlerle daha ılımlı bir hızla gidebilirdim. Önerilerini kabul ettim, ama bu tedbirsizlikti, çünkü Sartak'a yolculuğum iki ay sürdü, oysa atla gitseydim bunu bir ayda gerçekleştirebilirdim.

(9) Tacirlerin tavsiyesiyle Konstantinopolis'ten yanımda daha başlangıçta kent yöneticilerine sunmak üzere meyva, misket şarabı ve pastalar getirmiştim, çünkü eli boş gelen hiç kimseye iyi gözle bakmıyor-

34 Yani, Müslümanlar. *Saraceni* teriminin kökeni bilinmemektedir: bkz. Southern, *Western views of Islam*, s. 17-18 ve n.11; Ekkehart Rotter, *Abendland und Sarazenen. Das okzidentale Araberbild und seine Entstehung im Frühmittelalter* (Berlin ve New York, 1986), özellikle s. 68-77. Bir etimoloji Müslümanları Peygamber İbrahim'in karısı Sare ile ilintilendirmiştir, ama bu hiç uygun değildir, çünkü Müslümanların İbrahim'in bir cariyeden, Hacer'den (Hagar) doğan oğlu İsmail'den geldiklerine (Tekvin, XVI ve XXI) inanılırdı –kendileri de buna inanırdı; Müslümanlar için bir diğer ad, *Agareni*, buradan kaynaklanır: Isidore, *Etymologiae*, IX, ii, 6 ve 57 (*PL*, LXXXII, süt. 329 ve 333). Bizanslıların kullanımı için ayrıca bkz. Theophanes, *Chronographia*, ed. C. De Boor, I (Leipzig, 1883), 333 (Muhammed'in Ismail'in torunu olması), 387 (Arap, Agarene ve Saraken terimlerinin aynı anlamda kullanılması); çev. H. Turtledove, *The chronicle of Theophanes* (Philadelphia, 1982), s. 34, 82.

35 Soldaia'da Hıristiyanlığın kısa bir incelemesi için bkz. I. Vasary, "Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea," *CAJ*, XXXII (1988), 260-3.

36 Carpini gibi Ruysbroeckli Willem de *Ruteni/Rutheni* tanımını genel olarak Ortodoks Doğu Slavları için kullanmaktadır. Bu o dönemde genel kullanım biçimiydi, ama terim daha sonraları Orta Avrupa'nın değişik yerlerinde daha özgün anlamlarla kullanıldı. Bkz. Boris O. Unbegaun, *L'origine du nom des Ruthenes* (Winnipeg, 1953. Onomastica, V), yazarın *Selected papers on Russian and Slavonic philology* (Oxford, 1969) kitabında yeniden basım, s. 128-35.

lar.[37] Kent yöneticilerinin orada olmadığını öğrenince, bütün bunları arabalardan birine koydum, çünkü onları Sartak'a kadar götürmeyi başarırsam, onun çok hoşuna gideceğini söylediler.

(10) Böylece 1 Haziran civarında, dört kapalı arabamız ve onların bize sağladığı, içlerinde gece yatmak için yatak yorganın taşındığı iki diğer araba ile yolculuğumuza başladık. Bize binmek için beş at verdiler, çünkü grubumuz beş kişilikti: ben ve meslektaşım Rahip Cremonalı Bartolomeo;[38] bu mektubu getiren Gosset [*lator presentium*];[39] tercüman [*turgemanus*] Homo Dei;[40] ve Konstantinopolis'te bana verdiğiniz sadaka ile aldığım delikanlı Nicholas.[41] Bize ayrıca arabaları süren ve öküzlere ve atlara bakan iki adam daha verdiler.

(11) Kerson'dan Tanais'in ağzına kadar sahilde dağlık burunlar vardır, Kerson ile Soldaia arasında ise, neredeyse her biri kendi özel lehçesini konuşan Kırk Yerleşim [*quadraginta castella*][42] bulunur: nüfus, bir Germen dili konuşan çok sayıda Goth'u da içerir.[43]

37 Rahibin daha sonraki hediye talepleriyle ilgili deneyimi için bkz. s. 100-1, 113, 121 126, 127, 128, 147, vs. Carpini'den de aynı şekilde ziyaret ettiği her komutana hediye vermesi beklenmiş, hatta köleler bile onun yakasını bırakmamışlardı: V, 23, VII, 4, IX, 10, 15 ve 34 (Van den Wyngaert, s. 68-9, 86, 206-7, 109, 101;Dawson, s. 28, 39, 54, 56, 64).

38 Gruba ancak Konstantinopolis'te katılmış olabilir: bkz. Giriş, s. 58.

39 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 50) çevirdiği gibi "hediyeleri getiren" değil: Rockhill, bu ifade XXXVII. Bölüm 4 ve Sonsöz 1'de tekrarlandığında aynı hatayı gene yapmaktadır (s. 257, 279). Bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 82. n.1.

40 Tercümanın adı için bkz. Ek I. *Turgemanus*, Arapça-Farsça *tercüman* sözcüğünden gelir ve 20. yüzyıla kadar kullanılan, ayrıca Ruysbroeckli Willem'in zamanında örneğin Latin Suriye'de rastlanan *dragoman* teriminin değişik bir biçimidir: bkz. J.S.C. Riley-Smith, "Some lesser officials in Latin Syria," *EHR*, LXXXVII (1972), 15-19; Joinville'in [ed. de Wailly, s. 182 (çev. Hauge, s. 107-8)] verdiği biçim *drugemen*'dir.

41 Yasa uyarınca Fransiskenlerin para sahibi olması ya da para taşıması yasaktı: *Regula bullata*, §§ 4 ve 5, *Opuscula sancti partis Francisci* içinde, s. 67-8 (çev. Brooke, *The coming of the Friars*, s. 122). Ama IX. Gregorius'un 1230 tarihli *Quo elongati* başlıklı tebliği bunu değiştirerek, ihtiyaç durumunda kullanılmak üzere bir aracıya para emanet edilmesine izin vermişti: bkz. Moorman, *A history of the Franciscan Order*, s. 90. Aşağıda (s. 146) Fransa kralının verdiği paranın kâtip Gosset'te olduğu açıklığa kavuşmaktadır.

42 Pelliot'nun (*Recherches*, s. 87) önerdiği gibi bu büyük ihtimalle özel isimdir ve Türkçe "Kırkyer"i temsil etmektedir; buna 15. yüzyıl gezginleri Barbaro ve Contarini'nin anlatılarında sırasıyla *Chechiarde* (Türkçe "yer" eki yanlışlıkla adın bir parçası sanılmıştır) ve *Chercher* olarak rastlanır: L. Lockhart vd. (ed), *I viaggi in Persia degli ambasciatori Veneti Barbaro e Contarini* (Roma, 1973), s. 93, 183; çev. Lord Stanley of Alderley (ed), *Travels to Tana and Persia* (Londra, 1873), s. 27, 115. Bu kuşkusuz Schiltberger'deki *Karckeri* ile aynıdır: bkz. *The bondage and travels of Johan Schiltberger*, çev. J.B. Telfer (Londra, 1886), s. 49 ve s. 176'da n.8. Yerin modern adı Çufutkale'dir. Diğer referanslar için bkz. Pelliot, *Horde d'Or*, s. 77-8'de n.2; A.A. Vasiliev, *The Goths in Crimea* (Cambridge, Mass., 1936), s. 166-7, 193.

43 Vasiliev'in (s. 166-7) Ruysbroeckli Willem'in, ancak kulaktan dolma olabilecek bu tanıklığına ilişkin kuşkuları vardır, ama s. 219-20'de Barbaro'nun (Stanley of Alderley, *Travels to Tana*, s. 30) benzer tanıklığını tar-

(12) Bu tepelerin arkasında, kuzeyde bir platonun üstünde, kaynaklar ve derelerle dolu çok güzel bir orman vardır; ormanın öte yanında ise çok geniş bir ova uzanır; bölgenin en kuzey sınırlarına kadar, beş günlük yol mesafesindeki bu ova sonra, doğusunda ve batısında deniz olmak üzere daralarak, bir deniz ile ötekisi arasında geniş bir set oluşturacak kadar incelir.[44] Tatarlar gelmeden önce bu ovada Kumanlar[45] yaşar ve sözünü ettiğim kent ve kaleleri haraç vermeye zorlarlardı. Tatarlar geldiğinde, Kumanlar öylesine büyük sayıda eyalete girip, sahile kadar kaçtılar ki, birbirlerini, canlılar ölmekte olanları, yediler: bunu bana canlıların, köpeklerin cesetlere yaptığı gibi, ölüleri tutup, onların çiğ etlerini dişleriyle parçaladıklarını gören bir tacir anlattı.

(13) Bölgenin öte ucuna doğru çok sayıda büyük göl, onların kıyılarında da tuzlu su kaynakları bulunur: bunların suları göle akar akmaz, buz kadar sert tuza dönüşür. Bu tuzlu kaynaklar Batu ve Sartak'a iyi gelir sağlarlar, çünkü insanlar Rusya'nın her yerinden tuz için gelir ve bir araba tuza yarım *yperperon* değerinde iki pamuklu kumaş öderler.[46] Ayrıca tuz için denizden de çok sayıda gemi gelir ve her biri kapasitesine göre [*secundum quantitatem sui*] vergi öder.[47]

tışır ve bu insanların şimdi bir Türkçe lehçesi konuşmakla birlikte, atalarının Germenik dilini bir miktar hatırladıkları sonucuna varır. Busbecq, Konstantinopolis'te kaldığı zaman (1554-62) Kırım'dan iki delege ile karşılaşmıştı; bunlardan birisi "Flaman ya da Batavyalı sanılabilirdi", diğeri ise Yunan kökenliydi. Gariptir ki, birincisi uzun süre Yunanlılar arasında yaşadığından Germen dilini unutmuş, ama arkadaşı bu dili iyi öğrenmiş ve Busbecq'e çok sayıda Germenik sözcüğü tekrarlamıştı: bkz. E.S. Forster, *The Turkish letters of Ogier Ghiselin de Busbecq* (Oxford, 1927), s. 201-5. Bölgenin adına ilişkin olarak, Simon of Saint-Quentin (s. 76; Vincent of Beauvais, XXXI, 149) *Guttia*'dan söz eder; Polonyalı Benedict de (Van den Wyngaert, s. 137; Dawson, s. 80) Carpini'nin grubu Kuman topraklarından doğuya doğru ilerlerken sağ taraftaki *Saxi, quos nos credimus esse Gothos*'ya değinmektedir. Marco Polo'nun (çev. Ricci, s. 393) bütün Kırım'ı *Gothia* diye adlandırdığı anlaşılmaktadır.

44 Perekop kıstağı.

45 Bizanslıların *Coumanoi*, Macarların *Kun*, Müslümanların *Kıpçak* ve Rusların *Polovtsi* diye bildikleri bu göçebe Türk halkı, Avrupa Rusyası'nın güney bozkırlarına yak. 1060'dan 1222-3 ve 1236-40'daki Moğol istilalarına kadar egemen oldu: bkz. Giriş, s. 25; G. Hazai, "Kıpçak," *EI2* ve "Kuman," *age*; G. Vernadsky, *Kievan Russia* (New Haven, Conn., 1948), s. 86 vd., 222-5, 235-8 ve *The Mongols and Russia* (New Haven, 1953), s. 49-50, 52. Aşağıda (s. 118-119), Ruysbroeckli Willem de onları Capchac (Kıpçak) olarak adlandırır.

46 Bizansın standart altın sikkesi olan *yperperon*, *nomisma* diye de bilinir, Latinlerce genelde *bezant* olarak adlandırılırdı. Bkz. M.F. Hendy, *Coinage and money in the Byzantine empire* 1081-1261 (Washington, 1969).

47 Pelliot'un [*Recherches*, s. 87] önerdiği anlam, Rockhill'in "aldıkları miktara göre" çevirisine [*Rubruck*, s. 52] tercih edilmiştir. Moğollar hem Çin'de hem de Batı Asya'da tuz üretimi ve satışını tekellerine almışlardı: Allsen, *Mongol imperialism*, s. 162-3.

(14) Soldaia'dan ayrıldıktan sonraki üçüncü gün,[48] Tatarlarla karşılaştık ve onların arasına vardığımda, kendimi gerçekten başka bir dünyaya girmiş hissettim. Onların yaşamlarını ve karakterlerini size elimden geldiğince anlatmaya çalışacağım.

48 Yani, iki gün sonra. Carpini ve diğer çağdaşı yazarlar gibi Ruysbroeckli Willem de *secunda die post* ve *tertia die post* ifadelerini sırasıyla "ertesi gün" ve "öbür gün" anlamında kullanır: bkz. Paul Pelliot, "Melanges sur l'epoque des croisades," *Memoires de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres*, XLIV (Paris, 1951), s. 40-3 ve *Recherches*, s. 54-6.

İkinci Bölüm

TATARLAR VE EVLERİ

(1) Hiçbir yerde "kalıcı bir kent"leri yoktur ve "gelecek olan" hakkında bilgileri bulunmamaktadır.[1] Tuna'dan güneşin doğduğu yere kadar uzanan İskitya'yı aralarında bölmüşlerdir[2] ve her komutan, emrinde daha büyük ve küçük sayıda insan olmasına göre, kendi otlaklarının sınırlarını ve hayvanlarını yazın ve kışın, ilkbahar ve sonbaharda nerede otlatacağını bilir.[3] Çünkü kışın güneye, daha sıcak bölgelere iner, yazın kuzeye, soğuk yerlere çıkarlar. Kışın kar olduğunda, sürülerini susuz otlaklarda otlatırlar, çünkü kar onlara su görevi görür.

(2) İçinde uyudukları konut dallardan örülmüş bir çembere oturur, dallardan yapılan payandaları tepede daha küçük bir çemberin çevresinde birleşirler, bundan da baca gibi bir boyun uzanır.[4] Bu çerçeveyi beyaz keçeyle kaplarlar: çoğu kez daha pırıl pırıl beyaz olması için keçeye tebeşir ya da beyaz kil ve öğütülmüş kemik sürerler, bazen de bunu karaya boyarlar. Üsteki boynun çevresindeki keçeyi çeşitli güzel şekillerle bezerler. Aynı şekilde, girişin önüne değişik desenlerde yamalı keçeler asarlar [*filtrum opere polimitario variatum*]:[5] bir parçanın üstüne sarmaşık, ağaç, kuş, hayvan yapmak

1 İncil, İbraniler, XIII, 14: "Çünkü bizim burada kalıcı bir kentimiz yoktur, ama gelecek olanı ararız." Mısranın birinci bölümü ruhani içeriğinden koparılarak, Moğolların göçebe yaşam tarzına uygulanmıştır. Ruysbroeckli Willem ikinci kısmın alıntısıyla, onların Hıristiyan geleneğinde anlaşıldığı gibi, Cennet ve Cehennemi içeren bir öbür dünya fikirlerinin olmadığına işaret etmeye çalışır. Ama Moğolların öbür dünyanın sadece yeryüzündekinin bir devamı olduğuna inandıkları bilinmektedir: Carpini, III, 9 (Van den Wyngaert, s. 41; Dawson, s. 12); J.P. Roux, "Tangri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaiques," 3. bölüm, *Revue de l'Histoire des Religions*, CL (1956), 48-9; ayrıca bkz. Heissig, *The religions of Mongolia*'daki yorumlar, s. 11, 16.

2 Ruysbroeckli Willem burada Isidorus'tan etkilenmiştir: *Etymologiae*, XIV, iii, 31 (PL, LXXXII, süt. 500).

3 Bu, Moğolların mevsimsel göçlerinin hiç de rasgele olmadığına ilginç bir kanıttır. Carpini de [V, 22 [Van den Wyngaert s. 68; Dawson, s. 27)] aynı şekilde kağanın "reislere" (muhtemelen *tümen*, yani en azından nominal olarak on bin kişilik birlik komutanları: desimal komuta zinciri için bkz. aşağıda, s. 148 n.3) belirli otlak tahsis etme yetkisine değinir; onlar da binlik birlik komutanlarının konumlarını belirlerler, böylece devam ederdi. Ayrıca bkz. Juwayni, I, 32 (çev. Boyle, s. 43): tarihçi Cengiz Han'ın torunlarından her birinin kendi *makam*'ının (yerinin) ve *yurt*'unun (karargâhının) olduğunu söyler.

4 Gerek Ch'ang Ch'un (çev. A. Waley, *The travels of an alchemist*, Londra, 1931, s. 66), gerekse Su T'ing'e (Olbricht ve Pinks, s. 105) göre, çadır çerçeveleri söğütten yapılırdı.

5 Rockhill'in [*Rubruck*, s. 54) yanlışlıkla işlemeyi tanımladığını sandığı bu ifadenin anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 88 ve karş. aşağıdaki not: Pelliot gerçek anlamda "işleme" olan *plumario* ile *polimitario* karşıtlığını belirtir.

için farklı renkli başka parçalar dikerler. Bu konutlar bazen bir uçtan ötekine on metre olacak büyüklükte yapılır: ben kendim bir keresinde bir arabanın tekerlek izleri arasını yedi metre olarak ölçtüm ve konut arabanın üstüne konduğunda, her iki tarafta tekerleklerden en az bir buçuk metre dışarı çıkıyordu. Bir konutu çeken bir arabada yirmi iki öküz saydım; on biri arabanın genişliğine uygun olarak bir sıra halindeydi, önlerinde on bir öküz daha vardı. Arabanın dingili gemi direği kadar büyüktü ve arabanın üstünde bir adam konutun girişinde durarak öküzleri sürüyordu.[6]

(3) Ayrıca, ince kesilmiş dallardan büyük bir kutu oluşturacak kadar büyük kareler oluştururlar, sonra bunun üstüne, uç uca, benzer dallardan yapılmış bir kapak koyarlar ve ön uçta küçük bir giriş yeri açarlar. Sonra, bu sandık ya da minyatür ev, yağ ya da koyun sütü sürülerek yağmur geçirmez kılınmış siyah keçeyle kaplanır, üstü gene yama deseni ya da işlemeyle bezenir [*polimitario vel plumario*]. Bu sandıklara yatak yorganlarını ve değerli eşyalarını koyar, onları ırmaklardan geçebilmek için develere çektirdikleri yüksek arabalara sıkıca bağlarlar. Bu sandıklar arabalardan hiç çıkarılmaz. Konutlarını arabadan indirince, kapılarını her zaman güneye çevirirler,[7] bunun ardından sandıkların olduğu arabaları konutun iki tarafında bir taş uzaklığı mesafeye çekerler, böylece konut iki sıra arabanın ortasında, sanki bunlar iki duvarmış gibi durur.

(4) Evli kadınlar kendilerine çok güzel arabalar yaparlar, size bunları ancak çizerek anlatabilirim – aslında sizin için her şeyi çizmem gerekir-

6 Carpini [II, 6 (Van den Wyngaert, s. 35; Dawson, s. 8)] ve Su T'ing (Olbricht ve Pinks, s. 105) Moğol konutlarını daha kısa anlatırlar, ama sökülüp yük hayvanlarıyla taşınabilen çadırlar ile arabaların üstünde bütün olarak nakledilmesi gerekenleri ayırt edertler. Moğol çadırlarının kısa bir tanımı için bkz. Schuyler Cammann, "Mongol dwellings – with special reference to Inner Mongolia," Denis Sinor (ed), *Aspects of Altaic civilization* (Bloomington, Indiana, 1962) içinde, s. 17-22; Jagchid ve Hyer, *Mongola's culture and society*, s. 62-7; daha ayrıntılı: Torvald Faegre, *Tents: Architecture of the nomads* (Londra, 1979), 3. böl. İbn Battuta (çev. Gibb, s. 472-3) güney Rusya bozkırındaki bu çadır taşayan arabalardan söz eder ve büyüklüklerine göre bazen öküz, bazen deveyle çekildiklerini belirtir. Rockhill (*Rubruck*, s. 45-5'te n.1) Hesiodos ve Herodotos'un yapıtlarına kadar geri giderek, çadırlara ve onların arabayla taşınmasına çok sayıda referans verir.

7 Rockhill (*age*, s. 56 n.1) bu âdeti İç Asya'da egemen olan batı rüzgarlarına bağlar. Bu olası gözükmemektedir, çünkü Türkler 6. yüzyıldan beri kuzeye büyük onur atfederlerdi. Moğollar ve 840'dan sonra Uygurlar (aşağıda, s. 161 n.1 ve 2) için güney önemliydi: bkz. O. Pritsak, "Orientierung und Farbssymbolik," *Saeculum*, V (1954), 376-81 (yazarın *Studies in medieval Eurasian history*, Londra, 1982 kitabında yeniden basım).

di – tabii eğer resim yapmayı bilseydim. Zengin bir Moğol[8] [bundan böyle Moğol] ya da Tatar'ın rahatça yüz ya da iki yüz bu tür sandıklı arabası vardır. Batu'nun yirmi altı karısı,[9] her birinin de büyük bir konutu vardır: büyük konutun arkasına yerleştirilen, hizmetçilerin yaşadığı, adeta hizmetçi odası gibi olan küçükleri saymıyorum bile; bu konutların her birinin en az iki yüz arabası vardır. Konutları arabadan indirdiklerinde baş hatun konutunu [*curia*] en batı uca kurar, diğerleri rütbeye göre onu izlerler, böylece son eş en doğu uçta olacaktır: bir hanımla ötekinin evi arasında bir taş atımı mesafe olur. Dolayısıyla zengin bir Moal'ın kampı [*curia*] büyük bir kasaba gibi gözükür,[10] ama içinde çok az erkek olur.

(5) Arazi düz olduğundan bir kadın yirmi-otuz araba sürer. Öküz ya da deve arabaları arka arkaya birbirine bağlanır, kadın önde oturup, öküzleri sürer, geri kalanlar da aynı hızda onu izlerler. Eğer bir noktada yol zorlaşırsa, bunları çözer ve teker teker geçirirler. Çünkü ancak bir koyun ya da bir öküzün yürüyebildiği kadar yavaş giderler.

(6) Konutları kapılar güneye bakacak şekilde yerleştirdikten sonra, beyin yatacağı yeri kuzey uca koyarlar. Kadınların yeri her zaman doğu tarafında, yani evin reisi divanında, yüzü güneye doğru otururken onun solunda, erkeklerin yeri ise batı tarafında, yani efendinin sağında olur[11]

(7) Erkekler konuta girdiklerinde hiçbir koşulda okluklarını kadınların tarafına asmazlar. Beyin başının üstünde her zaman keçeden yapılmış, bebeğe ya da heykelciğe benzer bir şekil asılıdır, buna beyin kardeşi derler; benzer bir tanesi de hanımın başında asılıdır, buna hanımın kardeşi derler, [her iki-

8 Ruysbroeckli Willem tüm bu anlatı boyunca Moğollar için *Mo'al* adını kullanır; bu Moğolların kendilerine verdikleri *Mangghol*'dan çok Türkçe *Moğol* ya da Farsça *Mughal*'ı andırmaktadır. Moğollara verilen bir diğer ad Tartar (Tatar) için bkz. Giriş, s. 26-27, 32.

9 D ve S elyazmalarında "on altı" yazmaktadır; ayrıca bkz. Beazley, *The texts*, s. 148.

10 Aşağıda bkz. rahibin "Scacatai" ile Batu'nun karargâhlarını gördüğünde kendi tepkisi, s. 113, 143. İbn Battuta (çev. Gibb, s. 482) da Altın Orda hanı Uzbek'in (Özbek) kampından aynı şekilde etkilenmişti.

11 Batu'nun çadırının Carpini [IX, 17 (Van den Wyngaert, s. 110; Dawson, s. 57)]; Marco Polo (çev. Ricci, s. 84, 130); P'eng Ta-ya (Olbricht ve Pinks içinde, s. 128) tarafından tanımlamalarıyla karşılaştırın. Memluk Sultanı Baybars'ın yak. 1263'te Berke'ye gönderdiği elçiler de (aşağıda, s. 138 ve n.8) erkeklerin onun çadırına girdiklerinde malzemelerini sola (yani hanın sağına) koyduklarını gözlemlemişlerdi: al-Mufaddal, *al-Nahj al-sadid*, ed. ve çv. E. Blochet, "Moufazzal ibn Abil-Fazail. Histoire des Sultans Mamluks, *Patrologia Orientalis*, XII, XIV ve XIX (Paris, 1919 vd) [bundan böyle *Moufazzal*: referanslar ek bölümedir], s. 117. Ögedey'in döneminde, Çinlileri taklit ederek, sol tarafa öncelik verme doğrultusunda kısa ömürlü bir girişim olmuştu (Olbricht ve Pinki, s. 128 n.1).

si de] duvara sabitlenmiştir. Bu ikisinin ortasında, daha yüksekte, ince bir şekil vardır ve bu sanki tüm konutun koruyucusudur. Evin hanımı sağ tarafına, divanın dibinde görülen bir yere, yün ya da başka bir malzemeyle dolu bir keçi derisinden tulum,[12] onun yanına da yüzü hizmetkâr ve nedimelerine bakan bir heykelcik koyar. Girişin kadınların tarafı yakınında, inekleri sağan kadınlar için inek memeli bir şekil daha vardır, çünkü inekleri sağmak kadınların görevlerinden biridir: girişin öbür tarafında, yüzü erkeklere dönük, kısrak memeli ikinci bir heykelcik vardır, çünkü kısrakları sağan erkeklerdir.[13]

(8) İçmek üzere toplandıklarında, önce içkiden birazını beyin başının üstündeki şekile, sonra sırasıyla diğer şekillerin üstüne serperler.[14] Bunun ardından kahya elinde bir kadeh ve biraz içkiyle konuttan çıkar, her seferinde diz çökerek, ateşin şerefine üç kez güneye doğru içki serper; bunu doğuya doğru havanın şerefine, batıya doğru suyun şerefine içki serpmek izler; ölülerin hatırına biraz da kuzeye dökülür.[15] Böylece[16] dünyanın dört köşesine içki serptikten sonra, kahya konuta döner; artık iki hizmetkâr iki kadeh ve aynı sayıda tabakla, içkiyi beye ve divanının üstünde, en yüce bir konumda onun yanında oturan karısına götürmeye hazırdır. (Evin beyi kadehi eline alıp, içmek üzereyken, içmeden önce toprağa onun payını döker.[17] Eğer at üstündeyken içiyorsa, içmeden önce atın boynuna ya da yele-

12 Pelliot (*Recherches*, s. 18-19) eğer metindeki *bercium*'un yerine *bircum*'u koyarsak, aynı nesneye Carpini'nin, III, 2, reislerin ve bin ve yüz kişilik birlik komutanlarının konutlarında da değindiğini önermiştir (karş. Van den Wyngaert, s. 37; Dawson, s. 9).

13 Moğolların *onggħod* olarak adlandırdıkları bu putlardan Carpini de söz eder [III, 2 (Van den Wyngaert, s. 36-7; Dawson, s. 9); Odoric Pordenone [*Relatio*, XXXVI, 1 (Van den Wyngaert, s. 490; Yule, *Cathay*², II, 261)] ve Marco Polo (çev. Ricci, s. 85) daha kısa değinirler; Polo erkek bebeği yer tanrısı Natigai'nin imajı olarak tanımlar. Genel olarak *onggħod*'lar koruyucu ruhları temsil eden şekillerdir: bkz. Heissig, *The religions of Mongolia*, s. 12-16. Erkeklerin ve kadınların görevleri için bkz. aşağıda VII. Bölüm, 1-1.

14 Bu tür içki dökülmesi törenlerinden Carpini de kısaca söz eder [III, 3 (Van den Wyngaert, s. 37; Dawson, s.9)].

15 Carpini [III, 5 (Van den Wyngaert, s. 39; Dawson, s.10)] Moğolların yiyecek ve içeceklerinden önce güneşe, aya, ateşe, suya ve toprağa sunduklarını söylerken, bu ayine değindiği anlaşılmaktadır. Kirakos Ganjakeçi, çev. Khanlarian, s. 172'de gökyüzüne, doğuya, kuzeye ve güneye biraz içki sunduklarını söyler, ama şekillerin üstüne dökülmesinden söz etmez: ayrıca karş. J. A. Boyle'un "ve batı" ifadesini ekleyen çevirisi, "Kirarkos of Ganjak on the Mongols," *CAJ*, VIII ("963), 201 (yazarın *The Mongol World Empire* kitabında yeniden basım). Yılın ilk kımızına ilişkin tören için bkz. aşağıda s. 251-252.

16 Pelliot'nun (*Recherches*, s. 88) önerisini izleyerek, aşağıda parantez içinde verilen iki cümleyi buradan çıkardık; bunlar belli ki kopya çıkaranın yanlış yere koyduğu sayfa kenarı notlarıdır.

17 Buna 1244'te İtalya'da ortaya çıkan Pyotr adlı bir Rus din adamının raporunda da değinilmektedir: Matthew Paris'ten naklen, IV, 388 (çev. Giles, II, 30).

sine biraz içki döker.) Beyin birden çok karısı olduğundan, geceleri yanında uyuduğu eşi gün boyunca da onun yanında oturur ve diğerleri içmek için o kadının konutuna gelmek zorundadırlar:[18] meclis [*curia*] o gün için orada yapılır ve o gün beye sunulan armağanlar hanımın hazinesine konur. Girişte bir sıranın üstünde süt ya da başka bir içecek dolu bir tulum ile birkaç bardak durur.

(9) Kışın pirinç, akdarı, buğday ve bal kullanarak, şarap gibi şeffaf, çok güzel bir içki yaparlar;[19] şarap ise onlara uzak yerlerden getirilir.[20] Yazın tek aldırdıkları şey *comos*'tur.[21] Konutun aşağı tarafında [*infra*], kapının önünde,[22] her zaman biraz comos bulunur, onun yanında da sazıyla bir ozan durur [*citarista cum citharula sua*]. (Orada bizim tipte lavta ya da gitar [*citaras et viellas nostras*] görmedim, ama dünyanın bizim kesimimizde kullanılmayan birçok diğer çalgı aleti gördüm.) Beyin içmeye başladığı anda, kahyalarda biri yüksek bir sesle "Ha!" diye bağırır ve ozan sazın teline vurur. Büyük bir şölen düzenledikleri zamanlarda, hepsi ellerini çırpar ve erkekler beyin, kadınlar hanımın önünde olmak üzere sazın ezgisiyle dansederler. Bey içtikten sonra, kahya aynı şekilde bağırır ve ozan durur.[23] Sonra, kadın erkek hepsi, sırayla içer ve bazen son derece tatsız ve açgözlü biçimde içmekte birbirleriyle yarışırlar.[24]

18 Ayrıca bkz. Carpini, IV, 9 (Van den Wyngaert, s. 50; Dawson, s. 17-18); ancak o baş kadının diğerlerinden daha zık ziyaret edildiğini söyler..

19 Pelliot, *Recherches*, s. 89'da sözkonusu içeceklerin belirtilen dört maddenin herhangi birinden ya da tümünden değil, bunların birinin ya da birkaçının içinde haşlandığı sudan yapıldığına işaret etmiştir. Pirinç şarabı için bkz. aşağıda s. 183, 189 ve n.28.

20 Carpini'ye göre [IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 49; Dawson, s. 17), başka yerlerden gelmezse, Moğolların şarap, bira ya da bal şarapları yoktu.

21 Pelliot'nun önerdiği gibi (*Recherches*, s. 89) bütün metinde, Van den Wyngaert'in metnindeki *cosmos* biçimi yerine, bu noktada C elyazmasında görülen ve en iyi elyazmalarında başka yerlerde verilen *comos*'u kullanmayı tercih ettik. Bu Türkçe ve Moğolca'daki *kımız*, kısrak sütüdür; Marco Polo buna *kemis* der (çev. Ricci, s. 85-6): bkz. Pelliot, *Polo*, s. 240; Yule ve Cordier, I, 259-60; I.V. Clarrk, "The Turkic and Mongol words in William of Rubruck's *Journey* (1253-1255)", *JAOS*, XCIII (1973), 185. Yapımı aşağıda IV. Bölümde anlatılmaktadır.

22 Bunun anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 89.

23 Carpini [IX, 17 (Van den Wyngaert, s. 110; Dawson, s. 57)] Batu'nun ya da diğer prenslerin, özellikle halk önünde, şarkı söylenip, saz çalınmadan içmedikleri gözleminde bulunur.

24 Carpini [IV, 6 (Van den Wyngaert, s. 47; Dawson, s. 16)] Moğolların sarhoşluğu onurlu bir durum olarak gördüklerini ve kusmalarına neden olduktan sonra bile içmeyi sürdürdüklerini söyler; ayrıca bkz. Ricoldo of Monte-Croce, IX, 22, J.C.M. Laurent (ed), *Peregrinatores medii aevi quattuor*[2] (Leipzig, 1873) içinde, s. 115; aşağıda s. 207. Chao Hung'a göre (Olbricht ve Pinks, s. 82), yabancı konukların aşırı içki

(10) Birisini içki yarışına çağırmak istedikleri zaman, onu kulaklarından yakalayıp, gırtlağını açması için kulaklarını şiddetle çekerler ve önünde el çırpıp, dans ederler. Gene birisi için büyük bir şölen ve kutlama düzenlemek istediklerinde, bir adam dolu bir kadeh alır eline, iki kişi de sağında ve solunda durur, bu şekilde üçü şarkı söyleyip, dans ederek kadehi sunacakları adama doğru ilerler ve onun önünde dans edip şarkı söylerler. Adam kadehi almak için elini uzattığında, aniden geriye çekilirler, sonra gene eskisi gibi ilerlerler; böylece kadehi geri çekerek üç ya da dört kez onunla dalga geçerler, sonra gerçekten umutsuzluğa düştüğü ve susadığı zaman, kadehi ona verirler ve içkisini içinceye dek şarkı söyler, el çırpar, ayaklarını yere vururlar.[25]

sonucu utanç verici davranışlarda bulunmaları çok hoşlarına gider ve bunu konuğun onların yanında kendini rahat hissettiğinin işareti olarak algılarlardı. Reşideddin Cengiz Han'ın, subaylar arasında sarhoşluğun kınandığı bir sözünü (*bilig*) tekrarlar: *Jami al-tawarikh*, I, ii, ed. I. N. Berezin, *TVOIRAO*, XV (1888) içinde, 186-8; çev. O.I. Smirnova, *Sbornik ketopisei*, I, ii (Moskova ve Leningrad, 1952), 262-3. Öte yanda, Rockhill'in belirttiği üzere, o da tüm Moğol hükümdarları gibi sert içkilere düşkündü (*Rubruck*, s. 175 n.1).

25 D, S ve L elyazmalarındaki gibi *terunt* olarak okunmuştur (ayrıca karş. Beazley, *The texts*, s. 150); Pelliot, *Recherches*, s. 89, bunun Van den Wyngaert'in baskısındaki *ferunt*'tan daha doğru olduğunu düşünüyordu.

Üçüncü Bölüm

YİYECEK VE İÇECEKLERİ[1]

(1) Yediklerine gelince, hiçbir ayrım gözetmeden ölen bütün hayvanlarını yediklerini bilmenizi isterim; o kadar çok koyun ve sığır sürüsüyle, birçok hayvanın ölmesi kaçınılmazdır. Ancak yazın *comos*'ları (yani, kısrak sütü) olduğu sürece, başka yiyecekle ilgilenmezler.[2] Bu nedenle eğer bu mevsimde sığır ya da atlarından biri ölecek olursa, etini ince şeritler halinde doğrayıp asarak, güneş ve rüzgârla kuruturlar; böylece et tuza gerek kalmadan hemen kurur ve kokmaz. At barsaklarından domuzunkinden daha iyi sosisler yapar ve bunları taze taze yerler; etin geri kalanını kışa saklarlar. Sığır derisinden büyük tulumlar yapar ve bunları dumanda gayet güzel kuruturlar. At derisinin arka taraflarından çok güzel ayakkabılar yaparlar.

(2) Tek bir koyunun etinden elli-yüz adamı doyururlar;[3] eti bir tabakta tuz ve suyla birlikte küçücük parçalar halinde keserler (çünkü başka bir sos yapmazlar);[4] sonra bir bıçağın ya da bu amaç için özel yapılmış bir çatalın (bizim genellikle şarapta pişirilmiş armut ve elmaları yediğimiz türden) ucunda, yemeğe gelenlerin sayısına göre, kenarda duranların her birine bir ya da iki lokma sunarlar.[5] Koyun etinin servisi yapılmadan önce, bey canının çektiklerini alır, üstelik eğer birisine özel bir parça verirse, bunu alan adamın hepsini kendisinin yemesi ve başka kimseye vermemesi gerekir. Eğer hepsini yiyemiyorsa, yanında götürebilir ya da onun için saklaması amacıyla, eğer yakınlardaysa, uşağına [*garcio*] verebilir ya da yiyeceği *cap-*

1 Moğolların yedikleri için ayrıca bkz. aşağıda s. 98; Jagchid ve Hyer, s. 37-46'da yararlı bir inceleme vardır.

2 Karş. Carpini, IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 49; Dawson, s. 17); gezgin yalnızca hali vakti yerinde olanların kışın kımız içtiklerini, diğerlerinin gündüzleri akdarı suyuyla idare ettiklerini ekler.

3 Cüzcani, Cengiz Han'ın Harezmşahlara karşı 1217'de sefere çıktığında, ordudaki her on kişi için üç kurutulmuş koyun alındığını söyler: *Tabaqat-i Naşiri*[2], ed. 'A. Habibi (Kabul, 1963-4), I, 311; çev. H.G. Raverty, *Tabakat-i Naşiri* (Londra, 1873-81, 2 cilt, sürekli sayfa numarası), s. 273.

4 P'eng Ta-ya bunu doğrular (Olbricht ve Pinks, s. 113).

5 Carpini [IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 48; Dawson, s. 16-17)] ve Kirakos (çev. Khanlarian, s. 172; Boyle, "Kirakos," s. 201) somut olarak at etinden söz ederken, benzer bir tanımlama yaparlar; ayrıca bkz. İbni battuta, çev. Gibb, s. 495.

targac'ına[6] koyabilir –bu dörtköşe bir heybedir ve bunu bu türden şeyleri koymak için yanlarında taşırlar: bunun içine tam olarak kemirmek için vakitleri olmadığında kemik bile koyarlar ki, bunları sonra kemirsinler ve hiçbir yiyecek ziyan olmasın diye.[7]

6 Clark'ın görüşüne katılarak (s. 184-5), bu Moğolca *kabta[r]gha* ("kese," heybe") değil, "Türki dillerinde hemen hemen yok olan, ama birkaç Moğol dilinde ödünç alınmış bir sözcük olarak yaşayan" Türkçe küçültme ekli *kaptargak*'tır. Bu tür heybeler diğer bozkır halklarınca da kullanılırdı. Joinville (ed. de Wailly, s. 268; çev. Hague, s. 148) Mısır'da onu hapsedenlerden birinin, Harezmli bir Türk'ün yiyeceklerini, açıldığı vakit kokudan durulmayan bir torba içinde sakladığına değinir. Ayrıca bkz. Schiltberger, s. 48.

7 Yiyecek ziyan etmemeye gösterilen özene Carpini de değinir ve kemiklerin önce iliğini çıkarmadan köpeklere verilmesine bile izin verilmediğini söyler, IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 48-9; Dawson, s. 17). Daha sonra, V, 17 (Van den Wyngaert, s. 64; Dawson, s. 25) Cengiz Han'ın hayvanın yenebilir herhangi bir kısmının atılmasını yasaklayan bir buyruğundan söz eder. Lokmayı tükürmek ölümle cezalandırılabilecek bir suçtu: age, III, 7 (Van den Wyngaert, s. 40; Dawson, s. 11).

COMOS'U NASIL YAPARLAR

(1) *Comos* –yani kısrak sütü– şu şekilde yapılır:[1] yerden yüksekte, toprağa çakılan iki kazık arasına uzun bir ip gererler ve saat dokuz civarında sağmak istedikleri kısrakların taylarını bu ipe bağlarlar. O zaman kısraklar taylarının yanında durur ve ses çıkarmadan sütlerinin sağılmasına izin verirler. Aralarından birinin huysuzluk etmesi halinde, birisi tayı alıp, kısrağın altına koyar ve biraz emmesini sağlar, sonra tayı kenara çeker ve sağıcı onun yerini alır.[2]

(2) Böylece, tazeyken inek sütü kadar tatlı olan bu sütten büyük bir miktar elde ettikten sonra, bunu büyük bir deri ya da bez torbaya [*bucellum*][3] boşaltırlar ve bu amaç için yapılmış, alt ucu bir insan kafası kalınlığında, içi boş bir sopayla karıştırmaya başlarlar. Hızla karıştırıldıkça süt taze şarap gibi fokurdamaya, ekşimeye ya da mayalanmaya başlar; bunu tereyağını alıncaya kadar çalkalarlar.

(3) Sonra bunu tadarlar ve orta keskinlikte olunca, içerler. İçerken, *râpé* şarabı gibi dili yakar,[4] ama içmeyi bitirdikten sonra dilde bir badem sütü tadı bırakır. İnsanın içinde çok hoş bir duyu yaratır ve dayanıklı olmayanları sarhoş eder;[5] ayrıca çok işemeye yol açar.

(4) Bundan başka, büyük beyler için yapılan *caracomos*'un [kara kımız][6] hazırlanışı şöyledir. Kısrak sütü kesilmez. Çünkü bir hayvanın

1 Carpini, IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 49; Dawson, s. 17) kımıza kısaca, o zamanda yalnızca *lac iumentinum* (kısrak sütü) olarak değinir; Simon Saint-Quentin, s. 40 (Vincent of Beauvais, XXX, 78) ona *kamous* adı verir; ayrıca karş. Marco Polo, çev. Ricci, s. 85-6. Genel olarak bkz. Gustav Rank, "Gegorene Milch und Kase bei den Hirtenvölkern Asiens," *Journal de la Societe Finno-Ougrienne*, LXVIII-LXX (1967-70), 12-20. Rus Hypatian Tarihinde "kumys"a bir Polovtsi içkisi olarak değinilmektedir, 1185. Kımız her derde deva olarak görüldüğü Rusya'da çok tutuldu: 19. yüzyılda kımız tedavileri sunan özel sanatoryumlar Rusya'da çok popülerdi.

2 Bu tekniği Su T'ing de (Olbricht ve Pinks, s. 179) anlatır.

3 C elyazmasında *butellum* (şişe) yazar ve Rockhill bu okuyuşu benimsemiştir (Rubruck, s. 66). Bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 90.

4 Dauvillier'ye (*Recherches* içinde, s. 90), ortaçağ metinlerinde *râpé* şarabı, ya olmamış üzümler kullanılarak ya da üzüm posasına su ekleyerek elde edilmiş, düşük kaliteli şaraba işaret eder.

5 Rahibin bunu ilk tattığındaki tepkisine bkz.: aşağıda s. 112.

6 Türkçe "kara"dan. Bu, imparatorluk sürülerindeki kısrakların sütünden yapılan ve daha çok beğe-

yavrusunun karnında maya olmayınca, o hayvanın sütünün kesilmemesi kuraldır: bu maya tayın karnında bulunmadığından, kısrak sütü kesilmez. Bu nedenle sütü içindeki katı her şey, şarabın tortusu gibi dibe çökünceye ve kesilmiş süt suyuna ya da beyaz şıraya [*lac srum vel... mustum album*] benzeyen berrak kısım üstte kalıncaya kadar çalkalarlar. Çok beyaz olan tortular kölelere verilir: yüksek düzeyde uyutucudur bunlar. Berrak kısmı beyler içerler; bu gerçekten güzel ve oldukça kuvvetli bir içkidir.

(5) Batu'nun karargâhının çevresinde, bir günlük yol uzaklığında konumlanmış otuz adamı vardır; bunların her biri her gün ona yüz kısraktan bu tür süt sağlar (diğer bir ifadeyle, günde üç bin kısrağın sütü);[7] buna başkalarının getirdiği öteki, beyaz cinsten olanı saymıyorum.[8] Çünkü aynı Suriye'de olduğu gibi köylülerin ürünlerinin üçte birini vermeleri gerektiğinden,[9] bu adamlar her üç günde bir beylerinin karargâhlarına kısrak sütü getirmek zorundadırlar.

(6) İnek sütünden önce tüm yağını alırlar ve tamamen kuruyuncaya kadar kaynatırlar; sonra bunu bu amaç için sakladıkları koyun işkembesinde saklarlar. Tereyağını tuzlamamalarına rağmen, çok fazla kaynatıldığı için yağ acılaşmaz; bunu kışa saklarlar. Tereyağından geriye kalan süte gelince, bunun olabildiğince ekşimesini sağlarlar[10] ve kaynarken kesilmesi için kaynatırlar. Kesik sütün katı kısımlarını güneşte, demir cürufu kadar sertleşinceye kadar kuruturlar. Kış mevsiminde, sütsüz kaldıkların-

nilen kırmızdı: bkz. Pelliot, "A propos de Comans," *JA*, 11e serie, XV (1920), 169-71; Clark, s. 185. Su T'ing (Olbricht and Pinks, s. 179) bunu beyaz, bulanık ve ekşi olan normal kırmızdan farklı olarak, berrak ve tatlı diye tarif eder.

7 Polo (çev. Ricci, s. 99) Kubilay Han'ın 10 bin bu tür kısrağı olduğunu iddia eder.

8 Rockhill (*Rubruck*, s. 67) burada "başkalarına götürülen" diye yazar. Biz Van den Wyngaert'in metnindeki, Beazley tarafından da desteklenen (*The texts*, s. 152) okuyuşu benimsedik.

9 İbn Jubayr'a göre (yak. 1184), Suriyeli köylüler Frank beylerine hasadın yarısını veriyor, ayrıca bir kelle vergisi ile meyva ağaçlarının ürünü üstünden hafif bir vergi ödüyorlardı: *Rihla*, ed. W. Wright, düzeltmeler M.J. de Goeje (Leiden ve Londra, 1907. GMS, V), s. 301-2; çev. R.J.C. Broadhurst, *The travels of Ibn Jubayr* (Londra, 1952), s. 316. Aslında üreticilerin ödemesi gerekenlerin beyin karakterine (din adamı olan ya da olmayan, askeri tarikat üyesi) ya da toprağın niteliğine (sulamalı ya da değil) göre biraz daha çeşitli olduğu anlaşılmaktadır: bkz. Cl. Cahen, "Le regime rural syrien au temps de la domination franque," *Bulletin de la Faculte des Lettres de l'Universite de Strasbourg*, XXIX (1951), 299-302 (yazarın *Turcobyzantina et Oriens Christianus* kitabında yeniden basım).

10 Bu aşağıda s. 111'de değinilen ayrandır.

da *grut*[11] denilen bu ekşi topakları bir tuluma koyar, üstüne sıcak su döker ve suda eriyinceye kadar şiddetle karıştırırlar; sonuçta bu tamamen ekşir. Bu suyu sütün yerine içerler. Sade su içmemeye özellikle dikkat ederler.

11 Türkçe *kurut* (peynir): Clark, s. 186. Sözcük buradan, Ruysbroeckli Willem'in kullandığı gibi "curd" (kesik sütün katı kısmı – lor) anlamıyla Farsça'ya geçmiştir: F. Steingass, *A comprehensive Persian-English dictionary* (Londra, 1892), s. 967. D.O. Morgan, "The Mongol armies in Persia," *Der Islam*, LVI (1979), 91'de bunun Reşideddin tarafından kullanımının bir örneğini verir. Polo (çev. Ricci, s. 88) Ruysbroeckli Willem'in tarif ettiği sürecin anahatlarını verir, ama peynir için somut bir ad belirtmez. Genel olarak bozkır halklarının peynirleri için, bkz. Rank, s. 22 vd.

Beşinci Bölüm

YEDİKLERİ HAYVANLAR, GİYSİLERİ VE AVLANMA BİÇİMLERİ

(1) Büyük beylerin güneyde köyleri vardır ve buralardan onlara kış için akdarı ve un getirilir. Yoksullar koyun ve deri ticaretiyle geçinirler. Köleler midelerini pis suyla doldurur ve bununla tatmin olurlar. Ayrıca, pek çok türü olan ve bol miktarda bulunan fareleri yakalarlar. Uzun kuyruklu fareleri yemez, bunları kuşlarına verirler; kakırcaları ve her türden kısa kuyruklu fareleri yerler.[1] Ayrıca, orada çok sayıda dağ sıçanı vardır, bazı kesimlerde bunlara *sogur*[2] derler; kışın bir deliğe yirmisi otuzu toplanan ve altı ay uyuyan bu dağ sıçanlarından çok miktarda yakalarlar.

(2) Gene burada kedi gibi uzun kuyrukları olan, kuyruğun ucunda siyah-beyaz tüy bulunan ada tavşanları [*cuniculi*] vardır.[3] Onun dışında da yenebilecek ve birbirlerinden ayırt etmede becerikli oldukları birçok başka küçük yaratık bulunmaktadır. Orada geyik görmedim, ama birkaç yabani tavşan ve çok sayıda gazel gördüm. Katıra oldukça benzeyen yaban eşeklerinden[4] bol miktarda gördüm; ayrıca *arcali*[5] denilen bir başka tür hayvana rastladım; aslında bunun gövdesi koyundur ve koyun gibi kıvrık boynuzla-

1 Carpini, IV, 7 (Van den Wyngaert, s. 48; Dawson, s. 16) yalnızca onların fare yediklerini gördüğünü söyler; ayrıca yedikleri şeyler arasında köpek, kurt, at, (acil durumda) insan eti, bit ve tayların plasentasını sayar. Matthew Paris'in alıntı yaptığı [IV, 388 (çev. Giles, II, 29)] Rus din adamı aynı şekilde zorda kalındığında insan eti yendiğini iddia eder – ama bu asla çiğ yenmez, pişirilirdi. Simon of Saint-Quentin, s. 40 (Vincent of Beauvais, XXX, 78) onların fare, köpek ve kedi; Juwayni [I, 15 (çev. Boyle, s. 21)] köpek, fare ve diğer leş hayvanlarını yediklerini söylerler. Kirakos'a göre [çev. Khanlarian, s. 172 (Boyle, "Kirakos," s. 201)] Moğollar ayırım yapmaksızın bütün canlı yaratıkları yerler, ama at etine özellikle değer verirlerdi; ayrıca karş. Joinville, ed. de Wailly, s. 266 (çev. Hague, s. 148).

2 Türkçe soğur/suğur: bkz. Clark, s. 187-8.

3 Rockhill (*Rubruck*, s. 69 n.3) bunun Marco Polo'nun sözünü ettiği (çev. Ricci, s. 84) Firavun Faresi olduğunu ileri sürer, ama bu hayvan yalnızca Suriye ve Afrika'da bulunmaktadır: bkz Yule ve Cordier, I, s. 254-6'da n.3.

4 Bu aşağıda culam (kulam) diye adlandırılan hayvandır: bkz. s. 154 ve n.7.

5 Moğolca *arghali*; Ruysbroeckli Willem'in buna değinen ilk gezgin olmasına rağmen, Marco Polo'nun tanımından (çev. Ricci, s. 61) dolayı *ovis Poli* diye bilinen yaban koyunu: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 92; Yule ve Cordier, I, 176-8.

rı vardır, ama bunlar iki boynuzu tek elle kaldıramayacağım büyüklüktedir: bu boynuzlardan büyük kadehler yapılır.

(3) Çok miktarda akdoğanları [*falcones girfaus erodio*][6] vardır; bunları hep sağ ellerinde taşırlar ve doğanın boynuna, kuşun göğsünün ortasından sallanan kısa bir sicim takarlar: kuşu ava doğru fırlattıklarında bu sicimi sol elleriyle doğanın başını ve göğsünü aşağı doğru bir açıda tutmak için kullanırlar; böylece kuşun rüzgârla geriye savrulması ya da yukarı kaldırılması önlenir. Yiyeceklerinin önemli bir bölümünü avla elde ederler.

(4)[7] Yaban hayvanı avlamak istediklerinde, Çok sayıda adam toplanır ve yaban hayvanlarının olduğunu bildikleri alanın çevresini sarar, giderek birbirlerine doğru ilerlerler, böylece hayvanlar bir tür halkanın içinde kalırlar; sonra onları okla vururlar.[8]

(5) Giysileri ve görünümlerine gelince, ipek, sırma ve pamuklu [*tele de wambasio*[9]] kumaşların onlara Cataia'dan,[10] doğudaki diğer bölgelerden, İran'dan ve ayrıca diğer güney bölgelerinden geldiğini belirtmek isterim; bunları yazın giyerler. Rusya'dan, Moksel'den,[11] Büyük Bulgaristan'dan,[12] Pascatu'dan (yani Büyük Macaristan),[13] ve Kerkis'den[14] –bunların tümü ku-

6 Rahip burada bir kuşu tanımlamak için üç sözcük kullanmaktadır; akdoğan için Latince terim *erodius*'tur, *gerfaus* Fransızca bir açıklama olarak dahil edilmiştir: bkz. Pelliot, "Melanges, s. 65-72 ve *Recherches*, s. 93-5'teki tartışma.

7 1839 baskısında bu paragraf Van den Wyngaert'in metnindeki (5)'i izleyen paragraftan sonraya konmuştu: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 95-6.

8 Bir tür askeri eğitim işlevi gören Moğol sürek avının daha ayrıntılı bir betimlemesi Juwayni [I, 19-21 (çev. Boyle, s. 27-9)]ile (biraz değiştirilmiş bir bölümde) Reşideddin'de [II, ed. E. Blochet (Leiden ve Londra, 1912), s. 50 ve II, i, ed. A.A. Alizade (Moskova, 1980), s. 147-9 (çev. J.A. Boyle, *The successors of Genghis Khan*, Londra ve New York, 1971 (bundan böyle *Successors*), s. 64-5] bulunabilir; ayrıca bkz. Simon of Saint Quentin, s. 32 (Vincent of Beauvais, XXX, 2) ve Odoric of Pordenone, XXVIII (Van den Wyngaert, s. 478-9; Yule, *Cathay*², II, 234-6). Sözü edilen "halka" Moğolca'da *nerge* ya da *cerge*'dir: G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden, 1963-75) I, 291-3. Bunun çok canlı bir anlatısı için bkz. Edward Gibbon, *History of the decline and fall of the Roman empire*, ed. J.B. Bury (Londra, 1905-6), III, 76-7; genel olarak bkz. Jagchid ve Hyer, s. 27-37. Ancak *nerge* kullanımının Moğollar, hatta bozkır halkları ile sınırlı olmadığını belirtmek gerekir: karş. Cüzcani'nin 81, 364-5 (çev. Raverty, s. 386) Afganistan'da Gur sultanı Giyaseddin Muhammed'in (öl. 1203) av partilerini betimlemesi.

9 Bkz. yukarda s. 78, n.12.

10 Cathay, yani Çin: bkz. aşağıda s. 133 n.5.

11 Daha sonra da, göründüğü kadarıyla Fin Mordva halkının bir kesimi olarak bu aşirete değinilmektedir: bkz. s. 124 ve Ek II.

12-13 Orta Volga'nın iki yanında kalan ve Müslümanların Bulgar olarak bildikleri bölge: bkz. I. Hrbek, "Bulghar," *EI2* ve aşağıda s. 142-143.

zeyde, yoğun ormanlık bölgelerdir- ve onlara tabi olan birçok diğer kuzey yöresinden Moğollara, dünyanın bizim kesimimizde hiç görmediğim, çok çeşitli değerli kürkler getirilir; bunları kışın giyerler. Her zaman deriden kış için en az iki giysi yaparlar, birinde tüylü kısım bedene doğrudur, diğerinde tüylü kısım rüzgâra ve kara karşıdır – bunlar çoğu kez kurt, tilki ya da vaşak [*papio*][15] derisinden olur. Bu dış [giysiler] için yoksullar köpek ya da keçi kullanırlar.

(6) Deriden pantolon da yaparlar. Zenginler ayrıca giysilerini son derece yumuşak, hafif ve sıcak olan ipekliyle [*de stupa sete*] astarlarlar; yoksullar kendilerininkini pamukluyla ve kaba yünden seçip ayırdıkları daha yumuşak yünle astarlarlar. Kaba cinsinden konutları ve sandıkları için örtü yapar, ayrıca yatak yorganda kullanırlar. Ayrıca ip yapmak için yünü üçte bir oranında at kılıyla karıştırırlar. Keçeden de eyer altına koymak için örtü[16] ve yağmurluk yaparlar; sonuç olarak çok miktarda yün kullanırlar. Bu insanların nasıl giyindiklerini siz de gördünüz.[17]

14 Aşağıda (s. 149) daha doğru biçimde *Pascatur* olarak adlandırılmaktadır: yukarı Volga ile Urallar arasında yaşayan Başkırlar. Bkz. Z.V. Togan, "Bashdjirt (Bashkurt)", *EI2*; Pelliot, *Horde d'or*, s. 145 n.1'de Ruysbroeckli Willem elyazmalarındaki okuyuşların tümünün *Pascacur*'un yanlış biçimleri olduğunu önerir. Carpini [V, 29 (Van den Wyngaert, s. 73; Dawson, s. 30) *Baschart*'dan ve Benedict (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 80) *Bascardi*'den söz ederler.

15 Bu imla başka bir yerde (s.138) Kafkaslar'daki Çerkesler için kullanılmaktadır, ama burada ancak o sırada yukarı Yenisey'de yaşayan bir Türk halkı olan Kırgızları kastedebilir: bkz. W. Barthold/G. hazari, "Kırgız," *EI2*.

16 Pelliot (*Recherches*, s. 96-7) bunun "baboon" (karş. Dawson, s. 101: "maymun") ya da Rockhill'in düşündüğü gibi (*Rubruck*, s. 71'de n.4) porsuk ya da tilki olduğunu reddederek, Emil Bretschneider [*Mediaeval researches from eastern Asiatic sources* (Londra, 1888), I. s. 128'de n. 320] ve Risch'e (s. 57-8'de n.15) hayvanın vaşak olduğunda katılır. Ortaçağda *papione*'lere değişik referansların bir incelemesi için bkz. A.C. Moule, *Quinsai, with other notes on Marco Polo* (Cambridge, 1957), s. 65-6; ancak yazar *papio*'nun "kara yüzlü bir maymun olabileceğini" öne sürer. Marco Polo (çev. Ricci, s. 260) "tilkiye oldukça benzeyen *papioni*"den söz eder, ama Pelliot (*age*) bunların vaşak değil, makak olduklarına inanır. Bu yaratığa ilk referansa, Moule'un iddia ettiği gibi Jacques de Vitry'de değil, Karmel dağındaki "*papiones quos appelant canes silvestres*"i betimleyen Thietmar'da (yak. 1217) rastlanır.

17 Risch, s. 59 ve n.20 ile Pelliot, *Recherches*, s. 97 gibi metindeki *subsellas* yerine *sub sellis* okumayı tercih ettik; ayrıca bkz. Beazley, *The texts*, s. 153.

18 Fransa kralı Moğol giysilerini herhalde 1248-9'da Moğol komutanı Elçigidey adına onu Kıbrıs'ta ziyaret eden grupta görmüştü: bkz. Giriş, s. 49-51. Carpini [II, 4 (Vn den Wyngaert, s. 33-4; Dawson, s.7) Moğol giysilerinin farklı bir resmini çizerek, onların pelerin, palto ya da kukuleta giymediklerini iddia eder; ayrıca karş. Simon of Saint-Quentin'in verdiği daha ayrıntılı başlık ve giysi betimlemeleri, s. 41-2 (Vincent of Beauvais, XXX, 79). Moğol kıyafetleri Jagchid ve Hyer'de, s. 46-56'da tartışılmaktadır.

ERKEKLER NASIL TRAŞ OLUR VE KADINLAR NASIL SÜSLENİRLER

(1) Erkekler kafalarının tepesinde kare bir yeri traş eder ve iki ön köşeden, şakaklara ulaşıncaya kadar başın iki tarafını traş etmeye devam ederler. Ayrıca şakaklarını, boyun boşluğunun üstüne kadar boyunlarını ve önde alınlarını, alnın tepe noktasına kadar traş eder, bu noktada kaşlarına kadar inen bir tutam saç bırakırlar. Başın arka köşelerinde saçı uzun bırakır ve örerler, örgüleri kulaklarının etrafına dolarlar.[1]

(2) Kızların elbiseleri, birazcık daha uzun olmanın dışında erkeklerinkinden farklı değildir. Ama kız evlendikten sonraki gün, başını ortadan alına doğru traş eder. Rahibelerin cübbeleri kadar geniş bir feracesi olur, ama önde çok daha geniş ve uzun bir açıklık vardır ve sağdan bağlanır.[2] Tatarlar burada Türkler'den farklıdırlar: Türkler feracelerini soldan, Tatarlar ise her zaman sağdan bağlarlar.[3]

(3) Bunun yanı sıra *bocca* dedikleri ve ağaç kabuğundan ya da bulabilirlerse daha hafif bir malzemeden yapılmış bir başlıkları vardır. Bu, çevresi iki karış, yüksekliği elli santim kadar kalın ve yuvarlak bir başlıktır, tepesi bir sütun başlığı gibi karedir. *Bocca*'yı pahalı ipek kumaşla kaplarlar: içi boştur, sütun başlığının ya da kare kesimin ortasına, gene 50 cm kadar yüksekliğinde, bir demet tüy ya da ince saz koyarlar. Bu demetin en üstünü tavuskuşu tüyleriyle, gövde kısmını [*per longum in circuita*] ise yaban ördeği

1 Carpini [II,2 (Van den Wyngaert, s. 32-3; Dawson, s. 6-7)], kısaca Simon of Saint-Quentin, s. 31 (Vincent of Beauvais, XXX, 71) ve Chao Hung (Olbricht ve Pinks, s.69) da Moğolların saç biçimlerini betimlemişlerdir, Chao buna *p'o-tsiao* adını verir. Ayrıca bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 17; S. Cammann, "Mongol costume – historical and recent," Sinor, *Aspects* içinde, s. 161; Olbricht ve Pinks, s. 70-1'de n.9 ve s. 156-7'de n.8.

2 Simon of Saint-Quentin'de soylu kadınların giysileri farklı anlatılır, s. 49 (Vincent of Beauvais, XXX, 85).

3 Yani Çinliler gibi. Hsiao Ta-heng, 16. yüzyılda bunun yeni bir âdet olduğunu ve eskiden Moğolların (diğer bir ifadeyle Türklerin) feracelerini soldan bağladığını yazarken, herhalde bunu kastediyordu: çev. H. Serruys, "Pei-lou fong-suu. Les coutumes de esclaves septentrionaux de Hsiao Ta-heng," *MS*, X (1945), 144. P'eng Ta-ya (Olbricht ve Pinks, s. 121) da Ruysbroeckli Willem gibi Moğolların sağdan bağladığını söyler.

kuyruğundan küçük tüylerle, hatta değerli taşlarla bezerler. Bu bezeme zengin hanımların başları içindir: bunu, bu amaç için tepesinde bir delik olan, kürkten bir kukuletayla [*almucia*] sağlamca bağlarlar; saçlarını arkadan başın üstüne doğru bir tür topuzla toplayarak kukuletanın deliğinin içine geçirirler; onun üstüne *bocca*'yı yerleştirir, bunu da boyundan sıkımsıkı bağlarlar. Sonuç olarak, birlikte ata binen birkaç hanım uzaktan görüldüklerinde, başında miğfer, elinde kaldırılmış mızrak olan şövalyelere benzerler: çünkü bu *bocca* miğfere benzer ve demet onun üstünde mızrak gibi [yükselir].[4]

(4) Bütün kadınlar ata erkekler gibi bacaklarını açarak binerler.[5] Giysilerini belde mavi renkli ipek kumaşla tutturur, bir diğer kumaş şeridiyle göğüslerini bastırırlar ve gözlerinin altına, göğüs hizasına kadar inen beyaz bir kumaş bağlarlar.

(5) Kadınlar şaşılacak kadar şişmandırlar. Kadının ne kadar az burnu varsa, o kadar güzel sayılır; üstelik yüzlerini boyayarak kendilerini korkunç derecede çirkinleştirirler.[6]

4 Bu Moğol *boghto/boghtaq*'ıdır, bunun hakkında bkz. Clark, s. 183-4; ayrıca Cammann, "Mongol costume," s. 161-2. Carpini [II, 5 (Van den Wyngaert, s. 34-5; Dawson, s. 7-8)] ve Simon of Saint Quentin [s. 48-9 (Vincent of Beauvais, XXX, 85)] de bunu betimler, ama adlandırmazlar; ayrıca bkz. İbn Battuta, çev. Gibb, s. 481, 485. Odoric [XXVI, 4 (Van den Wyngaert, s. 473; Yule, *Cathay*,[2] II, 222)] buna başa takılmış bir "adam ayağı" olarak değinir; karş. Ricoldo of Monte Croce, IX, 44 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 116). Ch'ang Ch'un (çev. Waley, *The travels of an alchemist*, s. 67; karş. Bretschneider, I, 52-3) da Carpini gibi bunun tüm evli kadınlarca takıldığını düşünmüştü, ama Chao Hung (Olbricht ve Pinks, s. 79) doğru olarak bunun kabile reislerinin eşlerince takıldığını söyler: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 156. Ch'ang Ch'un bunun *ku-ku* denilen bir "kuyruğu" da olduğunu ekler; Chao Hung ise, P'eng Ta-ya ve Su T'ing (Olbricht ve Pinks, s. 119) gibi bütün başlığa bu adı verir; ayrıca karş. Hsiao Ta-heng (Serruys, "*Pei-lou*", s. 136). Rockhill (*Rubruck*, s. 74, n.) Asya halklarının kullandığı ve Moğol *boghtak*'ına belki benzeyen, belki de benzemeyen başlıklara bir dizi referans verir.

5 Ayrıca bkz. Carpini, IV, 11 (Van den Wyngaert, s. 50; Dawson, s. 18).

6 "Scacatai"ın karısının örneği için bkz. aşağıda s. 113. Chao Hung, Moğol kadınlarının, iddiaya göre Çin âdetini taklit ederek, yüzlerine sürdükleri "sarı bir toz"dan söz eder: Olbricht ve Pinks, s. 69 ve bunun kesin olmasa da Su T'ing'in (*age*, s. 119) aynı amaç için kurt dışkısının kullanımı ile ilişkilendirildiği s. 70'de n. 8. Hsiao Ta-heng (Serruys, "*Peri-lou*", s. 144-5) zincifreye ve yanak tozuna değinir. Rockhill'e (*Rubruck*, s. 75 n.1) göre, amaç yüzü rüzgârın etkisinden korumaktı.

YEDİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN GÖREVLERİ VE İŞLERİ

(1) Arabaları sürmek, konutları bunların üstüne yükleyip, indirmek,[1] inek sağmak, tereyağ ve *grut* yapmak,[2] derileri işlemek ve bunları tendonlardan yapılmış bir sırım kullanarak birbirine dikmek kadınların görevidir. Tendonu incecik tellere ayırır, sonra bunları bükerek tek bir uzun iplik yaparlar. Ayrıca ayakkabı, çorap ve diğer giysiler dikerler.[3] Çamaşırlarını asla yıkamazlar, çünkü bunun Tanrı'yı kızdırdığını ileri sürerler; çamaşırları kurumak için asacak olsalar, göğün gürleyeceğini söylerler: aslında çamaşır yıkayan herkesi döver ve çamaşırlarına el koyarlar. (Gökgürültüsünden olağanüstü korkarlar. Bu durumlarda tüm yabancıları evlerinden çıkarır, siyah bir keçeye sarınır ve bunun içinde gökgürültüsü geçene kadar saklanırlar.)[4] Bulaşıklarını da asla yıkamazlar, ama bunun yerine et piştiği zaman bunu koyacakları kaseyi kazandan kaynar et suyuyla çalkalar, sonra suyu kazana geri dökerler.[5] [Kadınlar] ayrıca keçe yapar ve konutu kaplarlar.

1 Chao Hung (Olbricht ve Pinks, s. 79) kadınların görevleri olarak çadır kurulmasını, atların eyerlenmesini ve yüklerin at ve develere yüklenmesini sayar. Cinsler arasındaki işbölümü için bkz. Jagchid ve Hyer, s. 110-13; P. Ratchnevsky, "La condtion de la femme mongole au "2e/"2e siecle," W. Heissig v.d. (ed), *Tractata Altaica Denis Sinor sexagenario... dedicata* (Wiesbaden, 1976) içinde, s. 510-11 ve s. 523'te no. 1.

2 Bkz. yukarda s. 8973 ve n.11.

3 Carpini'ye göre [IV, 11 (Van den Wyngaert, s. 51; Dawson, s. 18)] tüm deri eşyalar kadınlarca üretilirdi.

4 Carpini [IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 48-9; Dawson, s. 17)] ve Juwayni [I, 161-2 (çev. Boyle, s. 204-5)] de aynı şekilde Moğolların gökgürültüsü korkularına ve bununla bağlantılı çamaşır yıkama yasağına değinirler. Chao Hung (Olbricht ve Pinks, s. 77) de onların gök gürlediği zaman asla sefere çıkmadıklarını söyler. Su T'ing (*age*, s. 159) onların gökgürültülü bir fırtına sırasında kulaklarını kapattıklarını ve sanki gizlenmeye çalışıyormuş gibi yere çömeldiklerini gözlemişti. Reşideddin'e göre gökgürültüsünden korkmayan tek Moğol grubu Uriyangkatlardı: I, i, ed. A. A. Romaskevich v.d.[2] (Moskova, 1968), s. 372-3; çev. A.A. Khetagurov, *Sbornik letopisei*, I, i (Moskova ve Leningrad, 1952), s. 156. Aynı yazarın (II, ed. Blochet, s. 61 ve II, i, ed. Alizade, s. 183; çev. Boyle, *Successors*, s. 77) suyun içinde oturmayı, derede el yıkamayı, altın ve gümüş kaplarla su çekmeyi ve yıkanmış giysileri sermeyi de yasaklı olarak listelediğini, ama bu yasakları ilkbahar ve yaz aylarıyla sınırladığını belirtmek gerekir. Ch'an Ch'un (çev. Waley, s. 115) da yazın ırmaklarda yıkanmanın yasak olduğuna değinir. Bu ve diğer tabular için bkz. P. Ratchnevsky, "Die Rechtverhaltnisse bei den Mongolen im 12.-13. Jahrhundert," *CAJ*, XXXI (1987), 78-80.

5 Aynı şeyi Carpini de gözlemişti, IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 48; Dawson, s. 17).

(2) Erkekler ok ve yay yapar, üzengi ve gem imal eder, eyer üretir, konutları ve arabaları yapar, atlara bakar, kısrak sağar, *comos*'u (yani kısrak sütünü) çalkalar, bunun içinde saklandığı deri tulumları hazırlar, develere bakar ve bunlara eşya yüklerler.[6] İki cins de koyun ve keçilere bakarlar; bu hayvanlar bazı durumlarda erkekler, bazılarında ise kadınlarca sağılır.[7] Deriler kesilmiş koyun sütüyle işlenir, kalınlaştırılır ve tuzlanır.

(3) Ellerini ya da başlarını yıkamak istediklerinde, ağızlarını suyla doldurur, suyu damla damla ağızlarından ellerine akıtır, bunu saçlarını ıslatmak ve başlarını yıkamak için kullanırlar.[8]

(4) Evliliklerine gelince, bir eş sahibi olmanın tek yolunun kadını satın almak olduğunu bilmenizi isterim;[9] bu nedenle kızlar bazen evlenmeden önce çok olgunlaşırlar, çünkü anne babalar onları satıncaya kadar her zaman yanlarında tutarlar. Evlilikte birinci ve ikinci dereden kan bağlarını gözetirler, ama evlilik dolayısıyla akrabalığı gözetmezler, böylece aynı zamanda ya da peşpeşe iki kız kardeşi alabilirler.[10] Bu yaşamda onlara hizmet eden herkesin gelecek yaşamda da aynı şeyi yapacağına inandıkları için, dul kadınlar evlenmezler; bu inanç nedeniyle dul kadınların öldükten sonra

6 Carpini'e göre hem arabaların tamiri, hem de develerin yüklenmesi kadınların görevleri arasındadır: IV, 11 (Van den Wyngaert, s. 51; Dawson, s. 18).

7 Carpini erkeklerin ok dışında hiçbir şey imal etmediklerini ve yalnızca birkaç durumda sürülere baktıklarını belirtir: IV, 10 (Van den Wyngaert, s. 50; Dawson, s. 18).

8 Cüveyni dışında bir kaynaktan alıntı yaptığı anlaşılan 14. yüzyıl yazarı al-Umari'de buna çok benzer bir betimleme verir: *Masalik al-abşar*, ed. ve çev. Klaus Lech, *Das mongolische Weltreich* (Wiesbaden, 1968), metin s. 10, çev. s. 97. Uygulama akar suda yıkanma tabusundan doğmuştu; bu konuda bkz. Juwayni, I, 161-2 (çev. Boyle, s. 204). Hsiao Ta'heng (Serruys, "*Pei-lou*," s. 146) o dönemin, ne kendilerini ne de giysilerini yıkayan, dolayısıyla dayanılmaz düzeyde kötü kokan Moğollarının pisliğini şiddetle eleştirir.

9 Carpini [II, 3 (Van den Wyngaert, s. 33; Dawson, s. 7)] ve Ricoldo of Monte Croce [IX, 46 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 116)] bunu doğrularlar. Hsiao Ta'heng'e (Serruys, "*Pei-lou*," s. 128) göre damadın gelinin ailesine armağanları öküz, at ve diğer çiftlik hayvanlarından oluşurdu.

10 Latin Batı'da yasaklanan kan bağı ve evlilik dolayısıyla akrabalık dereceleri 1215'te Dördüncü Lateran Konsili tarafından yediden dörde indirilmişti: bkz. A. Esmein, *Le mariage en droit canonique* (Paris, 1891), I, 335-56, 374-83 ve daha kısaca R.H. Helmholz, *Marriage litigation in medieval England* (Cambridge, 1974), s. 78-9. Carpini [II, 3 (Van den Wyngaert, s. 33; Dawson, s. 7) ve Polo (çev. Ricci, s. 85) Ruysbroeckli Willem'in tanıklığının tersine, bir kuzenle evlenmeye izin verildiğini öne sürerler. Aslında Moğollar yakın zamanlara kadar egzogamdılar, yani aynı klan içinde evlilik yasaktı. En azından daha sonraları bu tür kısıtlamalar, anne tarafından değil ama baba tarafından akrabalıklar için de geçerliydi: eğer kuzenler arasında evlilik olmuşsa, bunlar anne tarafından akraba kuzenler olmuş olabilir. Bkz. Jagchid ve Hyer, s. 92-3; Moğollar'da evlilik için genel olarak: Ratchnevsky, "Die Rechtverhalnisse," s. 69-72.

mutlaka ilk kocalarına geri döneceklerini düşünürler. Dolayısıyla bazen onlarda, bir oğlun kendi annesi dışında babasının bütün karılarıyla evlenmesi gibi utanç verici bir uygulamaya rastlanır.[11] Baba ve annenin konutu [*curia*] her zaman en genç oğula kalır;[12] dolayısıyla o babasının hanesiyle kendisine geçen babasının bütün karılarının geçimini sağlamak zorundadır; sonra, eğer isterse onlara kendi karıları gibi davranır, çünkü onlar öldükten sonra babasına geri dönerlerse bir kaybı olmayacağını hesaplar.[13]

(5) Birisi kızını almak için bir başkasıyla sözleşme yaparsa, kızın babası bir ziyafet düzenler, kız ise saklanmak üzere akrabalarına kaçar. O zaman baba, "İşte, kızım senindir; nerede bulursan onu al." der. Bunun üzerine adam bütün arkadaşlarıyla birlikte kızı buluncaya kadar arar; bulunca onu zorla yakalaması ve bir şiddet gösterisiyle kendi evine götürmesi gerekir.[14]

11 Ayrıca bkz. Carpini [II, 3 (Van den Wyngaert, s. 33; Dawson, s.7)] bir erkeğin annesi farklı kızkardeşiyle ve bir ağabeyin ya da akrabanın dul karısıyla da evlenebileceğini ekler. Polo (çev. Ricci, s. 85) da bir erkek kardeşin dulundan söz eder. Yeni evliliğin cinsel birleşmeyle tamamlanması gerekliydi: bkz. Carpini III, 6 (Van den Wyngaert, s. 39; Dawson, s.11); J.P. Roux, "La veuve dans les societes turques et mongoles de l'Asie centrale," *L'Homme*, IX (1969), no. 4, s. 68; Ratchnevsky, "Die Rechtsverhaltnisse," s. 72.

12 Burada iki noktayı vurgulamak gerekir. Söz konusu konut babanın asıl konutu ve oğlan babanın birinci karısından en küçük oğludur: bkz. Juwayni, III, 3 (çev. Boyle, s. 549). Bu en küçük oğula *ot-çigin* ("yuvanın prensi") denirdi: P. Pelliot ve L. Hambis, *Histoire des campagnes de Gengis Khan* (Leiden, 1951) [bundan böyle *Campagnes*], s. 175-7; B. Ya. Vladimirtsov [*Le régime social des Mongols*, çev. F. Carsow (Paris, 1948), s. 60, 66-7] oğlanın *ecen* ("efendi") diye alternatif bir sıfatı daha olduğunu iddia eder, ama bu sayılan otoritelerce desteklenmemektedir. *Ot-çigin*'in bir örneği Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Temüge'dir. Cengiz Han'ın Onon-Kerilen bölgesindeki asıl *yurt*'u (baş eşi Börte'den olan) en küçük oğlu Tuluy'a miras kalmıştı (aşağıda s. 137 ve n.22). Ruysbroeckli Willem'in söylediğine göre, Tuluy'un baş eşi Sorkoktani'den olan en küçük oğlu Arık Böke de annesinin konutunu ve halkını miras olarak almıştı (aşağıda, s. 233-234).

13 Böylece İran fatihi Hülagu babası Tuluy'un dul eşlerinden Dokuz Hatun'u baş eşi olarak almıştı: Rashid al-Din, III, ed. A.A. Alizade ve çev. A.K. Arends (Bakü, 1957), metin s. 6-7, çev. s. 16. genel olarak bkz. Roux, "La veuve," s. 63-78.

14 Ricoldo'ya [IX, 46 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 116)] göre gelin yeni kocasının ailesi tarafından müzik (*tympana*) ve şarkıyla karşılanır, kızın yakınları ise onun yasını tutarlardı. Ayrıca ilgili ritüeller, bu kapsamda damadın nişanlısını araması için bkz. Hsiao Ta-heng (Serruys, "*Pei-lou*", s. 128-30).

Sekizinci Bölüm

YASA VE ADALET ÖLÜM VE CENAZE

(1) Adaletlerine gelince, iki adam dövüştüğü zaman, kimsenin müdahaleye cesaret edemediğini, bir babanın bile oğluna yardıma kalkışmadığını söylemek isterim: dövüşte daha çok hırpalanan hanın mahkemesine başvurabilir ve bu başvurudan sonra rakibi ona dokunursa, idam edilir. Ama adamın hiç vakit kaybetmeden, hemen işleme başlaması gerekir ve zarar gören taraf ötekini sanki tutukluymuş gibi yanında sürükler.

(2) Eğer birisi suçüstü yakalanmaz ya da itiraf etmezse, ölüm cezasını uygulamazlar; ama adam birkaç kişi tarafından suçlandığında, itiraf etmesi için ona mutlaka işkence uygularlar.[1] Cinayeti idamla cezalandırırlar,[2] aynı şey kendisine ait olmayan bir kadınla cinsel ilişkiye girenler için de geçerlidir: bununla insanın kendi karısı ya da cariyesi olmayan birisini kastediyorum, çünkü kadın köleleriyle ne isterlerse yapmalarına izin vardır.[3] Büyük ölçekte hırsızlığı da ölümle cezalandırırlar.[4] Koyun çalmak gibi küçük

1 Bu o dönem Çin'deki uygulamayı yansıtabilir: orada suçun nesnel kanıtı gerekliydi, ama bir itiraf elde etmek için sık sık işkenceye başvurulurdu: bkz. J. Gernet, *Daily life in China on the eve of the Mongol invasion 1250-1276* (Londra, 1962), s. 107. Ölüm cezasına ilişkin olarak Cüveyni [Juwayni I, 38-9 (çev. Boyle, s. 53)] bazen cezadan vazgeçilerek, suçlunun savaşa ya da geri dönmesi pek mümkün gözükmeyen bir elçilik görevine gönderildiğini ya da iklimi sağlıksız bir bölgeye sürgün edildiğini söyler.

2 Gerek Marco Polo (çev. Ricci, s. 89) gerekse Hsiao Ta-heng (Serruys, "*Pei-lou*", s. 134) cinayetin cezası ölüm olan bir suç olduğunu doğrularlar.

3 Longjumeaulu André'nin ilk raporuna göre (Matthew Paris, VI, 114) bir başkasının karısı, cariyesi ya da kızıyla yatarken yakalananlar idam edilirlerdi. Carpini [IV, 9 (Van den Wyngaert, s. 49; Dawson, s. 17)] açıkça zina işleyen kadın ve erkeklere ve bir bakireyle cinsel ilişkide bulunanlara ölüm cezası uygulandığını söyler. Kirakos Ganjakeçi [çev. Khanlarian, s. 172 (Boyle, "Kirakos," s. 202)] Moğolların eşlerinden biriyle zina durumunda idamdan söz eder. Hsiao Ta-heng'in zamanında zinayla ilgili tutum daha karmaşıktı ve ceza suçlu tarafların toplumsal sınıfına bağlıydı; ayrıca, daha yakın akraba olanlar arasındaki zinaya daha hafif bir ceza verilirdi (Serruys, "*Pei-lou*", s. 134), Genel olarak bkz. Roux, "La veuve," s. 54-5; Jagchid ve Hyer, s. 95-6.

4 Carpini, *age*, değişik ölçeklerde hırsızlık ayırımı yapmaz, yalnızca hırsızlığın ölümle cezalandırıldığını belirtir; Matthew Paris'in [IV, 388 (çev. Giles, I, 29)] alıntı yaptığı Rus piskoposu Piyotr, P'eng Ta-ya (Olbricht ve Pinks, s. 164) ve Kirakos (çev. Khanlarian, s. 172; Boyle, "Kirakos," s. 202) aynı şeyi söylerler. Polo (çev. Ricci, s. 89) at hırsızlığı dahil kimi hırsızlıkların cezasının ikiye kesilmek olduğuna işaret eder; ama suçlu çalınan malların değerinin dokuz katı oranında tazminat ödeyebilirse, kurtulur. İbn Battuta (çev. Gibb, s. 473-4) aynı şekilde Moğolların at hırsızlığını büyük hırsızlık sınıfına soktuklarını söyler.

hırsızlıklarda, eğer adam bunu birkaç kez yapmamışsa, acımasızca dayak yer – yüz sopa dediklerinde de yüz tane sopaya gerek olur.[5] (Burada mahkemece dayak cezası verilenlerden söz ediyorum.) Ayrıca sahte elçiler de –elçi olmadıkları halde elçi numarası yapanlar– idam edilirler;[6] Moğollar onlara cadı diye baktıklarından, sihirbazlar için de aynı şey geçerlidir (ama bunları size daha sonra daha ayrıntılı anlatacağım).[7]

(3) Birisi öldüğünde onun yasını feryat figanla tutarlar, sonra bir yıl boyunca vergiden muaf tutulurlar. Bir yetişkinin ölümü sırasında orada bulunan birisi bir yıl boyunca Mengü Han'ın[8] konutuna giremez; eğer ölen kişi çocuksa o konuta ay [*lunatio*] geçinceye kadar girmez.[9]

(4) Eğer ölü soyluysa, yani onların kurucu ataları[10] ve hükümdarları olan Cengiz'in soyundan geliyorsa,[11] her zaman mezarın yanına bir konut bırakırlar. Ölünün gömüldüğü yer bilinmez[12] ve soylularını gömdükleri yerlerin çevresinde her zaman mezarları koruyan bir karargâh olur.[13] Ölülerle birlikte hazine gömüp gömmediklerini kesinlikle öğreneme-

5 Pelliot, *Recherches*, s. 98'de bu belirsiz cümlenin, darbelerin her darbede sopanın kırılacağı kadar şiddetli olduğu anlamına geldiğini önerir. Polo (çev. Ricci, s. 89, 124) birçok kişinin bu dayaklardan öldüğünü doğrular. Moğolların değişik cezalandırma biçimleri için bkz. Ratchnevsky, "Die Rechtsverhaltnisse," s. 80-3.

6 Ayrıca karş. aşağıda s. 197'de sahte elçi Theodolus'un öyküsü.

7 Bkz. aşağıda s. 252-254.

8 İlk kez değinilen kağan için bkz. D.O. Morgan, "Möngke," *EI2*; döneminin tam bir incelemesi için: Allsen, *Mongol imperialism*. Ruysbroeckli Willem'in imlası adın Moğolca biçimi Möngke'den çok Türkçe biçimi Mengü'yü yansıtmaktadır. Her iki biçimin anlamı da "ebedi"dir: bkz. Pelliot, "Sur quelques mots d'Asie centrale attestes dans les textes chinois," *JA*, IIe serie, I (1913), 451-5.

9 Yani Uygur-Moğol takvimine göre bir ay: bkz. s. 194 ve n.8.

10 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 82 n.) işaret ettiği gibi bu muhtemelen Cengiz Han'ın Çince hanedan adı olan T'ai-tsu'nun ("yüce ata") çevirisidir.

11 Bu açıklama, Ruysbroeckli Willem'in "soylular" olarak çevirdiği deyimin, imparatorluk ailesinin sıfatı olan Moğolca *altan orugh* ("altın akraba") olduğunu düşündürtmektedir; ayrıca bkz. aşağıda s. 167.

12 P'eng Ta-ya'nın (Olbricht ve Pinks, s. 224) dikkat ettiği gibi, kağanların ve ailelerinin gömüldükleri yerlerin bu şekilde gizli tutulduğu bilinmektedir (ama İlhanlılarda böyle değildi). Bkz. Pelliot'nun *Polo*, s. 335-63'te, Onon'un kaynağı yakınlarında Burkan Kaldun'daki "yasak bölge"ye ilişkin uzun notu; Cengiz Han ve en küçük oğlu Tuluy'un (Mengü'nün babası) soyu buraya gömülmüştü. Böylesi bölgelere *koruk* ("tabu") denilirdi: W. Barthold/J.M. Rogers, "The burial rites of the Turks and the Mongols," *CAJ*, XIV (1970), 204-14; J.A. Boyle, "The thirteenth-century Mongols' conception of the after-life: the evidence of their funerary practices, *Mongolian Studies*, I (1974), 7-10 (yazarın *The Mongol World Empire* kitabında yeniden basım).

13 Gizlilik gereksiniminden tahmin edileceği gibi, bu karargâhlar mezarın hemen yakınında değil, biraz uzakta konumlanırlardı: bkz. Hsiao Ta-heng, çev. Serruys, "*Pei-lou*," s. 135-6.

14 Bu cümlenin Barthold/Rogers'da (s. 208 n. 54) verilen çevirisi ("Ölüyle ne kadar hazine gömüldüğü-

dim.[14] Kumanlar ölünün üstüne bir höyük yapar[15] ve ölü için doğuya bakan ve elinde, göbeğinin hizasında bir kadeh tutan bir heykel dikerler.[16] Buna ek olarak zenginler için piramitler, yani küçük, sivri evler inşa ederler; bazı yerlerde de pişmiş kiremitlerden yüksek kuleler, bazılarında ise, burada taş bulunmamasına rağmen, taştan evler gördüm.[17] Kısa süre önce ölen bir adam için yüksek direklerin arasına, yeryüzünün her bir yönüne doğru dört tane olmak üzere, onaltı at derisi astıklarını gördüm;[18] onun içmesi için *comos*, yemesi için et de koymuşlardı – ve bütün bunlara rağmen adamın vaftiz olduğunu iddia ediyorlardı. Doğuda başka mezarlar da gördüm – kimi yuvarlak, kimi dört köşe taşlar saçılmış büyük arazi parçaları,[19] bu

nü söyleyemem") doğru değildir. Ruysbroeckli Willem'in ifadesi Carpini'nin tanıklığıyla [III, 12 ve 14 (Van den Wyngaert, s. 43, 44; Dawson, s. 13)] uyuşmamaktadır; Carpini'ye göre mezara altın ve gümüş konuluyordu; Ricoldo of Monte Croce de, X, 9 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 117) bir imparator öldüğünde onunla birlikte değerli taşların ve hazinelerin gömüldüğünü öne sürer. Gariptir ki Ruysbroeckli Willem ölen reislerle birlikte kölelerin, hizmetkârların ve cariyelerin canlı canlı gömüldüğünden hiç bahsetmez: bkz. Carpini, III, 13 (Van den Wyngaert, s. 43; Dawson, s. 13); Kirakos, çev. Khanlarian, s. 173 (Boyle, "Kirakos," s. 204; diğer referanslar için *age* n. 32); Cüveyni [I, 149 (çev. Boyle, s. 189)] Cengiz Han'a öteki dünyaya yolculukta eşlik etmek için kızların ve atların öldürüldüğüne değinir; ayrıca Barthold/Rogers, s. 207-8'de İranlı tarihçi Vassaf'tan naklen Hülagu'nun gömülmesi sırasında insan kurban edildiğini söylerler. Jagchid ve Hyer, s. 106-7'de ölüyle birlikte canlı insanların gömüldüğüne ilişkin kanıtları incelerler.

15 Joinville [ed. de Wailly, s. 272, 274 (çev. Hague, s. 151)] bir Kuman ileri gelenının gömülüşünü ve üstüne böylesi bir höyük inşasını anlatır. Ruysbroeckli Willem aşağıda (s. 112, 120-121) belli bir mesafeden görülebilen höyüklerin [Kuman mezarlarının] çokluğuna değinir.

16 Bu heykeller hakkında bkz. Barthold/Rogers, s. 195-8; Risch, s. 73-4'de n.8; Pelliot, *Recherches*, s. 98. Bunlara Türkler *balbal* ("taş kadın"), Ruslar *kamennaia baba* derler. *Baba*'nın oldukça farklı anlamları vardır: E.N. Shipova, *Slovar tiurkizmov v russkom iazyke* (Alma-Ata, 1976), s.v. N.M. Shanskii, *Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka*, I, pt. 2 (Moskova, 1965), s.v. *baba*'ya ilk kez 1396'da "yontu heykel" anlamında rastlandığını kaydeder ve bundan *baba*'nın Slav dillerindeki bir diğer anlamı olan "blok, "kiriş"i türetir.

17 Bkz. Barthold/Rogers, s. 198 n.9; Rogers burada şöyle yazar: "Ruysbroeckli Willem'in gördüğü yapıların, belki de Selçuklu Anadolu'nun etkisiyle yapılmış Müslüman mezarları olduğu ihtimalini dışlayamayız. Her durumda bunların mutlaka Barthol'd'un tartıştığı *kurgan-balbal* gömmeleriyle bağlantılı olması gerekmez."

18 İçerikten bunun Kumanlara has olduğu anlamı çıksa da, bu uygulama birkaç yüzyıl geriye götürülebilmektedir: E.D. Phillips, *The Mongols* (Londra, 1969), s. 69-71. Carpini'ye göre [III, 12 (Van den Wyngaert, s. 42; Dawson, s. 12-13)] Moğollar'ın bunu "daha az önemli adamları" için benimsedikleri anlaşılmaktadır; öte yandan Simon of Saint-Quentin [s. 50 (Vincent of Beauvais, XXX, 86)] zengin ve önemli adamların mezarlarının üstünde atların kazığa geçirildiğini söyler. Ayrıca bkz. Kirakos, çev. Khanlarian, s. 173 (Boyle, "Kirakos," s. 207); Ricoldo, X, 7-8 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 117), Pelliot, *Recherches*, s. 99'de naklen. J.A. Boyle, "A form of horse sacrifice among the 13th- and 14th-century Mongols," *CAJ*, X (1965), 146-50 (yazarın *The Mongol World Empire* kitabında yeniden basımı) bu âdetin, atların gök tanrısı Tenggeri'ye adanmış ağaçlardan asıldığı daha eski bir gelenekten kaynaklandığını ve ağacı az olan bozkır insanlarının bir uyarlamasını temsil ettiğini öne sürer.

arazi parçasının çevresine dikilmiş, dünyanın dört yönüne bakan dört yüksek taş.[20]

(5) Birisi hasta olduğunda yatağına yatar ve konutunun önüne burada hasta bir adam olduğunu ve kimsenin içeri girmemesi gerektiğini belirten bir işaret koyar. Dolayısıyla hasta birisini, ona bakan kişi dışında hiçkimse ziyaret etmez. Üstelik büyük hanelere mensup biri hastalandığında, kampın çevresine belli bir mesafede muhafızlar konur ve onlar kimsenin bu sınırların içine geçmesine izin vermezler, çünkü gelenlerle içeriye kötü bir ruh ya da rüzgârın girebileceğinden korkulur.[21] Onların adeta rahipleri olan şamanları [*divinatores*] çağırırlar.[22]

19 Anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 99.
20 Pusulanın her yönüne tek bir "yüksek taş" dikilmiş böylesi büyük açık bir alana *kereksur* denmektedir: Barthold/Rogers, s. 202.
21 Carpini [III, 11 (Van den Wyngaert, s. 42; Dawson, s. 12)] hasta birisi için alınan önlemlere kısaca değinir, ama konutun dışındaki işaretin çevresine siyah keçe sarılı bir mızrak olduğunu ekler. Bir çocuk hastalandığında bir bebek (bkz. yukarda s. 90 ve n.13) yapılır ve yatağın üstüne konurdu: III, 2 (Van den Wyngaert, s. 37; Dawson, s. 9).
22 Şamanların rolü için bkz. aşağıda s. 167, 250-255 ve Giriş, s. 37.

Dokuzuncu Bölüm

BARBARLARLA KARŞILAŞMA VE BARBARLARIN NANKÖRLÜĞÜ

(1) Barbarlarla ilk karşılaştığımızda, daha önce de söylediğim gibi,[1] başka bir dünyaya girmek üzere olduğumu hissettim. Bizi önce, arabalarımızın gölgesinde oturmuş halde uzun süre beklettikten sonra, at sırtında çevremizi sardılar. Önce bize daha önce oralara hiç gelip gelmediğimizi sordular. Olumsuz bir yanıt aldıktan sonra, yüzsüzce erzakımızdan istemeye başladılar. Onlara kentten[2] yanımızda getirdiğimiz ekmek ve şaraptan birazını verdik. Bir sürahi şarabı içtikten sonra, insanın bir eve tek ayakla girmediğini söyleyerek, bir şişe daha istediler. Özür mahiyetinde elimizde fazla olmadığını söyleyerek, bir şişe daha verdik.[3] Sonra nereden geldiğimizi ve nereye gitmek istediğimizi sordular. Onlara yukarda anlattıklarımı söyledim: Sartak'ın Hıristiyan olduğunu duyduğumuz ve sizden ona verilecek bir mektup olduğu için kendisini ziyaret etmek istediğimi. Bunun üzerine merakla kendi isteğimle mi gittiğimi, yoksa gönderildiğimi mi sordular. Ben kimsenin beni gitmeye zorlamadığını, istemesem gitmeyeceğimi, dolayısıyla hem kendiliğimden, hem de üstümün isteğiyle gittiğimi anlattım.[4] Hiçbir noktada sizin elçiniz olduğumu söylememeye çok dikkat ettim. Sonra bana arabalarda ne olduğunu sordular: Sartak'a altın, gümüş, süslü giysiler mi götürüyordum. Ben de ona ulaştığımız zaman Sartak'ın kendisine ne götürdüğümüzü bizzat göreceğini, bunu soruşturmanın onlara düşmediğini söyleyerek karşılık verdim: beni komutanlarına götürmeliydiler, komutan isterse Sartak'a kadar bana bir refakatçi verebilirdi, yoksa geri dönecektim.

1 Bkz. s. 86.

2 Konstantinopolis.

3 Elyazmalarının çoğundaki gibi *dedimus eis* okuyoruz. Daha önceki çevirilerde (Kappler, s. 106 hariç) L elyazmasındaki *et non dedimus eis* okuyuşu benimsenmiştir. Ama bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 99).

4 Yasa'nın gerektirdiği üzere: *Regula bullata*, § 12, *Opuscula sancti patris Francisci* içinde, s. 73-4 (çev. Brooke, *The coming of the Friars* içinde, s. 125):

(2) (Bu bölgede Batu'nun akrabası, Scacatai[5] adlı bir komutan [*capitaneus*] vardı ve Konstantinopolis imparatoru[6] ona geçmeme izin vermesini isteyen bir mektup gönderiyordu.) Bu noktada vazgeçtiler ve bize at, öküz ve iki refakatçi verdiler; bizi oraya getirenler ise geri döndüler. Ancak bize bunları vermeden önce, bizi uzun süre beklettiler, bu arada bizden çocukları için ekmek istediler ve hizmetkârlarımızın üstünde gördükleri her şeyi –bıçakları, eldivenleri, keseleri ve kemerleri– meraklı ve açgözlü bakışlarla süzdüler. Ben, daha yolumuzun uzun olduğu, böylesi bir yolculuğu tamamlamak için ihtiyaç duyacağımız kalemleri hemen elden çıkarmamamız gerektiği bahanesiyle, onları reddettim. Bunun üzerine benim bir sahtekâr olduğumu söylediler.[7]

(3) Gerçi hiçbir şeyi zorla almadılar, ama bir şey gördükleri zaman onu çok ısrarcı ve küstah biçimde istiyorlar. Eğer insan bunu verirse, bu bir ziyandır, çünkü hiç şükran duymazlar; kendilerini dünyanın efendisi sayarlar ve kimsenin onlardan bir şeyi esirgememesi gerektiğini düşünürler. Eğer insan vermezse ve daha sonra onların hizmetlerine gereksinim duyarsa, o zaman ona kinle hizmet ederler. Bize içmemiz için kendi tereyağı alınmış inek sütlerinden verdiler, bu son derece eksiydi: buna *airam* diyorlar.[8] Böylece onlardan ayrıldık ve gerçekten de kendimi şeytanların pençesinden kurtulmuş gibi hissettim. Komutana ertesi gün ulaştık.

(4) Soldaia'dan ayrılıp, Sartak'a ulaşmamıza kadar geçen iki ay boyunca hiç bir ev ya da çadırda yatmadık, hep açık havada ya da arabalarımızın altında uyuduk. Herhangi bir kente ya da orada bir zamanlar bir kent

5 Metindeki *Scatatai* biçimi yerine, Pelliot'nun (*Horde d'Or*, s. 47 n.2) tavsiye ettiği gibi, bu okumayı tercih ettik. Pelliot adın aslında, Cengiz Han'ın ikinci oğlu gibi Çağatay olmasını muhtemel görür. Ad Moğolca *çağan*'dan ("beyaz") türer: bkz. F.W. Cleaves, "The Mongolian names and terms in the *History of the Nation of the Archers* by Grigor of Akanc," *HJAS*, XII (1949), 417-18; Pelliot, *Polo*, s. 251-2. Rockhill'in (*Rubruck*, s. 84 n.1) bunu Carpini'nin [IX, 13 ve 49 (Van den Wyngaert, s. 108, 128; Dawson, s. 55, 70) sözünü ettiği komutan "Carbon" ile özdeşleştirme önerisi artık doğru görülmemektedir.

6 Konstantinopolis'in son Latin imparatoru olan Courtenaylı II. Baudouin; 1261'de İznik Rumlarınca sürülecek ve 1273'te sürgünde ölecekti: bkz. J. Longnon, *L'empire latin de Constantinople* (Paris, 1949), dizin; Setton, *The papacy and the Levant*, I, dizin.

7 Sahte elçilerin kaderi için bkz. s. 107, 198.

8 Bu Türklerin, daha sonra Moğollarca da benimsenen ayranıdır. Çin'de Yuan hanedanı zamanında terim inek sütü yerine, kısrak sütü için kullanılmaya başlandı. Bkz. Clark, s. 182-3; Rank, s. 6-11.

olabileceğini gösteren bir bina kalıntısına rastlamadık; yalnızca çok sayıda Kuman mezarı gördüm. O akşam rehberimiz bize içmek için *comos* verdi; içkiyi yudumladığımda telaş ve şaşkınlıktan ter içinde kaldım, çünkü bunu daha önce hiç içmemiştim. Ama gene de tadını çok hoş buldum, gerçekten de öyledir.

ONUNCU BÖLÜM

SCACATAİ'IN KARARGÂHI VE HIRİSTİYANLARIN COMOS İÇMEMESİ

(1) Ertesi gün Scacatai'ın üstlerine konutlar yüklenmiş arabalarıyla karşılaştığımızda, sanki büyük bir kent bana doğru ilerliyormuş gibi hissettim. Öküz, at ve koyun sürülerinin büyüklüğü beni daha da şaşırttı. Ama sürüleri süren çok az adam gördüm. Bunun üzerine onun emrinde kaç kişi olduğunu sordum ve beş yüzden fazla olmadığını öğrendim; bunların yarısını diğer kamp yerinde geçmiştik.

(2) Bu noktada rehberimiz olan adam bana Scacatai'ya bir şey vermem gerektiğini söylemeye başladı ve bizi durdurarak, gelişimizi bildirmek üzere önden gitti. Saat sabah 9'u geçmişti. Konutlarını bir suyun yakınına kurdular. [Scacatai'ın] tercümanı bize geldi ve onları daha önce hiç ziyaret etmediğimizi öğrenince, yiyeceklerimizden istedi, biz de verdik. Ayrıca mesajımızı efendisine ileteceği için bir giysi istedi. Özür diledik. Efendisine ne götürdüğümüzü sordu. Bir şişe şarap çıkardık ve bir kavanozu[1] bisküviyle, bir tabağı da elma ve diğer meyvalarla doldurduk. Değerli bir kumaş götürmediğimiz için söylendi.[2]

(3) Gene de, korku ve ürkeklik içinde, böylece içeri girdik. [Scacatai] bir divanda oturmuştu, elinde bir saz vardı [*citharula*] ve karısı yanındaydı. Kadının burnunu daha küçük ve kalkık yapmak için burun köprüsünü kestirdiği izlenimine kapıldım, çünkü olması gereken yerde bir burnun izi yoktu; oraya ve ayrıca kaşlarına siyah merhem gibi bir şey sürmüştü ve bize korkunç göründü.[3]

(4) Sonra [Scacatai'ya] daha önce yazdığım sözlerle hitap ettim, çünkü her noktada aynı şeyi söylemeliydik: bu konuda onları ziyaret etmiş insanlarca, söylediğimizi asla değiştirmemiz için uyarılmıştık. Ayrıca ona biz-

1 Aşağıda da olduğu gibi (s. 118) metindeki *veringal* yerine *vernigal* okuyoruz: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 100.
2 Bkz. yukarda s. 84 ve n.37.
3 Bkz. yukarda s. 102 n. 6.

den ufak bir armağan kabul etmeye tenezzül edip etmeyeceğini sordum; özür mahiyetinde de bir keşiş olduğumu ve Tarikatımız ile altın, gümüş ya da pahalı giysiler sahibi olmanın uyuşmadığını,[4] bu nedenle ona sunacak bu tür bir şeyim olmadığını söyledim ve hayır duası olarak yiyeceklerimizden bir kısmını kabul eder misiniz dedim. Bunun üzerine armağanın kabul edilmesini emretti ve bunu hemen, içmek amacıyla toplanmış olan adamlarına dağıttı. Ayrıca ona Konstantinopolis imparatorunun mektubunu verdim. O gün Göğe Yükselişin 8. günüydü [5 Haziran 1253]. Mektubu derhal çevrilmesi için Soldaia'ya gönderdi, çünkü Yunancaydı ve yanında Yunanca okuyabilecek birisi yoktu.

(5) Bize de *comos* (yani kısrak sütü) içmek istermiyiz diye sordu; çünkü onların arasında yaşayan ve dinlerine sıkı sıkıya uymak isteyen Ruslar, Rumlar ve Alan Hıristiyanları *comos* içmezler; hatta bir kez içerlerse artık kendilerini Hıristiyan saymazlar, rahipleri onlara bunun Hıristiyan dininden dönmek olduğu fikrini kabul ettirmiştir.[5] Ben şimdilik yetecek içkimiz olduğu, ama bunu tükettiğimiz zaman bize verileni içmek zorunda kalacağımızı söyledim. Ayrıca Sartak'a göndermekte olduğunuz mektubun içeriğini sordu. Mektubunuzun mühürlü olduğunu, ancak içerdiği mesajın yalnızca kibar ve dostça olduğunu söyledim. Bize Sartak'a ne söyleyeceğimizi sordu. "Hıristiyanlığın sözcüklerini," diye cevap verdim. "Nedir onlar?" diye sordu, çünkü bunları merak ediyordu. O zaman ona dinimizin akidelerini [*symbolum*], ne akıllı ne de ifadesi kuvvetli birisi olan tercümanım aracılığıyla, elimden geldiğince anlattım. Bunları duyunca, sessizce başını salladı.

(6) Sonra bizimle ilgilenmesi ve atlara ve sığırlara bakması için iki adamı görevlendirdi ve imparatorun mektubunun çevirisini sağlaması için gönderdiği ulak geri gelinceye kadar, arabasına bindirdi [*bigare*]. 9 Haziran'a kadar onunla yolculuk ettik.

4 Bkz. *Regula bullata*, § 2, *Opuscula sancti patris Francisci* içinde, s. 65 (çev. Brooke, *The coming of the Friars*, s. 121).
5 Bkz. aşağıda, s. 115, 117.

On Birinci Bölüm

HAMSİN YORTUSU ARİFESİNDE ALANLARIN GELMESİ

(1) Hamsin yortusunun arifesinde [7 haziran 1253] bazı Alanlar bizi ziyaret ettiler; bunlar burada Aas olarak bilinen,[1] Yunan alfabesini kullanan, Yunan rahipleri olan, ama Yunanlılar gibi ayrılıkçı olmayıp, kişilerin kimliğine bakmaksızın her Hıristiyana saygı gösteren, Yunan mezhebinden [Ortodoks – ÇN) Hıristiyanlardır.[2] Bize et pişirdiler ve bizden yiyeceklerini yememizi ve ölen bir arkadaşları için dua etmemizi istediler. Bunun üzerine onlara bunun çok büyük bir yortunun arifesi olduğunu ve bizim bugün et yemediğimizi söyledim. Onlara yortuyu anlattım, bu onları çok sevindirdi, çünkü İsa'nın adı dışında Hıristiyan töreleriyle ilgili her konuda cahildiler.

(2) Birçok Rus ve Macar Hıristiyan gibi Alanlar da onlar için kurtuluşun mümkün olup olmadığını sordular, çünkü *comos* içip, leş ve Sarakenler ve diğer kâfirler tarafından kesilmiş ve Rum ve Rus papazlarının leşe ya da put kurbanına eşit saydığı şeyleri yemek zorundaydılar;[3] ayrıca yortuların tarihlerini bilmiyorlardı ve bilseler bile bunları kutlayacak durumda değillerdi. Ben elimden geldiğince onlara doğruyu gösterdim, dini eğitim verdim ve inançlarını güçlendirdim.

1 Günümüz Ossetlerinin ataları ve İran halklarından olan Alanlara Müslümanlarca As denirdi; *Secret History*'de de aynı ad görülmektedir (çoğul *Asut*): Bunlar Carpini'nin *Alani sive Assi*'leridir: VII, 9 (Van den Wyngaert, s. 89), Dawson, s. 41). Yurtları Kafkas bölgesiydi ve Ruysbroeckli Willem daha sonra onların bazılarının orada Moğollara karşı direnmekte olduklarını söyler (aşağıda, s. 269). Bazıları Moğollarca Uzakdoğu'ya götürülmüşlerdi ve 14. yüzyılda Yuan başkenti Hanbalık'ta (Beijing) bir muhafız birliği onlardan oluşuyordu. Bkz. Minorsky, *Hudud*², s. 444-6; Pelliot, *Polo*, s. 16-25; daha kısaca W. Barthold/V. Minorsky, "Alan," *EI2*; V.I. Abaev, "Alans," *Enc. Iranica*; A.C. Moule, *Christians in China before the year 1550* (Londra, 1930), dizin.

2 Alan hükümdarlarının 10. yüzyılda Rum Ortodoksluğa dönmeleri için bkz. Jean Dauvillier, "Byzantins d'Asie centrale et d'extreme-orient au moyen age," *Revue des Etudes Byzantines*, XI (=*Melanges Martin Jugie*, Paris, 1953), 73-80 (yazarın *Histoire et institutions* kitabında yeniden basım); ayrıca *Recherches* içinde, s. 74-5; S. Vailhe, "Alania," *DHGE*. Bar Hebraeus'a göre teslise bir kişiler birliği atfediyor, ama doğanın birliğini katmıyorlar, böylece Katolik Kilisesinin yanında yer alıyorlardı; Er. Quatremere, *Histoire des Mongols de la Perse*'ten naklen (Paris, 1836, yeniden basım Amsterdam, 1969), s. 71 not.

(3) Bize getirdikleri eti yortu gününe kadar sakladık, çünkü altın ve gümüş karşılığında satılan bir şey bulamadık, yalnızca kumaş ve diğer dokumalara karşı satıyorlardı, bizde de bundan yoktu. (Hizmetkârlarımız onlara *yperpera* gösterdiğinde, bunu parmaklarıyla ovuşturuyor, burunlarına götürüyor ve kokudan bakır olup olmadığını anlamaya çalışıyorlardı.)[4] Bize gerçekten ekşi ve kötü kokulu olan inek sütü dışında hiç yiyecek verilmiyordu. Bu zamanda artık şarabımız bitmişti ve su atlar tarafından içilmeyecek kadar bulandırılıyordu. Yanımızdaki ekmekler ve Tanrı'nın inayeti olmasa ölmüş olabilirdik.

3 Bkz. Resullerin İşleri, XV, 20 ve 29; ayrıca I Korintoslular, VIII: Paulus burada putlara kurban edilen yiyeceklerin yenmesini kınamıyor, ama daha zayıf biraderlerin yoldan çıkmasına neden olabileceği için yapılmamasını öneriyordu. Kırmız içme sorunu hakkında bkz. s. 114, 117.

4 Risch (s. 86 n.4) bunun Komnenos ve Angelos imparatorlukları döneminde İznik imparatoru III. İoannis Vatatzes'in paranın değerini düşürmesinden sonra Bizans altınına duyulan derin güvensizlikten kaynaklandığını önermiştir; eskiden standart 19 ile 21 ayar arasındayken, şimdi 16 ayardı. Bkz. G.I. Bratianu, "L'hyperpere byzantin et la monnaie d'or des republiques italiennes au XIIIe siecle," yazarın *Etudes byzantines d'histoire economique et sociale* (Paris, 1938) kitabı içinde, s. 229-30 – burada Ruysbroeckli Willem'in tarıklığı tartışılmaktadır; daha genel olarak M.F. Hendy, *Studies in the Byzantine monetary economy c. 300-1450* (Cambridge, 1985), s. 529 ve yazarın *Coinage and money in the Byzantine empire*, s. 247 vd; *yperperon*'un ucuz Latin taklitleri için: Angold, *A Byzantine govenment in exile*, s. 117-21.

On İkinci Bölüm

VAFTİZ OLMAK İSTEDİĞİNİ SÖYLEYEN SARAKEN VE CÜZZAMLI GİBİ GÖRÜNEN ADAMLAR

(1) Hamsi yortusu günü [8 Haziran 1253] bir Saraken bizi ziyaret etti ve o bizimle konuşurken, biz ona dini açıklamaya başladık. SarakenTanrı'nın vücut bularak ve ölüleri canlandırarak insan ırkına gösterdiği lütfu, gelecek kıyamet gününü ve günahlardan arınmanın yolunun vaftizden geçtiğini duyunca, vaftiz olmak istediğini söyledi. Ama tam onu vaftiz etmeye hazırlandığımız sırada, birdenbire atına atladı ve eve gidip, karısına danışacağını söyledi.

(2) Ertesi gün bizimle konuştu, vaftiz olmaya hiç cesaret edemediğini, çünkü bunun *comos* içemeyeceği anlamına geldiğini söyledi: bu ülkedeki Hıristiyanlar, gerçek bir Hıristiyan olan kimsenin bunu içmemesi gerektiğini iddia ediyorlardı ve bu vahşi ortamda içki olmadan hayatta kalabilmesi olanaksızdı. Onu bu yanlış düşünceden vazgeçirmeyi başaramadım. Dolayısıyla, şimdi onların arasında yaşayan çok sayıda Rus aracılığıyla yaygınlaşmış olan bu fikir nedeniyle bu insanların dinimize ne kadar yabancılaştıklarını bilmenizi isterim.

(3) Aynı gün komutan bizi Sartak'a götürecek bir adam ile, öküzlerin yürüme hızıyla beş günlük mesafede olan en yakın kamp yerine kadar eşlik edecek iki kişi verdi. Ayrıca bize yemek olarak bir keçi ile, birkaç tulum inek sütü, ama çok az *comos* verdiler, çünkü *comos*'a büyük değer biçiyorlar. Böylece kuzeye doğru[1] yola koyulduğumuzda, cehennemin kapılarının birinden geçmiş gibi hissettim kendimi. Rehberlerimiz olan adamlar, sürekli tetikte olmadığımızı görünce, yüzsüzce mallarımızı çalıyorlardı. Sonunda oldukça çok şeyimizi yitirince, öfke bizi daha dikkatli yaptı.

(4) En sonunda bu bölgenin, bir denizden ötekine uzanan bir setle belirlenmiş sınırına ulaştık;[2] karargâhları bunun dışında bulunuyordu. On-

1 Aslında, Rockhill'in belirttiği gibi [*Rubruck*, s. 91 n.1) kuzey kuzeybatı.
2 Perekop kıstağı: bkz. yukarda s. 85 ve n.44.

ların yanına geldiğimizde, bize hepsi cüzzamlı gibi gözüktü, çünkü bunlar daha önce sözünü ettiğim tuz kaynaklarından tuz toplamaya gelenlerden vergi almak üzere orada konumlandırılmış sefil insanlardı.[3] Bize oradan sonra hiçbir insana rastlamadan on beş gün yolculuk edeceğimizi söylediler. Bu adamlarla *comos* içtik ve onlara bir kavanoz[4] dolusu bisküvi verdik; onlar da bizim sekizimize bu uzun yol için tek bir keçi ile sayısını bilmediğim, inek sütü dolu tulum verdiler.

(5) At ve öküzlerimizi değiştirdikten sonra yola koyulduk ve diğer kampa yolculuğumuzu on günde gerçekleştirdik. Bu yolda, iki küçük dere dışında yalnızca hendeklere kazılmış deliklerde su bulduk. Casaria topraklarını terk ettiğimiz noktadan itibaren hep kuzeye ilerledik;[5] güneyimizde deniz, kuzeyimizde çok geniş, el değmemiş bir alan vardı. Bazı yerlerde otuz günlük yol genişliğindeki bu bölgede ne orman, ne tepe ne de kaya vardı; yalnızca çok ince otlar bulunuyordu.

(6) Burası eskiden Kumanlar'ın otlaklarıymış; bu halk Capchac [bundan böyle Kıpçak] olarak bilinir,[6] ama Almanlar onlara Valani, bölgelerine de Valania adını verirler,[7] Isidorus ise Tanais ırmağı ile Maeotis bataklıkları ve Tuna arasındaki toprakları Alania olarak adlandırır.[8] Bu bölge boylam olarak Tuna ile Asya ve Avrupa arasındaki sınır olan Tanais'e[9] kadar uzanır ve eğer Tatarlar kadar hızlı gidilmesi halinde iki ayda aşılabilir. Bunun tümünde ve Tanais'in ötesinde, Etilia'ya[10] kadar olan bölgede –bu iki

3 Bkz. s. 85.

4 Gene s. 113'te olduğu gibi *veringal* yerine *vernigal* okuyoruz.

5 Rockhill'in belirttiği gibi (*Rubruck*, s. 92 n.1) daha doğrusu kuzeydoğu.

6 C elyazmasındaki *Capchat* okuyuşunu, doğru imlası Kıpçak'a daha yakın olduğu için tercih ettik. Bu halkla ilgili olarak bkz. yukarda s. 85 ve n.45.

7 Bremenli Adam ve Freisingli Otto gibi ortaçağ Alman yazarlarının kullandığı ve Kıpçak/Polovtsi ("solgun," "sarımtrak") ile aynı anlama gelen *Valani* (*Valben, Valwen, Falones*) adlandırması için bkz. Pelliot, "A propos des Comans," s. 134; Minorsky, *Hudud*², s. 315; G. Hazai, "Kuman," *EI2*. Bu isim Matthew Paris'in (VI, 82) yayınladığı bir mektupta geçer: *Cumani, quos Theutonice Valves appelamus.*

8 Isidore, *Etymologiae*, XIV, iv, 3 (*PL*, LXXXII, süt. 504).

9 Don'un Avrupa'yı Asya'dan ayırması Herodotus'un (IV, 45) değindiği ve örneğin Strabo (XI, i, 5) ile İsidore [*Etymologiae*, XIII, xxi, 24 (*PL*, LXXXII, süt. 493)] gibi daha sonraki coğrafyacılarda rastlanan bir gelenektir. Bkz. D. Hay, *Europe, the emergence of an idea* (Edinburgh, 1957), böl. 1.

10 Türk halklarınca *Etil/Atil/Itil* ("deniz") olarak bilinen Volga; İslam ve Bizans kaynaklarında adın değişik biçimlerine rastlanır: bkz. B. Spuler, "Itil," *EI2*; O. Pritsak, "Der Titel Attila," *Festschrift für Max Vasmer* (Berlin, 1956) içinde, s. 406-9 (yazarın *Studies in medieval Eurasian history* kitabında yeniden basım). Ancak Carpini [IX, 13 (Van den Wyngaert, s. 108; Dawson, s. 55)] ve Polonyalı Benedict (Van den Wyngaert, s. 136; Dawson, s. 80) ırmağa Volga derler ve Benedict bunun ırmağın Rus adı olduğunu belirtir.

ırmağın arasında en az on günlük yol vardır– eskiden hep Kıpçak Kumanlar yaşarlardı. Bu ülkenin kuzeyinde tümü ormanla kaplı olan ve Polonya ve Macaristan'dan Tanais'e kadar uzanan Rusya vardır: Tatarlar burayı viran etmişlerdir ve hâlâ harap etmeyi sürdürmektedirler.[11]

10 Türk halklarınca *Etil/Atil/Itil* ("deniz") olarak bilinen Volga; İslam ve Bizans kaynaklarında adın değişik biçimlerine rastlanır: bkz. B. Spuler, "İtil," *EI2*; O. Pritsak, "Der Titel Attila," *Festschrift für Max Vasmer* (Berlin, 1956) içinde, s. 406-9 (yazarın *Studies in medieval Eurasian history* kitabında yeniden basım). Ancak Carpini [IX, 13 (Van den Wyngaert, s. 108; Dawson, s. 55)] ve Polonyalı Benedict (Van den Wyngaert, s. 136; Dawson, s. 80) ırmağa Volga derler ve Benedict bunun ırmağın Rus adı olduğunu belirtir.

11 Rusya'da 1237-8'deki büyük Moğol istilası için bkz. J.L.I. Fennell, *The crisis of medieval Russia 1200-1304* (Londra, 1983), böl. 4; Spuler, *Die Goldene Horde*², s. 16-20; J. Chambers, *The Devil's horsemen*², böl. 6; sonuçları için: C.J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: the Mongol impact on medieval Russian history* (Bloomington, Indiana, 1985). Ruysbroeckli Willem'in ifadesinin ikinci kısmı, Aleksandır Nevski'nin kardeşi Grandük Andrey'in başını çektiği 1252 ayaklanmasının sonuçlarına değiniyor olabilir: Fennell, s. 107 vd.

On Üçüncü Bölüm

ÇEKTİKLERİ SIKINTILAR VE KUMAN MEZARLARI

(1) Ruslar Hıristiyan olduklarından, onları Sarakenlerin denetimi altına koymuşlar;[1] artık altın ya da gümüş veremedikleri zamanlarda, onları ve çocuklarını Tatar hayvanlarına bakmak için kırlara sürüyorlar.

(2) Rusya'nın kuzeyindeki Prusya'nın tümü yakın zamanda Teuton [Germen] Şövalyeleri [*fratres Teutonici*][2] tarafından fethedilmişti; bunlar isteseler Rusya'yı da kolaylıkla ele geçirebilirler. Çünkü Tatarlar büyük rahibin –yani Papa'nın– onlara bir haçlı seferi başlattığını [*faceret crucesignari*][3] duysalardı, hepsi kendi çöplüklerine kaçarlardı.[4]

(3) Sonra doğuya[5] doğru ilerlerken tek gördüğümüz gök, yer ve zaman zaman sağımızda Tanais Denizi[6] denilen bir deniz ile Kuman mezar-

1 Kappler'de bu ifade yanlış çevrilmektedir (s. 112: "preferent les sarrasins aux Ruthenes;" ayrıca bkz. s. 42 *age.*) Ruysbroeckli Willem burada Moğollar'ın bir dini ya da ırksal grubun üyelerini bir diğerini yönetmek için kullanma politikalarına bir örnek vermektedir. Carpini [VII, 3 (Van den Wyngaert, s. 85; Dawson, s.39)] Güyük ve Batu'nun Ruslardan haraç almak ve insangücü istemek için bir Müslüman görevli gönderdiklerini söyler; Harezmli Türklerin Rusya'da vergi tahsildarı olarak kullanılmaları için bkz. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 109-10. Çin'de fatihler idarenin üst kademelerinde geleneksel Çin bürokratlarını kullanmamaya özellikle dikkat ederler, bunun yerine Orta ve Batı Asya'dan Hitay, Uygur ve Müslümanlar'dan yararlanırlardı: bkz. D.O. Morgan, "Who ran the Mongol empire?," *JRAS* (1982), s. 130-2 ve *The Mongols*, s. 110-11. Marco Polo (çev. Ricci, s. 127) Kubilay Han'ın Çinliler'in başına Moğollar ile Müslümanları getirdiğine, Çinlilerin buna çok öfkelendiklerine değinir. Örnekler için bkz. Morris Rossabi, "The Muslims in the early Yüan dynasty," J.D. Langlois (ed.), *China under Mongol rule* (Princeton, 1981) içinde, s. 257-95; makalede (s. 277) Moğol olmayan yabancıların günah keçisi ve yerel nüfusun nefretinin odağı olarak yararlı olabilecekleri önerilmektedir.

2 Teuton Şövalyeleri için bkz. Christiansen, *The Northern Crusades*, böl. 3. Bu erken tarihte şövalyelerin Prusya'daki fetihleri hâlâ pamuk ipliğine bağlıydı: bkz. *age*, s. 100-4.

3 Tam kelime anlamı "[insanların] haçı ellerine almalarını sağladığında;" terimin kendisi için bkz. A. Markowski, "*Crucesignatus*: its origins and early usage," *Journal of Medieval History*, X (1984), 157-65. İlgili süreçler için bkz. J.A. Brundage, "*Cruce signari*: the rite for taking the cross in England," *Traditio*, XXII (1966), 289-310; daha genel olarak, J.S.C. Riley-Smith, *What were the Crusades?* (Londra, 1977); Maureen Purcell, *Papal crusading policy 1244-1291* (Leiden, 1975).

4 Ruysbroeckli Willem'in buna nasıl inandığını anlamak zordur, ama Moğolların Franklar'dan ciddi olarak korktukları görüşüne diğer Batı kaynaklarında, özellikle de Carpini gezisinin raporlarında da rastlanmaktadır: bkz. Jackson, "The crisis in the Holy Land in 1260," s. 497-9.

5 Kuzeydoğu: bkz. yukarda s. 118 ve n.5.

6 Azak Denizi: bkz. s. 80.

larıydı; Kumanların bir ailenin üyelerinin hepsini bir yere gömme âdetleri nedeniyle mezarları iki fersah öteden görebiliyorduk.

(4) Kırlarda olduğumuz sürece iyiydik, ama karargâhlarına [*mansiones*] her vardığımızda çektiğimiz sıkıntıları anlatacak söz bulamıyorum. Rehberimiz her komutanı bir armağanla ziyaret etmemi istiyordu ve bizim buna yetecek malzememiz yoktu. Her gün sekiz kişi ekmeğimizi paylaşıyorduk (yolu bizim yola düşen ve hepsi bizimle yemek isteyenleri saymıyorum): biz beşimiz[7] ve bize eşlik eden üç kişi; bunların ikisi arabaları sürüyorlar, biri de bizi Sartak'a götürüyordu. Bize verilen et yetersizdi ve parayla satın alacak bir şey bulamıyorduk.

(5) Üstelik o mevsimde hava çok sıcak olduğundan, gölge için arabalarımızın altında oturduğumuzda, öylesine ısrarla üstümüze geliyorlardı ki, tüm eşyalarımızı görme isteğiyle bizi çiğniyorlardı. Dışarı çıkmak ihtiyacı hissettiklerinde, bizden ancak bir fasulye atımı kadar uzağa gidiyorlardı – hatta, birbirleriyle konuşurken, bizim yanımızda da pisliklerini yapıyorlardı. Bunun yanı sıra son derece can sıkıcı daha birçok şey yapıyorlardı.

(6) Beni özellikle kızdıran şey, ne zaman onlara biraz dini nasihat vermek istesem, tercümanımın, "Bana vaaz verdirtme, çünkü ben bunların nasıl ifade edileceğini bilmiyorum," demesiydi. Haklıydı. Daha sonra bu dili biraz öğrendiğimde, ben bir şey söylediğimde, onun aklına ne gelirse, tamamen farklı bir şey söylediğini fark ettim. O zaman onun aracılığıyla konuşmanın tehlikesini anladım ve hiçbir şey söylememeyi tercih ettim.

(7) Böylece ciddi bir gerginlik içinde, Azize Maria Magdalena yortusundan [22 Temmuz 1253] birkaç gün önce, tıpkı Mısır nehrinin Asya'yı Afrika'dan ayırması gibi,[8] Asya'yı Avrupa'dan ayıran büyük Tanais ırmağına ulaşıncaya kadar, bir kamptan ötekine ilerledik.

(8) Irmağa ulaştığımız noktada, Batu ve Sartak doğu yakasında bir Rus yerleşimi [*casale*] kurmuşlar ve Ruslar tacir ve elçileri küçük teknelerle bir yakadan ötekine geçiriyorlar. Önce bizi geçirdiler, sonra bir tekeri bir tekneye, ötekini bir diğerine yerleştirip, tekneleri birbirine bağlayarak ara-

7 Yukarda s. 84'de sayıldığı gibi.

8 Nil'in Asya'yı Afrika'dan (Libya) ayırdığı fikri Herodotus tarafından sorgulanmıştı (II, 16): Rockhill, *Rubruck*, s. 96. n.2. Don'un Avrupa ile Asya arasında sınır olması hakkında bkz. yukarda s. 118 ve n.9.

baları geçirdiler. Rehberimiz burada çok aptalca bir şey yaptı. Köylülerin bize at ve öküz vereceklerini sanarak, getirdiğimiz hayvanları sahiplerine geri gönderilmek üzere öteki yakada bıraktı. Onlardan hayvanları istediğimizde, bize Batu'nun onlara verdiği imtiyazın [*privilegium*] yalnızca gelip giden kişileri karşıdan karşıya geçirme koşulunu içerdiğini söylediler – üstelik tacirler onlara iyi para veriyorlardı.

(9) Bu nedenle ırmak kıyısında üç gün bekledik. Birinci gün bize yeni tutulmuş büyük bir yayın [*borbota*], ikinci gün köy muhtarının kapı kapı dolaşarak evlerden topladığı çavdar ekmeği[9] ile biraz et, üçüncü gün de orada bol miktarda bulunan kurutulmuş balık verdiler.

(10) Irmak o noktada Seine'in Paris'te olduğu kadar genişti. Oraya ulaşmadan önce balık dolu birçok güzel dereden geçtik, ama Tatarlar nasıl balık tutulacağını bilmiyorlar ve etlerini koyun eti gibi yiyebilecekleri çok büyükleri dışında, balıktan hoşlanmıyorlar. Rusya'nın doğu sınırını oluşturan bu ırmak, kuzeyde okyanusa kadar ulaşan Maeotis bataklıklarından doğar.[10] Irmak güneye doğru akar ve yedi yüz mil boyunca büyük bir göl oluşturarak,[11] Karadeniz'e ulaşır; aştığımız tüm su yolları da bu yönde akarlar. Irmağın batı yakasında büyük bir orman vardır. Tatarlar bu noktadan daha kuzeye gitmezler, çünkü o mevsimde, Ağustos başlarında, güneye geri dönmeye başlarlar: bu nedenle daha aşağıda, elçilerin kışın karşıdan karşıya geçtikleri bir diğer yerleşim vardır.

(11) Orada çaresizlik içinde kalmıştık, çünkü parayla ne at ne de öküz bulabiliyorduk. Ama sonunda onlara çabalarımızın tüm Hıristiyanların ortak yararına olduğunu anlattığımda, bize öküz ve adam sağladılar; biz ise yürümek zorunda kaldık.

(12) O dönemde çavdar hasadıyla uğraşıyorlardı.[12] Buğday burada iyi yetişmiyor, ama bol miktarda akdarları var.[13]

9 Pelliot *siligo*'nun anlamını tartışır: *Recherches*, s. 101.

10 Burada Azak denizi ile Maeotis bataklıkları arasında bir karışıklık vardır; Maeotis'i daha erken coğrafyacılar, örneğin İsidore [*Etymologiae*, IX, ii, 66 ve XIV, iii, 1 ve iv, 3 (*PL*, LXXXII, süt. 334, 496 ve 504)] çok daha kuzeyde, Arktik Denizi yakınlarında konumlandırmışlardır; bir diğer örnek için bkz. aşağıda s. 142. Bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 97 n.2; C. Raymond Beazley, *The dawn of modern geography* (Londra, 1897-1906), II, 334 n.3 ve 378; Risch, s. 95 n.9; 10. yüzyılda yazan Müslüman coğrafyacı Mesudi'de benzer bir karışıklık için bkz. D.M. Dunlop, "Bahr Mayutis," *EI2*.

11 Azak Denizi, yukarda olduğu gibi. Uzunluk için bkz. s. 80 ve n.15.

(13) Rus kadınları başlarını bizimkiler gibi bezerler, ama paltolarının dışını, ayaktan dize kadar, sincap postu ya da beyaz kürkle kaplarlar [*vario vel grisio*].[14] Erkekler Almanlar gibi pelerin giyerler, ama başlarına keçeden, tepe noktasına doğru incelen bir şapka takarlar.

(14) Üç gün boyunca hiç insana rastlamadan yolculuk yaptık. Hem biz hem de öküzler bitap düşmüştük ve Tatarlar ile hangi yönde karşılaşacağımız hakkında hiçbir fikrimiz yoktu, ama birdenbire iki at bize doğru koştu, biz de bunları büyük bir sevinçle yakaladık. Rehberimiz ve tercümanımız kalabileceğimiz bir yer bulabilmek için atlara bindiler. Sonunda dördüncü gün bazı insanlarla karşılaştığımızda, deniz kazasına uğradıktan sonra limana dönen insanlar kadar neşelendik. Sonra at ve öküz bulduk ve 31 Temmuz'da Sartak'ın karargâhına ulaşıncaya kadar bir duraktan ötekine ilerledik.

12 Bkz. yukarda s. 122 n.9.
13 Hamd-Allah Mustawfi, *Nuzhat al-qulūb*, ed. ve çev. G. Le Strange (Londra, 1915-19), metin s. 257, çev. s. 251'de aynı şekilde bu kesimlerde akdarı bolluğundan söz eder.
14 Bkz. yukarda s. 78 n.11.

On Dördüncü Bölüm

SARTAK'IN BÖLGESİ VE BURANIN HALKLARI

(1) Tanais'in ötesindeki bu bölge ırmakları ve ormanlarıyla çok güzeldir. Kuzeyde iki halkın yaşadığı büyük ormanlar vardır. Moksellerin[1] kanunları yoktur ve hepsi kâfirdirler. Kentleri yoktur, yalnızca ormanlarda kulübeleri vardır. Tatarlar onları Almanya sınırlarına naklettikleri için, reisleri ve aşiretin büyük kesimi Almanya'da öldürülmüştür:[2] Bunun sonucunda Almanlara çok güvenmekte ve onlar aracılığıyla Tatar boyunduruğundan kurtulabileceklerini ummaktadırlar.[3] Eğer bir tacir onları ziyaret ederse, atından ilk indiği yerdeki kulübenin sahibi, tacir orada kalmak istediği sürece ona bakmak zorundadır. Eğer birisi bir diğer adamın karısıyla yatarsa, öteki buna bizzat tanık olmamışsa, duruma aldırmaz, bu da onların kıskanç olmadığını gösterir. Çok miktarda domuz, bal, balmumu, değerli kürk ve şahinleri vardır. Onların ötesinde Merdalar denilen ve Latinlerin Merdvinler diye bildikleri diğer halk yaşar:[4] bunlar Sarakendirler.

(2) Onların ötesinde gördüğüm en büyük ırmak olan Etilia vardır. Kuzeyde, Büyük Bulgaristan'dan doğar[5] ve bir göle dökülünceye kadar gü-

1 Bu paragrafta değinilen halklar için bkz. Ek II.

2 Burada asıl Almanya'ya mı, yoksa işgalcilerin karşısına Teuton Şövalyelerinin çıkacağı Prusya'ya mı değinildiği belirsizdir. Bu bölümün çoğunu yayınlayan Bacon (*Opus Maius*, I, 361) Almanya yerine Polonya'yı koymuş ve Moksellerin Lehler, Almanlar ve Bohemyalılarca katledildiğini ve bu ilk iki ırk hakkında çok olumlu bir fikir edindiklerini yazmıştır. Matthew Paris'in bastığı (VI, 76), bir Macar piskoposunun mektubunda Mordanilerden, 1241'deki büyük istilada Moğolların önünde ilerleyen vahşi bir halk olarak söz edilir.

3 Moğolların da Almanların savaşçı karakterinin bilincinde olduklarına ilişkin benzer bir gözlem için bkz. Matthew Paris, VI, 82.

4 Metindeki *Merdinis* yerine, D, S ve L elyazmalarındaki *Merduius*'a [*Merduios*?] ve Bacon'daki (I, 361) *Merduini*'ye daha yakın olduğu için bu biçimi tercih ettik: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 102.

5 Aslında Volga daha kuzeyde doğar ve Müslümanların Bulgar olarak bildikleri Büyük Bulgaristan'dan yalnızca geçer. Bölgenin adı gene Bulgar olan başlıca kenti, Kazan'ın yaklaşık 90 mil güneyinde ve Volga'nın 4 mil doğusunda, şimdiki Uspenskoe ya da Bolgarskoe köyünün yakınlarındaydı: bkz. Yule ve Cordier, I, s. 6-8'de n.2; Minorsky, *Hudud*², s. lxxxi-lxxxii, 460-1; Pelliot, *Polo*, s. 98-9. Marco Polo'da *Bolgara* olarak rastlanır (çev. Ricci, s. 3-4); halkı ise Carpini'nin *Byleri*'leridir [V, 29 (Van den Wyngaert, s. 73; Dawson, s. 30) çeşitli yerlerde]: adın diğer biçimleri için karş. Pelliot, *Horde d'Or*, s. 224-30. Bölge 1237'de Moğollarca işgal edilmişti. Genel olarak bkz. I. Hrbek, "Bulghar," *EI2*; T.T. Allsen,

neye akar; çevresi ancak dört ayda dolaşılan bu gölü size daha sonra anlatacağım.[6] İçinden geçtiğimiz kuzey bölgelerinde Tanais ve Etilia ırmaklarının arası yalnızca on günlük bir mesafedir, ama güneyde bu mesafe açılır: Tanais Karadeniz'e dökülürken, Etilia buraya İran'dan akan birçok diğer ırmakla birlikte sözünü ettiğim deniz ya da gölü oluşturur.

(3) Güneyimizde çok yüksek dağlar bulunuyordu.[7] Burada, bu vahşi topraklara bakan yamaçlarda Hıristiyan olan ve hâlâ Tatarlara karşı direnen Çerkesler[8] ile Alanlar ya da Aas[9] yaşarlar. Onların ötesinde, Etilia Denizi ya da Gölü kıyısında Lesgi[10] diye bilinen Sarakenler vardır ve onlar da aynı şekilde bağımsızdırlar. Onlardan sonra, İskender'in barbar halkları İran'ın dışında tutmak için yaptırdığı Demir Kapı bulunur;[11] Bunun nerede olduğunu size daha sonra söyleyeceğim, çünkü dönüşte oradan geçtim.[12] Geçtiğimiz bölgede, bu iki ırmağın ötesinde, Tatarların istilasından önce Kıpçak-Kumanlar yaşıyorlardı.

"Prelude to the Western campaigns: Mongol military operations in the Volga-Ural region 1217-1237," *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, III (1983), 5-24; ayrıca bkz. aşağıda s. 142-143.

6 Hazar: bkz. aşağıda s. 140-141.

7 Kafkas sıradağları.

8 Doğu Çerkesleri: bkz. Ch. Quelquejay, "Cerkes," *EI2*; Pelliot, *Polo*, s. 607-8. Carpini onlardan *Circassi* [IX, 20 (Van den Wyngaert, s. 111; Dawson, s. 58)] ve Polonyalı Benedict *Cyrcassi* (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 80) diye söz ederler. Ruysbroeckli Willem başka bir yerde onları *Kerkis* (aşağıda s. 138) olarak adlandırarak, yukarı Yenisey bölgesindeki Türk Kırgızlar ile bir karışıklığa işaret eder; aynı karışıklık Carpini'de alternatif olarak kullanılan *Kergis* adında da görülür [V, 32 (Van den Wyngaert, s. 74; Dawson, s. 31). Dauvillier ("Byzantins d'Asie centrale et d'extreme-orient, s. 80) Çerkeslerin Ortodoks halklar arasında sınıflandırılmaları gerektiğine inanıyordu. Batı Çerkeslerinin bölgesi olan Ziquia için bkz. yukarda s. 80 n.18.

9 Bkz. s. 115 ve n.1.

10 Bu, Arap, İran ve Ermeni kaynaklarında güney Dağıstan'da yaşayanlara verilen Lakz adının, harfleri yer değiştirmiş bir biçimidir: bkz. R. Wixman, "Lezgh," *EI2*; W. Barthold/A. Bennigsen, "Daghistan," *age*; Minorsky, *Hudud²*, s. 455. Marco Polo onları Lac diye adlandırır (çev. Ricci, s. 389, 399): bkz. Bratianu, *Le commerce genois*, s. 295-300; Pelliot, *Polo*, s. 760.

11 Bu bölgeden geçişini anlatışına göre (bkz. aşağıda s. 270), Ruysbroeckli Willem'in "Demir Kapı"sının, ortaçağ İslam kaynaklarında Bab'ül-ebvâb denilen Derbent olduğu açıktır: bkz. D.M. Dunlop, "Bab al-Abwab," *EI2*. İskender'in Demir Kapısı için Marco Polo da aynı konumu verir, çev. Ricci, s. 22; bkz. Yule ve Cordier, I, s. 53-7'de n.3; A.R. Anderson, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations* (Cambridge, Mass., 1932); ayrıca aşağıda s. 150, 271.

12 Bkz. aşağıda s. 270-271.

On Beşinci Bölüm

SARTAK'IN SARAYI VE GÖRKEMİ

(1) Böylece, Etilia'dan üç günlük yolda Sartak ile karşılaştık. Karargâhı [*curia*] bize son derece büyük gözüktü, çünkü Sartak'ın altı karısı, onun yanında olan en büyük oğlunun iki ya da üç karısı vardır[1] ve her kadın büyük bir konut ile muhtemelen iki yüz arabaya sahiptir. Rehberimiz Sartak'ın sarayının önde gelenlerinden biri olan Coiac[2] adlı bir Nasturi'ye başvurdu, o da bizi çok uzun bir yoldan *iam*'ın konutuna gönderdi; *iam* görevi elçileri kabul etmek olan kişiye verilen addır.[3]

(2) Coiac akşam bizi çağırttı [*precepit... ut veniremus ad eum*],[4] bunun üzerine rehberimiz ona ne götüreceğimizi sormaya başladı ve götürecek bir şey hazırlamadığımızı görünce çok sinirlendi. [Coiac'ın] karşısına çıktık. Adam tüm görkemiyle oturuyor, bu arada birisi saz [*cithara*] çalıyor ve insanlar onun önünde dans ediyorlardı. Ben daha önce belirttiğim konuşmayı yaparak, efendisine ne sıfatla geldiğimizi söyledim ve mektubunuzu[5] ona iletmek için yardımını rica ettim. Ayrıca, özür mahiyetinde, benim bir keşiş olduğumu ve altın, gümüş ya da değerli herhangi bir şeye sahip olmadığımı, bunları kabul etmediğimi, bunlara el sürmediğimi, bunun tek istis-

1 Sartak'ın en büyük oğlu, muhtemelen ardılı olan Ulakçı'ydı (ö. 1257/8): bkz. Pelliot, *Horde d'Or*, s. 34-44; Spuler, *Die Goldene Horde*², s. 33-4.

2 Pelliot, *Recherches*, s. 103 n.1'de bu adın Türkçe ve Moğolca *kuyak*'ın ("zırh") ifadesi olduğunu önerir: bkz. Sir Gerard Clauson, *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* (Oxford, 1972), s. 676.

3 Rockhill (*Rubruck*, s. 101) yanlışlıkla *iam iam*'ı tek bir sözcük olarak okumuştu. Van den Wyngaert daha iyi bir noktalama benimsedi: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 102-3. Aslında Türkçe *yam*, Moğolca *jam* posta iletim istasyonu anlamına geliyor, buradaki görevliye ise *yamçin* deniyordu: bkz. Clark, s. 186; Pelliot, "Sur *yam* ou *jam*, 'relais postal'," *TP*, XXVII (1930), 192-5. Ermeni tarihçi Aknerli Grigor da Ruysbroeckli Willem ile aynı hatayı yaparak *yam* terimini personele uygular: çev. R.P. Blake ve R.N. Frye, "History of the Nation of the Archers (the Mongols) by Grigor of Akanc' [sic]", *HJAS*, XII (1949), 345. Posta iletim sistemi için bkz. Giriş, s. 36.

4 Bu bölümdeki zamir kullanımı bazı karışıklıklara yol açmıştır. Matrod (s. 355-6) Kuyak'ın rahipleri "*iamiam*"a sunduğunu ve görüşmenin bu kişi ile yapıldığını sanmıştı. Dawson (s. 117-18) *eum*'un bizzat Sartak'a işaret ettiğini varsayarak, her yere onun adını koymuştur. Ama rahiplerin bir mektup getirdikleri "efendisi"ne olan değinmeler, Kuyak ile sohbet sırasında Sartak'a değinildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Grup ancak ertesi gün, 1 Ağustos'ta Sartak'ın huzuruna çıkarılmıştı: bkz. aşağıda s. 129-130.

5 Metindeki *nostras* yerine *vestras* okuyoruz: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 100.

nasının kitaplar ve Tanrı'ya tapınmak için kullandığımız ayin malzemeleri [*capella*][6] olduğunu, bu nedenle ne kendisi ne de efendisi için hediyeler getirmediğimizi söyledim: kendi mal ve mülkünden vazgeçen birisi olarak, başkalarına ait şeylerin taşıyıcısı olamazdım.

(3) Buna oldukça dostane tavırla, bir keşiş olduğuma göre, yeminime uymakla doğru yaptığım yanıtını verdi; ayrıca bizim eşyalarımızdan istemiyordu, tersine eğer ihtiyacımız varsa kendi şeylerinden bize verecekti. Bizi oturttu ve sütünden içirtti. Kısa bir süre sonra onun için bir hayır duası okuyup okumayacağımızı sordu, biz de okuduk. Sonra Frankların baş hükümdarının kim olduğunu sordu. Ben, "Eğer topraklarını tartışmasız elinde tutabilseydi, İmparator'dur," dedim.[7] "Hayır," dedi, "en büyük Kral'dır."[8] Çünkü sizin ününüzü lord Baudouin Hainault'tan duymuştu.[9] Orada ayrıca Kıbrıs'a gelen ve gördüğü her şeyi aktaran David'in arkadaşlarından birine de rastladım.[10]

(4) Bundan sonra kaldığımız yere geri döndük. (Ertesi gün ona, bu uzun yolculuk boyunca hiç bozulmadan duran misket şarabından bir sürahi ve bir sepet [*cophinum*] dolusu bisküvi gönderdim, bu onu çok memnun etti.) O akşam hizmetkârlarımızı yanında tuttu.

6 Bu terimin anlamı için bkz. *Recherches*, s. 103; Rockhill, *Rubruck*, s. 102 n.1. Salimbene de Adam, "Cronica," s. 206 bu kullanımı tam olarak Carpini'ye atfeder: *et appelabat capellam, ut nobis exposuit, omnia pontificalia paramenta, que ad missam celebrandam diebus sollemnibus necessario requiruntur.*

7 İmparator II. Friederich 1245'te Lyons Konsilinde Papa IV Innocentius tarafından kesinlikle aforoz edilmiş ve tahttan indirilmiş ve bu noktadan sonra, kuzey İtalyan kentlerindeki eski muhaliflerine ek olarak, Almanya'da peşpeşe kral aleyhtarları Heinrich Raspe ve Wilhelm von Holland ile çatışma içinde olmuştu. Onun 1250'de ölümünden sonra bu sorunlar oğlu IV. Konrad'a (ö. 21 Mayıs 1254) miras kaldı. Bkz. T.C. Van Cleve, *The Emperor Frederick II of Hobenstaufen* (Oxford, 1972), s. 484 vd; David Abulafia, *Frederic II: a medieval emperor* (Londra, 1988), s. 355-407; S. Runciman, *The Sicilian Vespers* (Cambridge, 1958), s. 26-30. Salimbene'ye göre ("Cronica," s. 207), Güyük'ün Carpini'ye Batı'da kaç hükümdar olduğunu sorması dikkat çekicidir. Carpini tüm diğerlerinin iki kişiye, papaya ve imparatora tabi oldukları yanıtını vermişti. Daha sonra bunlardan hangisinin daha yüce olduğu sorulunca, cevabı "Papa" olmuştu.

8 Yani Fransa kralı IX. Louis. Ancak ilginçtir ki Reşideddin, evrensel tarihinin Franklara ayrılan bölümünde (bunun için kaynağının bir papa sempatizanı olduğu anlaşılmaktadır) Avrupa hükümdarlarının daha geleneksel bir sıralamasını verir – önce papa, sonra imparator, sonra da Fransa kralı: *Die Frankengeschichte des Rasid ad-Din*, faksimile ed. ve çev. K. Jahn (Viyana, 1977), s. 46-7 ve Taf. 43; Morgan, *The Mongols*, s. 190-1.

9 Bkz. Giriş, s. 59-60.

10 Burada Moğol komutanı Elçigidey'in 1248 Aralık'ında Kıbrıs'ta Kral Louis'ye katılan elçilerine değinilmektedir: bkz. Giriş, s. 49-53; Pelliot, *Papauté*, s. 150-75.

(5) Ertesi gün bana saraya gelmem ve efendisi görmek istediği için Kral'ın mektubunu, ayin malzemelerini [*capella*] ve kitapları yanımda getirmem için talimat iletti. Buyruğa uyarak bir arabaya kitap ve süs eşyalarını, bir diğerine ise ekmek, şarap ve meyvaları yükledik. Sonra tüm kitapları ve cübbeleri sergiletti [*explicari*],[11] bu arada da çok sayıda atlı Tatar, Hıristiyan ve Saraken çevremizi sardı. Hepsini inceledikten sonra, bunların tümünü efendisine hediye etmeye niyetli olup olmadığımı sordu. Bunu duyduğumda, yüreğime korku bastı. Ama sorusunu beğenmediğim halde, bunu gizledim ve şu yanıtı verdim: "Beyim, dilerim efendiniz çok önemsiz oldukları için bu ekmek, şarap ve meyvaları armağan değil, hayır duası olarak kabul etmeye tenezzül eder ve biz de böylece huzuruna eli boş çıkmamış oluruz. Kral'ın mektubunu şahsen okuyacak, bu da ona ziyaretimizin gerekçesini açıklayacaktır; ondan sonra hem biz, hem de mallarımız onun tasarrufunda olacağız. Cübbeler kutsanmıştır ve onlara yalnızca rahipler dokunabilir." Bunun üzerine efendisinin huzuruna çıkmadan cübbeleri giymemizi emretti, biz de giydik.

(6) Ben daha pahalı cübbeleri kendim giydim, çok güzel bir yastığı, bana verdiğiniz İncil'i ve hanımım Kraliçe'nin bana verdiği, çok zarif tezhipler içeren o harikulade dua kitabını göğsüme bastırdım.[12] Meslektaşım Aşai Rabbani ayini kitabını ve haçı, beyaz keten bir cübbe giyen kâtip ise buhurdanı aldılar. Böylece [Sartak'ın] konutuna geldik; onun bizi görebilmesi için kapının önünde asılı olan keçeyi kaldırdılar. Bu noktada kâtip ile tercümana üç kez diz çöktürüldü, ama bu bizden istenmedi.[13] Sonra bize gi-

11 Anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 103.

12 Kraliçe, Matrod'un (s. 13) sandığı gibi kralın annesi Blanche de Castille (ö. 1252) değil, Louis'nin karısı Marguerite de Provence (ö. 1296) idi. 13. yüzyıl tezhipli Fransız dua kitapları için bkz. A. Martindale, *Gothic art* (Londra, 1967), s. 72-4, 124-6 (Blanche'a ait olduğu sanılan bir dua kitabı 52. resimde, Louis'ye ait bir diğeri 95. resimde gösterilmektedir); Robert Branner, *Manuscript painting in Paris during the reign of St Louis: a study of styles* (Berkeley, 1977); bir örnek için: Sir Sydney Cockerell, *A Psalter and Hours executed before 1270 for a lady connected with St. Louis, probably his sister, Isabella of France* (Londra, 1905). Burada değinilen İncil'in aşağıda s. 268 ve n.21'de sözü edilen şiirleştirilmiş İncil'den ayırt edilmesi gerekir.

13 Burada sözü edilen diz çökme Türkçe *çök* terimiyle bilinirdi: Doerfer, III, 120-1 (no. 1141); referanslar için bkz. Quatremere, s. 322-3'53 n. 121. Rockhill'in işaret ettiği gibi (*Rubruck*, s. 124 n.2), "din sınıfı" temsilcileri belli ki bu uygulamadan muaf tutuluyorlardı. Taocu Ch'ang Ch'un ve grubu 1222'de Cengiz Han'ı ziyaret ettiklerinde, Vardan Arawelçi ise Hülagu'nun sarayında bu muafiyetten yararlanmışlardı: Waley, *The travels of an alchemist*, s. 111; E. Dulaurier, "Les Mongols d'apres les historiens ar-

rerken ve çıkarken eşiğe dokunmamız için sert bir uyarıda bulunuldu[14] ve onun için bir ilahi söylememiz istendi.

(7) Sonra *Salve regina* ilahisini söyleyerek içeri girdik.[15] Kapının yanında üstünde *comos* ve kadehler olan bir sıra vardı. Bütün eşleri toplanmıştı, bizimle içeri giren Moğollar bizi sıkıştırıyorlardı. Coiac ona içinde günlük olan buhurdanı verdi ve Sartak bunu dikkatle tutarak inceledi. Sonra dua kitabını aldı ve o ve yanında oturan karısı bunu inceden inceye gözden geçirdiler; onu İncil izledi. Dört İncili de içerip içermediğini sordu. "Evet," dedim, "tüm Kutsal Kitabı." Haçı da eline aldı ve üstündeki şeklin İsa'ya ait olup olmadığını sordu. Olduğunu söyledim. (Bu Nasturiler ve Ermeniler asla haçlarının üstüne İsa şeklini koymazlar, bu da sanki onların İsa'nın ıstırabını hafife aldıkları ya da bundan utandıkları gibi bir izlenim yaratır.)[16] Sonra, zarif giysilerimizi [*ornamenta*] daha iyi görebilmek için, çevremizde duran insanların geri çekilmelerini istedi. Akra'da her iki dile ve yazıya çevirttiğim mektubunuzu, Arapça ve Süryanice nüshalarıyla birlikte ona sundum. Burada Türkçe ve Arapça bilen Ermeni papazlar ile David'in Süryanice, Türkçe ve Arapça bilen arkadaşı bulunuyordu.

meniens," *JA*, XVI (1860), 301. Bu nedenle Rahip Willem ve meslektaşı bu aşamada elçi olarak sayılmamaktaydılar (bkz. Giriş, s. 59). Ama Batu ve Mengü'nün saraylarında elçi oldukları varsayıldığından diz çökmek zorunda kalmışlardı: bkz. s. 144, 190. Ascelin'in grubu bu biçimde Bayçu'ya saygı göstermeyi reddettiği için idamdan kıl payı kurtulmuştu: Simon of Saint-Quentin, s. 98-102 (Vincent of Beauvais, XXXII, 42-44).

14 Bu tabuya Julian (Dörrie, "Drei Texte," s. 175), Carpini [IX, 16 ve 33 (Van den Wyngaert, s. 109, 120; Dawson, s. 56, 63)], Marco Polo (çev. Ricci, s. 132) ve Odoric de [XXVI, 5 Van den Wyngaert, s. 474; Yule, *Cathay*², II, 224)] değinirler. Bu ölümle cezalandırılabilen bir suçtu: bkz. Carpini, III, 7 ve IX, 11 (Van den Wyngaert, s. 40, 107; Dawson, s. 11, 54-5); ayrıca aşağıda s. 143. Baybars'ın Berke'ye yak. 1263'teki elçileri de aynı yasağa maruz kalmışlardı: Blochet, *Moufazzal*, s. 116-17. Ruysbroeckli Willem'in meslektaşı Rahip Bartolomeo daha sonra kağanın köşküne girerken ayağı takıldığı için idam tehlikesiyle karşılaşacaktı: aşağıda s. 205, 207.

15 Ulysse Chevalier, *Repertorium hymnologicum* (Louvain ve Brüksel, 1892-1921), II, 519-20.

16 Aslında Nasturilerin kullandıkları haç, İsa'nın Kıyamet Gününde zafer içinde dönüşüyle ilgili "Parousia" haçıydı: J. Dauvillier, "Les croix triomphales dans l'ancienne eglise chaldeene," *Eleona* (Ekim 1956), s. 11-13 (yazarın *Histoire et institutions* kitabında yeniden basım) ve *Recherches*, s. 179-80 içinde; G.P. Badger, *The Nestorians and their rituals* (Londra, 1852), II, 132-6, 414. Dolayısıyla Ruysbroeckli Willem'in kuşkuları temelsizdi. Nasturi haçlarının resimleri için: F.S. Drake, "Nestorian crosses and Nestorian Christians in China under the Mongols," *Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society*, II (1962), 1-15; ayrıca bkz. P.Y. Saeki, *The Nestorian documents and relics in China*², (Tokyo, 1951).

(8) Sonra huzurdan çekildik ve cübbelerimizi çıkardık ve Coiac ile birlikte kâtipler [*scriptores*][17] geldiler ve bir çeviri hazırlandı.[18] Sartak bunu dinledikten sonra, ekmek, şarap ve meyvaların kabulünü emretti ve cübbelerle kitapları kaldığımız yere geri götürmemizi söyledi. Tüm bunlar Zincirler içindeki Aziz Petrus yortusunda [1 Ağustos 1253] oldu.

17 Muhtemelen Türklerin *bitikçi*, Moğolların *biçeçi* dedikleri görevliler: bkz. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 33 n.47; Doerfer, II, 264-7; F.D. Lessing, *A Mongolian-English dictionary* (Berkeley-Los Angeles, 1960) s. 101 (bicigci).
18 S. 182'de çevirmenlerin Büyük Ermenistan'dan olduklarını öğreniriz.

On Altıncı Bölüm

SARTAK'IN BABASI BATU'YA GİTME BUYRUĞUNA UYARLAR

(1) Ertesi sabah Coiac'ın kardeşi bir rahip geldi ve ufak bir şişe kutsal vücut yağı istedi, çünkü söylediğine göre Sartak bunu görmek istemişti;[1] biz de ona verdik. Akşam duası sırasında Coiac bizi çağırarak şöyle dedi: "Efendiniz Kral'ın efendime yazdıkları kabul edilebilir, ama bu babasına danışmadan harekete geçemeyeceği kimi sorunlar doğurmaktadır: dolayısıyla babasına gitmelisiniz. Dün getirdiğiniz, giysiler ve kitaplar olan iki arabayı bana bırakacaksınız, çünkü efendim onları daha yakından incelemek istiyor." Hemen adamın açgözlü tabiatından kuşkulanarak, "Beyim, size emanet olarak yalnızca bunları değil, hâlâ bizde olan ikisini de vereceğiz," dedim. "Hayır," dedi. "Siz bunları bırakın, diğerleriyle istediğinizi yapın." Ona bunun pek mümkün olmadığını ve her şeyimizi ona emanet edeceğimizi söyledim. O zaman, bu ülkede kalmak istiyor muyuz diye sordu. "Eğer efendim Kral'ın mektubunu iyi anladıysanız," dedim, "durumun böyle olduğunu bilecek bir konumdasınız." O halde, büyük dayanıklılığa ve alçakgönüllülüğe gereksinimiz olacağını söyledi. O gece ondan böylece ayrıldık.

(2) Ertesi sabah arabalar için bir Nasturi rahibi gönderdi, biz de arabaların dördünü de getirttik. Bizi karşılayan Coiac'ın kardeşi, eşyalarımızı bir gün önce saraya götürdüğümüz şeylerden ayırarak, kitaplara ve cübbelere –sanki kendisininmiş gibi– el koydu. Oysa Coiac bize Sartak'ın huzurunda giydiğimiz cübbeleri yanımıza almamızı emretmişti, böylece gerekli olursa Batu'nun önüne bunları giyerek çıkacaktık. Rahip, "Bunları Sartak'a getirdiniz, şimdi de Batu'ya mı götürmek istiyorsunuz?" diyerek, cübbeleri elimizden çekti. Ona açıklamaya çalıştığımda da beni, "O kadar çok konuşma, yola koyul," diye tersledi.

(3) İşte o zaman sabra ihtiyacım oldu, çünkü Sartak'a ulaşma hakkım yoktu ve bize adalet sağlayacak kimse bulunmuyordu. Ayrıca tercüma-

1 Nasturiler kutsal yağ kullanmazlardı: bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 191-2.

nın ona benim dediklerimden farklı bir şey söylediğinden de korkuyordum, çünkü tercüman bizim herşeyi hediye olarak vermemizden pek hoşlanacaktı. Tek tesellim, onların açgözlülüklerini öngörerek, kitapların arasından İncil'i, *Sentetiarum*'u[2] ve daha bağlı olduğum kimi ciltleri çıkarmış olmamdı. Ancak hanımım Kraliçe'nin dua kitabını çıkarmaya cesaret edememiştim, çünkü içindeki yaldızlı tezhip nedeniyle çok fazla dikkat çekmişti.[3]

(4) Bu koşullarda geri kalan iki arabayla kaldığımız yere döndük, sonra bizi Batu'ya götürecek olan adam geldi; yola çıkmakta acele ediyordu. Ona hiçbir koşulda arabaları almayacağımı söyledim. Bunu Coiac'a bildirdi, o da onları hizmetkârımızla birlikte *iam*'a bırakmamızı emretti, biz de öyle yaptık.

(5) Böylece Batu'ya doğru kuzey istikametinde yola çıktık ve üçüncü gün Etilia'ya ulaştık.[4] Irmağın akıntılarını görünce, kuzeyin hangi kesiminden bu miktarda suyun akabileceğini merak ettim.

Sartak'tan ayrılmadan önce Coiac ve diğer bazı saray kâtipleri bize şöyle dediler: "Efendimizin Hıristiyan olduğunu söylemeyin. O Hıristiyan değil, Moğol'dır." Çünkü onlar Hıristiyanlığı bir halkın adı sanıyorlar[5] ve öyle bir küstahlık düzeyine ulaşmışlar ki, bir derece İsa'ya inansalar bile, Hıristiyan diye adlandırılmak istemiyorlar, çünkü kendi adları olan Moğol'ı herkesinkinden üst bir düzeye çıkarmak amacındalar. Tatar diye bilinmek de istemiyorlar. Tatarlar farklı bir halktır ve onlar hakkında bana şunlar anlatıldı.[6]

2 Van den Wyngaert, s. 204 n.1'de bunun Peter Lombard'ın *Libri Sententiarum IV*'ü olduğunu önerir. Yazar ve ana ilahiyat metinlerinden biri olan yapıt (yak. 1150) için bkz. P. Delhaye, *Pierre Lombard: sa vie, ses oeuvres, sa morale* (Montreal, 1961); daha kısaca, R.W. Southern, *The making of the Middle Ages* (Londra, 1953), s. 205-9.

3 Ruysbroeckli Willem'in dönüş yolculuğunda geri aldığı eşyaların ve sürekli Sartak'ın sarayında kalan kalemlerin daha tam bir listesi için bkz. aşağıda s. 268.

4 Yani, iki gün sonra: bkz. s. 86 n.48.

5 Muhtemelen "Franklar" terimiyle eşanlamlı olarak düşünüyorlardı. "Tartar İlişkisi"ne göre, Moğollar dünyanın iki ana kesime bölündüğü kanısındaydılar: onların egemen oldukları ve dolayısıyla Moğol olarak bilinen bir doğu bölgesi ile Latin Hıristiyanlığına bitişik olan bir batı bölgesi: Önnerfors, *Hystoria Tartarorum C. De Bridia monachi*, s. 4. Belki de İlhanlı Gazan Han'ın 1295'te Müslümanlığı benimsemesinin ardından kendisine, yalnızca İran'a hükümdar olduğunu ifade eden bir unvan yerine, Padişah-ı İslam sıfatını almasının altında da bu fikir yatıyordu.

6 Moğol ve Tatar/Tartar adları arasındaki sorunlu ilişki için bkz. Giriş, s. 26-27.

SARTAK, MENGÜ HAN VE KEU HAN'IN[1] HIRİSTİYANLARA GÖSTERDİKLERİ SAYGI

(1) Franklar Antakya'yı ele geçirdikleri sırada, bu kuzey ülkelerinde egemenlik Coir Han adlı bir adama aitti.[2] *Coir* özel ad, *han* ise "şaman" anlamına gelen resmi bir unvandır: bunlar tüm şamanlara han derler, bu nedenle reislere de han denir, çünkü onların halk üstündeki denetimleri kehanete dayanır.[3] Antakya'nın tarihinde,[4] Türklerin Franklara karşı yardım için Kral Coir Han'a başvurduklarını okuyoruz, çünkü tüm Türklerin kökeni bu bölgelerdir. Coir bir Karahitay'dı [*Caracatai*]: kara "siyah" demektir, Hitay ise bir halkın adıdır, dolayısıyla ad "Siyah Hitay" anlamına gelir.[5] Bu terim onları, haklarında daha sonra size bilgi vereceğim doğuda, deniz kı-

1 Carpini'nin ziyaret ettiği ve Giriş s. 14, 17-18 ve 23 ile aşağıda s. 167'de daha fazla bilgi verilen Güyük kağan.

2 D, S ve L elyazmalarında bulunan ve Rockhill'de (*Rubruck*, s. 108-10) tekrarlanan *Concham* biçimi yerine Bacon'da (*Opus Maius*, I, 367-8) verilen ve Van den Wyngaert'ce benimsenen okuyuş. Bu paragrafın doğurduğu problemler için bkz. Ek III.

3 Rahip iki farklı ve etimolojik olarak bağlantısız sözcüğü *–han/kan/kağan* ("hükümdar") ile *kam*'ı ("şaman") karıştırmıştır: bkz. Clark, s. 185; Clauson, *An etymological dictionary*, s. 611, 625, 630. Bazı kaynaklarda Cengiz Han'a şaman işlevlerinin yüklenmesi dikkat çekicidir: bkz. Juzjani, II, 144 (çev. Raverty, s. 1077-8); Grigor of Akner, çev. Blake ve Frye, s. 289. Şamanın rolü için bkz. aşağıda s. 167, 250-255 ve Giriş, s. 37.

4 Van den Wyngaert'in benimsediği *in hystoriam* yerine, elyazmalarının çoğu ve Bacon (I, 368) gibi *in historia* okuyoruz: bkz. Pelliot, "Melanges," s. 56 n.1 ve *Recherches*, s. 103-4. Bu ifade mutlaka, somut olarak Antakya tarihine odaklanmış kayıp bir çalışmanın varlığına işaret etmez: "Melanges," s. 59.

5 "Kara" için bkz. yukarda s. 95 ve n.6. Karahitay ile ilgili olarak bu sıfatın anlamı "büyük" olabilir: bkz. O. Pritsak, "Orientierung und Farbsymbolik," s. 377-8 ve "Qara. Studie zur türkischen Rechtssymbolik," *Zeki Velidi Togan'a Armağan* (İstanbul, 1954-5) içinde, s. 255-9 (her ikisi de yazarın *Studies in medieval Eurasian history* kitabında yeniden basım). Giderek "Cathay" biçimine dönüşen *Catai* aslında Kuzey Çin'e işaret ediyordu ve bu bölgeye egemen olan Ch'itan (Khitan) için Arapça-Farsça *Khita* (ya da *Qita*) teriminden türemişti; Ch'itan'ı deviren Curçenler Chin hanedanı olarak onların yerini almışlardı: bkz. Giriş, s. 25-26; Peliot, *Polo*, s. 216-21, 227-9. Liao hanedanının kaçak bir üyesi olan Yeh-lü Ta-shih Orta Asya'da Moğolların ve İslam yazarlarının Karahitay olarak bildikleri, ama Çin kaynaklarında Batı Liao (Hsi-Liao) olarak rastlanan imparatorluğu kurdu. Bkz. Giriş, s. 21, 28; *Polo*, s. 221-7; W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol invasion3*, ed. C.E. Bosworth (Londra, 1968), bölüm 3 ve yazarın *Four Studies on the history of Central Asia* yapıtı (Leiden, 1956-62), I, 100-10; Wittfogel ve Feng, s. 619-74; C.E. Bosworth, "Kara Khitay,", *EI2*.

6 Bkz. aşağıda s. 172-173 202-3. Bu kuşkusuz gerçek Hitay/Cathay'dır (bir önceki nota bkz.)

yısındaki Hitaylardan ayırmak için kullanılır.[6] Karahitaylar geçtiğim kimi dağlık bölgelerde yaşıyorlardı.[7]

(2) Bu dağların arasındaki bir yaylada güçlü bir çoban olan bir Nasturi yaşıyordu; bu kişi Nasturi Hıristiyanlar olan, Nayman denilen bir halkın hükümdarıydı.[8] Coir Han ölünce bu Nasturi kendisini kral ilan etti. Nasturiler ona Kral John diyorlardı[9] ve onun hakkında söylediklerinin yalnızca onda biri doğruydu. Çünkü buralardan gelen Nasturilerin âdeti budur: yoktan büyük söylentiler yaratırlar. Bunun sonucu Sartak'ın, ayrıca Mengü Han ile Keu Han'ın, diğer halklara göre Hıristiyanlara daha büyük saygı gösterdikleri için, Hıristiyan olduğu dedikodusunu yaymışlardır. Ama gerçek, onların Hıristiyan olmadıklarıdır.[10] Kral John hakkındaki etkileyici haberler bu şekilde yayılmıştı ve ben bizzat onun otlaklarından geçtiğimde, birkaç Nasturi dışında kimse onun hakkında bir şey bilmiyordu. Peder André'nin sarayını [*curia*] ziyaret ettiği Keu Han, benim de dönüşte geçtiğim bu otlaklarda yaşardı.[11]

(3) Bu John'un aynı şekilde güçlü bir çoban olan, Unc adında bir kardeşi vardı:[12] Unc Karahitay dağlarının ötesinde, kardeşinden üç haftalık

7 Bkz. aşağıda s. 158-159.

8 Naymanlar adları Moğolca olan (*naiman*, "sekiz") bir Türk halkıydı ve Cengiz Han'a yenilgilerinden önce Kobdo bölgesi ile buradan yukarı İrtiş ve yukarı Selenga'ya uzanan topraklarda yaşıyorlardı: bkz. Pelliot ve Hambis, *Campagnes*, s. 215-21, 299-311; S. Murayama, "Sind die Naiman Türken oder Mongolen, " *CAJ*, IV (1959), 188-98. Carpini [IX, 27 (Van den Wyngaert, s. 115; Dawson, s. 60)] onları pagan olarak tanımlar, ama Cüveyni'de [I, 48 (çev. Boyle, s. 64)] "çoğunlukla Hıristiyan" oldukları söylenir. Polonyalı Benedict (Van den Wyngaert, s. 139; Dawson, s. 81) Naymanların bir zamanlar Moğolların beyleri olduklarına inanır.

9 Batı efsanelerindeki "Rahip Yohannes" – onun hakkında bkz. Giriş, s. 21-22. Odoric [XXXII, 1 (Van den Wyngaert, s. 483; Yule, *Cathay*², II, 244-5)] Ruysbroeckli Willem'in Nasturi abartması ifadesini tekrarlar.

10 Kağanların Hıristiyanlığı iddiası için bkz. Giriş, s. 40-41; Sartak için bkz. aşağıda s. 138 n.1.

11 Bkz. aşağıda s. 178, 179-181. Güyük'e babasından kalan topraklar Emil ve Kobuk bölgesinde, Tarbagatay sıradağlarının güney yamaçlarında bulunuyordu: Cüveyni, I, 31, 191-2, 217 (çev. Boyle, s. 43, 236, 262); Reşideddin'de [II, ed. Blocher, s. 4 ve II, i, ed. Alizade, s. 9) görülen okuyuşlar hatalıdır, karş. Blocher, s. 251 (çev. Boyle, *Successors*, s. 19, 185); Pelliot, *Papauté*, s. 206-7 ve n.2.

12 Bu kişi Ong Han'dır; Cengiz Han'ın önce hamisi, sonra düşmanı olan Kereyit ya da Kerait hanı olan Togril (ö. 1203) bu unvanla tanınırdı. Ad, Çin imparatorunun, Pelliot'nun (*Polo*, s. 291) 1196 olarak belirlediği bir tarihte ona verdiği *wang* ("kral") unvanından türemiştir (bkz. Giriş, s. 26). İki hükümdar arasındaki işbirliği ve daha sonra, Ong Han'ın 1203'te devrilmesiyle son bulan düşmanlık için bkz. Saunders, *The history of the Mongol conquests*, s. 48-52; Morgan, *The Mongols*, s. 60-1. Ong Han da daha sonraları Rahip Yohannes ile özdeşleştirilmişti: bkz. F. Zarncke, "Der Priester Johannes," *Abhandlungen der phil.-hist. Classe der kgl. Sachs. Gesellschaft der Wissenschaften*, VIII (1883), 90-2.

yol mesafesinde bir yerde yaşardı. Karakurum[13] adlı küçük bir kasabanın [*villula*] beyiydi ve Nasturi Hıristiyan olan Crit ve Merkit diye bilinen bir ulusa egemendi.[14] Ama onların bu beyi Hıristiyan dinini terk etti ve putlara taptı,[15] tümü de sihirle şeytan çağıran ve büyücülük yapan putperest kadınları yanından ayırmadı.

(4) Onun otlaklarının on ya da onbeş günlük yol ötesinde, Moğolların otlakları vardı; bunlar ne hükümdarları, ne de bu kesimlerde herkesin düşkün olduğu büyücülük ve şamanizm dışında bir dinleri olan yoksul bir halktı. Moğolların yakınında, Tatarlar diye bilinen bir diğer yoksul aşiret vardı.[16] Kral John varis bırakmadan öldü ve kardeşi Unc takdis edildi [*ditatus*][17] ve kendini Han ilan ettirdi; onun sığır ve koyun sürüleri Moğolların sınırına kadar sürülürdü. Bu tarihte Moğol aşiretindeki Cengiz adlı bir demirci,[18] Unc Han'ın hayvanlarından çalabildiği kadar çalardı; öyle ki

13 Karakurum (Türkçe kara ile kurum, "kaya parçası"ndan) Çinlilerce Houo-lin ya da Ho-lin (bazen Ha-la Ho-lin) olarak bilinirdi ve yukarı Orhun ırmağında konumlanmıştı; Rockhill'in verdiği etimoloji (Rubruck, s. 220 n.2) yanlıştır. Metinde ad kimi kez Caracarum, kim kez Caracorum olarak verilmektedir. Karakurum'un Moğol "başkenti" olarak gelişmesi için bkz. Giriş, s. 36. Ruysbroeckli Willem'in kentin büyüklüğü hakkındaki eleştirileri için bkz. aşağıda s. 231; diğer bibliyografya için: *age* n.1.

14 Merkitler Baykal Gölünü'nün güneyinde, Selenga ırmağının alt kesimlerinde yaşayan bir orman aşiretiydi: bkz. Pelliot ve Hambis, *Campagnes*, s. 227-8; Juwayni, çev. Boyle, s. 63 n.7. Ong Han hiçbir zaman Merkitlerin hükümdarı olmamıştı, ama Ruysbroeckli Willem'in *Crit*'inin Orhun ve Tula ırmakları boyunca yaşayan Kereyitler (Keraitler) olduğu anlaşılmaktadır: bkz. *Campagnes*, s. 207-9; D.M. Dunlop, "The Karaits of Eastern, Asia," *BSOAS*, XI, 1943-6), 276-89. Kereyitler, Bar Hebraeus'a göre, Merkitlerden farklı olarak Hıristiyandılar. Risch (s. 113 n.14) *Crit*'in, Carpini'nin [V, 3 ve VII, 9 (Van den Wyngaert, s. 52-3, 88-9; Dawson, s. 39, 41)] Merkitlerden farklı olarak listelediği *Mecrit* halkıyla aynı olduğunu öne sürer. Bu çok olasıdır, ancak Reşideddin, Uyguristan'ın kuzeyindeki dağlık bölgede yaşayan Bekrinler için alternatif bir ad olarak *Mekrin*'i verir [I, i, ed. Romaskevich vd., s. 204, 343 (çev. Khetagurov, *Sbornik letopisei*, I, i, 114, 149)]. Ayrıca bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 29-33: yazar Ruysbroeckli Willem'in Merkitleri Hıristiyan olarak nitelerken onları, Süryani yazarlar tarafından Hıristiyan olarak belirlenen Mekrin/Bekrinler ile karıştırdığını öne sürer.

15 Bu ayrıntı Ong Han ile, Cengiz Han'ın bir diğer düşmanı olan Nayman prensi Küçülüg'ün karıştırıldığı fikrini vermektedir; Küçülüg'ün Gürhan'ın kızıyla evlenip, sonra yak. 1211'de Karahitay tahtını el geçirdiği tarihlerde Budizm'e döndüğü bilinmektedir: Giriş, s. 28, 40; Juwayni, I, 48 (çev. Boyle, s. 64 ve n.11). Gariptir ki, Bar Hebraeus Ong Han hakkında benzer ayrıntılar vermekte, onun bir Karahitay prensesi ile evlendiğini, Hıristiyan dinini terk ettiğini ve yabancı putlara taptığını iddia etmektedir (çev. Budge, I, 352-3). Kaynağı bilinmemektedir, ama Cüveyni olmadığı kesindir.

16 Tatarlar aşağı Kerülen'de, Büyür Nor ve Külün (Kölen) Nor'un yakınlarında yaşarlardı: bkz. Pelliot ve Hambis, *Campagnes*, s. 2-9.

17 Sözcük çeşitli biçimlerde çevrilmiştir. Rockhill, Rubruck, s. 114'te "getirildi," Dawson, s. 122-3'te "zenginleşti"; Kappler, s. 124'te "succeda" [başardı].

18 Cengiz Han unvanı için bkz. Pelliot, Polo, s. 296-303; Ratchevsky, *Činggis-Khan*, s. 82-3'te n.2. Moğol biçimi Türkçe *tengiz*'den ("deniz") türemiş ve onun gibi "evrensel" öneme sahip olmuş olabilir; bu-

Unc'un çobanları onu efendilerine şikâyet ettiler. Bunun üzerine Unc bir ordu toplayarak, Cengiz'i aramak için Moğol topraklarını işgal etti; Cengiz Tatarların arasında kaçtı ve orada saklandı. Unc sonra Moğolları ve Tatarları yağmalayarak geri çekildi.[19]

(5) Cengiz bunun üzerine Tatarlara ve Moğollara hitap ederek, "Bir liderimiz olmadığı için komşularımız bizi eziyor," dedi. Tatarlar ve Moğollar da onu reisleri ve komutanları yaptılar; Cengiz gizlice bir ordu toplayarak Unc'a saldırdı ve onu yendi, Unc Cataia'ya kaçtı.[20] Kızı bu savaşta esir alındı; Cengiz onu oğullarından birine eş olarak verdi; kızın ondan olan çocuğu Mengü halen hükümdardır.[21]

(6) Cengiz bundan sonra Tatarları her yöne göndermeye başladı ve adları böyle yayıldı, çünkü her tarafta insanlar, "Bakın, Tatarlar geliyor," diye bağırıyorlardı. Ama sık sık savaştıkları için şimdi neredeyse tümüyle yok olmuşlardır; Moğollar işte bundan dolayı bugünlerde onların adını

nu Güyük'ün IV. Innocentius'a mektubunda görülen, daha sonra da Dalai Lama unvanında yer alan *dalai* terimiyle karşılaştırabiliriz. Fatihin özel adı Temuçin'di; Pelliot (*Polo*, s. 289-90) bunun *temürçi* ("demirci") ile aynı anlamda olabileceğini önermiştir, çünkü iki sözcük de temür ("demir") ile bağlantılıdır. Uzakdoğu kaynaklarına göre Temuçin'e bu ad, doğumu babası Yesügey'in bir Tatar aşiret reisi olan Temuçin Üge'ye karşı zaferiyle aynı tarihe düştüğü için verilmişti: *Secret History of the Mongols*, § 59, çev. F.W. Cleaves (Cambridge, Mass., 1982), s. 14; çev. Igor de Rachewiltz, böl. 1, *PFEH*, IV (Eylül 1971), 129, Pelliot ve Hambis, *Campagnes*, s. 1; *Yüan Shih*, böl. 1, çev. F.E.A. Krause, *Cingis Han. Die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen* (Heidelberg, 1922), s. 11. Cengiz Han'ın asıl mesleğinin demircilik olduğu geleneği (ayrıca bkz. aşağıda s. 248) kuşkusuz yanlıştır; bu aynı zamanda Hayton'da da görülür: *La Flor des Estoires de la Terre d'Orient*, III, i, ed. *RHC* içinde. *Documents Armeniens*, II (Paris, 1906), Fransızca metin s. 148, Latince metin s. 258 ve İbn Battuta'da, çev. Gibb, s. 551.

19 Bu ayrıntıların, Cengiz Han'ın erken dönemi için en tam kaynaklar olan *Secret History* ve Reşideddin'in aktardığı olaylar ile hiçbir ilgisi yoktur.

20 Yani Cathay'a: bkz. s. 133-134'deki n.5. Ong Han aslında Çin yönünde kaçmamış, Nayman bölgesine sığınmış ve orada öldürülmüştür: Pelliot, "A propos des Comans," s. 175-8; Saunders, *The history of the Mongol conquests*, s. 52.

21 Bu, Cengiz Han'ın dördüncü oğlu Tuluy'un karısı Sorkoktani Begi'dir, Carpini'de *Sorocan* olarak geçer, V, 20 (Van den Wyngaert, s. 66; Dawson, s. 26): bkz. Pelliot, "Le vrai nom de Seroctan," *TP*, XXIX (1932), 43-53 ve yaşamının genel hatları için: M. Rossabi, "Khubilai Khan and the women in his family," W. Bauer (ed.), *Studia Sino Mongolica. Festschrift für Herbert Franke* (Wiesbaden, 1979) içinde, s. 158-66. Ruysbroeckli Willem'in gelmesinden kısa süre önce, Şubat-Mart 1252'de ölen bu prenses, Ong Han'ın değil, kardeşi Jagambu'nun kızıydı: bkz. *Secret History*, § 186, çev. Cleaves, s. 114 ve çev. de Rachewiltz, böl. 7, *PPEH*, XVIII (Eylül 1978), s. 43; Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 199, 264 (çev. Boyle, *Successors*, s. 159, 197). Ong Han'ın kızı olduğu geleneğine başka Batı kaynaklarında da rastlanır, örn. Ricoldo, XII, 12 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 120). Belki de bir tarihte Ong Han'ın kızı Cha'ur Begi ile Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuçi arasında bir evlilik düşünülmesi karışıklığa neden olmuştur: bkz. *Polo*, s. 303-4.

yok edip, kendilerininkini öne çıkarmaya çalışıyorlar. Onların aslen yaşadıkları ve Cengiz Han'ın konutunun [*curia*] halen bulunduğu yere Onankerule denir.[22] Ama ilk fetihlerinin çekirdeği Karakurum bölgesi olduğundan, burayı kraliyet konutu [*habent pro regali*] sayarlar ve hanlarını oranın yakınında seçerler.[23]

22 Yani, Onon ve Kerülen ırmakları bölgesi; *Secret History*'de verilen eski biçimler *Onan* (Ruysbroeckli Willem burada bunu tekrarlar) ve *Kelüren*'dir: bkz. N. Poppe, "On some geographic names in the Jami al-tawarix," *HJAS*, XIX (1956), 35-6. Baykal Gölü'nün güneyinde ve güneydoğusunda bulunan bu bölge için bkz. Pelliot, *Polo*, s. 330, *Recherches*, s. 104.
23 Kanıtlar bunu doğrulamamaktadır: bkz. Ek IV.

On Sekizinci Bölüm

RUSLAR, ALANLAR VE HAZAR DENİZİ

(1) Sartak'ın İsa'ya inanıp inanmadığını bilmiyorum. Bildiğim, kendisine Hıristiyan denmesini istemediğidir: aslında benim izlenimim daha çok Hıristiyanlar ile dalga geçtiğidir.[1] Sartak Hıristiyanların –Rusların, Blacların,[2] Küçük Bulgaristanlı Bulgarların,[3] Soldaia halkının,[4] Kerkislerin[5] ve Alanların– geçtiği yol üzerindedir; babasının sarayına giden herkes onu ziyaret eder ve ona armağanlar götürür, bunun sonucu onları daha sıcak karşılar.[6] Ancak Sarakenler gelirken daha çok şey getirirlerse, onların daha çabuk gitmelerine izin verilir. Çevresinde tahtaya vuran[7] ve şarkı söyleyerek ibadet eden Nasturi papazlar vardır.

(2) Berca adlı, Batu'nun kardeşi olan bir diğer adam vardır, otlakları Demir Kapı'ya doğrudur.[8] İran ve Türkiye'den gelen ve Batu'ya giden

1 Sartak'ın Hıristiyanlığını aslında hem Müslüman hem de doğu Hıristiyan yazarlar doğrularlar: bkz. Juwayni, I, 223 (çev. Boyle, s. 268); Jüzjani, II, 217 (çev. Raverty, s. 1291); Kirakos Ganjakeçi, çev. Khanlarian, s. 219, 223, 226; Vardan Arawelçi, çev. Dulaurier, s. 291, onu kendi ırkından birçok kişiyi dine kazanan "kusursuz Hıristiyan" olarak tanımlar; A.G. Galstian, *Armianskie istochniki o mongolakh* (Moskova, 1962), s. 27 ve s. 110'daki referanslar (n.35); Bar Hebraeus (çev. Budge, I, 398) onun diyakoz olduğunu söyler. Papa IV Innocentius'a 1254'te onun vaftiz olduğu bilgisi verilmişti: Lupprian, *Die Beziehungen der Papste*, s. 209-12. genel olarak bkz. Giriş, s. 37, 40-41.

2 Vlaklar: bkz. yukarda s. 81 ve n.24.

3 age, n.25 ve 26.

4 Dauvillier'nin ("Byzantins d'Asie centrale," s. 67-9) *gens Soldainorum*'u "Sogdiyalılar" diye açıklaması, burada sayılan tüm diğer halkların Kafkas bölgesinde ya da onun batısında bulundukları, oysa Sogdiyalıların (yani Ortodoks Harezmlilerin: bkz. *Recherches*, s. 117-23 ve aşağıda s. 159 n.24) çok daha doğuda, Orta Asya'da yaşadıkları dikkate alındığında, inandırıcı değildir.

5 Bunlar ancak yukarda s. 125 ve n.8'te değinilen Çerkesler olabilir.

6 Sartak'ın yak. 1247'den sonra Rus prenslerinin denetimiyle görevlendirildiği anlaşılmaktadır: T.T. Allsen, "Mongol census taking in Rus', 1245-1275," *Harvard Ukranian Studies*, V (1981), 40 ve n.27 ve yazarın *Mongol imperialism*'i, s. 136-8.

7 Bu Ortodoks (tahtadan yapılmışsa) *semantron*'u ya da (demir bir tabakaysa) *sideroun*'udur; dindarları ayini dinlemeye çağırmak için buna bir çekiçle vurulur, böylece tahta Batı'da kilise çanlarının gördüğü işlevi görürdü; buna Süryanicede *naqôšâ*, Arapçada *nāqūs* denirdi. Bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 71, 156. İmparatorun ya da prenslerin çadırları önünde tahtaya vurulduğuna başka kaynaklarda da değinilir: Carpini, IX, 43 (Van den Wyngaert, s. 125; Dawson, s. 68) Güyük'ün sarayında; Rashid al-Din, III, ed. Alizade ve çev. Arends, metin s. 7, çev. s. 16, Hülagu'nun karısı Dokuz Hatun'un çadırında; aynı yerde Vardan s. 290 ve Grigor of Akner, çev. Blake ve Frye, s. 341; Bar Hebraeus, I, 505, İlhanlı Baydu'nun çadırında; Budge, *The monks of Kublai Khan*, s. 198.

8 Berke (ö. 1267); Marco Polo'da *Berca*; Cuçi'nin daha sonra, Ulakçı'nın ardından Altın Orda hanı ola-

tüm Sarakenlerin yolu üstündedir; bunlar onun kampından geçer, ona armağanlar getirirler. Kendisini Saraken gibi gösterir [*facit se sarracenum*][9] ve karargâhında domuz yenmesine izin vermez. Ancak dönüşümüz sırasında Batu ona bu yerden doğuya, Etilia'nın ötesine gitme emri vermişti: Saraken heyetlerin kendisini [Berke'yi] ziyaret etmesini istemiyordu, çünkü bunu çıkarlarına zararlı olarak görüyordu [*quia videbatur sibi dampnosum*].[10] Sartak'ın karargâhında kaldığımız dört gün boyunca bize bir kere bile yiyecek verilmedi ve yalnızca bir keresinde biraz *comos* sağlandı.

(3) Sartak ile babası arasındaki yolculuğu büyük korku içinde yaptık. Çünkü onların çok sayıdaki Rus, Macar ve Alan köleleri, yirmi-otuz kişilik gruplar haline gelip, geceleri kaçarlar. Bunların ok ve yayları vardır ve karanlıkta karşılaştıkları herkesi öldürürler. Gündüz saklanırlar ve binekleri yorulunca, gece bir otlaktaki at sürüsüne yönelip, atlarını değiştirirler; yanlarına da ihtiyaç doğduğunda yemek için bir veya iki at alırlar. Bu nedenle rehberimiz onlardan biriyle karşılaşmaktan çok korkuyordu.[11] Bu yolculukta, eğer yanımızda az miktarda bisküvi bulunmasaydı, açlıktan ölebilirdik.

(4) Seine'in dört misli genişlikte ve son derece derin, devasa bir ırmak olan Etilia'ya eriştik. Irmak kuzeydeki Büyük Bulgarıstan'dan doğar[12]

cak küçük oğullarından biri (yukarda s. 126 n.1): bkz. Pelliot, *Polo*, s. 92-5 ve *Horde d'Or*, s. 45-51; Spuler, *Die Goldene Horde*², s. 33-52; W. Barthold/J.A. Boyle, "Berke," *EI2*. *Yuan Shih*'de 1252'de kendisine *Chüerh-chi* (*Kürji*, yani Gürcistan) bölgesinin verildiğini doğrulanır: Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 20. İsim muhtemelen Moğolcadır (*berke*, "zor"): ayrıca bkz. Cleaves, "The Mongolian names," s. 416-17. Baybars'ın yak. 1263'te ona gönderdiği heyetin raporunda Berke'nin görünümünün bir betimlemesi vardır: Blochet, *Moufazzal*, s. 118-19 (bölümün çev. Pelliot, *Polo* içinde, s. 93-4).

9 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 117) çevirdiği gibi (ayrıca karş. Kappler, s. 126, "s'est fait") "olmuştu" değil; bu durumda *factus est* olacaktı. Dawson, s. 124'te "taklidi yapar" ile doğruya daha yakındır, ama bu da biraz fazla güçlüdür. Müslüman yazarlar Berke'nin bu dini benimsemesini samimi olarak algılarlar: J. Richard, "La conversion de Berke et les debuts de l'islamisation de la Horde d'Or," *Revue des Etudes Islamiques*, XXXV (1967), 173-84 (yazarın *Orient et Occident* kitabında yeniden basım).

10 Risch (s. 118 n.4) Batu'nun, kardeşinin Müslümanları kayırmasına hoş bakmadığını varsaymıştı, ama Pelliot (*Recherches*, s. 104) bu kızgınlığın daha olası nedeni olarak, armağanların ona değil, Berke'ye gitmesini önermiştir; ayrıca bkz. Richard, "La conversion de Berke," s. 175-6.

11 Polonya ile Moğol karargâhları arasındaki yollarda "Ruthenialı"ların ["Rusların"] faaliyetleri için karş. Carpini, IX, 10 (Van den Wyngaert, s. 106; Dawson, s. 54). Daha önceki yorumcular, örn. Matrod (s. 359) ve Van den Wyngaert (s. 210 n.1) çapulcu tehlikesiyle ilgili Carpini'den bir bölüme [IX, 4 (Van den Wyngaert, s. 103-4; Dawson, s. 52)] dikkat çekmişlerdir. Ama bu durumdaki bölge çok daha batıda, Haliç-Volyn ile Kiev arasındaydı; üstelik yağmacıların "Ruthenialı" değil, Litvanyalılar olduğu anlaşılmaktadır: bkz. Van den Wyngaert, s. 103, S elyazmasının değişik bir okuyuşu ve Dawson, s. 52 n.1.

12 Bkz. yukarda s. 1124 n.5.

ve güneye doğru akarak, bugünlerde kıyısında konumlanmış bir İran kenti nedeniyle Siroan Denizi[13] denilen bir göle ya da denize dökülür; ama Isidorus buna Hazar Denizi[14] der. Güneyinde Hazar sıradağları[15] ve doğusunda, Hazar dağlarıyla birleşen Mulihet (yani Haşhaşi'lerin)[16] dağları bulunur. Bunun kuzeyinde halen Tatarlar oturduğu, ama eskiden Cangle[17] diye bilinen Kumanların yaşadığı çorak alanlar vardır: işte bu yönden gelen Etilia yazları Mısır'daki Nil gibi taşar [*crescit*]. Batı tarafta Alanların, Lesgilerin dağlarına, Demir Kapı'ya ve Gürcülerin dağlarına bakar.

(5) Böylece bu denizin üç tarafı dağlarla çevrilmiştir, ama kuzey kıyısı bir ovaya açılır. Peder André bunun güney ve doğu olmak üzere iki kenarında yolculuk yapmıştı, ben ise diğer iki kenarından gittim: Batu'dan Mengü Han'a giderken ve dönerken kuzeyden, Batu'dan Suriye'ye geri giderken batıdan. İnsan denizin çevresini dört ayda dolaşabilir. Isidorus'un,

13 Metindeki *Sircan* yerine, C elyazmasındaki okuyuşu benimsedik; Rockhill'in "Sirsan"ı da (*Rubruck*, s. 118) uygun değildir. Risch'in fark ettiği gibi (s. 118-19'de n.7) bu, Kafkaslar'ın güney burunları ile Kur Irmağı arasındaki Şirvan bölgesidir; ancak bu isimde bir kent yoktur, başkent Şamakhi'dir (bkz. aşağıda s. 172 ve n.23). Simon of Saint Quentin'de [s. 59 (Vincent of Beauvais, XXXI, 97)] Hazar için benzer bir tanımlama bulunur: *mare Servanicum*. Arapça ve Farsça kaynaklarda buna Hazar (günümüz Farsçasında da *Bahr-i Hazer*) ya da Abaskun Denizi denir: bkz. D.M. Dunlop, "Bahr al-Khazar," *EI2*; Pelliot, *Polo*, s. 61-2 ve *Recherches*, s. 104-6.

14 Isidore, *Etymologiae*, XIII, xv, 2 ve xvii, 1 (*PL*, LXXXII, süt. 484,486).

15 Ruysbroeckli Willem belli ki Elburz sıradağlarının batı kesimine değinmektedir.

16 Metindeki *Muliech* yerine, D ve S elyazmalarındaki okuyuşu benimsedik. Rockhill'de verilen biçim de (*Rubruck*, s. 118 ve n.3) doğru imlaya daha yakındır: ayrıca bkz. aşağıda s. 232 ve n.8 (*Mulibet*). Bu, Arapça-Farsça'da Haşhaşiler için kullanılan *mülhid* ("imansız" – çoğ. *melahide*) sözcüğüdür: bkz. Pelliot, *Polo*, s. 785-7; *Recherches*, s. 106; B. Lewis, "The significance of heresy in the history of Islam," yazarın *Islam in history* (Londra, 1973) yapıtı içinde, s. 230. Haşhaşiler 1094'te Mısır'daki olaylar nedeniyle İsmaililerden ayrılan Nizari mezhebindendiler ve Elburz dağlarındaki Alamut'u kendilerine merkez yapmışlardı. Kuzey İran'daki yönetimlerine 1256'da, Hülagu'nun komutasındaki Moğollarca son verilecek, mezhebin Suriye kolu ise 1272/3'te Memluk Sultanı Baybars tarafından yok edilecekti. Bkz. M.G.S. Hodgson, "The Isma'ili state," *CHI*, V'te böl. 5 ve yazarın *The order of Assassins* yapıtı (The Hague, 1955); B. Lewis, *The Assassins: A radical sect in Islam* (Londra, 1967).

17 Kangliler; Carpini'de onlara *Cangitae* biçimiyle rastlanır, IX, 22-3 (Van den Wyngaert, s. 112-13; Dawson, s. 58-9); C.E. Bosworth, "Kanghli," *EI2*. Polonyalı Benedict'e göre (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 81) bölgeleri Ural ırmağının doğusundan başlıyordu, ama Ruysbroeckli Willem'in tanıklığından (aşağıda s. 148) ayrıca Ural ile Volga arasındaki kesimi de işgal ettikleri görülmektedir: ayrıca bkz. Juwayni, II, 101 (çev. Boyle, s. 370): tarihçi onların Karakum çölündeki topraklarını (karş. Boyle, s. 89 n.9) Aral Denizi'nin kuzey ve kuzeydoğusunda konumlandırır. Bu bölgenin Moğollarca fethi için bkz. Allsen, "Prelude to Western campaigns," s. 5-24. Kangli, Kıpçak ve Kumanlar ilişkisi hakkındaki tartışmalı sorun için bkz. Pelliot ve Hambis, *Campagnes*, s. 95-116; Minorsky, *Hudud*², s. 304-10.

bunun Okyanus'tan içeri uzanan bir körfez olduğu ifadesi[18] doğru değildir: deniz tümüyle karalarla kuşatılmış olup, hiçbir noktada Okyanus'la temas etmez.[19]

18 Isidore, *Etymologiae*, XIII, xv, 2 ve xvii, " (*PL.* LXXXII, süt. 484-486).
19 Hazar'ın bir iç deniz olduğunu Herodotus biliyordu (I, 203), ama Pliny (VI, xv, 36-7) ile Strabo'nun (II, v, 14) aksine görüşleri çok dirençli çıkmıştı: bkz. Bridges' n.1, Bacon'da, I, 365; diğer referanslar için Rockhill, *Rubruck*, s. 119 n.2 ve Risch, s. 120 n.12.

On Dokuzuncu Bölüm

BATU'NUN SARAYI VE ONLARI KARŞILAMA BİÇİMİ

(1) Bu denizin, İskender'in Demir Kapısı ile Alanların dağlarının yer aldığı batı kıyılarından, Kuzey Denizine ve Tanais'in doğduğu[1] Maeotis bataklıklarına kadar bütün bölge, Albania [Arnavutluk] olarak bilinirdi.[2] Isidorus bu ülkeye ilişkin olarak, burada boğalara saldıracak ve aslan öldürecek kadar büyük ve yırtıcı köpekler olduğunu söyler. Benim dinlediğim öykülerden öğrendiğim kadarıyla doğru olan, Kuzey Okyanusuna doğru, büyüklükleri ve güçleri nedeniyle arabaları çekmek için, öküz gibi köpeklerin kullanıldığıdır.[3]

(2) Etilia'ya ulaştığımız noktada Tatarların yeni kurduğu bir yerleşim [*casale*] vardır;[4] burasının Rus ve Saraken karışık halkı, heyetleri ırmaktan Batu'nun sarayına götürüp getirirler, çünkü Batu doğuda, öte yakadadır. Yazın ırmağın yukarısına doğru göç ettiğinde, bizim ulaştığımız noktadan öteye gitmez ve o zaman ırmağın aşağısına doğru geriye gider. Tüm diğerleri gibi o da Ocak ile Ağustos arasında yukarıya, soğuk bölgelere çıkar, Ağustos'ta geri dönmeye başlar.

(3) Böylece tekneyle köyden onun karargâhına yelken açtık. O mevkiden kuzeydeki Büyük Bulgaristan kentlerine yolculuk beş gün sürer; Muhammed'in dinini oraya hangi şeytanın götürdüğünü merak ediyorum. Çünkü insanın İran'ı terk ettiği Demir Kapı'dan, Etilia boyunca Bulgaris-

1 Bkz. yukarda s. 122 ve n.10.

2 Isidore, *Etymologiae*, XIV, iii, 34 (*PL*, LXXXII, süt. 501); köpekler efsanesinin alındığı bölüm de bu yapıttandır; burada *Solinus, Collectanea rerum memorabilium*'dan aktarılmaktadır (ed. T. Mommsen, Berlin, 1958, s. 83; Rockhill, *Rubruck*, s. 120 n.1.

3 Gerek Hıristiyan, gerekse Müslüman başka yazarlar da bundan söz ederler: Marco Polo, çev. Ricci, s. 386; M. Bihl ve A.C. Moule, "Tria nova documentia de missionibus Fr. Min. Tartariae Aquilonaris," *AFH*, XVII (1924), 68'de *Sibur* ülkesinde (Batı Sibirya) her araba için dört köpek kullanıldığı öne sürülür; V. Minorsky, *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India* (Londra, 1942 [bundan böyle *Marvazī*], s. 30; İbn Battuta, çev. Gibb, s. 491 ("Land of Darkness" içinde); Schiltberger, s. 35.

4 Rockhill (*Rubruck*, s. 120-1'de n.2) burayı Saratov'un 6 mil güneyinde Ukek (Polo'da *Ucaca*) olarak belirlemiştir; doğru imla Ugek için bkz. Pelliot, *Polo*, s. 798.

tan'a kadar çıkarak, bu vahşi toprakları geçmek, otuz günden fazla sürer; buralarda hiç kent yoktur, yalnızca Etilia'nın denize aktığı yer yakınında birkaç köy vardır. Gene de bu Bulgarlar Sarakenlerin en kötü türüdür ve Muhammed'in dinine herkesten fazla bağlıdırlar.[5]

(4) Batu'nun karargâhını gördüğümde, huşu içinde kaldım. Batu'nun kendi konutu, uzunlamasına yayılmış ve üç ya da dört fersah boyunca her yönde insanlar bulunan büyük bir kent görüntüsündeydi.[6] Ve İsrail halkının her ferdinin çadırını tapınağın hangi tarafında kuracağını bilmesi gibi,[7] bu insanlar da evlerini arabadan indirdikleri zaman konutun [*curia*] hangi tarafına konumlanacaklarını bilirler. Bu nedenle saray onların dillerinde"orta," anlamına gelen *orda* olarak adlandırılır,[8] çünkü saray her zaman adamlarının ortasında yer alır; ama hiç kimse tam güneyde konumlanmaz, çünkü konutun kapıları bu yöne açılır.[9] Ama, konutun tam önünde ya da karşısına gelmemeleri koşuluyla, sağa ve sola doğru, arazinin dayattığı sınırlamalar içinde, istedikleri kadar yayılırlar.

(5) İlk önce, bize hiç yemek vermeyen bir Saraken'in yanına götürüldük. Ertesi gün bizi saraya getirdiler. Konutu orada toplanan sayıda kadın ve erkeği alamayacağı için, Batu büyük bir köşk yaptırtmıştı. Rehberimiz bizi Batu emredinceye kadar hiç konuşmamamız, o zaman da kısa konuşmamız konusunda uyardı. Ayrıca sizin onlara hiç elçi gönderip göndermediğiniz sordu. Ben de ona Keu Han'a birisini gönderdiğinizi,[10] ama eğer Hıristiyan olduklarına inanmasaydınız ona elçiler, Sartak'a da mektup göndermeyeceğinizi, çünkü sizin bir şekilde gözünüz korkutularak bunları gön-

5 İslam'ın 10. yüzyıl başlarında ya da daha önceki bir tarihte Büyük Bulgaristan'a girişi için bkz. I. Hrbek, "Bulghar," *EI2*, I, 1306-7; A. Zeki Velidi Togan, *Ibn Fadlan's Reisebericht* (Leipzig, 1939), giriş.

6 Fersah için bkz. Ch. Ducange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, yeni baskı Leopold Favre (Londra ve Niort, 1884-7), V, 73, madde "leuca": uzunluk belli ölçüde değşiyordu, ama genelde 1500 adıma eşit olarak verilirdi. Ruysbroeckli Willem burada bir Moğol prensinin karargâhınının kabaca büyüklüğü hakkında önemli bir tanıklıkta bulunmaktadır.

7 İncil, Sayılar, I, 52 ve II.

8 Buradaki Türkçe *orta* ile *orda/ordu* – Moğolca *ordo* ("ev," "kamp") karışıklığı için bkz. Pelliot, Bratianu incelemesi, *TP* içinde, XXVII (1930), 208-9; Clark, s. 187; Doerfer, II, 32-9.

9 Bkz. s. 88 ve n.7.

10 Kıbrıs'tan Ocak 1249'da Elçigidey'in heyetiyle birlikte ayrılan Longjumeaulu André'nin heyetine değinilmektedir. Güyük bir önceki Nisan ayında ölmüştü ve heyeti dul eşi Oğul Kaymış kabul etmişti. Bkz. Giriş, s. 51-52.

dermediğinizi, tersine Hıristiyan olduklarını duyduğunuzda onları kutlamak için bunu yaptığınızı söyledim. Sonra adam bizi köşkün önüne götürdü ve onlar için konutun eşiğini temsil eden çadır iplerine dokunmamamız için uyarıldık.[11] Orada cübbelerimiz sırtımızda, ama başımız açık, yalınayak durduk; onlar için eğlenceli bir manzaraydı bu. Rahip John Policarpo oraya gitmişti, ama Papa'nın elçisi olduğundan aşağılanmamak için, giysisini ona göre uyarlamıştı [*mutaverat habitum*],[12]

(6) Sonra çadırın tam ortasına getirildik, ama elçiler için genel bir uygulama olan diz çökmek gibi bir saygı gösterisinde bulunmamız istenmedi. [Batu'nun] önünde *Miserere mei Deus* duasını okumaya yetecek kadar bir süre durduk;[13] bu süre boyunca herkes tam sessizlik içindeydi. Batu bir divan gibi derin ve geniş, tümüyle altın kaplı, önünde üç basamak olan bir tahta oturmuştu ve yanında karılarından biri vardı. Erkekler onun sağında, kadınlar solunda oturuyorlardı ve onların yanındaki yer kadınlarla değil –zaten oradaki kadınlar yalnızca Batu'nun karılarıydı– erkeklerle dolmuştu. Çadırın girişinde, üstünde *comos* ve değerli taşlarla bezenmiş, altın ve gümüşten büyük kadehler duran bir sıra vardı. Batu keskin bakışlarla bizi süzdü, biz de onu. Bana lord Beaumontlu Jean (Allah rahmet eylesin)[14] ile aynı yapıdaymış gibi geldi ve yüzü o sırada pençe pençeydi.

(7) Sonunda bana konuşmamı emretti, bunun üzerine rehberimiz bize diz çökmemizi ve başlamamızı söyledi. Ben, bir insanın önünde yapıl-

11 Bkz. yukarda s. 129 ve n.14.

12 Rockhill (*Rubruck*, s. xxvi-xxvii'de n.2 ve s. 38 n.1 ve 123 n.2) Carpini'nin kendi raporunda hiç yer almayan bu ayrıntının, yol arkadaşı Polonyalı Benedict'in raporunda bulunan bir olayı yansıttığını varsaymıştı. Ancak yazarın aslında söylediği Güyük'ün sarayında (şimdiki bağlamda olduğu gibi Batu'nun sarayında değil) rahiplerin cübbelerinin üzerine "brokar" giysiler giydikleridir (Van den Wyngaert, s. 139; Dawson, s. 82). Pelliot iki bölüm arasında herhangi bir ilişki olmadığına dikkati çekmişti, *Papaute*, s. 136 n.1. Pelliot (*Recherches*, s. 106-7) Ruysbroeckli Willem'in ifadesinin, Carpini'nin grubunun tüm gezileri sırasında hiçbir aşamada yalınayak ve başı açık görünmediklerinin inandırıcı bir kanıtı olduğu sonucuna varır.

13 Mezmurlar Kitabı L.

14 Kral Louis'nin, ona haçlı seferlerinde refakat eden ve Joinville'in birkaç kez sözünü ettiği mabeyincilerinden biri. Elimizde onun Dimyat 25 Haziran 1249 tarihli bir mektubu bulunmaktadır: bkz. Foulet, s. 18-20. Haziran 1251'de henüz hayattaydı: H.F. Delaborde vd. (ed.), *Layettes du Tresor de Chartes* (Paris, 1863-1909), no. 3948. Pelliot gibi (*Recherches*, s. 81 n.4) Ruysbroeckli Willem'in Mart 1253 dolaylarında Suriye'den ayrılmasından önce öldüğünü varsaymak zorunda değiliz: rahip onun ölümünü 1255'te Suriye'ye döndüğünde öğrenmiş olabilir. Çok sayıda yorumcu için bu noktada Jean Beaumont'un boyunun bilinmemesi büyük üzüntü kaynağı olmuştur.

dığı gibi tek dizimin üstüne çöktüm, ama Batu iki dizimle çökmemi işaret etti, ben de bunu mesele yapmayı istemeyip, çöktüm.[15] Sonra bana konuşmamı söyledi. Her iki dizimin üstünde olduğumdan, dua ediyor olabileceğimi düşündüm ve ilk sözcüklerimi bir duadan [*ab oratione*] seçtim: "Efendim, her iyi şeyin yaratıcısı olan, size bu dünya mallarını bahşeden Tanrı'ya, zamanla semavi şeyleri de ihsan etmesi için dua ediyoruz, çünkü onlar olmadan bu mallar hiçtir." Batu dikkatle dinlerken, ekledim: "Semavi şeylere Hıristiyan olmadan sahip olamayacağınıza emin olunuz. Çünkü Tanrı der ki, 'İnanan kişi vaftiz olacak ve kurtulacak, ama inanmayan lanetlenecektir.'" Bu sözler üstüne hafifçe gülümsedi ve diğer Moğollar bizi alayla alkışlamaya başladılar.[16] Tercümanım şaşırıp kalmıştı ve ona korkmamasını söylemek zorunda kaldım. Ortalık yeniden sessizleşince, "Oğlunuza, onun Hıristiyan olduğunu duyduğumuz için geldim," dedim, "ve ona efendim Fransa kralından bir mektup getirdim. O beni size gönderdi. Bunun nedenini biliyor olmalısınız."

(8) Sonra beni ayağa kaldırttı ve sizin, benim, meslektaşımın ve tercümanın adlarını sordu ve hepsini yazdırttı. Ayrıca sizin ülkenizi bir orduyla terk ettiğinizi işittiği için, kiminle savaştığınızı sordu.[17] "Kudüs'e, Tanrı'nın evine saygısızlık eden Sarakenlerle," diye yanıt verdim. Yeniden ona hiç elçi gönderip göndermediğinizi sordu. "Size," dedim, "asla." Sonra bizi oturttu ve bize içmek için sütünden verdirtti – birisinin kendi evlerinde onlarla birlikte *comos* içmesine çok önem veriyorlar. Ben oturup yere bakarken, bana başımı kaldırmamı söyledi, çünkü bize bir daha bakmak istiyordu – ama belki de aklından büyücülük geçiyordu, çünkü birisi onların huzurunda, üzgünmüş gibi başı eğik otururşa, özellikle de elini yanağına ya da çenesine dayarsa, bunu kötü bir işaret ya da kötülük habercisi olarak sayıyorlar.

15 Rahip ve keşişlerin ayrıcalığı olduğu anlaşılan uygulamaların tersine: bkz. yukarda s. 129 ve n.13.
16 Giacomo d'Iseo'nun anlattığı öykünün temelini bu kısa vaazın (İncil, Mark, XVI, 16) oluşturduğu anlaşılmaktadır: bkz. Ek V. Bezzola (s. 175 n. 320) kahkahalara Batu'nun (d'Iseo'nun aktardığı) yanıtının neden olduğunu önerir; Ruysbroeckli Willem bu yanıtı anlayamayacaktı.
17 Elçigidey'in mektubundaki, 1248 Mayıs'ına tekabül eden tarihe bakılırsa, Louis'nin Ortadoğu'ya seferinin bilgisi Moğolistan'a daha o aynı yılın Ağustos'unda Fransa'dan ayrılmadan ulaşmıştı: bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 155-8.

(9) Sonra oradan ayrıldık ve kısa bir süre sonra bize katılan rehberimiz, bizi kaldığımız yere götürürken bana şöyle dedi: "Kralımız size bu ülkede kalma izni verilmesini istiyor, ama Batu'nun Mengü Han'ın onayı olmadan bunu yapma yetkisi yok. Bunun için senin ve tercümanının Mengü Han'a gitmeniz gerekiyor. Meslektaşın ve diğer adam Sartak'ın sarayına geri giderek, sen dönünceye kadar orada bekleyecekler." Bunun üzerine tercüman Homo Dei artık yittiğini düşünerek inlemeye başladı, meslektaşım ise, "şahidim ol, senden ayrılmaktansa, başımı kesseler daha iyi," diyordu; ben de meslektaşım olmadan gidemeyeceğimi, üstelik iki hizmetkâra gerçekten ihtiyacımız olduğunu, birinin hastalanması halinde, ötekinin yalnız kalamayacağını söyledim. [Rehber] saraya geri gidip, bunları Batu'ya tekrarladı, o da şunu emretti: "İki rahiple tercümanın gitmelerine izin verin, kâtibi Sartak'a geri gönderin." Rehber geri gelip bize kararı söyledi; ben kâtibin de bizimle gelmesi için itiraza kalkışınca, "Hiçbir şey daha söyleme," dedi, "çünkü Batu kararını verdi ve ben bir daha saraya geri gitmeye cesaret edemem."

(10) Kâtip Gosset'nin bize verdiğiniz sadakadan[18] en fazla yirmi altı *yperpera*'sı vardı; bunun onunu kendisi ve çocuk[19] için o aldı, on altısını bizim için Homo Dei'ye verdi. Böyleçe gözyaşları içinde ayrıldık: o Sartak'a dönecek, biz orada kalacaktık. (11)[20] Kâtip Azize Meryem Yortusu arifesinde [14 Ağustos 1253] Sartak'ın karargâhına ulaşmış ve ertesi gün Nasturi rahipler Sartak'ın huzurunda bizim cübbelerimizi giymişler.

18 Bkz. s. 84 ve n.41.
19 Konstantinopolis'te satın alınan Nicholas: *age*.
20 Van den Wyngaert'in metninde XX. Bölüm I. paragrafı oluşturan bölümü buraya koyduk, çünkü bir sonra gelen paragrafa göre buraya daha uygun olduğunu düşündük.

Yirminci Bölüm

MENGÜ HAN'IN SARAYINA YOLCULUK

(2) Sonra bizi kalmak için başka bir yere götürdüler, bu kişi sözde bize kalacak yer, yiyecek ve at sağlayacaktı, ama ona verecek hiçbir şeyimiz olmadığından, her şeyi asık suratla yaptı. Batu ile birlikte, Etilia'dan aşağı doğru, at sırtında [*bigavimus*] beş hafta yol gittik. Zaman zaman meslektaşım o kadar acıkıyordu ki, bana, neredeyse ağlayarak, "Kendimi hiç yemek yememiş gibi hissediyorum," diyordu. Batu'nun maiyetine her zaman bir pazar [*forum*] eşlik eder, ama bu o kadar uzaktaydı ki, ulaşmamız olanaksızdı; üstelik at eksikliği nedeniyle yürümek zorunda kalıyorduk.

(3) Sonunda eskiden kâtip olan bazı Macarlar bizi buldular. Bunlardan biri hâlâ birçok şeyi ezberden söyleyebiliyordu ve diğer Macarlar ona rahip gibi davranıyor, cenaze törenlerini yönetmesi için onu çağırıyorlardı. Bir diğeri iyi bir dilbilgisi eğitimi almıştı, her söylediğimiz sözü anlıyor, ama cevap veremiyordu. Bunlar bizi rahatlatmak için ellerinden geleni yaptılar, içmemiz için *comos*, bazen de yememiz için et getirdiler. Bizden okumak için kitap istediklerinde verecek kitabım olmamasına çok üzüldüm, çünkü elimde sadece İncil ve dua kitabı vardı. Bunun üzerine onlara, "Bize parşömen [*cartas*] getirin," dedim, "ben de burada olduğumuz sürece size birşeyler yazarım." Öyle de yaptılar ve ben her ikisi için de Kutsal Meryem Saatleri duası ile cenaze duasını kopya ettim.

(4) Bir gün bizi Latince, "*Salvete domini*"[1] sözcükleriyle selamlayan bir Kuman yanımıza katıldı. Hayrete düşmüştüm ve selamına yanıt verdikten sonra bunu ona kimin öğrettiğini sordum. Bana bizim rahiplerimizce[2] Macaristan'da vaftiz edildiğini ve bunu onlardan öğrendiğini söyledi. Ayrı-

1 "Selam, efendilerim."

2 Fransiskenlerin Macaristan misyonları için (bunlardan 1219'daki birincisi tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış, 1234'teki daha başarılı bir ziyaret Macaristan piskoposluğunun kuruluşunu sağlamıştı): bkz. Moorman, s. 48, 68, 166-7; daha eski literatüre referanslar için: Van den Wyngaert, s. 217 n.1. Çok sayıda Kumanın Moğolların giderek artan baskısı nedeniyle yak. 1236-41 döneminde Macaristan'a kaçışlarından önce ve sonra Hıristiyanlaşması için bkz. Richard, *La papaute et les missions d'Orient*, s. 30-1.

ca Batu'nun kendisine bizim hakkımızda çok soru sorduğunu ve ona Tarikatımızın kurallarını [*condiciones*] anlattığını söyledi.

(5) Batu'yu, sık sık, maiyetiyle ata binerken gördüm – at bindiğinde her hanenin reisi ona eşlik ediyor. Tahminime göre, beş yüz kişi etmiyorlardı.

(6) Sonunda Kutsal Haçı Yüceltme yortusu dolaylarında [14 Eylül 1253] babası bin kişinin komutanı olan (bu onlarda önemli bir mevki) zengin bir Moğol bizi ziyaret etti.[3] "Ben sizi Mengü Han'a götüreceğim," dedi. "Bu dört aylık bir yolculuk ve orası öylesine soğuktur ki, kayalar ve ağaçlar dondan çatlarlar: acaba buna dayanabilecek misiniz?" "Umudum," diye yanıt verdim, "Tanrı'nın, diğer insanların dayanabildiklerine bizim de dayanmamıza yardımcı olacak gücündedir." Bunun üzerine, "Eğer dayanamazsanız, sizi yolda terk ederim," dedi. Onu tersledim: "Bu doğru olmaz, çünkü biz kendi isteğimizle gitmiyoruz, efendin tarafından gönderiliyoruz: dolayısıyla, sana emanet edilmiş olduğumuzdan, bizi terk etmemelisin." O zaman, "Her şey yolunda gidecek," dedi. Bundan sonra bize tüm giysilerimizi göstertti ve en az önemli gördüğü şeyleri saklaması için evsahibimize bıraktırdı. Ertesi gün her birimize kaba bir koyun postundan palto, aynı malzemeden pantalon, keçe bot –ya da bot biçiminde yapılmış, tozluklu kısa çizme– [*botas sive hosellos*[4] *secundum morem eorum cum soccis de filtro*] ve onların tarzında kürk şapka getirdiler.

(7) Kutsal Haçın Yükseltilmesinden sonraki gün [*secunda die post*][5] [15 Eylül] üçümüz, toplam iki yük beygiriyle yola çıktık ve Tüm Azizler yortusuna kadar [1 Kasım] sürekli doğuya gittik. Bütün bu bölgede –hatta daha da ötesinde– eskiden, Kumanlar ile bağlantılı olan Cangle'lar yaşardı.[6] Kuzeyimizde Büyük Bulgaristan, güneyimizde ise sözünü ettiğim Hazar Denizi vardı.

3 Moğol ordularındaki ondalık komuta zinciri Carpini [V, 22 ve VI, 2 (Van den Wyngaert, s. 68, 76-7; Dawson, s. 26, 32-3)] Juwayni [I, 23 (çev. Boyle, s. 31)] ve Marco Polo (çev. Ricci, s. 86-7) tarafından anlatılır. Sistem, Hitay/Liao ve Curçen/Chin de aralarında daha önceki bozkır fatihlerince kullanılmıştı: bkz. H. Desmond Martin, "The Mongol army," *JRAS* (1943), s. 53 vd. ve *The rise of Chingis Khan*, s. 21 vd; D.O. Morgan, "The Mongol armies in Persia," s. 88 ve *The Mongols*, s. 88-90; Ch'i-ch'ing Hsiao, *The military establishment of the Yüan dynasty* (Cambridge, Mass., 1978), s. 8-11.

4 Metindeki *botellos* yerine, C elyazmasındaki okuyuşu benimsedik; Pelliot, *Recherches*, s. 108'de *botellos*'un bir önceki *botas*'a benzerliği dolayısıyla dahil edildiğinden kuşkulanır.

5 Fiilen "sonraki ikinci gün;" bu kullanım için bkz. s. 86 n.48.

6 Bkz. yukarda s. 140 n. 17.

Yirmi Birinci Bölüm

İAGAC[1] IRMAĞI VE DEĞİŞİK BÖLGELER VE HALKLAR

(1) Etilia'dan öteye on iki gün gittikten sonra kuzeyden, Pascaturların[2] ülkesinden gelen ve sözünü ettiğim denize dökülen, Iagac adlı bir ırmağa geldik. Pascaturların dili Macarca ile aynıdır.[3] Bunlar çobandırlar, kentleri yoktur ve toprakları batıda Büyük Bulgaristan ile sınır komşusudur. Bu kuzey bölgelerinden geçilerek doğuya gidildiğinde, artık hiç kent yoktur, dolayısıyla bir kent olan son bölge Büyük Bulgaristan'dır.

(2) Daha sonra Macarlara ["Hungarians" – ÇN] dönüşen Hunların kökeni Pascaturların bu ülkesidir,[4] bu nedenle burası Büyük Macaristan'dır.[5] Isidorus onların korkunç atlarıyla, İskender'in Kafkasların sarp tepeleri arasındaki barikatlarını aştıklarını, bunun sonucunda Mısır'a kadar uzanan bir bölgenin onlara haraç verdiğini anlatır.[6] Üstelik bunlar Fransa

1 Metindeki *Iagat* yerine bu okuyuşu benimsedik: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 100. Bu, Ural ırmağı için İslam ve Bizans kaynaklarında da rastlanan (ön-)Türkçe Yayık'tır: G. Clauson, *Turkish and Mongolian studies* (Londra, 1962), s. 124-5.

2 Başkırlar: bkz. yukarda s. 100 ve n.14.

3 Macar Dominiken Julian'ın 1234-5'teki ilk misyonunun bir anlatısında, onun ve Büyük Macaristan halkının birbirlerini gayet iyi anladıklarını öne sürülür: Dörrie, "Drei Texte," s. 157. Dilleri Fin-Uygur grubuna giren Macarlar ile bir Türk kavmi olan Başkırların nasıl ilişkili olduğunu anlamak zordur, ama dil ile ırk arasındaki bağlantı her zaman çok yakın olmayabilir. Bu tartışmalı sorunu yakın zamanda J. Nemeth ele almıştır: "Ungarische Stammesnamen bei den Baschkiren," *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XVI (1966), 1-21. İslami kanıtlar Minorsky (*Hudud*[2], s. 217-22) ve T. Lewicki ("Madjar, Madjaristan," *EI2*) tarafından incelenmiştir.

4 Ruysbroeckli Willem'in 4. ve 5. yüzyıllarda Avrupa'yı işgal eden Hunlar ile, saldırıları 9. yüzyıl sonu ve 10. yüzyılda gerçekleşen ve Macarların gerçek ataları olan Magyarları karıştırdığı görülmektedir. Ama bu eşitlemeye başka yerlerde de rastlanır: Godfrey of Viterbo, "Memoria seculorum," ed. G. Waitz, *MGH Scriptores*, XXII (Hanover, 1872), 102: *Ungari etiam Huni sunt appellati.*

5 Carpini [V, 29 (Van den Wyngaert, s. 73; Dawson, s. 30)] Başkır topraklarını Büyük Macaristan olarak tanımlamış, Polonyalı Benedict ise (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 80) bu halk ile eski Hunları ilişkilendirmişti. 13. yüzyıl kaynaklarında Büyük Macaristan'a diğer referansları içeren bir inceleme için bkz. Denis Sinor, "The outlines of Hungarian prehistory," *JWH*, IV (1958), 533-8 (yazarın *Inner Asia and its contacts with medieval Europe* kitabında yeniden basım); Dörrie, "Drei Texte," s. 143-7.

6 Isidore, *Etymologiae*, IX, ii, 66 (*PL*, LXXXII, süt. 334): ama Ruysbroeckli Willem'in *perniciosis*'i ("korkunç") yerine yazar *pernicibus* ("hızlı") der. İskender'in barikatları için bkz. yukarda s. 125 ve n.11 ve aşağıda s. 270-271. İskender efsanesinin, İskender'in Hunları dışlamak için bir kapı yaptırdığını söy-

kadar uzaktaki ülkeleri bile harap etmişlerdi; bu da onların bugün Tatarların olduğundan daha güçlü olduklarını gösterir. Onlara "Blac"lar, Bulgarlar ve Vandallar eşlik ediyorlardı.[7]

(3) Büyük Bulgaristan'dan Tuna'nın öteki yakasında, Konstantinopolis yakınlarında yaşayan Bulgarlar gelmişlerdi. Pascaturların komşuları "Ulak"lardır (bu Blac ile aynı sözcüktür, ama Tatarlar "B" harfini telaffuz edemezler)[8] ve onların arasından Assan'ın bölgesinde yaşayanlar türemişlerdir: hem birinciler, hem de ikinciler Ulak olarak bilinirler.[9]

(4) Rusların, Lehlerin, Bohemyalıların ve "Slavonialı"ların dilleri, Vandalların diliyle aynıdır.[10] Bu halkların büyük kısmı Hunlar ile bütünleşmişlerdi ve bugünlerde, Tanrı'nın çok uzak bölgelerde yetiştirdiği –ve insan olmayan [dine inanmayan – ÇN) ve aptal bir ulus olan– Tatarlar ile birliktedirler. Tanrı'nın dediği gibi: "Onları" (yani, O'nun yasasına uymayanları) "insan olmayan ile kıskandıracak, anlayışsız bir ulus ile öfkelendireceğim."[11] Bu, İsa'nın yasasına uymayan tüm ırklar için harfi harfine gerçekleşmektedir.

(5) Pascaturların ülkesi hakkında söylediklerimi, Tatarlar gelmeden önce oraya giden Vaiz Rahipler aracılığıyla öğrendim.[12] O tarihte onlar Sara-

leyen kıyamet habercisi ilk versiyonu, Süryanice "İskender ile ilgili Hıristiyan efsanesi"dir: bkz. Anderson, *Alexander's Gate*, s. 20-6; J.A. Boyle, "Alexander and the Mongols," *JRAS* (1979), s. 123-36. Bu efsane örneğin Bar Hebraeus'ta görülür (çev. Budge, I, 39). Ruysbroeckli Willem'in zamanına gelindiğinde, barbar halklar Gog ve Magog uluslarıyla özdeşleştiriliyor, Moğolların da bunların torunları olduğuna inanılıyordu: Connell, s. 126 vd.; Bezzola, s. 44, 54-6. Suriye ve Mezopotamya'nın 395'te Hunlarca işgali hakkında bkz. Otto Maenchen-Helfen, *The world of the Huns* (Berkeley ve Los Angeles, 1973), s. 55-9.

7 Ruysbroeckli Willem'in "Vandallar"ı ancak, güney Baltık sahillerinde, Mecklenburg ve Pomeranya'da yaşayan bir Slav halkı olan Wendler olabilir: karş. Godfrey of Viterbo, s. 102: *Guandali dicuntur Sclavi in Latino, in lingua vero Theotonica Guinidi.*

8 Moğolların telaffuz edemedikleri "B" değil, yanyana iki sessiz harf "Bl" (ya da bu durumda "Vl") idi: Pelliot, *Recherches*, s. 111.

9 Metindeki *Illac* yerine, Pelliot'nun (*Horde d'Or*, s. 151) önerdiği gibi bu okuyuşu benimsedik. Vlaklar ve "Ulak"lar aşağıda Ek VI'da ele alınmaktadır. Vlaklar ve Asen için bkz. s. 81 ve n.24-26.

10 Rockhill'in işaret ettiği gibi (*Rubruck*, s. 130 n.3), bu olguya ilk kez dikkat çeken gözlemci Ruysbroeckli Willem olmuştu. "Slavonia"nın (ya da "Sclavonia") olası konumu için bkz. s. 81 n.27.

11 Deuteronomy, XXXII, 21. Ayrıca karş. Romalılar, X, 19.

12 Burada Büyük Macaristan'a 1231 ile 1237 arasında, belki de Julian'ca, yapılan dört misyoner gezisine atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır: bkz. Dörrie, "Drei Texte," s. 125-39; Richard, *La papaute et les missions d'Orient*, s. 26-30. Pelliot (*Horde d'Or*, s. 147) Ruysbroeckli Willem'in Julian ya da onun grubunun bir diğer üyesiyle nasıl ilişki kurduğunu anlayamamıştı, ama Rahip Willem "Rahipler'den" değil, "Rahipler aracılığıyla" der. Yolculuk sırasında oldukça çok sayıda Macar ile karşılaşmıştı; bunlardan herhangi biri de Dominiken misyonerlerle karşılaşmış olabilir.

ken komşuları Bulgarlar[13] tarafından fethedilmişlerdi ve birçoğu Saraken olmuştu. Geri kalanı tarihlerden öğrenilebilir, çünkü Konstantinopolis'in ötesindeki, bugün Bulgaristan, Blakia ve Slavonia denilen bu toprakların Yunan eyaletleri, Macaristan'ın ise Pannonia[14] olduğu kabul edilmiş bir olgudur.

(6) Böylece Kutsal Haç yortusundan [14 Eylül][15] Tüm Azizler yortusuna [1 Kasım] kadar, hemen her gün tahmin edebildiğim kadarıyla Paris ile Orleans arası kadar,[16] hatta bazen at bulunmasına bağlı olarak daha fazla bir mesafe katederek , Cangle topraklarından geçtik. Bazen bir günde iki-üç kez at değiştirdik, bazen hiç yerleşime rastlamadan iki-üç gün gittik; bu durumda daha yavaş gitmek zorunda kalıyorduk. Yirmi otuz at arasından biz yabancılara hep en kötüleri veriliyordu, çünkü herkes bizden önce atını seçiyordu; ama çok ağır olmam nedeniyle bana hep güçlü bir binek sağlanıyordu.[17] Ancak atın onu zorlamayan bir hızda gidip gitmediğini sormaya hiç cesaret edemedim; at beni taşımakta güçlük çektiğinde şikâyet etmeye de girişmedim: herkesin kısmetine razı olması gerekiyordu. Bu, çok büyük zorluklara yol açtı, çünkü atlar çoğu kez bir yerleşime ulaşamadan yoruluyorlardı, o zaman onları dövmek ya da kırbaçlamak zorunda kalıyorduk; bazen de giysileri diğer yük beygirlerine aktarıp, atlarımızı yük beygirleriyle değiştiriyorduk; kimi kez bir ata iki kişi biniyorduk.

13 Büyük Bulgaristan'ın İslam'ı benimsemesi için bkz. yukarda s. 143 ve n.5.

14 Macaristan tam olarak Pannonia ile üstüste düşmemektedir, ama gene bkz. Godrrey of Viterbo, s. 102: *Pannoniam nunnulli novam Ungariam vocant.* Ruysbroeckli Willem belli ki bir zamanlar Batı Roma İmparatorluğunun bir parçasını oluşturan bir bölge ile, Bizans'a ait olan Balkan toprakları ve Dalmaçya kıyısı arasında ayırım yapmaktadır.

15 Rockhill'de (*Rubruck*, s. 131) olduğu gibi 15 Eylül değil; öte yandan Ruysbroeckli Willem'in daha önceki (yukarda s. 148) grubun Kutsal Haç yortusundan sonraki gün yola çıktığı ifadesine uygun olan tarih budur.

16 Rockhill (*Rubruck* s. 131 n.2) Paris ile Orleans'ın arası yak. 60 mil olduğundan, Ruysbroeckli Willem'in abarttığına işaret etmişti.

17 Rockhill'in belirttiği gibi (*Rubruck*, s. xxxv, 132 n.1) tüm anlatıdaki kişisel tek ayrıntı budur.

Yirmi İkinci Bölüm

YOLCULUK BOYUNCA ÇEKTİKLERİ AÇLIK, SUSUZLUK VE DİĞER ZORLUKLAR

(1) Aç, susuz kaldığımız, donduğumuz, bitkin düştüğümüz zamanlar saymakla tükenmez. Bize ancak akşamları yiyecek veriyorlardı. Sabahları içecek bir şey ya da yudumlamamız için boza [metinde "akdarı çorbası" olarak geçmektedir –çn), akşamları ise et –koyunun omuzu ve kaburgaları– ile içebileceğimiz kadar boza veriyorlardı.[1] Doymamıza yetecek kadar etsuyu olduğunda, yeniden canlandığımızı hissediyorduk; bunun çok sağlıklı ve özellikle besleyici bir yiyecek olduğunu düşünüyorum. Cuma günleri oruç tutuyor, hiçbir şey içmiyordum, ama gece olunca üzülerek ve vicdan azabıyla et yemek zorunda kalıyordum. Ateş için yakacağımız olmadığından bazen eti mecburen yarı pişmiş, hatta fiilen çiğ yiyorduk: bu açık alanda konakladığımız ve oraya gece geldiğimizde oluyordu, çünkü o zaman sığır ya da at gübresi toplama olanağımız fazla olmuyordu. Bazı yerlerde birkaç funda dışında çok ender başka yakacak buluyorduk.[2] Kimi derelerin kıyılarında bazı noktalarda korular vardır, ama bunlar seyrektir.

(2) Başlangıçta rehberimizi bizi çok hor görüyor, bizim gibi sefil insanlara rehberlik etmekten nefret ediyordu. Ancak giderek daha iyi tanıyınca, bizi varlıklı Moğolların karargâhlarına götürmeye başladı; bizim onlar için dua etmemiz gerekiyordu. Eğer iyi bir tercümanım olsaydı, bu bana pek çok yararlı tohum ekme fırsatı verecekti. İlk han olan Cengiz'in dört

1 "Akdarı çorbası" için bkz. Carpini, IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 49; Dawson, s. 17); rahip kışın Moğolların gündüz bununla idare ettiklerini, biraz et yediklerini ve akşamları etsuyu içtiklerini söylemektedir. Rockhill'in zamanında bile (*Rubruck*, s. 132 n.2) Moğolların sevdiği bir içecekti. İbn Battuta'ya göre (çev. Gibb, s. 474-5) Altın Orda Moğolları arasında akdarıya *düğ* (Osmanlıca'da *düğü*) denirdi ve bundan boza adlı mayalanmış bir içecek yapılırdı.

2 Rockhill (*Rubruck*, s. 133 n.1) bu fundaların *saksaul* olduğunu önermiştir; Polonyalı Benedict, Carpini'nin gezisini anlatırken, "Kumanistan"ın bunlarla kaplı olduğunu söyler (Van den Wyngaert, s. 137, *absyntium*): ayrıca bkz. aşağıda s. 188 ve n.22.

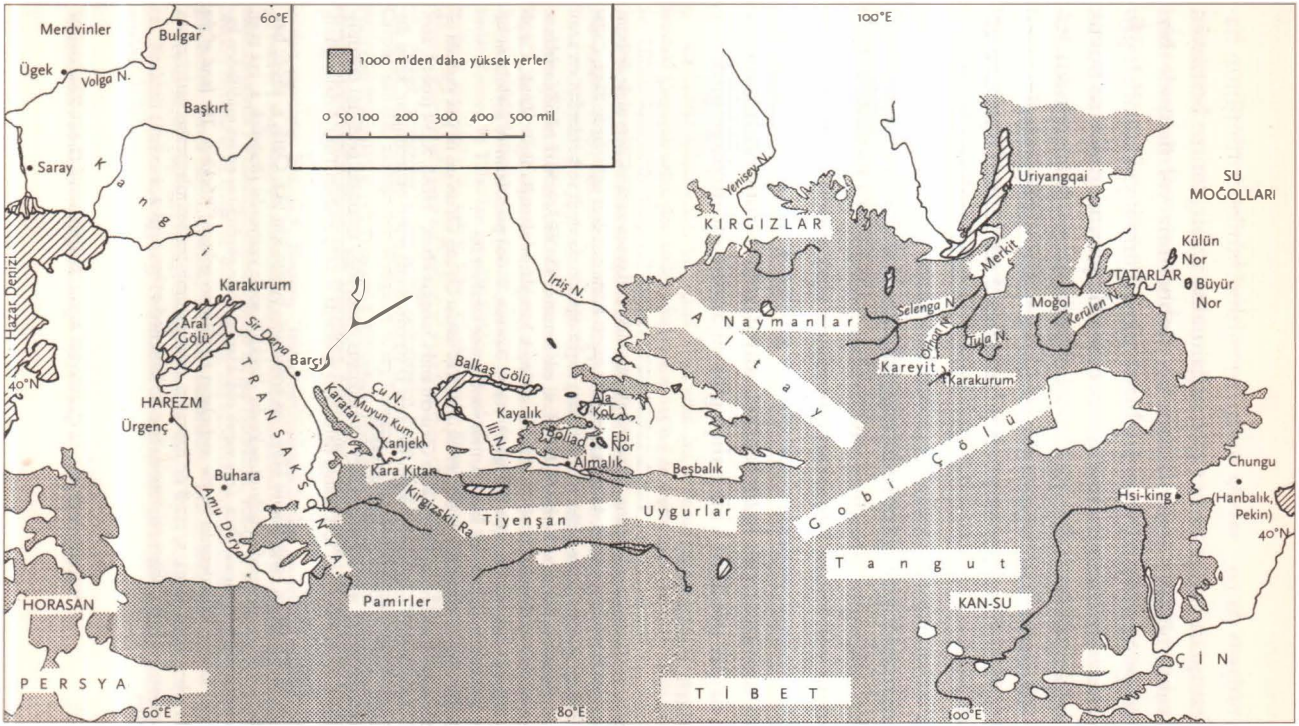

Harita 4. Rarih Willem'in Batu Han'dan, Mengü Han'a yolculuğu.

oğlu vardı, onların da çok sayıda torunları vardır:[3] bunların tümünün halen büyük kampları vardır ve her gün çoğalmakta ve bir denize benzeyen bu devasa vahşi bölgeye yayılmaktadırlar. Rehberimiz yol üstünde bizi bunların birçoğuna götürdü ve onlar bizim altın, gümüş ya da pahalı giysileri kabul etmek istememize inanılmaz derecede şaşırdılar. Ayrıca Büyük Papa'yı, onun işittikleri kadar yaşlı olup olmadığını sordular, çünkü Papa'nın beş yüz yaşında olduğunu duymuşlardı.[4] Bizim ülkelerimizi,[5] oralarda çok sayıda koyun, sığır ve at olup olmadığını sordular. Okyanusa gelince, onun sınırsız ve sahilsiz olduğunu anlamaları mümkün olmadı.

(3) Tüm Azizler arifesinde [31 Ekim] doğuya giden yolu terk ettik, çünkü insanlar artık iyice güneye inmişlerdi; biz de doğruca güneye dönerek,[6] aralıksız sekiz gün süresince yaylalardan ilerledik. Bu kırlarda *culam*[7] denilen ve daha çok katıra benzeyen çok sayıda eşek gördüm. Rehberimiz ve arkadaşları onların peşinden çok ötelere gittiler, ama çabaları başarısız kaldı, çünkü hayvanlar çok hızlı hareket ediyorlardı. Yedinci gün güneyde çok yüksek dağlar gözüktü,[8] bir bahçe gibi sulanmış bir düzlüğe girdik ve ekili topraklarla karşılaştık.

3 Cengiz Han'ın torunlarının çokluğuna, bundan yalnızca birkaç yıl sonra yazan Cüveyni de değinir: I, 32 ve III, 68-9 (çev. Boyle, s. 43, 594). Aslında Cengiz'in karısı Börte'den dört oğlu vardı: Cuçi, Çağatay, Ögedey ve Tuluy, ama kızları ve (diğer karılarından) başka oğulları da vardı ve bunlardan en azından Kölgen'in soyu sürmüştür: bkz. Rashid al-Din, I, ii, ed. Berezin, TVOIRAO, XIII (1868), metin s. 130; çev. Smirnova, *Sbornik letopisei*, I, ii, 71. Ziyaret edilecek kampların sayısıyla ilgili olarak, Carpini'nin gözlemlediği gibi (IX, 25; Van den Wyngaert, s. 115; Dawson, s. 60) prenslerin ve soyluların karargâhları onlar öldüğünde dağıtılmaz, kadınlarının yönetimine bırakılırdı.

4 Cengiz Han döneminin Moğolları da benzer biçimde Tao ustası Ch'ang Ch'un'un üç yüz yaşında olduğu izlenimindeydiler: Tao-Chung Yao, "Ch'iu Ch'u-chi and Chinggis Khan," *HJAS*, XLVI (1986), 207.

5 Bunu Van den Wyngaert gibi *nostris* okuyoruz, ama D elyazmasında *vestris* okunmuştur, ki bu durumda çeviri "sizin" (yani, Fransa kralı'nın) olacaktır.

6 Rockhill (*Rubruck*, s. 134, n.) "doğruca güney"in kuşkusuz güneydoğu anlamına geldiğini önermiştir ((karş. yukarda s. 117 n.1 ve s. 118 n.5). Rahip daha önce (yukarda s. 148) grubun Tüm Azizler gününe kadar doğuya gittiğini söyler.

7 Türkçe *kulan*, Moğol yaban eşeği (*Equus hemionus hemionus*), bunun için bkz. Clark, s. 185-6; hayvana yukarda da (s. 98) ad verilmeden değinilmektedir. Rockhill şöyle yazıyordu (*Rubruck*, s. 134 n.2): "Bunları birçok kez at üstünde kovaladım, ama yaralı olduklarında bile gördüğüm en iyi midilliden kaçabiliyorlardı." (Bu kitabın editörlerinin bu tür aydınlatıcı tecrübeleri yoktur.) Rockhill, *The land of the Lamas* yapıtında (New York, 1891), s. 157-8'de hayvanın daha ayrıntılı bir betimlemesini verir; ayrıca bkz. Yule ve Cordier, I, 225 n.3; diğer referanslar için: Pelliot, *Recherches*, s. 91-2.

8 Kara Tau dağları.

(4) Tüm Azizlerin sekizinci gününde [8 Kasım] Kinçak[9] denilen bir Saraken kentine girdik; kentin valisi bira ve birkaç kadeh getirerek rehberimizi karşılamak üzere kentten çıkıp geldi. Çünkü âdetleri böyledir: fethettikleri bütün kentlerin dışında Batu'nun ve Mengü Han'ın elçileri yiyecek ve içecekle karşılanırlar. Bu mevsimde orada yerde buz vardı ve kırlarda Aziz Michael yortusundan [29 Eylül] beri don oluyordu. Artık bu sırada başka bir ülkeye geldiğimizden, eyaletin adını sordum;[10] ama bana son derece küçük olan kentin adından başka bir şey söyleyemediler. Dağlardan gelen ve suyu nereye yönelttiklerine bağlı olarak tüm bölgeyi sulayan büyük bir ırmak vardı:[11] nehir bir denize akmıyor, toprakça emiliyor ve bir sürü bataklık oluşturuyordu. Orada asmalar gördüm ve iki kez şarap içtim.[12]

9 Metindeki *Kinçat* yerine bu biçimi tercih ettik. Bu, Dawson'un sandığı gibi (s. 134 n.2) Tarbagatay'daki Çuguçak değil, (Rockhill'in *Rubruck*, s. 135 n.1'de doğru biçimde işaret ettiği gibi) hakkında az şey bilinen Kencek'tir. Mahmud Kaşgari, *Diwan lughat al-Turk*, çev. R. Dankoff ve J. Kelly, *Compendium of the Turkish dialects* (Cambridge, Mass., 1982-5), I, 357 buna Kencek Sengir adı vererek, Taraz (Talas: bkz. aşağıda s. 156 n.5) yakınlarında ve Kıpçak sınırında konumlanmış bir kent olduğunu söyler. Mısırlı yazar al-'Umari (ö. 1349) onu Talas bölgesindeki, her biri diğerinden yalnızca bir fersah (yak. 6 km) uzaklıktaki dört kentten biri olarak tanımlar: Lech, *Die mongolische Weltreich*, metin s. 30, çev. s. 111, karş. s. 252'de n.30. Ancak bu bir sorun yaratmaktadır, çünkü Kencek'ten ayrıldıktan bir gün sonra Ruysbroeckli Willem'e Talas'ın altı günlük yol geride kaldığı söylenir (aşağıda s. 157 ve n.9). İranlı yazarlar Kencek ve Talas'tan genelde birlikte söz ederler: Rashid al-Din, III, ed. Alizade ve çev. Arends, metin s. 110, çev. s. 72 (ed. K. Jahn, *Geschichte der İlhane Abaga bis Gaihatu*, The Hague, 1957, s. 12); Wassaf, *Tajziyat al-amşar wa tazjiyat al-a'şar* (Bombay, 1853), s. 68, 517. Bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 112.

10 Pelliot, *Recherches*, s. 115 n.1'de noktalamayı böyle düzeltmiştir. Rubruck, Kangli topraklarından Carpini'nin (IX, 23; Van den Wyngaert, s. 113; Dawson, s. 59) *terra Biserminorum*, Polonyalı Benedict'in (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 81) sadece *Turkya* diye adlandırdığı bölgeye gelmiş olmalıdır. *Bisermini*, doğu Slav biçimleri olan *besermenin*, *basurmanin*, vb. olarak 1138'ten sonra metinlerde görülür; Rus etimologlara göre sözcük çeşitli Türkçe dönüşümlerle *musulman*'dan türemiş ve Rusça'ya Kıpçakça'dan girmiştir: bkz. G.F. Blagova, "Istoriko-etimologischeskie zametki o slovakh *basurmanin-musul'manin* i *magometanin-mukhammedanin (mokhammedanin)*," R.I. Avanesov (ed.), *Issledovaniia po slovoobrazovaniiu i leksikologii drevnerusskogo iazyka* (Moskova, 1969) içinde, s. 312-37. I. Hrbek, "Ein arabischer Bericht über Ungarn," *AO*, V (1955), 124 vd.'da bu terimin özellikle Harezmliler için kullanıldığını önerir; ayrıca bkz. T. Lewicki, "Madjar, Madjaristan," *EI2*, V, 1015.

11 Talas nehri. Toprağın ırmağı emdiği ifadesiyle Muyun Kum'a değiniliyor olmalıdır.

12 Rockhill (*Rubruck*, s. 135 n.3) Türkistan'ın bu kesiminde en az 2000 yıldır üzüm yetiştirilip, şarap yapıldığını belirtir.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURİ'NİN[1] NASIL İDAM EDİLDİĞİ VE ALMANLARIN NEREDE OLDUKLARI[2]

(1) Ertesi gün dağlara daha yakın başka bir yerleşime [*casale*] ulaştık ve ben dağları sordum, bunların denizin iki yanında, hem batısında hem doğusunda devam eden Kafkas sıradağları olduğunu ve Etilia'nın döküldüğü, daha önce sözünü ettiğim bu denizi artık arkamızda bıraktığımızı öğrendim.[3]

(2) Buri'nin, Peder André'nin sözünü ettiği Alman kölelerinin[4] eskiden bulundukları Talas kentini[5] sordum. Onları Sartak ve Batu'nun saraylarında çok soruşturmuş, ama ancak efendileri Buri'nin şu nedenlerle idam edildiğini öğrenebilmiştim: Buri'nin otlakları düşük nitelikteydi[6] ve bir gün sarhoşken adamlarına, "Ben de Batu gibi Cengiz Han soyundan değil miyim?" demişti. (Buri, Batu'nun yeğeni ya da kardeşiydi.[7]) "Neden ben de Ba-

1 Adı Türkçe (*bōri/büri*, "kurt") olan bu prense ilk kez değinilmektedir: bkz. Clauson, *An etymological dictionary*, s. 356. Diğer Moğol prensleriyle ilişkisi için bkz. aşağıda s. 156 n.7.

2 Van den Wyngaert başlığın ikinci yarısını *et habitatione tentorii eorum* ("ve nasıl çadırlarda yaşadıkları") olarak verir ve hiçbir değişik biçim önermez. Ama bunun Beazley (*The texts*, s. 177) ve Jackson'da ("William of Rubruck," s. 94) görüldüğü gibi *et habitatione Teutonicorum*'un yanlış bir okuması olduğu açıktır.

3 Antik dönem coğrafyacıları genel olarak Kafkasların doğuya, Hindistan'a kadar, ama farklı adlar altında uzanan, sürekli sıradağlar olduğunu düşünürlerdi: bkz. Isidore, *Etymologiae*, XIV, vii, 1-2 (*PL*, LXXXII, süt. 521); ayrıca aşağıda s. 173 ve n.27. Ruysbroeckli Willem'in Kafkasları bu noktada Kırgız (eskiden Aleksandrovskiy) sıradağları olmalıdır.

4 Ruysbroeckli Willem'in aşağıda (s. 236) gezisinin başlıca nedeni olarak gösterdiği bu kölelere ilk kez değinilmektedir: bkz. Pelliot, *Papauté*, s. 218-19 ve Giriş, s. 61-62.

5 Erken İslam coğrafyacıları Talas'ı, Taraz olarak biliyorlardı: Minorsky, *Hudud*[2], s. 358; G. Le Strange, *The lands of the eastern Caliphate* (Cambridge, 1905), s. 486-7. Kent, Taşkent'in 170 mil kuzeydoğusunda, şimdiki Dzhambul'un (daha önce Auliye-Ata) yakınlarında bir yerde bulunuyordu.

6 Carpini'ye göre (IX, 23; Van den Wyngaert, s. 113-4; Dawson, s. 59, yetersiz çeviri) Büri'nin otlakları *terra Biserminorum*'un (yukarda s. 155 n.10) en [batı] ucunda – dolayısıyla tahminen Karakum bölgesinde– bulunuyordu.

7 Eğer Pelliot'a (*Recherches*, s. 37-8) katılıp, kabul edilmiş soyağacını izlersek, Buri Çağatay'ın oğlu Mö'etügen'in oğlu olarak, Batu'nun ikinci dereceden kuzeniydi. Ancak bazı kaynaklar onun Çağatay'ın oğlu olduğunu söylerler: *Secret History*, § 270, çev. Cleaves, s. 211 ve çev. de Rachewiltz, böl. 12, *PFEH*, XXXI (Mart 1985), s. 27; Carpini, V, 20 (Van den Wyngaert, s. 66; Dawson, s. 26); Rashid al-Din, III, ed. Alizade ve çev. Arends, metin s. 130, çev. s. 83 (=Jahn, *Abaga bis Gaihatu*, s. 23); Qashani, *Ta'rikh-i Uljaitu Sultan*, ed. M. Hambly (Tahran, 1969), s. 147, 174, 209. Eğer bu doğruysa, Batu'nun kuzeni olacaktı. Bkz. Jackson, "The dissolution of the Mongol empire," s. 199 n.49'da Büri'nin idamından sonra

tu gibi Etilia'nın kıyılarında gezip, hayvanlarımı orada otlatmayayım?" Bu Batu'ya bildirilmiş, Batu da [Buri'nin] adamlarına yazarak, efendilerini bağlayıp, kendisine getirmelerini istemiş, onlar da bunu yapmışlar. Batu sonra ona bu biçimde konuşup, konuşmadığını sormuş, o da kabul etmiş; ancak, mazeret olarak sarhoşluğunu göstermiş, çünkü sarhoşları affetmek âdetleridir. Ama Batu onu terslemiş: "Sarhoşken benim adımı ağzına almaya nasıl cesaret edersin?" Ve Buri'nin boynunu vurdurmuş.[8]

(3) Mengü Han'ın sarayına ulaşıncaya kadar bu Almanlar ile ilgili bir bilgi edinemedim, ama bu köyde Talas'ın dağlara yakın bir yerde, altı günlük yol gerimizde olduğunu öğrendim.[9] Mengü Han'ın sarayına vardığımızda, Mengü'nün onları Batu'nun izniyle doğuya, Talas'tan bir aylık yoldaki Bolat[10] adlı bir kente sevkettiğini keşfettim; burada altın madeninde[11] ve silah imalatında çalışıyorlarmış; dolayısıyla onları ne giderken, ne de dönerken ziyaret etmem mümkün olmadı. Ancak gidiş yolunda, kentin oldukça yakınından, muhtemelen üç günlük yol mesafesinden geçmiştim,[12]

onun ve Çağatay'ın soyundan çok sayıda diğer kişinin yüksek konumlarının bilinçli olarak gizlendiğini öne sürer. Ruysbroeckli Willem'e kuşkusuz yalnızca prensin Batu'nun *ini*'si, yani "genç akraba" anlamında kardeşi olduğu söylenmişti. Marco Polo (çev. Ricci, s. 103, 104) benzer bir şekilde Kubilay'ın uzak akrabası Nayan'dan onun "amcası," Kubilay'ın kuzenlerinden birinin oğlu olan Kaydu'dan "yeğeni" diye söz etmektedir.

8 Büri'nin 1251 ya da 1252'deki idamına Reşideddin (II, ed. Blochet, s. 164; çev. Boyle, *Successors*, s. 138) de değinir ve aynı şekilde bunu içkiliyken Batu hakkında konuşmasıyla bağlantılandırır; çeşitli anlatılar için bkz. Juwayni, çev. Boyle, s. 588 n.124. *Secret History*'ye göre [§ 275-277 (çev. Cleaves, s. 215-19; çev. de Rachewiltz, böl. 12, s. 31-4)] iki prens ilk olarak Kıpçak seferinde, Alan başkenti Magas'ın alınmasından hemen sonra, bunun ardından da 1240'ta kavga etmişlerdir: ikinci tarih için bkz. Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 47 ve II, i, ed. Alizade, s. 137 (çev. Boyle, *Successors*, s. 60-1); V. Minorsky, "Caucasica III. The Alan capital *Magas and the Mongol campaignes," *BSOAS*, XIV (1952), 226 (yazarın *The Turks, Iran and the Caucasus in the Middle Ages*, Londra, 1978 kitabında yeniden basım). Pelliot'nun (*Recherches*, s. 112) dikkat ettiği gibi Rockhill (*Rubruck*, s. 137 n.1), Matrod (s. 361 n.1), Van den Wyngaert (s. 224 n.4) ve Risch'in (s. 143 n.5) verdikleri 1243 tarihi yanlıştır.

9 Talas ile Kencek'in yakınlığı dikkat alındığında, altı gün ifadesi sorunludur: bkz. yukarda s. 155 n.9. Rockhill (*Rubruck*, s. 137) *post nos*'u yanlışlıkla "önümüzde" diye çevirmişti: bkz. Pelliot, Recherches, s. 112.

10 Metindeki *Bolac* yerine bu okuyuşu tercih ettik. Bolad, Bretschneider'a göre (II, 41-2) Borotala vadisinde, şimdiki Po-lo'nun yerinde ya da yakınında bulunuyordu. Dolayısıyla Sairam Nor'un (Süt Köl), Pelliot'nun (*Recherches*, s. 141-2) belirttiği gibi güneyinde değil, kuzeyinde olması gerekir.

11 Macaristan'daki Alman göçmenler (bu kişiler Macaristan'da tutsak edilmişlerdi) çoğu zaman madenlerde çalıştırılırlardı: 1241'de Transilvanya'da Radna'daki Alman gümüş madencileri için bkz. L. Juhasz (ed.), "Rogerii Carmen miserabile," XX, E. Szentpetery (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, II (Budapest, 1938) içinde, 464.

12 Bu, s. 176'da değinilen yüksek (Tarbagatay) sıradağlarına girmeden hemen önce olmalıdır.

ama bunun farkında değildim ve bilseydim bile yolumdan sapmam olanaksızdı.

(4) Bu köyden, sözünü ettiğim dağların kenarından geçerek doğuya ilerledik; bu noktada artık Mengü Han'ın halkı arasından geçmeye başlamıştık ve insanlar her yerde, Batu'nun elçisi olduğu için rehberimizi şarkılarla ve alkışlayarak karşılıyorlardı. Çünkü bu birbirlerine saygı göstergesidir; Mengü'nün halkı Batu'nun elçilerini anlattığım biçimde karşılar, Batu'nun halkı da Mengü'nün elçilerini. Ancak Batu'nun adamlarının burunları biraz yukardadır ve bu âdeti aynı özenle uygulamazlar.[13]

(5) Birkaç gün sonra Karahitayların eskiden yaşadıkları yaylalara çıktık[14] ve burada tekneyle geçmek zorunda kaldığımız büyük bir ırmakla karşılaştık.[15] Sonra girdiğimiz vadide, kerpiç duvarları dışında bir şeyi kalmamış bir kale kalıntısı gördüm; buradaki topraklar ekiliydi. Daha sonra, İran'dan çok uzakta olmalarına rağmen Farsça konuşan Sarakenlerin[16] yaşadığı Equius adlı güzel bir kente geldik[17]

13 Ruysbroeckli Willem bu bölümde, Moğol dünyasında 1251-2'de Mengü'nün seçimi ve Ögedey ile Çağatay'ın torunlarının çoğunun sindirilmesinden sonra fiilen aynı ülkede birkaç devlet olması durumu için önemli kanıt sağlamaktadır: bkz. Giriş, s. 34-35; bu görüşün değişik biçimi için bkz. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 54-61. Carpini 1246'da Emil'de burada anlatılan biçimde karşılanmıştı: IX, 24 (Van den Wyngaert, s. 114; Dawson, s. 59, kentin adı bozuk biçimde *Divult* olarak okunmuştur).

14 Belli ki rahibe Karahitayların Kuz Ordu diye de bilenen başkentleri Balasagun'un yakınlarda olduğu söylenmişti, kent için bkz. Barthold/Boyle, "Balasagun," *EI2*; Cüveyni'ye göre (II, 87; çev. Boyle, s. 355) Moğollar buna Kuz Balık ("İyi Kent") derlerdi. Tam yeri bilinmemektedir, ama Kırgız sıradağlarının eteklerinde, Chu'yu besleyen kaynaklar arasında bir yerde olduğu anlaşılmaktadır. A.N. Bernshtam kentin modern Ak-peşin köyünün yerinde olduğunu belirtir: "Trudy semirechenskoi arkheologicheskoi ekspeditsii: Chuiskaia dolina," *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, XIV (Moskova ve Leningrad, 1950), 47-55. 1259'da bu bölgeden geçen Ch'ang Te kentin kalıntılarının Kastek geçidinin hemen batısında olduğunu yazar: Bretschneider, I, 129-30.

15 Çoğu yorumcu bunun İli olduğunu varsayar: Rockhill, *Rubruck*, s. 138-9'da n.1; Risch, s. 146 n.13; Minorsky, *Hudud*², s. 277, Pelliot, *Recherches*, s. 115; Kappler, s. 141 n.6. Dawson, s. 136 n.1, İli ile Chu arasında kararsızdır. Biz bu noktada Chu'ya değinildiği konusunda Yule'a katılıyoruz (*Cathay*¹, I, 288: İli'nin yukarı kesimi Ruysbroeckli Willem'in aşağıda 6. maddede değindiği ve aralarında Kayalık'ı bulduğu "dereler"de olmalıdır.

16 Moğollar döneminde Farsça'nın yaygınlaşması için bkz. Huang Shijian, "The Persian language in China during the Yüan dynasty," *PFEH*, XXXIV (Eylül 1986), 83-95.

17 Bir zamanlar W. Barthold [*Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens*, ed. Th. Menzel (Berlin, 1935; yeniden basım Hildesheim, 1962), s. 95] ve Minorsky (*Hudud*², s. 277) tarafından Mahmud Kaşgari'nin değindiği İki-ögüz adlı bir yerle özdeşleştirilse de, *Euius* ancak Çağatay'ın ulusunun ana yerleşimlerinden biri olan Kuyas olabilir: bkz. Bathold/Boyle, "Caghatay Khan," *EI2*. Pelliot, *Horde d'Or*, s. 185 n.2'de ve (kesin olmasa da) *Polo*, s. 253'te bu sonuca ulaşmıştı; *Recherches*, s. 112-13'teki ifadesi herhalde daha eski bir yargıyı temsil ediyordu. Cüveyni'ye göre (I, 31; çev. Boyle, s. 43) kent El-

(6) Ertesi gün, daha güneydeki yüksek sıradağların[18] bir parçasını oluşturan yüksek bölgelerden geçtikten sonra, çok güzel bir ovaya çıktık; bunun sağında büyük dağlar, solunda ise çevresi onbeş günde dolaşılabilecek bir deniz ya da göl vardı.[19] Bu ova, yükseklerden inerek, tümü de o denize boşalan derelerce, insanın istediğinden âlâ sulanır. Yazın bu denizin kuzey kenarına geldik ve orada da yüksek dağlar vardı.[20] Bu düzlükte oldukça büyük kentler varmış, ama çoğunluğu Tatarların sürülerini otlatabilmeleri için tümüyle yok edilmiş, çünkü bölge çok güzel otlaklara elverişlidir.[21]

(7) Burada Cailac[22] denilen, çok sayıda tacirin geldiği bir pazarı olan, büyük bir kent gördük. Burada, sözde Mengü Han'ın sarayındaki meselelerin halledilmesinde rehberimizle işbirliği yapacak olan Batu'nun kâtiplerinden birini beklemek için, oniki gün kaldık.[23] Bu ülke eskiden Organum olarak bilinirmiş ve kendi dili ve alfabesi varmış,[24] ama şimdi burada yalnız-

malık'ın yakınlarındaydı, yani şimdiki Kaldzha'dan çok uzak değildi: bkz. W. Bathold/B. Spüler/O. Pritsak, "Almaligh," *EI2*. Ancak bir sorun Mahmud Kaşgari'deki verilerin (çev. Dankoff ve Kelly, I, 301 ve II, 240) Kuyas'ın İli'nin sol kıyısında bulunduğunu önermesidir: bkz Minorsky, *Hudud*², s. 298-9. Ama bu Ruysbroeckli Willem'in yoluyla bağdaşamayacak kadar güneydedir. Yule'daki (*Cathay*², I, 288) Aşpara özdeşleştirilmesi dikkate alınmamalıdır.

18 Ala Tau dağları.

19 Rockhill (*Rubruck*, s. 140) burayı "on beş" yerine "yirmi beş" okumuştu, ama bu Van den Wyngaert'in metninde desteklenmemektedir. Balkaş Gölü aslında her iki istatistiğin de önerdiğinden çok daha büyüktür.

20 Burada değinilen ya Tarbagatay'ın en güney burunları ya da Cengiz Tau olmalıdır.

21 Bu, Moğolların kimi yerleşik kültür bölgelerini otlağa dönüştürme doğrultusunda bilinçli bir politika benimsediklerine çok değerli bir kanıttır. Uydurma olması çok muhtemel bir öyküye göre, Ögedey döneminde bir grup, kısa süre önce yenilen Chin imparatorluğunun nüfusunu yok ederek, araziyi otlak olarak kullanmaktan yanaydı. Kağanı bu fikirden Hitaylı veziri Yehülü Ch'u-ts'ai, sürekli tarım üretiminin vergilendirilmesinden ve tuz tekelinden daha çok kâr elde edileceğine işaret ederek vaz geçirmişti. Bkz. Morgan, "Who ran the Mongol empire?," s. 126 ve n.7 ve *The Mongols*, s.74.

22 Kayalık; A.N. Bernshtam tarafından Kopal'ın batısında, Karatal bölgesinde Çıngıldı (Dungene) kasabası yakınında, İli'nin sağ yakasındaki kalıntılar olarak saptanmıştır: "Arkheologischeskie raboty v Semirech'e. Arkheologischeskie issledovaniia v Kazakhstane," *Kratkie soobshcheniia o dokladakh i polevykh issledovaniiakh Instituta Istorii i Material'noi Kultury*, IV (1940), 44; J.A. Boyle, "Kayalık," *EI2*. Kayalık bu dönemde Ögedey'in torunu Kaydu'nun, kendisine 1252'de verilen tımarını oluşturuyordu: Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 20; Pelliot, *Polo*, s. 126.

23 Bu rakam, aşağıda görülen (s. 162 ve n.5) "Saraken Paskalyası"nın tarihi açısından sorun yaratmaktadır. Risch (s. 147-8'de n.16) ve Pelliot (*Recherches*, s. 123) bu nedenle Yule'un (*Cathay*², I, 289) önerdiği XII'nin VII olarak düzeltilmesi fikrine olumlu bakarlar.

24 Yule (*Cathay*², IV, s. 161'de n.3), Rockhill (*Rubruck*, s. 140 n.4), Matrod (s. 635 n.1), Van den Wyngaert (s. 226 n.4) ve Dawson'un (s. 137 n.2) görüşlerine rağmen, bu adın kısa süre önce Çağatay'ın ulusuna naip yapılan prenses Orkina ile hiçbir ilişkisi yoktur. Aslında Harezm'in başkenti Ürgenç'in bozulmuş bir şeklidir ve başkentin adı tüm ülkeye uygulanmaktadır: karş. H. Moranville, "Memoire sur Ta-

ca Türkmenler yaşamaktadır.[25] O alfabe ve dil bu kesimlerde Nasturilerce dini törenlerinde ve kitaplarını yazmak için sürekli kullanılırdı. Belki de *organa* adını bu insanlardan almıştır, çünkü bana söylendiğine göre onlar mükemmel halk şairleri [*cithariste*] ve müzisyenlermiş [*organiste*].[26] Burada ilk kez puta tapanlar gördüm; bilmenizi isterim ki, doğuda bunların çok sayıda mezhebi vardır.

merlan et sa cour par un Dominicain, en 1403", *Bibliotheque de l'Ecole des Chartes*, LV (1894), 448: *Organun, province qui s'appelle en Perse Corasmo*. Rubruck, Soğdca dili ve alfabesinden söz etmektedir; İslam öncesi dönemlerde asıl Harezm'de kullanılan bu dil, Nasturilerce benimsenmişti: bu tarihte artık onun yerine esas olarak Süryanice almıştı (bkz. aşağıda s. 174), ama Orta Asya'daki Ortodoks Hıristiyanların dini törenlerdeki dili olmaya devam ediyordu. Harezmşah imparatorluğunun Cengiz Han istilasından hemen önceki onyıllarda hızla doğuya doğru genişlemesi, rahibin Organum adını batı Semireçe'nin tümüne de uygulama olanağı vermektedir. Bkz. Pelliot'nun *Recherches*, s. 118-18'deki uzun notu ve Dauvilier'nin *age*, s. 118-23'teki notu; ayrıca Dauvillier, "Byzantins d'asie centrale," s. 67-9.

25 Yani, Müslümanlar. İslamı benimseyen Türkler için Türkmen/Turcoman teriminin kullanımı için bkz. Minorsky, *Marvazi*, s. 29, 94-5. Türkçe *–man/-men* sonekinin ("saf," "soylu," "yüce") başlangıçtaki anlamı, muhtemelen yalnızca güçlendirici bir nitelikteydi: Minorsky, *Hudud*[2], s. 311; İ. Kafesoğlu, "A propos du nom Türkmen," *Oriens*, XI (1958), 146-50. Bölgenin İslamlaşması kesinlikle oradaki Hıristiyan varlığını yok etmemişti.

26 Bu etimoloji kuşkusuz tümüyle temelsizdir.

NASTURİLER İLE SARAKENLERİN NASIL BİRBİRLERİNE KARIŞTIKLARI VE BURADAKİ PUTPERESTLER

(1) İlk olarak Iugurlar[1] vardır; bunların doğudaki dağlarda konumlanmış ülkesi Organum ülkesine komşudur.[2] Bütün kentlerinde Nasturiler ile Sarakenler birbirlerine karışmışlar ve onların kendileri de İran'a doğru, Saraken kentlerine yayılmışlardır. Cailac kentinde üç putperest tapınağı vardı, aptalca uygulamalarını gözlemek için bunların ikisine girdim. Birincisinde elinde siyah mürekkeple küçük bir haç[3] çizilmiş bir adama rastladım; bu onu Hıristiyan sanmama yol açtı, çünkü ona sorduğum tüm sorulara bir Hıristiyan gibi yanıt verdi. Ona sordum, "Neden burada bir haç ile İsa'nın tasviri yok?" "Âdetimiz değildir," diye yanıt verdi. Buradan onların Hıristiyan oldukları, eksikliğin hatalı bir öğretiden kaynaklandığı sonucuna vardım.

(2) Çünkü onlar için mihrap işlevi gören ve üstüne lambalar ve adaklar konulan bir sandığın arkasında, Aziz Michael'e oldukça benzeyen kanatlı bir heykel ile, parmakları sanki takdis eder konumda, piskoposlara benzeyen başka heykeller görebiliyordum.[4] O gece onlar hakkında daha faz-

1 Carpini'nin (V, 8 ve VII, 9; Van den Wyngaert, s. 55, 88) *Uyri* ve *Huyur* dediği Uygurlar: bu adın İslam ve Batı kaynaklarındaki değişik biçimleri için bkz. Pelliot, *Polo*, s. 753-4. Rubruck, Arap ve Süryani yazarlar gibi harflerin yer değiştirdiği bir biçim kullanmaktadır, aynı şey Polo'da da vardır: Ricci'nin çevirisinde *Ivguristam*, bir kopya hatasıyla *Icoguristam* olmuştur (s. 72).

2 İlk büyük imparatorluklarının 840'da Kırgızlarca yıkılmasından sonra, Uygurlar peşpeşe bir dizi devlet kurmuşlardır; bunların en uzun yaşayanı burada sözü edilendir. Devletin başlıca kentleri Tienşanların kuzey yamaçlarındaki Beşbalık ile Tarım havzasındaki Karakoço'ydu; *iduk kut* unvanını taşıyan hükümdarları önce Karahitaylara (yukarda s. 133-134), sonra, 1209'dan itibaren Moğollara tabi olmuştu. Bkz. von Gabain, *Das uigurische Königreich von Chotscho*; Allsen, "The Yüan dynasty and the Uighurs of Turfan,"

3 Rockhill (*Rubruck*, s. 142 n.1) bunun, Moğol ve Tibetlilerin ellerinde bazen dövmesini gördüğü (o tarihte şimdiki çağrışımını henüz yüklenmemiş bir simge olan) gamalı haç olabileceğini önermişti. Ayrıca 6. yüzyılda yazan Theophylactos Simocattes'den, alınlarında iğneyle delinmiş siyah noktalardan oluşan haçlar bulunan Türklere değinen bir alıntı yapar: haçlar, topraklarını kasıp kavuran bir salgın hastalığa son vermek için aralarındaki Hıristiyanların teşvikiyle yapılmıştı.

4 Rockhill (*age*, s. 142-3'te n.2) kanatlı şeklin "Lamaist panteonun, birçoğu kanatlı olarak betimlenen *yi-dam*'larından, yani koruyucu azizlerinden biri" olduğunu tahmin etmişti. Parmakları sanki takdis eder konumdaki heykeller herhalde Buda'nın betimlemeleriydi.

la bir şey öğrenemedim, çünkü Sarakenler onlardan [puta tapanlardan] öylesine uzak dururlar ki, onlar hakkında konuşmaya bile isteksizdirler. Bu nedenle Sarakenlere bu insanların dini hakkında bir şey sorsam, dehşete düşüyorlardı.

(3) Ertesi gün ayın ilk günü ve Sarakenlerin Paskalyası'ydı;[5] kaldığım yerin değiştirilmesi sonucunda bir başka put tapınağının yakınına yerleştirildim. İnsanlar, her biri kendi gelirine ve kaynaklarına göre [belli bir sayıya evsahipliği yapmak üzere] elçileri biraraya topluyorlar. Daha sonra put tapınağına gittim ve putperest papazlarıyla[6] karşılaştım, çünkü ayın başlangıcında bu papazlar tapınaklarını açıyor, süsleniyor, günlük sunuyor, lambaları yakıyor ve halkın ekmek ve meyva adaklarını sunuyorlar.[7]

(4) İzninizle size önce tüm puta tapanların ortak ayinlerini, sonra da diğerlerinden farklı bir tür mezhep oluşturan Uygurlarınkini anlatmak istiyorum.[8]

(5) Hepsi ellerini sıkıca kenetleyip, kuzeye bakarak ibadet ederler; diz çökerek yere kapanırlar ve alınlarını ellerinin üstüne dayarlar.[9] (Bu nedenle bu kesimlerdeki Nasturiler dua ederken asla ellerini birleştirmez, avuçları göğüslerinin önünde dışa dönük durumda dua ederler.)[10] Tapınak-

5 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 143 n.1), Risch'in (s. 151-2'de n.5) ve Pelliot'nun (*Recherches*, s. 123) önerdiği gibi bu, Ramazan'ın sonuna ve Şevval ayının başlangıcına işaret eden *Id el-fitr* ya da bayram olmalıdır. Hicri 651 yılında 1 Şevval, Julian takviminde 24 Kasım 1253'e rastlıyordu.

6 Bunlara daha sonra *tuin* olarak değinilmektedir (bkz. s. 175 ve n.36), Marco Polo (çev. Ricci, s. 99-101) onları *bacsis* (= *bakhshis*) diye adlandırır; bu terimle ilgili bkz. Pelliot, *Polo*, s. 63; B. Spuler, "Bakhshi," *EI2*; P. Jackson, "Baksi," *Enc. Iranica*; Doerfer, II, 271-7.

7 *Dus bzang* ("şanslı gün") denilen bu günler için bkz. Rockhill, *The land of the Lamas*, s. 100 ve n.1 ve *Rubruck*, s. 143 n.2. Ayın 1'i en önemli gündür, günlük yakılır, lambalar aydınlatılır ve ekmek ve meyva sunulur. Ama her ayın 15. günü de "kilise" törenleri ile kutlanır; ayrıca 8. ve 25. günler daha az resmi biçimde kutlanır, lamalar kendi konutlarında ya da aralarındaki varlıklıların evlerinde dua okurlar.

8 Örneğin aşağıda (s. 175) onların yalnızca tek tanrıya taptıkları söylenmektedir. Reşideddin'in (II, ed. Blochet, s. 145; çev. Boyle, *Successors*, s. 126) bir Kongkirat Moğol beyinin oğlunu Uygur olarak tanımladığını görmek ilginçtir; burada terimin kabile kökenleriyle bağlantılı olması pek muhtemel değildir: daha sonra onun Müslüman karısıyla tartışmalarıyla ilgili ayrıntılarda dini bir önem izlenir. Von Gabain'e göre, s. 69, Uygurların hangi Budizm ekolüne bağlı oldukları bilinmemektedir.

9 Rockhill (*Rubruck*, s. 143 n.3) belli bir yöne dönülmediğine ve ellerin kenetlenmediğine, avuçlar düz olarak birleştirildiğine işaret eder.

10 Doğal olarak bu âdetin kendilerini Budistlerden ayırt etme çabasıyla hiç ilgisi yoktu. Eller uzatılmış olarak dua etmek erken Hıristiyan dünyasında (Yahudiler arasında o zaman hâlâ olduğu gibi) âdetti ve doğu kiliselerinde genelde bu yöntem kullanılırdı. Batı kilisesinde rahip Aşai Rabbani sırasında dua okurken şimdi de bu pozu alır; vaaz veren rahipler de bunu yaparlardı. Aslında yeni olan şey, şimdi Ba-

ları doğu-batı yönünde düzenlenmiştir ve kuzey tarafında kilisenin koro yerine benzer bir niş yaparlar; ya da bazen, bina kare biçimliyse, kuzey kenarın ortasında, koro yerine karşılık gelen bir nişi bir bölmeyle ayırırlar.[11] Buraya bir masa kadar uzun ve geniş bir sandık koyarlar, sandığın arkasına ise, yüzü güneye dönük olarak baş put yerleştirilir. Karakurum'da gördüğüm, bir Aziz Christophorus şekli büyüklüğündeydi[12] ve Cataia'dan gelen bir Nasturi papazı bana o ülkede, iki günlük mesafeden görülebilecek büyüklükte bir put olduğunu söyledi.[13] Geri kalan putlar bir daire halinde yerleştirilir; hemen hepsi çok güzel altın kakmalıdır. Masa görevi gören sandığın üstüne lambalar ve adaklar koyarlar. Sarakenlerin tersine bütün tapınak kapıları güneye açılır. Aynı şekilde bizim gibi büyük çanları vardır: doğu Hıristiyanlarının çanı benimsemeye isteksiz olmalarının nedeninin bu olduğunu tahmin ediyorum, ama Ruslar ve Gazaria'daki Ortodokslar çan kullanırlar.[14]

ti'da daha yaygın olan avuçları birleştirerek dua etme tutumudur. Feodal saygı merasiminden esinlenen bu biçim, Batı Avrupa'da ilk kez 9. yüzyılda ortaya çıktı, 12. yüzyılda yaygınlaştı. Bkz. Dauvillier'nin *Recherches*'teki notu, s. 123-5; ayrıca L. Gougaud, *Devotional and ascetic practices in the Middle Age*, çev. G.C. Bateman (Londra, 1927), s. 17-19, 21-9.

11 Pelliot'nun önerdiği noktalamayı benimsiyoruz (*Recherches*, s. 125).

12 Aziz Christophorus ortaçağ ikonografisinde genelde bir dev olarak betimlenirdi: Rockhill, *Rubruck*, s. 144 n.2. Budist putların (sırasıyla Ma'bar ve Çin'de) bu azizin resimleriyle benzer karşılaştırmaları için: Odoric of Pordenone, XI, 1 ve XXI, 2 (Van den Wyngaert, s. 442, 460; Yule, *Cathay*[2], II, 142, 184).

13 Marco Polo (çev. Ricci, s. 75) tahta, kil ya da taştan yapılmış, ama tümü altın kaplanmış büyük putlara değinir. Ayrıca, Ermeni kralına 1254'te Moğolistan'ı ziyareti sırasında anlatılan, doğuda belirlenmeyen bir bölgede Sakyamuni ile Maitreya'nın kilden devasa heykellerinin olduğu bilgisi için bkz. Kirakos, çev. Khanlarian, s. 225 (ayrıca çev. Boyle, "The journey of Het'um I," s. 187). Bamiyan yakınlarında hâlâ görülebilen büyük, taştan Budalar için bkz. F.R. Allchin ve N. Hammond (ed.), *The archaeology of Afghanistan* (Londra, 1978), s. 271 ve res. S. 5, 272-4. (Bu heykeller birkaç yıl önce Taliban yönetimince yıkıldı – ÇN) Rockhill, *Rubruck*, s. 144 n.3'te başka örnekler verir.

14 Nasturiler çan yerine yukarda s. 138 ve n.7'de değinilen *semantron* denilen "tahta"yı kullanırlardı. Ancak Rockhill (*Rubruck*, s. 145 n.1) daha sonraki bir tarihte Moğolların arasında yaşayan Hıristiyanların çan kullandıklarını gözlemişti.

Yirmi Beşinci Bölüm

TAPINAKLARI VE PUTLARI VE TANRILARINA İBADET EDERKEN NASIL DAVRANDIKLARI

(1) Bütün papazları saçlarını ve sakallarını tamamen traş ederler, safran rengi giysiler giyerler ve başlarını traş ettikleri tarihten sonra bakir kalır,[1] yüz, hatta bazen iki yüz kişilik topluluklar halinde birlikte yaşarlar.[2] Tapınağa gittikleri günlerde, oraya iki sıra koyarlar ve birbirlerinin karşısında, korodaymış gibi karşılıklı sıralar halinde yere otururlar [*e regione, corus contra corum*];[3] ellerinde kitaplar tutarlar ve bunları zaman zaman sıraların üstüne koyarlar. Tapınakta oldukları sürece başlarını kapatmazlar, kendi kitaplarını okurlar ve sessizliği bozmazlar. Bu nedenle Karakurum'daki tapınaklarından birine girip, onları böyle otururken gördüğümde, konuşturmak için türlü yollar denedim, ama kesinlikle başaramadım.

(2) Gittikleri her yerde ellerinde sürekli, bizim tespihlere benzer, yüz ya da iki yüz boncuk dizilmiş ipler olur[4] ve durmadan "Tanrım, sen bilirsin" anlamına gelen *On mani battam*[5] sözcüklerini tekrarlarlar.Onlar-

1 Bu ayrıntılar Kral Het'um tarafından da verilir, ancak onun raporunda papazlar evlenirler, ama evlilik ilişkilerinde ılımlı davranırlar: Kirakos, çev. Khanlarian, s. 225 (Boyle, "The journey of Het'um I," s. 187-8). Marco Polo (çev. Ricci, s. 101) ayrı şekilde evli *bakhshi*'lerden söz eder (ayrıca bkz. Yule ve Cordier, I, s. 319-20'de n.14). Bütün Budist papazları sarı giymezlerdi. Rockhill'in işaret ettiği gibi Tibet papazları kırmızı giyerler (*Rubruck*, s. 145 n.2): ona göre Ruysbroeckli Willem'in buradaki ifadesi "Moğolların o dönemde benimsedikleri Budizmin tümüyle Tibet ya da Çin kökenli olmadığını, muhtemelen Orta Asya'daki erken dönem Hint Budizminden türemiş birçok âdeti koruduğunu gösterme eğilimindedir." Yalnızca Batı Avrupalılar ve Budist din adamları yüzlerini traş ederlerdi; dolayısıyla Ruysbroeckli Willem ve meslektaşı Mengü'nün huzuruna çıkmak için traş olduklarında, bazı Nasturi papazları onları Budist sanmıştı: bkz. aşağıda s. 187; Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 125-6.

2 Marco Polo (çev. Ricci, s. 101) sayıları 2 bini aşkın keşiş topluluklarından, Odoric ise (XXI, 2; Van den Wyngaert, s. 460; Yule, *Cathay*², II, 184) Çin'in Zaitun (Ch'üan-chou) kentinde 3000 kişilik bir topluluktan söz ederler; ayrıca daha da büyük sayılara daha geç referanslar için bkz. Yule ve Cordier, I, 319 n.13.

3 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 145) sadık kaldığı 1839 baskısının tersine, Van den Wyngaert'in noktalaması bu cümleyi anlaşılır kılmaktadır: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 126.

4 Lamaların tespihleri, "Yasanın 108 kapısına" karşılık gelmek üzere 108 boncuktan oluşur: Rockhill, *Rubruck*, s. 146 n.1.

5 D, S ve L elyazmalarındaki *Ou mani hactain* yerine, Pelliot'nun (*Recherches*, s. 126) tahmin ettiği

dan biri bana bu çeviriyi yaptı ve bunu tekrarlayarak kaç kere Tanrı'yı anımsıyorsa, Tanrı'nın da onu o kadar kez ödüllendirmesini bekliyordu.

(3) Tapınaklarının etrafına her zaman güzel bir avlu yapar, bunu da mutlaka bir duvarla çevreler ve güney tarafına büyük bir kapı koyarlar; burada oturup konuşurlar. Kapının üstüne, mümkünse tüm kente egemen olacak, uzun bir direk dikerler: direk binanın bir put tapınağı olarak fark edilmesini sağlar. Bu uygulamalar tüm putperestlerde görülür.

(4) Değindiğim put tapınağına girdiğimde, papazları dış kapıda otururken buldum. Temiz traşlı olduklarından,[6] onları gördüğümde Frank sandım, ama başlarındaki kukuletalar kâğıttandı.[7] Bu Uygurların papazları şöyle giyinirler. Nereye giderlerse gitsinler, her zaman, tıpkı Franklar gibi oldukça dar ve dıştan kemerli, safran rengi cübbeler giyerler; bir diyakozun büyük perhizde kolsuz cübbesini [*chasuble*] giyme biçimine benzer şekilde, sol omuzlarından asılan ve göğüslerinin üstünde katlanıp, sağa götürülen bir pelerinleri vardır.[8]

(5) Tatarlar onların alfabesini benimsemişlerdir. Yazmaya yukardan başlar, satırı aşağı doğru indirirler ve aynı biçimde okurlar; satırlar birbirlerini soldan sağa izlerler.[9] Sık sık kâğıda yazılmış karakterleri büyücülükte de kullanırlar, bunun sonucu tapınakları duvara astıkları etkileyici formüllerle doludur.[10] Mengü Han size[11] Moğol dilinde, ama onların yazısıyla bir mektup göndermektedir.[12]

okuyuşu benimsedik. Doğru imla *Om mani padme hum*'dur ve "Om, nilüferin içindeki mücevher, amin" anlamına gelir: bkz. Huc ve Gabet, *Travels in Tartary, Tibet and China 1844-1846*, çev. W. Hazlitt (Londra, 1928), II, 244-6; Rockhill, *The land of the Lamas*, s. 326-34; R.A. Stein, *Tibetan civilization*, çev. J.E. Stapleton Driver (Londra, 1972), s. 173-4.

6 Bkz. yukarda s. 164 n.1.

7 Metindeki *tartareas* yerine, Pelliot'nun (*Recherches*, s. 126-7) işaret ettiği gibi *cartaceas* biçimini benimsiyoruz; öte yandan Pelliot 13. yüzyılın sonunda itibaren, muhtemelen altın ve gümüş brokar anlamına gelen *tartaire/tartaricum* diye bir terimin varlığına dikkat çeker.

8 Hem güney, hem kuzey Budist ülkelerinde kullanılan bu tür şal için bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 14 n.1.

9 *Yüan Shih*'e göre imparatorluk ailesi Uygur yazısıyla, 1204'te Nayman kabilesinin yok edilmesi sırasında esir edilen Uygur T'a-t'a T'ung-a aracılığıyla tanışmıştı: Olbricht ve Pinks, s. 21; Allsen, "The Yüan dynasty and the Uighurs of Turfan," s. 266-7. Ruysbroeckli Willem'in oldukça doğru biçimde tanımladığı Uygur alfabesinin (Pelliot, *Recherches*, s. 176) benimsenmesine Carpini de dikkat etmişti: V, 8 (Van den Wyngaert, s. 56; Dawson, s. 21).

10 Bu formüller (mantralar) için bkz. Edward Conze, *Buddhism* (Oxford, 1951), s. 181-4; Rockhill, *Rubruck*, s. 147 n.e ve *The land of the Lamas*, s. 77, 98 (burada üstüne dua basılı pamuklu parçaları betimlenir.)

11 Van den Wyngaert'e uyarak *vobis* olarak okuyoruz: Rockhill (*Rubruck*, s. 147) bunu "bize" diye oku-

(6) Çok eski bir gelenek uyarınca ölülerini yakar ve küllerini bir piramidin tepesine koyarlar.[13]

(7) Tağınağa girdikten sonra, bu papazların yanına oturdum ve onların küçük, büyük çok sayıda putları olduğuna dikkat ettim. Onlara Tanrı ile ilgili inançlarının ne olduğunu sordum.

"Yalnızca tek Tanrı'ya inanıyoruz," diye cevap verdiler.

O zaman sordum: "O'nun bir ruh mu olduğuna inanıyorsunuz, yoksa bedensel bir şey mi?

"Bir ruh olduğuna inanıyoruz," dediler.

"O'nun bazen insan niteliğine büründüğüne inanıyor musunuz?"

"Kesinlikle hayır," dediler.

O zaman sordum: "Tanrı'nın tek ve bir ruh olduğuna inandığınıza göre, nasıl oluyor da O'nun bedeni olan heykellerini yapıyorsunuz, hem de bu kadar çok sayıda? Üstelik de, O'nun İnsan yapıldığına inanmadığınıza göre, nasıl oluyor da O'nun heykellerini başka bir yaratığın değil de, insanın biçiminde yapıyorsunuz?"

Buna şöyle cevap verdiler: "Biz bunları Tanrı'nın görüntüsü olarak yapmıyoruz: aramızdan zengin bir adam ya da onun oğlu ya da karısı ya da sevdiği birisi öldüğünde, adam ölenin bir heykelini yaptırır ve buraya koyar, biz de onların anısına bunlara saygı gösteririz."

"O halde," dedim, "sizin bunu yapmanızın tek nedeni insanlara yaranmak."

"Hayır," dediler, "onları anmak."

(8) Sonra bana, biraz da alayla, sordular: "Tanrı nerede?"

Ben, "Ruhunuz nerede?" diye yanıt verdim.

"Bedenlerimizde," dediler.

"Bedeninizin her yerinde ve onu tam olarak kontrol ediyor değil mi?" diye sordum. "Ama gene de görülmüyor. Aynı şekilde Tanrı her yerdedir ve her şeye egemendir, ama görünmezdir, çünkü O akıl ve anlayıştır."

muştur, ama Van den Wyngaert'in işaret ettiği tek farklı biçim *eis*'tir.

12 Bu mektup aşağıda, s. 258-260'de verilmektedir.

13 Ruysbroeckli Willem'in bunun yalnızca Uygurlar için geçerli olduğunu mu kastettiği belirsizdir, çünkü diğer Budist mezheplerin de ölülerini yaktıkları bilinmektedir: bkz. örn. Polo, çev. Ricci, s. 69-70; Rockhill, *Rubruck*, s. 147-8'de n.4.

Ama onlarla daha fazla tartışmak istediğim bu noktada, yorulan ve doğru sözcükleri bulamayan[14] tercümanım beni durdurdu.

(9) Moğollar ya da Tatarlar, tek Tanrı'ya inandıkları ölçüde onların mezhebindendirler,[15] ama ölülerinin keçeden suretlerini yaparlar, bunlara en pahalı malzemelerden giysiler giydirir ve bunları bir ya da iki arabaya koyarlar. Korunması şamanların sorumluluğunda olan bu arabalara kimse dokunmaya cesaret edemez: şamanlar onların papazlarıdır ve onları size aşağıda anlatacağım.[16]

(10) Şamanlar sürekli Mengü'nün ve diğer varlıklı kişilerin –yani Cengiz'in soyundan gelenlerin– saraylarının önünde bulunabilir (yoksulların şamanları yoktur).[17] Onlar göç edecekleri zaman, şamanlar, tıpkı İsrail'in çocuklarının [önünden giden] bulut sütunu gibi,[18] önde giderler. Kampın nerede kurulacağını saptar ve ilk önce onlar konutlarını arabalardan indirirler, kampın geri kalanı onları izler. Bir bayram olduğunda ya da ayın birinde, sözünü ettiğim suretleri ortaya çıkarır ve onları kendi evlerinde düzenli bir halka oluşturacak biçimde yerleştirirler. Sonra Moğollar gelir, onların evlerine girer, suretlerin önünde eğilir ve onlara taparlar. Yabancıların konuta girmesine izin verilmez: ben bir seferinde içeri girmek istedim ve çok sert biçimde azarlandım.

14 Van den Wyngaert'e uyarak, Rockhill'in (*Rubruck*, s. 148) kullandığı 1839 baskısındaki *volens* yerine *valens* okuyoruz.

15 Pelliot (*Recherches*, s. 128) burada Van den Wyngaert'in ifadeyi anlaşılmaz kılan noktalamasını düzeltmiştir.

16 Bkz. s. 250-255.

17 Ruysbroeckli Willem'in beceriksizce yapılandırılmış cümlesinin anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 128. Zengin Moğolların, imparatorluk ailesi ile özdeşleştirilmesi için bkz. yukarda s. 94 ve n.7.

18 İncil, Mısır'dan Çıkış, XIII, 21-2.

Yirmi Altıncı Bölüm

ESKİDEN KENDİ AKRABALARINI YİYENLER DE DAHİL, ÇEŞİTLİ HALKLAR

(1) Bu Uygurlar, Hıristiyanlar ve Sarakenlerle içiçe yaşadıklarından –sanırım sık tartışmalarla– tek Tanrı'ya inandıkları bir noktaya gelmişler. Cengiz Han'a teslim olan ilk kentliler oldukları için, Han onların kralına kendi kızını vermiş.[1] Karakurum fiilen onların bölgesindedir ve toprakları Kral (ya da Rahip) Yohannes'in ve kardeşi Unc'un ülkeleriyle çevrilidir.[2] Ama bu sonuncuların otlakları kuzeydeyken, Uygurlar güneydeki dağlarda [yaşarlar]. Moğolların onların alfabesini benimsemesi böyle olmuştur; kâtiplerini [*magni scriptores*] de onların [Uygurların] arasından sağlarlar.[3] Nasturilerin hemen tümü onların yazısını bilir.

(2) Onların ötesinde, doğuda dağların arasında, çok cesur bir ırk olan ve Cengiz'i savaşta tutsak eden Tangutlar[4] vardır: Cengiz onlarla barış yaparak kurtulabildi, ama daha sonra onları egemenliği altına aldı.[5] Onla-

1 Rockhill (*Rubruck*, s. 149-50'de n.1) ve Van den Wyngaert (s. 233 n.2) buna şaşırmışlardı, ama Rahip Willem haklıdır. Söz konusu kral *iduk kut* Barçuk'tu; karısının adıyla ilgili sorun için bkz. Ek VII.

2 Rahip bir yanılgı içinde gözükmektedir. Risch'in (s. 162 n.2) görüşünün tersine, Uygurların toprakları Karakurum'un çok güneyindeydi ve kent ile aralarında Gobi çölü vardı; Rahip Yohannes ile kardeşinin ülkeleri hakkında bildiklerimizi dikkate alınca (yukarda s. 134-135), onların Uygur sınırını herhangi bir şekilde çevrelemesi önerisi yanlıştır: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 129. Ancak Ruysbroeckli Willem'e Karakurum'un yerinin, Cüveyni'nin belirttiği gibi (I, 39-40, 192; çev. Boyle, s. 54, 236) bir zamanlar ilk Uygur imparatorluğu (yak. 742-840) içinde kaldığının söylenmiş olması mümkündür; Pelliot, Recherches, s. 129.

3 Rockhill'de (*Rubruck*, s. 150) olduğu gibi "en iyi kâtipleri" değil. Burada Türkçe *uluğ bitikçi* ("yüksek kâtip") ifadesi çevrilmektedir (bkz. yukarda s. 130 n.17): bkz. Risch, s.163; Pelliot, *Recherches*, s. 129.

4 Moğolların Kaşi dedikleri (Çince *Ho-Hsi*'den "[Sarı] Nehrin batısı" türemiştir: Pelliot, *Polo*, s. 125) Tangutlar, Çin kaynaklarına göre Tibet kökenli bir halktı ve 10. yüzyıl sonlarında şimdiki Ordos bölgesinde Çinlilerin Hsi-Hsia diye bildikleri bir imparatorluk kurmuşlardı; 11. yüzyılda etkinlik alanlarını Kan-su ve Su-Chou'ya genişlettiler. 1209'da Cengiz Han'a haraç vermeye başladılar. Bkz. Saunders, *The history of the Mongol conquests*, s. 36; Morgan, *The Mongols*, s. 50, 64-5.

5 Gerçekten de fatih, 1227'deki ölümü sırasında Hsi-Hsia imparatorluğuna karşı nihai bir seferde bulunuyordu. İmparatorluk kısa süre sonra, başkenti Ning-hsia'nın düşmesiyle sona erdi (Marco Polo'nun *Egrigaya*'sı: Pelliot, *Polo*, s. 641-2). Bkz. H.D. Martin, "The Mongol wars with Hsi Hsia (1205-27), *JRAS* (1942), s. 195-228. Cengiz Han'ın, 1205 ile 1227 arasında onlara düzenlediği beş sefere ilişkin anlatıların hiçbirinde bu insanlarca esir edildiğinden söz edilmez; Risch (s. 164 n.7) Ruysbroeckli Willem'in burada Tangutlar ile, genç Temuçin'i esir almaları *Secret History*'de [§ 79-87, çev. Cleaves, s. 25-9 ve çev. de Rachewiltz, böl. 2, *PFEH*, IV (Eylül 1971), 138-42)] anlatılan Tayiji'ut kabilesini karıştırdığını önermiştir.

rın, kuyrukları bir atınki gibi çok tüylü, karınları ve sırtları kaba kıllı, çok güçlü sığırları vardır: bu hayvanların bacakları diğer sığırlardan daha kısadır, ama onlardan çok daha güçlüdürler.[6] Moğolların büyük konutlarını onlar çekerler ve uzun, ince, kıvrık boynuzları o kadar keskindir ki, uçlarının sürekli kesilmesi gerekir. Dişisi, eğer ona şarkı söylenmezse, sağılmaya izin vermez. Üstelik huyları boğaya benzer, bunlar da kırmızı giymiş birisini gördüklerinde, onu öldürme isteğiyle üstüne saldırırlar.

(3) Onların ötesinde, âdetleri ölü akrabalarını yemek olan Tebetler[7] vardır; bunun dindarca amacı, onlara mezar olarak yalnızca kendi karınlarını sağlamaktı. Ancak, tüm [diğer] halklar onları iğrenç bulduklarından, bugünlerde bu geleneği terk etmişlerdir. Gene de akrabalarının kafatasların-dan güzel kadehler yaparlar ki, bu kadehlerden içerken keyiften o akrabaları unutmasınlar: bunu bana görgü tanığı olan birisi anlattı.[8] Ülkeleri altın açısından zengindir, bunun sonucu altına ihtiyacı olan herkes, altın buluncaya kadar yeri kazar, gereksinimi kadarını alır ve geri kalanını toprağa geri bırakır. Bunun nedeni, eğer onu istiflerse ya da bir sandıkta saklarsa, Tanrı'nın kendisini toprakta olan geri kalanından yoksun bırakacağına inanmasıdır.[9]

(4) Bu ırktan ciddi biçimde sakat insanlar gördüm.[10] Gördüğüm Tangut insanları uzun boylu, ama esmerdiler. Uygurlar bizim kendi halkı-

6 Sözü edilen hayvan *yak*'tır. Marco Polo da ondan bahsetmiştir (çev. Ricci, s. 92). Hayvanın boyutları için bkz. Yule ve Cordier, I, s. 277-9'da n.3 ve N. Elias ve E.D. Ross, *A history of the Moghuls of Central Asia*[2] (Londra, 1898), s. 302 n.1.

7 Metindeki *Tebec* yerine S ve L elyazmalarındaki okuyuşu benimsiyoruz.

8 Carpini (V, 14; Van den Wyngaert, s. 60-1; Dawson s. 23) halkı aynı şekilde ölü babalarını yiyen *Burithabet* adlı bir bölgeden söz eder, ama burası daha çok Koko Nor civarındaki Tsaidam ya da Hsi-ning bölgesi olarak saptanmıştır, örn. Pelliot tarafından: "A propos des Comans," s. 182-3. Odoric, XXXIII, e f. (Van den Wyngaert, s. 485-6; Yule, *Cathay*[2], II, 251-4) Ruysbroeckli Willem'in anlatısını tekrarlar. Bu materyalin bir kısmını tartışan Herbert Franke ("Tibetans in Yüan China," Langlois, *China under Mongol rule* içinde, s. 298-99, n.1) Ruysbroeckli Willem'in tanıklığının "Lamaist törenlerde insan kafatası kullanılmasının uzak bir yansıması olabileceğini" önerir.

9 Tibetlilerin altın külçelerini toprağa geri koyduklarına ilişkin benzer bir öykü için bkz. Minorsky, *Marvazi*, s. 28. Rockhill (*The land of the Lamas*, s. 209 ve n.1 ve *Rubruck*, s. 152 n.2) bu batıl inancın onun zamanında da Tibet'te yaygın olduğunu görmüştü.

10 Carpini (V, 14; Van den Wyngaert, s. 61; Dawson, s. 23) de aynı şekilde *Burithabet* halkını son derece deforme olarak tanımlar. Rockhill şöyle yazıyordu (*Rubruck*, s. 152 n.3): "Tibetliler, belde büyük bir torba oluşturan ve içinde giysi sahibinin tüm malının yarısı depolanan kocaman, koyun postundan giysileri, uzun, keçeleşmiş saçları, ince baldırlı çıplak bacaklarıyla, gerçekten biçimsiz görünürler. Çin kaynaklarından bu insanların 13. yüzyılda giydikleri elbiselerin şimdikilerle aynı olduğunu öğreniyoruz."

mız gibi orta yapıdadırlar. Türkçe ve Kuman dillerinin orijinal biçimi Uygurlardan türemiştir.[11]

(5) Tebet'in ötesinde, elçilerini sarayda gördüğüm Longa ve Solanga[12] bulunur: elçiler, her biri altı öküzle çekilen, on taneden fazla, büyük araba getirmişlerdi.[13] Bunlar İspanyollar gibi esmer, küçük insanlardır ve bir diyakozun üst cübbesine [*supertunicale*] benzer, ama kolları biraz daha dar cübbeler giyerler.[14] Başlarına piskoposlarınkine benzer kukuletalar takarlar: ancak bunun ön kısmı arkadan biraz daha alçaktır ve bir noktada sona ermez, tepesi karedir; siyah vernikle güçlendirilmiş muslin kumaştan yapılır ve o kadar cilalanır ki, güneşte ayna ya da çok parlatılmış miğfer gibi parlar. Şakaklarında, kukuletaya dikilmiş, aynı malzemeden uzun şeritler vardır; bunlar rüzgârda şakaklardan çıkmış iki boynuz gibi yanlara açılırlar; rüzgâr bunları çok şiddetli savurduğu zaman, şeritleri şakaklardan arkaya, kukuletanın tepesine katlarlar, o zaman da başın çevresindeki bir çember gibi dururlar. Gerçekten çok süslü bir başlık olur bu.[15]

11 Bu tam olarak doğru değildir. Uygur ve Kuman dilleri kuşkusuz Türkçe'nin biçimleriydi, dolayısıyla bağlantılıydı, ama modern araştırmacılar ilişkinin niteliği konusunda ayrılırlar: iki çelişik görüş için bkz. Jean Deny vd. (ed.) *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I (Wiesbaden, 1959), 1-10; Clauson, *Turkish and Mongolian studies*, böl. 2'de farklı bir şema vardır. Ama Ruysbroeckli Willem'in ifadesi, Kumanların göründüğü kadarıyla Moğol işgalinden önce Uygur yazısı kullandıkları olgusunu yansıtıyor olabilir: J. Richard, "La limite occidentale de l'expansion de l'alphabet ouighour," *JA*, CCXXXIX (1951), 71-5, yazarın *Les relations entre l'Orient et l'Occident* kitabında yeniden basım).

12 Bu iki adın güneydoğu Mançurya ile kuzey Kore'yi tanımladığı anlaşılmaktadır, ama Koryo imparatorluğunun kendisine aşağıda (*s. 203*) *Caule* olarak değinilmektedir., Carpini'de [I, 3, VII, 5 ve 9 ve IX, 31 ve 33 (Van den Wyngaert, s. 29, 86, 88, 118-19; Dawson, s. 5, 40-1, 62-3)] *Solangi* olarak rastlanan halkın ülkesi olan *Solangqa*'yı, *Secret History*'den ve İran kaynaklarından da biliyoruz; Reşideddin'in de *Solangqa* ile *Kawli*'yi ayırt etmesi ilginçtir: II, ed. Blochet, s. 485-6 (çev. Boyle, *Successors*, s. 281-2). *Longa* burası dışında bilinmemektedir: *Liao-yang*'ın (?) bozulmuş bir biçimi olabilir. Rockhill'in (*Rubruck*, s. 152-3'te n.5) Lü-chen'den türeme önerisi doğru değildir: Pelliot, *Polo*, s. 376. O sırada Wang hanedanının (918-1393) egemen olduğu Koryo krallığı, 1231-2 kışından beri, kesintilerle, Moğollara haraç ödüyordu; o dönemdeki kralı Kao-tsong'du (1213-59): bkz. W.E. Henthorn, *Korea. The Mongol invasions* (Leiden, 1963), s. 64 vd., 105-7; L. Hambis, "Notes sur l'histoire de Coree a l'epoque mongole," *TP*, XLV (1957), 151-218.

13 Metindeki *adduxerunt* yerine, D, S ve L elyazmalarındaki gibi *adduxerant* okuyoruz.

14 Kollardan söz edilmesi bunun, Rockhill'in çevirdiği gibi (*Rubruck* s. 153) "chausible" [kolsuz cübbe –ç.n.] olmasını olanaksız kılmaktadır. Dolayısıyla "dalmatic" [bol kollu bir cübbe –ç.n.] olmalıdır: bkz. Dauvillier'nin *Recherches*, s. 129-30'daki notu. Dalmatic hakkında bkz. *ODCC*, s. 373-4, s.v.: "Batı Kilisesinde eksiksiz Aşai Rabbani töreninde diyakozlar ve bazı durumlarda piskoposlar tarafından giyilen, diz uzunluğunda bir üst tunik."

15 Korelilerin hâlâ giymekte olduğu bu başlık için bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 153 n.1.

(6) Baş elçi ne zaman saraya gelse, elinde her zaman bir gez [dirsekten orta parmak ucuna kadar mesafe –ç.n.] uzunluğunda ve bir avuçiçi genişliğinde, dümdüz bir fildişi tablet tutuyordu.[16] Hana ya da önde gelenlerden birine her hitap edişinde, gözlerini sanki ağzından çıkan sözleri oradan okuyormuş gibi tabletten ayırmıyordu. Asla sağa, sola ya da hitap ettiği kişinin yüzüne bakmıyordu; hükümdarın huzuruna gelirken ve ayrılırken bile, yalnızca tabletine bakıyordu.[17]

(7) Kesin olarak öğrendiğime göre, onların ötesinde Muc denilen bir başka ırk vardır.[18] Bunların kentleri vardır, ama ülkelerinde çok sayıda koyun ve sığır sürüsü olmasına rağmen, hayvanları kişisel mülk saymazlar. Bunlara kimse bakmaz: birisi bir hayvana gereksinim duyduğunda, bir tepeye çıkar ve bağırır, çağrıyı duyan bütün hayvanlar onun çevresine toplanır ve kendilerine evcil hayvan gibi davranılmasına izin verirler. Eğer ülkeye bir elçi ya da bir yabancı gelirse, işi tamamlanıncaya kadar onu bir eve kapatıp, ihtiyaçlarını görürler, çünkü bir yabancı bölgede dolaşacak olsa, onun kokusu hayvanların kaçmasına ve vahşileşmesine neden olacaktır.[19]

(8) Daha ileride, anladığım kadarıyla halkı antik dönemde Seres olarak bilinen Büyük Cataia vardır. Burası, halkın adından dolayı *seric* denilen en güzel ipek kumaşların kaynağıdır; halk ise kentlerinin birinden dolayı Seres

16 Hafız Abru'ya göre Timuri hükümdar Şah Ruh'un 1420'de Ming imparatorunun sarayına giden elçileri, Çin görevlilerinin ellerinde tam bu büyüklükte tabletler tuttuklarını görmüşlerdi: K.M. Maitra, *A Persian embassy to China*, yeni önsözle yeniden basım L. Carrington Goodrich (New York, 1970), s. 55. Bunların Odoric'in de değindiği beyaz fildişi tabletler olduğu anlaşılmaktadır: XXIX, 2 (Van den Wyngaert, s. 480; Yule, *Cathay*², II, 237-8). Gerek Çin, gerekse Kore de kullanılan (*hu* denilen) bu tabletler hak. bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 154 n.1.

17 Şah Ruh'un elçilerinin raporunda da aynı olay yer alır: Maitra, s. 55.

18 Adı belirlemek kolay değildir, ama bunun Kore civarında bir bölgeyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır; Rockhill'in öne sürdüğü gibi (*Rubruck*, s. 154 n.2) Ssu-ch'uan ve Kan-su'nun yerli nüfusunun ya da Yunnan'daki bir halkın kastedilmesi ihtimali düşüktür. Risch (s. 168-9'da n.18) Ruysbroeckli Willem'in *Muc*'u ile, 13. yüzyıl yazarı Ma Tuan-lin'in Kore'nin kuzeyinde, Amur ve Sungai ırmaklarında yaşadığını söylediği *Mou-ki* ya da *Mo-ho* halkı arasında bir bağ kurmuş, ama bu *Mou-ki*'nin *Wou-ki*'de yapılan bir hata olduğuna, *Mo-ho*'dan ise *Muc*'a benzer bir biçim türetilemeyeceğine işaret eden Pelliot tarafından reddedilmiştir (*Recherches*, s. 130-1). Pelliot'nun kendisi kesin bir sonucu varamamıştı.

19 *Mo-ho* ülkesinde yaban hayvanlarının uysallığına ilişkin benzer söylentiler vardı: Ma Tuan-lin, *Ethnographie des peuples etrangers a la Chine*, çev. Marquis d'Hervey de Saint-Denis (Cenevre, 1876), s. 336. Ama Rockhill (*Rubruck*, s. 154 n.2) bu öykünün kökenini Tibet ve Moğol aşiret reislerinin, onun zamanında hâlâ uygulanan, ticaret tekelini ellerinde tutabilmek için misafir tacirleri tecrit etme âdetinde aramıştı.

diye bilinir.[20] Edindiğim güvenilir bilgilere göre bölgede duvarları gümüş, mazgalları altından bir kent vardır.[21] Ülke, birçoğu henüz Moğollara tabi olmayan çok sayıda eyaletten oluşur.[22] Bunlarla Hindistan arasında deniz vardır.

(9) Cataialılar, konuşurken burunlarından derin nefes alan, küçük bir ırktırlar; tüm doğuluların küçük bir göz açıklığı olması kuraldır. Her ne iş olursa olsun, mükemmel zanaatkârlardır, doktorları şifalı bitkilerin yararlarını çok iyi bilirler ve nabızdan çok dirayetli biçimde teşhis koyarlar.[23] Ama idrar konusunda bir şey bilmediklerinden, idrar örnekleri kullanmazlar [*urinalibus non utuntur*]:[24] bunu [kendi gözlerimle] gördüm, çünkü Karakurum'da onlardan çok vardır. Eski âdetlerine göre, oğullar babanın zanaatini devam ettirmekle yükümlüdürler.[25] Bunun için böylesi ağır bir haraç

20 Ruysbroeckli Willem burada, ırkın adını aldığı kente ilişkin olarak İsidore'u izlemektedir: *Etymologiae*, XIV, iii, 29 (*PL*, LXXXII, süt. 500). Seres terimi karmaşık bir sorundur: bkz. Yule, *Cathay*², I, 14-25; Pelliot, *Polo*, s. 264—6. Rahip, Seresleri Cathay halkıyla özdeşleştiren ilk yazardır: bunun için bkz. yukarda s. 133-134'de n.5. Modern Batılı terim "Çin", daha Ptolemaios zamanında bile rastlanan ve aslında giderek ülkenin güney yarısını belirleyen *Chin/Sin*'den türemiştir. Ortaçağda bu bölgeyi Moğollar "Nangiyalar" (Çince: *Nan-chia*, "güney halkı") ya da "Manziler" (Çince *Man-tze*) olarak adlandırırlardı: başlangıçta güneydeki Çinli olmayan kabileleri belirleyen, giderek ülkenin Yang-tze'nin güneyinde kalan yarısının tümü için kullanılan bu ikinci terimi daha sonra Ruysbroeckli Willem (aşağıda s. 213: *Manse*) ve Marco Polo da (*Mangi*) kullanırlar: bkz. Pelliot, *Polo*, s. 274-8.

21 Yule'dan alıntı yapan Rockhill (*Rubruck*, s. 156 n.1) burada, Hsi-an'ın duvarlarının altından olduğu efsanesine dikkat çeker.

22 Ruysbroeckli Willem burada *Cataia* terimini Kuzey Çin (Khitai), yani fethi 1234'de tamamlanan Chin imparatorluğunun eski toprakları için dar anlamında değil, Çin'in tümü için kullanmaktadır. Moğollar ertesi yıl güneydeki yerli Sung hanedanının üstüne yürümüşler, ama onlara boyun eğdirilmesi daha güç ve uzun bir iş olmuştur. Mengü 1259'da Sung'a karşı bir sefer sırasında ölecek ve Sung egemenliğinin son kalıntıları ancak kardeşi ve ardılı Kubilay döneminde, 1279'da yok edilebilecekti. Bkz. O. Franke, *Geschichte des chinesischen Reiches*, IV (Berlin, 1948), 285-91, 301-50; Morgan, *The Mongols*, s. 117-20; Rossabi, *Khubilai Khan*, böl. 2 ve 4.

23 Carpini [V, 10 (Van den Wyngaert, s. 58; Dawson, s.22)] benzer biçimde Çinlilerin çok yönlü becerilerine değinir ve Odoric [XIX, 2 (Van den Wyngaert, s. 458; Yule, *Cathay*², II, 179)] onları tacir ya da zanaatkâr olarak tanımlar. Nabızdan teşhis konusunda bkz. Joseph Needham, "Medicine and Chinese culture", yazarın *Clerks and craftsmen in China and the West* (Cambridge, 1970) kitabı içinde s. 275; P. Huard ve Mong Wong, *Chinese medicine*, çev. B. Fielding (Londra, 1968), s. 19, 122-4: nabız konusundaki klasik yapıt Wang Shu-ho'nun (ö. 317) *Mo-ching*'iydi; onun fikirleri 18. yüyıla kadar Batı Avrupa'ya iletilmemiştir.

24 Rockhill (*Rubruck*, s. 156) bunu "idrar söktürme" olarak çevirmişti; ama Pelliot (*Recherches*, s. 132), Yule'u (*Cathay*², I, 159) izleyerek *urinal*'i teşhis amacıyla idrarın incelenmesi için bir kap olarak yorumlar. Çinliler aslında idrara oldukça farklı bir yarar açısından çok değer verirlerdi; idrarın tedavi edici özelliklerine ilişkin görüşleri için bkz. Needham, "Medicine and Chinese culture," s. 285-6 ve "Proto-endocrinology in medieval Chin, " *Clerks and craftsmen* içinde, s. 312-14.

25 Marco Polo (çev. Ricci, s. 239) bunun Sung döneminde dayatılan resmi bir yasa olduğunu, ama Kubilay zamanında kaldırıldığını söyler. Gene de L. Olschki [*Guillaume Boucher, a French artist at the court of the Khans* (Baltimore, 1946), s. 13 n.31] Ruysbroeckli Willem'in tanıklığının yalnızca Moğolistan'da yaşayan Çinliler için geçerli olduğuna inanır.

öderler: Moğollara her gün bin beş yüz *iascot* verirler (bir *iascot* on mark ağırlığında bir gümüş külçesidir, böylece günlük toplam on beş bin marka eşittir);[26] ülkeden getirdikleri ipek kumaş ve yiyecekler ile verdikleri diğer hizmetler bunun dışındadır.

(10) Bütün bu halklar Kafkas dağlarında,[27] ama sıradağların kuzey yamaçlarında, doğu denizine ve İskitya'nın[28] güneyine kadar uzanan bölgede yaşarlar; İskitya'da ise hepsinin haraç verdiği Moğol çobanlar yaşar. Hepsi putperestlik içindedir ve bir tanrılar panteonuna, tanrı olan insanlara ve –bizim şairlerimiz gibi-[29] tanrıların ecdadına dair masallar anlatırlar.

(11) Tâ Cataia'ya kadar aralarında yabancı konumunda [*tamquam advene*] yaşayan Nasturiler ve Sarakenler vardır. Cataia'nın onbeş kentinde Nasturiler bulunur, bunların piskoposluk merkezi Segin adlı bir kenttir,[30]

26 *Iascot* terimi için bkz Pelliot, "Le pretendu mot 'iascot' chez Guillaume de Rubrouck," *TP*, XXVII (1930), 190-2 ve *Recherches*, s. 174; Clark, s. 186. Bu, Türkçe *yastık* sözcüğüdür, ama hem yastık hem de külçe anlamına gelen Farsça *baliş* sözcüğünün çekimiyle, külçe anlamını da yüklenmiştir: *baliş* için bkz. Juwayni, I, 16 (çev. Boyle, s. 23). Ruysbroeckli Willem altın *baliş*'in varlığından habersiz gözükmektedir: bkz. örn. Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 65 ve II, i, ed. Alizade, s. 193 (çev. Boyle, *Successors*, s. 75). C elyazması *iascot*'tan sonra *vol cosmos* sözcüklerini ekler. Risch'in belirttiği gibi (s. 172-3'de n.31), *co[s]mos* kuşkusuz burada *kımız* olamaz, ama onun önerisi bunun Türkçe *gümüş*'ü temsil ettiğidir (Clauson, *An etymological dictionary*, s. 723-4); Pelliot onun önerisini reddeder: "Le pretendu mot 'iascot,'" s. 190 n.2 ve *Recherches*, s. 89: bunun yerine, eğer sözcük gerçekten Ruysbroeckli Willem'in raporunun bir parçasını oluşturuyorsa, *sommos*'un kopya edilirken değiştirilmiş bir biçimi olduğunu öne sürer (Pegolotti'nin *sommo*'su ve Türklerin *sum/som*'u: Doerfer, III, 305-6). Çin'de Moğol vergilendirmesi için bkz. H.F. Schurmann, *Economic structure of the Yüan dynasty* (Cambridge, Mass., 1956, yeniden bas. 1967), böl. V; Allsen, *Mongol imperialism*, s. 164-5, 175-8'de kağanın vergi gelirini nakit biçiminde istemesini ve daha parasallaşmış bir ekonomiye yönelimi tartışır (Ruysbroeckli Willem'in 1500 *iascot* rakamı s. 182-3'te n. 136'da incelenmektedir). Ruysbroeckli Willem belli ki (tarım vergilerinin tersine) en azından kısmen gümüş olarak tahsil edilen hane vergisini düşünmektedir: 1255/6'dan sonra vergi oranı hane başına 4 *liang* (ons) idi.

27 Bkz. yukarda s. 156 ve n.3. Bu kapsamda Kafkaslar terimi, Orta Asya'nın doğusunda, Tienşanlardan Khinganlara kadar tüm sıradağları kapsar.

28 Rahip Willem burada Isidorus'dan etkilenmiştir: *Etymologiae*, XIV, iii, 31 ve viii, 2 (*PL*, LXXXII, süt. 501, 521).

29 Risch (s. 174 n.34) Ruysbroeckli Willem esas olarak Ovid'i düşündüğünü öne sürer.

30 Segin, Hallberg (s. 467) ve Risch'in (s. 174 n.35) sandıkları gibi Hsi-ngan değil, Hsi-king'dir ("Batı başkenti" denilen Ta-t'ung): Pelliot, *TP*'de Tisserant eleştirisi, XXVIII (1931), 218-20 ve *Recherches*, s. 133. Ruysbroeckli Willem'in ifadesi, Çin'de tek bir piskoposluk olduğunu ima etmesi açısından yanıltıcıdır. Gerçekte ona, Karakurum'un yetki alanı içine girdiği en yakın piskoposluğun adı verilmişti; bu piskoposluk ise Hanbalık'taki (Beijing) metropolitene bağlıydı: bkz. Dauvillier, "Les provinces chaldeennes," s. 299-300. Piskoposa s. 243'te tekrar değinilmektedir. Burada değinilmesi olası on beş kentin bir incelemesi için bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 13-6.

ama daha ötedeki halklar tümüyle puta tapanlardır. Sözünü ettiğim ırkların tüm putperest rahipleri safran renkli, geniş kukuletalar giyerler. Öğrendiğim kadarıyla aralarında ayrıca ormanlarda ve dağlarda, olağanüstü bir münzevilik içinde yaşayan keşişler vardır.

(12) Oradaki Nasturiler cahildirler. Dualarını okudukları ve Kutsal Kitabın yazıldığı dil, bilmedikler bir dil olan Süryanicedir; dolayısıyla bizim dilbilgisi bilmeyen papazlarımız gibi dua okurlar ve bu nedenle tümüyle ahlak düşkünüdürler. Her şeyden önce, tefeci ve sarhoşturlar, üstelik Tatarlar arasında yaşayan bazılarının, tıpkı Tatarlar gibi birkaç karısı vardır. Kiliseye girdiklerinde Sarakenler gibi vücutlarının alt tarafını yıkarlar;[31] Cuma günleri et yerler ve Sarakenleri izleyip, Cuma'yı bayram olarak kutlarlar.[32]

(13) Piskopos bu kesimleri pek sık ziyaret etmez, belki ancak elli yılda bir. O geldiği zaman, beşiktekiler de dahil, tüm erkek çocukları papaz atarlar.[33] Bunun sonucu hemen tüm erkekleri papazdır. Daha sonra evlenirler, ki bu pirlerimizin buyruklarına açıkça aykırıdır ve üstelik, birinci karıları öldüğünde bu papazlar bir ikincisini aldıklarından, iki eşlilik günahı da işlerler.[34] Ayrıca hepsi kutsal değerleri satan kişilerdir ve ücret almadan hiçbir ayini yapmazlar.

30 Segin, Hallberg (s. 467) ve Risch'in (s. 174 n.35) sandıkları gibi Hsi-ngan değil, Hsi-king'dir ("Batı başkenti" denilen Ta-t'ung): Pelliot, *TP*'de Tisserant eleştirisi, XXVIII (1931), 218-20 ve *Recherches*, s. 133. Ruysbroeckli Willem'in ifadesi, Çin'de tek bir piskoposluk olduğunu ima etmesi açısından yanıltıcıdır. Gerçekte ona, Karakurum'un yetki alanı içine girdiği en yakın piskoposluğun adı verilmişti; bu piskoposluk ise Hanbalık'taki (Beijing) metropolitene bağlıydı: bkz. Dauvillier, "Les provinces chaldeennes," s. 299-300. Piskoposa s. 253'te tekrar değinilmektedir. Burada değinilmesi olası on beş kentin bir incelemesi için bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 13-6.

31 Bu Kuran'da buyurulan "namaz abdesti" olmalıdır, V, 6: "Ey inananlar, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başınızı ve ayaklarınızı topuklarına kadar meshedin" (çev. A.J. Arberry, *The Koran interpreted*, Oxford, 1964, s. 100). Genel olarak bkz. G.H. Bousquet, "Ghusl," *EI2*. Dauvillier'nin "Guillaume de Rubrouck," s. 236-7 ve *Recherches*, s. 140'da işaret ettiği gibi, Nasturilerin bu âdeti İslam'ın doğuşundan önce başlamıştır ve başka bir kültürden alınmış bir geleneği temsil etmesi olanaksızdır.

32 İran'daki kimi Hıristiyan kiliseleri bugün bile ayinlerini, daha elverişli olduğu için, Pazar değil Cuma günleri yaparlar.

33 Dauvillier, "Les provinces chaldeennes," s. 206 n.205 ve "Guillaume de Rubrouck," s. 227'de böylesi bir geleneğin kilise yasalarına aykırılığına, çünkü Nasturi kilisesinde papaz atanmak için asgari yaşın otuz olduğuna dikkat çeker. A.C. Moule, "A Marco Polo translation," *TP*, XXIX (1932), 111-14 bu cümleyi, Marco Polo'nun "Kral George" (Öngüt prensi Körgüz) ve türn erkeklerin rahip yapıldığı *Tenduc* ülkesi anlatısındaki bir ifadeyi aydınlatmak için kullanır (çev. Ricci, s. 94, değiştirilecektir).

34 D elyazmasında olduğu gibi *etiam* ekliyoruz. "İki eşlilik" hakkında, kar. I Timothy, III, 2 ve 12. Nasturi papazlarının evlilikleri için bkz. Badger, II, 178-81.

(14) Karılarının ve çocuklarının çıkarları için faaliyet gösterirler, dolayısıyla ilgi alanları Din'i yaymak değil, para kazanmaktır. Bunun sonucu bunlardan herhangi biri soylu Moğolların çocuklarını yetiştirdiğinde,[35] onlara Kutsal Kitabı ve Din'i öğrettiği halde, ahlaksızlığı ve açgözlülüğüyle onları Hıristiyan dininden daha da uzaklaştırır. Çünkü Moğolların, hatta *tuin*'lerin (yani, putperestlerin)[36] bile yaşamları, onlarınkinden daha masumdur.[37]

35 Buna bir örnek, aşağıda (s. 205-218) bir Nasturi rahibi ve Mengü'nun büyük oğlu Baltu'nun öğretmeni olarak değinilen ve "koca bir sarhoş" olarak tanımlanan David'dir.
36 Bu eşitleme tam doğru değildir, çünkü *tuin* (Çince *t'ao-yen*, "doğru yol adamı") genel olarak "putperestlere" değil, sadece Budist rahiplere özgü bir terimdir: bkz. Clark, s. 188. Rahibin kullandığı biçim, Cüveyni'nin kullandığı *tüyin* sözcüğüne çok yakındır: I, 10 ve 44 (çev. Boyle, s. 14, 59-60).
37 Ruysbroeckli Willem'in Nasturi papazları hakkında genel görüşleri için bkz. Giriş, s. 63-64, 66-70.

Yirmi Yedinci Bölüm

MENGÜ HAN'IN SARAYINA YOLCULUK

(1) Bu kentten[1] Aziz Andrew yortusunda [30 Kasım] ayrıldık ve üç fersah ötede tamamen Nasturi olan bir yerleşime rastladık. Kiliselerine girerken sevinçle, avazımız çıktığı kadar bağırarak *Salve Regina* ilahisini[2] söyledik, çünkü uzun zamandır bir kilise görmemiştik.

(2) Oradan üç günlük yol gittikten sonra, bu bölgenin en ucuna geldik; daha önce sözünü ettiğim ve bize okyanus kadar çırpıntılı gözüken gölün kıyısından bakınca, gölde büyük bir ada olduğunu gördük.[3] Meslektaşım kıyıya inerek, suyu tatmak için göle bir keten parçası batırdı: su birazcık tuzluydu, ama gene de içilebilirdi. Güneydoğuda bir bölgedeki yüksek dağların arasından bir vadi iniyordu ve dağların arasında bir diğer büyük göl vardı; bu gölden bir ırmak vadinin içinden akarak, diğer göle dökülüyordu. Vadide hemen her zaman öylesine sert bir rüzgâr eser ki, oradan geçen insanlar rüzgârla göle sürüklenme tehlikesi yaşarlar.[4]

(3) Sonra kuzeye, bu mevsimde yeri kaplayan karın yoğun biçimde örttüğü yüksek dağlara yönelerek,[5] vadiyi geçtik. Bunun sonucu, Aziz Nic-

1 Yani, Kayalık, bkz. s. 159.

2 Chevalier, II, 519-20 ve bkz. yukarda s. 129.

3 Daha önceki yorumcular bu gölün, Ruysbroeckli Willem'e Balkaş Gölü'nün (yukarda s. 184 ve n.6) bir parçası gibi gözükecek olan Ala Göl olduğunda birleşirler: Rockhill, *Rubruck*, s. 159 n.2; Risch, s. 177 n.1; Van den Wyngaert, s. 239 n.2; Pelliot, *Recherches*, s. 141. Yalnızca Dawson, s. 145'te, yorum yapmadan, bunun Balkaş Gölü de olabileceğini varsayar.

4 Rockhill (*Rubruck*, s. 160 n.1), Van den Wyngaert'i izleyerek bu ikinci gölün Ebi Nor olduğunu düşünmüştü. Ancak Risch (s. 178 n.3) ve Pelliot (*Recherches*, s. 141), Bretschneider'ın (I, s. 126'da n.316) bunun biraz daha yakın olan Calanş Gölü olduğu önerisini benimserler. Bu tür şiddetli rüzgârlara Carpini [IX, 25 (Van den Wyngaert, s. 114-15; Dawson, s. 59)] ve Ch'ang Te (Bretschneider, I, 125) de değinirler, ama Pelliot (*Recherches*, s. 141-2) bu rüzgârları tam olarak Ruysbroeckli Willem'in geçtiği bölgeyle ilişkilendirme çabalarını temelsiz bulmuştu.

5 Tarbagatay sıradağları. Rockhill (*Rubruck*, s. 161 n.1) bu bölümde topografik sorunlar bularak, metnin erken kopyacılarından birinin anlatının değişik parçalarının yerlerini değiştirdiği gerekçesiyle, grubun Güyük'ün kampının olduğu düzlüğe girişine ilişkin 5. paragrafın, bu paragrafın sonrasına konması gerektiğini öne sürdü. Bu planı kısmen benimseyen Risch (s. 178-82), 10. paragrafın ilk cümlesini 2'den sonraya koymuş ve Güyük ve ailesine ilişkin 5.-9. paragrafları bunun arkasına eklemişti. Pelliot (*Recherches*, s. 142) metinde böylesi değişikliklere karşı sakıncalı yaklaşmıştı; ayrıca bkz. aşağıda s. 177 n.7.

holas yortusunda [6 Aralık] hızımızı ciddi biçimde artırdık. Çünkü artık hiçbir yerleşime rastlamıyor, yalnızca *İam*'lar (elçilerin karşılanması için bir günlük yol mesafesi aralıklara konumlandırılmış adamlar)[6] görüyorduk; dağların arasında birçok yerde yol dar, otlak az olduğundan, gün doğuşu ile akşam karanlığı arasında iki *iam* yol gidiyorduk. Dolayısıyla bir günde iki günlük yolculuk yapıyor ve geceleri gündüzden çok yol alıyorduk. Burası son derece soğuktu, bu nedenle bize tüylü kısmı dışa dönük keçi postları ödünç verdiler.[7]

(4) Noel öncesi ayın ikinci Cumartesisi[8] [13 Aralık] akşamı, gerçekten korkunç uçurumlar arasındaki bir yerden geçerken, rehberimiz bana haber göndererek, şeytanları kaçıracak hayırlı bir şeyler söylememi istedi, çünkü bu geçitte çoğu kez şeytanlar insanları birdenbire kaçırıyorlardı ve kimse onların akıbetini bilmiyordu.[9] Bunlar bazen atı alıp, biniciyi geride bırakır, bazen de bir insanın iç organlarını çıkarır, cesedi atın üstünde bırakırlardı; orada bu türden şeyler sık sık olurdu. Bunun üzerine biz de yüksek sesle *Credo in unum Deum* ilahisini yüksek sesle söyledik ve Tanrı'nın inayetiyle gruptan hiçbir kişiye bir zarar gelmeden geçitten geçtik. O zamandan sonra benden başlarında taşımak üzere kâğıt parçalarına bir şeyler yazmamı istemeye başladılar.[10] Ben de onlara, "Ben size kalbinizde taşımanız için bir ibare öğreteceğim, bu sizin ruhlarınızı ve bedenlerinizi ebediyete kadar koruyacaktır," dedim. Ama ben onlara ne zaman dini eğitim vermeye çalışsam, tercümanım yetersiz kalıyordu. Gene de onlara *Credo in Deum* ile *Pater Noster* dualarını yazdım ve şöyle dedim: "Burada yazı-

6 Ruysbroeckli Willem aşağıda olduğu gibi (s. 181) burada da *iam* terimini, istasyonun kendisine değil, oradaki personele uygulayarak daha önce yaptığı yanlışı tekrarlamaktadır: bkz. yukarda s. 126 ve n.3 ve Giriş, s. 36 ve n.57.

7 Van den Wyngaert gibi *mutabant* değil, *mutuabant* olarak okuyoruz; Rockhill (*Rubruck*, s. 161) *mutabanat*'ı anlaşılmaz bir nedenle "döndük" diye çevirmişti: karş. Risch, s. 182 n.1.

8 Rockhill'de (*Rubruck*, s. 161) olduğu gibi Pazar değil.

9 Ch'ang Ch'un'a da Altay dağlarını geçerken şeytanlarla ilgili benzer öyküler anlatılmıştı, ama yazar bir yorum yapmaz: Waley, *The travels of an alchemist*, s. 75-76. Rockhill (*Rubruck*, s. 161-2'de n.2) 7. yüzyılda Hsüan-tsang ile başlayarak, Orta Asya dağlarında şeytanlara diğer değinmelerden alıntı yapar.

10 Rockhill (Rubruck, s. 162 n.1), "Moğollar ve Tibetliler, şeytanları uzak tutmak için, tüfek ve mızraklarına üstüne tılsımlı sözcükler yazılı kâğıt ya da pamuklu parçaları bağlarlardı," diye yazıyordu; yazar bunları Ruysbroeckli Willem'in Budist tapınaklarında gördüğü (yukarda, s. 165 ve n.10) bez parçacıklarıyla ilişkilendirmişti.

lanlar insanın Tanrı konusunda olması gereken inancı ile Tanrı'dan insanın ihtiyacı olan herhangi bir şeyi dilediği bir duadır. Onun için, anlamasanız bile, burada yazılı olana inancınızdan şaşmayın ve Tanrı'dan burada yazılı duanın içerdiği şeyi sizin için yapmasını isteyin: O bizzat kendi ağzıyla dostlarına bunu öğretti ve umarım bu sizi kurtaracaktır." Yapabileceğim başka bir şey yoktu, çünkü böyle bir tercüman aracılığıyla kuramsal terimlerle konuşmak büyük bir riskti, hatta terimleri bilmediği için olanaksızdı.

(5) Sonra Keu Han'ın kampının bulunduğu düzlüğe girdik: burası eskiden, Rahip Yohannes'in kendi halkı olan Naymanların topraklarıydı.[11] Ancak kampı bu kez göremedim, ancak dönerken gördüm.[12]

(6) Gene de size bu noktada onun ailesine –oğluna ve karılarına– ne olduğunu anlatacağım. Keu Han öldüğünde, Batu, Mengü'nün han olmasını istemişti. Keu'nun ölümüyle ilgil kesin bir şey öğrenemedim. Peder André, Keu'nun ona verilen bir ilaç sonucu öldüğünü söylemiş ve Batu'nun bundan sorumlu olduğundan kuşkulanmıştı. Öte yandan ben farklı bir öykü duydum. Keu, Batu'yu gelip, kendisine biat etmesi için çağırmış ve Batu büyük bir görkemle yola koyulmuş. Ancak o ve adamları çok endişeliymişler ve Scican adlı bir kardeşini önden göndermiş.[13] Scican Keu'ya ulaşıp, ona bir kadeh armağan edeceği sırada, kavga çıkmış ve birbirlerini öldürmüşler.[14] Scican'ın dul eşi, evine girip, onu takdis etmemiz, yani hayır du-

11 Bkz. yukarda s. 134 ve n.11.

12 Bu ifade yukarda s. 176 n.5'te değinilen güçlükleri ortadan kaldırmaktadır, çünkü Ruysbroeckli Willem dönüş yolunda Emil bölgesinin epey kuzeybatısından geçmiş olabilirdi.

13 Metinde burada *Stican*, aşağıda *Stichan* geçmektedir. Bu, Carpini'nin *Siban/Syban* dediği [V, 20 ve IX, 23 (Van den Wyngaert, s. 66, 114; Dawson, s. 26, 59)], Cuçi'nin küçük oğullarından Şeyban'dı. Şeyban, ondan ötürü Şeybaniler diye bilinen 15. ve 16. yüzyıllarda Maveraünnehir'deki Özbek hanlarının atasıydı. İsmin, muhtemelen Stephen'ın Türkçe-Moğolca biçimi olan imlası için bkz. Pelliot, *Horde d'Or*, s. 44-7 ve *Recherches*, s. 247-9 (özellikle, s. 248-9'da Ruysbroeckli Willem'in orijinal biçiminin *Sciban* olduğu öne sürülmektedir).

14 1240 civarındaki Kıpçak seferinde, bir yanda Batu ile Güyük ve Büri arasındaki kavga gibi, bu kavga da muhtemelen kıdem konusundan çıkmıştı (bkz. s. 157 n.8): *Secret History*, § 275, çev. Cleaves, s. 215-16 ve çev. de Rachewiltz, böl. 12, s. 31-2. 1248 Nisan'ında ölümü sırasında (Pelliot, *Papaute*, s. 195-8), Güyük büyük bir ordunun başında batıya, eski düşmanı Batu'nun üstüne ilerliyordu: Jackson, "The dissolution of the Mongol empire," s. 200-1. Cemal Karşi onun bağırsak iltihabından öldüğünü, karnının şişip, patladığını söyler: W. Barthold, *Turkestan v epokhu mongol'skogo nashestviia* (St. Petersburg, 1898-1900) I (metinler), 136.

asında bulunmamız için bizi bir gün daha orada tuttu.[15] Keu'nun ölümünden sonra, Batu'nun isteğiyle Mengü seçilmişti. Peder André buradayken seçim olmuştu.[16]

(7) Keu'nun Siremon[17] adlı bir kardeşi vardı; Siremon, Keu'nun karısının[18] ve vasallarının kışkırtmasıyla, görkemli biçimde, sanki ona biat edecekmiş gibi Mengü'ye doğru yola çıkmış. Ama gerçek amacı Mengü'yü öldürmek ve tüm maiyetini yok etmekmiş. Mengü'den bir-iki günlük mesafeye geldiğinde, arabalarından biri arızalanmış ve geride bırakılmış; sürücü arabayı tamir etmeye çalışırken onu bulan Mengü'nün adamlarından biri, yardımına koşmuş. Bu adam ona ziyaretleri hakkında o kadar çok soru sormuş ki, sürücü ona Siremon'un niyetini anlatmış.

(8) Adam bunu duyduğunda, aldırmaz bir ifadeyle oradan uzaklaşmış, at sürüsüne yönelmiş, bulabildiği en güçlü atı seçmiş ve gece-gündüz

15 Carpini [IX, 23 (Van den Wyngaert, s. 114; Dawson, s. 99)] Şeyban'ın kamp bölgesinin, eski Karahitay topraklarının kuzeybatı kesiminde olduğunu ima eder. Şeyban'ın dul eşi, imparatorluk ailesinin Ruysbroeckli Willem'in önceden tanıştığı üyelerinden biri olabilir: bkz. yukarda s. 152-154.

16 Mengü aslında iki kez "seçilmiş"ti: birincisi Batu'nun Ala-kamak (?) denilen, Kayalık'tan yedi günlük yol uzaklığında ve dolayısıyla şimdiki Kazakistan'da bir yerde düzenlediği eksik kadrolu bir toplantıda ve ikinci olarak da Onon-Kerülen bölgesinde, daha tam katılımlı bir toplantıda; bu ikincide fiilen taç giymişti: bkz. Giriş, s. 34-35. Ruysbroeckli Willem bu toplantılardan, Cemal Karşi'ye göre 1250 Mayıs'ında yapılan ikincisine değiniyor olmalıdır: Barthold, *Turkestan v epokhu mongol'skogo nashesviia*, I (metinler), 137 (Şafar 648 H.); Jackson, "The dissolution of the Mongol empire," s. 203 n.68. İkinci toplantı 1251 Temmuz'unda, dolayısıyla Longjumeaulu André'nin Suriye'ye dönmesinden sonra gerçekleşti. Bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 199-200, 205-8; ancak burada Cemal Karşi'nin tanıklığına değinilmemektedir. Batu'nun Mengü'nün seçimindeki rolü Allsen, *Mongol imperialism*, s. 54'te tartışılır.

17 Bu, Köçü'nün oğlu, Ögedey'in torunu, dolayısıyla Güyük'ün yeğeni Şiremün'dür. Ögedey'in son günlerinde veliaht oydu, ama 1246'da onun iddiaları gözardı edilerek, Güyük seçilmişti. Bkz. Boyle, *Successors*, dizin s.v. İsmin biçimi için bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 203-4'te n.4: burada gerek Şiremün'ün, gerekse bazen rastlanan Şilemün'ün, Solomon'un Türkçe-Moğolca biçimi oldukları önerilir; Ruysbroeckli Willem'in imlası, Cüveyni'nin de kullandığı daha eski bir biçimdir (I, 206; çev. Boyle, s. 25, çeşitli yerlerde). Bunu izleyen öykü, az ya da çok derecede, İran kaynaklarımızda da verilir: bkz. Juwayni, III, 39 vd. (çev. Boyle, s. 574, vd.); Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 287 vd. (çev. Boyle, *Successors*, s. 207 vd.); Juzjani, II, 179-80 (çev. Raverty, s. 1182-6). İlk ikisi Şiremün'ün planını Mengü'ye duyuran kişinin bir şahinci olduğunu söyler ve onu *Keşig* ya da *Kesege* diye adlandırırlar. Bu Moğolca *kesege* ("uyarıcı") sözcüğüdür ve muhtemelen adamın asıl adı değildir: F.W. Cleaves, "*Aqa minu*," *HJAS*, XXIV (1962-3), 73 n.65. Cüzcani yanlışlıkla bu entrikayı Ögedey'in değil, Çağatay'ın ailesine atfeder, ama Çağatay'ın soyundan kişilerin de plana dahil oldukları kesindir.

18 Güyük'ün birinci karısı, Merkit kabilesinden Oğul Kaymış, onun 1248'de ölümünden 1251'e kadar imparatorluk naipliği yapmış ve 1249-50'de Longjumeaulu André'nin heyetini kabul etmişti. Mengü'nün Kral Louis'ye mektubunda adı *Camus* diye geçer ve kendisinden düşmanca ifadelerle söz edilir: aşağıda s. 259. Bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 198 n.2.

son hızda at sürerek, Mengü'nün kampına ulaşmış, ona duyduklarını anlatmış. Mengü bunun üzerine çabucak tüm adamlarını toplamış, kampının çevresine dört çember halinde, kimsenin girip çıkamayacağı biçimde silahlı adam dizmiş. Geri kalan adamlarını Siremon'un üstüne göndermiş. Bunlar planının duyulduğundan hiç haberi olmayan Siremon'u yakalamışlar ve tüm adamlarıyla birlikte saraya getirmişler. Mengü onu yüzüne karşı suçlayınca, Siremon hemen itiraf etmiş, bunun üzerine o,[19] Keu'nun büyük oğlu[20] ve onlarla birlikte üç yüz Tatar soylusu[21] idam edilmiş. Onların kadınları da getirtilmiş ve itiraf etmeleri için kızgın demirlerle dövülmüşler, itiraf ettikten sonra da öldürülmüşler.[22] Keu'nun, planı yapması ya da anlaması mümkün olmayacak kadar genç, bebek oğlunun hayatı bağışlanmış ve babasının karargâhı, insan ve hayvan, tüm mallarıyla birlikte ona kalmış.[23] Dö-

19 Başka kaynaklarımıza göre Şiremün aslında idam edilmemiş, Mengü'nün kardeşi Kubilay'ın komutasındaki ordu ile birlikte Çin'e gönderilerek cezalandırılmıştı: Juwayni, III, 64-5 (çev. Boyle, s. 591-2); Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 305-6 (çev. Boyle, *Successors*, s. 216); ayrıca karş. Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 20-1. Ancak daha sonra, yaklaşık Mengü'nün kendisi Sung'a karşı sefere çıktığı zamanlarda idam edilmişti (II, ed. Blochet, s. 6-7 ve II, i, ed. Alizade, s. 17; çev. Boyle, *Successors*, s. 21-2): bu 1258 ilkbahar başındaydı (Abramowski, s. 28).

20 Burada belki Güyük'ün Oğul Kaymış'tan olan iki oğlundan büyüğü Koça'ya değinilmektedir, ama başka kaynaklar onun affedildiğini ve kendisine Selenga bölgesinde bir konut verildiğini söylerler: Juwayni, III, 55, 65 (çev. Boyle, s. 586, 592); Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 302-3, 306 (çev. Boyle, *Successors*, s. 214, 216). Öte yandan Güyük'ün veliahtı, küçük oğlan Naku da olabilir (Jackson, "The dissolution of the Mongol empire," s. 203 ve n.70); Naku, İran kaynaklarına göre Şiremün gibi orduyla birlikte Çin'e gönderilmişti: Juwayni, II, 64-5 (çev. Boyle, s. 591-2); Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 305-6 (çev. Boyle, *Successors*, s. 216). *Yüan Shih*, Koça'nın ona eşlik ettiğini söyler (Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 21).

21 Reşideddin'e göre [II, ed. Blochet, s. 297 (çev. Boyle, *Successors*, s. 212-13)] 77 kişi. Gerek o gerekse Juwayni [III, 57-8, 61-2 (çev. Boyle, s. 587-8, 590)] aralarında Elçigidey'in de olduğu (bkz. Giriş s. 53) bazı soyluların adını verirler. Bu noktada kendisine değinilmese de, idam edilen prenslerden biri Büri'ydi: bkz. s. 156 ve n.7-8.

22 İdam edilen prenseslerin arasında Oğul Kaymış ve Şiremün'ün annesi Kadakaç da vardı: Pelliot, *Papauté*, s. 203. Suikastçılara uygulanan işlemler ve bunların yeni rejim için propaganda değeri hakkında bkz. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 30-7.

23 Bu büyük olasılıkla, Barthold'un (*Turkestan*², s.483: yanlışlıkla ona "Kanat" der) önerdiği gibi Naku'nun oğlu Çabat değil, Güyük'ün bir cariyeden olan, daha sonra Ta-ming wang unvanını alan ve 1261'de Emil bölgesinde bulunan Hoku'ydu: Bretschneider, I 160-1; Jackson, "The dissolution of the Mongol empire," s. 206 n.77; Hoku'nun daha sonraki yaşamı için bkz. Pelliot, *Polo*, s. 423. Ancak, *Yüan Shih*'e göre Mengü'nün Emil'i, Güyük'ün Totok adlı bir yeğeninin yanına verdiğini kaydetmemiz gerekir: Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke, "s. 20. Ama Hoku, Kubilay döneminin başlarında bu prensin yanında görülür (Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 429, çev. Boyle, Successors, s. 264); darbe girişiminden sonra onun Torok'un denetimi altına konulmuş olması mümkündür.

nüşte bunun yanından geçtik, ama rehberlerimiz ne giderken, ne dönerken oraya sapmaya cesaret edemediler. Çünkü "Yahudi olmayanların hanımı" kederler içinde oturuyordu ve "kimse yoktu onu avutacak.".[24]

(10) Sonra, hep doğuya yönelerek, bir kez daha dağlara çıktık. Sonunda Aziz Stephen yortusunda [26 Aralık] deniz kadar geniş ve en küçük bir tepe bile görünmeyecek kadar [düz] bir ovaya geldik; ertesi gün, Vaiz Aziz Yuhanna yortusunda [27 Aralık] hükümdarın karargâhına ulaştık.[25] Kamptan beş günlük yoldayken, konakladığımız istasyonun *iam*'ı bizi dolambaçlı bir yoldan göndermek istedi, o zaman iki haftadan fazla yeni güçlüklere katlanmamız gerekecekti. Bana söylediklerine göre amaç, kendi özel bölgeleri olan ve Cengiz Han'ın konutunun bulunduğu Onankerule'den geçmemizi sağlamaktı;[26] bazıları ise bunun ardında yolculuğumuzu uzatmak ve güçlerini bize olduğundan fazla göstermek niyetinin yattığını söylediler. Çünkü, onlara tabi olmayan bölgelerden gelen insanlara bunu uyguluyorlar.[27] Rehberimiz büyük güçlüklerle bizim doğru yoldan gitmemizi sağlayabildi. Bu iş nedeniyle bizi ilk günışığından, üçüncü saate [saat 9'a] kadar geciktirdiler.

(11) Yolculuğun bu aşamasında, Cailac'ta beklediğimiz kâtip[28] bana, Batu'nun Mengü Han'a gönderdiği mektupta sizin Sartak'tan Sarakenlere karşı asker ve destek istediğinizin yazdığını söyledi. Bunu duyunca hayretlere düştüm, aynı zamanda endişelendim. Mektubunuzun anahatlarını biliyordum ve onu tüm Hıristiyanlarla dost olmaya, Haç'ı yükseltmeye ve Haç'ın düşmanı olan herkesin düşmanı olmaya teşvik dışında, böyle bir konuya değinmediğinin farkındaydım.[29] Ayrıca, tercümanlar Büyük Ermenis-

24 Karş. Eski Ahit, Ağıtlar, I, 1-2: "Nasıl da dul kadına dönüştü Yahudi olmayanların hanımı, soyluydu iller arasında, angarya altına düştü, geceleyin acı acı ağlıyor, yanaklarında gözyaşı, avutan tek kişi bile yok bunca dostu arasında..."

25 Mengü'nün mevsimsel konutlarının, Ögedey'inkilerle aynı olduğu anlaşılmaktadır: bkz. J.A. Boyle, "The seasonal residences of the Great Khan Ögödei," G. Hazai ve P. Zieme (ed.), *Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker* (Berlin, 1974) içinde, s. 145-51 (yazarın *The Mongol World Empire* kitabında yeniden bas.).

26 Bkz. yukarıda s. 137 ve n.22.

27 Bu tür bir kandırmaca 19. yüzyılda, karadan Beijing'e giden elçiler için Çin imparatorluğunda hâlâ uygulanıyordu: bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 165-6'da n.2.

28 Bkz. yukarıda s. 159.

29 Kral Louis'nin mektubunun içeriği hakkında fikir edinebileceğimiz birkaç yerden biri.

tan'dan,[30] Sarakenlere şiddetli bir nefret duyan Ermeniler olduğundan, bu Saraken nefreti ve onlara zarar veme isteğiyle, kendilerine uygun gelen biçimde daha vurgulu bir çeviri yaptıklarından [*gravius fuissent interpretati*][31] kuşkulanıyordum. Bunun üzerine sessiz kaldım ve bunu doğrulamak ya da yalanlamak için bir şey söylemedim, çünkü beni suçlamaları ve benim makul bir savunmam olmaması [*sine rationabili causa*] ihtimaline karşı, Batu'nun söylediklerinin aksini iddia etmeye korkuyordum.

29 Kral Louis'nin mektubunun içeriği hakkında fikir edinebileceğimiz birkaç yerden biri.

30 Aynı zamanda Kilikya diye de bilinen ve Kral Het'um'un ülkesi olan Küçük Ermenistan'dan farklı olarak, Büyük Ermenistan kuzeydoğuda, Gürcistan'ın hemen güneyinde bulunuyordu. Bu dönemde Orta Asya'daki Ermeniler için bkz. Dauvillier, "Les Armeniens en Chine et en Asie centrale au moyen age," *Melanges de sinologie offerts a M. Paul Demieville* (Paris, 1966-74) içinde, II, 1-17 (*Histoire et institutions* kitabında yeniden bas.) ve *Recherches* içinde, s. 143-5. Louis'nin mektubu Sartak'ın karargâhında çevrilmişti (yukarıda s. 130).

31 Belki de burada C elyazmasındaki *gratius* okuyuşunu benimsemeliyiz; o durumda ifade "serbest bir çeviri yaptıkları" olacaktır (karş. Rockhill, *Rubruck*, s. 166, "gratuitously" – "ücretsiz").

Yirmi Sekizinci Bölüm

MENGÜ'NÜN SARAYI VE HUZURA İLK KABUL

(1) Böylece söylediğim tarihte karargâha geldik. Rehberimize büyük bir konut tahsis edildi, ama bizim üçümüze eşyalarımızı koymak, yatak sermek ve mütevazı bir ateş [yakmaj] bile zor olan, ufacık bir kulübe verdiler. Rehberimizi birçok kişi ziyaret etti ve kendisine, dar boyunlu uzun şişelerde pirinç birası [*cervisia di risio*][1] getirildi: bununla en iyi Auxerre şarabı arasında, şarap gibi kokmaması dışında, bir fark göremedim.[2]

(2) Bizi çağırdılar ve ne iş için geldiğimiz hakkında sıkı bir sorguya çektiler. Ben, "Sartak'ın Hıristiyan olduğunu duyduk, onu ziyaret ettik ve Fransızların Kralı bizimle onun için mühürlü bir mektup gönderdi. O bizi babasına yönlendirdi, babası da bizi buraya gönderdi. Gerekçesini herhalde yazmıştır," diye cevap veriyordum. Onlar sizin kendileriyle barış mı yapmak istediğinizi soruyorlardı. "Bir Hıristiyan olarak Sartak'a bir mektup gönderdi," diye yanıtladım bunu, "ve eğer Hıristiyan olmadığını bilseydi, ona asla mektup göndermezdi. Barış yapmak konusuna gelince, şunu söyleyeyim ki, size hiçbir zaman bir zarar vermemiştir. Eğer yapmış olsaydı ve siz de ona ve halkına savaş açmak zorunda kalsaydınız, adil bir adam olarak kral bizzat kendisi, kendi isteğiyle durumu telafi etmeyi ve barışı sağlamayı isteyecekti. Eğer siz, geçerli bir neden olmadan, ona veya halkına karşı savaş açmayı düşünüyorsanız, adil Tanrı'nın onlara yardım edeceğini umarız." Şaşırmışlardı ve durmadan soruyorlardı: "Eğer barış yapmaya gelmedinse, neden geldin?"[3]

1 Aşağıda (15. par.) *terrracina* denilen içki: bkz. s. 189 n.28 ve aşağıda s. 219.

2 Dauvillier (*Recherches* içinde, s. 145) gibi, metindeki *antisiodorensi* yerine *autisiodorensi* okuyoruz. Ortaçağda çok ünlü olan bu şarap için bkz. age, s. 157-158.

3 Burada sorun anlamsal olmaktan ötedeydi. Türkçe-Moğolca *il/el* sözcüğü yalnızca "barış içinde" değil, aynı zamanda "itaatkâr" anlamına geliyordu; hem "düşman," hem de "isyanda" anlamına gelen Türkçe *bulgak*/Moğolca *bulga*'nın antiteziydi: bkz. Pelliot, *Papauté*, s. 126-7; A. Mostaert ve F.W. Cleaces, "Trois documents mongols des archives secrètes vaticanes," *HJAS*, XV (1952), 454, 492-3. Bu sözcüklerin kullanıldığı anlam, Moğolların dünya imparatorluklarını nasıl algıladıklarını yansıtıyordu: tüm halklar, farkında olsalar da, olmasalar da, bu imparatorluğun üyeleriydiler; bunun sonucu kağana karşı çıkan herkes fiilen bir asiydi: bkz. Giriş, s. 42. Bu tutumun bir örneği için bkz. Juwayni, I, 224 (çev. Boyle, s. 168-9).

(3) Çünkü öylesine bir küstahlık düzeyine ulaşmışlardır ki, bütün dünyanın onlarla barış yapma özlemi içinde olduklarına inanıyorlar. Kuşkusuz eğer izin verilse, ben kendi açımdan dünyanın her tarafında, elimden geldiğince, onlara karşı savaş vaaz ederdim. Ama, Batu'nun belirttiğine aykırı bir şey söylerim diye, geliş nedenimi açıkça anlatmak istemiyordum; bu nedenle oraya gelişimin tek nedeninin beni oraya göndermesi olduğunu söyledim.

(4) Ertesi gün saraya götürüldük. Ben dünyanın bizim kesimimizde olduğu gibi yalınayak gidebileceğim izlenimine kapılmış ve ayakkabılarımı çıkarmıştım.[4] Saraya gelen ziyaretçiler Han'ın kaldığı konuttan bir ok atımı mesafede attan inerler ve atlar ile seyisler orada kalırlar.[5] Biz de bu noktada attan indik ve rehberimiz Han'ın konutuna gitti, o sırada orada bulunan bir Macar bizi –daha doğrusu tarikatımızı– tanıdı. İnsanlar çevremize toplandı, bizi –özellikle de çıplak ayaklarımız nedeniyle– ucube gibi seyretmeye başladılar ve "ayaklarınız işinize yaramıyor mu?" diye sordular, çünkü onları çabucak yitireceğimize inanıyorlardı. Bu Macar onlara açıklama yaparak, tarikatımızın kurallarını [*conditiones*] anlattı.

(5) Bunun ardından, tavsiyeleri hemen her konuda aynen izlenen bir Nasturi Hıristiyan olan başkâtip,[6] bizi görmeye geldi. Bizi dikkatle inceledi ve Macarı çağırarak, ona birçok soru sordu. Sonra kaldığımız yere dönmemiz söylendi. Dönüş yolunda, sarayın doğu ucunun ön tarafında, ondan iki ok atımı uzaklıkta, tepesinde küçük bir haç olan bir ev gördüm.

(6) O zaman büyük bir sevinçle burada hiç değilse bazı Hıristiyan unsurlar bulunduğu sonucuna vardım; cesaretle içeri girdiğimde gerçekten güzel bezenmiş bir mihrap gördüm. Yaldızlı bir kumaş üstüne Kurtarıcı'nın, Kutsal Meryem'in, Vaftizci Yohanna'nın ve iki meleğin şekilleri işlenmiş [*brosdate sive bistrate*], bedenlerin ve giysilerin hatları incilerle belir-

4 Fransiskenlerin mutlaka gerekli olmadığı hallerde, yalınayak yolculuk yapmaları beklenirdi: *Regula bullata*, § 2, *Opuscula sancti patris Francisci* içinde, s. 65 (çev. Brooke, *The coming of the Friars*, s. 121). Bkz. Giriş, s. 60.

5 Pelliot (*Recherches*, s. 147) atların tutulduğu bu yeri, Reşideddin sözünü ettiği (II, ed. Blochet, s. 457) *keriye*'ler olarak saptamıştı (terim Boyle'un çevirisinde yer almamaktadır: *Successors*, s. 275).

6 İlk kez aşağıda (s. 203) adı *Bulgai* (Bolghai) olarak verilmektedir. *Magnus scriptor* terimi gene Türkçe *uluğ bitikçi*'ye karşılık gelir: bu konuda bkz. yukarıda s. 168 ve n.3.

tilmişti; ayrıca köşelerinde ve ortasında değerli taşlar olan, büyük bir gümüş haç, çok sayıda diğer süs eşyası [*philateria*] ve mihrabın önünde yanan, sekiz kollu bir gazyağı lambası vardı. Orada esmer, zayıf ve uzunboylu, sırtında baldırının ortasına kadar uzanan çok kaba kıl kumaştan bir tunik olan bir Ermeni keşiş oturuyordu;[7] tuniğin üstünde sincap kürküyle bezenmiş, siyah ipekten bir pelerin [*pallium nigrum de seta furratum vairo*],[8] kıl kumaşın altında ise demir bir kuşak vardı.

(7) Girer girmez derhal, daha keşişi selamlamadan, secdeye vardık ve *Ave regina celorum* ilahisini[9] söyledik; keşiş de ayağa kalktı ve bizimle birlikte dua etti. Sonra onu selamladık ve yanına oturduk: önünde bir kap içinde küçük bir ateş yanıyordu. Ona gelme nedenimizi anlattık, o da bizi teşvik etmeye başladı, bize cesurca konuşmamızı söyledi, çünkü biz tüm insanlardan büyük olan Tanrı'nın elçileriydik.

(8) Daha sonra bize kendi gelişini anlattı, oraya bizden bir ay önce ulaştığını söyledi. Kudüs ülkesinde bir keşişken, Tanrı üç kez ona görünmş ve ona Tatarların imparatoruna gitmesini buyurmuştu; gitme emrine uymadığı zaman, üçüncü seferde Tanrı onu tehdit etmiş, yere fırlatmış ve eğer gitmezse, öleceğini söylemişti. Mengü Han'a eğer Hıristiyan olmaya hazırsa, bütün dünyanın ona boyun eğeceğini, Frankların ve Yüce Papa'nın ona itaat edeceğini söylemişti; bana da aynı şeyi söylememi tavsiye etti. "Kardeşim," diye cevap verdim, "onu memnuniyetle Hıristiyan olmaya teşvik edeceğim, çünkü buraya gelmekteki amacım bunu tüm insanlara vaaz etmektir. Ayrıca ona, Frankların ve Papa'nın çok mutlu olacaklarını ve kendisine bir kardeş ve dost gözüyle bakacakları sözünü de vereceğim. Ama onların da onun uyrukları olacaklarını ve şu diğer halklar gibi ona haraç vereceklerini asla vaat edemem, çünkü o zaman kendi vicdanımı inkâr etmiş olurum." O zaman sesini çıkarmadı.[10]

7 Keşişin adı, yalnızca bir kez, Sergius (Sargis) olarak verilmektedir (aşağıda s. 198).

8 Pelliot (*Recherches*, s. 147-8) bu cümleyi tartışmıştı: *seta* çoğu kez "sert kıl" anlamına gelse de (Dawson, s. 151'de bunu öyle anlamıştı), burada "ipek" anlamına gelir (modern Fransızca *soie* bundan türer). Pelliot ayrıca *vario*'yu gene "vair" (açık renkli sincap) olarak algılamış (bkz. yukarda s. 80 n.18) ve bunu Dawson gibi *ferro* ile değil ("çeşitli demir zincirlerle bağlı"), *furratum* ile ilişkilendirmişti.

9 Chevalier, I, 122.

10 Belli ki keşiş Moğolların tutumlarını Ruysbroeckli Willem'den daha iyi anlamıştı.

(9) Böylece kalacağımız yere gittiğimizde, orayı soğuk buldum; ayrıca bütün gün bir şey yememiştik. Az miktarda et pişirdik, suyuna yudumlamak için biraz akdarı kattık. Rehberimiz ve yoldaşları sarayda sarhoş olmakla meşguldüler ve biz pek akıllarında yoktuk.

(10) O sırada komşularımızın Vastacius'un elçileri olduklarını bilmiyorduk.[11] Gün ağarırken saraydan adamlar bizi aceleyle kaldırdılar ve onlara, yalınayak, bu elçilerin konutuna olan kısa mesafede eşlik ettim; elçilere bizi tanıyıp tanımadıklarını sordular. Bunun üzerine bir Yunan şövalyesi tarikatımızı ve ayrıca, başrahibimiz Thomas[12] ile birlikte Vastacius'un sarayında gördüğü meslektaşımı hatırladı ve o ve tüm arkadaşları bizim için çok olumlu şeyler söylediler. Daha sonra sizin Vastacius ile barış içinde mi, yoksa savaşta mı olduğunuzu sordular. "Ne barış içinde," dedim, "ne de savaşta;" onlar da bunun nasıl olabileceğini sordular. "Çünkü ülkeleri birbirinden uzaktır, " dedim, "ve aralarında hiçbir ilişki yoktur." Bu noktada Vastacius'un elçisi, "Barış içinde," dedi ve beni uyardı; ben de başka bir şey söylemedim.

(11) O sabah ayak parmaklarımın uçları dondu, onun sonucu artık yalınayak dolaşamaz oldum. Bu bölgelerde çok acı bir soğuk olur ve bir kez don yapmaya başlayınca, Mayıs'a kadar hiç durmaz. Hatta Mayıs'ta bile[13] her sabah don yaptı, ama gün içinde güneşin sıcaklığıyla eridi. Ama kışın buz hiç erimez, rüzgâr olmadığı için yerler buz kalır.[14] Eğer orada bizdeki

11 Nikaia imparatoru, III. Ioannes Dukas Vatatzes: bkz. yukarıda s. 65 ve n.6.

12 Risch'in önerdiği gibi (s.331) bu büyük olasılıkla Ruysbroeckli Willem'in dönüş yolculuğunda Lefkoşa'da karşılaşacağı başrahipti (aşağıda, s. 283). Van de Wyngaert'in (s. 247 n.1) onu *lector Constantinopolitanus* Thomas ile bağlantılandırması da muhtemelen doğruydu; Thomas, 1249-51'de Papa IV. Innocentius'un verdiği görevle Vatatzes'i ziyaret eden Fransisken tarikatının başı Parmalı Giovanni'ye eşlik etmişti:: Salimbene de Adam, "Cronica," s. 321-2; Golubovich, I, 222-5 ve ziyaretin anlatısı için Rocaglia, *Les freres mineurs et l'eglise grecque orthodoxe*, s. 100-14. Bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 232 n.2 – yazar bu durumda Thomas'ın 1251'de Nikaia'dan döndükten ve Ruysbroeckli Willem'in 1253 başlarında gezisine çıkmasından önce bir zamanda eyalet başrahibi olduğunu öne sürer. Ancak Ruysbroeckli Willem'in söylediği hiçbir şey Thomas'ın rahibin yokluğu sırasında, hatta 1254/5 kadar geç bir tarihte terfi ettiği olasılığını dışlamamaktadır. IV. Innocentius'un papalığı sırasında Roma ile Nikaia'daki Yunan hükümeti arasındaki ilişkiler için bkz. W. Norden, *Das papsttum und Byzanz* (Berlin, 1903), s. 359-78. Rocaglia (s. 115-16) Bartolomeo'un da Kral Louis'nin Vatatzes'e gönderdiği bir heyetle Nikaia'ya gitmiş olabileceğini öne sürer.

13 Van den Wyngaert'in burada kullandığı yanıltıcı noktalama için bkz. Pelliot, *Recherches*, s.148.

14 Metindeki *sed cum omni vento* yerine, Pelliot'nun önerdiği gibi (*Recherches*, s. 148) *sineque omni vento* okuyoruz; bu bir sonraki, kışın rüzgâr olmamasına ilişkin ifadeyle daha uyumludur.

gibi bir kış rüzgârı olsaydı, hiçbir şey hayatta kalamazdı, ama hava Nisan'a kadar her zaman sakindir, ancak o zaman rüzgârlar başlar. Biz oradayken, Paskalya dolaylarında rüzgârla gelen soğuk sayısız hayvan öldürdü. Kışın orada fazla kar yağmadı, ama Nisan'ın ikinci yarısına [*in exitu*] düşen Paskalya[15] civarında öylesine çok kar vardı ki, Karakurum'un bütün sokakları karla doldu ve karın arabalarla taşınıp atılması gerekti.[16] Bize ilk kez[17] o zaman saraydan koyun postları, aynı malzemeden yapılmış pantalonlar ve ayakkabılar getirdiler. Meslektaşım ile tercüman bunları kabul etti, ama ben Batu'dan getirdiğim kendi kürkümü yeterli gördüğümden, bunlara ihtiyacım olduğunu düşünmedim.

(12) Bundan sonra, Masumlar yortusunun sekizinci gününde [4 Ocak 1254] saraya götürüldük ve Nasturi papazlar [gerçi o zaman onların Hıristiyan olduklarının farkında değildim] bize gelerek, ibadet sırasında hangi yöne döndüğümüzü sordular. "Doğuya," dedim. Bunu sormalarının nedeni, rehberimizin tavsiyesiyle Han'ın huzuruna ülkemizin âdetiyle çıkmak için, sakalımızı traş etmemizdi; dolayısıyla bizi *tuin* (yani putperest) sanmışlardı.[18] Bizim İncil'den tefsirler yapmamızı da istediler ve ardından Han'a nasıl bir saygı gösterisinde bulunacağımızı sordular: kendi geleneklerimizi mi izleyecektik, onlarınkini mi? Ben şu cevabı verdim: "Biz kendisini Tanrı'nın hizmetine adamış papazlarız. Dünyanın bizim taraflarında, soylu beyler Tanrı'ya olan saygılarından papazların önlerinde diz çökmelerini hoş görmezler, ama biz Tanrı'nın hatırı için her insanın önünde boyun

15 Ruysbroeckli Willem yanılıyor, çünkü 1254'de Paskalya, ayın ikinci yarısına değil, 12 Nisan'a düşmüştü. Van den Wyngaert'in (s. 247 n.3) rahibin 1254'ü ertesi yılla karıştırdığı açıklaması kabul edilemez, çünkü 1255'te paskalya 28 Mart'taydı: Pelliot, *Recherches*, s. 148. Sorun H. Lövinson tarafından tartışılmıştır: "Erganzungen zu dem Aufsatze von Franz Max Schmidt," *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde*, XXIII (1888), 438-40; *in exitu Aprilis* ibaresinin anlamı için onun s. 438-9'da 7. notuna bkz.

16 Carpini'nin iklimin değişkenliğine ilişkin betimlemesi ile karş.: I, 5 (Van den Wyngaert, s. 31-2; Dawson, s. 5-6).

17 Rockhill (*Rubruck*, s. 171 n.1) bütün elyazmalarındaki *primo*'nun ya *principi* [sic: bunun "imparatorun" anlamındaki *principis* olması gerekir] ya da *prime* yerine yanlışlıkla yazıldığını varsaymış ve ikinci okuyuşu doğru kabul ederek metni, "birinci (karının) *ordu*'sundan [malikanesinden]" diye çevirmişti.

18 Burada s. 175'teki (bkz. *age* n.36) aynı yanlış eşitleme vardır. *Tuin*'lerin traş olma âdetleri için bkz. yukarda s. 164 ve n.1. Fransiskenlerin traş olmaları gerekliydi, ama ilk kez 1226'da Papa III.Honorius özel koşullarda bundan muafiyet tanımıştı: A.L. Tautu (ed), *Acta Honorii III et Gregori IX* (Vatikan Kenti, 1950), s. 197-8 (no. 149); Richard, *La papute et les missions d'Orient*, s. 138. İbadet sırasındaki yöne ilişkin sorunun önemi, Budistlerin kuzeye dönmeleriydi.

eğmeye hazırız. Uzun bir yoldan geldik. İzninizle önce, bizi bu kadar uzun bir mesafeden sağ salim getiren Tanrı'ya övgüde bulunmak isteriz; ondan sonra, Tanrı'ya ibadete ve O'na saygıya ters düşmemesi koşuluyla, efendiniz ne isterse onu yapacağız."

(11) Bunun üzerine konuta girdiler ve anlattıklarımızı aktardılar. Efendileri onay verdi ve bizi konutun kapısına dizerek, kapının önündeki keçeyi kaldırdılar. Noel zamanı olduğundan, şu ilahiyi söylemeye başladık:

A solis ortus cardine
Et usque terre limitem
Christum canamus principem
Natum Maria Virgine.[19]

Bu ilahiyi söyledikten sonra, üstümüzde bıçak olup olmadığını anlamak için bacaklarımızı, gögüslerimizi ve kollarımızı aradılar.[20] Tecümana kemerini çıkarttırdılar[21] ve bunu bıçağıyla birlikte dışarda, kapıcılardan birine emanet bıraktırdılar.

(14) Sonra içeri girdik.Girişte üstünde biraz *comos* olan bir sıra vardı; tercümanı bunun yanında durdurdular, ama bize hanımların önündeki bir sıraya [*scamnum*] oturmamız söylendi. Konutun içi baştan başa sırma kumaşla kaplıydı ve ortadaki küçük ocakta, orada büyük boylara ulaşan pelin bitkisinin [*abscinthii*][22] dalları ve kökleri ile sığır tezeğinden yapılmış bir ateş yanıyordu.[Han] bir divanın üstüne oturmuştu, sırtında puanlı ve fok derisi

19 Yaklaşık bir çeviri şöyledir:
Doğan şafağın dayandığı noktadan
Yeryüzünün en uzak sınırlarına kadar
Bakire Meryem'den doğan İsa'nın
Egemenliğinin şarkısını söyleriz.
Bu ilahinin Ortaçağda misyoner çevrelerinde popülerliği için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 148; ilahi *Codex Cumanicus*'un Türkçe çevirisinde de bulunur.

20 Carpini de [IX, 33 (Van den Wyngaert, s. 120; Dawson, s. 63-4) Güyük'ün köşküne girerken grubunda aynı biçimde bıçak araması yapıldığını söyler. Baybars'ın Berke'ye elçilerine göre, hanın çadırına herhangi bir silah sokmak yasaktı: Blochet, *Moufazzal*, s. 116-17. Ruysbroeckli Willem'in ziyaretinin özel koşullarında, saray muhtemelen Haşhaşilerin başarısız kalan Mengü'nun karargâhına sızma girişimi nedeniyle, her zamankinden daha tetikteydi (aşağıda s. 230): Haşhaşiler hemen her zaman hançer kullanırlardı.

21 Metindeki *distinguere* yerine Pelliot (*Recherches*, s. 150) ile birlikte *discingere* olarak okuyoruz.

22 Risch (s. 193 n.2) bunun bir tür *artemisia* olduğunu varsaymıştı. Ama Pelliot (*Recherches*, s. 148-9) bu bitkiyi, kökleri çoğu kez yakacak olarak kullanılan (bkz. yukarda s. 152 n.2) *saksaul* (*anabasis ammodendron*) olarak tanımlayan Rockhill'in görüşüne (*Rubruck*, s. 35 n.5 ve 17 n.2) daha yakındı.

gibi çok parlak bir kürk [*pellis bovis marini*][23] vardı. Küçük, kalkık burunlu, orta yapıda, kırk beş yaşlarında bir adamdı.[24] Yanında genç bir karısı oturuyordu, Han'ın Cirina adlı,[25] çok çirkin, yetişkin kızı onların arkasında diğer çocuklarla birlikte oturuyordu. Konut eskiden Han'ın çok sevdiği ve ona bu kızı doğuran Hıristiyan karısına aitmiş.[26] Han'ın genç bir eş daha almasına rağmen, annesine ait olan tüm malikânenin [*curia*] hanımı kızdı.[27]

(15) Han sonra bize ne içmek istediğimizi sordu: şarap, *terracina* (pirinç şarabı),[28] *caracomos* (berrak kısrak sütü),[29] ya da *bal* (bal şarabı).[30] Kışın içtikleri dört içki bunlardır. "Efendim," diye cevap verdim, "biz isteklerini tatmin için içki içen insanlar değiliz: siz ne isterseniz, o bizim için yeterli olacaktır." Bunun üzerine bize biraz pirinç içkisinden verdirdi; içki, beyaz şarap gibi berrak ve tatlıydı ve ben ona saygımı göstermek için bunu kısa bir süre yudumladım. Bizim için talihsizlik, tercümanımıza yanında duran uşakların bol miktarda içki vermesi ve tercümanın çok geçmeden çakırkeyif olmasıydı.

23 Rockhill (*Rubruck*, s. 172 n.3), "Bu muhtemelen samurdu, ama Baykal Gölü, Hazar ve bir olasılıkla o tarihte Moğolların egemenliğindeki diğer bölgelerde fok türleri mevcuttu," diye yazar.

24 Bu neredeyse tam tamına doğrudur. *Yüan Shih*'e göre (böl. 3) *mu-ch'en* yılının 12. ayının 3. gününde [10 Ocak 1209] doğan Mengü, gerçekten de yakında kırkbeşinci yaşını tamamlayacaktı: Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 16; Morgan, "Möngke," *EI2*.

25 Aşağıda *Cherinne* ve *Chirine* diye geçmektedir : bkz. sırasıyla s. 206 ve 253 bu Reşideddin'in Şirin dediği prensestir: I, i, ed. Romaskevich vd., s. 403 (çev. Khetagurov, *Sbornik letopisei*, I, i, 164) ve II, ed. Blochet, s. 268 (çev. Boyle, *Successors*, s. 198).

26 Reşideddin'e göre kızın annesi Oyrat aşiretinden Oğul Kaymış (ya da Koymiş) idi; Güyük'ün aynı adlı karısıyla bir ilişkisi yoktur (yukarda s. 179 n.18): I, i, ed. Romaskevich vd. s. 222-3 (çev. Khetagurov, *Sbornik letopisei*, I, i, 119); II, ed. Blochet, s. 267 (çev. Boyle, *Successors*, s. 198). Annenin ölümüyle ilgili bir öykü için bkz. aşağıda s. 252-253.

27 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 173 n.1) işaret ettiği gibi, rahibin ölen hatunun konutuna ziyaretiyle ilgili anlattıkları (aşağıda s. 205), bu ifadeyle çelişkilidir: orada kadının yerini "genç bir kız"ın aldığını, kızı Şirin'in ise onunkinin arkasında başka bir konutta olduğunu söyler.

28 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 166-7'de n.1) bunun Moğol *darasun*'u ("pirinç şarabı") olduğu önerisini Clark, s. 188, ihtiyatla kabul eder: bkz. Doerfer, I, 326-7; ayrıca diğer değinmeler için: Risch, s. 186-7'de n.10. Rockhill bunun, Marco Polo'nun anlattığı (çev. Ricci, s. 159), Çin'de üretilen pirinç şarabı ile aynı içki olduğunu varsayar.

29 "Kara kımız": bkz. yukarda s. 95 ve n.6.

30 Daha sonra yanlışlıkla *boal* denmektedir (s. 209). Bu, Türkçe ve Moğolca "bal"dır: Clark, s. 183. Carpini'den anlaşıldığı kadarıyla [IV, 8 (Van den Wyngaert, s. 49; Dawson, s. 17)] bal yerli bir ürün olmadığı ve ancak yakın dönemde hayatlarına girdiği için, Pelliot (*Recherches*, s. 149), Moğolların bu sözcüğü baldan yapılan içki için de kullandıklarını önerir. Rockhill (*Rubruck*, s. 173 n.2) balı yanlışlıkla, darıdan yapılan Türkçe boza (bkz. yukarda s. 141 n.1) ile özdeşleştirmiştir.

(16) Han daha sonra içeri şahinler ve diğer kuşlar getirtti ve bunları eline alarak inceledi; uzun bir aradan sonra da konuşmamızı emretti. Bu noktada diz çökmek zorunda kaldık.[31] Han'ın kendi tercümanı vardı – o zaman Hıristiyan olduğunu bilmediğim bir Nasturi; bizim de olduğu kadarıyla kendi tercümanımız vardı, üstelik o sırada sarhoş olmuştu bile. Şöyle konuştum: "Her şeyden önce bizi çok uzak bölgelerden, yeryüzünde böylesi büyük güç verdiği Mengü Han'ı görmeye getiren Tanrıya şükrederiz. Ve hepimizin yaşamına ve ölümüne egemen olan İsa'ya, O'nun kendisine iyi ve uzun bir yaşam bahşetmesi için duacıyız." (Çünkü insanın onların yaşamları için dua etmesinden hoşlanırlar.)[32] Sonra ona şunu söyledim: "Efendim, Sartak'ın Hıristiyan olduğunu duyduk ve bu haberi alan Hıristiyanlar, özellikle de Fransızların Kralı çok sevindiler. Biz de onu görmeye geldik ve efendimiz Kral bizimle onun için, bir barış mesajı içeren bir mektup gönderdi ve diğer şeyler arasında bizim nasıl insanlar olduğumuza güvence verdi ve ondan, topraklarında kalmamıza izin vermesini istedi, çünkü bizim hayattaki görevimiz insanlara Tanrı'nın yasasına göre yaşamayı öğretmektir. Ama o bizi babası Batu'ya havale etti, Batu da bizi size gönderdi. Siz Tanrı'nın yeryüzünde büyük egemenlik bahşettiği bir kişisiniz, bu nedenle Kudretli Beyimiz, sizden sizin, eşlerinizin ve çocuklarınızın adına Tanrı'ya hizmet edebilmemiz için ülkenizde kalma izni vermenizi rica ediyoruz. Size sunabileceğimiz altınımız, gümüşümüz, değerli taşlarımız yok, sadece bedenlerimiz var ve biz bunları Tanrı'ya hizmet etmek ve Tanrı'ya sizin için dua etmek amacıyla size sunuyoruz. Bize en azında bu soğuk geçinceye kadar kalma izni verin, çünkü meslektaşım o denli zayıftır ki, hayatını tehlikeye atmadan yeniden ata binip, kendisini yoracak durumda değildir."

(17) (Meslektaşım bana ne denli güçsüz olduğunu söylemiş ve kalma izni istemem için bana yalvarmıştı. Çünkü Han bize özel bir lütuf ya-

31 Aynı Batu'ya diz çökmek zorunda kaldıkları gibi: bkz. s. 145 ve genelde "dini şahsiyetlere" tanınan bu zorunluktan muafiyet ile karşılaştırmak için s. 128 n.13.

32 Yani, uzun bir yaşam için. Moğol hükümdarları hayatlarını uzatmanın olası yöntemlerine çok meraklıydılar. Bkz. Ch'ang Ch'un'un Cengiz Han'ın kardeşi Temüge ve fatihin bizzat kendisiyle sohbetleri: Waley, *The travels of an alchemist*, s. 65, 101 çeşitli yerlerde; Morgan, *The Mongols*, s. 71; ayrıca yukarda s. 154 ve n.4. Ruysbroeckli Willem başka yerlerde imparatorluk ailesinin kimi üyeleri için dua etmesinin istendiğine değinir (s. 154, 168); ayrıca bkz. aşağıda s. 198.

pıp, kalma izni vermezse, Batu'ya geri dönmek zorunda kalacağımızı düşünüyorduk.)

(18) Sonra [Han] yanıt vermeye başladı: "Güneş ışınlarını nasıl her yöne yayarsa, benim ve Batu'nun gücü de öyle her köşeye yayılır;[33] bu nedenle bizim sizden altın ya da gümüşe ihtiyacımız yoktur." Bu noktaya kadar tercümanımı anlamıştım, ama bundan sonra tek bir cümleyi bile bütün olarak kavrayamadım ve o zaman onun sarhoş olduğu kafama dank etti. Bana Mengü Han da çakırkeyifmiş gibi geldi.[34] Ancak konuşmasını önce onun yerine Sartak'ı ziyaret etmemizden hoşnut olmadığını söyleyerek bitirdi – ya da bana öyle geldi.[35] Tercümanın yetersizliğini fark ederek buna sessiz kaldım, yalnızca kendisinden altın ve gümüş hakkında söylediklerimden alınmamasını rica ettim, çünkü bunu o böyle şeyleri istediği ya da onlara ihtiyacı olduğu için değil, kendisine saygımızı manevi olduğu kadar maddi armağanlarla da göstermek, bizi mutlu edeceği için söylemiştim.

(19) Sonra bizi kaldırtıp, bir daha oturttu, kısa süre sonra da Han'ın kâtipleri ve kızlarından birinin manevi babası olan tercümanı eşliğinde, kendisine veda ederek çıktık. Bunlar bize Fransa krallığı hakkında birçok soru sordular: çok sayıda koyun, sığır ve at olup olmadığını –sanki hemen oraya gidip, her şeyi alacaklarmış gibi. Birçok diğer durumda olduğu gibi, bunda da[36] öfke ve kızgınlığımı gizlemek için kendime güç hâkim oldum[37] ve şöyle yanıt verdim: "Orada, bir gün yolunuz düşerse sizin de görebileceğiniz gibi, pek çok güzel şey vardır."

(20) Bunun ardından bize, bizimle ilgilenecek birisini verdiler, biz de keşişi görmeye gittik. Kalacağımız yere gitmek üzere keşişten ayrılırken, sözünü ettiğim tercüman[38] yanımıza geldi, "Mengü Han size acıdı ve size burada iki ay kalma izni verdi," dedi, "o zamana kadar şiddetli soğuklar geçecektir. Size buradan on günlük yolda Karakurum denilen güzel bir şehir

33 Bu ifade 1251-2 darbesinden sonra Moğol imparatorluğunda oluşan iki başlılığın bir diğer kanıtıdır: Batu böylece Mengü ile fiilen eşit konumda bulunuyordu.

34 Moğol hükümdarlarının ve imparatorluk ailesinin diğer üyelerinin sarhoşluğa yatkınlığı için bkz. yukarda s. 91 n.24.

35 Pelliot'nun (*Recherches*, s. 150) önerdiği noktalamayı izliyoruz.

36 D elyazmasındaki gibi *tunc* ekliyoruz.

37 D elyazmasındaki gibi *me michi facere magnam vim* okuyoruz.

38 Yani, Mengü'nün kendi tercümanı (bkz. s. 190).

olduğunu bildirmemi istedi; eğer oraya gitmek isterseniz, Han ihtiyacınız olanları karşılatacaktır; eğer burada kalmak isterseniz, kalabilirsiniz ve gerekli şeyler size verilecektir. Ama imparator ve maiyetiyle birlikte göç etmek sizin için yorucu olacaktır." "Tanrı Mengü Han'ı korusun," diye cevap verdim, "ve ona uzun ve iyi bir yaşam versin. Biz burada, buralara Tanrı'nın iradesiyle gelmiş, dini bütün birisi olduğuna inandığımız bir keşişle karşılaştık. Bu nedenle, biz de keşiş olduğumuzdan onunla birlikte kalıp, Han'ın yaşamı için hep birlikte dua etmekten memnunluk duyacağız." Bunu duyunca, hiçbir şey söylemeden ayrıldı.

(21) Konutumuza döndüğümüzde, orasını soğuk bulduk, yakacak bir şey de yoktu; üstelik gece olduğu halde henüz bir şey yememiştik. Sonra bizi emanet ettikleri adam bize ateş için yakacak ile biraz yiyecek verdi.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm

RUYSBROECKLİ WILLEM'İN MENGÜ'NÜN SARAYINDA YAPTIĞI, GÖRDÜĞÜ YA DA DUYDUĞU BAZI ŞEYLER

(1) Rehberimiz Batu'ya geri dönerken bizden, onun talimatıyla Batu'nun kampında bıraktığımız bir halı ya da kilimi istedi. Talebini kabul ettik ve bizden gönlümüzü alacak biçimde, elimizi sıkarak ve yolculuk sırasında bizi aç ya da susuz bırakmışsa, kusurunu itiraf ederek ayrıldı.[1] Onu affettik, biz de ondan ve tüm arkadaşlarından, eğer onlara kötü bir örnek oluşturmuşsak diye özür diledik.

(2) Macaristan'da esir alınan, Lorraine'in Metz kentinden Pascha adlı bir kadın bizi buldu ve bize elinden geldiğince zengin bir yemek [*pascha*] hazırladı.[2] Pascha, Hıristiyan olan ve daha önce sözünü ettiğim hanımın[3] hanesindendi ve bize kampa gelmeden önce çektiği duyulmamış mahrumiyetleri anlattı.[4] Ama şimdi durumu iyiydi: genç bir Rus kocası vardı ve ondan üç çok güzel küçük oğlu olmuştu; kocası konut yapımını biliyordu; onlar bunu değerli bir beceri olarak görürler.[5] Kadın ay-

1 Batu'nun karargâhından yolculuklarının ilk aşamalarında rehberin rahiplere karşı tutumu için bkz. yukarda s. 151-152.

2 Kadının ismiyle ilgili sözcük oyunu çeviride kaybolmaktadır. J. Schneider [*La ville de Metz aux XIIIe et XIVe siecles* (Nancy, 1950), s. 191-2] Pascha'nın bir Metz ölüm ilanında adı geçen *Pacchata laica, uxor Warini le Hongre* olduğunu saptamıştır. Jean Richard, Hongre ailesinin Tuna bölgesiyle ilk ticaret yapanlardan olduğunu ve 1241'de ya da daha önce ilk kocasının ölümüyle dul kalan Paquette'in, Moğol işgali sırasında iş için Macaristan'da olma talihsizliğine uğradığını öne sürer: "Les Mongols et l'Occident: deux siecles de contact," *1274 annee charniere: mutations et continuites* (Paris, 1977, Colloques internationaux du C.N.R.S., no. 558) içinde, s. 95 n.45 (yazarın *Croises, missionnaires et voyageurs* kitabında yeniden basım).

3 Bkz. s. 189 ve n.26.

4 Moğol tutsaklarının yaşadıkları sefil koşullar için karş.: Carpini, VII, 11-12 (Van den Wyngaert, s. 92; Dawson, s. 42-3); ancak yazar kuyumcular ve diğer usta zanaatkârlar gibi biraz para kazanabilenlerin daha iyi durumda olduklarını kabul eder. Zanaatkârların askere alınması Allsen tarafından incelenmiştir: *Mongol imperialism*, s. 213-16.

5 Pelliot (*Recherches*, s. 150-1) burada Rockhill'in sandığı gibi (*Rubruck*, s. 177 n.1) çadır çerçevelerinin değil, Moğolların Cengiz Han döneminden önce pek bilmedikleri otağların kastedildiğini öne sürer.

rıca bize Karakurum'da aslen Parisli, soyadı Buchier olan, Guillaume adlı bir usta kuyumcunun olduğunu söyledi. Adamın babasının adı Laurent Buchier'miş ve Grand Pont'da hâlâ Roger Buchier adlı bir kardeşi olduğuna inanıyormuş.[6] Gene bu kadından adamın yanında baktığı ve oğlu gibi davrandığı, mükemmel bir tercüman olan genç bir adam bulunduğunu öğrendim. Ama Mengü Han bu ustaya belli bir görev için üç yüz *iascot* (yani 3000 mark)[7] ve elli işçi tahsis etmişti; kadın bu nedenle adamın oğlunu bana gönderebileceğinden kuşkuluydu. Saraydaki insanların ona şunu dediğini duymuştu: "Senin ülkenden gelen insanlar iyi kişiler ve Mengü Han onunla konuşmaktan mutlu olacaktır, ama tercümanları hiç işe yaramaz," Kadın bunun için tercüman konusuyla ilgileniyordu.

(4) Bunun üzerine bu ustaya bir mektup yazarak, ona geldiğimi bildirdim ve eğer mümkünse oğlunu bana göndermesini istedim. Kuyumcu o ay [*in illa lunatione*][8] bunu yapamayacağı, ama gelecek ay işinin biteceği ve ondan sonra delikanlıyı bana gönderebileceği yanıtını verdi.

(5) Böylece diğer elçilerle aynı yere yerleştirildik. Batu'nun ve Mengü'nün saraylarında elçilere farklı davranılır. Batu'nun karargâhının batı tarafında batıdan gelenleri karşılayan bir *iam*[9] vardır ve diğer yönlerde de aynı düzenleme bulunur. Ancak Mengü'nün kampında hepsi bir *iam*'ın altındadırlar ve birbirlerini ziyaret edip, görüşebilirler. Batu'nun kampında elçiler birbirlerinden habersizdirler ve bir diğerinin kaldığı konutu bilmedikleri ve yalnızca sarayda karşılaştıkları için, diğer kişinin elçi olduğunun farkında değillerdir; ayrıca saraya ancak çağrıldıkları zaman giderler ve birisi çağrıldığı zaman, öteki çağrılmayabilir.

(6) Orada Şamlı bir Hıristiyan'a rastladık. Tatarlara haraç vermek ve

6 1225 tarihli, Roger Buchier adlı bir kuyumcudan söz eden bir belge için bkz. Kappler, s. 167 n.6. Willem'in kendisi L. Olschki'nin yazdığı modern bir biyografiye konu olmuştur (bkz. yukarda s. 172 n.25).

7 Bkz. yukarda s. 173 ve n.26.

8 Pelliot (*Recherches*, s. 151) Batı takviminde "ay"ın normal olarak *luna* ile ifade edileceğine, Buchier'nin herhalde kameri aylı Uygur-Moğol takvimi kullanmaya alışmış olduğuna işaret etmişti (Ruysbroeckli Willem da buna s. 107'de değinir): belirtilen bu ay 20 Ocak 1254'te sona eriyordu. Sonunda delikanlı (sırasıyla 18 Şubat ve 20 Mart'ta sona eren) sonraki iki ayda da değil, ancak 22 Mart civarında gelmişti (aşağıda s. 218).

9 Rahip gene iletim istasyonu anlamına gelen terimi, burada görevli kişiye uygulamaktadır: bkz. s. 120 ve n.3.

onlarla ittifak yapmak isteyen Montreal ve Crac Sultanı'nı[10] temsilen geldiğini söyledi.

(7) Benim gelişimden önceki yıl da kendine Raimund diyen, ama asıl adı Theodolus olan Akralı bir kâtip[11] orada bulunmuştu. Bu kişi Peder André[12] ile birlikte Kıbrıs'tan yola çıkmış, İran'a kadar ona eşlik etmişti. İran'da Amorricum'da[13] kendisine bazı müzik aletleri [*organa*] temin etmiş, Peder André ayrıldıktan sonra da orada kalmıştı. Peder André'nin dönüşünden sonra da aletleriyle birlikte yola koyulmuş ve Mengü Han'a gelmişti.

(8) Kimin adına geldiği sorulduğunda, Theodolus Tanrı'nın gökyüzünden altın harflerle yazılmış bir mesaj gönderdiği bir piskoposla birlikte olduğunu söylemişti: Tanrı piskoposa bunu, kaderinde tüm dünyanın efendisi olma yazılı olduğundan, Tatarların hükümdarına göndermesini ve insanları onunla barış yapmaya ikna etmesini buyurmuştu. Bunun üzerine Mengü ona, "Eğer gökyüzünden gelen mektubu ve efendinden bir mektubu getirseydin," demiş, "seni memnunlukla karşılardık." Theodolus buna yanıt olarak mektupların yanında olduğunu, ama onları bütün diğer eşyalarıyla birlikte huysuz bir yük beygirine yüklediğini, atın kaçıp, ormanlara tepelere gittiğini, sonuç olarak her şeyini yitirdiğini söylemiş. Bu tür kazaların sık sık meydana geldiği doğrudur, onun için insan attan inmek zorunda kaldığında, atını elinden bırakmamaya çok dikkat etmelidir.

(9) Mengü sonra da piskoposun adını sormuş. Theodolus, Odo olduğunu söylemiş – böylece Şamlı adama ve Guillaume Usta'ya Papa'nın el-

10 Bu kişi Dawson'un sandığı gibi (s. 158 n.1), Haşhaşilerin Suriye şubesinin başı, "Dağdaki Yaşlı Adam" değildir. Göndermede bulunulan prens, 1250'den beri, kabaca Ürdün'deki eski Frank beyliğine karşılık gelen, Kerek ve Şevbek (Montreal) bölgelerinin hükümdarı Eyyubi el-Müğis Ömer'dir: bkz. R.S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols. The Ayyubis of Damascus 1193-1260* (New York, 1977), s. 305. Ömer, 1263'te Memluk Sultanı Baybars tarafından öldürülmüştü.

11 Rockhill'in söylediği gibi "oraya Akra'dan gelmişti" değil (*Rubruck*, s. 178): bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 190 n.2.

12 Longjumeaulu André 1249'da Kral Louis'nin Moğollara gönderdiği bir heyete başkanlık yapmıştı: bkz. Giriş, s. 51-53. Theodolus hiçbir yerde bu heyetin bir üyesi olarak geçmemektedir ve Pelliot (*Papaute*, s. 190) onun heyete gayriresmi olarak katılmış olabileceğini öne sürmüştür.

13 Belirlenememiştir. Rockhill'in bunu Ermenistan olarak düzeltmesine (*Rubruck*, s. 178-9'da n.1) Pelliot haklı olarak karşı çıkmıştı (*Recherches*, s. 151). Müzik aletleri almasındaki amaç, kuşkusuz uzun yolculuğu boyunca geçimini kazanabilmesiydi. Matrod ["Le voyage de Frere Guillaume de Rubouck," *Etudes Franciscaines*, XX (1908), 148], Joinville'in Büyük Ermenistan'dan bir grup gezici halk şairine çok övücü ifadelerle değindiğine dikkat çeker: ed. de Wailly, s. 286, 288 (çev. Hauge, s. 157-8).

çisinin kâtibi olduğunu anlatmış.[14] Han o zaman kimin krallığında yaşadığını sormuş, o da Frankların, Kral Moles adlı bir kralının demiş (çünkü Mansure'de olanları önceden duymuşmuş ve sizin adamlarınızdan biri olduğunu iddia etmek istiyormuş).[15] Bunun yanı sıra Han'a onunla Franklar arasındaki yolu kapatan Sarakenler olduğunu ve eğer yol açılırsa, onların [Franklar'ın] kendisine elçiler göndererek, kendi istekleriyle onunla barış yapacaklarını söylemiş. Mengü bunun üzerine onun bu krala ve piskoposa gidecek bir heyete eşlik edip edemeyeceğini sormuş. O da hem onlara, hem de Papa'ya gönderilecek elçilere eşlik edebileceği yanıtını vermiş.

(10) Mengü o zaman ancak iki kişinin gerebileceği çok kuvvetli bir yay ile gümüşten, başlarında delikler olan iki ok [*bousiones*][16] yaptırmış, böylece oklar atıldıkları zaman düdük gibi ıslık çalıyorlarmış. Theodolus ile birlikte göndereceği Moğol'a talimatları şunlarmış: "Fransızların kralına gideceksin, bu adam sana refakat edecek ve krala benim adıma bu hediyeleri sunacaksın. Eğer bizimle barış yapmak istiyorsa, bir yandan onunkine kadar olan toprakları Sarakenlerden alacağız, öte yanda, batıya doğru geri kalan toprakları ona bahşedeceğiz. Eğer istemiyorsa, yayı ve okları bize geri getireceksin ve ona bunun gibi yaylarla çok uzağa ok attığımızı ve çok sert vurduğumuzu söyleyeceksin."

14 Tusculum kardinali-piskoposu ve 7. Haçlı Seferinde Papalık elçisi Odo (Eudes) Chateauroux: bkz. Strayer, "The crusades of Louis IX," s. 490 ve diğer yerlerde. Rockhill'in yanlış çevirdiği (*Rubruck*, s. 179) bu cümle için bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 190 n.2.

15 Metindeki *Mossoram* yerine D elyazması gibi *Mansuram* okuyor ve ilk kez Matrod'un önerdiği *volebat*'ın *nolebat* olarak değiştirilmesi fikrini (s. 149 n.1), Risch'in benimsemesine (s. 202) ve Pelliot'un da bir an düşünmesine rağmen, biz *volebat*'ı koruyoruz. Theodolus'un iddiasının çok şaşırtıcı olduğu tartışılmaz: bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 179-80'de n.2. Ama değişikliğin ardındaki mantık, Theodolus'un Fransa kralının başına bir felaket geldiğini öğrendiği, dolayısıyla zor durumdaki efendisiyle ilişkilendirilmesi sonucu başına gelebilecek şeylerden kaçınmak için bir kral adı uydurduğudur. Bu, metni gözardı etmek demektir. Aslında Theodolus'un duyduğu olay 1250 Şubat'ında Frankların (büyük kayıplarla da olsa) kazandığı zaferdi ve anlaşıldığı kadarıyla Louis'nin Nisan'da Dimyat'a geri çekilirken Mısırlılarca yenilerek, tutsak edilmesi değildi. Pelliot (*Recherches*, s. 152-4) *Moles*'un, Louis'nin adının kimi Arap kaynaklarında rastlanan bir çevirisi olan *Bulis*'in bozulmuş biçimi olduğu, dolayısıyla Theodolus'un Fransa kralını inkâr etmediği gerekçesiyle, *volebat*'ın korunmasından yanaydı. *Bulis* için, Pelliot'un (*Recherches*, s. 153 ve n.2) verdiği kaynaklara ek olarak bkz. Louis'nin biyografisi, Khalil b. Aybak al-Şafadi, *al-Wafi bi'l-wafayat*, X, ed. J. Sublet ve A. Amara (Wiesbaden, 1980) içinde, s. 313-17.

16 Bu ıslık çalan oklar için teknik terimdir: bkz. Pelliot ve Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 154. Bunlardan P'eng Ta-ya da söz eder: Olbricht ve Pinks, s. 174; bkz. *age* n.3; ayrıca K. Uray-Höhalmi, "Über die pfeifenden Pfeile der innerasistischen Reiternomaden," *AO*, III (1953), 45-71.

(11) Sonra Theodolus'u göndermiş. Şimdi onun tercümanı olan Guillaume Usta'nın oğlu, [Han'ın] Moğol'a şunu söylediğini duymuş: "Bu adamla gideceksin; bütün yolları, araziyi, kentleri ve kaleleri, halkı ve silahlarını iyi incele."[17] Bunun üzerine genç adam Theodolus'u azarlayarak, Tatar elçilerini yanında götürmesinin yanlış olduğunu, çünkü onların gitmekteki tek amacının keşif yapmak olduğunu söylemiş. Theodolus buna cevap olarak, onları deniz yoluyla götüreceğini, böylece nereden geldiklerini ve hangi yöne gittiklerini bilmelerini engelleyeceğini söylemiş. Mengü ayrıca Moğol'a altın mührünü de vermiş. Bu bir avuç genişliğinde ve yarım gez uzunluğunda altın bir tablettir ve üstünde Han'ın yetkilendirmesi kazılıdır: bunu taşıyan birisi istediği emri verir ve bu derhal yerine getirilir.[18]

(12) Theodolus işte o zaman Vastacius'a[19] gelmiş ve ardından Papa'ya giderek, tıpkı Mengü Han'ı kandırdığı gibi, onu da kandırmak istemiş. Vastacius ona, Papa'ya hitaben kendisinin bir elçi olduğunu ve Tatar heyetine refakat etmekle görevlendirildiğini belirten bir mektubu var mı diye sormuş. Theodolus bir mektup gösteremeyince de onu tutuklamış, biriktirdiği her şeye el koymuş ve adamı hapsettirmiş. Moğol'a gelince, o da hastalanıp, orada ölmüş.

(13) Ama Vastacius altın mührü Moal'ın hizmetkârlarıyla Mengü Han'a geri göndermiş. Onlara, Turkia'nın sınırlarında Arseron'da[20] rastladım ve bana Theodolus'un başına gelenleri anlattılar. Böyle sahtekârlar

17) Carpini Moğol elçilerini yanında geri götürmeyi reddetmesinin bir nedeninin, onların ülkeyi gözetleyecekleri korkusu olduğunu söyler: IX, 44 (Van den Wyngaert, s. 125; Dawson, s. 68). Moğolların işgal ettikleri ülkelere ilişkin çarpıcı düzeydeki bilgilerini, elçilerinin raporlarına borçlu olduklarına kuşku yoktur. Casusluk korkusu Ruysbroeckli Willem'in de bir Moğol elçisini geri götürmedeki isteksizliğinin bir nedeni olabilir (aşağıda, s. 240).

18) Bu Çin'de Liao ve Chin hanedanlarınca kullanılan *p'ai-tzu*'dur, Moğollar da sonradan bunu benimseyerek, *gerege* adını takmışlardır: Cleaves, "*Daruya* and *gerege*," s. 255-9; Morgan, *The Mongols*, s. 105-7 (bir resmi eklidir). İran kaynakları buna *payza* derler. Hitay geçmişi için bkz. Igor de Rachewiltz, "Personnel and personalities in north China in the early Mongol period," s. 111-12; Wittfogel ve Feng, s. 168. Marco Polo (çev. Ricci, s. 7) babası ile amcasına Kubilay'ın nasıl böyle bir "yetki tableti" verdiğini anlatır ve bunu betimler (*age*, s. 112-13): bkz. Yule ve Cordier, I, s. 351-4'de n.2. Bu tabletler altın, gümüş, hatta tahtadan yapılabiliyordu: Juwayni, I, 124 (çev. Boyle, s. 158); Chao Hung ve Sü T'ing, Olbricht ve Pinks içinde, s. 65, 155.

19 III. İoannes Dukas Vatatzes, Nikaia imparatoru: bkz. yukarda s. 81 ve n.23.

20 Doğu Türkiye'de Erzurum. Aslında Ruysbroeckli Willem daha sonra bu kente değinirken (s. 264), orayı ziyaret ettiğini söylemez.

dünyanın her yerinde cirit atarlar ve Moğollar yakalamayı başardıklarında, onları idam ederler.[21]

(14) İsa'nın Vaftizi yortusu [6 Ocak 1254] yaklaşıyordu ve adı Sergius olan Ermeni keşiş bana yortu günü Mengü Han'ı vaftiz edeceğini söyledi. Benim de orada olmam için elinden gelen çabayı harcamasını istedim, çünkü böylece buna görgü tanığı olabilecektim. Bunu yapmaya söz verdi.

(15) Yortu günü geldi, ama keşiş beni çağırmadı. Ancak altıncı saatte [12.00] saraya çağrıldım ve keşişi, yanında papazlarla birlikte konuttan dönerken gördüm; keşişin elinde haçı, papazlarda ise buhurdan ve kutsal kitap vardı. O gün Mengü Han bir ziyafet verdi. Şamanlarının bayram olarak saptadıkları ya da Nasturi papazların zaman zaman kutsal olduğunu söyledikleri günlerde, huzura kabul düzenlemek âdetiydi. Böylesi günlerde, Hıristiyan din adamları gerekli araçlarıyla ilk gelenler olur ve onun için dua edip, kadehini takdis ederler.[22] Onlar çekilirken Saraken papazlar[23] belirir ve aynı şeyi yaparlar; onlardan sonra putperest papazlar gelip, aynı işi tekrarlarlar. Keşiş bana [Han'ın] yalnızca Hıristiyanlara inandığını, ama gene de herkesin kendisi için dua etmesini istediğini söylerdi. Yalan söylüyordu, çünkü daha sonra öğreneceğiniz gibi, [Han] onların hiçbirine inanmıyor.[24] Ama buna rağmen hepsi bala gelen sinekler gibi onun sarayına üşüşüyorlar; o hepsine armağanlar veriyor ve hepsi onunla yakın olduklarına inanıyor, ona iyi bir gelecek tahminlerinde bulunuyorlar.

(16) Bu sefer Han'ın konutunun önünde uzun bir süre oturduk. Bize yememiz için et getirdiler, ama ben onlara bizim orada yemeyeceğimizi, bize yemek vermek istiyorlarsa, bunu kaldığımız yere sağlamaları gerektiğini söyledim. O zaman, "O halde konutunuza dönünüz, çünkü buraya çağ-

21 Bkz. yukarda s. 107.

22) Dauvillier, *Recherches*, s. 155'te bir Cambridge el yazmasından, Nasturi kilisesinde kadehi takdis etmek için kullanılan üç özel duayı nakleder.

23) İslam'da tam anlamıyla papaz yoktur; Ruysbroeckli Willem ulema ya da fukuha (kadılar) gibi "dini sınıf" üyelerine atıfta bulunuyor olmalıdır: bkz. Reuben Levy, *The social structure of Islam* (Cambridge, 1957), s. 69.

24) Aşağıda s. 246-247. Mengü ve imparatorluk ailesinin diğer üyelerinin Hıristiyanlığa yakınlıkları için bkz. Giriş, s. 37, 40-41. Mengü döneminde ve öncesinde Budist lamaların imparatorluk ailesi üstündeki etkisi için bkz. Larry W.Moses, *The political role of Mongol Buddhism* (Bloomington, Indiana, 1977) s. 54-63; daha sonraki gelişmeler için: Morgan, *The Mongols*, s. 123-6.

rılmanızın tek amacı yemek yemenizdi," dediler. Biz de eve dönerken keşişe uğradık, bana yalan söylediği için mahcup durumdaydı, ben de bu nedenle onu bu konuda konuşturmak istemedim. Bazı Nasturiler gene de bana Han'ın vaftiz edildiği konusunda güvence vermek istediler, ama onlara buna asla inanmayacağımı ve kimseye de aktarmayacağımı, çünkü kendi gözlerimle görmediğimi söyledim.

(17) Kaldığımız yere vardığımızda orası soğuk ve boştu. Bize yatak yorgan ve yakacak getirdiler. Üçümüze altı günlük yiyecek olarak küçük, sıska bir koçun etini ve her gün bir kap dolusu akdarı ile bir litreye yakın, akdarıdan yapılmış bira verdiler.[25] Etimizi pişirmek için bir kazan ile bir sacayağı ödünç verdiler; et piştikten sonra akdarıyı onun suyunda kaynatıyorduk. Günlük besinimiz böyleydi ve eğer rahatsız edilmeden yememize izin verilse, bizim için oldukça yeterli olacaktı. Ama hiç yiyecek verilmeyen o kadar çok aç insan vardı ki, bizim yemek hazırladığımızı gördükleri anda başımıza üşüşüyorlardı ve yemeği onlarla paylaşmak zorunda kalıyorduk. Amaç için kendini feda etmenin, yoksulluk içinde bol bol vermek olduğunu orada yaşadım.

(18) O dönemde soğuk çok şiddetlendi ve Mengü Han üçümüze vaşak postundan [*de pellibus papionum*] yapılmış üç kürk palto gönderdi; bunu tüylü taraf dışarı gelecek biçimde giyiyorlar; kürkleri teşekkürle kabul ettik. Ayrıca ihtiyacımız kadar yiyeceğimiz olup olmadığını sordular. Onlara birazcık yiyecekle yetinebileceğimizi, ama Mengü Han için dua edeceğimiz bir konutumuzun olmadığını söyledim, çünkü kulübemiz o kadar küçüktü ki, içinde ayakta duramıyor, bir ateş yaktığımızda kitaplarımızı açamıyorduk. Bu Han'a iletildi ve Han keşişe, bizi misafir edeceğinden emin olmak için haber gönderdi. Keşiş memnuniyetle edeceği yanıtını verdi. O noktadan sonra daha iyi kalacak yerimiz oldu, keşişle birlikte konutun önüne yerleştik, orada yalnızca şamanlarla bizler kalıyorduk; ama şamanlar daha yakındılar ve birinci hatunun sarayına dönüktüler, biz ise doğu uçta, son hatunun sarayının karşısındaydık. Bu, İsa'nın Vaftizi yortusundan dokuz gün önce oldu [12 Ocak 1254].

25 Bu muhtemelen İbn Battuta'nın boza dediği içecekti: bkz. yukarda *s. 141 n.1.*

(19) Ertesi gün, yani İsa'nın Vaftizinden sekiz gün önce, bütün Nasturi papazları şafaktan önce[26] kilisede toplantılar, tahtalarına vurarak,[27] sabah ibadeti ilahileri okumaya başladılar: cübbelerini giydiler ve bir buhurdan ile günlük hazırladılar. Onlar şafak vakti kilisede böylece beklerken Cotota Caten (Caten "hanım" demektir,[28] Cotota[29] özel isimdir), yanında birçok diğer hanım, büyük oğlu Baltu[30] ve diğer küçük çocuklarıyla birlikte kiliseye girdi. Nasturilerde olduğu gibi alınları yere değerek secdeye vardılar, sonra tüm heykellere sağ elleriyle dokundular; dokunduktan sonra her zaman o eli öpüyorlardı; daha sonra da kilisede bulunan herkese sağ ellerini uzattılar. (Nasturilerin kiliseye girdiklerinde âdetleri budur.[31]) Sonra papazlar uzun uzun ilahiler söylediler ve hanıma günlük verdiler, o da günlüğü ateşin üstüne koydu, bunun üzerine onu tütsülediler. Onun ardından, artık gün tamamen aydınlanmıştı, kadın –bocca denilen– başlığını çıkarmaya başladı ve ben onun çıplak başını gördüm. Sonra bize çıkmamızı emretti,[32] çıkarken bir gümüş kâsenin getirildiğini gördüm. Kadını vaftiz edip etmediklerini bilmiyorum. Ama Aşai Rabbani ayinini bir çadırda değil, sabit bir kilisede kutladık-

26 Van den Wyngaert gibi *arca* yerine *aurora* okuyoruz; Rockhill'in çevirisi *arca*'ya dayanıyordu (s. 184, "kilisenin avlusunda"): bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 156. Ruysbroeckli Willem'in bu paragrafın son cümlesinde söylediklerinden bu kilisenin seyyar olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

27 Bkz. yukarda s. 138 ve n.7.

28 Türkçe *hatun* ("prenses," "kraliçe"); *hanım* gibi bu da *han*'ın dişil bir biçimidir: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 156. Modern Türkçe'ye *kadın* olarak geçmiştir.

29 İkires aşiretinden Kutuktay: Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 264 (çev. Boyle, *Successors*, s. 197).

30 Reşideddin'e göre (II, ed. Blochet, s. 264-5; çev. Boyle, *Successors*, s. 197) yalnızca iki oğlu vardı: Baltu ve Ürüngtaş; yazar bunun dışında Bayalun adlı bir kızı olduğunu söyler, ama Ruysbroeckli Willem daha sonra (aşağıda s. 253) doğduktan birkaç gün sonra ölen bir başka oğula daha değinir. Baltu da 1258/9'da, babasından önce ölmüştü: Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 31. İsminin Türkçe "balta" olduğu anlaşılmaktadır: Clauson, *An etymological dictionary*, s. 333; Pelliot, *Recherches*, s. 156.

31 Nasturilerin burada anlatılan usulleri için bkz. Dauvillier'nin *Recherches*, s. 157-60'daki uzun notu. Yalnızca tüm doğu Hıristiyanları değil, Müslümanlarca da benimsenen secdeye varmak, Süryanice de *matoniya* (Yunanca μετανοια'dan) olarak bilinir. Sözü edilen son jest bugün de uygulanmaktadır: el, avuç yukarda olarak oradaki herkese uzatılır, onlar da ele parmak uçlarıyla dokunur, sonra parmaklarını dudaklarına kaldırırlar. Nasturi ibadetinde şekillerin yeri için bkz. Dauvillier, "Quelques temoignages litteraires et archeologiques sur la presence et sur le culte des images dans l'ancienne eglise chaldeenne," *L'Orient Syrien*, I (1956), 297-304 (yazarın *Histoire et institutions* kitabında yeniden basım):

32 Carpini'den [II, 5 (Van den Wyngaert, s. 34-5; Dawson, s. 8)] bunun nedeninin, kadınların erkekler varken asla *boghtak*'larını (bunun için bkz. yukarda s. 101-102) çıkarmadıkları olduğunu öğreniyoruz. Rockhill (*Rubruck*, s. 184'te n.3) haklıydı, ama yalnızca yüksek mevkideki evli kadınlar bu başlığı takarlardı: Pelliot, *Recherches*, s. 156.

larını biliyorum ve Paskalya'da onları vaftiz yaparken gördüm; vaftiz kurnasını büyük törenle kutsuyorlardı, ama bu kez bunu yapmadılar.[33]

(20) Biz kaldığımız yere girdikten sonra, Mengü Han geldi ve kiliseye ya da küçük mabede girdi; kendisine altın bir divan getirildi; Han yanında karısı, yüzü mihraba dönük buna oturdu. Sonra bizi çağırdılar, Mengü'nun geldiğinin farkında değildik; kapıcılar bıçak taşımadığımıza emin olmak için üstümüzü aradılar. Kiliseye İncil'i ve dua kitabını göğsüme bastırarak girdim, önce mihrabın, sonra Han'ın önünde eğildim ve öteki tarafa geçerek, keşiş ile mihrap arasında yerimizi aldık. Sonra bize bir mezmuru kendi usulümüzde ezberden okuttular ve ilahi söylettiler; biz de *Veni Sancte Spiritus*[34] dizisini okuduk. Han kitaplarımızı –İncil'i ve dua kitabını– bizden aldırdı ve resimlerin ne anlama geldiğini sordu. Tercümanımız bizimle birlikte içeri girmediğinden, Nasturiler ona istedikleri gibi yanıt verdiler. İlk seferinde onun önüne çıktığımda da, İncil'i önümde tutuyordum ve kitabın kendisine getirilmesini emredip, onu uzun uzun incelemişti.

(21) Han bundan sonra oradan ayrıldı, ama hanım kaldı ve oradaki tüm Hıristiyanlara armağanlar dağıttı. Keşişe ve papazların başdiyakozuna[35] birer *iascot* verdi. Bizim önümüze yatak örtüsü genişliğinde ve son derece uzun bir kumaş parçası olan bir *nasic*[36] ile bir *buccaran*[37] serdirdi. Ben

33) Bu kilisenin seyyar olduğu açıktır. Kaynaklarda bu tür çadır kiliselerinin diğer örnekleri için bkz. Dauvillier, "L'archeologie des anciennes eglises de rite chaldeen," *Parole de l'Orient (Melto)*, VI-VII (= *Melanges François Graffin*, Jouniet, Lübnan, 1975-6), 375-6 (yazarın *Histoire et institutions* kitabında yeniden basım) ve *Recherches* içinde, s. 69-71, 155-6; burada nakledilen referanslara ek olarak: Rashid al-Din, III, ed. ve çev. Alizade ve Arends, metin s. 7, çev. s. 16; Grigor of Akner, çev. Blake ve Frye, s. 341 (her ikisi de Hülagu'nun karısı Dokuz Hatun'a eşlik eden hareketli bir kiliseye ilişkindir); Bar Hebraeus, çev. Budge, I, 505 (İlhanlı Baydu'nun, ö. 1295, maiyetindeki bir kilise)). Carpini [IX, 43 (Van den Wyngaert, s. 125; Dawson, s. 68)] Güyük'ün sarayında bir tane görmüştü. Muhtemelen Longjumeaulu André'nin verdiği bilgileri tahrif eden Joinville'e göre imparatorluk karargâhında, arabalar üstünde bu tür 800 kilise vardı: ed. de Wailly, s. 266 (Çev. Hague, s. 148).

34) Chevalier, II, 717-18.

35) Latin Batı'daki gibi piskoposun baş yardımcısı olan başdiyakozun rolü için bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 160-1. Bunun aşağıda değinilen (s. 216) Jonas ile aynı kişi oldup olmadığı belli değildir. Ruysbroeckli Willem Jonas'a diğer papazların başdiyakoz gibi davrandıklarını söylemekle yetinir. Her durumda burada sözü edilen kişi rahibin karşılaştığı en yüksek rütbeli Nasturi din adamıydı.

36) Ne Moğolca, ne Türkçe olan, ama başka kaynaklarda da geçen bu terimin yarattığı dilbilim sorunları için bkz. Clark, s. 186-7; yazar bunun doğru biçiminin *nasici* olabileceğini önerir; bu durumda *Codex Cumanicus*'taki *nasić/našić*'in ("bir tür incili altın brokar") imlasıyla uyumlu olacaktır; ayrıca karş. Marco Polo, çev. Ricci, s. 25, 95.

bunları kabul etmeyince, armağanlar tercümana gönderildi, o da bunları kendisi aldı: *nasic*'i tâ Kıbrıs'a kadar getirdi ve yolda çok yıprandığı halde seksen Kıbrıs *besant*'ına sattı.

(22) Sonra içkiler getirildi – pirinç birası, La Rochelle şarabı[38] gibi kırmızı şarap ve *comos*. Hanım dolu kadehi elinde tutarak diz çöktü ve bir hayır duası istedi. O kadehi sonuna kadar içerken, papazlar yüksek sesle ilahiler söylediler. Hanım içmek istediği başka bir zaman da, ben ve meslektaşım da ilahi söylemek zorunda kaldık. Hepsi çakırkeyif gibi olduklarında, yemekler getirildi – bir koçun eti hemen tüketildi, onu sazan [*carpes*][39] denilen büyük bir balık izledi, ne tuz vardı, ne de ekmek; ben balıktan az miktarda yedim. Akşama kadar bütün günü böylece geçirdiler. Hanım o zaman artık sarhoştu, papazlar ilahi söyleyip, çığrışırken arabasına bindi ve yoluna gitti.

(23) Okunacak duanın "Kenan diyarında bir evlilik vardı"[40] olduğu bir sonraki Pazar [18 Ocak], Han'ın annesi Hıristiyan olan kızı[41] geldi ve o kadar çok törenle olmasa da, aynı şeyi yaptı: hediye dağıtmadı, ama papazlara çakırkeyif oluncaya kadar içki ile yemek için kızarmış akdarı verdi.

(24) Paskalya'dan önceki 7. Pazar'dan önceki üç gün, Nasturiler Yunus orucu dedikleri bir oruç tutarlar; Yunus bunu Ninovalılara vaaz etmişti.[42] Bu dönemde Ermeniler beş gün oruç tutar, oruca baş azizleri olan ve Ortodoksların azizler için bir model [*canon*][43] oluşturduğunu iddia ettikleri

37 Yule ve Cordier'de (I, s. 47-8'de n.1) tartışılan *buckram* için bkz. Pelliot, *Polo*, s. 110-12: bunun 13. yüzyılda yüksek kalitede bir pamuklu kumaş olduğu anlaşılmaktadır. Pelliot sözcüğün Maveraunnehir'deki ünlü kent Buhara'dan türemiş olması ihtimaline karşı çıkmamıştı.

38 Ortaçağda çok değer verilen La Rochelle şarabı için bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 161-4.

39 Latince çoğul *carpe* olacağından, rahip belli ki, daha önce *gerfaus*'ta yaptığı gibi (yukarda, s. 99 ve n.6) bunun Fransızca biçimi kullanmaktadır: Pelliot, *Recherches*, s. 161.

40 İncil, Yuhanna, II, 1-11.

41 Cirina (Şirin): bkz. s. 189 ve n.25-26.

42 Yunus, III, 7. Yalnızca Nasturilerin değil, Yakubilerin de tuttuğu bu oruç için bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 164-5. Aslında oruç Pazartesi başlar, çarşamba akşamı sona erer; Dauvillier, Ruysbroeckli Willem'in Süryanice *tere(i)n besabbâ*'yı (= Latince *feria secunda*, Pazartesi) yanlışlıkla *tertia* (=Salı) olarak çevirmiş olabileceği doğrultusunda Cheikho'dan bir alıntı yapar.

43 Bu sözcüğün anlamını tartışan Dauvillier (*Recherches*, s. 167), Van den Wyngaert'in (s. 260 n.6) "aziz ve kusursuz bir şehit" önerisini kabul etmeye yatkındır. Rockhill bunun "kilise kanunlarınca seçilmiş" anlamına geldiğini varsaymıştı: *Rubruck*, s. 187 n.

Aziz Serkis'in[44] adını verirler. Nasturiler Salı günü oruç tutmaya başlar, Perşembe günü orucu sona erdirirler, böylece Cuma günü et yiyebilirler.[45]

(25) Ben bizzat bu aşamada sarayın başkâtibi Bulgai'nin[46] onlara Cuma günü et tahsis ettiğini gördüm; onlar da bunu, tıpkı Paskalya kuzusunun kutsanması gibi, büyük bir törenle kutsuyorlardı. Ancak Bulgai, onunla çok samimi olan Parisli Guillaume Usta öyle öğrettiği için, kendisi et yemiyordu. Keşiş Mengü'ye bütün hafta boyunca oruç tutması talimatı vermişti ve o da, duyduğuma göre, tutmuştu.

(26) Ermeniler için Paskalya ile aynı önemde olan [*quasi Pascha*][47] Paskalya'dan önceki 7. Cumartesi günü[48] [7 Şubat] bir geçit alayı halinde Mengü'nün konutuna gittik ve keşiş ile biz ikimiz, önce bıçak için üstümüz arandıktan sonra, papazlarla birlikte huzura kabul edildik. Biz içeri girerken, bir hizmetkâr elinde bir koyunun, kömür gibi simsiyah oluncaya kadar yakılmış kürek kemikleriyle dışarı çıktı. Bunlarla ne yaptığını çok merak ettim ve daha sonra soruşturduğumda, [Han'ın] önce bu kemiklere da-

44 Aziz Sergius'un (Ermenice: Sarkis) yaşamının ayrıntıları çelişkilidir. Risch'in alıntı yaptığı kaynaklara göre (s. 212 n.1), İmparator Maximinus (235-8) zamanında Suriye'de şehit edilmişti; ancak Fr. Tournebize'in [(*Histoire politique et religieuse de l'Armenie* (Paris, [1911]), s. 171 n.1] naklettiği bir Ermeni efsanesine göre, Sarkis Kapadokya kökenli bir Roma generaliydi; İmparator Mürtet Julianus (361-3) döneminde İran'a sığınmış ve orada Kral II. Şapur'un emriyle arkadaşlarıyla birlikte şehit edilmişti. Oruç hakkında bkz. Simon of Saint-Quentin, s. 60-1 (Vincent of Beauvais, XXXI, 98), Dauvillier, *Recherches*, s. 167'den naklen. "Ninovalılar" da dahil, Nasturilerin tuttukları oruçların bir listesi için bkz. Badger, II, 187-8.

45 Aslında, Müslümanlarda ve bir dönem Yahudilerde olduğu gibi onlar için de gün, akşam karanlığıyla başladığından, Nasturiler oruçlarını Cumartesi günü başladığında bitirirlerdi.

46 Bolghai; Cüveyni ve Reşideddin'de *Bulghāī/Būlgha/Bulgha*. Yukarda (s. 184) adı verilmeden değinilmekte ve onun da eskiden Nasturi olduğu söylenmektedir. Eğer Hambis'te (*Le Chapitre CVIII du Yuan Che*, Leiden, 1954, s. 72, 74 ve tablo VI) adı (yanlışlıkla?) Boroqul diye yazılı kişiyle aynıysa, Kereyit aşiretindendi; her durumda Pelliot ("Chretiens d'Asie centrale et d'extreme-orient," s. 629) onun Kereyit olduğunu varsayar. Bazen başkâtip, bazen hâkim (aşağıda, s. 207), bazen de her ikisi (s. 231) olarak tanımlanır. Mengü döneminde imparatorluk bürokrasisinin başı olarak yetki alanının bir tanımlaması için bkz. Juwayni, III, 86-7 (çev. Boyle, s. 605); Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 18, 21. Yak. 1264'te Arık Böke'yi desteklediği için Kubilay tarafından idam edilecekti: Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 467-9 (çev. Boyle, *Successors*, s. 263-4). Genel olarak bkz. T.T. Allsen, "Guard and government in the reign of the Grand Qan Möngke," *HJAS*, XLVI (1986), 504-5, 508 ve *Mongol imperialism*, s. 94-6.

47 Bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 168: bu, orucun sona erdiği gün olduğu için, rahibin gözünde onu büyük perhizin (Lent) sona erip, Paskalya'nın başlamasıyla karşılaştırılabilecek, bir sevinçle kutlanırdı. *Pascha*'nın (paskalya) bir orucun, bu durumda İslamî Ramazan ayının sonunu belirtmek amacıyla kullanımı için karş. yukarda s. 172 ve n.21.

48 Rockhill'deki (*Rubruck*, s. 187) gibi Pazar değil.

nışılmadan hayatta bir şey yapmadığını öğrendim; bunun sonucu önce kemiğe danışmadan, kimsenin konutuna girmesine izin vermiyor.

(27) Bu tür kehanet şöyle yapılıyor. Han, aklına yeni bir girişim geldiğinde, bu kemiklerden yanmamış üç tane getirtiyor ve bunları elinde tutarken, yapıp yapmaması konusunda yol göstericilik istediği konuyu düşünüyor; sonra kemikleri yakması için bir köleye geçiriyor. (Kaldığı konutun yakınında her zaman kemiklerin yakıldığı iki küçük ev oluyor ve [bu tür kemikler] bütün karargâhta dikkatle aranıyor.) Kemikler kömür gibi olunca, tekrar ona getiriliyor ve Han ateşin kemikleri uzurlamasına, temiz biçimde yarıp yarmadığına bakıyor. Eğer durum böyleyse, harekete geçmesinin yolu açıktır; aksi halde eğer kemikler enine çatlamışlar ya da yuvarlak parçacıklar kopmuşsa, o zaman o işi yapmıyor. Kemik ateşte her zaman çatlıyor ya da bir [çatlak] ağıyla kaplanıyor *[vel quedam tela quasi est extensa desuper]*[49] ve üçünden biri temiz biçimde yarılmışsa, harekete geçiyor.[50]

(28) Önce eşiğe dokunmama konusunda uyarıldıktan sonra,[51] huzura girdiğimizde, Nasturi papazları ona günlük getirdiler; Han bunu buhurdanın üstüne koydu ve papazlar onu tütsülediler.[52] Sonra içkisi için bir hayır duası ettiler; onları keşiş kendi hayır duasıyla izledi ve son olarak bizim

49 Risch'in (s. 214'te n.6) ihtiyatla önerdiği gibi, metindeki *que* yerine *quasi* okuyoruz: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 168.

50) *Yüan Shih*, böl.3'te Mengü'nün şaman ayinlerine bağımlılığına kısaca değinilir: Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 33. Cüzcani, II, 126-7, 144, 146 (çev. Raverty, s. 1046-7, 1078, 1081) bizzat Cengiz Han'ın bu tür kehanetler uyguladığını söyler. Gerek Chao Hung, gerekse Sü T'ing bunu, Çinlilerin kaplumbağa kabuğunda delik delerek kehanet yöntemine benzetirler (Olbricht ve Pinks, s. 77, 140). Sung'un 1235-6'da Ögedey'e gönderdiği bir elçi olan Sü T'ing, kağanın elçilere gitme izni verip vermeme kararı için sürekli yanık kemikler kullandığını belirtir. Risch, s. 214 n.7'de başka örnekler verilir. Modern örnekler için bkz. Rockhill, *The land of the Lamas*, s. 166, 176-7, 341-4; C.R. Bawden, "On the practice of scapulimancy among the Mongols," *CAJ*, IV (1959), 1-44: bu uygulama üstüne iki modern Moğol elyazmasına dayalı bir çalışma; bir resim için: Morgan, *The Mongols*, s. 42.
Rahip Willem'in kürek kemiğinden kehaneti bilmemesi olanaksızdır, çünkü bu Batı'da uygulanıyordu ve konuyla ilgili Arapça ve Latince incelemeler bir zamandır mevcuttu. Batı Avrupa'da buna en erken değinen 12. yüzyıl yazarı Gerald of Wales'dir: *Opera*, ed. J.F. Dimock, VI (Londra, 1868), 87-9;çev. L. Thorpe, *The journey through Wales and the description of Wales* (Harmondsworth, 1978), s. 145-7. Bkz. C.S.F. Burnett, "Arabic divinatory texts and Celtic folklore, a comment on the theory and practice of scapulimancy in Western Europe," *Cambridge Medieval Celtic Studies*, VI (Kış 1983), 31-42.

51 Bkz. yukarda s. 129 ve n.14.

52 Dauvillier, *Recherches*, s. 168-9'da bu iltifatların Hıristiyan hükümdarlara yapıldığını, dolayısıyla Nasturi din adamlarının Mengü ve birinci eşine (yukarda s. 200) de aynı gözle baktıklarına işaret ettiğini söyler.

de bir dua söylememiz gerekti. Göğüslerimize bastırdığımız İncilleri gören Han, bunları görebilmesi için kendisine getirtti ve kitapları dikkatle inceledi. Ondan sonra, onun içkisini içmesinin ve baş papazın kadehle ona hizmet etmesinin ardından, papazlara da içki ikram edildi.

(29) Sonra biz çıktık, ama meslektaşım geride kaldı. Biz artık kapıdan çıkmıştık ve onun da bizim peşimizden gelmesi gerekiyordu, ama o Han'a döndü, eğildi ve telaşla bizi izlemeye çalışırken, konutun eşiğine ayağı takıldı. Biz hızla [Han'ın] oğlu Baltu'nun konutuna yönelirken, eşikte bekleyen nöbetçiler meslektaşımı yakalayıp, bizi izlememesi için onu durdurdular: birisi çağrıldı ve meslektaşımı sarayın başkâtibi olan ve suçluları ölümle cezalandıran Bulgai'ye götürmesi emredildi. Benim bunlardan hiç haberim yoktu ve geriye bakıp, geldiğini görmeyince, onu daha hafif giysiler vermek için arkada tuttukları sonucuna vardım; çünkü çok zayıftı ve sırtına yürümekte güçlük çekeceği düzeyde kürk yüklüydü. Ama sonra tercümanımızı çağırmışlar ve onu meslektaşımın yanına oturtmuşlar.

(30) Biz bu arada Han'ın, şimdiden iki karısı olan ve evi babasının sağında bulunan büyük oğlunun[53] konutuna yöneldik. Bizim yaklaştığımız gördüğü anda, oturduğu divandan fırladı ve secdeye vararak, haça tapınmak için alnını yere vurdu. Sonra ayağa kalktı ve [haçı] büyük bir ihtimamla yanında yüksek bir yere, yeni bir kumaş parçasının üstüne koydurttu.[54] Ona öğretmenlik yapan, dini eğitim veren David adlı, büyük bir sarhoş olan Nasturi bir papazdı. Sonra bizi oturttu, papazlara içki ikram ettirtti ve onların hayır duasını almasının ardından, kendi de içti.

(31) Bunun ardından Cota[55] adlı, putperest olan ikinci eşin konutuna gittik; kadını yatakta hasta yatarken bulduk. Keşiş onu yatağından kaldırdı ve kendisi elinde haçla konutun batı, kadın ise doğu tarafında dururlarken, onu üç kez diz çöküp, alnını yere değdirerek, haça saygı göstermeye zorladı. Bu-

53 Büyük olasılıkla Baltu: yukarda s. 200 ve n.30.

54 Haça saygıyı dini bir ayine eşit gören Nasturilerde bu saygının önemi için bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 170-1; Badger, II, 132-6, 162.

55 Reşideddin, Kotay'ı Mengü'nün ikinci eşi olarak tanımlar, ama kağanın ailesinin öyküsünde değil: II, ed. Blochet, s. 336, C elyazmasının değişik okuyuşu (çev. Boyle, *Successors*, s. 228). Blochet'nin benimsediği okuyuş, Pelliot'nun kafasını karıştırmıştı: bkz. *Recherches*, s. 171 ve *Polo*'da Reşideddin'den bu alıntıyı çevirisi, s. 338.

nu yaptıktan sonra, konumlarını değiştirdiler ve keşiş haçla birlikte doğuya, kadın da batıya geçti. Kadının ayakta zor duracak kadar zayıf olmasına rağmen, keşiş küstahlıkla ona yeniden üç kez daha secdeye varmasını ve Hıristiyan geleneğinde olduğu gibi haça yüzü doğuya bakarak ibadet etmesini emretti. Kadın da öyle yaptı ve keşiş ona haç çıkarmasını öğretti.

(32) Kadın yeniden yatağına yattıktan ve onun için dualar söylendikten sonra, Hıristiyan eşin eskiden yaşadığı üçüncü bir konuta yollandık. Onun ölümünden sonra yerini alan genç kız[56] bize, imparatorun oğlu kadar sevinçli bir karşılamada bulundu.[57] Evdeki herkes haça saygıyla ibadet etti ve kadın onu ipek bir kumaş üstünde, yüksek bir yere koydu. Yiyecek getirilmesini emretti, koyun eti getirildi ve hatunun önüne konuldu, o da bunu papazlara dağıttırdı. Ancak keşiş ile ben bir şey yiyip içmedik.

(33) Et bitip, bol miktarda içki tüketildikten sonra, genç prenses Cherina'nın,[58] annesine ait olan büyük konutun arkasındaki evine gittik. Haç içeri girince kadın secdeye kapandı ve ona büyük bir saygıyla ibadet etti, çünkü bu açıdan doğru bir eğitim almıştı. Haçı ipek bir kumaş üstünde, yüksek bir yere koydu – haçın üstüne konduğu tüm bu kumaşlar keşişe aitti.

(34) Haç keşişle birlikte gelen bir Ermeni tarafından –iddiasına göre Kudüs'ten– getirilmişti. Gümüştendi ve yaklaşık dört mark ağırlığındaydı; köşelerde dört, ortada bir değerli taş vardı, ama üstünde İsa'nın şekli yoktu, çünkü Ermeniler ve Nasturiler İsa'nın haça çivilenmiş olarak gösterilmesini utanç verici bulurlar.[59] Haçı keşiş aracılığıyla Mengü Han'a sunmuşlar ve Mengü ona ne istediğini sormuş, Adam kilisesi Sarakenlerce yıkılan bir Ermeni papazın oğlu olduğunu söylemiş ve kilisenin tamiri için Han'dan yardım istemiş. Bunun üzerine [Han] yeniden inşanın neye malo-

56 Bu Rockhill'in sandığı gibi (*Rubruck*, s. 190 n.2) Şirin değil, yukarda (s. 189) halen Şirin'in ölen annesinin konutunda yaşadığı belirtilen "genç eş"tir.

57 Metinde *pariter cum filia domini* yazar. Bu ifade yorumcuların dikkatini çekmemiştir, ama biraz gariptir. Şirin söz konusu olamaz, çünkü rahipler onu ayrı bir evde bulmuşlardır (aşağıda, par. 33) ve eğer Mengü'nün şimdiye kadar sözü edilmeyen bir başka kızına değinilseydi, *cum quadam filia*... gibi bir ifade olmasını beklerdik. Biz *filia*'nın *filio* olarak okunmasını ve burada Mengü'nün oğluna değinildiğini (yukarda, s. 205) öneriyoruz.

58 D elyazmasına uyarak, metindeki Cherime yerine Cherinne okuyoruz: bkz. Pelliot, Recherches, s. 171. Kıza, adıyla olmasa da yukarda değinilmektedir (s. 202); bkz. s. 189 ve n.25.

59 Bkz. s. 117 ve n.4.

lacağını sormuş, adam iki yüz *iascot* (yani, iki bin mark) cevabını vermiş. Han da kendisine, İran ve Büyük Ermenistan'da haraçları toplayan adama[60] hitaben, bu miktarda gümüşün ona ödenmesi için bir mektup verilmesini buyurmuş. Keşiş bu haçı her yerde yanında taşıyordu ve onun kazanımlarını gören papazlar, onu kıskanmaya başlamışlardı. İşte şimdi genç prensesin konutundaydık ve kız papazlara bol bol içki verdi.

(35) Oradan hem sayı, hem de konum olarak dördüncü olan son konuta gittik. [Han] bu eşini pek ziyaret etmiyordu, konut eskiydi, kendisi de çok çekici değildi, ama Paskalya'dan sonra Han ona yeni bir ev ile yeni arabalar yaptırdı. İkinci eş gibi, bunun da Hıristiyanlık hakkında çok az bilgisi vardı ya da hiç yoktu, şamanlara ve putperestliğe bağlıydı. Gene de, içeri girdiğimizde haça, keşiş ile papazların ona öğrettikleri biçimde ibadet etti. Papazlar burada yeniden içki içtiler.

(36) Bu yerden yakında olan ibadethanemize döndük; papazlar sarhoş vaziyette şarkı söylerek, büyük gürültü yapıyorlardı – bu, orada ne erkekte, ne de kadında olumsuz bakılan bir durum değildir. Sonra meslektaşımı getirdiler ve keşiş eşiğe dokunduğu için onu çok şiddetle azarladı.

(37) Ertesi gün hakim Bulgai geldi ve ısrarla kimsenin bizi eşiğe dokunmama konusunda uyarıp uyarmadığını sordu. "Efendim," diye cevap verdim, "tercümanımız yanımızda değildi, nasıl anlayabilirdik ki?" Bunun üzerine meslektaşımı affetti, ama onun bir daha Han'ın konutlarının hiçbirine girmesine izin verilmedi.

(38) Bu olaylardan sonra şöyle bir gelişme oldu: hasta olan Cota hatun Paskalya'dan önceki 6. Pazar dolaylarında daha da kötüleşti; kadın ölmek üzereydi ve putperestlerin büyüleri işe yaramamıştı. Mengü keşişi çağırarak onun için neler yapılabileceğini sordu ve keşiş de hiç düşünmeden, eğer kadın iyileşmezse, Han'ın başını kesebileceği yanıtını verdi. Bu sorumluluğun altına giren keşiş bizi çağırdı ve tüm hikâyeyi anlattı, ağlayarak o gece hiç uyumadan onunla birlikte dua etmemizi istedi, biz de ettik.

(39) Keşişte ravent [*reubarbe*][61] denilen bir kök vardı, bunu neredeyse toz haline gelecek şekilde kestikten sonra, üstüne İsa'nın kabartma [*ele-*

60 Aşağıda (s. 273) adı Argun Ağa olarak verilmektedir; ayrıca bkz. *age* n.49. Argun Tebriz'de oturuyordu.
61 Rahibin bir kez daha Fransızca bir terim kullanması dikkat çekicidir. Bir tür ravent Klasik antik dö-

vata][62] bir şekli yapılmış küçük haçıyla birlikte suya koydu. İddiasına göre bu onun hasta birisinin iyileşeceğini mi, yoksa öleceğini mi anlamasını sağlıyordu: eğer iyileşecekse, bu hastanın göğsüne zamk gibi yapışacak, aksi halde yapışmayacaktı. Ben hâlâ bu raventin Kutsal Kudüs topraklarından getirdiği kutsal bir şey olduğu izlenimindeydim. Bu sudan hasta olan herkese vermek âdetindeydi ve kaçınılmaz olarak tadı böylesine kötü bir içecek insanların içini alt üst ediyordu. Onların bu tepkisi ise mucize olarak görülüyordu.

Bu aşamada, o biraz su hazırlarken, keşişe Roma Kilisesinde üretilen kutsal sudan bahsettim, çünkü bu şeytan çıkarmakta çok etkindi ve ben de kadını hasta edenin bir şeytan olduğu kanısına varmıştım. Böylece, onun isteğiyle onun için biraz kutsal su hazırladık, keşiş buna raventi karıştırdı ve haçı koydu, böylece gece boyunca suyla harmanlanacaktı. Ayrıca ona, eğer bir papazsa, papazların şeytan çıkarmakta büyük güçleri olduğunu söyledim. Papaz olduğunu söyledi. Ama yalan söylüyordu, çünkü papazlık yeminiyle atanmamıştı ve oldukça cahildi: dönüş yolculuğumda geçtiğim doğduğu ülkede, onun bir dokumacı olduğunu keşfettim.[63]

(40) Böylece ertesi gün keşiş, ben ve iki Nasturi papazı, ana konutunun arkasında küçük bir evde yatan hanıma gittik. İçeri girdiğimizde yatakta oturdu, haça tapındı ve onu yanındaki ipekli kumaşın üstüne koydu. İçinde ravent olan kutsal sudan biraz içti ve birazıyla göğsünü yıkadı, keşiş bu arada bana kadının üstüne İncil okumamı söyledi. Ben de Yuhanna İncil'inden İsa'nın ıstırabını okudum. Bir süre sonra hanım, kendisini daha iyi hissetmenin sevinciyle, dört gümüş *iascot* getirtti: bunları önce haçın dibine koydu sonra birisini keşişe verdi, birini de bana teklif etti. Ben kabul

nemde de biliniyordu ve o zaman doğudan ithal edilmişti. 10. yüzyıldan sonra bunun doğu tipine tekrar rastlıyoruz; kurutulmuş kök hali Avrupa'da müshil etkisi için kullanılıyordu, ama ancak 17. yüzyılda bu ürünün kaynaklandığı bitkinin, antik zamanların *rha barbarum*'u (ya da *rha ponticum*) ile aynı olduğu anlaşıldı. Bkz. W.T. Stearn, "Rhabarbarologia: Rheum rhaponticum, an endangered species?," *Garden History*, II, 2. kıs. (İlkbahar 1974), 75-6. Ruysbroeckli Willem'den birkaç onyıl sonra Batı raventi Marco Polo'dan duyacaktı (çev. Ricci, s. 75, 233): Çin'de ve Orta Asya'daki dağılımı için bkz. Yule ve Cordier, I, 218 n.3.

62 Rockhill'in anladığı anlamda (*Rubruck*, s. 193, "kabarık"). Öte yandan Van den Wyngaert (s. 265 n.5) İsa'nın şeklinin kazındığını varsaymıştı; aynı şekilde Risch, s. 218, Olschki, *Guillaume Boucher*, s. 36 n.83 ve Dawson, s. 167. Sorunu tartışan Pelliot (*Recherches*, s. 178-9), kazınmanın *in qua* değil *ex qua* gerektireceğine ve Ruysbroeckli Willem'in *elevare*'yi her zaman bu anlamda kullanmadığına işaret etmişti.

63 Bu, keşişin muhtemel doğum yeri Ermeni kenti Ani olabilir: bkz. aşağıda s. 262 ve n.26, 279.

etmeyince, keşiş elini uzatıp, parayı kaptı. Papazların her birine de bir *iascot* verdi, sonuç olarak bu olayda kırk mark dağıtmış oldu. Sonra şarap getirtti ve papazlara içmeleri için verdi; ben de Teslis şerefine onun elinden üç kez içki kabul etmek zorunda kaldım.[64] Bana dili öğretmeye de başladı, tercümanım olmayışı beni dilsiz kıldığı için benimle alay ediyordu.

(41) Sonraki gün onu bir kez daha ziyaret ettik ve Mengü Han o tarafa gittiğimizi duyunca, bizi konutuna çağırttı, çünkü hanımın daha iyi olduğunu duymuştu. Onu yanında birkaç hizmetkârla, başı rahatlatmak için hamurdan [*pasta*] yapılan bir yiyecek olan sıvı *tam* yudumlarken bulduk;[65] önünde bir koyunun yakılmış kürek kemikleri vardı. Haçı eline aldı, ama onu öptüğünü ya da ona taptığını görmedim: aksine, buna bakarak, bir şey arıyordu. Sonra keşiş haçı bir mızrağın ucunda, yüksekte taşımak için izin istedi, çünkü bunu onunla daha önceden konuşmuştum. Mengü, "Nasıl iyi biliyorsan, öyle taşı," diye yanıt verdi.

(42) Ondan ayrıldıktan sonra hanımı ziyaret ettik, kendisini sağlıklı ve keyifli bulduk: biraz daha kutsal su içti, biz de onun üstüne İsa'nın ıstırabını okuduk. Bu sefil papazlar ona ne dini öğretmişler, ne de vaftiz olmasını tavsiye etmişler. Ama ben orada sessizce oturuyordum, çünkü hanım bana dili öğretme çabasını sürdürse de, tek kelime edecek durumda değildim. Bu papazlar hiçbir tür büyücülüğü de kınamazlar. Orada kınlarından yarı çekilmiş dört tane kılıç gördüm: biri hanımın divanının başında, diğeri ayağında, diğer ikisi de girişin iki yanında duruyorlardı. Ayrıca orada bizde olan türden, muhtemelen Macaristan'da bir kiliseden alınmış ya da yağmalanmış, gümüş bir ayin kadehi gördüm: kadeh duvarda asılıydı, içi kül doluydu ve küllerin üstünde siyah bir taş vardı.[66] Papazlar onlara bu tür uy-

64 Nasturilerin Teslise bağlılıkları için bkz. F. Nau, "L'expansion nestorienne en Asie," *Annales du Musee Guimet. Bibliotheque de vulgarisation*, XI (Paris, 1913), 353-4, 356-7; Badger, II, 30-2. Pelliot'nun 1908'de Tun-huang'da kaşfettiği bir elyazmasında Teslis onuruna bir ilahi bulunur; çevirisi için: Moule, *Christians in China*, s. 52-5 ve Saeki, *The Nestorian documents and relics in China*², s. 266-72.

65 Bkz. Clark, s. 188: bu, "çorba," "ateş için sıvı ilaç" anlamındaki Moğolca *tan[g]*dır; kökeni Tibetce'den alınan bir sözcüktür. Pelliot (*Recherches*, s. 172) bu sözcüğü çözememiş ve burada *chai*'ın ("çay") 'ca'sının tahmini bir çevirisinin –i hali olan *cam*'ı görmeye çalışmıştır; bu öneri dikkate alınmamalıdır.

66 Rockhill (*Rubruck*, s. 195 n.1) bunun ya bir yağmur veya gökgürültüsü taşı (bkz. aşağıda s. 254 n.23) ya da cesedin yakılmasından sonra insan vücudunda bulunan ve talih getireceği düşünülen, *şarir* denilen bir taş olabileceğini önermişti. Yukarda sözü edilen dört kılıca bir açıklama getirmemişti.

gulamaların kötü olduğunu asla öğretmiyorlar: aslında bu tür şeyleri kendileri de yapıyor ve yaygınlaştırıyorlar. Daha sonra hanımı üç gün daha, sağlığına tümüyle kavuşuncaya kadar ziyaret ettik.

(43) Keşiş bundan sonra üstü haçlarla kaplı bir bayrak yaptı ve mızrak gibi uzun bir kamış buldu ve haçı havaya kaldırarak taşımaya başladık. Dili bildiği için, ona bir üste gösterilmesi gereken saygıyı gösteriyordum [*tamquam Episcopum meum*].[67] Gene de benim karşı çıktığım birçok şey yapıyordu. Kendine, genellikle piskoposların sahip oldukları tipte, katlanır bir tabure, eldivenler ve tavuskuşu tüyleri olan, tepesine de küçük altın bir haç takılı bir başlık yaptırmıştı – en azından haçı onaylıyordum. Tırnakları yamru yumruydu ve bunları merhemlerle düzeltmeye çalışıyordu. Ayrıca konuşması küstahlaşmaya başlamıştı. Üstelik, Nasturiler birbirine bitiştirilmiş ve iki adamın tuttuğu iki sopa parçasının üstüne –iddialarına göre– bir mezmurdan bazı bölümler okuyorlardı:[68] keşiş bu tip işlere katılıyordu; giderek benim tasvip etmediğim birçok diğer ahmakça uygulamaları ortaya çıktı. Ancak haça saygımızdan onunla birlikteliğimizi sürdürdük: haçı havaya kaldırıp, *Vexilla regis prodeunt*[69] ilahisini söyleyerek bütün kampı dolaşıyordu, bu da Sarakenler'de büyük hayret uyandırıyordu.

(44) Biz Mengü Han'ın kampına vardıktan sonra, Han ancak iki kez güney yönünde göç etti, ondan sonra kuzeye geriye, yani Karakurum'a doğru ilerlemeye başladı. Göç sırasında gözlemlediğim bir şeyden bana Konstantinopolis'te, oralara gitmiş olan Baudouin Hainault söz etmişti,[70] çünkü orada gördüğü tek şaşırtıcı şey buydu: [Han] yolculuk sırasında hiçbir zaman yokuş aşağı gitmiyor, hep yokuş yukarı çıkıyor. Çünkü bütün ırmak-

67 Anlamı için bkz. Van den Wyngaert, s. 268 n.1.

68 Marco Polo (çev. Ricci, s. 81-2) göründüğü kadarıyla, Cengiz Han'ın yükselişini ve Rahip Yohannes'in devrilmesini anlatırken, gene Nasturilerce uygulanan, tam da bu tür kehanete değinmektedir: bkz. Yule ve Cordier, I, s. 242-3'te n.2; Risch, s. 222-3'te n.10.

69 Chevalier, II, 734-5; Pelliot'ya göre (*Recherches*, s. 148) bu ilahi, *A solis ortus cardine* gibi (bkz. yukarda s. 188 ve n.19) son derece popülerdi; *Codex Cumanicus*'ta Türkçe bir çevirisi bulunmaktadır. Kappler'ler (s. 63), *Tulitque praedam Tartari* ("Tartarus'un ganimetini alıp götürdü") mısrasının da bulunduğu ilahinin, kışkırtıcı içeriğine dikkati çekerler: "Tartar" ile yapılan sözcük oyunu (bkz. Giriş, s. 32) bunu özellikle cüretli bir seçim yapıyordu.

70 Bkz. Giriş, s. 58-59.

lar, ya dümdüz ya da güneye ya da kuzeye saparak dolaylı olarak, doğudan batıya akıyorlardı.[71]

Cataia'dan gelen papazlara sorular sordum, bana aşağıdaki bilgileri verdiler.[72]

(45) Benim Mengü Han'a rastladığım yerden, güneydoğu yönünde giderek, Cataia'ya yirmi günlük yol vardı. Cengiz'in konutunun bulunduğu,[73] Moğolların kendi bölgeleri Onankerule, tam doğuda on günlük yoldaydı ve bu doğu bölgelerine giden yolda hiç kent yoktu. Ancak burada Su Moğolları diye bilinen bir halk vardı.[74] Bunlar balıkçılık ve avcılıkla yaşarlar, koyun ya da sığır sürüleri yoktur. Aynı şekilde kuzeye doğru hiç kent yoktur, yalnızca Kerkiler[75] diye bilinen, hayvancılık yapan, yoksul bir kabile vardır. Orada ayrıca, ayaklarının altına cilalanmış kemikler bağlayan ve donmüş karın ve buzun üstünde, kuş ve diğer hayvanları yakalayacak hızda kayabilen Orengai'ler bulunur.[76]

(46) Kuzeye doğru oldukça yoksul ve soğuk nedeniyle ellerinden geldiğince uzağa yayılan, çok sayıda başka kabile de vardır; bunlar batıda size daha önce anlattığım Pascaver, yani Büyük Macaristan'la sınır komşusudurlar.[77] Kuzeyin en uç köşesi, sürekli tipiye maruz kaldığı için son derece

71 Hitay Yeh-lü Ch'u-ts'ai, 1229'da, Chin Shan'ın (Altaylar) batısındaki ırmaklarla ilgili benzer bir gözlemde bulunur: Igor de Rachewiltz, "The *Hsi-yu lu* by Yeh-lü Ch'u-ts'ai," *MS*, XXI (1962), 19.

72 Pelliot'nun (*Recherches*, s. 172) önerdiği düzeltilmiş bir noktalamayı benimsedik.

73 Bkz. yukarda s. 137 ve n.22.

74 Türkçe "su": Clark, s. 188; Clauson, *An etymological dictionary*, s. 783-4. Bunlar Carpini'de önce *Sumongali* [V, 2 (Van den Wyngaert, s. 51; Dawson, s. 19)], sonra *Sumoal* [VII, 9 (Van den Wyngaert, s. 88)]; Cüveyni'de [I, 154 (çev. Boyle, s. 196)] *Su Mughül* olarak geçerler. P'eng Ta-ya'nın sözünü ettiği "Su insanları" ya da "Su Tatarları"dırlar (*Shui Ta-Ta*): Olbricht ve Pinks, s. 209; ayrıca bir tartışma için s. 216-17'deki n.15; Çin kaynaklarından diğer referanslar için bkz. Bretschneider, II, 175. Bu halkın doğu Moğolistan'da, şimdiki Mançurya sınırına yakın bir yerde yaşadığı anlaşılmaktadır; görece nemli olan bölge onlara bu adı vermişti.

75 S. 138'deki gibi Çerkesler değil (bkz. *age* n.5), ama s. 100'deki gibi yukarı Yenisey bölgesi Kırgızları'dır (ayrıca bkz. *age* n.15).

76 Onları "orman" Uriyangkayları olarak adlandıran Reşideddin de, kayaklarına (*chana*) değinir: I, i, ed. Romaskevich vd., s. 244 (çev. Kheragurov, *Sbornik letopisei*, I, i, 124). Baykal Gölü'nün doğusundaki Barghu çöküntüsünde yaşadıkları anlaşılan bu halk için ayrıca bkz. Pelliot, *Polo*, s. 337. Bu kuzey bölgelerinde, başka bir halkın, Kımakların kayak kullanımını 11. yüzyılda Marwazi de kaydetmişti: Minorsky, *Marvazi*, s. 32.

77 S. 149'de değinilen Başkırlar; ayrıca bkz. s. 100 n.14. Van den Wyngaert'in benimsediği imlayı izliyoruz, ama D elyazmasındaki *Pacacier (Pascatur?)* biçimindeki okuma, rahibin kullandığı diğer biçimlere daha yakındır.

soğuk olduğundan, bilinmez bir alandır. Isidorus ve Solinus'un anlattıkları canavarları ya da ucube insanları sordum,[78] ama bana böyle şeylerin hiç görülmediğini söylediler; bu da bizi [öykünün] doğruluğu hakkında çok şüpheye düşürüyor.[79] Bu saydığım halkların tümü, ne kadar kötü durumda olurlarsa olsunlar, Moğollara bir biçimde hizmette bulunmak zorundadırlar: çünkü Cengiz, hiçbir kişinin başka iş yapamayacak kadar yaşlanıncaya kadar, hizmetten muaf tutulmayacağını buyurmuştu.

(47) Bir seferinde yanımda oturan Cataia'dan bir papaz, çok güzel kırmızı kumaştan bir giysi giyiyordu[80] ve ben ona böylesi bir rengi nereden bulduğunu sordum. Bana Cataia'nın doğusunda çok yüksek kayalıklarda, yapıları her açıdan insana benzeyen, ama dizleri bükülmediği için bir tür zıplamayla yürüyen ve yalnızca bir gez boyunda olup, küçük bedenlerinin tümü kılla kaplı yaratıklar yaşadığını söyledi. Bunlar ulaşılmaz mağaralarda yaşarlarmış ve insanlar onları avlamaya gittiklerinde, yapabildikleri en sarhoş edici birayı yanlarına alırlar, kayalarda kadeh biçimli çukurlar oyar ve bunları birayla doldururlarmış. (Cataia'da henüz şarap

78 Isidorus'un, *Etymologiae*, XI, iii, 12 vd. (*PL*, LXXXII) süt. 421-2) saydıkları arasında köpek başlı insanlar (Cynocephali) ve devasa kulakları olanlar (Panotii) vardır; Solinus, *Collectanea rerum*, LII, 27-32 (ed. Mommsen, s. 187-8) diğer yaratıklar arasında köpek başlı insanları, tek gözü ve tek bacağı olanları ve boyunları olmayıp, gözleri omuzlarında bulunanları sıralar. Carpini, VI, 30, 31 ve 33 (Van den Wyngaert, s. 74-5; Dawson, s. 30-1), ağızları son derece küçük olduğundan yemek yiyemeyen, pişmiş etin buharını içlerine çekerek beslenen Parossita'lardan ve Moğolların köpek suratlı insanlar ile tek kolu ve tek ayağı olan, bir zıplayarak, bir takla atarak yürüyen bir kabileye karşı seferlerinden söz eder; aynı şekilde Polonyalı Benedict de (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 80-1) aynı şekilde köpek başlı insanlara ve Parossita'lara değinir. John of Marignolli (Van den Wyngaert, s. 545-6; Yule, *Cathay*², III, 254-6) tek ayaklılarla ilgili daha makul bir anlatı getirerek, bu efsaneyi bir Hint halkının şemsiye kullanımına atfetmektedir: Köpek başlı ırklara ilişkin gelenekler İslam coğrafyacılarında da tekrarlanır: bkz. Hamd-Allh Mustawfi, *Nuzhat al-qulūb*, metin, s. 230, 232, 236, çev. s. 223, 225, 228 – yazar bunları doğu okyanusundaki adalarda konumlandırır. 1241'de Irak'ta Meyyafarikin'in hükümdarını ziyaret eden kağanın bir elçisi, ona başsız bir insan ırkını anlatmıştı: Sibt Ibn al-Jawzi, *Mir'at al-zaman*, VIII, ii (Haydarabad, Dakka, 1952), s. 733. Bkz. de Rachewiltz, *Papal envoys*, s. 22-3, yazar Çinliler arasında dolaşan Batılılar hakkındaki benzer rivayetlere dikkat çekmektedir (ayrıca 32. sayfanın karşısındaki resme bkz.); daha genel olarak, John B. Friedman, *The monstrous races in medieval art and thought* (Cambridge, Mass., 1981).

79 Pelliot (*Recherches*, s. 173) anlamı böyle düzeltmiştir. Rockhill (*Rubruck*, s. 199), Ruysbroeckli Willem'in efsane anlatıcılarının değil, Moğolların doğruluğundan kuşkuya düştüğünü varsaymıştı.

80 Rockhill (*Rubruck*, s. 145 n.2 ve 133 n.1) bunun Tibetli (ya da belki Moğol) bir lama olduğunu önermişti, çünkü Çinli Budistler kırmızı giymezler, Uygurlar ise sarı giyerlerdi: bkz. yukarda s. 164 ve n.1, 165. Ama Ruysbroeckli Willem'in burada bir lamadan bahsettiğine emin olamayız (başka yerlerde onlara *tuin* denmektedir) ve burada söz konusu kişinin, s. 162'de değinildiği gibi, bir Hıristiyan papazı olması aynı derecede olasıdır.

yoktur, ama bugünlerde asma dikmeye başlıyorlar: onlar pirinçten bir içki yaparlar.[81])

(48) Avcılar gizlenp beklerlermiş ve bu yaratıklar mağaralarından çıkarak, "Çinçin" diye bağırarak içkinin tadına bakarlarmış ve adları bu çığlıktan gelirmiş, çünkü onlara *çinçin* deniyormuş. Sonra çok büyük gruplar halinde toplanır, birayı içer, sarhoş olur ve hemen orada uyuya kalırlarmış. Avcılar bu noktada ortaya çıkar, uyurken onların ellerini ve ayaklarını bağlarlarmış; ardından boyunlarında bir damar açar ve her birinden üç-dört damla kan aldıktan sonra, onları serbest bırakırlarmış. [Papazın] bana söylediğine göre, bu kan mor boya yapmak için çok değerliymiş.[82]

(49) Bana doğru diye söylenen, ama benim inanmadığım bir diğer şey de, Cataia'nın ötesinde bir ülke olduğu ve insanın bu ülkeye kaç yaşında girerse hep o yaşta kaldığıydı.[83] Cataia okyanusun kıyısındadır. Guillaume Usta bana adalarda yaşayan, Caule ve Manse[84] diye bilinen halkların elçilerini gördüğünü anlattı: adaların çevresindeki deniz kışın donduğu için,[85] Tatarlar o zaman onların üstüne gidebiliyorlarmış. Tatarların onları rahatsız etmemesi karşılığında yılda otuz iki bin *tumen iascot* önermişler. (Bir *tumen* on bine eşit bir rakamdır.[86])

81 Polo (çev. Ricci, s. 170) onun zamanında Cathay'de şarap üretilen tek yerin Shan-si eyaletinin başkenti T'ai-yüan-fu olduğunu ve buradan tüm ülkeye ihraç edildiğini söyler; Yule ve Cordier, II, s. 15-16'da n.3. Pirinç şarabı için bkz. Ricci'nin çev. s. 159; Yule ve Cordier, I, 441 n.1.

82 Rockhill (*Rubruck*, s. 200 n.1) şöyle yazar: "Burada anlatılan öykü T'ai-yuan'dan Wang-kang tarafından Chu dilinde yazılmış, *Chu Ch'uan* ya da "Mektuplar defteri" başlıklı bir Çin yapıtında bulunmaktadır, ancak hangi tarihte yazıldığını saptamam mümkün olmadı." Öykünün bu biçiminde adı *hsing-hsing* olan yaratık, bir tür gibbondur: insanlar onları içmeleri için şarap bırakarak yakalar ve yakalayınca yerler. *Hua-yang kuo-chih* adlı bir diğer yapıtta, bunların Ssu-ch'uan eyaletinin bir bölümünde bulundukları, konuşabildikleri ve kanlarından kırmızı bir boya yapılabildiği söylenir.

83 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 200 n.2) bunun "periler kraliçesi Hsi-wang mu'nun yaşadığı ve onu yiyecek kadar talihli ölümlüye ölümsüzlük sağlayan şeftalinin yetiştiği hayali Kun-lun dağlarıyla ilgili, popüler Çin masalına bir gönderme" olduğuna kuşkusu yoktu.

84 *Caule* (Kao-li = Kore) için bkz. s. 170 n.12; Manzi (*Man-tze* = güney Çin; Ruysbroeckli Willem'in gezisi sırasında Sung hanedanı iktidardaydı), s. 172 n.20. Pelliot (*Recherches*, s. 173), Rockhill'in 1242'den önce Moğolistan'a gelmiş olması olanaksız olan Buchier'nin 1241 tarihindeki Kore heyetini gördüğünü varsaymasının yanlışlığını göstermiştir (*Rubruck*, s. 201 n.1). Söz konusu olan muhtemelen 1245 ile 1249 arasında Moğolistan'da bulunan Sinan dükü Chon'un ziyaretiydi (Henthorn, *Korea. The Mongol invasions*, s. 106). Carpini, IV, 5, VII, 5, IX, 31 (Van den Wyngaert, s. 46-47, 86, 118; Dawson, s. 15, 40, 62) Güyük'ün sarayındaki bazı Solangi kabile reislerine değinir.

85 Bu Pelliot'nun belirttiği gibi Çin değil, yalnızca Kore için geçerlidir: *Recherches*, s. 173-4.

86 Türkçe *tümen* ("on bin"): bkz. Clark, s. 188; Clauson, *An etymological dictionary*, s. 507-8. Haraç miktarının inanılmazlığını tartışan Pelliot (*Recherches*, s. 174-5), *milia* sözcüğünün bir ekleme olduğunu ve Buchier'nin aslında verdiği rakamın *32 tümen yastık* olduğunu önerir.

(50) Cataia'da günlük kullanılan nakit para, üstüne Mengü'nün mührü[87] gibi çizgiler basılmış, bir avuç eninde ve boyunda kâğıttan yapılmıştır [*carta de wambasio*].[88] Ressamların kullandıklar türden bir fırçayla [*puncturio*] yazarlar ve tek bir karakterle bir sözcüğü oluşturan birkaç harf yaparlar. Tibetliler bizim gibi yazarlar ve rakamları[89] bizimkilere çok benzer; Tangutlar, Araplar gibi sağdan sola yazarlar, ama satırları aşağıdan yukarı eklerler;[90] Uygurlar ise daha önce söylediğim gibi, tepeden aşağı doğru yazarlar.[91] Rusların genel değişim araçları sincap kürkü ve beyaz kürktür.[92]

(51) Gelip keşişe katıldığımız zaman, bize iyilik yapmak için et yememizi, eti hizmetkârımızın kendi uşaklarıyla birlikte yemesini önerdi; bu arada o bize un ve yağ ya da tereyağı sağlayacaktı. Bünyesinin zayıflığı nede-

87 Mengü'nün mührü günümüze kalmamıştır. Güyük'ün mührünün bir resmi için bkz. Pelliot, *Papauté*, s. 22'nin karşısında tablo II.

88 Bu Ortaçağda (papirüstan farklı olarak) kâğıt için düzenli kullanılan bir tanımlamaydı, dolayısıyla bu durumda "pamuklu" olarak çevrilmemelidir: Pelliot, *Recherches*, s. 175 ve *Polo*, s. 428; aynı kullanım için bkz. Odoric, XXIII, 2 (Van den Wyngaert, s. 464: *cartas bonbicis*). Bu nedenle Rahip Willem'i burada hatadan arındırabiliriz. Çin kâğıt parası hak. karş. Polo, çev. Ricci, s. 147-50; Yule ve Cordier, I, 426-30; H. Franke, *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolen-Herrschaft* (Leipzig, 1949), s. 34-36'da Kubilay'ın 1260'da tahta geçmesinden önce Çin'in Moğol işgali altındaki bölgelerinde sınırlı kâğıt para basımı incelenmektedir; bu basımlardan biri Mengü döneminde 1253'te, Ruysbroeckli Willem'in saraya gelmesinden hemen önce yapılmıştı. Ayrıca bkz. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 173-5 ve rahibin değindiği banknotların muhtemelen Moğol yönetimi altındaki tüm Çin toprakları için değil, salt yerel para olarak kullanım için basıldığını öneren Schurmann, s. 152-3. Daha geç tarihte İlhanlı İran'da kâğıt para (*ch'ao*) uygulaması doğrultusundaki başarısız girişim için bkz. Karl Jahn, "Paper currency in Iran," *JAH*, IV (1970), 101-35; P. Jackson, "Cav," *Enc. Iranica*.

89 Rockhill'de (*Rubruck*, s. 202) olduğu gibi "karakterleri" değil: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 176.

90 Ruysbroeckli Willem'in Çin, Uygur ve Tibet yazıları hakkındaki bilgisi dikkat çekicidir. İmparatorluk kâtipliğinde örnekler görme fırsatı elde ettiğini tahmin edebiliriz; burada belgelerin Farsça, Uygurca, 'Hitayca', Tangutca, Tibetce ve diğer dillerde hazırlandığını biliyoruz: Juwayni, III, 89 (çev. Boyle, s. 607). Ama Tangut ya da Hsi Hsia yazısını (yukarda s. 168 n.4) yanlış anlatır. Bu yazı Çince'ye dayanıyordu ve yukardan aşağı iniyordu: Pelliot, *Recherches*, s. 175-7; B. Laufer, "The Si-hia language," *TP*, XVII (1916), 4 vd.

91 Moğollar zaten Uygur yazısını benimsemişlerdi: bkz. s. 165 ve n.9 ve Giriş, s. 36.

92 Bu aşamada Rus prensleri ve kentleri Moğollara haracı hemen hemen sadece kürk olarak veriyorlardı: Janet Martin, *Treasure of the land of darkness. The fur trade and its significance for medieval Russia* (Cambridge, 1986) s. 27-34, 86-90; aynı yazarın, "The land of darkness and the Golden Horde. The fur trade under the Mongols, XIII-XIVth centuries," *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, XIX (1978), 401-21, özl. 406-7; kürklerin bir listesi için: Carpini, VII, 3 (Van den Wyngaert, s. 85-6; Dawson, s. 39). Genel olarak bkz. Allsen, *Mongol imperialism*, s. 193. Polo (çev. Ricci, s. 392) Rusların altın külçe kullandıklarını, ama bozuk paralarını zerdeva başlarının oluşturduğunu söyler. Değişim aracı olarak kürke diğer referanslar için bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 202 n.2; Marius Canard, "La relation du voyage d'Ibn Fadlan chez les Bulgares de la Volga," *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales de la Faculte des Lettres d'Alger*, XVI (1958), 119 n.290 (yazarın *Miscellanea Orientalia* kitabında yeniden basım, Londra, 1973).

niyle meslektaşıma zor gelse de, dediği gibi yaptık. Sonuç olarak günlük besinimizi tereyağlı akdarı ya da tereyağlı ya da ayranlı, suda haşlanmış hamur [*pasta*] ile sığır ya da at tezeğinde pişirilmiş, mayasız ekmek oluşturuyordu.

(52) Böylece Doğu Hıristiyanlarının hiçbirinin et yemediği [*carnisprivium*][93] Paskalya'dan önceki 5. Pazar [22 Şubat 1254][94] oldu ve o hafta baş hatun Cotota tüm hane halkıyla birlikte oruç tuttu. Her gün mabedimizi ziyaret ediyor ve papazlara ve o ilk hafta ayini dinlemek için oraya toplanan çok sayıdaki diğer Hıristiyana yiyecek veriyordu. Hatun, meslektaşımın sık sık kürklerin ağırlığından yakınmasını dikkate alarak, bana ve meslektaşıma ipekle astarlanmış, gri, altın ve gümüşle dokunmuş kumaştan birer tunik ve pantalon verdi. Meslektaşımın hatırı için bunları kabul ettim, ama böylesi giysileri giymekten affedilmemi rica ettim. Benim için amaçlanan şeyleri, tercümanıma verdim.

(53) Sarayın kapıcıları her gün, sarayın sınırları içinde yer alan kilisede bu kadar büyük bir kalabalık toplandığını görünce,[95] aralarından birini keşişe göndererek, saray sınırları içinde bu kadar çok insanın biraraya gelmesine izin veremeyeceklerini bildirdiler. Keşiş buna sert çıkarak, bu emirlerin Mengü'nün kararını mı yansıttığını bilmek istediğini söyledi ve onları Mengü'ye şikâyet edeceği doğrultusunda tehditler savurdu. Onlar da keşişten önce davranarak, onu çok konuştuğu ve vaazlarında çok büyük kalabalıklar topladığı için ihbar edeceklerini söylediler.

(54) Bundan sonra, Büyük Perhiz'in ilk Pazar'ında [1 Mart] saraya çağrıldık ve keşiş oldukça aşağılayıcı biçimde, ayakkabılarını bile çıkarttıracak düzeyde, bıçak için arandıktan sonra, Han'ın huzuruna girdik. Han elinde bir koyunun yanık kürek kemiğini tutuyor ve onu inceliyordu ve sanki kemikten okuyormuş gibi, keşişi azarlamaya başladı; ona –görevi Tanrı'ya dua etmek olan birisi olarak– neden insanlarla bu kadar çok konuştuğunu sordu. Beni, başım açık olarak, arkada durdurdular. Han keşişe, "Benim huzuruma gelince neden bu Frank'ın yaptığı gibi başını açını-

93 Bütün doğu kiliselerinde Büyük Perhiz, bu Pazar'ı izleyen Pazartesi başlar; Roma takviminde ise başlangıç noktası Çarşamba günüdür: Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 177. Rockhill (*Rubruck*, s. 202 ve n.3) 1839 baskısını izleyerek bunu *carnis primum* okumuş ve "Karnaval" olarak çevirmişti.

94 Rockhill (*Rubruck*, s. 202) tarihi yanlışlıkla 23 Şubat olarak verir.

95 C elyazmasını izleyerek, metindeki *custodum*'u çıkardık.

yorsun?" diye sordu ve beni yakınına çağırdı. Keşiş bunun üzerine telaşa düştü ve Ortodoksların ve Ermenilerin âdetinin aksine başlığını çıkardı; Han ona çok sert ifadelerle çattıktan sonra, oradan çıktık. Keşiş o zaman mabede taşımak için haçı bana vardi, çünkü o heyecanlı halinde kendisi taşıyamıyordu.

(55) Birkaç gün sonra Han ile barıştı ve Papa'ya giderek, Batı'nın bütün halklarını ona boyun eğdirmeye söz verdi. Bu nedenle, Han ile görüşmesinden sonra mabede döndüğünde, bana Papa hakkında sorular sormaya başladı: bence Papa, eğer Mengü adına giderse onu kabul eder ve kendisine Santiago'ya kadar at vermeye razı olur muydu?[96] Ayrıca sizin hakkınızda da soru sordu: oğlunuzu Mengü'ye göndermeyi kabul edeceğinize inanıyor muydum? Bu noktada onu Mengü'ye sahte sözler verme konusunda uyardım, çünkü "son hata birincisinden kötü olacaktı,"[97] "Tanrı'nın bizim yalanlarımıza ihtiyacı yoktu ki, onun için yalan söyleyelim."[98]

(56) Bu sıralarda keşiş ile, babası başdiyakoz olan, okumuş, diğer papazların hocaları [*magister*] ve başdiyakoz gibi davrandıkları Jonas adlı bir papaz arasında bir tartışma çıktı. Keşiş insanın Cennet'ten önce yaratıldığını ve bunun İncil'de yazılı olduğunu iddia ediyordu. Bu meselede hakemlik yapmak üzere beni çağırdılar, ama tartıştıkları konunun bu olduğunun farkında değildim. Ben, Cennet'in, diğer ağaçların da yapıldığı üçüncü günde, ama insanın altıncı günde yapıldığı cevabını verdim.[99] Ama ondan sonra keşiş şunları söylemeye başladı: "Birinci gün Şeytan dünyanın dört köşesinden toprak alıp, bunu kil haline getirip, sonra da insan biçimine sokmadı mı ve Tanrı da ona nefesiyle bir ruh vermedi mi?" Bu Manici sapkınlı-

96 Santiago'nun Kuzey İspanya'da Compostella'daki kabrine hac için bkz. *Santiago de Compostela. 1000 ans de pelerinage europeen* (Gand, 1985, Europalia 85 Espana. Centrum voor Kunst en Cultuur, Abbaye-Saint-Pierre, Gand) içinde derlenen makaleler. Dauvillier (*Recherches*, s. 177-8) kabrin ünü nedeniyle, Moğolistan'da yaşayan Hıristiyan bir Ermeni'nin bu soruyu sormasında bir terslik olmadığını önerir. Gariptir ki, Moğolların 1241-2'de Avrupa'yı işgalleri sırasında onlara atfedilen akıldışı hedeflerden biri de, Santiago haccına bir son vermekti: Matthew Paris, IV, 276 (çev. Giles, I, 472):

97 Karş. Matta, XXVII, 64: "ve son hata birincisinden kötü olacak."

98 Karş. Eyüp, XIII, 7: "Tanrı'nın senin yalanına ihtiyacı mı var ki, onun için yalan söyleyesin?

99 Yaratılış, I, ağaçlar için 12-13, insan için 26 vd. Ruysbroeckli Willem'in kafasının karışık olduğu anlaşılmaktadır, çünkü ilk Yaratılış öyküsünde Cennet'ten söz edilmez, yalnızca ikincisinde (II, 8-9) günü belirtilmeden değinilir. Belki de gökyüzünün yaratılışını düşünüyordu, ama bu da üçüncü değil, ikinci gün meydana gelmişti.

ğı[100] duyduğumda ve onun bunu bu kadar açıkça, yüzü kızarmadan söylediğini gördüğümde, onu şiddetle payladım ve Kutsal Kitabı bilmediği için "parmağını ağzının üstüne koymasını"[101] ve onu hatalı duruma düşürecek bir şey söylememeye özen göstermesini söyledim. Keşiş dili bilmediğim için benimle alay etmeye başladı, ben de onu terk ederek, konutumuza yollandım.

(57) Sonra şöyle bir gelişme oldu: keşiş ile papazlar tören alayı halinde beni çağırmadan saraya gitmişler, çünkü keşiş yukardaki azar nedeniyle benimle konuşmuyordu ve eskiden yaptığı gibi beni yanında götürmek istemiyordu. Onlar Mengü'nün huzuruna çıktıklarında Han beni aralarında göremeyince, ısrarla benim nerede olduğumu ve neden onlarla gelmediğimi sormuş. Papazlar telaşlanmışlar ve bahaneler uydurmuşlar, ama döndüklerinde Mengü'nün söylediklerini bana anlattılar ve keşiş hakkında söylenip durdular. Keşiş bundan sonra benimle barıştı, ben de onunla; sonra keşişten bana dilini öğrenmede yardımcı olmasını istedim, ben de ona Kutsal Kitap'ta yardımcı olacaktım, çünkü "kardeşinin yardım ettiği bir kardeş, güçlü bir kent gibidir."[102]

(58) Yortunun ilk haftasından sonra, hanım artık mabede gelmekten ve bize almaya alıştığımız yiyecekleri ve birayı vermekten vazgeçti. Keşiş hazırlanmasında koyun yağı kullanıldığını iddia ederek, [yiyecek] getirilmesine izin vermiyordu; bize sıvı yağı da pek ender veriyordu. Bunun sonucu, elimizdeki tek şey külde pişmiş ekmek ile içebileceğimiz bir çorba yapmak için suda kaynatılmış hamurdu, çünkü bulabildiğimiz tek su eritilmiş kar ya da buzdu ve son derece sağlıksızdı.

(59) Sonra meslektaşım büyük rahatsızlık çekmeye başladı, ben de Han'ın büyük oğlunun hocası olan David'e ne kadar zor durumda olduğumuzu anlattım; o bunu Han'a iletti ve Han bize şarap, un ve sıvı yağ verilmesini emretti. (Nasturiler ve Ermeniler Büyük Perhiz sırasında asla balık yemezler;[103] o dönemde bize tek bir tulum şarap verildi.)

100 Burada iki farklı sorun vardır, birincisi dünyayı Tanrı'nın mı, yoksa Şeytan'ın mı yarattığı, ikincisi ise özel olarak insanın hangi unsurlardan yapıldığı. Bkz. Ek VIII.

101 Karş. Hâkimler, XVIII, 19: "Sesini çıkarma ve parmağını ağzının üstüne koy..."

102 Özdeyişler, XVIII, 19 (Vulgata'da).

103 Bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 165-6'da bunun bütün doğu kiliseleri için geçerli olduğuna işaret eder: ancak Ortodokslar bu tarihte bu uygulamada ufak değişiklikler yapmışlardı; Ruysbroeckli Wil-

(60) Keşiş yalnızca Pazar günleri, hanımın onun içmesi için sirkeyle pişirilmiş hamurdan oluşan bir yemek gönderdiği zaman yemek yediğini iddia ederdi. Ama mihrabın altında içinde badem, üzüm, kayısı kurusu ve birçok diğer meyva olan bir kutu saklıyor, gün boyunca yalnız olduğunda bunları yiyordu.

(61) Biz ise günde bir kez, o da büyük rahatsızlık içinde yiyorduk. Çünkü Mengü Han'ın bize şarap verdiğini fark ettikleri anda, yalnızca bütün günü sarayda sarhoş vaziyette geçiren Nasturi papazları değil, Moğollar ve keşişin hizmetkârları da, büyük bir küstahlık içinde, köpekler gibi başımıza üşüşüyorlardı. Keşiş bile, şarap ikram etmek istediği birisi onu ziyaret ettiğinde, bizden şarap istetiyordu; bunun sonucu şarap bizim için iyilikten çok, sorun kaynağıydı, çünkü darıltmadan reddetmemiz olanaksızdı; eğer verirsek, bize yetecek kadar olmuyordu ve bittiği zaman, saraydan daha fazlasını istemeye cesaret edemiyorduk.

(62) Büyük Perhiz'in ortalarına doğru [22 Mart] Guillaume Usta'nın oğlu geldi ve Fransız tarzı işlenmiş, güzel bir gümüş haç getirdi; haça gümüşten bir İsa şekli takılmıştı (ama bunu gördüklerinde, keşiş ve papazlar haçtan çıkardılar);[104] haçı ustasının adına sarayın başkâtibi Bulgai'ye hediye edecekti. Ben [onların yaptıklarını] duyduğumda, çok kızdım. Genç adam ayrıca Mengü Han'a sipariş ettiği işin tamamlandığını bildirdi. Şimdi size bu işi anlatacağım.

lem'in bu bağlamda onlara değinmemesinin nedeni bu olabilir. Ricaldo of Monte Croce [XX, 64 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 130)] Nasturiler ile Yakubilerin Büyük Perhiz sırasında balık yemediklerini ve şarap içmediklerini belirtir.

104 Yani, İsa'nın şeklini haçtan çıkardılar, Rockhill'de (*Rubruck*, s. 207) olduğu gibi bütün haçı "çalmadılar." Nasturi ve Ermenilerin haçın üstünde İsa şekline itirazları için bkz. yukarda s. 129 ve n.16. Pelliot'u (*Recherches*, s. 178) izleyerek, elyazmasındaki *monachi* yerine *monachus* okuyoruz, çünkü Ruysbroeckli Willem hiçbir zaman Sergius'tan başka bir keşişten söz etmez.

Otuzuncu Bölüm

MENGÜ'NÜN KARAKURUM'DAKİ SARAYI VE PASKALYA BAYRAMI

(1) Mengü'nün Karakurum'da, şehir surlarının yakınında, bizim keşişlerin manastırları gibi tuğladan bir duvarla çevrilmiş büyük bir karargâhı vardır. Buradaki büyük sarayda yılda iki kez, birincisi Paskalya'da oradan geçtiğinde, ikincisi yazın geri dönüş yolundayken, içkili toplantılar düzenler.[1] Bunlardan ikincisi daha önemlidir, çünkü o tarihte iki aylık yol mesafesine kadar her yerden soylular sarayda toplanırlar; o da onlara giysiler ve armağanlar bahşeder ve görkemini sergiler. Orada malzeme ve hazinelerin depolandığı, ahır uzunluğunda birçok başka bina da vardır.

(2) Bu büyük sarayın girişinde, süt ve diğer içki tulumlarının buradan sokulması uygun olmadığı için, Parisli Guillaume Usta, Han'a gümüşten büyük bir ağaç yapmıştır; bunun köklerinde dört gümüş aslan vardır ve her birinin içindeki bir boru aracılığıyla ağızlarından ak kısrak sütü akar. Ağacın içinde tam tepeye kadar çıkan, uçları aşağı kıvrılmış dört oluk vardır ve her birinin üstünde, kuyruğu ağacın çevresine dolanmış, altın kaplama bir yılan yatar. Boruların birinden şarap, ikincisinden *caracomos* (rafine kısrak sütü),[2] üçüncüsünden *boal* (baldan yapılan bir içki),[3] dördüncüsünden ise *terracina* diye bilinen pirinç birası[4] akar. Her içeceğin, ağacın dibinde onu bekleyen kendi gümüş kabı vardır. Tepede, dört borunun arasına elinde borazan tutan bir melek, ağacın altına ise bir insanı saklayacak büyüklükte bir oyuk yapılmıştır ve ağacın tam ortasından meleğe çıkan bir boru bulunur. (Başlangıçta buraya körükler konmuştu, ama bun-

1 Bunlardan, Haziran başlarına düşen ikincisi için bkz. aşağıda s. 256. Ziyafetler, kurbanlar ve armağan dağıtımını kapsayan bu tür toplantılara *Yüan Shih*'de değinilir: Dardess, "From Mongol empire to Yüan dynasty," s. 121 ve n.18. Mengü'nün göç programının Ögedey'inkine çok benzediği anlaşılmaktadır: karş. s. 181 n.25. Aşağıda verilen ayrıntılardan, betimlenen sarayın Ögedey tarafından inşa edilen olduğu açıktır (bkz. s. 220 ve n. 5-6).

2 Bkz. s. 95 ve n.6.

3 Yukarda doğru olarak *bal* denmektedir: s. 189 ve bkz. *age* n.30.

4 *Age* ve n.28.

lar yeterince güçlü üflemiyorlardı.) Sarayın dışında içkilerin depolandığı bir oda vardır ve uşaklar burada, meleğin borazanı çaldığını duyduklarında içki servisi yapmak için hazır beklerler. Ağacın dalları, yaprakları ve meyvaları gümüştendir.

(3) İçki gerektiğinde baş uşak meleğe borazanı çalmasını söyler. Bunu duyunca oyuğa saklanan adam, meleğe giden boruya kuvvetle üfler, melek borazanı ağzına dayar ve borazandan yüksek bir ses çıkar. Odadaki hizmetkârlar bunu duyunca, her biri kendi içkisini uygun boruya döker ve içki borulardan, bu amaç için tasarlanmış kaplara fışkırır; sonra uşaklar bunu saraydaki kadın ve erkeklere dağıtırlar.[5]

(4) Saray, ortada bir nef, iki dizi sütunun ardındaki iki yan ve güney tarafında üç kapı ile, bir kiliseyi andırır.[6] Ağaç içerde, orta kapının karşısındadır; Han ise kuzey uçta, herkesin görebileceği gibi yüksek bir yerde oturur. Ona çıkan iki merdiven vardır ve Han'a kadehini getiren adam birinden çıkıp, ötekinden iner.[7] Ağaç ile Han'a çıkan merdivenler arasındaki orta bölüm boştur: Han yukarda, bir tanrı gibi otururken, orada saki ile armağanlar getiren elçiler dururlar. Sağda, yani batı tarafında erkekler, solda kadınlar otururlar, çünkü saray kuzeyden güneye uzanır.[8] Sağdaki sütunların yakınında, sanki balkon gibi, yükseltilmiş sıralar vardır, burada oğlu ve kardeşleri oturur; sol tarafta karıları ve kızları için benzer bir düzenleme bulu-

5 Bu tertibatı, daha az ayrıntılı da olsa, Rashid el-Din Ögedey'e ilişkin bölümünde anlatır: II, ed. Blochet, s. 48 (çev. Boyle, *Successors*, s. 62): bkz. Morgan, The *Mongols*, s. 115'te bir Reşideddin el-yazmasındaki resim. Ruysbroeckli Willem'in bu yapıtı Moğolistan'a ancak Ögedey'in ölümünden sonra gelmiş olabilecek Buchier'ye atfetmesi, İranlı yazarın bir tarih hatası yaptığını düşündürtmektedir. Odoric [XXVI, 3 (Van den Wyngaert, s. 472-3; Yule, *Cathay*², II, 220-2)] kağanın Daidu'daki (Hanbalık, yani Beijing) sarayında benzer bir şeyden söz eder. Olschki (*Guillaume Boucher*, s. 63-106) ağacın kozmolojik önemini, yapımının gerektirdiği teknik uzmanlığı ve ilgili konuları uzun uzun tartışır.

6 Rockhill şöyle yazıyordu (*Rubruck*, s. 210 n.1): "Saray belli ki saf Çin tarzında yapılmıştı ve muhtemelen modern Çin saraylarının salonlarına ya da kabul köşklerine (*tien* ve *t'ing*) benziyordu." Sovyet arkeologlarının Karakurum alanında kazı çalışmalarının bir incelemesi için bkz. Phillips, *The Mongols*, s. 100-3 ve s. 101'deki plan (şek. 29).

7 Ögedey'in Karakurum'daki sarayın anlatan Cüveyni (I, 192; çev. Boyle, s. 237), üç merdivenden söz eder: biri kağanın kendisi, biri hatunları, üçüncüsü ise sakiler ve masayı düzenleyenler için.

8 Böylece sarayın yönelimi Moğolların çadırlarıyla uyumlu oluyordu: bkz. yukarda s. 88-89. Pelliot'yu (*Recherches*, s. 180-1) izleyerek, Van den Wyngaert'in buradaki noktalamasını düzelttik; Risch de aynı şeyi yapmıştı (s. 242).

nur. Karılarından yalnızca biri, ama onun kadar yüksek düzeyde olmadan, yanında oturur.[9]

(5) İşin tamamlandığını öğrenen [Han], ustaya onu yerine yerleştirmesi ve parçaları yerli yerine takması talimatını iletti; kendisi İsa'nın Istıraba Pazar'ı [29 Mart 1254], büyük konutları geride bırakıp, küçüklerini yanına alarak, göç etti. Biz ve keşiş onu izledik ve Han bize bir tulum şarap daha gönderdi. Çok güçlü rüzgârlar esen, soğuğun şiddetli, kar yağışının yoğun olduğu dağlardan geçti ve bu nedenle geceyarısı civarında keşişe ve bize haber göndererek, soğuğu ve rüzgârı hafifletmesi için Tanrı'ya dua etmemizi istedi: çünkü peşimizden gelen tüm hayvanlar, özellikle de bu dönemde gebe oldukları ve doğurdukları için, tehlikedeydiler. Bunun üzerine keşiş ona biraz günlük göndererek, bunu Tanrı'ya adak olarak kömürlerin üstüne koymasını söyledi. Bunu yapıp yapmadığını bilmiyorum, ama iki gündür süren ve neredeyse üçüncü gününe başlayacak olan fırtına dindi.

(6) Paskalya'dan önceki Pazar [5 Nisan] Karakurum'un yakınlarına ulaştık. Gün ağarırken, üstlerinde henüz tomurcuğun izi bile olmayan söğüt dallarını kutsadık;[10] dokuzuncu saat civarında [15.00], haçı bayrağının üstünde havaya kaldırarak kente girdik ve içinde bir pazar ile bir panayır olan Saraken mahallesinden geçip, kiliseye kadar gittik. Nasturiler törenle bizi karşılamaya geldiler. Kiliseye girdiğimizde onları Aşai Rabbani'yi kutlamaya hazır bulduk ve kutlamanın ardından hepsi komünyon aldı [ekmek yiyip, şarap içmek] ve bana da almak istiyor muyum diye sordular.[11] Ben, bir şey içtiğimi ve komünyonun yalnızca oruçluyken alınması gerektiğini söyledim.[12]

(7) Aşai Rabbani okunduktan sonra, akşam duası saati gelmişti bile ve Guillaume Usta bizi büyük memnuniyetle evine yemeğe götürdü. Karısı bir Lorraineli'nin kızıdır, ama Macaristan'da doğmuştu ve Fransızca ile

9 Karş. Marco Polo (çev. Ricci, s. 130-1) ve Odoric'in [XXVI, 4 (Van den Wyngaert, s. 473-4; Yule, *Cathay*', II, 222-4)] Daudu'daki (Beijing) saraydaki ziyafetlerinde kağan betimlemeleri.

10 Dauvillier (*Recherches* içinde, s. 159, 180) palmiye olmadığında söğüt dallarının kullanıldığını söyler.

11 Nasturi kilisesinde Aşai abbani'ye katılım, komünyon alınmasını da gerektiriyordu: Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 182. Genel olarak Efkaristiya [ekmek ve şarap ayini] için bkz. W. De Vries, *Sakramententheologie bei den Nestorianern* (Roma, 1947), böl. 4.

12 Efkaristaya'dan önce (bir önceki geceyarısında itibaren) oruç tutmak, Katolik kilisesinde en az 4. yüzyılın sonundan beri âdet olmuştu. Aziz Augustinus bunu bir havari geleneğiyle ilişkilendirmişti. Bkz. *ODCC*, s. 477, madde: "Eucharistic fast."

Kumancayı oldukça iyi biliyordu. Orada Basil adlı bir kişiye daha rastladık; bir İngiliz'in oğlu olan Basil Macaristan'da doğmuştu ve aynı dilleri biliyordu.[13] Çok neşeli bir yemekten sonra bizi, Tatarların bizim için, keşişin ibadethanesiyle birlikte kilise yakınında kurdukları çadıra götürdüler.

(8) Han ertesi gün sarayına gitti ve ben, keşiş ve papazlarla birlikte onu ziyaret ettim: meslektaşım eşiğe bastığı için onun gitmesine izin verilmedi. Ben kendim de gidip gitmeme konusunu uzun uzun düşündüm. Ama diğer Hıristiyanlardan ayrı durmam bir skandal yaratacağından ve bu Han'ın isteği olduğundan, üstelik elde etmeyi umduğum şeylere set çekeceğinden korktuğum için, onların batıl inançlar ve putperestlik yüklü uygulamalarını izlemek zorunda kalacağım halde, gitmeye karar verdim. Orada yaptığım tek şey de tüm kilise için ve Han için, Tanrı'nın ona ebedi kurtuluş yolunu göstermesi için yüksek sesle dua etmek oldu.

(9) Böylece, oldukça iyi düzenlenmiş olan ve yazın buraya yönlendirilmiş derelerle sulanan karargâha girdik. Sonra kadın ve erkek dolu olan saraya gittik ve Han'ın önünde durduk; sırtımız, kaplarıyla birlikte sarayın büyük bölümünü kaplayan, size anlattığım ağaca dönüktü. Papazlar kutsanmış iki küçük somun ekmek ile bir tabakta biraz meyva getirdiler: bunları bir dua okuyarak ona sundular; kâhya sunulanları, çok göze çarpan ve yüksek bir konumda oturan Han'a çıkardı. Han hemen somunlardan birini yemeye başladı, ötekini oğlu ile bir Nasturi tarafından yetiştirilen ve İncil'i bilen genç erkek kardeşlerinden birine gönderdi: bu prens bakmak için benim İncil'imi istetti.[14] Papazları, kendi duasiyla keşiş, onu da ben izledik. Han sonra ertesi gün kiliseye gelmeye söz verdi; bu tüm çatısı altın iplikle dokunmuş ipek kumaşla kaplı, oldukça büyük ve güzel bir yapıdır. Ama ertesi gün kendi yoluna gitti ve papazlara, özür mahiyetinde, oraya ölülerin

13 Richard (*La papaute et les missions d'Orient*, s. 83 n.70) eğer Basil, Matthew Paris'teki bir mektuba göre (IV, 274; çev. Giles, I, 470-1) Moğollara hizmet ederken Avusturya'da esir alınan dönek İngiliz'in oğlu ise, bunun garip bir rastlantı olacağını söyler.

14 Van den Wyngaert (s. 279 ve n.3 ve 4), daha sonra da Kappler (s.43), söz konusu prensin Arık Böke (bkz. aşağıda s. 233-234), hocasının ise yukarda değinilen David (s. 205, 218) olduğunu varsaymışlardı. Ancak Pelliot'nun (*Recherches*, s. 182) kaydettiği gibi, David kağanın oğlunun hocası olarak tanımlanmıştır ve onun daha önce kağanın kardeşlerinden birini yetiştirdiğine ilişkin bir işaret yoktur. Ayrıca, Hıristiyanlığa olumlu baktığı anlaşılmasına rağmen, bu aşamada değinilen kardeşin Arık Böke olduğuna ilişkin bir kanıt da bulunmamaktadır.

götürüldüğünü öğrendiği için, kiliseyi ziyaret etme tehlikesine giremeyeceği haberini gönderdi.[15]

(10) Biz ve keşiş ise, kendi adımıza, kampın diğer papazlarıyla birlikte, Paskalya'yı orada kutlamak üzere Karakurum'da kaldık. Paskalya'dan önceki Perşembe ve Paskalya günü [9 ve 12 Nisan] yaklaşıyordu ve cübbelerimiz yoktu. Nasturilerin nasıl takdis ettiklerini gözlüyordum ve yapacağım tercih konusunda içim içimi yiyordu: acaba onların dini ayinlerini mi kabul etmeliydim, yoksa ayini onların cübbeleriyle, onların ayin kadehleriyle ve onların mihrabında mı kutlamalıydım ya da ayinden tümden vaz mı geçmeliydim? O sırada –Macar, Alan, Rus, Gürcü ve Ermeni– çok sayıda Hıristiyan ortaya çıktı; bunların hiçbiri esir alındıklarından beri dini bir ayin görmemişti, çünkü bize söylediklerine göre, eğer kendileri tarafından tekrar vaftiz edilmeyi kabul etmezlerse, Nasturiler onları kiliselerine almıyorlardı.[16] Ama Nasturiler bize bundan söz etmediler. Hatta bize Roma Kilisesinin tüm kiliselerin başı olduğunu ve eğer yollar açık olsa, Papa'dan bir patriği kabul etmeleri gerektiğini söyleyip duruyorlardı.[17] Bize kendi istekleriyle ayinlerini önerdiler ve nasıl takdis ettiklerini görebilmem için koro yerinin girişinde, Paskalya arifesinde de vaftiz yöntemlerini görmem için vaftiz kurnasının yakınında durmama olanak sağladılar.

15 Ölülerle ve eşyalarıyla temas hakkındaki tabular için bkz. s. 107 ve n.9, 251.

16 Dauvillier ("Guillaume de Rubrouck et les communautes chaldeenes," s. 229 ve *Recherches* içinde, s. 184) bu reddin nedenlerini ele almıştı. Söz konusu Ermeniler muhtemelen Büyük Ermenistan'dan (1198'den beri Roma ile birlik içinde olan Kilikya Ermenilerinden farklı olarak) gelmişlerdi ve Monofizittiler; Gürcülere, Antakya'daki Rum Ortodoks patriği tarafından kendi kendini idare yetkisi verilmişti, Alanlar ve Ruslar ise Konstantinopolis'teki Rum patriğine bağlıydılar. Ayrıca tüm bu kiliseler için geçerli bir itiraz da, onların kımız içmeyi reddetmeleri ve içenleri Hıristiyan dininden dönmüş saymalarıydı (yukarda s. 114; ayrıca karş. s. 117); bu eleştiri Nasturileri de kapsayacaktı. Macarlar Dauvillier için bir sorun oluşturmuşlar ve yazar onların Rum Ortodoks sanıldığını varsaymıştı, ama Ruysbroeckli Willem'e göre onların da kımız içme konusunda kuşkuları olduğunu belirtmek gerekir (yukarda s. 115). Nasturilerin diğer kiliselere karşı tutumu için ayrıca bkz. Van den Wyngaert'te, s. 365-6, Zaitun piskoposu Peregrinus de Castello'nun mektubu (1318); Dauvillier, "Les Armeniens en Chine et en Asie centrale," s. 11-12; daha genel olarak De Vries, s. 69-76.

17 Nasturi kilisesi, yalnızca bu ifadeden değil, bizzat Nasturi kilisesinin içinden gelen belgesel kaynaklardan ve papaz Jonas'ın aşağıda aktarılan tutumundan da (s. 228) görüldüğü gibi, Roma'nın üstünlüğünün anısını koruyordu: Dauvillier ("Guillaume de Rubrouck et les communautes chaldeenes," s. 229-31 ve *Recherches* içinde, s. 185-7) Moğolistan'daki bu Hıristiyanlarda Mezopotamya'daki din kardeşlerine göre Hıristiyan Kilisesinin birliği kavramının daha güçlü olduklarına işaret eder. Roma ile birlik Rabban Şauma'nın 1287-8'de Batı'yı ziyaretiyle resmen pekiştirilecekti:referanslar için bkz. Giriş, s. 67 n.148.

(11) Bunlar, Mari Magdalena'nın İsa'nın ayaklarına sürdüğü merhemden kendilerinde bir miktar olduğunu iddia ediyorlar,[18] bunu düzenli olarak, [merhemden] aldıklarıyla aynı miktarda sıvı yağ ile karıştırıyor ve ekmeklerini pişirmek için kullanıyorlar. Bütün bu doğu Hıristiyanları ekmeklerine maya yerine, içyağı, tereyağ, koyunun kuyruk yağını ya da sıvı yağ koyuyorlar.[19] Üstelik kendilerinde İsa'nın takdis ettiği ekmeğin yapıldığı undan da biraz olduğunu öne sürüyor ve bundan her kullandıklarında aldıkları miktar kadar yerine yenisini ekliyorlar. Koro yerlerinin yanında bir odaları ve bir fırınları var ve takdis edecekleri ekmeği burada büyük bir saygıyla hazırlıyorlar. Bu yağla bir avuçiçi genişliğinde bir somun yapıyor, bunu önce havarilerin sayısına karşılık gelmek üzere, oniki parçaya ayırıyorlar. Bu parçaları daha sonra insan sayısına göre bölüyorlar: papaz her birine İsa'nın bedeninden bir parça veriyor, ekmeği adamın eline koyuyor, adam bunu saygıyla avucunun içinden alıyor, sonra avucunu alnına sürüyor.[20]

(12) Bu Hıristiyanlar ve keşiş bizden durmadan Tanrı'nın adına ayin düzenlememizi istiyorlardı. Bunun üzerine, bir tercüman aracılığıyla elimden geldiğince on emiri, yedi ölümcül günahı ve insanın pişman olması ve itiraf etmesi gereken diğer şeyleri sıraladım ve hepsinin –herkesin önünde– günah çıkarmasını sağladım.[21] Efendileri onlara ne giysi, ne de yiyecek sağladığı için hırsızlık yapmadan hayatta kalamayacaklarını öne sürerek, hırsızlıklarına göz yumulmasını istiyorlardı. Bunun üzerine onların [Moğolların] haksız yere malları ve hayvanları kaçırdıklarını[22] düşündüm ve onlara efendilerinin mallarından yaşam için gerekli şeyleri almalarına izin verilebileceğini, bunu Mengü Han'ın yüzüne de söylemeye hazır olduğumu

18 Luka, VII, 37-50. Bu gelenek hakkında 13. yüzyıl Mezopotamya'sından diğer kanıtlar için bkz. Dauvillier, "Guillaume de Rubrouck," s. 234; daha genel olarak: De Vries, s. 194-7.

19 Ayrıca karş. Ricoldo of Monte Croce, XX, 40 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 129): *De fermentato conficiunt commixtam pascamcum oleo*..

20 Bu paragraftaki ayrıntılar Nasturi âdetleri hakkında başka kaynaklardan bilinenlerle şaşırtıcı bir benzerlik gösterir: bkz. Dauvillier'nin *Recherches*, s. 187-90'daki uzun notu.

21 Gizli nitelikteki günahların kamuoyu önünde itirafı Batı kilisesinde I. Leo'nun 5. yüzyıldaki papalık döneminden beri uygulanmıyordu: Van den Wyngaert, s. 281 n.1. Nasturi âdetleri için ayrıca bkz. aşağıda s. 228 n.3.

22 Rockhill (*Rubruck*, s. 214-15) burada, D elyazmasındaki gibi *personas* okumuş ve buna göre "onların ve mallarının kaçırıldığı..." olarak çevirmişti. Yan cümlenin öznesi aslında, Ruysbroeckli Willem'in hitap ettiği Hıristiyan köleler değil, Moğollardır.

açıkladım. Ayrıca bazıları savaşçıydılar ve özür olarak savaşa gitmek zorunda olduklarını, aksi halde öldürüleceklerini söylediler. Onlara Hıristiyanlara saldırmayı ya da zarar vermeyi kesinlikle yasakladım: kendilerinin öldürülmesini tercih etmeliydiler, çünkü bu durumda şehit olacaklardı. Bu söylediklerim için beni Mengü Han'a ihbar etmek isteyecek birisinin çıkması durumunda, aynı şeyleri onun önünde vaaz etmeye hazır olduğumu da beyan ettim, çünkü kamptaki Nasturiler ben bu talimatları verirken oradaydılar ve bize iftira atabileceklerinden kuşkulanıyordum.

(13) Guillaume Usta bize okunmuş ekmek için demirden bir kalıp yaptı.[23] Usta'nın kendisi için yaptığı bazı cübbeleri vardı, çünkü biraz eğitim görmüştü ve din adamı gibi davranırdı.[24] Willem'de Kutsal Meryem'in Fransız tarzında yapılmış bir heykeli vardı ve onu çevreleyen panoların *[in fenestris]* üstüne İncil'deki öyküyü son derece güzel biçimde oymuştu.[25] Ayrıca İsa'nın bedenini [yani okunmuş ekmeği– ÇN] koymak için gümüşten bir kutu yapmıştı, kutunun dışına oyulmuş küçücük deliklerde kutsal emanetler duruyordu;[26] bir de, üstüne kutsal öykülerin resmedildiği çok güzel bir arabaya yüklenen bir ibadethane yapmıştı.[27]

23 Ortaçağda demir gözleme kalıpları için bkz. *DACL*, madde "Fer a hosties." Bu Latin Hıristiyanlar böylece kendi ekmeklerini yaparak, Nasturilerin mayalı ekmeklerini kullanmak zorunda kalmayacaklardı. Bkz. Yule ve Cordier, I, 230: yazarlar Monnier'nin 19. yüzyıl sonunda Erdeni Tso Budist manastırında, yani Karakurum'un yerinde bulduğu, üstünde bir Latin haçı olan demir kalıbın, Parisli'nin 1254'te imal ettiği kalıpla aynı olduğu öne sürerler..

24 Metindeki *gessit* yerine, C ve D elyazmalarında olduğu gibi *gerit* okuyoruz: Pelliot, *Recherches*, s. 191.

25 Olschi (*Guillaume Boucher*, s. 40-2) bu heykeli tartışır. Panoların "üç kanatlı bir oymanın yan kanatları mı, yoksa bir girintiyi, nişi ya da bir ibadet yerini kapatan kapılar mı" olduğu konusunda kararsızdır, ama "bunun seyyar bir mihrap olarak amaçlanmış bir nesne olacağını tahmin etmenin makul" olduğunu düşünür. Bu sıralarda zirveye ulaşmakta olan Meryem kültünün sanatsal ifadesi için bkz. Emile Male, *The Gothic image. Religious art in France of the thirteenth century*, çev. Dora Nussey, (Londra, 1961), s. 231-66. Olschki, Buchier'nin yapıtının Katolik inancının, Meryem kültünü reddeden Nasturilere "meydan okuyan bir simgesi" olduğuna işaret eder.

26 Genellikle ekmek ve komünyonun kutsal emanetleri ayrı korunurdu. Olschki, *Guillaume Boucher*, s. 39 şöyle yazıyor: "Olmayan bir kilisenin küçük cemaati ve bu uzak bölgelerde çok ender Katolik komünyon düzenlenmesi, Parisli ustayı dini yasa uyarınca içeriklerini ayırarak, iki kabı birleştirmeye yöneltmişti." Bu okunmuş ekmek kutuları için bkz. *DACL*, madde "Pyxide;" *ODCC*, s. 1148, madde "Pyx."

27 Bu ibadethaneyi ele alan Olschki (s. 42-3), bunun az sayıdaki Katoliğin dua edebileceği "seyyar bir kilise" işlevi gördüğüne, ama kutsanmış bir mihrabı olmadığı için düzenli dini ayinlere uygun olmadığına dikkati çeker. Rubruck, Paskalya'dan önceki Perşembe günü Aşai Rabbani ayini düzenlemeye geldiğinde (aşağıda par. 14), Nasturi kilisesinin vaftizhanesini kullanmak zorunda kalmıştı.

(14) Onun cübbelerini kabul ederek, bunları takdis ettim; kendi tarzımızda en güzel okunmuş ekmekleri yaptık ve Nasturiler bana içinde bir mihrap olan, vaftizhanelerini tahsis ettiler. Patrikleri onlara Baldach'tan[28] seyyar bir mihrap gibi, kutsal vücut yağıyla kutsanmış,[29] dört köşe bir deri parçası göndermişti[30] ve kutsanmış taş yerine bunu kullanıyorlardı. Böylece Paskalya öncesi Perşembe günü ve aynı şekilde Paskalya günü [12 Nisan] onların, her ikisi de çok büyük kaplar olan, ayin kadehlerini ve tabaklarını kullanarak Aşai Rabbani ayini düzenledim. Ve umarım Tanrı'nın inayetiyle, insanlara komünyon verdik. [Nasturiler] ise, Paskalya arifesinde,[31] tüm Hıristiyanların paylaştığı büyük bir sevinç kaynağı olarak, altmışın üstünde insanı, çok düzenli biçimde, vaftiz ettiler.

28 Bağdat. Aslında Nasturi başpiskoposu Sasani imparatorluğunun başkenti Seleucia-Ktesiphon'da oturuyordu, ama Abbasi Halifesi yeni kurulan Bağdat'ı başkent yapınca, başpiskopos da 775'te oraya taşındı: Atiya, *A history of Eastern Christianity* (Londra, 1968), s. 271-2. *Baldach* ve *Baldac* gibi imlalara Batı yazınında sık rastlanır: bkz. Pelliot, *Polo*, s. 90-1. Hertfordshire'daki Baldock kentine bu adı, oradaki malikanenin sahipleri olan Kudüs Şövalyeleri Bağdat'tan esinlenerek vermişlerdi: bkz. F. Ekwall, *The concise Oxford dictionary of place names* 4 (Oxford, 1960), s. 24.

29 Nasturiler kutsal vücut yağı kullanmadıklarından (yukarda s. 131 ve n.1), bu ifade harfi harfine anlaşılmamalıdır: Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 192.

30 Dauvillier ("Guillaume de Ruborck," s. 235 ve *Recherches* içinde, s. 192) bunun, Nasturilerin İsa'nın Kudüs'e bir eşeğin üstünde girişinin anısına, ayin sırasında üstüne kutsal emanetlerin konduğu bez ve seyyar mihrap olarak kullandıkları eşek derisi olduğunu söyler.

31 Dauvillier'nin (*Recherches*, s. 192) işaret ettiği gibi, Nasturiler için bu Paskalya günüydü, çünkü gün, gün batımında başlardı (yukarda s. 203 n.45): Paskalya Günü gecesinde yapılan vaftizler için bkz. *Recherches*, s. 192-3; De Vries, böl. 3'te daha genel olarak vaftizi tartışmaktadır.

Otuz Birinci Bölüm

GUILLAUME USTA'NIN HASTALIĞI VE NASTURİ PAPAZIN ÖLÜMÜ

(1) Bundan sonra Guillaume Usta ciddi biçimde hastalandı; tam iyileşmek üzereyken, keşiş onu ziyaret ederek, içmesi için biraz ravent vermiş; sonuçta adamı az daha öldürüyordu. Bu nedenle onu ziyaret ettiğimde, durumunun çok kötüleştiğini görünce, ona ne yiyip, ne içtiğini sordum. Bana keşişin ona bu şurubu verdiğini, onun da bunu kutsal su sanarak iki kase dolusu içtiğini anlattı. Bunun üzerine keşişe giderek şöyle dedim: "Ya duaların ve Kutsal Ruh'un gücüyle gerçek mucizeler yaratarak, ortalıkta bir havari gibi dolaş, ya da tıp bilimine uyarak doktorluk oyna. Durumu hiç uygun olmayan insanlara, sanki kutsal bir şeymiş gibi kuvvetli dozda bir ilaç veriyorsun ve eğer bu duyulursa kendini korkunç bir skandal içinde bulacaksın." O noktadan sonra benden korkmaya ve bana karşı dikkatli davranmaya başladı.

(2) Gene bu sıralarda diğerleri için başdiyakozun eşiti olan papaz[1] hastalanmış ve arkadaşları Saraken bir şaman çağırmışlar. Şaman onlara, "Ne yemek yiyen, ne içki içen, ne de yatakta uyuyan, zayıf bir adam ona kızmış," demiş; "eğer hasta onun hayır duasını alabilirse, iyileşir." Bu kişinin keşiş olduğunu düşünmüşler ve papazın karısı, kızkardeşi ve oğlu geceyarısı keşişi ziyaret ederek, gelip hastaya hayır duası okumasını istemişler; ayrıca keşişten ricacı olmamız için bizi de uyandırdılar. Ama keşişe bu talepte bulunduğumuz zaman, şöyle dedi: "Bırakın öyle kalsın, çünkü o ve onunla aynı acı kaderi paylaşacak üç kişi daha, saraya gidip, Mengü Han'a beni ve sizi buralardan sürdürtmek için planlar yapıyorlardı."

(3) Bunların arasında bir kavga çıkmış, çünkü Paskalya arifesinde Mengü Han ile hatunları keşişe ve papazlara, aralarında bölüşmek üzere dört *iascot* ile biraz ipekli kumaş göndermişler. Keşiş bir *iascot*'u kendi payı olarak tutmuş; geri kalan üçünden biri, bakırdan yapılmış, sahte bir pa-

1 Jonas, bkz. yukarda s. 217.

raymış. Bunun sonucu papazlar keşişin kendisine aşırı büyük bir pay aldığı kanısına varmışlar ve bu aralarında bir tartışma çıkmasına, bunun da keşişe iletilmesine yol açmış.

(4) Gün ağarınca papazı ziyaret ettim; böğründe şiddetli bir ağrı olmasından ve kan tükürmesinden, bunun çıban olduğu sonucunu çıkardım. Bunun üzerine Papa'yı tüm Hıristiyanların babası olarak kabulü için ona ısrar ettim. Hemen kabul etti ve eğer Tanrı onu sağlığına kavuşturursa, Papa'nın ayaklarına kapanacağına ve tüm samimiyetiyle Papa'nın Mengü Han'a hayır duası göndermesini ayarlayacağına yemin etti. Ayrıca ona malları arasında başkalarına ait bir şey varsa, bunu iade etmesini tavsiye ettim; böyle bir şeyi olmadığını söyledi. Ona ölüm döşeğindeki kişinin bedenine kutsanmış yağ sürme ayininden söz ettim. "Bu geleneğimizin bir parçası değildir," diye yanıt verdi, "ve papazlarımız nasıl uygulanacağını bilmezler.[2] Size bana, bildiğiniz biçimde yapmanız için yalvarırım." Ek olarak ona, âdetleri olmayan günah çıkarma hakkında bilgi verdim: o da meslektaşlarından biri olan bir papazın kulağına kısaca birşeyler söyledi.[3] Bundan sonra iyileşmeye başladı ve benden gidip, keşişi getirmemi istedi, ben de gittim.

(5) Başlangıçta keşiş gelmek istemedi, ama [papazın] iyileşmekte olduğunu duyunca, haçıyla birlikte geldi; ben de Paskalya günü Guillaume Usta'nın isteğiyle sakladığım okunmuş ekmeği, Guillaume Usta'nın kutusu içinde getirdim.[4] Keşiş sonra papazın [yatağını] çiğnemeye başladı,[5] ra-

2) Bu ayin bir dönem Nasturi kilisesinde uygulanıyordu, ama 7. yüzyıldan sonra vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Dauvillier bunun bir nedeninin zeytinyağı kıtlığı olabileceğini önerir: *Recherches*, s. 193-5. Ayrıca bkz. De Vries, s. 281-3.

3 Günah çıkarma Nasturilerin kabul ettiği ayinler arasındaydı, ama görüldüğü kadarıyla çok yaygın değildi. Ruysbroeckli Willem'in tanıklığına göre Orta Asya cemaatleri arasında geçerliliğini yitirmişti, ama Dauvillier (*Recherches* içinde, s. 196) 13. yüzyıl sonlarında Irak'ta hâlâ uygulandığını söyler; ancak Ricoldo of Monte Croce [XX, 42 (ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 129)] orada da artık bilinmediğini öne sürer (*Peccata non confitentur nisi Deo, nec in vita nec in morte*). Pişmanlık duaları oldukça uzun olduğundan, burada anlatılan kısa beyanın gerçek bir günah çıkarma olması ihtimali azdır. Dauvillier, Jonas'ın muhtemelen daha sonra, Ermeni keşişin gelişine kadar geçen arada, Ruysbroeckli Willem'e tercüman aracılığıyla günah çıkarttığını önerir; çünkü rahip aksi halde *viaticum* ve beden yağlama ayinlerini uygulamayacaktı: *Recherches*, s. 197. Nasturi kilisesinde günah çıkarma hakkında daha genel olarak bkz. De Vries, böl. 8.

4 Nasturiler okunmuş ekmeği saklamaz ve dini ayinleri kilise dışında uygulamaktan kaçınırlardı: Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 197.

5 Risch'in (s. 253 ve n.4) anladığı anlamla.

hip de uysalca onun ayak bileklerini tuttu. Ona, "Hasta insanların son bir ayin ve Düşmanın bütün tuzaklarına karşı bir koruma olarak İsa'nın Bedenini alması Roma Kilisesinde âdettir," dedim. "İşte Paskalya günü takdis ettiğim İsa'nın Bedeni: buna inancını beyan edip, [okunmuş ekmeği] istemek sana kalmış." Bunun üzerine büyük bir inançla, "Bunu bütün kalbimle istiyorum," dedi. Ben kapağı kaldırdığımda da, çok duygulandı ve şöyle dedi: "Bunun bana hayatı veren ve öldükten sonra, evrensel dirilişte bana iade edecek olan Yaratıcım ve Kurtarıcım olduğuna inanıyorum." Böylece benim elimden, Roma Kilisesinin geleneğine göre takdis edilmiş İsa'nın Bedenini almış oldu.

(6) Bu aşamada keşiş onunla kaldı ve ben yokken ona içmesi için, ne olduğunu bilmediğim bazı iksirler vermiş. Ertesi gün kötüleşerek, ölümün eşiğine geldi, ben de onların kutsal olduğunu iddia ettikleri yağlarını aldım[6] ve hastayı, benden istediği gibi Roma kilisesinin yönteminde yağladım. Bende bizim yağımızdan hiç yoktu, çünkü Sartak'ın papazları her şeyi ellerinde tutmuşlardı. Ölürken papazın yanında olma niyetiyle, ölmek üzere olanlara özgü duaları okurken, keşiş oradan ayrılmam için haber gönderdi, çünkü eğer orada kalırsam bir yıl boyunca Mengü Han'ın konutuna giremezdim.[7] Konuyu papazın arkadaşlarına açtığım zaman, bunun doğru olduğunu söylediler ve yapabileceğim olumlu şeylere bir engel olmaması için, gitmemi istediler.

(7) [Papaz] öldükten sonra keşiş bana şunları söyledi: "Üzülme: onu dualarımla öldüren benim. Bir tek o eğitimliydi ve bize karşıydı, geri kalanları cahildir. Gelecekte hepsi ve Mengü Han, bizim ayağımıza düşecekler." Sonra bana şamanın yukarda anlattığım yanıtını aktardı. Ona inanmadım ve ölen adamın dostları olan papazlara bunun doğru olup olmadığını sordum. Doğru olduğunu söylediler, ama şamana bunların önceden öğretilip, öğretilmediğini bilmiyorlardı.

(8) Daha sonra keşişin bu şamanı ve karısını kilisesine çağırdığını,

6) Piskopos olmadığı için Ruysbroeckli Willem'in hastalara sürülen yağı takdis etme yetkisi yoktu: bu nedenle Nasturilerin kutsal saydıkları yağı kullanmıştı. Dauvillier bunun, içine aziz kalıntıları konulan ve üstüne dualar edilen yağ olduğunu önerir: *Recherches*, s. 195.

7 Bir yetişkinin ölümünde hazır bulunanlarla ilgili bu yasak için bkz. s. 107 ve n.10.

onların da toz eleyerek, keşiş için fal baktıklarını öğrendim.[8] Ayrıca yanında ona fal bakan bir de Rus diyakozu vardı. Bunu öğrendiğimde aptallığından dehşete düştüm ve ona şunu dedim: "Kardeşim, içi her şeyi öğreten Kutsal Ruh ile dolu olan birisi, şamanlardan yanıt ya da tavsiye almayı beklememelidir: bu türden her şey yasaktır ve böylesi şeylere taraf olanlar aforoz edilirler."[9] O zaman bahaneler ileri sürmeye, böyle şeylerin peşinde koştuğunun doğru olmadığını söylemeye başladı. Bense kendi açımdan ondan ayrılacak bir durumda değildim, çünkü oraya Han'ın emriyle getirilmiştim[10] ve onun özel emri olmadan başka yere gidemezdim.

8) Pelliot (*Recherches*, s. 198), Risch'in (s. 255 n.6) yaptığı (ama sonra geri çektiği), şamanın Müslüman olduğu söylendiğine göre, burada bir *remmal*'in (remil döken kişi) söz konusu olduğu önerisini kabul eder. Remil (kum falı) İslam dünyasıyla sınırlı değildir, ama en yaygın biçimi Avrupa ve Afrika'ya bu yoldan ulaşmıştır. Bkz. Therese Charmasson, *Recherches sur une technique divinatoire: la geomacie dans l'occident medieval* (Paris, 1980); Emilie Savage-Smith ve Marion B. Smith, *Islamic geomancy and a thirteenth century divinatory device* (Malibu, California, 1980). Rockhill'in buradaki kehanet yönteminin, Kore'de rastlanan bir uygulama olan ayak izlerinden kötü ruhların varlığını fark etme olduğu fikri (rubruck, s. 219 n.1) dikkate alınmamalıdır.

9 Gratian, *Decretum*, C. 26, q. V, c. 1, 5, 6, 9; ed. E. Friedberg, *Corpus Juris Canonici*, I (Leipzig, 1879), süt. 1027-30.

10 Yukarda s. 199.

Otuz İkinci Bölüm

KARAKURUM VE MENGÜ'NÜN AİLESİ

(1) Karakurum kentine gelince, Han'ın sarayını saymazsak, St Denis' kadar güzel bir şehir değildir ve St Denis manastırı bu saraydan on tanesine bedeldir. İki mahallesi [*vici*] vardır: Sarakenler için olan birinde pazarlar vardır ve karargâhın sürekli yakın olması ve çok sayıda elçi gelmesi nedeniyle, tacirler burada toplanırlar; diğeri, hepsi zanaatkâr olan Cataia'lıların mahallesidir. Bu mahallelerden ayrı bir yerde saray kâtiplerine ait büyük saraylar bulunur. Değişik halklara ait on iki putperest tapınağı, Muhammed'in dininin vaaz edildiği iki cami [*mahumnerie*][2] ve kentin en öte ucunda bir Hıristiyan kilisesi vardır. Kent çamurdan bir duvarla çevrilidir ve dört kapısı bulunmaktadır. Doğu kapısında akdarı ve diğer tahıllar satılır, ama bunlar çok ender ithal edilmiştir; batıda koyun ve keçi, güneyde sığır ve araba, kuzeyde ise at satışa çıkarılır.

(2) Göğe Yükselme gününden önce Han'ın maiyetinin peşinden giderek, Göğe Yükselme gününden önceki Pazar [17 Mayıs 1254] oraya vardık; ertesi gün başkâtip ve hâkim Bulgai, keşişi ve tüm hane halkını, bizi ve keşişin konutuna girip çıkan tüm elçileri ve yabancıları çağırttı. Bulgai'nin huzuruna önce keşiş, sonra biz olmak üzere tek tek çıktık. Dikkatle bize nereden geldiğimizi, ne amaçla geldiğimizi ve mesleğimizin ne olduğunu sordular. Bu soruşturma, Mengü Han'a kılık değiştirmiş dört yüz[3] Haşhaşinin, onu öldürmek amacıyla içeri sızdığı bilgisi verildiği için yapılmaktaydı.

1 Karakurum'un adı ve kentin tarihçesi için bkz. s. 135 n.13 ve Giriş, s. 36-37. Carpini'ye [I,4 (Van den Wyngaert, s. 30-1; Dawson, s. 5)] "oldukça büyük" olduğu söylenmişti, ama unutmamak gerek ki Carpini kente yarım günlük yol mesafesi kadar bile yaklaşamamıştı. Karakurum'un alanı 1946'dan sonra Sovyet arkeologlarca kazılmıştır. Bkz. S.V. Kiselev et al. (ed), *Drevenemongol'skie goroda* (Moskova, 1965), s. 123-322; Phillips, *The Mongols*, s. 96-103'te yararlı bir özet bulunmaktadır; diğer referanslar için bkz. Lech, *Das mongolische Weltreich*, s. 258-9'da n.50.

2 Cami için olağan Batı terimi Peygamber'in adından türemişti, örneğin Joinville'de [ed. de Wailly, s. 98 (çev. Hague, s. 68)] olduğu gibi; İngilizce "mummery" (maskaralık) sözcüğünün kökeni de budur. Bkz. Rosalind Hill, "The Cristian view of the Muslims at the time of the First Crusade," P.M. Holt (ed), *The eastern mediterranean lands in the period of the crusades* (Warminster, 1977) içinde, s. 5.

3 Rockhill (*Rubruck*, s. 222) sayıyı "kırk" olarak verir, ancak bu Van den Wyngaert'in çalışmalarıyla desteklenmemektedir. Merkezleri kuzey İran'da Elburz dağlarında olan Haşhaşiler için bkz. yukarda s. 140

Bu sıralarda sözünü ettiğim hanım[4] fenalaştı ve keşişi çağırttı. Ama keşiş gitmeyerek, şu yanıtı verdi: "Gene puta tapanları yanına çağırdı. Ellerinden geliyorsa, onlar baksınlar hanıma: ben bir daha gitmeyeceğim."

(3) Göğe Yükselme gününün arifesinde [20 Mayıs] Mengü Han'ın tüm konutlarını ziyaret ettik ve ben o içki içeceği zaman, keçeden putlarının[5] üstüne *comos* serptiklerini gördüm; Bunun üzerine keşişe, "İsa'nın Şeytan'la ne ilişkisi var?" dedim. "Haçımızın bu putlarla ortak neyi olabilir?"[6]

(4) Devam edersek: Mengü Han'ın sekiz kardeşi vardır, üçünün annesi aynıdır, beşi yalnızca baba tarafındandır.[7] Anne bir kardeşlerinden birini tamamen yok edilmeleri emriyle, onların Mulihet[8] dedikleri Haşhaşilerin üzerine göndermiştir. Bir diğeri İran'ın üstüne yürümüş, şimdiden buraya girmiştir ve Turkia topraklarını işgal etmek üzere olduğuna inanılmaktadır; buradan Baldach'a ve Vastacius'a karşı ordular gönderecektir.[9] Diğer-

n.13. Ruysbroeckli Willem'in sözünü ettiği tehlike uyarısı, Şemseddin Kazvini'nin bu sıralarda Mengü'yü Haşhaşilere karşı kışkırtma çabalarıyla bağlantılandırılabilir: bkz. Juzjani II, 181-2 (çev. Raverty, s. 1189-96); Rashid al-Din, III, ed. Alizade ve çev. Arends, metin s. 20, çev. s. 20; Hamd-Allah Mustawfi, *Ta'rikh-i Guzida*, ed. 'Abd al-Husayn Nava'i (Tahran, 1959), s. 588-9; ayrıca Morgan, *The Mongols*, s. 147-8.

4 Kotay: bkz. yukarda s. 205 ve n.55, 207-210.

5 Ruysbroeckli Willem bu âdete daha önce de değinmişti: bkz. s. 89.

6 Karş. İncil, II. Korintliler, VI, 15-16: "İsa ile Şeytan arasında nasıl bir uyum olabilir? Ya da mürminin imansızla ne ortak yanı vardır? Ve Tanrı'nın tapınağı putlarla nasıl bir ahenk içindedir?"

7 Tuluy'un birinci eşi Sorkoktani Begi'den dört oğlu vardı: Mengü, Kubilay, Hülagu ve Arık Böke. Reşideddin [II, ed. Blochet, s. 200-2 (çev. Boyle, *Successors*, s. 159)] diğer karılarından ya da cariyelerden altı oğlan daha sayar: Cörike, Kutuktu, Böçek, Möge, Sögetey (ya da Sögetü) ve Sübügetey (ya da Sübetey); bu son ikisi arasında sürekli çıkan karışıklık için bkz. L. Hambis, *Le Chapitre CVII du Yuan Che* (Leiden, 1945), s. 88-9 ve karş. Pelliot ve Hambis, *Campagnes*, s. 256. Bu altısından Cörike'nin küçükken öldüğü açıkça bilinmektedir, bu nedenle Rubuck'un ziyareti sırasında verdiği toplam beş üvey kardeş sayısı doğrudur.

8 Metinde *Mulibet* yazılıdır, ama karş. s. 140 ve n. 16. Rockhill'in *Mulidet* biçimi (*Rubruck*, s. 222) reddedilmelidir.

9 Van den Wyngaert (s. 287 n. 3 ve 4) rahibin burada Hülagu'yu iki ayrı kardeş gibi gösterdiğini varsaymıştı. Ancak Cüveyni'den [III, 90 ve 98 (çev. Boyle, s. 607, 612)] Hülagu'ya başlangıçta Sübetey'in (Reşideddin'in Sübügetey'i: bkz. s. 232 n.7) eşlik ettiğini, ama onun 1255'te Semerkand önünde öldüğünü biliyoruz. Ruysbroeckli Willem'in anlatısı iki prense farklı görevler verildiği izlenimini yaratmaktadır. Bu aşamada Moğolistan'dan daha 1253 Ekim'inde ayrılan Hülagu'nun İran'a girmiş olma ihtimali azdı ve hâlâ Türkistan otlaklarında bulunmalıydı. Haşhaşilere karşı seferi 1255-6'da gerçekleşecek, Bağdat'a sefer ise onu 1257-8'de meşgul edecekti: bkz. Saunders, *The history of the Mongol conquests*, s. 108-11; Morgan, *The Mongols*, s. 147-53. "Turkia"ya, yani Anadolu Selçuklu sultanlığına karşı harekât komutan Bayçu'nun sorumluluğundaydı (aşağıda s. 272); Bayçu 1256'da Azerbaycan'daki merkezinden ilerleyerek, sultan Keykâvus'u Aksaray'da yendi. Nikaia'nın, Vatatzes'in oğlu ve ardılı olan imparatoru II. Theodoros'a (1254-8) karşı askeri bir harekât hakkında bilgimiz yoktur.

lerinden birini Cathaia'ya, henüz ona boyun eğmemiş bazı halkların üstüne göndermiş,[10] Arık Böke (Arabuccha) adlı en küçük anne bir kardeşini[11] yanında tutmuştur; bu kardeş Hıristiyan olan annelerinin[12] konutunda [*curiam*] yaşar. Guillaume Usta onun kölesidir.

(5) Guillaume, [Han'ın] baba tarafından kardeşlerinden biri tarafından[13] Macaristan'da, Belegrave[14] denilen bir kentte esir alınmıştı; orada Rouen yakınlarında Belevile'den[15] bir piskopos ile, piskoposun Karakurum'da gördüğüm bir yeğeni vardı.[16] O, ısrarla istediği için Guillaume Usta'yı Mengü'nün annesine vermiş, kadının ölümünden sonra ise Guillaume Usta, annesinin konutuna ait tüm diğer şeylerle birlikte Arık Böke'ye

10 Bu daha sonra kağan olarak Mengü'yü izleyecek olan (1260-94) Kubilay'dır; Mengü'nün tahta geçmesinden sonra Sung'a karşı savaşla o görevlendirilmişti. Kubilay Yun-nan'daki seferinden sonra, Mengü ile buluştu ve Mengü 1258'de bizzat Çin'in üstüne yürüdü. Bkz. Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 318 vd. (çev. Boyle, *Successors*, s. 223 vd.); Abramowski, "Die chinesischen annalen des Möngke," s. 21, 23, 28, 31; Rossabi, *Khubilai Khan*, s. 23-8.

11 Arık Böke; daha sonra kağanlık için Kubilay'a rakip çıkmış, ama 1264'te yenilerek, boyun eğmişti: bkz. P. Jackson, "The accession of Qubilai Qa'an: a re-examination," *Journal of the Anglo-Mongolian Society*, II (1975), 1-10; Rossabi, *Khubilai Khan*, s. 47-62. Adın tam biçimi Pelliot'ta (*Horde d'Or*, s. 55-7 ve *Recherches* s. 198) ve Cüveyni çevirisinde (s. 518 n.9) Boyle tarafından tartışılmıştır. Arık'ın özel ad olduğu, ek sözcüğün ise Moğolca *böge* ("şaman") değil, Türkçe *böke/bökö* ("pehlivan") olduğu anlaşılmaktadır: Doerfer, II, 349-51; Clauson, *An etymological dictionary*, s. 324. Diğer kaynaklar Arık Böke'nin Hıristiyan olup olmadığını belirtmezler, ama Qashani (s. 37) 14. yüzyıl başlarında oğlu Melik Temur'u Hıristiyan olarak tanımlar.

12 Sorkoktani, Ong Han'ın yeğeniydi ve yukarda (s. 135-136) gene adı verilmeden (ve yanlışlıkla kızı olarak) kendisine değinilmişti. Juwayni [III, 8-9 (çev. Boyle, s. 552-3)] onun Hıristiyan olduğunu doğrular, ama İslam kurumlarına olumlu yaklaşımını vurgular: ayrıca bkz. Barthold, *Turkestan*, s. 473. Ruysbroeckli Willem'in gelmesinden kısa süre önce, Şubat-Mart 1252'de ölmüştü ve kuşkusuz Moğol gelenekleri uyarınca ismi tabuydu: bkz. J.A. Boyle, "On the titles given in Juvaini to certain Mongolian princes," *HJAS*, XIX (1946), 146-54 (yazarın *The Mongol World Empire* kitabında yeniden basım.)

13 Juwayni [I, 224 (çev. Boyle, s. 269)] Batu'ya büyük batı seferi sırasında eşlik eden prensler arasına Mengü'nün üvey kardeşi Böçek'i de (bkz. yukarda s. 232 n.7) dahil eder ve Boyle (aynı yerde n.3) bu nedenle Guillaume Buchier'i esir alan prensin o olduğunu önermiştir. Doğu Avrupa'daki sefer sırasında Böçek'in faaliyetlerinin ayrıntıları için bkz. Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 55 ve II, i, ed. Alizade, s. 164-5 (çev. Boyle, *Successors*, s. 70).

14 Bu muhtemelen Belgrad'dır, ama Pelliot asıl Macaristan'daki bir kent olma ihtimalini de aynı derecede yüksek görmüştü: *Recherches*, s. 199.

15 Büyük olasılıkla Dieppe yakınlarındaki Belleville-sur-Mer: Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 199.

16 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 222-3) anlaşılmaz kıldığı bu cümlenin anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 198-9; esir alınan ve rahibin gördüğü kişi, yeğendi. Rockhill'in (s. 223 n.1) yeğeni, yukarda değinilen (s. 222) İngiliz Basil ile özdeşleştirmesi temelsizdir. Özellikle III. Bela döneminde (1172-96) artan Macaristan'a Fransız göçü için bkz. I. Kont, *Etude sur l'influence de la litterature française en Hongrie* (Paris, 1902), giriş s. 6-19. Frank dünyasından Macaristan'da tutsak edilen bir diğer ziyaretçi de "Pascha" idi: bkz. yukarda s. 193.

geçmiş.[17] O da ustadan Mengü Han'a söz etmişti; Han anlattığım işin[18] tamamlanmasından sonra, ustaya yüz *iascot*, yani bin mark verdi.

(6) Göğe Yükselişin arifesinde Mengü Han, o sırada yakınında olduğu için, annesinin kampına giderek, orayı ziyaret etmek istediğini duyurdu. Keşiş kendisine eşlik etmek ve annesinin ruhuna bir dua okumak istediğini söyledi, Han da bunu kabul etti. Göğe Yükseliş günü akşamı [21 Mayıs], anlattığım hanım çok kötüleşti ve baş şaman keşişe haber göndererek, tahtaya vurmamasını söyledi. Bir sonraki gün, tüm saray göç ederken, hanımın konutu arkada kaldı. Kampın kurulacağı yere geldiğimizde de, keşişe konuttan her zamankinden daha uzak bir mesafede yerleşmesi talimatı verildi, o da öyle yaptı.

(7) Bu noktada Arık Böke kardeşi Han'ı karşılamaya geldi ve keşişle biz, yakınımızdan geçeceğini gördüğümüzde, kendisine haçla yaklaştık. Bizi tanıdı, çünkü daha önce ibadethanemizi ziyaret etmişti ve elini uzatarak, bir piskopos gibi bize haç işareti yaptı. Sonra keşiş yanına biraz meyva alarak, bir ata bindi ve kardeşinin konutunun önünde atından inip, onun avdan dönmesini bekleyen Arık Böke'nin peşinden gitti. Keşiş de aynı yerde attan indi, ona biraz meyva sundu, o da kabul etti.

(8) Yanında Han'ın maiyetinin önde gelen kişilerinden, Saraken olan ikisi oturuyordu ve Hıristiyanlar ile Sarakenler arasındaki rekabetin bilincinde olan Arık Böke, keşişe onları tanıyıp tanımadığını sordu. "Köpek olduklarını biliyorum," diye yanıt verdi keşiş. "neden bunlar sizin yanınızda?" Onlar da, "Biz sana hakaret etmiyoruz, sen bize niye ediyorsun?" diye sordular. Keşiş şöyle yanıt verdi: "Söylediğim doğrudur: siz ve sizin Muhammed'iniz pis köpeklersiniz." Bunun üzerine onlar da tepkiyle İsa'ya küfretmeye başladılar, ama Arık Böke onları durdurarak, "Öyle konuşmayın," dedi, "çünkü Mesih'in[19] Tanrı olduğunu biliyoruz."

17 Gerek babanın, gerekse annenin konutlarının, birinci eşten olan en genç oğula geçmesi âdeti için bkz. yukarda s. 105 ve n.12. Arık Böke'ye aslında yalnızca annesinin Moğolistan'daki karargâhı değil, ayrıca onun Batı Asya'daki malları da miras kalmıştı: Allsen, *Mongol imperialism*, s. 132.

18 Değişik türde içkiler fışkırtan boruların bulunduğu gümüş ağaç: bkz. s. 194, 219-220.

19 Dauvillier (*Rechechers* içinde, s. 199-200) Ruysbroeckli Willem'in duyduğu sözcüğün Süryanice *Meshâ* ("mesh yağı sürülmüş") olduğunu saptamış ve Moğolca da *h* olmadığı için, bunun *Meši'a* olarak telaffuz edilmiş olduğunu önermiştir. Ancak *Misica* (= *Mišiqa*) formuna İlhanlıların Batı'ya mektuplarının Latince nüshalarında da rastlandığını kaydetmek gerekir: bkz. Mostaert ve Cleaves, "Trois documents mongols," s. 451, 454; Meyvaert, "An unknown letter of Hulagu," s. 258 ve n. 79.

(9) Tam o saatte bütün ülkede birdenbire öylesine kuvvetli bir rüzgâr çıktı ki, sanki ülkeyi şeytanlar işgal ediyordu ve çok geçmeden de hanımın öldüğü haberi geldi.

(10) Han ertesi gün kampına farklı bir yoldan döndü – asla geldikleri yoldan geri dönmemek onların bir batıl inancıydı. Üstelik, bir yerde kamp kurulduğunda, bu göç ettikten sonra, orada yakılan ateşin izleri görülebildiği sürece kimse, ne at üstünde, ne de yaya, onun bulunduğu yerden geçmeye cesaret edemez.

(11) O gün yolculuk sırasında bazı Sarakenler keşişe yaklaşarak onu kızdırdılar ve bir tartışma başlattılar; keşiş kendini savunmak için mantıklı tezler ileri sürecek durumda olmadığından, onlar da onunla dalga geçtiklerinden, elindeki kırbaçla Sarakenlere vurmaya çalıştı. Davranışı ve söyledikleri öyleydi ki, durum saraya bildirildi ve bize eskiden olduğu gibi çadırımızı konutun önüne değil, diğer elçilerin yanına kurmamız emredildi.

Otuz Üçüncü Bölüm

RUYSBROECKLİ WILLEM'İN AYRILMAK İÇİN İZİN İSTEMESİ VE TEOLOJİK TARTIŞMA[1]

(1) Bana gelince, ben sürekli Ermeni kralının gelmesi umuduyla yaşıyordum.[2] Ayrıca, Paskalya civarında benim oraya gitmemin ana nedeni olan[3] Almanların bulunduğu Bolat'tan birisi gelmiş ve bana Alman papazının[4] kampa gelmek üzere olduğunu bildirmişti. Bu nedenle, Mengü başlangıçta bize en fazla iki ay kalma izni verdiği[5] ve şimdiden dört ay (hatta fiilen beş ay, çünkü bu olaylar Mayıs'ın sonunda oluyordu ve biz Ocak, Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs boyunca orada kalmıştık) geçtiği halde, onunla kalma ya da gitme meselesini hiç konuşmamıştım.

(2) Ama ne kraldan ne de bu papazdan hiç haber alamadım ve şiddetini yaşadığımız kış vaktinde dönmek zorunda kalabileceğimiz kaygısıyla, birisinden Mengü Han'a bizim için planlarının ne olduğunu sormasını

1 Bu bölüm Southern tarafından, yeni rahip tarikatlarının diyalektikteki büyük ustalıklarını sergilemek için kullanılmıştır: *Western views of Islam in the Middle Ages*, s. 47-51. S.N.C. Lieu'nun gösterdiği gibi Ruysbroeckli Willem'in tezleri önemli ölçüde Aziz Augustinus'tan alınmıştır: "Some themes in later Roman anti-Manichaean polemics: II," *BJRL*, LXIX (1986-7), 248-50. Moğol kağanlarının değişik dini gruplar arasındaki bu tür tartışmalara nezaret etmeye meraklı oldukları anlaşılmaktadır. Güyük zamanında yapılan, biraz daha düşük entelektüel düzeyde ve çok daha şiddetli bir karşılaşma için bkz. Juzjani, II, 173-5 (çev. Raverty, s. 1160-3). Ruysbroeckli Willem'in ayrılmasından sonra aynı amaç için Budistler ve Taoistler 1255, 1256 ve 1258'de toplanacaklardı: Moses, s. 59-62; Hok-lam Chan, "Liu Ping-chung (1216-74), a Buddhist-Taoist statesman at the court of Khubilai Khan," *TP*, LIII (1967), 128-30. Bu iki grup arasındaki rekabet için, bkz. J. Thiel, "Der streit der Buddhisten und Taoisten zur Mongolenzeit," *MS*, XX (1961), 1-81. Bar Hebraeus'taki Moğolların dini inançlarına ilişkin bölük pörçük anlatıda (çev. Budge, I, 355), Cengiz Han'ın da bir seferinde Çin'den Budist rahipler ile şamanlar (*kam*'lar) arasında dini bir tartışma düzenlediğini okuyoruz.

2 Küçük Ermenistan kralı I. Het'um bu sırada Mengü'nün sarayına doğru yola çıkmıştı, ama aslında ancak 13 Eylül 1254'de, yani Ruysbroeckli Willem'in ayrılmasından iki ayı aşkın bir süre sonra oraya varacaktı: bkz. Kirakos, çev. Khanlarian, s. 223 (Boyle, "The journey of Het'um I," s. 181); Pelliot, *Recherches*, s. 214.

3 Pelliot'nun (*Recherches*, s. 218 n.3) dikkat ettiği gibi, Rockhill'in (*Rubruck*, s. 225) "neredeyse görmeye gittiğim" çevirisi doğru değildir. Alınan tutuklular için bkz. yukarda s. 156-158 ve Giriş, s. 58, 60-61.

4 Bu papaza tüm anlatıda tek kez burada değinilmektedir.

5 Bkz. yukarda s. 192.

istedim: eğer kalmamızı isterse, memnuniyetle sürekli kalabilirdik, ama geri gideceksek, bunu yazın yapmak bizim için kışa göre daha kolay olacaktı. Derhal bana haber göndererek uzaklaşmamamı istedi, çünkü ertesi gün benimle konuşmak istiyordu. Ben de ona yanıt olarak eğer benimle konuşmak istiyorsa, benim tercümanım yetersiz olduğundan, Guillaume Usta'nın oğlunu çağırması gerektiği yanıtını verdim.

(3) Benimle muhatap olan adam, Vastacius'a elçi gitmiş bir Saraken'di. Armağanlarla gözü kamaştığı için, ülkesinin her an istila edilebileceği izleniminde olan Vastacius'a, Mengü Han'a elçiler göndererek, zaman kazanmaya çalışmasını önermişti. O da elçiler göndermişti, ama onları [Moğolları] tanımaya başladığından beri, artık onlara fazla aldırmıyordu.[6] Vastacius onlarla barış yapmamış, onlar da henüz onun topraklarını işgal etmemişlerdi.(O kendisini savunma cessaretine sahip olduğu sürece de bunu yapamayacaklardır. Hiçbir ülkeyi güçle ele geçirememiş, bunu ancak entrikayla sağlamışlardır: insanlar onlarla barış yaptıklarında, bu barış maskesi altında onları mahvetmişlerdir.[7]) [Saraken] bana papa ve Fransızların kralı ve onlara ulaşılabilecek yollar hakkında birçok soru sordu. Ama keşiş bunu duydu ve bana gizlice ona cevap vermeme uyarısında bulundu, gerekçesi de kendisinin elçi olarak gönderilmeyi sağlamaya çalışmasıydı. Ben de dolayısıyla sesimi kestim ve bir yanıt vermedim. Bana onur kıracak sözler söyledi; Nasturi papazları onu ihbar etmek istediler, o zaman ya idam edilecek ya da hamur haline gelinceye kadar dayak yiyecekti, ama ben istemedim.

(4) Hamsin yortusundan önceki Pazar olan ertesi gün [24 Mayıs 1254], beni konuta götürdüler ve biri Han'a sakilik yapan bir Moğol ile diğerleri Saraken olan başkâtipler beni karşıladılar; Han'ın adına benim gel-

6 III. İoannes Dukas Vatatzes'in Moğollar ile ilişkileri için bkz. yukarda s. 81 ve n.23. Sözü edilen elçiler, Ruysbroeckli Willem'in önceden karşılaştıkları olabilir (s. 186).

7 Bu oldukça taraflı bir ifadedir, ama yansıttığı görüş Batılı yazarlar arasında yaygındır. Moğolların onlara boyun eğenlere verdikleri sözlerden döndükleri konusunda bkz. Carpini, VII, 3 (Van den Wyngaert, s. 85; Dawson, s. 39); teslim alabilmek için çevirdikleri desiseler hakkında: VI, 16 (Van den Wyngaert, s. 82; Dawson, s. 37-38). Simon of Saint-Quentin, s. 45 (Vincent of Beauvais, XXX, 82) birçok ülkeyi güçle değil becerikli savaş hileleriyle işgal ettiklerini, daha sonra da (s. 52, 77-8; Vincent, XXX, 87 ve XXXI, 149) cesaretlerinin düşman kaçarken daha çok ortaya çıktığını söyler. Ayrıca karş. Bohemya ve Polonya'daki Fransisken başpiskopos yardımcısının Matthew Paris'teki (VI, 83) mektubunda rastladığımız ifade: *magis in illa sua victoria dolo quam strenuitate vincentes.*

mekteki amacımı sordular. Ben de onlara daha önce anlattığım öyküyü yineledim: nasıl Sartak'ı ziyaret ettiğimi, Sartak'tan Batu'ya gittiğimi, Batu'nun beni buraya gönderdiğini ve bu nedenle, dedim: "Kimsenin adına söyleyecek bir şeyim yok: Han'ın kendisi Batu'nun ona ne yazdığını biliyordur ve eğer kulak vermek isterse benim ona söyleyeceğim ancak Tanrı'nın sözcükleridir." Bu lafa kulak dikerek bana, ona söylemek istediğim Tanrı sözcüklerinin neler olduklarını sordular: benim de başkaları gibi niyetimin, ona bir başarı kehanetinde bulunmak olduğunu sanıyorlardı.

(5) "Eğer ona Tanrı'nın sözcüklerini söylememi istiyorsanız," diye cevap verdim, "bana bir tercüman sağlayın." "Haber gönderdik," dediler, "ama sen konuşabildiğin kadar buradakinin aracılığıyla konuş: seni oldukça anlıyoruz." Bana konuşmam için epey baskı yaptılar. O zaman şöyle dedim: "Tanrı'nın sözü şudur: 'Çok şey verilenden, daha çok şey istenecektir.'[8] Gene aynı şekilde, ' Kime daha çok verilmişse, o daha çok sevmelidir.'[9] Tanrı'nın bu sözlerini Mengü Han'a ithaf ediyorum, çünkü Tanrı ona çok şey vermiştir. Sahip olduğu güç ve zenginliği ona *tuin*'lerin putları değil, Gökleri ve Yeryüzünü yapan ve tüm krallıkları elinde tutan, insanların günahları nedeniyle bu krallıkları bir ulustan ötekine geçiren Kadir Tanrı vermiştir. Dolayısıyla, eğer o [Mengü] Tanrı'yı seviyorsa, refahı artacaktır; aksi halde, şunu bilmeli ki, Tanrı ondan 'son kuruşuna kadar' her şeyi geri isteyecektir."[10]

(6) Sarakenlerden biri sordu: "Tanrı'yı sevmeyen hiç kimse var mıdır?" Ben şu yanıtı verdim: "Tanrı diyor ki, 'Eğer birisi beni severse, emirlerime uyacaktır ve beni sevmeyen, emirlerime uymayacaktır.'[11] O halde Tanrı'nın emirlerine uymayan kişi, Tanrı'yı sevmiyordur."

Sonra sordu: "Sen Cennet'e gittin mi ki, Tanrı'nın emirlerini biliyorsun?"

"Hayır," dedim, "Ama O Cennet'ten bunları mübarek insanlara indirdi ve sonunda bize öğretmek için Cennet'ten kendisi bizzat indi: bunlar

8 Karş. Luka, XII, 48.

9 Karş. Luka, VII, 42-3.

10 Karş. Matta, V, 26: "...son kuruşu ödeyinceye kadar oradan dışarı gidemeyeceksin."

11 Karş. Yuhanna, XIV, 23-4: "Eğer insan beni severse, benim sözümü tutacaktır... Beni sevmeyen, benim sözlerimi tutmayacaktır." Ruysbroeckli Willem *sermo/sermones*'in yerine *mandata* koymaktadır; belki de bu kıtayı, *mandata* sözcüğünün geçtiği 15. kıta ile karıştırmıştı.

bizde yazılı vardır ve insanların yaptıklarından bunlara uyup uymadıklarını görürüz."

"O halde," dedi, "sen Mengü Han'ın Tanrı'nın emrine uymadığını söylemek istiyorsun."

Buna, "Söylediğine göre tercüman gelecekmiş; o zaman, eğer isterse, Tanrı'nın emirlerini Mengü Han'ın huzurunda belirteceğim ve bunlara uyup uymadığına kendisi karar verecek," diye yanıt verdim. Bu noktada onlar çekildiler, gidip Mengü'ye ona putperest ya da *tuin* dediğimi ve Tanrı'nın emirlerine uymadığını söylediğimi aktarmışlar.

(7) Bir sonraki gün bana kâtiplerini gönderdi, bana şöyle dediler: "Efendimiz bizi sana şu mesajla gönderiyor: 'İşte hepiniz buradasınız, Hıristiyanlar, Sarakenler ve *tuin*'ler ve her biriniz kendi dininin [*lex*] üstün olduğunu ve kendi yazılarının ya da kitaplarının daha çok doğru içerdiğini iddia ediyorsunuz.' Bu nedenle Han hepinizin bir araya gelmesini, fikir alışverişi yapmasını istiyor ve herkes iddialarını yazıya dökecek, Han da böylece gerçeği öğrenebilecektir." Bunun üzerine, "Bunu Han'ın aklına sokan Tanrı'ya şükürler olsun," dedim. "Ama bizim Kutsal Kitabımız, 'Tanrı'nın hizmetkârlarına uygun düşen çekişmek değil, tüm insanlara nazik davranmaktır,' der:[12] bu nedenle ben soran herkese, münakaşa etmeden ve suçlamadan, dini ve Hıristiyanların umudunu açıklamaya hazırım." Bu sözleri yazdılar ve Han'a bildirdiler. Sonra Nasturilere hazırlıklı olmaları ve söyleyeceklerini yazmaları emredildi; aynı şekilde Sarakenlere ve *tuin*'lere de emir verildi.

(8) Ertesi gün kâtipleri şu mesajla tekrar gönderdi: "Mengü Han buralara gelmenizin nedenini bilmek istiyor." "Bunu," dedim, "Batu'nun mektubundan biliyor olsa gerek." "Batu'nun mektubu kayboldu," dediler, "ve Han Batu'nun ona ne yazdığını unuttu, işte bu nedenle amacını senden öğrenmek istiyor." Bu ayağımı daha sağlam basmama olanak veriyordu, ben de onlara, "Tüm insanlara İncil'i vaaz etmek dinimizin görevidir," dedim.[13] "Dolayısıyla Moğol halkının ününü duyunca, onları ziyaret etmek is-

12 Karş. II. Timoteos, II, 24: "Ama Tanrı'nın hizmetkârı çekişmemeli, tüm insanlara nazik davranmalıdır.."; ayrıca *Regula bullata*, § 3, *Opuscula sancti patris Francisci* içinde, s. 67 (çev. Brooke, *The coming of the Friars* içinde s. 123).

13 Bkz. Markos, XVI, 15.

tedim ve bu isteğim sürerken, Sartak'ın bir Hıristiyan olduğunu öğrendik. Onun üzerine Sartak'a gittim ve Fransızların kralı ona olumlu ifadelerle yazılmış bir mektup gönderdi: mektupta bizim nasıl insanlar olduğumuz konusunda ona güvence de verdi ve kendisinden Moğol halkı arasında kalmamıza izin vermesini rica etti. Sartak sonra bizi Batu'ya, Batu'da Mengü Han'a gönderdi; biz de ondan kalmamıza izin vermesini istedik –ve hâlâ istiyoruz." Bütün bunları yazdılar ve ona bildirdiler.

(9) Ertesi gün onları, şu sözcüklerle gene bana gönderdi: "Han sizin kendisiyle diplomatik bir işiniz olmadığını ve birçok diğer papaz gibi, onun için dua etmeye geldiğinizi çok iyi biliyor. Ama, sizin elçileriniz hiç bize geldi mi ya da bizimkiler size gitti mi, diye soruyor." Bunun üzerine onlara David ve Peder André hakkında her şeyi anlattım,[14] onlar da hepsini kayda geçirip, ona ilettiler. Han onları tekrar geri gönderdiğinde, şunları söylediler: "Han efendimiz sizin burada uzun zamandır olduğunuzu söylüyor. Sizin ülkenize geri dönmenizi istiyor ve giderken bir elçisini yanınızda götürmeyi kabul eder misiniz diye soruyor." "Onun elçilerine toprakları dışında refakat etmeye cesaret edemem," dedim, "çünkü bizimle sizin aranızda düşman toprakları, deniz ve sıradağlar var ve ben zavallı bir keşişim: bu nedenle onlara refakat etme tehlikesini göze alamam."[15] Bütün bunları yazdılar ve gittiler.

(10) Hamsin yortusu arifesi [30 Mayıs] oldu. Nasturiler dünyanın yaratılışından İsa'nın Istırabına kadar bir tarihçe yazdılar ve daha öteye giderek [*pertranseuntes*] Göğe Yükselişe, Ölülerin Dirilişine ve Kıyamet Gününe kadar uzandılar; bu son bölümde bazı hatalar vardı, bunlara işaret ettim.[16] Biz ise yalnızca Aşai Rabbani'nin amentüsünü, *Credo in unum Deum*'u yazdık.

14 David, Elçigidey'in Kral Louis'ye 1248-9'da gönderdiği elçilerden biriydi: onun ve Fransa kralının buna yanıt olarak gönderdiği Longjumeaulu André'nin gezisi için bkz. Giriş, s. 49-56.

15 Karş. Carpini'nin Moğol elçilerini yanında götürmesi için yapılan baskılara direnme nedenleri (IX, 44; Van den Wyngaert, s. 125-6; Dawson, s. 68-9): elçilerin Batı'daki dağınıklığı gözleyerek, bir saldırı tavsiye etmeleri; işlevlerinin casusluk yapmak olduğu kuşkusu; elçilerin Batı topraklarında öldürülmeleri ya da güç kullanılarak yakalanmaları ve tek yetkileri papaya ve diğer hükümdarlara kağanın ültimatomunu iletmek olacağından, varlıklarının hiçbir olumlu amaca hizmet etmeyeceği olgusu. Rockhill'in (*Rubruck*, s. 229 n.1) işaret ettiği gibi Rubruck, Buchier'nin oğlunun Theodolus'un gezisi sırasında işittiklerini dikkate alarak, casusluk olasılığını özellikle aklıda tutacaktı (yukarda s. 197).

16 Rockhill (Rubruck, s. 229), Risch (s. 267) ve Dawson (s. 190) bu cümleyi, İsa'nın Istırabının atlandığı biçiminde anlamışlardı. Pelliot (*Recherches*, s. 200) bunun mümkün olduğunu düşünmüş, ama bir çekince koyarak, o zaman Ruysbroeckli Willem'in kendini yalnızca "bazı hatalar" ile sınırlamasının pek

(11) Sonra onlara nasıl bir hat izlemek istediklerini sordum, önce Sarakenlerle tartışmak istediklerini söylediler. "Bu pek iyi bir yöntem olmaz," diye açıkladım onlara, "çünkü Sarakenler de bizim gibi Tanrı'nın tek olduğunu söylüyorlar, dolayısıyla *tuin*'lere karşı bize bir müttefik oluşturuyorlar." Buna katıldılar; sonra onlara dünyada putperestliğin nasıl ortaya çıktığını bilip bilmediklerini sordum, bilmiyorlardı. Ben de onlara anlattım, onlar da, "Sen bunları onlara anlat, sonra bizim konuşmamıza izin ver, çünkü tercüman aracılığıyla konuşmak zordur," dediler. "Şimdi onlara karşı nasıl hareket edeceğinizin bir provasını yapalım," diye önerdim. "Ben *tuin* rolü oynayacağım, siz de Hıristiyan görüşünü savunun. Şimdi ben onların mezhebine mensubum ve varsayalım ki, Tanrı'nın varlığını inkâr ediyorlar: Tanrı'nın varlığını kanıtlayın." (Çünkü orada bulunan bir mezhep, herhangi bir şeyin içindeki ruh ya da gücün o şeyin tanrısı olduğunu ve onun dışında bir tanrının bulunmadığını öne sürer.)[17] Ama Nasturiler bu noktada hiçbir şey kanıtlayacak durumda değillerdi, yalnızca Kutsal Kitabın söylediklerini aktarabiliyorlardı. "Onlar Kutsal Kitaba inanmıyorlar," dedim; "eğer[18] siz bir öykü anlatırsanız, onlar bir başkasıyla yanıt verirler." Sonra onlara *tuin*'lerle ilk benim karşılaşmama izin vermelerini tavsiye ettim, çünkü eğer ben yenilirsem, onların hâlâ bir konuşma fırsatları olacaktı; oysa onlar yenilirse, bana sonra konuşma olanağı verilmeyecekti; onlar da kabul ettiler.

(12) Böylece Hamsin yortusu arifesinde bizim ibadethanede toplandık ve Mengü Han hakemlik yapmak üzere –biri Hıristiyan, biri Saraken ve biri *tuin*– üç kâtip gönderdi. Şu açıklama yapıldı: "Bu Mengü'nün buyruğudur ve kimse Tanrı'nın buyruğunun farklı olduğunu iddia etme cesaretini göstermesin. Mengü hiç kimsenin karşısındakine küşkırtıcı ya da alçaltıcı sözler söylemeye kalkışmamasını, kimsenin bu tartışmaları engelleyebilecek bir olay yaratmamasını emretti; aksini yapanın cezası ölümdür." Bunun üzerine herkes sustu. Oraya çok sayıda insan toplanmıştı, çünkü her

akla yakın olmadığını söylemişti. *Pertransire* sözcüğü aynı zamanda "ötesine geçmek" anlamına gelir ve burada öyle çevrilmiştir. Nasturi tarihçesi için bkz. A.D. von den Brincken, "Eine christliche Weltchronik von Qara Qorum."

17 Bu mezhep belirlenememiştir.

18 Pelliot'nun (*Recherches*, s. 200) savunduğu gibi Van den Wyngaert'in noktalamasında bir düzeltmeyi benimsiyoruz.

taraf kendi ulusunun daha akıllı adamlarını çağırmıştı, ama toplantıya gelen başkaları da vardı.

(13) Hıristiyanlar beni ortaya koydular ve *tuin*'lere bana hitap etmelerini söylediler; sayıları epey fazla olan *tuin*'ler ise Mengü Han hakkında söylenmeye başladılar, çünkü şimdiye kadar hiçbir han onların sırlarını incelemeye girişmemişti. Beni Cataia'dan gelen birisiyle karşılaştırdılar:[19] onun kendi tercümanı vardı, benimki de Guillaume Usta'nın oğluydu. Bana şunları diyerek başladı: "Dostum, eğer durdurulursan, senden daha akıllı birisini arayabilirsin." Ben cevap vermedim. Sonra önce neyi tartışmayı istediğimi sordu: dünyanın nasıl yaratıldığını mı, yoksa ölümden sonra ruhlara ne olduğunu mu? "Dostum," diye yanıt verdim, "tartışmamızın başlangıç noktası bu olmamalı. Her şey Tanrı'dandır ve her şeyin başı Tanrı'dır. Bu nedenle Tanrı hakkında konuşarak başlayalım, çünkü sizin onun hakkında bizden farklı bir görüşünüz var ve Mengü kimin inancının üstün olduğunu öğrenmek istiyor." Hakemler bunun adil olduğuna karar verdiler.

(14) Söylediğim konularla başlamak istemelerinin nedeni, bunları daha önemli görmeleridir. Hepsi Manici sapkınlığa kapılmışlardır, sonuç olarak her şeyin yarısı kötü, öteki yarısı iyidir, en azından iki ilke vardır[20] ve ruhlara gelince, tümü bunların bir bedenden ötekine geçtiğine inanırlar.[21]

(15) Nasturi papazlarının daha akıllılarından biri bile bana, hayvanların ruhlarının ölümden sonra acı çekmek zorunda kalmayacakları bir yere kaçmalarının mümkün olup olmayacağını sormuştu.[22] Üstelik, Guillaume Usta'nın bana söylediğine göre, bu yanlış fikri desteklemek üzere Cataia'dan, fiziki boyutlarına bakıldığında üç yaşında bile olmayan, ama tamamen mantıklı düşünme kapasitesine sahip bir oğlan çocuğu getirmişlerdi:

19 Rockhill (*Rubruck*, s. 231 n.1) bunun bir Çinli'den çok, Çin'den gelen bir Uygur olduğunu varsaymıştı. Öte yandan Pelliot (*Recherches*, s. 200) rahibin karşıtının bir Çinli olduğuna emindi.

20 Manici ikilik inancı için bkz. s. 216 ve Ek VIII.

21 Maniciliğin ruh göçüne ilişkin fikirleri için bkz. A.V. Williams Jackson, "The doctrine of metempsychosis in Manichaeism," *JAOS*, XLV (1925), 246-68. Juwayni [I, 44 (çev. Boyle, s. 60)] Uygurlar arasında yaygın düşüncelerin bir özetini verir.

22 Odoric [XXIII, 7 (Van den Wyngaert, s. 467; Yule, *Cathay*², II, 203)] Budistlerin insan ruhlarının hayvan olarak yeniden doğuşuna inandıklarını anlatır. Budizm ile Nasturi Hıristiyanlığın karşılıklı etkileri için bkz. J. Dauvillier, "L'eangelisation du Tibet au moyen age par l'eglise chaldeenne et le probleme des rapports du Bouddhisme et du Christianisme," *Actes du XXIe Congres international des orientalistes... Juillet 1948* (Paris, 1949) içinde, s. 355-6 (yazarın *Histoire et institutions* kitabında yeniden basım.)

çocuk kendisi hakkında üçüncü ruh sıçramasında olduğunu ve okuma-yazmayı bildiğini söylemişti.[23]

(16) Sonra *tuin*'e dedim ki: "Biz yüreğimizde kesinlikle inanıyor ve ağzımızla ifade ediyoruz ki, Tanrı vardır, yalnızca tek bir Tanrı vardır ve O kusursuz bir bütünlük içindedir. Siz neye inanıyorsunuz?"

"Tek Tanrı'nın varlığını iddia edenler aptallardır," dedi. "Akıllı adamlar birkaç tane olduğunu söylerler. Sizin ülkenizde büyük hükümdarlar yok mu ve Mengü Han buranın baş efendisi değil mi? Tanrılar için de durum aynıdır, yani değişik bölgelerde değişik tanrılar vardır."

"İnsan ile Tanrı arasında bir parallellik kurmakla yanlış bir örnek seçtin," dedim: "bu yöntemle her güçlü kişilik kendi mülkünde tanrı diye adlandırılabilir."

(17) Ama ben bu benzetmeyi çökertmeye çalışırken, bir soruyla beni konudan uzaklaştırdı: "Aynısından bir tane daha olmadığını savunduğun bu Tanrı'n neye benzer?"

"Hiç eşiti olmayan Tanrı'mız," diye cevap verdim, "her şeye kadirdir ve kimsenin yardımına ihtiyacı yoktur; aslında hepimiz onunkine gerek duyarız. İnsanlarda durum böyle değildir: hiç kimse her şeye kadir değildir ve bu nedenle de yeryüzünde birkaç hükümdar olması gerekir, çünkü hiç kimsenin bütünün sorumluluğunu alacak gücü yoktur. Ayrıca, O her şeyi bilir, dolayısıyla danışman olarak kimseye ihtiyacı yoktur: aslında tüm akıl O'ndan gelir. Ayrıca O en yüce iyiliktir ve bizim mallarımıza ihtiyacı yoktur;[24] gerçekte 'biz O'nda yaşar ve hareket ederiz, O'nda varız.'[25] Tanrı'mızın doğası işte böyledir ve bu nedenle başka birini varsaymak gereksizdir."

"Öyle değil," dedi. "Tersine, Gökyüzünde, kökenini hâlâ bilmediğimiz bir yüce tanrı vardır, onun altında on tanrı daha, onların da altında en düşük rütbeli bir tanrı vardır; dünyada ise sayısızdırlar."

(18) Tam daha fazla martaval atacaktı ki, ona bu yüce tanrıyı sordum: onun ya da başka bir tanrının her şeye kadir olduğuna inanıyor muy-

23 Rockhill (*Rubruck*, s. 232 n.1) bunun, Tibet Budizmine özgü bir fenomen olan yeniden doğmuş bir lama olduğunu ve eğer böyleyse rahibin buna değinen ilk Batılı yazar olduğunu önerir.

24 Karş. Mezmurlar XV, 2 (Vulgata'da): "Tanrı'ya dedim ki, sen benim Tanrı'msın, çünkü benim mallarıma ihtiyacın yok."

25 Elçilerin İşleri, XVII, 28: Aziz Pavlos Giritli şair Epimenides'ten (yak. MÖ 600) alıntı yapar.

du? Yanıt vermeye korktu ve sordu: "Eğer sizin Tanrı'nız dediğin gibiyse, neden her şeyin yarısını kötü yarattı?"

"Bu bir hata," dedim. "Kötülüğü yaratan Tanrı değildir. Varolan her şey iyidir."[26] Bütün *tuin*'ler bu ifadeye şaştılar ve bunu yanlış ve olanaksız bir şey olarak yazılı kaydettiler.

Sonra şu soruyu attı: "O halde kötülük nereden geliyor?"

"Senin sorun hatalı," dedim: "nereden geldiğini sormadan önce, kötülüğün ne olduğunu sormalısın. Ama birinci soruya dön, herhangi bir tanrının her şeye kadir olduğuna inanıp, inanmadığına; ben sonra sormak istediğin her soruya cevap vereceğim."

(19) Cevap vermeye isteksiz olduğundan, uzun süre sessiz kaldı; sonunda Han'ın adına bizi dinleyen kâtipler ona yanıt vermesini emretmek zorunda kaldılar. Şonunda hiçbir tanrının her şeye kadir olmadığı yanıtını verdi; tüm Sarakenler buna kahkahalarla güldüler.

(20) Yeniden sessizlik sağlandığında, "O halde tanrılarınızın hiçbirinin seni her tehlikeden kurtarma becerisi yok, çünkü insanın başına tanrının gücü olmayan bir alanda da bela gelebilir," dedim. "Üstelik, 'hiç kimse iki efendiye hizmet edemez;'[27] o zaman nasıl gökyüzünde ve yeryüzünde bu kadar tanrıya nasıl hizmet edebilirsin?" Dinleyiciler ona cevap vermesini söylediler, ama o konuşamıyordu. Ancak ben, tam herkes dinlerken, İlahi özün birliği ve Teslis konularında argümanlar ileri sürmek üzereydim ki, yörenin Nasturileri bana bunun yeterli olduğunu, çünkü kendilerinin konuşmak istediklerini söylediler.

(21) Bu noktada onlar için geri çekildim. Ama onlar Sarakenlerle tartışmaya çalıştıklarında, Sarakenler şöyle yanıt verdiler: "Biz sizin dininizin gerçek olduğunu ve İncil'deki her şeyin doğru olduğunu kabul ediyoruz ve bu nedenle sizinle herhangi bir meseleyi tartışmak istemiyoruz." Ve bütün dualarında Tanrı'dan bir Hıristiyan ölümüyle ölmeyi dilediklerini[28] itiraf ettiler.[29]

26 Bkz. Yaratılış, I, özl. 31; I Timoteos, IV, 4. Risch (s. 272) "kötülüğü yaratan Tanrı değildir"den sonra, orijinal anlatının bir parçası olduğuna inandığı ve yalnızca Bergeron'un *Voyages faits principalement en Asie dans les XIIIe, XIVe ve XVe siecles*'te (The Hague, 1735) bulunan kimi ifadeler eklemişti. Pelliot (*Recherches*, s. 207) buna kuşkuyla bakar.

27 Matta, VI, 24. Ay ca karş. Luka, XVI, 13: "Hiçbir hizmetkâr iki efendiye hizmet edemez."

28 Ne yazık ki bu olayla ilgili elimizde mevcut tek tanıklık Ruysbroeckli Willem'inkidir; dolayısıyla onu gerek tartışmadaki rolünü, gerekse "zaferi"nin kapsamını abartma suçlamasından koruyacak başka bir

(22) Orada, tek bir Tanrı olduğuna inanan, ama gene de putlar yapan Uygur mezhebinden[30] yaşlı bir papaz vardı; onunla uzun bir tartışmaya girişerek, İsa'nın[31] hüküm vermek için gelişine kadar her şeyi anlattılar ve ona ve Sarakenlere Teslis'i açıklamak için benzetmelerden yararlandılar. Herkes tek bir sözcüğe itiraz etmeden dinledi. Ama bütün bunlardan sonra, "İnanıyorum ve Hıristiyan olmak istiyorum," diyen kimse çıkmadı.

(23) Bunlar olup bittikten sonra, *tuin*'ler sessiz kalırken, hem Nasturiler, hem de Sarakenler yüksek sesle şarkılar söylediler; bunun ardından da herkes çok içki içti.

otorite bulunmamaktadır (bkz. örneğin Southern'ın ılımlı ifade edilmiş kuşkuları, s. 50). Gene de Müslümanların bu sözleri, onların İslam'ın peygamberlerinden biri olarak İsa'ya inançlarının çarpıtılmış bir ifadesi olabilir; bu konuda bkz. E.G.S. Parrinder, *Jesus in the Qur'an* (Londra, 1965); daha genel olarak Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasından inanç birliği için: Norman Daniel, *Islam and the West: the making of an image* (Ediburgh, 1960, yeniden basım 1980), s. 44-5.

29 Risch (s. 273) gene buraya Bergeron'dan bir cümle eklemiştir: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 207.

30 Bkz. yukarda s. 166-168.

31 Rockhill (*Rubruck*, s. 234) ve Risch (s. 274) burada C elyazmasını izleyerek "Deccal'in" diye çevirmişlerdir, ama bu "hüküm verme" ibaresiyle uyuşmamaktadır: bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 207.

Otuz Dördüncü Bölüm

RUYSBROECKLİ WILLEM'İN MENGÜ İLE SON GÖRÜŞMESİ

(1) Hamsin yortusu günü [31 Mayıs 1254] Mengü Han beni ve tartıştığım *tuin*'i huzuruna çağırdı; ben gitmeden önce tercümanım, Guillaume Usta'nın oğlu bana ülkemize geri dönmemiz gerektiğini ve buna itiraz etmememi, çünkü kararın kesinleştiğini öğrendiğini söyledi. [Han'ın] önüne çıktığımda diz çökmek zorunda kaldım; aynı şey yanımdaki *tuin* ile tercümanı için de geçerliydi. Sonra [Han] bana şunu söyledi: "Bana doğruyu söyle: geçen gün, sana kâtiplerimi gönderdiğimde, benim için *tuin* mi dedin?"[1] "Efendim," diye yanıt verdim, "Ben bunu demedim; ama isterseniz, size ne dediğimi tekrarlayım." Bundan sonra söylediğimi aktardım, o da şöyle yanıt verdi: "Ben de, bu söyleyeceğin bir şey olmadığından, senin öyle söylemediğini, tercümanının kötü çevirdiğini düşündüm." Ve üstüne yaslandığı asayı bana doğrultarak, "Korkma," dedi. Gülümsedim ve sakince, "Korksaydım, buraya gelmezdim," dedim. Tercümana ne söylediğimi sordu, o da Han'a tekrarladı.

(2) Ondan sonra bana inancını açıklamaya başladı. "Biz Moğollar," dedi, "tek bir Tanrı olduğuna, onun aracılığıyla hayata kavuşup, onun aracılığıyla öldüğümüze inanırız ve kalplerimizi ona yöneltiriz."[2] Bunun üzerine, "Bunu O kendisi bahşedecektir, çünkü O'nun armağanı olmadan bu olamaz," dedim. Ne dediğimi sordu, tercüman da ona söyledi. Sonra devam etti: "Ama Tanrı bir ele birkaç parmak verdiği gibi, insanlığa da değişik yollar vermiştir. Tanrı size Kutsal Kitabı vermiştir ve siz Hıristiyanlar buna uymazsınız. Kutsal Kitapta bir insanın bir diğerine kötü davranması yazmaz, değil mi" diye sordu. "Hayır," dedim, "ama size baştan kimseyle ters düşmek istemediğimi belirtmiştim." "Senden söz etmiyorum," diye konuştu.

1 Kâtipler rahibin söylediklerini yanlış aktarmışlardı: bkz. s. 239.

2 Mengü'nün değindiği tanrı, bozkır halklarının gök tanrısı Tenggeri'dir: bkz. J.P. Roux, "Tangri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaiques," *Revue de l'Histoire des religions*, CXLIX (1956), 49-82, 197-230 ve CL (1956), 27-54, 173-212.

"Aynı şekilde bir insanın maddi kazanç için adaletin yolundan ayrılması gerektiğini de yazmaz." "Hayır, efendim," dedim, "ve ben de emin olabilirsiniz ki ben buralara para kazanmak için gelmedim; tersine bana sunulanı da reddettim." Orada olan bir kâtip de benim bir *iascot* ile bir miktar ipek kumaşı reddettiğimi doğruladı.[3] "Onun [Ruysbroeckli Willem'in] hakkında konuşmuyorum," diye cevap verdi [Han]. "O halde Tanrı size Kutsal Kitabı vermiş ve siz buna uymuyorsunuz; bize ise şamanları vermiş, biz onların söylediklerini yapar ve barış içinde yaşarız." Sanırım konuşmasını bitirmeden dört kez içmişti.[4]

(3) Ben inançları hakkında daha fazla şey anlatır mı diye dikkatle dinlerken, o benim dönüşümle ilgili konuşmaya başladı ve şunları söyledi: "Burada uzun zaman kaldın; senin artık geri dönmeni istiyorum. Benim elçilerimi yanında götürmeye cesaret edemediğini söyledin: benden bir mesaj ya da mektup iletmeye hazır mısın?"

(4) O andan sonra ona Katolikliği açıklayabileceğim bir yer ya da zaman hiç olmadı. Çünkü insan, eğer bir elçi değilse, [Han'ın] huzurunda ancak onun dilediği kadar konuşabilir; oysa bir elçi istediği şeyi söyleyebilir ve ona her zaman söylemek istediği başka şeyler olup olmadığı sorulur. Bana ise daha uzun konuşmak için izin vermemişti: tek yapabileceğim onu dinlemek ve sorularına yanıt vermekti.

(5) Bu nedenle ona yanıt olarak eğer mesajının anlamını bana açıklarsa ve bunu yazıya dökerse, bunu memnuniyetle ve elimden gelen her şeyi yaparak ileteceğimi söyledim. Sonra bana altın, gümüş ya da pahalı giysiler isteyip istemediğimi sordu. "Biz böyle şeyleri kabul etmeyiz," dedim,

3 Ruysbroeckli Willem'in geri çevirdiği *nasic* parçası ve *iascot* için bkz. yukarda s. 201-202, 208. *Iascot*'a Ermeni keşiş sergius el koymuştu.

4 Mengü'nün dini inançlarının kısa bir tartışması için bkz. Giriş, s. 41. Buna, söz konusu dönemde Taoistler ile Budistler arasındaki ana rekabet kaynağı olan (bkz. s. 236 n.1) Hsiang-mai'ın *Chih-yüan pien-wei lu*'sunda başka kanıtlar bulunur. Bu ikisi arasında 1256'daki bir münazaradan sonra kağan Budizmin daha üstün din olduğunu açıklamış ve diğer dinler parmaklara benzerken, onun avuç içi gibi olduğunu söylemişti: söz konusu bölüm için bkz. Ed. Chavannes, "Inscriptions et pieces de chancellerie chinoises de l'epoque mongole," *TP*, 2e serie, V (1904), 381-3. Bu duygu, Mengü'nün Ruysbroeckli Willem'le sohbetinde gözlenen tarafsızlıktan kesin farklıdır. *Yüan Shih*'e göre, Mengü atalarının inançlarına bağlı kalmıştı (bkz. yukarda s. 204, n.50). P. Demieville ["La situation religieuse en Chine au temps de Marco Polo," *Oriente Poliano* (Roma, 1957) içinde, s. 195] Moğol hükümdarın Budizme yakınlaşma tarihinin 1256 dolayı olarak saptanırsa, kaynakların uzlaştırılabileceğini düşünür.

"ama hiç erzağımız yok ve sizin yardımınız olmadan topraklarınızdan ayrılacak durumda değiliz." "Ülkemi geçmek için gerek duyduğunuz her şeyi size sağlatacağım," dedi, "onun dışında bir şey istiyor musun?" "Başka hiçbir şey istemiyorum," diye yanıt verdim. Sonra sordu: "Nereye kadar refakatçi istiyorsun?" "Etki alanımız Ermenistan kralının topraklarına kadar uzanır,"[5] diye belirttim; "eğer oraya kadar gidebilirsem, yeterli olacaktır." Yanıtı, "Ben sana oraya kadar refakat ettireceğim," oldu; "ondan sonra kendi başının çaresine bakabilirsin." Sonra devam etti: "Bir başta iki göz vardır, ama iki tane olmalarına rağmen görüşleri tektir ve biri bakışını nereye çevirirse, öteki de onu yapar. Sen Batu'dan geldin, dolayısıyla onun yolundan dönmelisin."[6]

(6) Bunları söyledikten sonra, kendisinden konuşma izni istedim. "Konuş," dedi. "Efendim," diye başladım, "biz savaşçı insanlar değiliz ve dileğimiz dünyaya, onu Tanrı'nın iradesi uyarınca en adil biçimde yönetecek kişilerin egemen olmasıdır. Bizim görevimiz insanlara Tanrı'nın iradesine uygun nasıl yaşanacağını öğretmektir ve buralara bu amaçla geldik, eğer isteseydiniz, memnuniyetle kalırdık. İradeniz geri gitmemiz, öyle de olacak: geri gideceğim ve mektubunuzu emrettiğiniz gibi elimden gelen en iyi biçimde ileteceğim. Ancak Majestelerinden, mektubunuzu teslim ettikten sonra, sizin onayınızla, özellikle de sizin Bolat'ta kimi zavallı köleleriniz dolayısıyla, size geri gelebilmeyi talep edeceğim. Bunlar bizim dilimizi konuşmaktadırlar [*sunt lingue nostre*][7] ve onlara ve çocuklarına dini eğitim verecek bir papaza ihtiyaçları vardır; ben onların yanına yerleşmekten mutluluk duyarım." Buna şu cevabı verdi: "Olur, eğer efendilerin seni bana geri gönderirlerse." "Hükümdarım," dedim, "efendilerimin planlarını bilmiyorum,

5 Rahip herhalde bununla Latin Hıristiyanlığının, hükümdarı 1198'de Roma ile birleşmeyi kabul eden Küçük Ermenistan (Kilikya) topraklarından öteye uzanmadığını kastetmektedir.

6 Pelliot'nun kaydettiği gibi (*Recherches*, s. 207-8) bu ifade Batu'nun Moğol imparatorluğu içindeki yüksek konumunun bir diğer önemli kanıtıdır.

7 Rahip Willem'in anadilinin Fransızca değil Flamanca olduğu savı bu ifadeye dayandırılmaktadır. Rockhill'in (*Rubruck*, s. 238 n.1) Mengü hiçbir Batı Avrupa dilini bilmediği için, Ruysbroeckli Willem'in bu diller arasında bir ayırım yapma gereksinimi hissetmediği önerisi, Pelliot (*Recherches*, s. 78-) tarafından reddedilmiştir. Öte yandan Ruysbroeckli Willem "benim" değil, "bizim" demektedir ve Almanların (dar anlamda) Cremonalı Rahip Bartolomeo ile aynı dili konuştuğunu söylemek zor olduğu için, birinci şahıs çoğul, genel olarak Latinleri kastediyor olmalıdır. Bu nedenle göründüğü kadarıyla Rockhill gerçeğe daha yakındı ve bu bölüm Ruysbroeckli Willem'in kökenlerine ilişkin bir kanıt sunmamaktadır: bkz. Giriş, s. 40.

ama Tanrı kelamının vaaz edilmesi gereken her yere gitmem için bana yetki vermişlerdir. Benim görüşümce, oralarda gerçekten de ihtiyaç vardır ve bu nedenle, onlar size bir elçi gönderseler de, göndermeseler de,[8] sizin onayınızla geri gelmem gerekir."

(7) Bunu duyunca sustu ve uzun bir zaman sanki düşünüyormuş gibi oturdu. Tercüman bana başka bir şey söylemememi tembih etti, ama heyecanla onun yanıtını bekliyordum. Sonunda, "Önünde uzun bir yolculuk var," dedi; "yemek yiyerek gücünü artır ki, ülkene sağlıkla ulaşabilesin."[9] Ve bana içki ikram ettirdi. Sonra huzurundan ayrıldım ve bir daha hiç girmedim. Eğer benim de Musa gibi mucizeler yaratacak gücüm olsaydı, belki daha mütevazı olurdu.

8 Metindeki *remittat* yerine, D elyazmasında olduğu gibi, *remittant* okuyoruz.

9 Dawson'da (s. 197) olduğu gibi "ülkene ulaşacak kadar güçlü olasın" değil; Rockhill (*Rubruck*, s. 238) doğru bir çeviri yapmıştı. Bundan önceki *conforta te cibariis* ifadesi için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 208.

Otuz Beşinci Bölüm

ŞAMANLAR[1]

(1) [Han'ın] doğruladığı gibi,[2] şamanlar [*divini*] onların papazlarıdır ve onların yapılmasını önerdikleri her şey vakit geçirmeksizin yerine getirilir. Bana güvenilir bilgiler veren Guillaume Usta ve diğerlerinden öğrenebildiğim kadarıyla, şamanların işlevlerini size anlatacağım. Bunların sayıları çoktur ve her zaman bir tür piskopos olan bir başları vardır;[3] bu kişi çadırını her zaman Mengü Han'ın ana konutunun önünde, bir taş atımı mesafeye kurar. Daha önce de söylediğim gibi, putlarının taşındığı arabalardan o sorumludur.[4] Diğerleri konutun arkasında, kendilerine tahsis edilen yerlere yerleşirler ve dünyanın değişik kesimlerinden, bu marifete inanan insanlar onları ziyaret ederler.

(2) Bazıları –özellikle de reisleri– astronomi konusunda bilgilidir ve güneş ve ay tutulmalarını öngörebilirler. Bu olacağı zaman, tüm halk konutlarının kapısından dışarı çıkmak zorunda kalmamak için, erzak depolar. Tutulma süresince davul ve diğer aletler çalarak büyük gürültü patırtı yaparlar; sona erince de kendilerini yiyip, içmeye vurur ve büyük bir kutlama düzenlerler. [Şamanlar] her eylemin gerçekleştirilmesi için hangi günlerin uğurlu, hangilerinin uğursuz olduğunu belirlerler ve bu nedenle [Moğollar] asla onların olurunu almadan birliklerini toplamaz ve savaşa girişmezler;[5]

1 Moğolların şamanist âdetlerine iyi bir giriş için bkz. Heissig, *The religions of Mongolia*, böl.2; daha kısaca: Morgan, *The Mongols*, s. 40-4. Allsen'a göre (*Mongol imperialism*, s. 96) Mengü döneminde kurbanlar, şamanlar ve falcılarla ilgilenmek için özel bir daire kurulmuştu.

2 Bkz. s. 247.

3 Karş. Kongkotan aşiretinden, Teb-Tenggeri diye de bilinen şaman Kököçü'nün konumu; şamanın Cengiz Han'ın iktidara gelmesinde öncü bir rol oynadığı, ama sonra bir tehdit oluşturması nedeniyle öldürüldüğü anlaşılmaktadır: L. Hambis, "Un episode mal connu de l'histoire de Gengis-Khan," *Journal des Savants* (1975), s. 3-46; Ratchnevsky, *Cinggis-Khan*, s. 87-91; Morgan, *The Mongols*, s. 43. Onun rolüne Hülagu'nun 1262'de IX. Louis'ye yazdığı mektupta da değinilir: Meyvaert, "An unknown letter of Hulagu," s. 252-3.

4 Bkz. s. 167.

5 Juwayni [I, 43-4 (çev. Boyle, s. 59)] ve Kirakos [çev. Khanlarian, s. 173 (Boyle, "Kirakos, s. 208) da aynı şekilde şamanların bu gücüne değinirler; Kirakos ayrıca kadın şamanlardan söz eder (bunların ölümle cezalandırılan cadılardan ayırt edilmeleri gerekir: bkz. Boyle, *age*, n.34). Marco Polo (çev. Ricci, s. 163-5) herkesin bir işe girişmeden ve yolculuğa çıkmadan şamanlara danıştığını söyler.

onlar çoktan Macaristan'da yeniden boy gösterirlerdi, ama şamanlar buna izin vermiyorlar.[6]

(3) Saraya gönderilen [*ad curiam*] her şeyi ateşlerin arasından geçirtirler ve bunun için kendilerine bir pay alırlar. Ayrıca ölenlerin yatak yorganlarını da ateşlerin arasından geçirerek arındırırlar. Çünkü birisi öldüğünde, onun tüm malları tecrit edilir ve ateş aracılığıyla arındırılmadan,[7] saraydaki diğer şeylerle karıştırılmaz:[8] ben bunu biz oradayken ölen hanımın konutunda [*curia*] gözlemledim.[9] Dolayısıyla Peder André ile meslektaşlarının ateşler arasından geçmeleri için bu ikili bir neden oluşturuyordu: birincisi armağanlar getiriyorlardı, ikincisi de bunlar o zaman zaten ölmüş olan birisine, yani Keu Han'a gönderilmişlerdi. Benden böyle bir şey istemediler, çünkü ben bir şey götürmemiştim.[10] Eğer bu biçimde ateşler arasından geçerken bir yaratık ya da herhangi başka bir şey yere düşerse, o şamanların malı olur.[11]

(4) Bunun yanı sıra Mayıs ayının[12] dokuncu gününde, sürüdeki bütün ak kısrakları toplayıp, onları takdis ederler; Hıristiyan papazların da bu-

6 Moğolların 1242'de Doğu Avrupa'dan çekilmeleri ve böylesi bir güçle bir daha dönmemeleri konusundaki belirsizlik açısından bu çok ilginçtir. Carpini'ye göre Güyük döneminde Macaristan ve Polonya'nın yeniden istilası için planlar hazırlanmıştı. Bkz. Giriş, s. 33-34.

7 Daha fazla ayrıntı için bkz. Carpini, III, 15 (Van den Wyngaert, s. 44-5; Dawson, s. 14); rahip ölen insanların akrabalarını da buna dahil eder.

8 Rockhill (Rubruck, s. 240) çevirisinden de anlaşılacağı gibi *permiscentur* yerine *permittuntur* okur ("*ordu*'nun diğer kişilerine verilmezler").

9 Kotay (Cota): bkz. yukarda s. 205, 207-209, 232, 235.

10 Grubu armağanlar taşıyan ve Batu'nun kampında iki ateş arasından geçirilen Carpini'nin tersine. Heyete bunun amacının kötü niyetleri önlemek ve taşıyor olabilecekleri zehirleri zararsız kılmak olduğu söylenmişti: bkz. III, 10 ve IX, 14 (Van den Wyngaert, s. 41-2, 109; Dawson, s. 14, 56) ve Benedict (Van den Wyngaert, s. 136-7; Dawson, s. 80). 6. yüzyılda Türklerde de saptanan ateşle arındırma âdeti için bkz. J.A. Boyle, "Turkish and Mongol shamanism in the Middle Ages," *Folklore*, LXXXIII (1972), 182-4 (yazarın *The Mongol World Empire* kitabında yeniden basım).

11 Ayrıca bkz. Carpini, III, 15 (Van den Wyngaert, s. 44; Dawson, s. 14).

12 *Lunatio*'nun bu kullanımı için bkz. s. 194 ve n.8. Ak kısrakların sütünün serpilmesi töreni tam da bu tarihte, Çin takviminin 4. ayının 9. günü, 1248'de Karakurum'da Ch'ang Te-hui tarafından gözlenmiş, bir diğer tören de 9. ayın 9'unda yapılmıştı: Yule ve Cordier, I, 309, n. Bu ayinin Marco Polo (çev. Ricci, s. 99) ve *Yüan Shih*'teki (böl. 77) betimlemeleri için (ancak bu ikincisinde her yıl 8. ayın 24. günü düzenlenen bir olay olarak yer alır) bkz: Pelliot, *Recherches*, s. 61 n.2 ve tarih değişimi için: s. 60-2; *Yüan Shih*'deki materyal, bir yorumla birlikte P. Ratchnevsky tarafından çevrilmiştir: "Über den mongolischen Kult am Hofe der Grosskhane in China," L. Ligeti (ed.) *Mongolian Studies* (Budapest, 1970) içinde, s. 426-9.

hurdanları ile birlikte orada olmaları istenir.[13] Sonra yeni yapılmış *comos*'u yere serperler ve o gün büyük bir şenlik düzenlenler, çünkü bu yeni *comos*'u ilk kez içeceklerini hesapladıkları zamandır; bu bizde bazı yerlerde görülen Aziz Bartholomeus ya da Aziz Sixtus bayramlarında şarapla ya da Aziz Iakob ve Aziz Christophorus yortularında meyvayla ilgili geleneklere benzer.[14]

(5) Bir erkek çocuk doğduğunda şamanlar onun yazgısını tahmin etmek için çağrılırlar;[15] birisi hasta olduğunda da getirilirler, belli bir makamla ilahilerini okur ve hastalığın doğal mı, yoksa büyü sonucu mu olduğu konusunda hüküm verirler.[16] Bu bağlamda daha önce sözünü ettiğim Metzli kadın[17] bana hayret verici bir öykü anlattı.

(6) Bir seferinde hediye olarak çok değerli kürkler getirilmiş ve bunlar, daha önce söylediğim gibi Hıristiyan olan hanımının[18] konutunda depolanmış, şamanlar bunları ateşlerin arasından geçirmiş ve hakları olandan fazlasına el koymuşlardı. Hanımın hazinesinden sorumlu olan kadın bu konuda onları hanımına ihbar etmiş, hanım da onları azarlamıştı. Bunun ardından hanım hastalanmaya ve vücudunun değişik yerlerinde gelip geçen ağrılar hissetmeye başlamıştı. Şamanlar çağrılmış ve biraz uzakta otururak, hizmetçilerden birine elini ağrıyan bir noktaya koymasını ve bulabildiği ne varsa almasını emretmişler. Kadın kalkıp, dediklerini yapmış ve elinde bir keçe ya da başka bir kumaş parçası olduğunu görmüş. Sonra kadına onu yere koymasını söylemişler ve yere konunca bu sanki canlı bir yaratık gibi sürünmeye başlamış. Ardından bu suyun içine konmuş ve bir tür sülüğe dönüşmüş; şamanlar demişler ki: "Hanım, bir cadı sana büyü yapıp, bu zararı vermiş." Ve kürklerle ilgili olarak onları ihbar eden kadını suçlamışlar. Kadın kampın [*castra*] dışındaki çayırlara götürülmüş ve yedi gün boyunca itiraf etmesi için dövülmüş ve diğer işkencelere maruz bırakılmış.

13 Pelliot (*Recherches*, s. 208-9), *Yüan Shih*'den bir şamanist ayine Hıristiyan papazların (*lie-pan* = *rabbân*?) katılımına değinmesi olası bir bölüm nakleder.

14 Aziz Bartholomeus günü 24 Ağustos; Aziz Sixtus günü 6 Ağustos, Aziz Iakob ve Aziz Christophorus günü 25 Temmuz: Van den Wyngaert, s. 302 n. 3 ve 4.

15 Bir çocuğun doğum tarihinin kehanetteki önemi için ayrıca bkz. Polo, çev. Ricci, s. 164.

16 Şamanların tedavi edici rolü için karş. Juwayni, I, 44 (çev. Boyle, s. 59).

17 Pascha (Paquette): bkz. s. 193.

18 Şirin'in annesi (*age*), Van den Wyngaert'te (s. 302 n.7) olduğu gibi Şirin'in kendisi değil: Pelliot, *Recherches*, s. 209.

Bu arada hanım ölmüş, kadın da bunu duyunca onlara, "Hanımımın öldüğünü biliyorum," demiş: "onun peşinden gidebilmem için beni de öldürün, çünkü ben ona asla bir zarar vermedim." Ve hiçbir şey itiraf etmediği için, Mengü Han kadının yaşamasına izin verilmesini emretmiş.

(7) Şamanlar daha sonra bu sözünü ettiğim hanımın kızının dadısını itham etmişler: kadın Hıristiyan, kocası da Nasturi papazlarının en saygınıydı. Kadına ve hizmetçilerinden birine itiraf etmeleri için işkence yapılmış ve hizmetçi hanımının onu bir atla konuşmaya ve attan yanıtlar almaya gönderdiğini kabul etmiş. Kadının kendisi de hanımının sevgisini kazanmak ve ona yararlı olmak için bazı şeyler yaptığını açıklamış, ama ona zarar verebilecek hiçbir şey yapmamıştı. Kadına kocasının bunları bilip bilmediği de sorulmuş; adam kadının çizdiği simgeleri ve harfleri yaktığı için temize çıkarılmış. Kadın idam edilmiş ve Mengü kocası olan papazı, suçsuz bulunduğu halde, Cataia'da olan piskoposuna yargılanmaya göndermiş.[19]

(8) Bu sıralarda Mengü Han'ın baş hatunu[20] bir oğlan doğurdu ve şamanlar oğlanın geleceği için kehanette bulunmak üzere çağrıldılar. Hepsi olumlu öngörüde bulunarak, oğlanın uzun bir yaşam süreceğini ve büyük bir hükümdar olacağını teyit ettiler. Ancak oğlan birkaç gün sonra öldü. Anne o zaman öfkelendi ve şamanları çağırarak, "Oğlumun yaşayacağını iddia ettiniz, ama bakın öldü," dedi. "Hanımımız," dediler şamanlar, "geçen gün idam edilen, Şirin'in dadısı olan cadıyı görebiliyoruz:[21] oğlunuzu öldüren odur – ve bakın, işte orada, çocuğu kaçırıyor!" Kampta kadının geride bıraktığı yetişkin bir oğlu ile bir kızı vardı; öfkeden gözü dönen hanım, derhal onları çağırttı ve şamanların anneleri tarafından öldürüldüğünü iddia ettiği oğlunun intikamını almak için, delikanlıyı bir adama, kızı da bir kadına idam ettirtti.

(9) Han birkaç gün sonra rüyasında bu gençleri gördü ve sabahleyin onlara ne olduğunu sordu. Hizmetkârları ona söylemeye korktular; Han ge-

19 Her inancın dini kurumlarına saygın tutumları nedeniyle Moğol hükümdarları papazları mahkûm etmeye son derece isteksizdiler. Mengü'nün bu davranışı, kağanın kendisi bir sorumluluk üstlenmeden, olası kötü etkileri yok etmiş olacaktı. Bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 209-10.

20 Kutuktay (Cotota): bkz. s. 200 ve n.30.

21 Rockhill (Rubruck, s. 244) bunu "dadının büyüsünü görebiliyoruz" diye çevirmişti; karş. Risch, s. 286. Doğru çeviri için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 210.

ce kendisine rüyada göründükleri için giderek endişelendi ve akıbetlerini bir daha sordu. O zaman ona söylediler; Han derhal karısını çağırttı ve ona bir kadının kocasının bilgisi olmadan ölüm cezası verebileceğini nereden öğrendiğini sordu, sonra kadını yiyecek verilmemesini emrederek yedi gün hapse attırttı. Delikanlıyı öldüren adama gelince, onun başını kestirdi ve başı kızı öldüren kadının boynuna astı; kadını ayrıca kampın [*castra*] içinden kızgın demirlerle döverek geçirttikten sonra, idam ettirdi. Eğer ona çocuk doğurmamış olsaydı, karısını da idam ettirecekti. Ama konutunu terk etti ve bir ay geçinceye kadar dönmedi.[22]

(10) Şamanlar sihirle havayı da bozarlar,[23] soğuk doğal nedenlerle çok şiddetli olduğu ve buna bir çare bulamadıkları zaman, kampta [*in castris*] insan avına çıkar, bu kişileri soğuğu getirmekle suçlarlar ve bunlar hemen idam edilirler.[24]

(11) Benim ayrılmamdan kısa süre önce, cariyelerden biri hastalanmıştı ve bir süredir zayıflayıp, eriyordu. Şamanlar kadının kölesi olan Alman bir kızın üstüne büyülü sözler söylediler, kız üç gün uyudu; uyandığında ona ne gördüğünü sordular. Kız çok sayıda insan görmüştü ve şamanlar bunların tümünün derhal öleceğini söylediler; ama kız hanımını orada görmediği için, kadının hastalığının ölümcül olmayacağını beyan ettiler. Ben gördüğümde kız hâlâ uykunun neden olduğu ağır bir başağrısı çekiyordu.

(12) Bazıları şeytan da çağırırlar; evlerine geceleri şeytandan bir şey öğrenmek isteyenleri toplar, konutun ortasına pişmiş et koyarlar. Çağrıyı

22 Metindeki *reversa* yerine, D elyazmasında olduğu gibi *reversus* okuyoruz. Rockhill (*Rubruck*, s. 245) bunu "ama kadının *ordu*'sunu terk etti" olarak çevirmişti; ayrıca bkz. Risch s. 287. ancak Pelliot (*Recherches*, s. 210) iyelik belirten *suam* sıfatının karısıyla değil, Mengü ile ilgili olduğunu savunmuştur; Dawson'un (s. 200) çevirisinin de anlamı budur. Kağan ancak ölülerle ilgili bir rüyanın getireceği kötü sonuçlar yeni ayın doğmasıyla yok olduğu zaman dönebileceğini hissetmişti.

23 Şamanların, Türklerin *yat* ya da *yay*, Moğolların *jada* dedikleri bir teknikle, bazı taşları kullanarak hava koşullarını kötüleştirme yetenekleri için bkz. Boyle, "Turkish and Mongol shamanism," s. 184-93. Ögedey döneminde, kardeşi Tuluy bu taktiğin –şaşırtıcı bir başarıyla– Curçen/Chin ordusuna karşı kullanılmasını emretmişti: Juwayni, I, 152-3 (çev. Boyle, s. 193-4); Rashid al-Din, II, ed. Blochet, s. 21-2 ve II, i, ed. Alizade, s. 64-6 (çev. Boyle, *Successors*, s. 36-7). Ayrıca bkz. Marco Polo'nun (çev. Ricci, s. 42-3) Kirman'da kısaca karşılaştığı Kara'unas Moğollarının sihirle yarattıkları "karanlık" öyküsü: Yule ve Cordier, I, s. 104-5'teki notlarında bunun kuru sis ya da bir toz fırtınası olduğunu önerirler.

24 Ricoldo of Monte Croce'ye göre (IX, 19-20; ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 115), şamanlar ağır kürkler giyenleri soğuk havayı kışkırtmakla suçlarlardı ve bunların giysilerine el konurdu; buradaki örnek "Turchia" ve "Gasaria"nın (yani, Anadolu ve Kırım) sert iklimleri kapsamındadır.

yapan *cam*[25] büyülü sözlerini söylemeye başlar ve elinde tuttuğu tefi hızla yere çarpar. Sonunda cinnet geçirmeye başlar ve kendisini bağlatır; sonra şeytanlar karanlıkta ortaya çıkarlar, şaman onlara yemeleri için et verir ve kehanetlerde bulunur.[26]

(13) Bana Guillaume Usta'nın anlattığına göre, bir keresinde bir Macar onların arasına saklanmış, şeytan konutun tepesinde belirmiş ve bağırarak içeri giremeyeceğini, çünkü orada bir Hıristiyan olduğunu söylemiş. Adam bunu duyunca, onlar kendisini aramaya başladıklarında, bütün hızıyla kaçmış.

İşte yaptıkları şeyler bunlardır ve anlatması uzun zaman alacak daha başka birçok şey yaparlar.

25 Metinde *chan*'dır: rahibin iki farklı sözcüğü, *kan/han* ("hükümdar") ile *kam*'ı ("şaman") karıştırması ile ilgili olarak bkz. s. 133 ve n.3.

26 Cüveyni de (I, 43; çev. Boyle, s. 59) çadıra bir duman deliğinden inen şeytanlarla ilişkiden söz eder. Cüzcani (II, 144; çev. Raverty, s. 1077-8) buna, bizzat Cengiz Han'ın kendisine şamanlık işlevleri yüklenen bir bölümde değinir. Daha modern gözlemcilerle ilgili referanslar için bkz. Rockhill, *Rubruck*, s. 246 n.2.

Otuz Altıncı Bölüm

HAN'IN ZİYAFETLERİ, KRALA GÖNDERİLECEK MEKTUP VE RUYSBROECKLİ WILLEM'İN DÖNÜŞÜ

(1) Hamsin yortusunda [31 Mayıs 1254] [Han'ın] size göndereceği mektubu hazırlamaya başladılar. Han bu arada Karakurum'a döndü ve tam olarak Hamsin yortusunun sekizinci gününde [7 Haziran] büyük resmi kabul törenini düzenledi. Bunun son gününde tüm elçilerin hazır bulunmasını istedi; bize de haber gönderdi, ama ben orada rastladığımız zavallı bir Alman'ın üç oğlunu vaftiz etmek için kiliseye gitmiştim. İçkilerin aktığı ağaç onun eseri olduğundan, Guillaume Usta bu ziyafetin baş uşağıydı.[1] Zengin, yoksul herkes Han'ın önünde şarkı söylüyor, dans ediyor, el çırpıyordu. Han daha sonra onlara hitap ederek şöyle dedi: "Kardeşlerime yol verdim ve onları yabancı halklar arasında tehlikeli işlere gönderdim:[2] şimdi sizleri devletimizi büyütmeye göndermek istediğimde sizin nasıl davranacağınız ortaya çıkacak." Bu dört günün her birinde giysilerini değiştiriyorlardı: her birine her gün için, ayakkabıdan başlığa kadar aynı renkte bir kıyafet veriliyordu.[3]

(2) Bu sırada orada Baldach Halifesinin elçisini gördüm:[4] kendisini saraya iki katır arasındaki bir tahtırevanla taşıtır ve bazılarının orduları için on bin atlı sağlanması karşılığında onlarla [Moğollar] barış yaptığını öne sürmelerine yol açardı. Kimilerine göre ise, Mengü bütün surlarını yok et-

1 Ağaç s. 129-220'de anlatılmaktadır.

2 Başlıca da İran'a gönderilen Hülagu ile güney Çin'de harekâtta olan Kubilay: bkz. s. 232-233.

3 Karş. Carpini'nin Güyük'ün seçimindeki dört günlük kutlamaları anlatısı: IX, 30 (Van den Wyngaert, s. 117; Dawson, s. 61).

4 Abbasi Halifesi el-Mustasım; babası el-Mustansır'ın ardından 1242'de halifeliğe gelmişti ve 1258 Şubat'nda Bağdat alındığında Hülagu tarafından devrilerek, idam edilecekti. Carpini [V, 34 (Van den Wyngaert, s. 76; Dawson, s. 32)] Moğolların o tarihten önce Halifeyi yendiklerini, kendisine günlük 400 bezant haraç saptadıklarını ve kağanın sarayına bizzat gelmesini talep ettiklerini öne sürer; ama bu son koşula uymamıştı. Bu başka bir yerde doğrulanmamıştır, ama Bar Hebraeus'ta (çev. Budge, I, 410), bir Ermeni kaynağında (Galstian, s. 35) ve daha ayrıntılı olarak İbn Abi'l-Hadid'de (*Sharh Nahj al-balagha*, ed. M.A. İbrahim; Kahire, 1959-67; VIII, 239-41). Bağdat'a 1245'te bir Moğol seferine değinilir.

medikleri takdirde onlarla barış yapmayacağını söylemiş, elçi de, "Siz bütün atlarınızın nallarını sökerseniz,[5] biz de bütün surlarımızı yıkarız," diye yanıt vermişti.

(3) Orada bir Hint sultanının elçilerini de gördüm; onlar, sekiz leopar ile tıpkı leoparlar gibi bir atın sırtında oturmak üzere eğitilmiş on tazı getirmişlerdi. Hindistan'ın oradan hangi yönde bulunduğunu sorduğumda, bana batıya doğru olduğunu işaret ettiler. Bu elçiler dönüş yolculuğumda, hep batıya giderek, bana neredeyse üç hafta eşlik ettiler.[6] Gene orada Turkia sultanının[7] [Han'a] pahalı armağanlar getiren elçilerini de gördüm: duyduğuma göre Han onlara ihtiyacı olan şeyin altın ya da gümüş değil insan olduğunu söylemişti, bununla ona asker sağlamalarını istediğini kastediyordu.[8]

(4) Aziz Yuhanna yortusunda [24 Haziran] Han büyük bir içki toplantısı düzenledi ve ben kısrak sütü yüklenmiş yüz beş araba ile doksan at saydım; aynı şey Havariler Petrus ve Pavlus yortusunda da [29 Haziran] tekrarlandı.

5 Rockhill (*Rubruck*, s. 248) muhtemelen *auferetis*'i *afferetis* okuyarak, bunu "getirirseniz" diye çevirmişti.

6 Bir sultana atıf, bu elçilerin, soylularından bazıları o tarihte Moğollar ile temas halinde olan Delhi Sultanlığının bir kesiminden geldiğine işaret etmektedir. Daha önce sınır bölgeleri Uçş, Multan ve Tabarhindh'in emiri olan Şir Han, Hicri 651 yılı sonlarında (1253 sonu-1254 başı) Mengü'nün sarayına kaçmıştı ve Ruysbroeckli Willem'in ayrıldığı tarihte belki de Hindistan'a dönmüştü: Juzjani, II, 44 (çev. Raverty, s. 792-3). Öte yandan Ruysbroeckli Willem'e eşlik eden elçilerin, Uçş ve Multan'ın yeni emiri İzzeddin Balaban Küşlü Han gibi birisinin ilk heyetlerinden biri de olabilirler; Küşlü Han'ın, Şir Han'ın kaçmasından hemen sonra Hülagu'dan bir Moğol temsilcisi (*şahne*) istediği bilinmektedir: Juzjani, II, 38-9 (çev. Raverty, s. 784). Elçiler kuşkusuz kağana yönlendirileceklerdi.

7 Bu sırada Anadolu Selçuklu Sultanı, II. Giyaseddin Keyhüsrev'in (ö. 1245) üç oğlundan biri olan II. İzzeddin Keykâvus'tu; onun üvey kardeşleriyle mücadelesi aşağıda anlatılmaktadır (s. 284-285). Burada sözü edilen, aslında –Mengü'ye iki kardeşi tarafından gönderilen, ama Cahen'in (*Pre-Ottoman Turkey*, s. 274) verdiği tarih doğruysa yolda ölen– II. Alaaddin Keykubat'ın başkanlık ettiği heyet olabilir. Bu dönemde Anadolu'daki olaylara ilişkin olarak bkz. Ek IX.

8 Simon of Saint-Quentin'e göre (s. 85; Vincent of Beauvais, XXXII, 28) 1243'teki Kösedağ savaşının ardından Selçuklulara dayatılan yıllık haraç 1.200.000 *yperpara* (bkz. yukarda s. 85 ve n.45), yarısı yaldızlı olmak üzere 500 parça ipekli kumaş, 500 at, 500 deve ve 5.000 koyundan oluşuyordu. Bu dönemde Anadolu tarihi için ana kaynağımız olan İbn Bibi'nin verdiği ayrıntılar bu kadar somut değildir: *al-Awamir al-'ala'iyya fi'l-umur al-'ala'iyya*, tıpkı basım ed. A.S. Erzi (Ankara, 1956), s. 534-5; kısaltılmış versiyon, *Mukhtasar-i Saljuq-nama*, ed. Th. Houtsma, *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure* (Leiden, 1902), s. 244-5 ve çev. H.W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des İbn Bibi* (Kopenhag, 1959), s. 233. Sibt İbn al-Jawzi (*Mir'at al-zaman*, VIII, ii, s. 742) Selçukluların her gün 1000 dinar, bir at, bir *memluk*, bir köle kadın ve bir av köpeği vermelerinin istendiğini söyler. Diğer rakamlar için bkz. Gregory G. Guzman, "Simon of Saint-Quentin as historian of the Mongols and Seljuk Turks," *Medievalia et Humanistica*, III (1972), 165 ve n.104.

(5) Size gönderdiği mektup sonunda bitince, beni çağırdılar ve bunu çevirdiler. Tercümandan kavrayabildiğim kadarıyla içeriğini özet olarak yazdım; şöyle denmektedir:[9]

(6-7) "Bu ebedi Tanrı'nın buyruğudur. 'Gökyüzünde yalnızca bir ebedi Tanrı vardır; yeryüzünde yalnızca bir efendi vardır: Cengiz Han. Bu Tanrı'nın oğlunun kelamıdır' (Demugin Cingei, yani demirin sesi – Cengiz'e demirin sesi diyorlar, çünkü kendisi bir demirciydi ve bugünlerde, küstahlıktan başları dönerek, ona Tanrı'nın oğlu diye değiniyorlar)[10] 've size yöneliktir. Kim olursak olalım, ister Moğol, ister Nayman, ister Merkit, isterse Musceleman[11] ve kulağın duyabileceği ve atın gidebileceği her yerde, bunu duyurun ve anlatın. Benim buyruğumu duydukları ve anladıkları, ama buna inanmadıkları ve bize savaş açmak istedikleri andan itibaren, gözleri olduğu halde görmediklerini; bir şeyi tutacakları vakit elleri olmadığını ve yürüyecekleri zaman ayakları olmadığını duyacak ve göreceksin.' Ebedi Tanrı'nın buyruğu budur."[12]

"Ebedi Tanrı'nın büyük Moğol halkı aracılığıyla uyguladığı güçle: Mengü Han'ın Fransızların hükümdarı Kral Louis'ye ve tüm diğer hükümdarlara ve papazlara ve büyük Frank halkına, sözlerimizi anlamaları için fermanıdır. Ebedi Tanrı'nın buyruğu Cengiz Han'a verilmiş,[13] ama ne Cengiz Han, ne de ondan sonra kimse bu buyruğu size iletmiştir.

(8) David adlı bir adam sanki Moğolların elçisiymiş gibi size gelmiş-

9 Mengü'nün Fransa kralına mektubunu ve başındaki "Tanrı'nın buyruğu" nu Voegelin incelemiştir: "The Mongol orders of submission to European powers," özl. bkz. s. 396-9. Burada kullanılan formül için bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 122-5.

10 Pelliot (*Papaute*, s. 125) burada daha önceki yorumculardan farklı bir noktalama benimsemiştir. Yazar, *Demugin Cingei* ibaresinin Ruysbroeckli Willem'in açıklayıcı yorumu olduğunu, ama rahibin bir önceki *filii Dei* ibaresini Cengiz Han ile bağlantılandırmakta hatalı olduğunu savunur: aslında bu Mengü'yü kastetmektedir ve parantezi izleyen ve *Hoc est verbum* diye başlayan, Van den Wyngaert'in metninde de 7. paragrafın girişini oluşturan cümleyle ilişkilendirilmelidir. Geleceğin Cengiz Hanı olacak Temuçin'in demirci olduğu geleneği için bkz. yukarda s. 135 ve n.18.

11 Metindeki *musteleman* için Pelliot'nun önerdiği okuma: *Recherches*, s. 211. Genelde, örneğin *Secret History'de, sarta'ul* (tekil *sartak*) olarak tanımlanırlar. Moğollar belli ki Hıristiyanlar (= Franklar) gibi, Müslümanları da bir ırk olarak düşünüyorlardı: bkz. yukarda s. 132 ve n.5. Nayman ve Merkit için bkz. s. 134 ve n.8, 135 ve n.14.

12 Voegelin (s. 391, 398) bu noktada "Tanrı'nın buyruğu"nun bittiğini ve Mengü'nün Kral Louis'ye kendi mektubunun başladığını göstermiştir.

13 D elyazmasına uyarak, metindeki *a*'yı çıkarıyoruz.

tir, ama o bir yalancıydı[14] ve siz de onunla birlikte Keu Han'a kendi elçilerinizi gönderdiniz.[15] Elçileriniz Keu Han'ın konutuna[16] onun ölümünden sonra geldiler. Karısı Camus size *nasic*[17] kumaşı ve bir mektup[18] gönderdi. Ama savaş işini ve barış meselelerini, bütün dünyaya boyun eğdirmeyi ve en iyi nasıl davranılacağını ayırt etmeyi bilmeye gelince – o değersiz, bir dişi köpekten aşağı kadın, bunlardan ne anlardı?"

(9) (Mengü bana kendi ağzıyla Camus'un cadıların en kötüsü olduğunu ve büyücülüğüyle tüm ailesini yok ettiğini söyledi.)[19]

(10) "Sizden Sartak'a gelen bu iki keşiş Sartak'tan Batu'ya gönderildi. Ancak Mengü Han Moğol halkının reisi olduğundan, Batu onları bize gönderdi.

(11) Şimdi, bu büyük dünyanın ve papazların ve keşişlerin barış içinde yaşamaları ve sahip olduklarına sevinmeleri ve Tanrı'nın buyruğunun sizler arasında da işitilmesi için, sizin bu papazlarınızla birlikte Moğol elçileri göndermek niyetindeydik. Ancak onlar bizimle sizin aranızda düşman toprakları ve birçok kötü insan ve güç yollar olduğu, dolayısıyla bizim elçilerimizi size güvenlik içinde getirememekten korktukları yanıtını verdiler; ama eğer fermanımızı içeren mektubumuzu onlara verirsek, kendileri bunu Kral Louis'ye ileteceklerdi.[20] Bu nedenle elçilerimizi onlarla birlikte göndermedik, ama size bu papazlarınızın eliyle ebedi Tanrı'nın buyruğunu yazılı olarak gönderdik.

14 Elçigidey'in 1248'te Fransa kralına gönderdiği ve iki adı bilinen üyesinden biri David olan heyete değinilmektedir: bkz. Giriş, s. 49-50, 53. Rahip Willem onun arkadaşlarından birini Sartak'ın sarayında görmüştü (yukarda s. 127, 129):

15 Longjumeaulu André'nin ziyareti: bkz. Giriş, s. 51-52.

16 Rockhill (*Rubruck*, s. 249-50) bunu C elyazmasındaki gibi, *eius*'u çıkararak yalnızca *ad curiam* diye okumuş ve "bu saraya" diye çevirmişti. Ama burada söz konusu olanın Güyük'ün, çok daha batıda, Emil ve Kobuk bölgesinde konumlanmış kendi sarayı olduğu açıktır: bkz. s. 134 n.11.

17 Bkz. s. 201 n.36.

18 Ancak Joinville'in verdiği bölük pörçük versiyonu bize ulaşmıştır: ed. de Wailly, s. 268, 270 (çev. Hague, s. 149). Pelliot (*Papaute*, s. 198 ve *Recherches*, s. 21) Camus'un Caimis'in yanlış bir okuması olduğunu önermiş, ama Ruysbroeckli Willem'in Türkçe *ı*'yı *u* diye duymuş olabileceğini kabul etmişti. Oğul Kaymış için bkz. s. 179-181.

19 *Yüan Shih*'e göre (böl. 3) Mengü'nün Güyük ailesini temizlemesi sırasında Oğul Kaymış büyücülükle suçlanmıştı; yapıtta suçları sabitleştiğinde ona ve Kadakaç'a (bkz. s. 169 n.4) intihar etmeleri emredilmişti: Abramowski, "Die chinesischen annalen des Möngke," s. 20.

20 Bkz. yukarda s. 240, 247-248.

(12) "Size bildirdiğimiz ebedi Tanrı'nın buyruğudur. Bunu duyup, inandığınızda, eğer bize itaat etme isteğindeyseniz, bize elçilerinizi göndermelisiniz: böylece bizimle barış içinde mi yoksa savaşta mı olmak istediğinizi öğreneceğiz. Tüm dünya, güneşin doğuşundan batışına, ebedi Tanrı'nın gücüyle sevinçte ve barışta tek hale geldiğinde, bizim ne yapacağımız ortaya çıkacaktır. Ama eğer ebedi Tanrı'nın buyruğunu duyup anladığınızda, buna uymak ya da buna inanmak istemiyorsanız ve 'Ülkemiz çok uzakta, dağlarımız güçlü, denizimiz geniş,' diyor ve buna güvenerek bize savaş açarsanız – ne olacağını nasıl bilebiliriz? Zor olanı kolaylaştıran, uzakta olanı yakınlaştıran ebedi Tanrı – O bilir."

(13) Başlangıçta mektupta bizden sizin elçileriniz olarak söz ediyorlardı, bunun üzerine onlara, "Bize elçi demeyin," dedim, "Han'a temin ettiğim gibi biz Kral Louis'nin elçileri değiliz."[21] Bunun üzerine Han'a gidip, ona anlattılar ve döndüklerinde onun bunu gayet iyi karşıladığını [*habuerat multum pro bono*][22] ve tam benim ifade ettiğim gibi yazmalarını emrettiğini söylediler. Ben de onlara "elçi" sözcüğünü çizerek, bizi keşiş ya da papaz diye adlandırmalarını söyledim.

(14) Bu işler olup biterken meslektaşım Batu'ya vahşi bölgelerden geçerek gitmek zorunda olduğumuzu ve bir Moğol'ın rehberimiz olacağını duymuş ve benim haberim olmadan başkâtip Bulgai'ye koşarak, işaretlerle, eğer bu yolculuğu yaparsa öleceğini anlatmış. Bize gitme izninin verileceği gün gelip çattığında, yani Aziz Yuhanna yortusundan iki hafta sonra [8 Temmuz],[23] saraya çağrıldık ve kâtipler meslektaşıma, "Bak," dediler, "Mengü Han meslektaşının Batu'ya uğrayarak dönmesini istiyor; sen ise hasta olduğunu söylüyorsun ve öyle olduğun belli. Mengü'nün kararı şöyle: Eğer meslektaşına eşlik etmek istiyorsan, git, ama bunun sorumluluğu senin olacak, çünkü belki size iyi bakmayacak bir *iam*'ın[24] yanında kalacaksınız ve meslektaşına yük olacaksın. Öte yandan burada kalmak istersen, [Han] bizzat, se-

21 Ruysbroeckli Willem daha yolculuğunun başında bunu vurgulamak istemiş, ama ona bozkırdan geçiş izni almak için numara yapması tavsiye edilmişti: bkz. s. 82, 84 ve Giriş, s. 55, 59-60.

22 Rockhill'in (*Rubruck*, s. 251) "bunu bir büyük bir iltifat olarak kullandı" çevirisi yerine, Pelliot (*Recherches*, s. 212) önerdiği çeviriyi tercih ettik.

23 Pelliot'nun benimsediği tarih: *Recherches*, s. 213.

24 Gene posta iletim istasyonuna ilişkin terim, buranın görevlisi için kullanılmaktadır: bkz. s. 126 ve n.3.

nin daha elverişli bir hızda ve üstünde kentler bulunan bir yoldan birlikte geri gidebileceğin bazı elçiler gelinceye kadar, sana ihtiyacın olanları temin edecektir." "Tanrı Han'a refah içinde bir hayat versin," dedi rahip: "Kalacağım." Ama ben rahibe, "Kardeşim, bak şu yapacağın şeye. Ben seni bırakamam," dedim. "Sen beni bırakmıyorsun, ben seni bırakıyorum," dedi, "çünkü eğer seninle gelirsem bu dayanılmaz zorluklarla karşı karşıya kalacağım için hem bedenimin, hem de ruhumun tehlikede olacağını görüyorum."

(15) [Kâtiplerin] ellerinde üç giysi ya da tunik vardı ve bize şöyle dediler: "Siz altın ya da gümüş kabul etmek istemiyorsunuz ve uzun zamandır burada Han için dua ediyorsunuz. Han her birinizin en azından basit bir giysi kabul etmenizi istiyor, ki hiç değilse ondan eli boş ayrılmayın." Ona olan saygımızdan bunları kabul etmek zorunda kaldık, çünkü armağanlarının reddedilmesine çok güceniyorlar. [Han] bize daha önce de sık sık ne istediğimizi sordurtmuş ve biz her zaman aynı yanıtı vermiş, Hıristiyanların gözleri armağanlardan başka şey görmeyen putperestlerle alay ettiklerini söylemiştik. Putperestler ise bizi tersleyerek, aptal olduğumuzu söylüyorlardı, çünkü eğer [Han] onlara bütün sarayını vermeyi uygun görmüşse, bunu memnuniyetle kabul edeceklerdi ve akıllıca olan da bu olacaktı. Böylece giysileri aldıktan sonra, bizden Han için bir dua okumamızı istediler, biz de ettik ve böylece onlardan ayrılıp, Karakurum'a gittik.

(16) Bir gün biz keşişle ve diğer elçilerle birlikte konuttan biraz uzaktayken, keşiş tahtasıyla büyük bir gürültü çıkardı, öyle ki Mengü Han bunu duyup, ne olduğunu sordu. Ona söylediklerinde, Han [keşişin] neden saraydan o kadar uzakta olduğunu öğrenmek istedi.[25] Han'a keşişin her gün saraya at ve sığır getirmesinin onun için güç olduğunu anlattılar ve onun için Karakurum'da kilisenin yakınında kalarak orada dua etmesinin daha iyi olacağını önerdiler. Bunun üzerine Han ona haber göndererek, eğer Karakurum'a taşınıp, orada kiliseye yakın oturmak isterse, bütün ihtiyaçlarını karşılayacağını söyledi. Ama keşiş şöyle cevap verdi: "Ben buraya Kutsal Kudüs topraklarından Tanrı'nın emriyle geldim ve Karakurum'da-

25 Aslında keşişe bazı Müslümanlara davranışı nedeniyle evini imparatorun konutundan daha uzağa taşıması emredilmişti: bkz. s. 234.

kinden üstün bin kilisesi olan bir kenti terk ettim.[26] Eğer [Han], Tanrı'nın emrettiği gibi benim burada kalıp, kendisi için dua etmemi isterse, kalırım; aksi halde geldiğim kendi evime döneceğim." Bunun üzerine hemen o akşam ona arabalara koşulmuş öküzler getirdiler ve sabahleyin konutun önündeki eski yerine geri götürüldü.

(17) Bizim ayrılmamızdan kısa süre önce, oraya aklı başında gözüken bir Nasturi keşiş gelmişti.[27] Başkâtip Bulgai onu kendi konutunun önüne yerleştirmiş ve Han takdis etmesi için çocuklarını ona göndermişti.

Böylece Karakurum'a geldik ve biz Guillaume Usta'nın evindeyken rehberim gelerek on *iascot* getirdi. Bunların beşini Guillaume Usta'ya verdi ve bunları Han'ın adına rahibin[28] ihtiyaç duyduğu şeyleri almak için kullanmasını söyledi; diğer beşini, yolculuk sırasında benim ihtiyaçlarım için harcaması talimatıyla tercümanım Homo Dei'ye verdi. Guillaume Usta bizim haberimiz olmadan onlara böyle tembih etmişti.

(18) Birini [*iascot*'u] hemen sattırdım ve [gelirini] hepsi bizi seyreden oradaki yoksul Hıristiyanlara dağıttım; birini giysi ve diğer gereksinimleri satın almak için kullandık; üçüncüsüyle Homo Dei bazı eşyalar alarak, bunlardan kendine küçük bir kâr sağladı. Geri kalanını da orada harcadık, çünkü İran'a girdikten sonra hiçbir yerde bize ihtiyaçlarımızı karşılamaya yeterli bir şey verilmedi – ona bakarsanız, Tatarlar arasında da verilmedi, ancak orada çok ender satılık bir şey bulduk.

(19) Bir zamanlar sizin uyruğunuz olan Guillaume Usta size değerli bir taşla bezenmiş, şimşek ve gökgürültüsünden korunmak için taktıkları bir kayış[29] ile sonsuz selamlarını göndermekte ve sizin için dua etmekte-

26 Risch (s. 297 n.16) burada keşişin anayurdu Ermenistan'da bir kentin, büyük olasılıkla 1000 kilisesi olduğu söylenen Ani'nin söz konusu olduğunu varsaymıştı: bkz. aşağıda s. 279 ve Simon of Saint-Quentin, s. 59 (Vincent of Beauvais, XXXI, 97). Ama Pelliot (*Recherches*, s. 212) Kudüs'ten bahsedildiğine inanma eğilimindeydi, çünkü gerek bu paragrafta, gerekse daha önce (yukarda s. 185) keşişin Mengü'nün sarayına doğruca o bölgeden geldiği bilgisi verilmektedir.

27 D elyazmasında *monachus* yoktur. Eğer sözcüğü koruyacak olursak, bu bütün anlatıda (manastır sistemine bağlı olmayan din adamlarından farklı olarak) adı geçen tek Nasturi keşişti: bkz. Dauvillier, *Recherches* içinde, s. 212-13 ve Giriş, s. 67.

28 Yani Ruysbroeckli Willem'in orada kalmayı seçen arkadaşı Rahip Cremonalı Bartolomeo (yukarda s. 260-261).

29 Ögedey Han'ın bir iltihabını iyileştirdiği ileri sürülen buna benzer bir kemer için bkz. Juwayni, II, 233 (çev. Boyle, s. 496-7). Öte yandan üstündeki taş havayı değiştiren *jada/yat* tekniğiyle ilgili olabilir: bkz. yukarda s. 254 n.23.

dir. Ona olan minnetimi Tanrı'ya ve size ifade etmeme yeterli sözcükler bulamıyorum.

(20) Orada toplam altı kişiyi vaftiz ettik.

(21) Böylece gözyaşları içinde birbirimizden ayrıldık, meslektaşım Guillaume Usta ile kalırken, ben yalnız başıma tercümanımla geri döndüm; bana rehberim ve bir hizmetkâr eşlik ediyordu; hizmetkâra, onu her dört günde bir dördümüz için bir koyun almaya yetkilendiren bir belge verilmişti.

Otuz Yedinci Bölüm

RUYSBROECKLİ WILLEM'İN BAACHU'NUN [BAYÇU] HİRCANİA'DAKİ KAMPINA KADAR YOLCULUĞU

(1) Bundan sonra Batu'nun kampına ulaşmamız iki ay on gün sürdü[1] ve bu süre boyunca, yiyecek ekmek bulamadığımız küçük bir köy dışında, bir kez bile bir kent ya da mezarlardan başka herhangi bir yapılaşma görmedik. Ne de bu iki ay ve on gün boyunca bir gün dışında mola verdik; o gün de gerekçe at bulamamamızdı. Dönüş yolculuğumuz çoğunlukla bizi aynı insanların arasından, ama tümüyle farklı bir ülkeden geçirdi (çünkü kışın gitmiş, ama yazın, çok daha kuzey enlemlerinden geri dönmüştük);[2] tek istisna, hem gidiş, hem de dönüş yolculuğunda on beş gün boyunca insanın sürekli, yalnızca su kıyısında ot bulunan bazı dağların arasından akan bir ırmağı izlemek zorunda olmasıdır.[3] *Comos* dışında hiçbir gıda almadan iki, hatta bazen üç gün gittiğimiz oluyordu. Hiç insana rastlayamadığımız, erzakımızın tükenmekte olduğu ve atlarımızın bitkin düştüğü zamanlarda, durumumuz çok tehlikeliydi.

(2) Yirmi gün gittikten sonra, Ermeni kralının yanımızdan geçip gittiği haberini aldım. Ağustos'un ikinci yarısında [*in exitu*] koyun ve sığır sürüleri, karıları ve çocuklarıyla birlikte Mengü Han'a giden Sartak'a rastladım;[4]

1 Ruysbroeckli Willem Mengü'nün merkezinden Karakurum'a gitmek için 8 Temmuz'da ayrılmıştı (yukarda s. 260), uzun yolculuğuna çıkmadan önce orada en az bir gün daha kalmış olmalıdır; Batu'nun kampına ise 15 Eylül'de varmıştı (aşağıda s. 266); bu nedenle metinde verilen iki ay ve on günlük süre doğru olamaz. Pelliot (*Recherches*, s. 213) bunun için gerek burada, gerekse birkaç satır aşağıda *X*'i *V* olarak düzeltmeyi önerir.

2 Raporun daha önceki bölümlerinden Ruysbroeckli Willem'in onu Balkaş Gölü'nün kuzeyine götüren bir yoldan döndüğünü (s. 159) ve Güyük'ün kampının yakınından, yani Emil-Kobuk bölgesinden geçtiğini (s.134, 167, 179, 181) öğreniyoruz.

3 Risch bu ırmağı Ulungur (Urungu) olarak belirlemiştir (s. 299-300'de n.4).

4 Pelliot'nun ("Melanges," s. 49-52 ve *Recherches*, s. 214-15) önerdiği düzeltilmiş noktalamayı benimsiyerek, *transvirat*'tan sonra bir nokta koyduk ve metindeki *obviam*'ı *obviavi* olarak değiştirdik. Rockhill'in çevirisi (*Rubruck*, s. 255) dikkate alınmamalıdır, çünkü Mengü'nün sarayına 13 Eylül'de ulaşan Kral Het'um'un Ruysbroeckli Willem'i, onun Karakurum'dan ayrılmasından yirmi gün sonra, yani Temmuz sonlarında geçmiş olması mümkün değildir; dolayısıyla *in exitu Augusti* ibaresi (anlamı için bkz. s. 187 n.15) yalnızca Sartak ile karşılaşması için geçerlidir.

ama konutlarından daha büyük olanları Etilia ile Tanais arasında bırakılmıştı.[5] Ona saygılarımı sunarak, topraklarında kalmaktan mutluluk duyacağımı, ama Mengü Han'ın geri dönmemi ve mektubunu iletmemi istediğini söyledim. O da Mengü Han'ın iradesinin yerine getirilmesi gerektiğini söyledi.

(3) Sonra Coiac'a hizmetkârlarımızı sordum, Batu'nun kampında kendilerine iyi bakıldığı yanıtını aldım.[6] Ayrıca cübbelerimizin ve kitaplarımızın iade edilmesini istedim. Bana tepkisi, "Sen bunları Sartak'a getirmedin mi?" oldu. "Onları Sartak'a getirdim," dedim, "ama senin de bildiğin gibi, ona vermedim." Ve bana onları Sartak'a armağan etmeyi isteyip istemediğimi sorduğunda, ona verdiğim yanıtı tekrarladım.[7] Buna cevap olarak, "Doğruyu söylüyorsun ve kimse doğruya karşı çıkamaz," dedi. "Senin eşyalarını babama bıraktım: babam Batu'nun Etilia üstünde kurduğu yeni kent olan Saray'ın yakınlarında yaşıyor.[8] Ama sizin cübbelerinizin bazılarını bizim papazlar buraya getirdiler."[9] Ona, "Kitapları bana iade ettiğiniz sürece," dedim, "cübbelerden dilediklerinizi sizde kalabilir." Bunun üzerine dediklerimi Sartak'a ileteceğini söyledi. "Her şeyi bana iade etmesi için babana yazılmış bir mektuba ihtiyacım var," dedim. Ancak hareket etmek üzereydiler, onun için bana, "Hatunların kampı şu aşamada bizden

5 Sartak'ın bu dönemdeki hareketleri sorun yaratmaktadır. Mengü'nün sarayına yolculuğuna Cüveyni değinir [I, 223 (çev. Boyle, s. 268)], ama tarihi H. 653/ M. 1255-6 olarak verir; Pelliot (*Recherches*, s. 215) onun Kral Het'um ile Siri-derya (Jaxartes) üstündeki Barçin'de ancak 1255 Şubat'ı dolayında karşılaştığına, dolayısıyla son derece yavaş ilerlemekte olduğuna dikkat çeker. Cüveyni'nin tarihi onun saraya varışını gösteriyor olmalıdır, ama eğer Sartak kağanın sarayına iki ayrı yolculuk yapmadıysa, bu tarihleri Ruysbroeckli Willem'in kronolojisiyle bağdaştırmak olanaksızdır. Burada adı geçen iki ırmak, sırasıyla Volga ve Don için bkz. s. 80 n.14, 119 n.10.

6 Batu'nun emriyle Sartak'ın kampına geri gönderilen Gosset ve hizmetkârlar (yukarda s. 134): onların daha sonra, muhtemelen Sümerkent üstünden, Batu'nun merkezine geri yollandıkları anlaşılmaktadır (aşağıda s. 267 ve n.19).

7 Bkz. s. 128

8 Ruysbroeckli Willem'in değindiği, modern Selitrennoe köyü yakınlarında, orta Aktuba üstündeki Saray'a daha sonraları, bugünkü Tsarev'in yerinde ve Volga'nın 150 mil daha yukarısında bulunan Yeni Saray'dan ayırt etmek için, Eski Saray ya da Saray-ı Batu denmişti; Yeni Saray geleneksel görüşe göre Berke tarafından kurulmuştu (bkz. s. 138 n.8), ama Dr. J.M. Rogers'ın yayınlanmamış bir araştırması, kentin Uzbek döneminde (1313-41) kurulduğunu ve o tarihte başkent olarak eski yerleşimin yerini aldığını göstermiştir: bkz. Morgan, *The Mongols*, s. 142; daha eski çalışmalar için: Spuler, *Die Goldene Horde*², s. 266-9; F. Balodis, "Alt-Sarai und Neu-Sarai, die Hauptstadte der Goldenen Horde," *Latvijas Universitates Raksti*, XIII (Riga, 1926), 3-11.

9 Bkz. s. 131, 146.

çok geride değil: orada durakla ve ben sana Sartak'ın yanıtını[10] bu adamla göndereceğim," dedi.

(4) Beni kandıracağından kaygı duyuyordum, ama karşı çıkacak bir durumda değildim. Gerçekten de o akşam onun bana işaret ettiği adam ziyaretime geldi, yanında gördüğüm kadarıyla tek bir parça, kesiksiz ipekli kumaştan yapılmış, iki tunik getirdi. "Burada iki tunik var," dedi bana; "Sartak bunların birini sana gönderiyor, diğerini eğer uygun görürsen onun adına Kral'a sunacaksın." "Böylesi giysiler benim işime yaramaz," diye cevap verdim: "Bunların ikisini de efendiniz şerefine Kral'a sunacağım." "Hayır," dedi, "bunları ne istersen yapabilirsin." Ben de ikisini de size göndermeyi seçtim ve bu raporu size getirenle gönderiyorum.[11] Bana ayrıca Coiac'ın babasına yazılmış, benim hiçbir şeyime ihtiyacı olmadığından, bana ait olan her şeyi iade etmesini söyleyen bir mektup verdi.

(5) Batu'nun kampına, Kutsal Haçın Yükseltilmesini izleyen gün [*secunda die post*; 15 Eylül 1254],[12] oradan ayrıldığımızdan günü gününe bir yıl sonra ulaştık ve hizmetkârlarımızı, Gosset'in bana söylediğinden, büyük yoksulluk içinde de olsa, sağ salim bulduğuma çok sevindim. Eğer durumlarını iyileştirmek için çok şey yapan ve Sartak'ın dikkatini onlara çeken Ermenistan kralı olmasaydı, yitip gideceklerdi. Çünkü benim öldüğümü sanıyorlardı ve Tatarlar şimdiden onlara sığır gütmesini ve kısrak sağmasını bilip bilmediklerini sormuşlardı. Eğer geri gelmeseydim, köle durumuna düşeceklerdi.

(6) Daha sonra Batu beni huzuruna çağırdı ve Mengü Han'ın size gönderdiği mektubu benim için çevirttirdi. Mengü ona, eğer herhangi bir şey eklemek, çıkarmak ya da değiştirmek isterse, bunu yapmasını yazmıştı.[13] Sonra bana, "Bu mektubu götüreceksin ve anlaşılmasını sağlayacaksın," dedi. Bana ayrıca deniz yoluyla mı, yoksa kara yoluyla mı gitmek istediğimi sordu.[14]

10 D elyazması ve Pelliot (*Recherches*, s. 215) ile birlikte, metindeki *responsum ad Sartach* yerine, *responsum Sartach* okuyoruz.

11 Gosset: bkz. s. 84 ve n.39.

12 Bu deyim için bkz. s. 86 n.48.

13 İmparatorluğun kendi yarısında Batu'nun gücünün bir diğer göstergesi: özellikle bkz. s. 158 ve n.14, 191 ve n.33.

14 Risch (s. 303 n.9) burada Hazar Denizi ile Karadeniz'in kastedildiğini varsayıyordu. Ama Batu Ruysbroeckli Willem'e yalnızca geldiği yoldan, yani Kırım'a karadan, sonra Konstantinopolis üstünden Suriye'ye denizden gitme fırsatı sunuyor olabilir.

Kış olduğu için denizden geçilemeyeceğini ve karadan gitmek zorunda kalacağımı söyledim. Sizin hâlâ Suriye'de olduğunuzu sanıyordum,[15] dolayısıyla İran'a doğru gitmeyi planlamıştım. Eğer Fransa'ya geçtiğinizi tahmin etseydim, Macaristan'a yönelir ve Suriye'ye göre daha az zorlu bir yolculukla ve daha kısa sürede Fransa'ya ulaşırdım.

(7) Ancak [Batu'nun] peşinde bir ay dolaştıktan sonra, bir rehber bulabildik. Sonunda Batu bana bir Uygur [*Iugur*] tahsis etti;[16] benden bir şey alamayacağını anlayan Uygur, ona doğrudan Ermenistan'a gitmek istediğimi söylememe rağmen, Turkia sultanına kadar bana refakat edeceği içerikli bir mektup yazdırttı, çünkü sultandan armağanlar almayı ve bu yolu izleyerek daha çok kâr etmeyi umuyordu.

(8) Saray'dan, Tüm Azizler yortusundan on beş gün önce [18 Ekim 1254][17] hareket ettim; tam güneye yönelmiştik ve orada, aşağı kısmında, her biri Dimyat ırmağının[18] neredeyse iki katı kadar, üç büyük kola ayrılan Etilia'yı izliyorduk. Irmak ayrıca dört küçük kol daha oluşturur; bunun sonucu bu [tek] ırmağı yedi noktada tekneyle geçtik. Merkezdeki kolda Summerkent denilen,[19] surları olmayan, ama ırmak taştığında suyla çevrilen bir kent vardır: Tatarlar, Alanlar ile Sarakenlerin yaşadığı bu şehri sekiz yıllık bir kuşatma sonunda ele geçirmişler. Sonra bir Alman ile karısına rastladık – Sartak karargâhındaki sıkışıklığı hafifletmek için Gosset'i buraya gönderdiğinde, yanında kaldığı çok iyi bir adamdı.

(9) Noel zamanı o civarda Batu ırmağın bir yakasında, Sartak öteki yakasında olurlar ve daha aşağı inmezler. Irmak bazen tümüyle donar, o zaman da derelerin arasında, en çok ot bulunan yerlerde dolaşır ve buz erimeye başlayıncaya kadar sazların arasında gizlenirler.

15 Louis 24 Nisan 1254'te Fransa'ya gitmek üzere Akra'dan ayrılmıştı: Strayer, "The crusades of Louis IX," s. 508.

16 Uygur için bkz. s. 161 ve n.1.

17 "Onbeş gün"ün Fransızlar'ın "iki hafta" deyimine karşılık geldiğini varsayıyoruz; eğer tam anlamıyla alınacak olursa, tarih 17 Ekim olmalıdır. Her durumda Rockhill'in verdiği 16 tarihi (*Rubruck*, s. 258) hatalıdır.

18 Yani, Nil'in Dimyat kolu.

19 Sümerkent (Farsça *sumar*, "saz yatağı;" *kand* = Türkçe kent). Bkz. Pelliot, *Horde d'Or*, s. 162-3'te burasının, Altın Orda Hanı Uzbek'in 1314 tarihli bir belgesinde görülen *Crocea arundo* ile aynı yer olabileceğini düşünür (Bihl ve Moule, "Tria nova documenta," s. 65). Allsen ("Prelude to the western campaigns, s. 15-16) burada sözü edilen sekiz yıllık kuşatmanın 1229'dan 1236'ya kadar sürdüğünü önermiştir.

(10) Coiac'ın babası Sartak'ın mektubunu alınca cübbeleri bana iade etti: üç beyaz tunik, ipek işlemeli kısa pelerin, bir şal, bir kuşak, sırma püsküller bezenmiş bir kumaş [*tualia*] ve beyaz bir cübbe. Ayrıca buhurdanlık ile kutsal vücut yağı içeren küçük şişe dışında gümüş kapları da verdi; o iki kap Sartak ile birlikte olan papazlardaydı. Hanımım Kraliçe'nin dua kitabı hariç, kitapları da iade etti: bu kitabı saklaması için ona izin verdim, çünkü Sartak'ın kitabı çok beğendiğini söylediğinden, vermeme durumunda değildim.[20]

(11) Adam ayrıca benden, eğer bu yörelere bir daha gelirsem, onlara parşömen yapmasını bilen birisini getirmemi istedi: çünkü kendisi Sartak'ın emriyle ırmağın batı yakasında çok büyük bir kilise ve yeni bir yerleşim [*casale*] inşa ediyordu ve Sartak'ın kullanımı için kitap üretmek istiyordu; daha doğrusu o böyle iddia etti, ama ben şahsen Sartak'ın bu tür şeylere vakti olmadığının farkındayım.

(12) Saray kenti ve Batu'nun sarayı doğu yakasındadır. Irmağın kollarının yayıldığı vadi yedi fersahtan geniştir ve burada bol miktarda balık bulunur.

(13) Otuz bezant değerinde, Arapça bir kitap olan şiirleştirilmiş İncil'i[21] ve çok sayıda diğer eşyayı geri alamadım.

(14) Ondan Tüm Azizler yortusunda [1 Kasım] ayrıldık ve sürekli güney yönünde ilerleyerek, Aziz Martinus yortusunda [11 Kasım][22] Alanların dağlarına vardık.

(15) Batu ile Saray arasındaki on beş gün süresince, onun çok sayıdaki şahincisiyle birlikte önden giden bir oğlu ile küçücük bir yerleşim dı-

20 Bkz. s. 127, 132. Ruysbroeckli Willem'in buradaki ifadesi aşağıda 13. paragrafla çelişmektedir, çünkü orada geri alamadığı kalemler arasına şiirleştirilmiş bir İncil'i de dahil eder.

21 Olschki (*Guillaume Boucher*, s. 26) bunun "büyük olasılıkla Kutsal Kitabın tarihi bölümlerinin, 13. yüzyıl Fransız edebiyatına özgü, yerel dilde, çok sayıda renkli ve parlak minyatürle resimlendirilmiş derlemelerden bir" olduğunu önerir. XV. ve XVI. bölümlerde sözü edilen İncil belli ki bu değildir.

22 Rockhill'deki (*Rubruck*, s. 260) "15 Aralık," aslında 15 Kasım yerine yanlışlıkla yazılmıştır, çünkü Rockhill bunun keşiş Martinus yortusu olduğunu varsaymıştı; ama Pelliot (*Recherches*, s. 217) burada, daha iyi bilinen piskopos Martin yortusunun söz konusu olduğuna emindi. Yazar 11 Kasım tarihinin, Tüm Azizler yortusundan (1 Kasım) grubun bir kez daha Alan dağlarında insanlarla karşılaşmasına kadar geçen onbeş günle (aşağıda) uyumsuzluğunu tartışmış ve yanlışlıkla X yerine XV yazıldığı sonucuna varmıştı: ama bir sonraki nota da bkz.

şında tek bir canlıya rastlamadık. Tüm Azizler yortusundan sonra ise beş gün hiç kimseyi görmedik;[23] ve bir gün ve bir gece susuzluktan az daha ölüyorduk, çünkü ertesi sabah üçüncü saate [09.00] kadar su bulamadık.

(16) Alanlar bu dağlarda hâlâ direniyorlar, bunun sonucu olarak Sartak'ın her on adamından ikisi buraya gelerek, onların dağlardan inip, ovalardaki hayvanları çalmalarını önlemek için geçitlerin ağzında nöbet tutmak zorunda kalıyorlar. Bu Alanlar ile buradan iki günlük yolda, ovanın deniz ile dağlar arasında daralmaya[24] başladığı noktada bulunan Demir Kapı[25] arasında, dağların zirvelerinde yaşayan Lesgi denilen Sarakenler yaşıyor.[26] Onlar da henüz dayandıkları için, Alanların dağlarının eteklerindeki Tatarlar, bize Demir Kapı'nın ötesine geçerken refakat etmek için yirmi adam verdiler. Buna sevinmiştim, çünkü bütün merakıma karşın onların silahlarını hiç göremediğim için, bunları silahlı görebilmeyi umuyordum. Tehlikeli aşamaya ulaştığımızda, yirminin arasında ikisinin göğüslük zırhı [*haubergion*][27] vardı. Bunları nereden bulduklarını sordum, bu tür şeylerin üretiminde usta ve çok iyi demirciler olan Alanlardan ele geçirdiklerini söylediler.[28] Buradan çıkarak ok, yay ve postlardan başka çok az silahları olduğuna inanıyorum. Onlara İran'dan demir zırh ve miğfer hediye edildiğini gördüm; ayrıca Mengü'nün huzuruna dışbükey kösele parçalarından yapılmış ceketlerle çıkan iki kişi gördüm, giysiler düzgün oturmuyor, hantal duruyorlardı.[29] Demir Kapı'ya ulaşmadan önce, bu bölgeyi ele geçiren o olduğu

23 D elyazması gib, metindeki *XV* yerine *quinque* okuyoruz.

24 Metindeki *Arcacci* yerine, Risch (s. 306 ve n.3) ve Pelliot'ya (*Recherches*, s. 217) uyarak *artari* okuyoruz (D elyazmasındaki *arcari* okuyuşuyla da desteklenmektedir.

25 Darband (Derbent): bkz. s. 125 n.11.

26 Lesgiler için bkz. s. 125 ve n.10. Bu cümlede Pelliot'nun (*Recherches*, s. 217-18) önerdiği noktalamayı benimsedik.

27 Rahip gene Fransızca bir terim kullanmaktadır: diğer örnekler için bkz. s. 99 ve n.6 (*gerfaus*), 202 ve n.39 (*carpes*), 207 ve n.61 (*reubarbe*).

28 Alanların zırh üretimindeki becerilerini, 15. yüzyıl sonlarından Yunanlı yazar Laonicus Chalcocondylas da doğrular: *De origine ac rebus gestis Turcorum*, IX, J.P. Migne (ed.), *Patrologia Graeca*, CLIX (Paris, 1866) içinde, süt. 460; ayrıca bkz. Quatremere, s. 71 n.

29 Carpini öküz derisinden şeritlerle yapılmış göğüslük zırhlar da içinde olmak üzere Moğol zırhlarının ayrıntılı betimlemesini yapar: VI, 4, 6, ve 8 (Van den Wyngaert, s. 77-9; Dawson, s. 33-4); ayrıca sırımla birbirine tutturulmuş, üstüste binmiş ince demir plakalardan yapılan zırhlardan da söz eder. Ayrıca bkz. Simon of Saint-Quentin, s. 42-3 (Vincent of Beauvais, XXX, 79). Diğer referanslar için: J. Richard, "Les causes des victoires mongoles d'apres les historiens occidentaux du XIIIe siecle," *CAJ*, XXIII (1979), 109-10 (yazarın *Croises, missionnaires et voyageurs* kitabında yeniden basım). Moğolların yendikleri düş-

için Mengü Han'a ait bir Alan kalesine rastladık.[30] Orada ilk kez üzüm bağları gördük ve şarap içtik.

(18) Ertesi gün, Makedon kralı İskender'in yapıtı olan Demir Kapı'ya ulaştık. Bu, doğu ucu deniz kıyısı boyunca uzanan bir kenttir; deniz ile dağlar arasındaki küçük bir düzlük vardır, kent batı tarafında bulunan dağa kadar bu düzlüğe yayılır. Bunun sonucu, dağlar çok sarp olduğundan daha yukarda yol yoktur; deniz nedeniyle aşağıda da yoktur; yalnızca dümdüz bir yol ortasından keser; adını aldığı Demir Kapı da buradadır. Uzunluk olarak kent bir milden fazla bir alanı kaplar ve dağın zirvesinde sağlam bir kale vardır; ama genişliği yalnızca büyük bir taş atımı kadardır. Çevresinde hendek yoktur, ancak çok kalın duvarları ve büyük, cilalı taşlardan kuleleri vardır, ama Tatarlar kulelerin üst taraflarını ve payandaları [*propugnacula murorum*] yıkarak, kuleleri sur hizasına indirmişlerdir.[31]

(19) Bu kentten aşağıdaki alan cennete benzerdi. Oradan iki gün sonra çok sayıda Yahudi'nin bulunduğu Samaron[32] adlı başka bir kente rastladık ve onu geçtikten sonra surların nasıl dağlardan denize kadar indiğini gördük. Bu duvarların yanında, doğuya kıvrılan sahil yolundan ayrılarak, güneye, dağlara doğru ilerledik.

(20) Ertesi gün bir dağdan ötekine uzanan surların temellerinin göründüğü bir vadiden geçtik; doruklarda hiç yol yoktu. Bunlar İskender'in barbar halkların, yani bozkırın çobanlarının, ekili bölgelere ve kentlere saldırmalarını engelleyen barikatlarıydı.[33] Yahudileri dışlayan başka barikatlar

manlarının zırhlarını kullandıklarına ilişkin Ruysbroeckli Willem'in yukardaki ifadesi dışındaki kanıtlar için bkz. İmparator II. Friederich'in mektubu, Matthew Paris, IV içinde, 115 (çev. Giles, I, 344).

30 Reşideddin, Mengü'nün 1236-7 kışında Kıpçak lideri Baçman'a karşı seferi sırasında bir As (Alan) reisinin ölümünden sorumlu olabileceğini ima eder: II, ed. Blochet, s. 45-6 ve II, i, ed. Alizade, s. 132-3 (çev. Boyle, *Successors*, s. 59). Genel olarak bkz. Allsen, "Prelude to the western campaigns," s. 19-20.

31 Derbent (Bab'ül-ebvâb) için bkz. s. 125 n.11. Vladimir Minorsky kent duvarlarının betimlemesini yapar: *A history of Sharvan and Darband in the 10th-11th centuries* (Cambridge, 1958), s. 86-9; Yaqut da kentin öyküsünü verir: *Mu'jam al-buldan*, ed. F. Wüstenfeld (Leipzig, 1866-73), I, 437-42.

32 Pelliot (*Recherches*, s. 218-19) bu kentin Kuba'nın 15 mil kadar güneydoğusundaki Şabaran/Şabran olduğu doğrultusunda Reinaud'nun 19. yüzyılda yaptığı öneriyi destekler; kent hak. bkz. Minorsky, *Sharvan and Darband*, s. 77-8.

33 Bkz. Anderson, *Alexander's Gate*, böl. 2; Hallberg, s. 225-9, 260-5; Connell, s. 126-8; yukarda s. 149 ve n.6. Ruysbroeckli Willem belli ki Godfrey of Viterbo'nun *Pantheon*'unu izlemektedir: bkz. Anderson, s. 69-70'de nakledilen bölüm (Waitz'ın *MGH Scriptores*, XXII, 147'deki basımında bulunmaz). Çobanlar genel olarak Gog ve Magog halklarıyla özdeleştirilirdi, ama rahip hiçbir yerde onların adını vermez.

da vardır,[34] ancak onlar hakkında kesin bir şey öğrenemedim; öte yandan İran'ın bütün kentlerinde çok sayıda Yahudi vardır.[35]

(21) Bir sonraki gün Samag[36] adlı büyük bir kente geldik, ondan sonraki gün de Mo'an[37] denilen çok büyük bir düzlüğe girdik; bunun ortasından Cur akar: bizim Gürcü olarak bildiğimiz Curgiler adlarını buradan alırlar.[38] Tam batıdan gelerek, sözünü ettiğim denize boşalan ırmak Gürcülerin başkenti olan Tiflis'in[39] ortasından geçer; fevkalade somon doludur.[40] Bu düzlükte bir kez daha Tatarlar ile karşılaştık. Büyük Ermenistan'dan, tam güneybatıdan gelen Araxes[41] de aynı şekilde bu düzlükten akar ve Ermenistan ile aynı olan Ararat ülkesine adını verir.[42] Bu nedenle Krallar Kitabında Senna-

34 Simon of Saint-Quentin (s. 55; Vincent of Beauvais, XXX, 89) Tiflis'teki Dominiken rahiplerin Gürcülere ve İranlılara bu Yahudileri çok soruşturduklarını, ama hiçbir şey öğrenemediklerini, hatta yerel Yahudilerin bile bu konuda bir şey bilmediklerini söylediklerini bildirir. Ricoldo of Monte Croce (X, 48, ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 118-19) "Methodius"tan (aşağıda s. 274 n.4) alıntı yaparak, Yahudilerin İskender tarafından Gog ve Magog halklarıyla birlikte tutuklandığını söyler. Ruysbroeckli Willem'in aklında İsrail'in 10 Kayıp Kabilesi efsanesinin olduğu anlaşılmaktadır, ama aslında ilk Sahte-Methodius bu bağlamda İskender ya da Kapısı hakkında hiçbir şey söylemez: Anderson, *Alexander's Gate*, s. 45, 67-8. Kayıp Kabilelerin İskender'in hapsettiği halklar arasında dahil edilmesi ve onların daha sonra Gof ve Magog uluslarıyla özdeşleştirilmesi için bkz. *age*, böl. 3; Connell, s. 130-3.

35 İran'daki Yahudi diyasporası Sasani döneminde, Doğu Roma/Bizans imparatorluğu topraklarından göçle çok büyümüştü. 12. yüzyıl sonlarında Tuledalı Benjamin büyük İran kentlerindeki Yahudi nüfus için sayılar vermişti: *The itinerary of Benjamin of Tuleda*, ed. ve çev. M.N. Adler (Londra, 1907), çev. s. 53, 57-8 (Rudbar, 20.000; Hamedan, 30.000; Isfahan, 15.000; Şiraz, 10.000 vd.); ayrıca bkz. S.W. Baron, *A social and religious history of the Jews* (New York, 1952-80),, III, 100, 109-10. Hülagu'nun ardılları zamanında Yahudiler, Moğolların dini hoşgörü politikasından yararlanarak yüksek mevkilere çıktılar; bunun bir örneği İlhanlı Argun zamanındaki hekim Sa'düddevle'ydi (ö. 1291): W.J. Fischel, *Jews in the economic and political life of mediaeval Islam* (Londra, 1937, yeniden basım 1968), s. 90 vd.

36 Bu, Yaqut'a göre (III, 317) "gelişen bir kent" olan Şamakhi'dir; Hazar Denizi'nin bazen adını aldığı (Ruysbroeckli Willem'in 'Siroan denizi,' s. 140 ve n.13) Şirvan eyaletinin en büyük kentiydi: bkz. Minorsky, *Sharvan and Darband*, s. 75-6.

37 Mughan: Erdebil ile Kur ırmağının ağızları arasındaki büyük bozkır bölgesi.

38 Bu yanlış bir etimolojidir ve halkın adının Kur ırmağıyla bir ilgisi yoktur. *Curgi* biçimindeki telaffuz belli ki İranlıların Gürcülere verdiği ad olan *Kurji/Gurji*'den türemektedir: V. Minorsky/C.E. Bosworth, "al-Kurdi," *EI2*. Karş. Schiltberger, çev. Telfer, s. 86: "Kâfirler Gürcülere [Gorgiten] Kurtzi derler."

39 Marco Polo (çev. Ricci, s. 24) Tiflis'i "güzel ve çok büyük bir kent" olarak tanımlamıştı. 6. yüzyıl başlarında İberia krallığının başkentiyken, 7. yüzyılda Müslümanlarca ele geçirilmiş, Gürcü Kralı II. ("Yenileyici") David tarafından 1122'de geri alınmıştı. Kent 1226'da Celaleddin liderliğindeki Harezmlilerce yağmalanmış, 1226'da Moğollar, ancak Gürcüler istilacılara ganimet vermemek için kenti yaktıktan sonra buraya girmişlerdi. Bkz. Minorsky, "Tiflis," *EI2*; Allen, s. 61, 99, 111-13.

40 Polo da (çev. Ricci, s. 24) bu bölgede Hazar'a akan ırmakların ağızlarında bol miktarda somon olduğundan söz eder.

41 Aras: bkz. W.B. Fisher/C.E. Bosworth, "Araxes," *Enc. Iranica*.

42 Ararat-Ermenistan eşitliği için ayrıca bkz. Risch, s. 311-12'de n.23.

harib'in oğullarının, babaları öldürüldükten sonra, Ermeni ülkesine kaçtıkları söylenirken, Yeşaya'da Ararat ülkesine kaçtıkları anlatılır.[43]

(22) Bu çok güzel ovanın batısında Curgia vardır. Bu ovada eskiden Crosmini'ler[44] yaşardı ve dağların girişinde onların başkenti olan ve Gürcülerin ovaya inmelerini önleyen Ganges[45] adlı büyük bir kent bulunur.

Cur ile Araxes'in birleştikleri yerde, ırmağın bir yakasından ötekine büyük demir bir zincirle yerinde tutulan, teknelerden oluşmuş bir köprüye geldik. Araxes bu noktada adını kaybeder.

(23) Oradan sonra Araxes boyunca sürekli yokuş çıkarak (bu ırmak için "Araxes'e köprü vızgelir" derler),[46] Afrika yönünde güneybatıya ilerledik ve solumuzda, güneyde İran ile Hazar dağlarını, sağımızda, batıya doğru Gurgia'yı ve denizi geride bıraktık. Araxes kıyısında konumlanmış birliklerin komutanı olan ve Gürcüleri, Türkleri ve İranlıları yenen Baachu'nun [bundan sonra Bayçu] karargâhından geçtik.[47] İran'da Tauris'te,[48]

43 IV. Krallar (Vulgata'da), XIX, 37; Yeşaya, XXXVII, 38.

44 Harezmliler; Moğol istilası nedeniyle, bunlardan büyük bir grup son Harezmşahı Celaleddin'in liderliğinde Orta Asya'daki anayurtlarından kaçmıştı. 1225-31 yıllarında kuzeybatı İran'daki faaliyetleri için bkz. Boyle, "Dynastic and political history of the İl-Khans," s. 325-35.1244'te Suriye'yi işgal eden, Kudüs'ü yağmalayan ve Mısır ordusuna katılarak la Forbie'de Frankların yenilmesini sağlayan onlardı. Bundan kısa süre sonra Mısır Sultanına karşı çıktılar, ama 1246'da Hıms yakınlarında yenildiler. Bkz. Cl.Cahen, *La Syrie du Nord a l'epoque des croisades et la principaute franque d'Antioche* (Paris, 1940), s. 636-8, 644-9; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, s. 269-76, 284-7; daha genel olarak: Giriş, s. 29, 19.

45 Gence (sonra Elizavetpol, daha sonra Kirovabad –şimdi yeniden Gence), Arran bölgesinin ana kentiydi; Moğollar kenti 1235'te almışlardı. Bkz. W. Barthold/J.A. Boyle, "Gandja," *EI2*. Al-Nasawi [*Sirat al-Sultan Jalal al-Din Mankubirti*, ed. ve çev. O. Houdas (Paris, 1891-5), metin s. 117, 235-7, çev. s. 195, 392-5] kentin 1225'te Harezmşahların eline geçmesini, nüfusun artışını ve Harezmşah birliklerinin katledilişini ve Celaleddin tarafından yeniden ele geçirilişini anlatır; ayrıca bkz. Kirakos, çev. Khanlarian, s. 150, 154.

46 Virgil, *Aeneid*, VIII, 728. Ruysbroeckli Willem yanlışlıkla *indignatus* yerine *dedignatur* demektedir (doğrusunda "ırmak köprüye kızar" olacaktı.)

47 Besüt aşiretinden Bayçu, Çormagun'un ardından 1241'de Kafkaslar'da ve Irak'ta faaliyet gösteren Moğol güçlerinin başına getirilmişti. Bu noktada Siwnik'te bir yerde bulunan kışlık karargâhında olmalıydı: Stephanos Orbelian, *Histoire de la Siounie*, çev. M.F. Brosset (St. Petersburg, 1864-6), I, 229. Yazlık merkezi günümüz Ermenistanı'ndaki Sisian'dı; Ascelin'in heyeti 1247'de IV. Innocentius adına onu burada ziyaret etmişti ve Bayçu 1255'te gene burada Kral Het'um'u karşılayacaktı: Simon of Saint-Quentin, s. 115 ve n.1 (Vincent of Beauvais, XXXII, 51); Kirakos, çev. Khanlarian, s. 224 (Boyle, "The journey of Het'um I", s. 185-6 ve n.95). Muhtemelen *bayi-/bai-* ("ayakta durmak") fiilinin zorunluluk gösteren çekimi olan adının biçimi için bkz. Pelliot, *Papaute*, s. 107-11; Cleaves, "The Mongolian names," s. 411-13; yaşamı için: P. Jackson, "Bayju," *Enc. Iranica*; daha genel olarak, Giriş, s. 29, 30, 48-49.

48 Tebriz, Azerbaycan'ın ana kenti: Minorsky, "Tabriz," *EI2*; W. Barthold, *An Historical geography of Iran*, çev. S. Soucek (Princeton, 1984), s. 217-23.

haracı denetleyen Argun diye başka birisi vardır.[49] Mengü Han bu kesimlere gelmekte olan kardeşini yol açmak için her ikisini de geri çağırmıştır.[50] Size anlatmakta olduğum yerler asıl İran değil, eskiden Hirkania olarak bilinen topraklardır.[51] Bayçu'nun konutunu ziyaret ettim; bize şarap ikram etti, kendisi *comos* içiyordu; eğer teklif etmiş olsaydı ben de onu tercih ederdim. Şarabın taze ve mükemmel kalitede olduğunu itiraf etmeliyim, ama *comos* aç bir adamı tatmin etmekte daha etkili.

(24) Aziz Clemens yortusundan [23 Kasım 1254], Büyük Perhizin ikinci Pazar'ına [21 Şubat 1255][52] kadar Araxes boyunca ilerleyerek, bunu besleyen kaynaklara ulaştık. Irmağın doğduğu dağın öte tarafında, Turkia sultanına ait Aarserum[53] adlı güzel bir kent vardır ve bu civardan, Gürcü dağlarının eteklerinin kuzeyinden Fırat doğar. Bunun kaynağını ziyaret etmek istiyordum, ama kar miktarı insanın anayoldan ayrılmasını imkânsız kılıyordu. Kafkas sıradağlarının öte yanında, güneye doğru, Dicle'nin kaynağı vardır.

49 Oyrat aşiretinden Argun Ağa, yak. 1243'ten itibaren kuzey ve doğu İran'ın sivil idaresinden sorumluydu, daha sonra Hülagu'ya ve oğlu ve ardılı Abaka'ya hizmet etti ve 1275'te öldü: bkz. P. Jackson, "Argun Aqa," *Enc. Iranica*. Adının bir Moğol kabilesinden türediği anlaşılmaktadır: Cleaves, "The Mongolian names," s. 406-7.

50 Hülagu: bkz. yukarda s. 232 n.9. Bu tarihte henüz Maveraünnehir'deydi. Risch'in (s. 314 n.6) işaret ettiği gibi, aslında Bayçu ile Argun'un yerine geçmedi, bu kişiler onun yönetiminde işlevlerini sürdürdüler; ancak Bayçu Halife'nin güçlerine karşı askeri bir başarı kazanamadığı için kınandı ve Kafkas bölgesinden batıya, Anadolu'ya gitmesi emredildi; burada Selçukluları bir kez daha Aksaray'da, 1256'da yendi: bkz. Rashid al-Din, III, ed. Alizade ve çev. Arends, metin s. 39, çev. s. 31 (kronoloji karışıktır); Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 275-6.

51 İsidore'a göre (*Etymologiae*, XIV, iii, 33 ; PL, LXXXII, süt. 501) Hyrcania'nın doğusunda Hazar, güneyinde Ermenistan, Kuzeyinde Albania (bkz. yukarda s. 142 ve n.2), batısında İberia vardı. Burada gerçek Hyrcania (Eski Farsça *wrkana*, "kurtlar ülkesi") olan ve Hazar'ın güneydoğusunda bulunan Gurgan ile bir karıştırma olduğu açıktır: bkz. R. Hartmann/ J.A. Boyle, "Gurgan," *EI2*; Barthold, *An historical geography of Iran*, s. 87-8.

52 Rockhill (*Rubruck*, s. xlvi, 266) yanlışlıkla 15 Şubat der.

53 Erzurum; Araplar ve İranlılar kente Erzen er-Rum, Yunanlılar Theodosiopolis, Ermeniler Karin derlerdi. Yerel Saltuklu hanedanından 13. yüzyılın başlarında Selçuklu Sultanı tarafından alınmış, 1242'de Moğolların eline geçmişti. bkz. H. İnalcık, "Erzurum," *EI2*; Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 1155, 137; Marco Polo (çev. Ricci, s. 21) civardaki zengin gümüş madenlerinden söz eder. Ricoldo of Monte Croce (XIII, 1;ed. Laurent, *Peregrinatores*, s. 122) ve Odoric (I, 4; Van den Wyngaert, s. 415; Yule, *Cathay*[3], II, 100-1) kenti güzel bulur, ama aşırı soğuktan yakınırlar. Ruysbroeckli Willem yukarda (s. 198) bu kentte, sahtekâr Theodolus ile birlikte Vatatzes'in Nikaia'daki sarayına giden Moğol heyetinden geri kalan kişilere rastladığını söyler.

Otuz Sekizinci Bölüm

HİRCANİA'DAN TRİPOLİ'YE YOLCULUK

(1) Bayçu'dan ayrıldığımızda, rehberim tercümanımı da yanına alarak, Argun'la görüşmek üzere Tauris'e gitti. Ama Bayçu beni, eskiden büyükçe bir krallığın başkenti, çok büyük ve güzel bir şehir olan, ama Tatarların neredeyse yerle bir ettiği Naxuan[1] adlı bir kente göndertti. Bir zamanlar burada sekiz yüz Ermeni kilisesi varmış, ama Sarakenlerce yıkıldıkları için şimdi yalnızca küçücük, iki tane kalmış: bunlardan birinde Noel yortusunu kâtibimizle birlikte elimden geldiğince iyi kutladım.

(2) Ertesi gün bu kilisenin papazı öldü ve cenazesini düzenlemek için bir piskopos, on iki keşişle birlikte dağlardan geldi. Ermenilerin tüm piskoposları keşiştir, Ortodoks piskoposların çoğunluğu da.[2] Piskopos bana oradan çok uzak olmayan bir yerde Aziz Bartholomeus ile Aziz Judas Thaddaeus'un şehit düştükleri kilisenin olduğunu anlattı, ama kar nedeniyle gitmek olanaksızdı.[3]

(3) Piskopos bana iki kâhinleri olduğunu da söyledi. Bunlardan birincisi kendi ırklarından olan ve İsmaililere ilişkin ayrıntılı kehaneti Sarakenlerle gerçekleşen şehit Methodius'tu.[4] Diğer kâhinin adı Acacron'dur.[5]

1 Daha önceki çevirmenlerin benimsediği *Naxua* yerine, Pelliot'nun (*Recherches*, s. 221 n.2) önerdiği biçim; aslında Bacon'da da bu görülür (ancak Bridges'in baskısında *Naxuam* vardır: I, 363). Burası Azerbaycan'da Nahçivan'dır: bkz Minorsky, "Nakhcuwan," *EI2*. Rockhill'in (*Rubruck*, s. 267 n.2) burayı, Clavijo'nun değindiği *Naujua* ile özdeşleştirme önerisi, Pelliot tarafından reddedilmiştir, çünkü burası açıkça çok daha güneydedir.

2 Bu tanıklık Burchard of Mount Sion'da da bulunur: *Descriptio Terrae Sanctae*, XIII, 4 ve 9 (ed. Laurent, Peregrinatores, s. 89, 92); Risch, s. 315 n.9.

3 Bu iki azizin meslek yaşamlarına ilişkin gelenekler son derece farklı ve en azından Ermenilere ait olanları görece geçtir. Moses Khorenaçi'nin (*History of the Armenians*, çev. R.W. Thomson; Cambridge, Mass., 1978; s. 174-5) aktardığı ve büyük olasılıkla bir Yunan kaynağından türemiş bir geleneğe göre, Thaddaeus güneydoğu Ermenistan'da daha sonra Şavarşan diye bilinen Artaz eyaletinde şehit düşmüş, Bartholomeus ise Arepan'da (bulunamamıştır) öldürülmüştü. Ermenistan'da Hıristiyanlığın 2. yüzyılda yerleştiğine ilişkin başka, tartışılmaz kanıtlar bulmasına rağmen, Tournebize (s. 47-8) bu öyküyü reddeder. Şehitliğe değinmeyen Schiltberger'e (s. 87) Ermeniler onları Hıristiyan yapanların Bartholomeus ile "Thaten" (Thaddaeus) olduğunu söylemişlerdi, ama ikisi de sonradan dinden dönmüştü. Değişik gelenekler için bkz. Tournebize, "Armenie," DHGE; G. Bardy, "Barthelemy, apotre," *age*; L. Petit, "Armenie. I. Histoire religieuse," *DTC*; J.A. Lefrançois, "Jude Thaddeus, St.", *New Catholic Encyclopaedia*.

4 Methodius 3. yüzyıl sonu, 4. yüzyıl başlarında en parıltılı dönemini yaşadı: E. Amann,"Metho-

Acacron ölüm döşeğinde kuzeyden gelecek okçu bir ırk[6] hakkında kehanette bulunmuş, bunların doğunun tümünü fethedeceklerini, ama doğu krallığına, onun batı krallığını kendilerine teslim etmesi için dokunmayacaklarını söylemişti;[7] "ancak," demişti, "kardeşlerimiz Katolik Franklar, onlara güvenmeyecekler. Onlar kuzeyden güneye kadar ülkeleri işgal edecekler, Konstantinopolis'e kadar ilerleyecek, onun limanını ele geçirecekler; ve onlardan, Akıllı Adam diye bilinecek biri kente girecek ve Frankların kiliselerini ve ayinlerini görünce vaftiz olacak ve Franklara Tatarların hükümdarını nasıl öldürerek, onlar arasında kargaşa çıkarabilecekleri konusunda danışmanlık yapacaktır. Bunu duyunca, dünyanın merkezindeki –yani, Kudüs'teki– Franklar sınırlarındaki Tatarlara saldıracak ve bizim halkımızın (Ermenilerin) yardımıyla onları kovalayacaklar ve sonunda Frankların kralı

de d'Olympe," *DTC*. Burada değinilen yapıt aslında uydurmadır: *Revelation* ("Vahiy") ya da tam adıyla *Sermo sancti Methodii episcopi Paterensis de regno gentium et in novissimis temporibus demonstratio*, 12. yüzyılda Batı'da Petrus Comestor tarafında yaygınlaştırılmıştı: bkz. onun *Historia scholastica*'sı, LIII, *PL*, CXCVIII içinde, süt. 1096-7. Sahte Methodius'un yapıtının kökeni ve yazarı içi bkz. E. Sackur, *Sibyllinische Texte und Forschungen. Psudomethodius, Adso und die Tiburtinische Sibylle* (Halle, 1898); Michael Kmosko ["Das Ratsel des Pseudo-Methodius," *Byzantion*, VI (1931), 273-96] yapıtın aslında 620'lerde Süryanice olarak Bizans yönetiminin bir taraftarınca yazıldığını önerir. Kehanetin İsmaililere ilişkin bölümü için bkz. F. Nau, "Revelations et legendes. Methodius. Clement. Andronicus," *JA*, 11e serie, IX (1917), 434 vd. (Süryanice versiyon); Sackur, s. 80 vd. (Yunanca). İsidore'da rastlanan (*Etymologiae*, IX, ii, 57; PL, LXXXII, süt. 333) "İsmaililer" Hıristiyanların sık sık Müslümanlar için kullandığı bir terimdi (İsmaili ve "Sarakenler" için bkz. yukarda s. 83 n.34). Ruysbroeckli Willem'in zamanında terim Moğollara uygulanıyordu. Bunun en erken örneği Macar Dominikeni Julian'ın raporunda bulunur: Dörrie, "Drei Texte," s. 167; ayrıca bkz. Matthew Paris, VI, 78; diğer örnekler için: Bezzola, s. 41-3, 101-2; Connell, s. 128-9. hatta Thomas of Spalato (ed. Gombos, s. 2240) doğu Avrupa'nın 1241'de Moğollarca işgalinden sonra, alimlerin "Methodius"a daha fazla dikkat gösterdiklerini belirtir: bir örnek için bkz. "Gestorum Treverorum Continuatio IV," *MGH Scriptores*, XXIV, 403-4.

5 Bacon'ın (I, 363) adını *Akaton* olarak yazdığı bu kâhinin kimliği hakkında Pelliot (*Recherches*, s. 220) bir sonuca varamamıştı. Yazıştığı bir Ermeni tarafından Rockhill'e (*Rubruck*, s. 268 n.3) önerilen Aghvan piskoposu Nerses ile özdeşleştirmeyi Risch (s. 316 n.12), Nerses'in 1263'ten önce ölmediği gerekçesiyle reddetmişti. Aslında Bezzola'nın işaret ettiği gibi (s. 181 n.353) burada değinilen kehanet, sözleri bu dönemin Ermeni tarihçileri tarafından nakledilen Büyük Aziz Nerses'e (ö. 377) atfedilmelidir: Kirakos Ganjakeçi, çev. Khanlarian, s. 45, 152; Galstian, *Armianskie istochniki o Mongolakh*, s. 47, 71, 103.

6 Ermeni yazarların Moğollar için sık sık kullandıkları bir terim; örneğin Grigor of Akner'in yapıtının (yak. 1335) adı gibi: ed. ve çev. R.P. Blake ve R.N. Frye, "History of the nation of the archers," *HJAS*, XII (1949), 236-399; ancak editörler bu adın daha önce Selçuklu Türkleri için kullanıldığına dikkati çekerler (s. 384 n.1):

7 Bu bölümün anlamı için bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 220-1. Rockhill (*Rubruck*, s. 268) D elyazması gibi *parcent*'i *parceret* olarak okumuş ve bu fiilin (gizli) öznesinin Tanrı olduğunu düşünmüştü. Risch (s. 316-17) *parcent*'i kabul etmiş, ama *tradat* fiilinin öznesi olarakTanrı'yı göstermişti.

tahtını İran'da Tauris'e kuracaktır. Bunu doğunun tüm halklarının ve tüm inançsızların Hıristiyan dinine dönüşü izleyecek ve dünyada öyle bir barış egemen olacaktır ki, yaşayanlar ölülere, 'Yazık, bu günleri görmek için yaşayamayan sizlere.'"

(3 *tekrar*) Ben bu kehaneti orada yaşayan Ermenilerce Konstantinopolis'e getirildiği zaman okumuş, ama önem vermemiştim. Ancak piskoposla konuştuğumda, hatırladım ve daha çok dikkatimi çekti; tüm Ermenistan'da bu öngörüye, İncil düzeyinde güvenilmektedir. [Piskoposun] bize söylediği bir diğer şey de şuydu: "Nasıl ki Araf'taki ruhlar özgür bırakılmak için İsa'nın gelişini bekliyorlarsa, biz de çok uzun süredir yaşadığımız bu kölelikten kurtulmak için sizin gelişinizi bekliyoruz."

(4) Anlattığım bu kentin yakınlarında, Nuh'un gemisinin karaya oturduğu söylenen dağlar vardır:[8] buradaki iki dağın biri ötekinden daha büyüktür ve etekleri Aras'la sulanır. Burada, adı Cemanium "sekiz" anlamına gelen bir kasaba vardır; bu ismi Nuh'un gemisinden çıkan ve daha yüksek olan dağda kasabayı kuran sekiz kişiden aldığı söylenmektedir.[9] Birçok kişi buna tırmanmaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır. Piskopos bana bunu yapmaya çok hevesli bir keşişten söz etti; keşişe bir melek görünmüş, Nuh'un gemisinden tahta getirmiş ve daha fazla çaba harcamamasını söy-

8 Genesis, VIII, 4: Vulgata metni aslında Ermenistan dağlarından söz eder, ama Batı'nın kullanımında bölgenin adı (Ermenice, *Ayrarat*) giderek belli bir dağla ilintilendirilmiştir. Nuh'un gemisinin nereye oturduğuna ilişkin gelenekler çok karmaşık bir gelişim göstermişlerdir. Eskiden bu, Dicle havzasında, Cizre'nin yaklaşık 25 mil kuzeydoğusundaki Cudi dağıyla ilişkilendiriliyordu (bkz. örneğin, Minorsky, *Hudud*², s. 66). Masik/Masis'in (Ruysbroeckli Willem'in *Massis*'i) karaya çıkma yeri olduğu fikri Ermeni literatüründe ancak 11.-12. yüzyıllarda ortaya çıkar. Eğer İncil'deki Ararat (= Urartu) terimi, Van Gölü'nün güneyindeki bölgeyi kapsayacak şekilde geniş anlamda alınırsa, her iki yer de bu iddiada bulunabilir. Bkz. M. Streck, "Djudi," *EI*2; M. Streck/Fr. Taeschner, "Aghri Dagh," *age*; X. De Planhol, "Ararat," *Enc. Iranica*.

9 Bu Thamanin'dir ve aslında Arapça "sekiz" değil, "seksen" anlamına gelir: Ruysbroeckli Willem'in kafa karışıklığı köyün Ermenice adı olan *T'man*'dan ("sekiz") kaynaklanmaktadır: bkz. Streck, "Djudi." Köyün adını Nuh'un gemisindeki seksen kişiden aldığı geleneğine Yakut, I, 934'te ve Hamd-Allah Mustawfi, *Nuzhat al-qulūb*, metin s. 194, çev. s. 184'te rastlanmaktadır. Ciddi bir sorun, Thamanin'in çok daha güneyde, Cudi Dağı üstünde olmasıdır; rahip belli ki iki geleneği karıştırmıştır (bkz. önceki not): Pelliot, *Recherches*, s. 222. Ancak Ruysbroeckli Willem'in ifadesi başka tanıklıklarla ilişkili olabilir; özellikle de Jordan of Severac ve Clavio sırasıyla *Semur* ve *Calmarin*'den söz ederler. Bunlardan ikincisi Aras üstündedir ve Tufan'dan sonra kurulan ilk kent olarak tanımlanır. Pelliot (*age*, s. 223-8) her iki yeri de Ağrı Dağı'nın kuzeybatısında, Aras üstündeki Sulmari olarak belirlemiştir.

lemiş: anlattıklarına göre bu tahtayı kiliselerinde saklarlarmış.[10] Görünüşüne bakarsak, dağ insanların tırmanamayacağı kadar yüksek değil. Yaşlı bir adam bana neden kimsenin buna çıkmaması gerektiğine ilişkin iyi bir neden gösterdi. Dağa Massis diyorlar ve bu sözcük onların dilinde dişildir. "Kimse Massis'e tırmanmamalıdır," dedi, "çünkü o dünyanın anasıdır."[11]

(5) Bu kentte Vaiz Rahipler Tarikatından,[12] Catalanlı Peder Bernard gelip beni buldu. Gürcistan'da, Kutsal Mezar kilisesinden, orada büyük malikâneleri olan bir rahibin yanında kalmış[13] ve biraz Tatarca öğrenmişti. Argun'dan Sartak'a gitme izni [*transitus*] almak için, Macaristan'dan bir rahiple birlikte Tauris'e gidiyordu. Ama oraya ulaştıklarında, Argun'la görüşmeleri mümkün olmamış ve Macar rahip, bir hizmetkârla birlikte Tefilis üstünden geri dönerken,[14] Rahip Bernard Tauris'te, dilini anlamadığı, papaz olmayan bir Alman biraderin yanında kalmıştı.

(6) Bu kentten, kar nedeniyle uzun süre kaldıktan sonra, İsa'nın vaftizi yortusunun sekizinci günü [13 Ocak 1255] ayrıldık. Bir zamanlar son derece güçlüyken, şimdi Tatarlara haraç veren bir Gürcü olan Sahensa'nın[15] topraklarına ulaşmamız tam dört gün sürdü; Tatarlar onun bütün surlarını yıkmışlar. Bu toprakları ele geçirerek, Ermeni nüfusunu Sarakenlerin bo-

10 Bu efsanenin değişik bir biçimini Simon of Saint-Quentin verir: s. 59-60 (Vincent of Beauvais, XXXI, 97); buna göre keşiş durmadan dağa tırmanmaya çalışır, ama her dinlenmek için durduğunda, uyanıp kendisini gene aşağıda bulur. Sonunda Tanrı onun, bir daha yapmama koşuluyla dağa çıkmasına izin verir; keşiş gemiden bir tahta getirir ve dağın altında bir manastır inşa eder. Odoric'e (II; Van den Wyngaert, s. 416, Yule, *Cathay*², II, 102) *Solissacula* diye adlandırdığı bir yerde, Tanrı istemediği için kimsenin dağa çıkmayı başaramadığı söylenmişti.

11 Rockhill (*Rubruck*, s. 271, n.) kendi zamanında da süregiden bu inanış hakkında, Ermenicede cansız nesnelerin cinsiyetleri olmadığına işaret etmişti. *Massis* için bkz. yukarda s. 276 n.8.

12 Yani, Dominikenler.

13 Simon of Saint-Quentin'e göre (s. 58; Vincent of Beauvais, XXXI, 96) Gürcüler Antakya'daki Latin kilisesine 100 köy [*casalia*] bağışlamışlar, onlar da daha sonra bunları Kudüs patriğine devretmişlerdi; halen mülkleri Kutsal Mezar kilisesinden bir başdiyakoz idare etmekteydi, ama Moğollar işini belli ölçüde engelliyorlardı. Ayrıca bkz. Richard, "Quelques textes sur les premiers temps de l'eglise latine de Jerusalem," *Recueill de travaux offerts a Clovis Brunel* (Paris, 1955), II içinde, s. 423-6 (yazarın *Orient et Occident* kitabında yeniden basım):

14 Metinde *per me Tefilis* yazmaktadır (C elyazmasında: *per methefilis*): Pelliot (*Recherches*, s. 228) *me*'nin buraya yanlışlıkla sızdığını önermiştir.

15 Şanşe (= Farsça *Şehinşah*), saygın ve güçlü Mkhargrdzeli ailesinden, *mandaturt-ukhutsesi* (protokol görevlisi) unvanını taşıyan bir prens: bkz. Allen, s. 113, 115. Ani (aşağıda s. 279 ve n.23) onun egemenliğindeydi; 1239'da Moğollara boyun eğmek zorunda kalmış ve 1261'de oğlunun idamının acısıyla ölmüştü (aşağıda n.23.)

yunduruğundan çekip alan onun babası Zacharias'mış.[16] Bölgede yalnızca Hıristiyanların yaşadığı, kiliseleri de Frank tarzında, düzgün çalışan, çok güzel köyler vardır. Her Ermeninin evinde, en onurlu köşede, haç tutan tahta bir el olur ve onun önüne yanan bir lamba konur. Bizim kutsal suyu, kötü bir ruhu uzaklaştırmak için yere serperek kullanmamız gibi, onlar da günlüğü kullanırlar: her akşam günlük yakar ve her tür düşmanı kovmak için evin bütün köşelerine tutarlar.[17]

(7) Sahensa ile yemek yedim ve gerek o, gerek karısı, gerekse yakışıklı ve aklı başında bir delikanlı olan oğlu Zacharias[18] bana çok saygılı davrandılar; Zacharias eğer size katılırsa ona görev verip vermeyeceğinizi sordu. Çünkü Tatar boyunduruğu o kadar tersine gidiyor ki, her şeye fazlasıyla sahip olmasına rağmen, onların yönetimine katlanmaktansa, yabancı bir ülkede göçmen olmayı tercih ediyor. Ayrıca Roma Kilisesinin çocukları olduklarını ve eğer Papa onlara biraz destek gönderirse, kendilerinin bizzat tüm komşu halkları kiliseye itaat ettireceklerini söylediler.

(8) Sahensa'nın topraklarından on beş gün sonra, Büyük Perhizin ilk Pazar'ında [14 Şubat][19] Turkia sultanının ülkesine girdik ve ilk gördüğümüz tahkim edilmiş yer Marsengen oldu.[20] Kentin tüm halkı Hıristiyandı –Ermeniler, Gürcüler ve Rumlar; Sarakenler yalnızca beylerdir. Oradaki kale komutanı kendisine Franklara ve Ermenistan kralının ya da Vastacius'un elçilerine erzak verilmemesi için emir aldığını söyledi; bunun sonucu Büyük Perhizin ilk Pa-

16 *Amir-spasalari* ("başkomutan") rütbesine sahip olan Zakare (ö. 1211), Gürcistan Kraliçesi Tamara'nın (1184-1211) çok değer verdiği birisiydi: bkz. Allen, s. 106-7, 109.

17 Schiltberger (çev. Telfer, s. 96) Ermenilerin evlerini her Cumartesi tütsülediklerini söyler. Rockhill (*Rubruck*, s. 272 n.1), L. Alishan'a dayanarak, Ruysbroeckli Willem'in haçı tutan el konusunda yanlış bilgilenmiş olabileceğini öne sürer.

18 Zakare (II), Hülagu ve Argun Ağa'nın değer verdikleri birisiydi ve 1258'de Bağdat seferine katılmıştı, ama 1261'de çeşitli suçlamalarla idam edildi. Gürcistan kralı V. David'in 1260'da başlayan ayaklanmasına (Allen, s. 116-7) katıldığı anlaşılmaktadır: bkz. Kirakos, çev. Khanlarian, s. 235-6; Vardan Arawelçi, çev. Dulaurier, s. 295-6.

19 Rockhill (*Rubruck*, s. 273), tarihin Büyük Perhizin ikinci Pazar'ı olduğunu varsaymış ve gene bunu yanlış çevirerek (bkz. yukarda s. 273 n.52), 15 Şubat yazmıştı.

20 Rockhill (*Rubruck*, s. 273 n.1) burasını Kars ile Erzurum arasındaki "Medschingert" olarak belirlemişti. Risch'in (s. 323 n.30) bunun (Sivas ile Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş yolu üstünde bulunan ünlü) Malazgirt [*Manzikert*] olduğu önerisi reddedilmelidir, çünkü Malazgirt rahibin yolunun çok güneyinde kalıyordu. Kuşkusuz Ruysbroeckli Willem'in verdiği adın Erzincan ya da diğer bir yerleşimin isminin bozulmuş biçimi olması mümkündür: her durumda Erzurum ile Ani arasında, Aras üstünde bir yere değinmektedir.

zar'ı geldiğimiz bu yerden, Aziz Vaftizci Yohannes yortusundan sekiz gün önce [16 Haziran] karaya çıktığım Kıbrıs'a kadar, yiyeceğimizi satın almak zorunda kaldık. Rehberim olan adam bana at buluyor, ama yiyecek parasını alıp, kendi kesesine atıyordu; ve bir yerde bir kıra gelip de, bir koyun sürüsü gördüğümüzde, zorla bir koyun alıyor, bunu yemeleri için adamlarına [*familie sue*][21] veriyor ve ben ganimetini paylaşmayı kabul etmediğimde, şaşırıyordu.

(9)[22] Arındırma yortusunda [2 Şubat] Sahensa'ya ait olan Aini[23] diye bir kenttedeydim. Konumu son derece sağlamdır: içinde bin Ermeni kilisesi ile iki Saraken sinagogu[24] vardır ve Tatarlar burada bir görevli [*ballivum*][25] bulundururlar.

(10) Burada beni, dördü Fransız eyaletinden gelen ve Suriye'de kendilerine bir beşincisinin katıldığı, beş Vaiz Rahip karşıladı. Tek hizmetkârları Türkçe ve birkaç kelime Fransızca bilen hastalıklı bir gençti; rahipler Papa'dan, Sartak'a, Mengü Han'a ve Buri'ye, sizin bana verdiğiniz mektuptaki aynı ifadelerle, onların kendi topraklarında kalıp, Tanrı kelamı vaaz etmelerine izin verilmesini, vb., isteyen mektuplar götürüyorlardı.[26] Ancak ben on-

21 Risch'in (s. 324) buraya sessizce *famelicis* eklediği anlaşılmaktadır ("seinen hungrigen Reisegenossen" –aç yol arkadaşlarına): bkz. Pelliot, *Recherches*, s. 228.

22 Risch (s. 321-3) paragraf (8) ile paragraf (9) ve (10)'un yerlerini değiştirmişti: bkz. s. 323'te n. 29; yazar burada bu iki paragrafın asıl raporun bir parçasını oluşturmadıklarını ve Ruysbroeckli Willem tarafından sonradan eklendiklerini öne sürer.

23 Ermenistan krallığının eski başkenti olan Ani, 1045'te Bizanslıların, 1064'te de Selçuklu Türklerinin eline geçmişti. Gürcü Kralı II. David, 1124'te kenti ele geçirip, Mkhargrdzeli ailesine verdi (yukarda s. 277 n.15); tarihinde bundan sonraki olaylar için bkz. V. Minorsky, *Studies in Caucasian history* (Londra, 1953), s. 84-103. Moğollar kenti, Barthold/Minorsky'nin ("Ani," *EI2*) belirttikleri gibi 1239'da değil, bir dizi Ermeni kaynağına göre (Galstian, s. 34, 70-1 ve s. 115'te n.89) 1236'da almışlardı. Yak. 1276'da buradan geçen Nasturi Mar Yabhallaha ve Rabban Şauma, dini binaların görkeminden etkilenmişlerdi: Budge, *The monks of Kublai Khan*, s. 145.

24 Yani, cami. Buna alternatif *mahomerie* terimi için bkz. yukarda s. 231 ve n.2. Kilise sayısı hakkında bkz. yukarda s. 262 ve n.26.

25 Burada kuşkusuz, bir kasaba ya da kentin savunmasından, aynı zamanda vergi tahsilinden sorumlu bir subay olan Moğolların *daruga* ya da *baskak*'ı kastedilmektedir: bkz. Giriş, s. 35-36.

26 Pelliot'nun "Chapitre des larmes"nin bir sonucu olarak gönderildiğine inandığı bu heyet için bkz. *Papauté*, s. 71-2, 216-20. Dominiken rahiplerin, Gürcistan piskoposlarına hitap eden 26 Şubat 1254 tarihli, *Cum dilectos filios* başlıklı tebliği yanlarında götürdükleri kuşkusuzdu: Haluscynskyj ve Wojnar, *Acta Innocentii PP. IV*, s. 170-1; ayrıca onların adına Anadolu Selçuklu Sultanına yazılmış, 16 Şubat tarihli bir mektup için bkz. *age*, s. 165-6. Gezi'nin, Risch'in (s. 322 n.28) sandığı gibi, Sartak'ın Hıristiyanlığa döndüğü haberiyle ve Papa'nın Sartak'a 29 Ağustos 1254 tarihli mektubuyla hiçbir ilgisi yoktu. Risch ve ondan önce Rockhill (*Rubruck*, s. 274 n.2), Batu yerine yanlışlıkla 1251/2'de idam edilen Büri'den söz edilmesini olanaklı görmüşlerdi. Ama Büri'nin ölüm haberinin Batı'ya henüz ulaşmadığı açıktır:

lara gördüklerimi ve nasıl geri gönderildiğimi anlattığımda, yollarını değiştirip, kardeşlerinin olduğu Tefilis'e gitmeye,[27] onlarla ne yapacaklarını konuşmaya karar verdiler. Onlara, eğer isterlerse, mektupların geçişlerine olanak vereceğini temin ettim, ama kendilerini büyük zorluklar çekmeye ve geliş nedenleri için bir açıklama sağlamaya hazırlamalıydılar, çünkü tek amaçları vaaz vermek olduğundan, üstelik tercümanları da olmadığından, onlara fazla kulak asılmayacaktı. Daha sonra ne yaptıklarını bilmiyorum.

(11) Büyük Perhizin ikinci Pazar'ında [21 Şubat] Araxes'ın kaynak sularına eriştik ve dağın sırtını aştıktan sonra, Fırat'a vardık; ırmağı, sürekli batıya giderek, sekiz gün boyunca aşağı doğru izleyerek, Camath denilen bir kaleye geldik.[28] Fırat burada, Halapia[29] yönünde güneye kıvrılır; ırmağı geçtik ve çok yüksek tepeler ve yoğun kar arasından batıya ilerledik. O yıl burada öylesine şiddetli bir deprem olmuştu ki, Arsengen[30] adlı bir kentte, isimleri bilinen on bin kişi ölmüştü; kayıtları olmayan yoksullar buna dahil değildi. Üç gün yol gittikten sonra, depremin yerde açtığı bir yarık ve dağlardan kayarak vadileri dolduran toprak yığınları gördük; eğer sallantı biraz daha şiddetli olsaymış, Yeşaya'da söylenenler harfi harfine gerçekleşecekmiş: "Her vadi dolacak, her dağ ve tepe düzlenecektir."[31]

(12) Turkia sultanının Tatarlara yenildiği vadiden geçtik.[32] Nasıl yenildiğini yazmak çok uzun sürecektir, ama rehberimin Tatarlarla birlikte olan bir hizmetkârı, Tatarların sayısının on bini aşmadığını söyledi; sulta-

Ruysbroeckli Willem da prensin idamını ilk kez Sartak'ın ya da Batu'nun sarayında öğrenmişti (yukarda s. 156-157). Bu nedenle Innocentius'u ona yazmaya iten neden, Longjumeaulu André'nin raporundan ya da başka bir kaynaktan aldığı, Alman kölelerin güç durumunun haberi olabilir.

27 1240'da kurulduğu anlaşılan Tiflis'teki Dominiken manastırı için bkz. Simon of Saint-Quentin, s. 55, 99 (Vincent of Beauvais, XXX, 89 ve XXXII, 42). Bu dönemde papalık ile Gürcü kralları arasındaki iyi ilişkilerin arka planı Richard tarafından incelenmiştir: *La papaute et les Missions d'Orient*, s. 53-6.

28 Kuzeyde Fırat'a karışan Karasu üstündeki Kemah: bkz. C.H. Imber, "Kemakh," *EI2*. Yakut'a göre (IV, 304) Erzincan'a bir günlük yoldaydı.

29 Kuzey Suriye'nin başlıca kenti Halep: bkz. J. Sauvaget, "Halab," *EI2*.

30 Karasu üstündeki Erzincan; Moğollar kenti 1243'te almışlardı. Bkz. R. Hartmann/Fr. Taeschner, "Erzindjan," *EI2*.

31 Karş. Yeşaya, XL, 4: "Her vadi yükseltilecek, her dağ ve tepe düzlenecektir." Rahip yanlış bir alıntıyla, *exaltabitur* yerine *implebitur* demektedir.

32 II. Keyhüsrev'in 26 Haziran 1243'te Bayçu tarafından yenildiği, Erzincan'ın batısındaki Kösedağ geçiti: bkz. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 137-8 ve "Köse Dagh," *EI2*; J. Matuz, "Der Niedergang der anatolischen Seldchuken: die Entscheidungsschlacht am Kösedağ," *CAJ*, XVII (1973), 180-99.

nın Gürcu bir uşağı ise sultanın yanında, hepsi atlı, iki yüz bin adam bulunduğunu ifade etti.[33] Bu savaşın –daha doğrusu bozgunun– meydana geldiği düzlükte, deprem sırasında büyük bir göl ortaya çıkmıştı ve kendi kendime, bütün [düzlüğün] şimdi Sarakenlerin kanını yutmak için "ağzını açtığını"[34] düşündüm.

(13) Kutsal Hafta süresince [21-27 Mart] Küçük Ermenistan'da, Sebaste'deydik[35] ve orada Kırk Şehitlerin mezarını ziyaret ettik.[36] Aziz Blasius kilisesi[37] orada bulunuyor, ama kalenin içinde olduğundan ona çıkamadım. Paskalya'dan sonraki sekizinci gün[4 Nisan], Büyük Aziz Basil kilisesinin[38] olduğu, Kapadokya'daki Caesarea'ya[39] ulaştık.

(14) At bulmakta zorluk çektiğimiz için, her gün kısa aşamalarla giderek ve birçok yerde durarak, on beş gün sonra,Yconium'a[40] vardık. Rehberim bunu bilinçli yapıyor, her kentte üç günlük at istiyordu. Bu beni son derece kızdırıyordu, ama ağzımı açmaya cesaret edemiyordum, çünkü beni ve hizmetkârlarımızı satabilir ya da öldürebilirdi ve itiraz edecek kimse olmayacaktı.

(15) Yconium'da birkaç Frank ile Akra'dan Cenevizli bir tacire rastladım; bu tacir, Nicholas de Santo Sior, ortağı olan Venedikli Boniface de

33 İki tarafa ilişkin sayılar da kaynaklarda farklılık gösterir, ama Matuz (s. 188, 193) Sultan için 80.000, Moğollar için 30.000'i kabul eder. Alıntı vermediği bir kaynak, İbn Abi'l-Hadid (*Sharh*, VIII, 239), Sultan'ın 100.000 atlı ve yayaya, Moğolların 20.000'e sahip olduklarını söyler.

34 Karş. Sayılar, XXVI, 10: "Ve ağzını açan toprak Core'u yuttu..."

35 Sivas; Marco Polo'da *Sevasta* (çev. Ricci, s. 20); 1243'te Moğolların eline geçmişti: E. Rossi, "Siwas," *EI2*. Burada "Küçük Ermenistan" ile, terimin genelde kullanıldığı gibi Kilikya değil, Büyük Ermenistan'ın Fırat'ın batısında kalan bölgeleri kastedilmektedir: Risch, s. 326 n.5.

36 4. yüzyılın ilk çeyreğinde İmparator Licinus döneminde, Hıristiyan oldukları için Sebastea yakınındaki donmuş bir gölde çıplak bırakılarak idam edilen bir grup asker; onların şehitlik öyküsü ilk kez Aziz Basil'in bir vaazında verilir. Yortuları 9 Mart'ta kutlanır. Bkz. H. Delahaye, "The Forty Martyrs of Sebaste," *American Catholic Review*, XXIV (1899), 161-71; J.P. Kirsch, "Forty Martyrs," *The Catholic Encyclopaedia*.

37 Genellikle 316 yılında şehit düştüğü söylenen Sebastea piskoposu Aziz Blaise; bkz. R. Janin, "25. Blaise (Saint), eveque de Sebaste," *DHGE*. Kendisine Simon of Saint-Quentin (s. 67; Vincent of Beauvais, XXXI, 142) ve Polo da (çev. Yule ve Cordier, I, 43, 45 n.2 – Ricci'nin kullandığı Benedetto metninde yoktur) değinirler.

38 Aziz Basil (ö. 379), 370'de Eusebius'un ardından Caesarea piskoposu olmuştu; onun girişimiyle kent surlarının dışında inşa edilen çok sayıdaki bina, giderek yeni bir kent haline geldi. bkz. G. Bardy, "66. Basile (Saint), eveque de Cesaree de Cappadoce," *DHGE*; W.K. Lowther Clarke, *St Basil the Great: a study in monasticism* (Cambridge, 1913).

39 Kayseri, 1243'te Moğolların eline geçmişti: bkz. R. Jennings, "Kaysariyya," *EI2*.

40 Konya; 12. yüzyıldan beri Anadolu Selçuklu Sultanlarının başkenti; Cl. Cahen, "Konya," *EI2*.

Molendino[41] ile birlikte Turkia'daki tüm şapı ihraç etmektedir; bunun sonucu sultan bu ikisinden başkasına şap satamaz; onlar da fiyatları öylesine yükseltmişlerdir ki, eskiden on beş bezant olan şey, şimdi elliye satılmaktadır.

(16) Rehberim beni sultana takdim etti, o da bana memnuniyetle Ermenistan Denizi'ne ya da Kilikya'ya kadar refakatçi vereceğini söyledi. Ama sözünü ettiğim tacir, Sarakenlerin bana pek önem vermeyeceklerini ve her gün ona hediyeler vermem için başımın etini yiyen rehberimle birlikte olmanın beni tümüyle çileden çıkarmış olduğunu fark ederek, beni Ermenistan kralına ait bir liman olan Curcus'a göndertti.[42] Oraya Göğe Yükseliş'ten önceki gün [5 Mayıs] ulaştım ve Hamsin yortusundan sonraki güne [17 Mayıs] kadar kaldım.

(17) Sonra kraldan babasına haberciler geldiğini duydum.[43] Eşyalarımızı Akra'ya iletilmek üzere bir gemiye yükledim ve böylece daha hafiflemiş olarak, oğlundan hiç haber alıp almadığını öğrenmek üzere kralın babasına gittim. Onu Assissi'de,[44] bir kalenin inşaatına nezaret eden Baron Usin[45] dışında, bütün oğullarıyla birlikte buldum. Oğlundan gelen haberci-

41 Bu iki kişi için bkz. Cahen, "Le commerce anatolien au debut du XIIIe siecle," s. 99 ve n.3; Pelliot, *Recherches*, s. 229. Nicolas'ın 1249'da Akra'da bir evi olduğu bilinmektedir ve ailesi 13. yüzyıl sonunda Pera'da ve Kaffa'da temsil ediliyordu. Boniface'nin, Hayton'a göre (III, 11; Fransızca metin s. 159, Latince metin s. 293) 1242-3'teki Moğol işgali sırasında II. Keyhüsrev'e yardım eden, Boniface de Molins adlı Venedikli *condottiere* ile aynı kişi olduğu kuşkusuzdur. Şap ticaret için bkz. Cahen, "L'alun avant Phocee. Un chapitre d'histoire economique islamo-chretienne au temps des Croisades," *Revue d'histoire economique et sociale*, XLI (Paris, 1963), 433-47 (yazarın *Turcobyzantina* kitabında yeniden basım), Nicolas ve Boniface için özellikle s. 443.

42 Pelliot (*Recherches*, s. 232 n.1) metindeki Curtum yerine Curcum okumayı önermişti. Bu yer Korikos'tur (Corycus, Gorighos): bkz. T.S.R. Boase (ed.), *The Cilician Kingdom of Armenia* (Edinburgh, 1978), s. 160-1.

43 Kral Het'um babası, Lampron beyleri sülalesinden gelen, "Büyük Baron" olarak bilinen, Barbar'on ve Partzapert beyi Kostandin/Constantine'di (ö. 1263). 1221-1226 arasında II. Leo'nun kızı, genç Zabel (İsabella) adına kral naipliği yapmış, sonra kızı istememesine rağmen oğlu ile evlendirmiş, Het'um da böylece kral olmuştu: bkz. Boase, s. 22-3; soyağacı için: Count W.H. Rüdt-Collenberg, *The Rupenides Hethumides and Lusignans: the structure of the Armeno-Cilician dynasties* (Paris, 1963), tablo)).

44 Pelliot (*Recherches*, s. 230) D elyazmasında görülen bu okuyuşu, metindeki *Asii*'ye tercih etmişti. Sis, 1162'den beri Küçük Ermenistan hükümdarlarının başkentiydi: Boase, s. 181-2; V.F. Büchner, "Sis," *EI2*.

45 Oşin (ö. 1264), Korikos beyi, ünlü tarihçi Hayton'un (Het'um) babası: bkz. Rüdt-Collenberg, tablo III; Rockhill'in (*Rubruck*, s. 278 n.3) yazdığının tersine, Kral Het'um Oşin diye bir oğlu yoktu. "Baron" unvanı Franklardan alınmıştı ve önceleri prensler ve daha önemli kabile reisleri için kullanılıyordu, ama sonra değeri azalmıştı: Dulaurier, "Les Mongols d'apres les historiens armeniens," *JA*, XVI (1860), 287 n.2.

ler onun geri dönmekte olduğunu, Mengü Han'ın haracını büyük ölçüde azalttığını ve kendisine topraklarına hiçbir elçinin ayak basmaması ayrıcalığı tanındığını bildirmişlerdi.[46] Bunun üzerine yaşlı adam bütün oğulları ve tüm ulusla birlikte büyük bir kutlama yapıyordu.

(18) Beni sahile, Aiiax[47] denilen limana kadar geçirtti; oradan Kıbrıs'a geçtim.[48] Lefkoşe'de başrahibimizle[49] karşılaştım ve beni o gün yanında Antakya'ya götürdü, cidden zayıf bir durumdaydı.[50] Havariler Petrus ve Pavlus yortusunda [29 Haziran] oradaydık, sonra rahipler meclisimizin Meryem'in urucu yortusunda [15 Ağustos] toplandığı Tripoli'ye geldik.

46 Het'um dönüş yolculuğuna 1 Kasım 1254'te çıkmıştı. Tarih ve Mengü'nün ona ve krallığına tanıdığı ayrıcalıklar için bkz. Kirakos, çev. Khanlarian, s. 224 (Boyle, "The journey of Het'um I," s. 181); Hayton'un verdiği tavizler listesi, (III, 16-17; Fransızca metin s. 164-6, Latince metin s. 297-9), amcası Het'um'un Mengü üstündeki etkisi hakkında abartılmış bir fikir vermek üzere tasarlanmış gözükmektedir ve kağanın vaftiz olmayı kabul etmesi gibi bazıları tamamen asılsız gibidir: bkz. M. Canard, "Le royaume d'Armenie-Cilicie et les Mamelouks jusqu'au traite de 1285," *Revue des Etudes Armeniennes*, IV (1967), 217-18. Elçi ziyaretlerinden muafiyet büyük bir lütuftu, çünkü onların ağırlanması büyük masrafa mal oluyordu: bkz. Carpini, V, 23, 24 (Van den Wyngaert, s. 68, 69; Dawson, s. 27, 28); İran kanıtları için bkz. D.O. Morgan, "Cassiodorus and Rashid al-Din on barbarian rule in Italy and Persia," *BSOAS*, XL (1977), 312. Konya'da Moğol elçilerinin iki yıllık bir süredeki harcamalarının 60.000 *yperpara* tuttuğuna ilişkin: Simon of Saint-Quentin, s. 85-6 (Vincent of Beauvais, XXXII, 28); Guzman, "Simon of Saint-Quentin as historian of the Mongols," s. 165.

47 Ayas: Franklar buraya Laiazzo diyorlardı ve Polo (çev. Ricci, s. 19) limanı "büyük bir ticaret merkezi" olarak tanımlamıştı: ayrıca bkz. Pelliot, *Polo*, s. 760-1; Heyd, II, 73-92; Fr. Taeschner, "Ayas," *EI2*; Boase, s. 155.

48 Burada 16 Haziran'da karaya çıkmıştı (bkz. yukarda s. 279).

49 Muhtemelen adı s. 186'da geçen Thomas kastedilmektedir; bkz. *age* n.12.

50 D elyazması ve Pelliot (Recherches, s. 230) gibi, metindeki qui yerine que okuyoruz; Dawson da bunu izlemişti, s. 218 ("onun sağlık durumu çok kötüydü.").

Sonsöz

(1) Başrahip benim Akra'da eğitmenlik yapmama [*legerem*][1] kararlıydı ve size katılmama izin vermeyerek, söylemek istediklerimi bu mektubu getirenle yazılı olarak göndermemi emretti. İtaat [yeminine] aykırı olacağından, ona karşı çıkmaya cesaret edemedim ve emri elimden geldiğince iyi uygulamaya çalıştım. Çok uzatılmış, eksik ya da iyi düşünülmeden –hatta beceriksizce– ifade edilmiş kısımları, bilgisi kıt ve böylesi uzun anlatılar hazırlamaya alışık olmayan bir adamın elinden çıktıkları için tükenmez tahammülünüzle gözardı etmenizi rica ediyorum."Tanrı'nın her kavrayışı aşan esenliği yüreğinizi ve düşüncenizi korusun!"[2] Sizi ve krallığınızdaki manevi yoldaşlarımı gerçekten çok görmek isterim, bu nedenle, eğer Majestelerinizin iradesine karşı değilse, sizden Başrahibe yazarak, bana size katılma ve kısa bir süre sonra Kutsal Topraklara dönme izni vermesini [istemenizi] istirham ediyorum.

(2) Turkia ile ilgili olarak, orada on kişiden birinin bile Saraken olmadığını bilmenizi isterim: tersine hepsi Ermeni ve Rum'dur.[3] Üstelik bunlar çocuklarca yönetilmektedirler. Tatarların yendiği sultanın[4] meşru karısı olan bir İberialı kadından sakat bir oğlu vardı ve [Keyhüsrev] onun sultan olmasını emretmişti.[5] Bir Rum cariyeden olan bir diğer oğlunu, güçlü bir emire vermişti;[6] bir Türk kadından da üçüncü bir oğlu vardı ve Türkler ve Türkmenler Hıristiyan annelerin oğullarını öldürmek amacıyla büyük gruplar halinde onun çevresinde toplanmışlardı.[7]

1 Risch'in (s. 331) ve Pelliot'nun (*Recherches*, s. 233) anladıkları gibi "lektör [kilisede ders veren kişi –ç.n.] olmak" – "seçmek" değil (karş. Rockhill, *Rubruck*, s. 279, "kalmak").

2 Karş. Filipililer, IV, 7.

3 Türkler'in bu aşamada Anadolu'da bir azınlık oldukları doğrudur, ama Ruysbroeckli Willem büyük olasılıkla durumu abartmaktadır: bkz. S. Vryonis, Jr.'daki tartışma: *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1971), s. 179-84; V. L. Menage, "The Islamization of Anatolia," N. Levtzion (ed.), *Conversion to Islam* (New York ve Londra, 1979) içinde, s. 57; yazar Ruysbroeckli Willem'in "ana ticari yollardan birini izleyerek, yalnızca yerleşik kent halkıyla ve onların arasında da esas olarak Hıristiyanlarla karşılaştığına" işaret eder.

4 II. Giyaseddin Keyhüsrev (ö. 1245): bkz. Cahen, "Kaykhusrau II," *EI2*.

5 II. Alaaddin Keykubat, Keyhüsrev'in Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın kızı Tamara'dan olan oğlu.

6 II. İzzeddin Keykâvus (Pelliot onu yanlışlıkla "Keyhüsrev" diye adlandırır: "Melanges," s. 53): bkz. Cahen, "Kayka'us II," *EI2*; emir için bkz. aşağıda 285, n.9.

7 IV. Rükneddin Kılıç Arslan (ö. Yak. 1265): kısa bir biyografi için bkz. Cahen, "Kılıdj Arslan IV," *EI2*,

(3) Ayrıca öğrendiğime göre planları, zaferi kazandktan sonra, bütün kiliseleri yıkmak ve Saraken olmayı reddeden tüm insanları öldürmekti. Ama o yenildi ve adamlarından bazıları öldürüldü. İkinci bir kez kuvvetlerini topladı, ama bu sefer yakalandı ve halen zincirli tutulmaktadır.[8] Rum kadından olan oğlanın üvey babası,[9] diğer oğlan sakat olduğundan, üvey oğlunun sultan olmasını sağladı ve sakat oğlanı, akrabaları İberialılar ve Gürcüleri öfkelendirerek, Tatarlara gönderdiler.[10] Böylece Turkia parası olmayan, çok az savaşçısı ve çok sayıda düşmanı bulunan bir çocuk tarafından yönetilmektedir. Vastacius'un oğlu[11] hastalıklıdır ve Assan'ın oğluyla[12] savaş halindedir; bu ikincisi de çok gençtir ve Tatar boyunduruğu gücünü aşındırmıştır.

(4) Dolayısıyla, Kilisenin güçleri Kutsal Topraklara ilerleyecek olsalar, bütün bu ülkelere boyun eğdirmek ya da içlerinden geçmek çok kolay olacaktır. Macaristan kralının[13] en fazla otuz bin askeri vardır. Köln ile Konstantinopolis'in arası, arabalarla yalnızca kırk günlük yoldur ve Konstantinopolis'ten Ermenistan kralının topraklarına ulaşmak daha da kısa sürer. Eski günlerde cesur insanlar buralardan geçmişler[14] ve Tanrı'nın şimdi yeryüzünden yok ettiği, en kuvvetli düşmanların karşı çıkmasına rağmen

8 Rükneddin'in ayaklanması ve önce Amasya'da, sonra Burglu'da [Uluborlu] hapsedilmesi için bkz. Ibn Bibi, ed. Erzi, s. 608-16 (*Mukhtasar*, ed. Houtsma, s. 277-83; çev. Duda, s. 264-9); Bar Hebraeus, çev. Budge, I, 422 (1254 yılı); Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 274 (yılın sonunu önerir). İzzeddin Keykâvus'un 1256 Ekim'inde Aksaray'daki yenilgisinden sonra, Bayçu'nun emriyle serbest bırakılmıştı. Yak. 1250'ye kadar yaşamı R.P. Lindner'ce izlenmiştir: "The challenge of Qılıch Arslan IV," Dickran K. Kouymjian (ed.), *Near Eastern numismatics, inconography, epigraphy and history. Studies in honor of George C. Miles* (Beyrut, 1974) içinde, s. 411-17.

9 Pelliot ("Melanges," s. 54-5 ve *Recherches*, s. 231) gibi, metindeki *pacaster filius* yerine *patraster filii* okuyoruz; geçmişte *pacaster*, özel isim gibi değerlendirilmişti. Bu, II. Keyhüsrev'in İranlı veziri Şemseddin el-Isfahani'ydi; Simon of Saint Quentin onu yalnızca *losyr* (= el-vezir?) diye adlandırır (s. 82-5; Vincent of Beauvais, XXXII, 26-7); bkz. Richard, s. 82 n.3. Şemseddin için bkz. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 269-72: Ruysbroeckli Willem'in bu olayları anlatma biçimi vezirin daha 1249'da öldürüldüğü olgusunu gizlemektedir.

10 Alaaddin Keykubat'ın 1254'te Moğollara gönderilmesi için bkz. Ek IX. Ruysbroeckli Willem onun, muhtemelen rahibin Suriye'ye dönmesinden sonra, yolda öldüğünden habersizdi.

11 Nikaia imparatoru II. Theodoros Laskaris (1254-8); biraz asabi olsa da, becerikli bir hükümdar olan Laskaris'in saralı olduğu anlaşılmaktadır: bkz. Nicol, *The last centuries of Byzantium*, s. 31-3; J. Pappadopulos, *Theodore II Lascaris, Empereur de Nicee* (Paris, 1908); Gardener, *The Lascarids of Nicaea*, böl.xi-xii. S. 80'de kendisine kısaca değinilmektedir.

12 Mihail Asên, Bulgar çarı (1246-57): bkz. s. 81 n.25.

13 IV. Bela (1235-70).

14 Muhtemelen 1096-8'de Balkanlar'dan ve Anadolu'dan geçen I. Haçlı Seferine değinilmektedir.

başarılı olmuşlardı. Üstelik denizin tehlikelerine katlanmak ya da gemi mürettabatının insafına kalmak zorunda değillerdi: taşıma parası olarak vermeleri gereken miktar, karadan yürüyüşün masraflarını karşılamaya yeterliydi. Size güvenle şunu söyleyebilirim ki, bırakalım kralları ve şövalyeleri, köylülerimiz Tatar prenslerinin hareket ettiği biçimde yolculuk yapmaya ve benzer miktarda yiyeceğe razı olsalar, bütün dünyayı fethedebilirlerdi.[15]

(5) Hiçbir rahibin benim yaptığım ya da Vaiz Rahiplerin[16] yapmakta oldukları gibi yeni bir yolculuk yapmasını tavsiye etmem. Ancak, tüm Hıristiyanlığın başı Papa efendimiz, belli bir görkemle bir piskopos göndermeye ve onların üç kez Franklara (bir kez, rahmetli Papa IV. Innocentius'a,[17] birincisinde sizi yanıltan David'le[18] ve şimdi de benimle olmak üzere iki kez de size) yazdıkları saçmalıklara bir yanıt vermeye hazır olduğu takdirde, onlara istediğini söyleyebilecek ve bunları yazıya dökmelerini de sağlayabilecektir. Çünkü bir elçinin ne dediğini dinliyor ve her zaman başka bir şey daha söylemek isteyip istemediğini soruyorlar;[19] ancak iyi bir tercümana –hatta, birkaç tercümana– ve bol erzağa ihtiyacı olacaktır.

15 Cüveyni'nin Moğol ordusu ve onun tahammül gücüne ilişkin yorumuyla karş.: I, 21-2 (çev. Boyle, s. 29-31): "bu köylülük tarzında bir ordudur."
16 Bkz. s. 279-280.
17 Papa Innocentius 7 Aralık 1254'te ölmüştü.
18 David, Elçigidey'in 1248'de Kıbrıs'ta Kral Louis'ye gönderdiği iki elçiden biriydi: bkz. yukarda s. 127 n.10, 259; ayrıca Giriş, s. 50-51, 53.
19 Karş. s. 247.

Ekler

I. Tercümanın Adı

(I, 10 ve diğer yerlerde)

Tercümanın adı bazı belirsizliklere konu olmuştur. Rockhill (*Rubruck*, s. 50 n.1) adamın Suriye'den Arapça konuşan bir melez olduğunu ve gerçek adının "Abd-Allah" ("Tanrı'nın kölesi") olması gerektiğini öne sürmüştür; bunun Latince çevirisi *Homo Dei* olacaktı. Matrod (s. 136 ve diğer yerler), Van den Wyngaert (s. 170 n.3 ve dizin) ve Risch (s. 32 n.31) bu açıklamayı kabul etmişlerdir ve Dawson'un çevirisi buna uygun olarak bütün yapıtta (s. xxii, 92 v.d.y.) "Abdullah" adını kullanır. Pelliot (*Recherches*, s. 82, n.2) buna kuşkulu yaklaşmış ve Homodeus adının Latin Suriye'de, ilgili kişinin açıkça Latin olduğu koşullarda sık sık kullanıldığını ve "Abd-Allah"ın söz konusu olmadığına işaret etmiştir. Ancak, Ruysbroeckli Willem'in ismin yalın halini kullandığı her yerde *Homodeus* değil, *Homo Dei* yazdığını ve iki yerde (böl. XIX, 10 ve XXXVI, 17) ismin başka halleri geçtiğinde, her iki unsurun da çekildiğini (*Homini Dei, Hominis Dei*) kaydetmek gerekir.

II. Mokseller ve Merdvinler/Merdalar

(XIV, 1)

Finli Mordva halkının iki kolunun, Mokşalar ile Erz'aların bir tartışması için bkz. Minorsky, *Hudud*², s. 452-5: onun görüşünce *Moksel* biçimi "Mokşa-ley'den (*ley*, "ırmak") türemiştir (s. 464). *Mokseller* belli ki Barbaro'nun *Moxii*'dir: Lockhart vd., *I viaggi*, s. 99 (çev. Stanley of Alderley, *Travels to Tana and Persia*, s. 33-4). Minorski Mokşaların, Müslüman coğrafyacılarca Burtalar denilen halkla özdeşleştirilmesine devam etmekten yanaydı; öte yandan B.A. Vasil'ev bu iki halkı ayırır: "Problema burtasov i mordva," *Voprosy etnicheskoi istorii mordovskogo naroda* (Moskova, 1960. Trudy Instituta Etnografii, n.s., LXIII) içinde, s. 180-209. Ruysbroeckli Willem'in ikinci kabile adı olan *Merdalar*, kuşkusuz Burtaların bir biçimi olmalıdır. Reşideddin'in de *Bukşi* ile *Burta* halklarını ayırdığını belirtmek gerekir: ed. Blochet, s. 46 ve II, i, ed. Alizade, s. 133 (çev. Boyle, *Successors*, s. 59). Ayrı-

ca bkz. W. Barthold/Ch. Quelquejay, "Burtas," *EI2*, Macar Dominikenler *Mordvani* ya da *Mordani*'den söz ederler (Dörrie, "Drei Texte," s. 160, 173, 180-1); Carpini [V, 29 ve VII, 9; Van den Wyngaert, s. 72, 90; Dawson, s. 30, 41)] onlara *Mordvani* ya da *Mordvi*, Polonyalı Benedyct (Van den Wyngaert, s. 138; Dawson, s. 80) *Mordvani* der: bunlar pagan olarak tanımlandıklarından, muhtemelen Ruysbroeckli Willem'in *Mokseller*'idirler. Carpini [VII, 9 ve IX, 20; Van den Wyngaert, s. 90, 111-12; Dawson, s. 41, 58)] ayrıca iki kez, Yahudi oldukları söylenen *Brutaki* diye bir halktan söz eder: birinci seferinde bunlara Mordvani'lerden hemen önce değinilir, onun için burada Burtalar ile karşılaşmış olabiliriz; ancak ikinci seferinde bağlamdan, Kafkas bölgesinde bir aşiretten bahsettiğini çıkarıyoruz.

III. "Coir Chan"

(XVII, 1)

Bu bölüm sorunlarla doludur ve Ruysbroeckli Willem aslında iki tümüyle farklı ve ilgisiz kişiyi birbirine karıştırmıştır. *Coir*, Moğolca *gür*'ün ("tam," "bütün") karşılığıdır; bunu Karahitay imparatorluğunun kurucusunun, yak. 1130'da kendine benimsediği Gürhan unvanında görüyoruz: bkz. K.H. Menges, "Der Titel Kur-Khan der Qara-Qytaj," *Ural-Altaische Jahrbücher*, XXIV (1952), 84-8; Pelliot, *Polo*, s. 225-6. Ancak Karahitay devletinin ortaya çıkışının, Antakya'nın bundan otuz yıl kadar önce, 1098'te Franklarca ele geçirilmesiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu nedenle Pelliot uzun bir notta ("Melanges," s. 55-65; *Recherches*, s. 104'te kısaca özetlenmiştir) Ruysbroeckli Willem'in *Coirchan* ile belki adının varsayımsal biçimiyle (*Coirbahan*) tanıdığı Musul'un Türk atabeyi Kürboğa'yı (onun için bkz. CHI, V, 109-10) karıştırdığını savunmuştu; Kürboğa 1098'de Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk tarafından Antakya'ya destek olarak gönderilmişti; bu adın iki unsuru Türkçe'dir: *kür* ("cesur") ve *boğa*. L.N. Gumilev (*Searches for an imaginary kingdom. The legend of the kingdom of Prester John*, çev. R.E.F. Smith; Cambridge, 1987; s. 126-7) farklı bir öneride bulunur. Ona göre Antakya ile ilişki, onun ele geçirilmesinin, Hitayların 1097-8'de bozkırda bir göçebe konfederasyonunu devirmesiyle tam da aynı zamana rastgelmesidir (bkz. *age*, s. 99-100); bu, Ruysbroeckli Willem'in bilgi edindiği göçebeler için belli tarihsel öneme sahip bir olay ol-

malıydı. Bu, ancak bu kişiler rahibe Türk-Moğol on iki yıllık hayvan takvimine göre doğru bir tarih verebilmişlerse inanılırdır, çünkü o zaman Ruysbroeckli Willem bunu Hıristiyan çağında bir yıla çevirebilecekti.

IV. Moğol Hükümdarlarının Seçildikleri Yer

(XVII, 6)

Ruysbroeckli Willem, kağanın Karakurum yakınlarında seçildiğini iddia eder. 1206'da Cengiz Han'ı "keçe çadırlarda yaşayan tüm halkların" hükümdarı ilan eden kurultay, yukarı Onon bölgesinde toplanmıştı: *Secret History*, § 202, çev. Cleaves, s. 141 ve çev. de Rachewiltz, böl. 8, *PFEH*, XXI (Mart 1980), 25; Ratchnevsky, *Cinggis-Khan*, s. 82. *Yüan Shih*'e göre (böl. 2: Abramowski, "Die chinesischen Annalen von Ögödei und Güyük," s. 124) Ögedey, Kerülen'in büyük kıvrımının iç tarafında bulunduğu düşünülen (Pelliot, *Polo*, s. 321-3) Ködö'e-aral'ta tahta çıkmıştı; Reşideddin yeri sadece "Kelüren" olarak belirtir: II, ed. Blochet, s. 16 ve II, i, ed. Alizade, s. 49 (çev. Boyle, *Successors*, s. 30). *Yüan Shih* (böl.3) gene Mengü'nun seçimini Ködö'e-aral, tahta çıkışını Onon üstünde bir yer olarak konumlandırır: Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 18. Reşideddin (II, ed. Blochet, s. 283; *Successors*, s. 205) onun Karakurum civarında tahta çıktığını söyler, ama bu bir hata olabilir, çünkü daha önce Mengü'nün refakatçilerce Kerülen bölgesine götürüldüğünü söyler (II, ed. Blochet, s. 278; *Successors*, s. 202). Karakurum yakınlarında yapıldığına emin olabileceğimiz tek tahta çıkma töreni Güyük'ünküdür, çünkü Carpini bunu görmüştür; ayrıca bkz. Abramowski, "Die chinesischen Annalen von Ögödei und Güyük," s. 151 (Ögedey'in, Karakurum'dan bir-iki günlük yoldaki kamp alanlarından birinde bulunan Ongkin-sumitur); Reşideddin, aynı kategoriye giren Köke na'ur'u verir: II, ed. Blochet, s. 241 (Successors, s. 180). Kısacası Ruysbroeckli Willem'in ifadesini destekleyecek pek bir şey yoktur ve rahip muhtemelen Carpini'nin raporundan etkilenmiştir.

V. Batu ile Görüşme

(XIX, 7)

Ruysbroeckli Willem'in bu paragrafta Batu'ya söylediği, Hıristiyan olmazsa semavi şeylere sahip olamayacağı ifadesinin, Giacomo d'İseo'nun

sağladığı ve *Analecta Franciscana*, I (1885), 416-17 ile Golubovich, I, 233'te basılan materyalin temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Metin şöyledir:

Rahip İseolu James, kendi ifadesine göre, Ermeni kralını Tripoli'deki rahipler evinde, Tatarların kralından bir Flaman din adamı olan Rahip Willem'in kendisine karşı aldığı tutumun eleştirel –olumsuz– bir öyküsünü dinlediğini aktarırken görmüştü. Fransa kralının mektubuyla gönderilen [rahip] Tatarların büyük kralının önüne çıktığında, ona Hıristiyan dinini dayatmaya başlamış, Tatarların –ve tüm kâfirlerin– ebediyen yok olacaklarını ve ebedi ateşle cezalandırılacaklarını söylemişti. [Kral] buna, kendisini Hıristiyan dinine çekmeye çalışan birisinin aldığı tutuma şaşırmış gibi yanıt vermişti. "Dadı," demişti, "önce çocuğun ağzına sütü yavaş yavaş damlatır ki, onun güzel tadı çocuğu emmeye teşvik etsin; ancak ondan sonra ona memesini verir. Siz de öyle, bizi önce basit ve anlaşılabilir bir biçimde ikna etmeliydiniz, çünkü bu öğreti bize tamamen yabancı gözükmektedir. Oysa siz [bizi] birdenbire ebedi cezayla tehdit ettiniz." Ermeni kralından, bu işe farklı yaklaşan din adamlarının Tatarların kralının gözüne girdikleri bilgisi gelmişti.

"Tatarların büyük kralı" ibaresi ilk bakışta Mengü'ye işaret eder gibidir ve kimi yorumcular da raporda onun kastedildiğini varsaymışlardır. Ama Pelliot (*Recherches*, s. 107-8) ayrıntıların, kağanla görüşmeleri hakkında bize anlatılanlardan çok, Ruysbroeckli Willem'in Batu ile görüşmesinin öyküsüne uygun düştüğüne işaret etmiştir. Üstelik Batu'nun Moğol imparatorluğundaki yüksek konumu dikkate alındığında, "büyük kral" terimi o kadar ters değildir. Kağan'ın sarayına giderken, 1254 Mayıs'ında Batu'yu ziyaret eden Het'um, Ruysbroeckli Willem'in konuşmasını o zaman duymuş olabilir. D'İseo'nun Het'um'u, Ermeni kralının Tripoli'de olduğu bilinen 1259 yılında dinlemiş olması mümkündür: Galstian, *Armianskie istochniki o mongolakh*, s. 51-2, 72.

VI. Vlaklar ve "Ulak"lar

(XXI, 3)

Pelliot, günümüz Romanyası'nın Vlak halkı ile Ural bölgesinde yaşayan ve 14. yüzyıl gezgini Marignollili John'un da *Olachi* adıyla değindiği

(Van den Wyngaert, s. 542) *Ulaklar* arasında bir karışıklığı yansıttığını düşündüğü bu paragrafa uzun bir not yazmıştı (*Horde d'Or*, s. 144-59; *Recherches*, s. 109-11'de özetlenmiştir): Moğollar her iki adı da *Ulak* olarak telaffuz edeceklerdi. Ancak daha sonraki bir tarihte *Ulakların* varlığından kuşku duymaya başladı (Polo, s. 760). Ruysbroeckli Willem'in *Ulak*'ı bir dönem Marco Polo'nun *Lac*'ı (çev. Ricci, s. 389, 393) ile de ilişkilendirilmiştir, ama Bratianu'nun (s. 295-300) onların Lesgiler (yukarda s. 125 ve n.10) olduğu saptaması artık kabul edilmektedir. Son zamanlara V. Ciociltan soruna yeni bir açıklama önermiştir: "Wilhelm von Rubruks Angaben über Rumanen und Baschkiren im Lichte der orientalishen Quellen," *Südostforschungen*, XLII (1983), 113-22. Yazar Ruysbroeckli Willem'in ifadesinin Batı'nın coğrafi bilgisi değil, rahibe bilgi veren doğuluların bakış açısından anlaşılması gerektiğini savunmaktadır; onlar için "Başkır" terimi Macarları da kapsayacaktı: bu, Volga-Ural bölgesinde "Ulakların" bir kolu olduğu varsayımına gerek kalmadan, o garip coğrafi verileri açıklayacaktır.

VII. Uygur Kralı ve Cengiz Han'ın Kızı

(XXVI, 1)

Moğolların Cengiz Han yönetiminde batıya doğru ilk seferleri sırasında Uygurların *iduk-kut*'u, Barçuk'tu. İran kaynaklarına göre Barçuk önce Cengiz'in adı verilmeyen bir kızıyla, Han'ın ölümünden sonra da onun saraya ulaşmasından önce ölen Altalun Begi ile sözlenmişti. Sonunda Ögedey ona prenses Alacin'i (hakkında başka bir bilgi yoktur) verdi, ama Barçuk düğünden önce öldü; Alacin de onun oğlu ve ardılı Kesmes (?) ile evlendi: Juwayni, I, 33-4 (çev. Boyle, s. 47-8); Rashid al-Din, I, i, ed. Romaskevich vd., s. 341-2 (çev. Khetagurov, *Sbornik letopisei*, I, i, 148-9). Ancak Reşideddin başka bir yerde yalnız Altalun'un, Olkunut aşiretinden Tayçu ile (I, i, ed. Romaskevich vd., s. 402-3, *Sbornik letopisei*,I, i, 164; I, ii, ed. Berezin, *TVOIRAO*, XIII, 85, çev. Smirnova, *Sbornik letopisei*, I, ii, 51) ya da onun oğlu Ça'ur Seçen ile (ed. Berezin, *TVOIRAO*, XIII, 128-9, 136, çev. Smirnova, I, ii, 70 ve s. 72'nin karşısındaki tablo) evliliğine değinir. Büyük olasılıkla, her durumda Ögedey'den sonra yaşadığı ve yak. 1246'da onu zehirlemekle suçlanıp idam edildiği bilinen Altalun (Pelliot, *Recherches*, s. 66-7), kızkar-

deşi El-altı ile karıştırılmıştır: bu prensesin adını yalnızca Reşideddin bir soyağacı tablosunda (Smirnova, s. 72'nin karşısında) verir ve Uygur hükümdarının, Cengiz Han yaşarken onunla sözlendiğini, ama başka bir karısının çok etkisi altında olduğundan, Ögedey zamanına kadar evlenmediğini söyler. Hambis'in (*Le Chapitre CVIII du Yuan Che*, s. 133 n.9) tartıştığı bu sorun, Allsen ("The Yüan dynasty and the Uighurs of Turfan," s. 248) ve Pelliot'nun (*Recherches*, s. 128) da dikkatini çekmişti; Ancak H. Serruys, Altalun ile El—altı'nın aynı kişi olduğunu söyler: "Mongol *Altan* 'Gold' = 'Imperial'," *MS*, XXX (1962), s. 374-5'te n. 51.

VIII. Manicilik ve Yaratılış

(XXIX, 56)

Görünür, maddi dünyanın kötü bir güç tarafından yaratıldığı öğretisi Maniciliğin bir özelliğidir; bunun için bkz. S.N.C. Lieu, *Manichaeism in the later Roman empire and medieval China* (Manchester, 1985); P.R.L. Brown, "The diffusion of Manichaeism in the Roman empire," yazarın *Religion and society in the age of St Augustine* (Londra, 1972) kitabı içinde, s. 94-118. Ama bu ikici fikirler daha sonraki aykırı hareketlerde, özellikle de Bizans imparatorluğunun Balkan eyaletlerinde 10. yüzyılda ortaya çıkan ve Manicilikle tam ilişkileri karanlık ve tartışmalı olan Bogomilcilik'te de görülür: Dmitri Obolensky, *The Bogomils. A study in Balkan neo-Manichaeism* (Cambridge, 1948); M.D. Lambert, *Medieval heresy* (Londra, 1977), s. 12 vd. Latin Batı hiyerarşisinin 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyılda (Bogomilciliğin Batıdaki bir dalı olduğu anlaşılan) Cathar sapkınlığının kaygı verici yaygınlaşması karşısında, bu türden her ikici öğretiyi Manicilik ile özdeşleştirmeye fazlasıyla yatkın olduğunu Sir Steven Runciman (*The medieval Manichee*; Cambridge, 1947; özellikle böl. 6) ve R.I. Moore (*The origins of European dissent*; Oxford, 1985; böl. 7-8 ve diğer yerler) göstermişlerdir.

Ancak Âdem'in dünyanın dört köşesinden alınan topraktan yapıldığı fikri, ikici geleneklerin dışında da vardır. Bu, Âdem'in yaratıldığı malzemeler hakkındaki kilisenin kabul etmediği efsanelerle ve Doğu ve Batı kiliseleri için ortak olan ve yeni-Platocu etkileri yansıtan İnsanın küçük bir evren [mikrocosme] olduğu fikriyle bağlantılıdır. Bkz. Marie-Therese d'Al-

verny, "L'homme comme symbole. Le microcosme, "*Simboli e simbologia nell'alto medioevo, 3-9 aprile 1975* (Spoleto, 1976. Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo, XXIII) içinde, s. 123-83 (ve s. 185-95'teki tartışma); Emile Turdeanu, "Dieu crea l'homme de huits elements et tira son nom des quatres coins du monde," *Revue des Etudes Roumaines*, XI-II-XIV (1974), 163-94, yazarın *Aprocryphes slaves et roumaines de l'Ancien Testament* (Leiden, 1981) kitabında yeniden basım, s. 404-35.

IX. Anadolu (Rum) Selçuklu Sultanlığı

Bu sırada sultan, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Rum bir anneden olan oğlu II. İzzeddin Keykâvus'tu. Babasından sonra tahta 1245'te geçti, ama döneminin çoğu iki üvey kardeşiyle mücadele içinde geçti: Türk bir kadının oğlu olan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve annesi bir Gürcü prensesi olan II. Alaaddin Keykubad. Üvey babası Şemseddin el-Isfahani, İzzeddin'i destekliyordu, ama Rükneddin'in ve taraftarlarının ülkenin doğu yarısını ele geçirmelerini önleyemedi. Isfahani 1249'da öldürüldü, ancak İzzeddin bir yıl sonra Rükneddin'i yenerek, devlet sözde üç kardeşin ortak adıyla yürütülse de, hükümdarlığını pekiştirdi. Bkz. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 271-9; Lindner, "The challenge of Qılıch Arslan IV," s. 411-17. Rükneddin sonraları tahta geçmek için bir girişimde daha bulundu, ama yenilerek hapse atıldı (yukarda, s. 277). Ruysbroeckli Willem, Selçuklular için ana kaynaklarımızdan biridir; diğer bir değerli kaynak olan Saint-Quentinli Simon'un (s. 82-3, 85; Vincent of Beauvais, XXXII, 26 ve 28)1245-yak.1250 arasındaki olayları karışık bir biçimde aktardığını, Rükneddin'i Rum bir anneden en büyük oğlan yaptığını ve ona İzzeddin'in rolünü yüklediğini belirtmek gerekir.

Rükneddin'in hapse atılmasından sonra çok geçmeden İzzeddin, Alaaddin'i Mengü'nün sarayına gönderdi (yukarda s. 285), ama Alaaddin yolda öldü. Eğer bu yolculuk için Cahen'in verdiği 1254 tarihi (*Pre-Ottoman Turkey*, s. 274) doğruysa, Ruysbroeckli Willem'in sözünü ettiği "Turkia"dan gelen heyet (yukarda s. 257) onun yol arkadaşları olabilir. Ancak bu gezi için ana kaynağımız İbn Bibi bir tarih vermez: ed. Erzi, s. 607-8, 629-30 (kısaltılmış versiyonu *Mukhtasar-i Saljuq-nama*, ed. Houtsma, s. 277, 292-3; çev.

Duda, s. 264, 278-9); ayrıca bkz. Bar Hebraeus, çev. Budge, I, 422. Ama bağlamdan olayın Aksaray savaşından (1256 Ekim) kısa süre önce olduğu çıkmaktadır; hatta Mısırlı tarihçi Baybars el-Mansuri (*Zubdat al-fikra*, British Library MS A r. 1233, ff. 25r, 27v) Alaaddin'in ölümünü savaştan hemen öncesine tarihler (ama yılı H. 66/M. 1257 olarak verir). Bu nedenle daha erken bir heyet söz konusu gibidir. Allsen (*Mongol imperialism*, s. 66 ve n.86), *Yüan Shih*'te değinilen, bir *su-tan*'dan ("Sultan") gelen heyeti, Selçuklular ile bağlantılandırır; ama bu 1256 yazı gibi geç bir tarihte gelmişti (Abramowski, "Die chinesischen Annalen des Möngke," s. 26) ve her durumda başka bir Müslüman hükümdardan, örneğin Delhi'den (yukarda s. 257 ve n.6) gelmiş olabilir.

Başvurulan Eserler Kaynakçası

Bu kitabın notları arasında birden fazla kez başvurulan eserlerle, Ruysbroeckli Willem'in gezisiyle ve 13. yüzyıl ortalarında Moğol tarihiyle ilgili bazı kitaplar yer almaktadır.

Opuscula sanctipatris Francisci Assisiensis (Quaracchi, 1904).

Secret History of the Mongols, çev. F. W. Cleaves (Cambridge, Mass., 1982); çev. I. de Rachewiltz, *PFEH:* Böl. 1 ve 2, S. IV içinde (Eylül 1971), 115-63; Böl. 3, S. V içinde (Mart 1972) , 149-75; Böl. 4, S. X içinde (Eylül 1974), 55-82; Böl. 5, S. XIII içinde (Mart 1976), 41-75; Böl. 6, S. XVI içinde (Eylül 1977), 27-65; Böl. 7, S. XVHT içinde (Eylül 1978), 43-80; Böl. 8, S. XXI içinde (Mart 1980), 17-57; Böl. 9, S. XXIII içinde (Mart 1981), 111-46; Böl. 10, S. XXVI içinde (Eylül 1982), 39-84; Böl. 11, S. XXX içinde (Eylül 1984), 81-160; Böl. 12, S. XXXI içinde (Mart 1985), 21-93; eklemeler ve düzeltmeler S. XXXIII içinde (Mart 1986), 129-37.

Abramowski, W., 'Die chinesischen Annalen von Ögödei und Güyük. Yüan Shih'in 2. Bölümünün çevirisi, ZS, X (1976), 117-67.

——, 'Die chinesischen Annalen des Möngke. Yüan Shih'in 3. Bölümünün çevirisi *ZS*, XIII (1979), 7-71.

Allen, W. E. D., *A history of the Georgian people* (Londra, 1932).

Allsen, T. T., 'Prelude to the Western campaigns: Mongol military operations in the Volga-Ural region, 1217-1237', *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, III (1983), 5-24.

——, 'The Yüan dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th century', Rossabi, *China among equals* içinde, s. 243-80.

——, 'Guard and government in the reign of the Grand Qan Mongke', *HJAS*, XLVI (1986), 495-521.

——, *Mongol imperialism. The policies of the Grand Qan Mongke in China, Russia, and the Islamic lands, 1251-1259* (Berkeley ve Los Angeles, 1987).

Altaner, B., *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts* (Habel-schwerdt, 1924).

Altunian, G., *Die Mongolen und ihre Eroberungen in kaukasischen und kleinasiatischen Ländern* (Berlin, 1911. Tarih Araştırmaları, XCI).

Anderson, A. R., *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations* (Cambridge, Mass., 1932).

Angold, M., *A Byzantine government in exile. Government and society under the Laskarids of Nicaea* (Oxford, 1975).

Auvray, L. (ed.), *Les registresde Grégoire IX* (Paris, 1890-1955, 4 cilt).

Bacon, Roger, *Opus Maius*, ed. J. Bridges (Oxford, 1897-1900, 3 cilt).

Badger, G. P., *The Nestorians and their rituals* (Londra, 1852, 2 cilt).

Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, ed. ve çev. E. A. Wallis Budge, *The Chronography of Gregory Abû'l-Faraj, ... commonly known as Bar Hebraeus* (Londra ve Oxford, 1932), I (çev.).

Barthold, W., *Turkestan v epokhu mongol'skogo nashestviia* (St. Petersburg, 1898-1900. 2 cilt), I (metin).

——, *Turkestan down to the Mongol invasion*, 3. bas., ed. C. E. Bosworth, ek bölüm T. Minorsky (Londra,

1968. GMS, yeni seriler V).
——, *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens*, ed. ve çev. Th. Menzel (Berlin, 1935; repr. Hildesheim, 1962).
——, *Four Studies on the history of Central Asia*, çev. V. ve T. Minorsky (Leiden, 1956-62. 4 cilt 3).
——, *A historical geography of Iran*, çev. S. Soucek (Princeton, 1984).
Barthold, W. ve Rogers, J. M., 'The burial rites of the Turks and the Mongols', *CAJ*, XIV (1970), 195-227.
Bawden, C. R., 'On the practice of scapulimancy among the Mongols', *GAJ*, IV(1959), 1-44.
Beazley, C. R., *The texts and versions of John de Piano Carpini and William de Rubruquis* (Londra, 1903. Hakluyt Society, ek diziler).
Benedict the Pole, 'Relatio', ed. Van den Wyngaert, s. 135-43; çev. Dawson, s. 79-84.
Berger, E. (ed.), *Les registres d'Innocent IV* (Paris, 1884-1921. 4 cilt).
Bezzola, G. A., *Die Mongolen in abendländischer Sicht [1220-1270]. Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen* (Bern, 1974).
Bihl, M. ve Moule, A. C, Tria nova documenta de missionibus Fr. Min. Tartariae Aquilonaris annorum 1314-1322', *AFH*, XVII (1924), 55-71.
Boase, T. S. R. (ed.), *The Cilician kingdom of Armenia* (Edinburgh, 1978).
Boyle, J. A., 'Kirakos of Ganjak on the Mongols', *CAJ*, VIII (1963), 198-214 (repr. *The Mongol World Empire*).
——, 'The journey of Het'um I, king of Little Armenia, to the court of the Great Khan Mongke', *CAJ*, IX (1964), 175-89 (repr. *The Mongol World Empire*).
——, 'A form of horse-sacrifice among the 13th- and 14th-century Mongols', *CAJ*, X (1965), 145-50 (repr. *The Mongol World Empire*).
——, 'Dynastic and political history of the Il-Khâns', *CHI*, V, 303-421.
——, 'Turkish and Mongol shamanism in the Middle Ages', *Folklore*, LXXXIII (1972), 177-93 (repr. *The Mongol World Empire*).
——, 'The thirteenth-century Mongols' conception of the after-life: the evidence of their funerary practices', *Mongolian Studies*, I (1974), 5-14 (repr. *The Mongol World Empire*).
——, 'The seasonal residences of the Great Khan Ögedei', G. Hazai ve P. Zieme (eds.), *Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker* içinde (Berlin, 1974), s. 145-51 (repr. *The Mongol World Empire*).
——, 'The Il-khans of Persia and the princes of Europe', *CAJ*, XX (1976), 25-40.
——, *The Mongol World Empire, 1206-1370* (Londra, 1977. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).
Brătianu, G I., *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle* (Paris, 1929).
Bretschneider, E., *Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources* (Londra, 1888. 2 cilt). Brooke, R. B., *The coming of the Friars* (Londra, 1975).
Budge, E. A. W. (çev.), *The monks of Kûblâi Khân, emperor of China* (Londra, 1928).
Buell, P. D., 'Sino-Khitan administration in Mongol Bukhara', *JAH*, XIII (1979), 121-51. Cahen, Cl., 'Le commerce anatolien au début du XIIIe siècle', *Melanges Louis Halphen* içinde (Paris, 1951), s. 91-101 (repr. *Turcohyzantina*).
——, *Pre-Ottoman Turkey*, çev. J. Jones-Williams (Londra, 1968).

—, *Turcohyzantina et Oriens Christianus* (Londra, 1974. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).
Cammann, S., 'Mongol costume - historical and recent', Sinor, *Aspects* içinde s. 157-66.
Carpini, Giovanni del Pian Di, 'Ystoria Mongalorum quos nos Tartaros appellamus', ed. Van den Wyngaert, s. 27-130; çev. Dawson, s. 3-72.
Chambers, J., *The Devil's horsemen*, 2. bas. (Londra, 1988).
Ch'ang Ch'un, *Hsi-yû chi*, çev. Waley, *The travels of an alchemist.*
Charpentier, J., 'William of Rubruck and Roger Bacon', *Hyllnings-skrift tillägnad Sven Hedin på hans 70-årsdag den 19. Febr. 1935* içinde (Stockholm, 1935), s. 255-67.
Chavannes, Ed., 'Inscriptions et pieces de chancellerie chinoises de l'époque mongole', *TP*, 2. seri, V (1904), 366-404.
Chevalier, U. (ed.), *Repertorium hymnologicum* (Louvain ve Brüksel, 1892-1921. 6 cilt).
Christiansen, E., *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic frontier 1100-1525* (Londra, 1980).
Ciociltan, V., 'Wilhelm von Rubruks Angaben über Rumänen und Baschkiren im Lichte der orientalischen Quellen', *Südostfors-chungen*, XLII (1983), 113-22.
Clark, L. V., 'The Turkic and Mongol words in William of Rubruck's *Journey*', *JAOS*, XCIII (1973), 181-9.
Clauson, Sir Gerard, *Turkish and Mongolian studies* (Londra, 1962).
—, *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* (Oxford, 1972).
Cleaves, F. W., "The Mongolian names and terms in the *History of theNation of the Archers*, Grigor of Akanc", *HJAS*, XII (1949), 400-43.
—, *'Daruγa* and *gerege'*, *HJAS*, XVI (1953), 237-59. Connell, C. W., 'Western views of the origin of the "Tartars"', *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, III (1973), 115-37.
D'Achéry, L. (ed.), *Spicilegium sive collectio veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliotecis delituerant*, yeni bas. E. Baluze ve diğ. (Paris, 1723. 3 cilt).
Dardess, J. W., 'From Mongol empire to Yuan dynasty: changing forms of imperial rule in Mongolia and Central Asia', *MS*, XXX (1972-3), 117-65.
Dauvillier, J., 'Les provinces chaldeennes "de l'extérieur" au moyen âge', *Mélanges F. Cavallera* içinde (Toulouse, 1948), s. 261-316 (repr. *Histoire et institutions).* 'Byzantins d'Asie centrale et d'extrême-orient', *Études Byzantines*, XI (= *Melanges Martin Jugie*, Paris, 1953), 62-87 (repr. *Histoire et institutions).*
—, 'Guillaume de Rubrouck et les communautés chaldéennes d'Asie centrale au moyen age', *L'Orient Syrien*, II (1957), 223-42 (repr. *Histoire et institutions).*
—, 'Les Arméniens en Chine et en Asie centrale au moyen âge', *Mélanges de sinologie offerts à M. P. Demiéville*, II içinde (Paris, 1974), 1-17 (repr. *Histoire et institutions). Histoire et institutions des églises orientales au moyen âge* (Londra, 1983. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi), ayrıca bkz. Pelliot, *Recherches.*
Dawson, C. (ed.), *The Mongol mission. Narratives and letters of the Franciscan missionaries in Mongolia and China in the thirteenth and fourteenth centuries* (Londra ve New York, 1955); repr. *Mission to Asia* (New York, 1966, 1979).
De Rachewiltz, I., 'Personnel and personalities in north China in the early Mongol period', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, LX (1966), 88-144.
—, *Papal envoys to the Great Khans* (Londra, 1971).

—, 'Some remarks on the ideological foundations of Chingis Khan's empire', *PFEH*, VII (1973), 21-36.
De Vries, W., *Sakramententheologie bei den Nestorianern* (Roma, 1947).
Doerfer, G., *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden, 1963-75. 4 cilt).
Dörrie, H. (ed.), 'Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen', *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Gottingen, phil.-hist. Kl.* (1956), no. 6, s. 125-202.
Dunlop, D. M., 'Bāb al-Abwāb', *EI²*.
—, 'Bahr Buntus', *EI²*.
Eliade, M.,Shamanism. Archaic techniques of ecstasy (New York, 1964).
Fennell, J. L. I., *The crisis of medieval Russia 1200-1304* (Londra, 1983).
Foulet, A. (ed.), *Lettres francaises du XIIIe siècle* (Paris, 1924).
Franke, O., *Geschichte des chinesischen Reiches* (Berlin ve Leipzig, 1930-52. 5 cilt).
Galstian, A. G (çev.), *Armianskie istochniki o mongolakh* (Moskova, 1962).
Gardner, A., *The Lascarids of Nicaea* (Londra, 1912).
Godfrey of Viterbo, 'Memoria seculorum', ed. G Waitz, *MGH Scriptores*, XXII (Hanover, 1872), 94-106.
Golubovich, G. (ed.), *Bihlioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano* (Quaracchi, 1906-23, 5 cilt).
Grigor of Akner, R. P. Blake ve R. N. Frye (trs.), 'History of the Nation of the Archers (the Mongols) Grigor of Akanc" *[sic]*', *HJAS*, XII (1949), 269-399.
Guzman, G. G., 'Simon of Saint-Quentin and the Dominican mission to the Mongol Baiju: a reappraisal', *Speculum*, XLVI (1971), 232- 49.
—, 'Simon of Saint-Quentin as historian of the Mongols and Seljuk Turks', *Medievalia et Humanistica*, III (1972), 155-78.
Hallberg, I., *L'extrême-orient dans la littérature et la cartographie de l'Occident des XIIIe, XIVe et XVe siècles* (Göteborg, 1907).
Haluščynskyj, T. T. ve Wojnar, M. M. (eds.), *Acta Innocentii PP. IV (1243-1254)* (Vatikan, 1962).
Hambis, L. (çev.), *Le Chapitre CVII du Yuan Che* (Leiden, 1945). (çev.), *Le Chapitre CVIII du Yuan Che* (Leiden, 1954).
—, 'Saint Louis et les Mongols', *JA*, CCLVIII (1970), 25-33.
Hamd-Allāh Mustawfī, *Nuzhat al-qulūb*, ed. ve çev. G. Le Strange (Leiden ve Londra, 1915-19. 2 cilt. GMS, XXIII).
Hamilton, B., 'Prester John and the Three Kings of Cologne', H. Mayr-Harting ve R. I. Moore (eds.), *Studies in medieval history presented to R. H. C. Davis* içinde (Londra, 1985), s. 177-91.
Hayton of Gorighos, *La Flor des Estoires de la Terre d'Orient*, ed. *RHC Documents Armeniens*, II (Paris, 1906).
Hazai, G., 'Kipčak', *EI²*.
—, 'Kumān', *EI²*.
Heissig, W., *The religions of Mongolia*, çev. G. Samuel (Londra, 1980).
Heissig, W. ve diğ. (eds.), *Tractata Altaica Denis Sinor sexagenario... dedicata* (Wiesbaden, 1976).
Hendy, M. F., *Coinage and money in the Byzantine empire 1081-1261* (Washington, 1969).
Henthorn, W., *Korea. The Mongol invasions* (Leiden, 1963).
Heyd, W., *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, çev. F. Raynaud (Leipzig, 1886. 2 cilt).

Hrbek, I., 'Bulghār', *EI²*.
Humphreys, R. S., *From Saladin to the Mongols. The Ayyubids of Damascus 1193-1260* (New York, 1977).
Ibn Abi'l-Hadīd, *Shark Nahj al-balāgha*, ed. M. A. Ibrāhīm (Kahire, 1959-67. 20 cilt).
Ibn Battūta, *Tuhfat al-nuzzār*, çev. H. A. R. Gibb, *The travels of Ibn Battuta, A.D. 1325-1354* (Cambridge, 1958-71. Şimdiye kadar 3. cilt yayınlandı. Hakluyt Society, 2. dizi, CX, CXVII, CXLI).
Ibn Bībī, *al-Awāmir al-'alā'iyya fi'l-umūr al-alā'iyya*, facs. ed. A. S. Erzi (Ankara, 1956); abridged version, *Mukhtasar-i Saljūq-nāma*, ed. Th. Houtsma, *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure* (Leiden, 1902), ve çev. H. W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi* (Kopenhag, 1959).
Isidore of Seville, *Etymologiae*, ed. *PL*, LXXXII içinde, süt. 73-728.
Jackson, P., 'The accession of Qubilai Qa'an: a re-examination', *Journal of the Anglo-Mongolian Society*, II (1975), 1-10.
——, 'The dissolution of the Mongol empire', *CAJ*, XXII (1978), 186-244.
——, 'The crisis in the Holy Land in 1260', *EHR*, XCV (1980), 481-513.
——, 'Bāyjū', *Enc. Iranica*.
——, 'The crusades of 1239-41 and their aftermath', *BSOAS*, L (1987), 32-60.
——, 'William of Rubruck: a review article', *JRAS* (1987), pt. 1, s. 92-7.
——, 'Ćormāghūn', *Enc. Iranica*.
Jagchid, S. and Hyer, P., *Mongolia's culture and society* (Boulder, Colorado, 1979).
James, M. R. *A descriptive catalogue of the manuscripts in the library of Corpus Christi College, Cambridge* (Cambridge, 1909-12. 2 cilt).
John of Marignolli, 'Relatio', ed. Van den Wyngaert, s. 524-60.
Joinville, John of, *Histoire de Saint Louis*, ed. N. de Wailly, 2. bas. (Paris, 1874); çev. R. Hague, *The life of St. Louis* (Londra ve New York, 1955).
Jordan, W. C., *Louis IX and the challenge of the crusade* (Princeton, 1979).
Juwaynī, *Ta'rīkh-i Jahān-gushā*, ed. Mīrzā Muhammad Qazwīnī (Leiden ve Londra, 1912-37. 3 cilt. GMS, XVI); çev. J. A. Boyle, *The history of the World-conqueror* (Manchester, 1958. 2 cilt).
Jūzjānī, *Tabaqāt-i Nāṣirī*, ed. 'Abd al-Hayy Habībī (Kabil, 1963-4. 2 cilt); çev. H. G. Raverty, *Tabakāt-i Nāṣirī. A general history of the Muhammadan dynasties of Asia* (Londra, 1873-81. 2 cilt, Bibliotheca Indica).
Kappler, C. and R. (trs.), *Guillaume de Rubrouck, envoyé de saint Louis. Voyage dans l'empire mongol* (Paris, 1985).
Kedar, B. Z., *Crusade and mission: European approaches towards the Muslims* (Princeton, 1984).
Kirakos Ganjakeçi, *Patmut'yun hayoç*, çev. L. A. Khanlarian, *Istoriia Armenii* (Moskova, 1976). Ayrıca bkz. Boyle, 'Kirakos of Ganiak'.
Kiselev, S. V. ve diğ. (eds.), *Drevnemongol'skie goroda* (Moskova, 1965).
Langlois, J. D. (ed.), *China under Mongol rule* (Princeton, 1981).
Laurent, J. C. M. (ed.), *Peregrinatores medii aevi quattuor*, 2. bas. (Leipzig, 1873).
Lech, K. (ed. ve çev.), *Das mongolische Weltreich: al-'Umarī's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masālik al-absār fī 'mamālik al-amṣār* (Wiesbaden, 1968. Asiatische Forschungen, XXII).
Le Strange, G., *The lands of the eastern caliphate* (Cambridge, 1905).
Lewicki, T., 'Madjar, Madjaristān', *EI²*.

Lieu, S. N. C, 'Some themes in later Roman anti-Manichaean polemics: II', *BJRL*, LXIX (1986-7), 235-75.
Lindner, R. P., 'The challenge of Qılıch Arslan IV, in D. K. Kouymjian (ed.), *Near Eastern numismatics, iconography, epigraphy and history. Studies in honor of George C. Miles* (Beyrut, 1974), s. 411-17.
Little, L. K., 'Saint Louis' involvement with the friars', *Church History*, XXXIII (1964), 125-48.
Lockhart, L. ve diğ. (eds.), *I viaggi i Persia degli ambasciatori Veneti Barbaro e Contarini* (Rome, 1973. Il Nuovo Ramusio, VII).
Lupprian, K. E. (ed.), *Die Beziehungen der Päpste zu islamischen und mongolischen Herrschern im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels* (Vatikan, 1981).
Mahmûd Kâshgharî, *Dîwân lughat al-turk*, çev. R. Dankoff ve J. Kelly, *Compendium of the Turkish dialects* (Cambridge, Mass., 1982-5. 3 cilt).
Maitra, K. M. (çev.), *A Persian embassy to China*, repr. L. Carrington Goodrich'in yeni girişiyle (New York, 1970).
Marco Polo, *Il milione*, çev. A. Ricci, *The travels of Marco Polo* (Londra, 1931. Broadway Travellers). Ayrıca bkz. Yule and Cordier.
Martin, H. D., 'The Mongol army', *JRAS* (1943), s. 46-85.
—, *The rise of Chingis Khan and his conquest of North China* (Baltimore, 1950).
Matrod, H., 'Le voyage de Frère Guillaume de Rubrouck (1253-1255)', *Études Franciscaines*, XLX (1908), 5-24, 134-52, 349-67, 625-39; XX (1908), 142-56, 243-55, 489-508, 682-92.
Matthew Paris, *Chronica Majora*, ed. H. R. Luard (Londra, 1872-83. 7 cilt. Rolls Series); çev. J. A. Giles, *Matthew Paris's English history from the year 1235 to 1273* (Londra, 1852-4. 3 cilt).
Matuz, J., 'Der Niedergang der anatolischen Seldschuken: die Entscheidungsschlacht am Kösedağ', *CAJ*, XVII (1973), 180-99.
Meyvaert, P., 'An unknown letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to King Louis IX of France', *Viator*, XI (1980), 245-59.
Michel, Fr. ve Wright, Th. (eds.), 'Voyage en Orient du Frère Guillaume de Rubruc', in M. A. P. d'Avezac-Macaya (ed.), *Recueil de voyages et de mémoires*, IV (Paris, 1839), 205-396.
Minorsky, V. (çev.), *Sharaf al-Zamân Tâhir Marvazî on China, the Turks and India* (Londra, 1942). *A history of Sharvân and Darband in the 10th-11th centuries* (Cambridge, 1958). (çev.), *Hudûd al-'âlam. The regions of the world*, 2nd ed. (Londra, 1970. GMS, XI).
Moorman, J., *A history of the Franciscan Order from its origins to the year 1517* (Oxford, 1968).
Morgan, D. O., 'The Mongol armies in Persia', *Der Islam*, LVI (1979), 81-96.
—, 'Who ran the Mongol empire?', *JRAS* (1982), pt. 2, s. 124-36.
—, *The Mongols* (Oxford, 1986. The peoples of Europe).
—, 'Mongke', *EI²*.
—, *Medieval Persia 1040-1797* (Londra, 1988).
—, 'The Mongols and the eastern Mediterranean', *Mediterranean Historical Review*, IV (1989), 198-211.
Moses, L. W., *The political role of Mongol Buddhism* (Bloomington, Indiana, 1977).
Mostaert, A. and Cleaves, F. W., 'Trois documents mongols des archives secretes vaticanes', *HJAS*, XV (1952), 419-506.
Moule, A. C, *Christians in China before the year 1550* (Cambridge, 1930).
—, *Quinsai, with other notes on Marco Polo* (Cambridge, 1957).

——, al-Mufaddal, *al-Nahf al-sadīd*. ed. ve çev. E. Blochet, 'Moufazzal Ibn Abil-Fazaïl. Histoire des sultans Mamlouks', *Patrologia Orientalis*, XII (1919), 345-550; XIV (1920), 373-672; XX (1929), 1-270.
Muratori, L. A. (ed.), *Rerum Italicarum Scriptores* (Milano, 1723-51. 25 cilt).
Needham, J., *Clerks and craftsmen in China and the West* (Cambridge, 1970).
Nicol, D. M., *The last centuries of Byzantium 1261-1453* (Londra, 1972).
Odoric of Pordenone, 'Relatio', ed. Van den Wyngaert, s. 413-95; çev. Yule, *Cathay*², II, 97-277.
Olbricht, P. ve Pinks, E. (çev.), *Meng-ta Pei-lu und Hei-ta Shih-lüeh. Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen* (Wiesbaden, 1980. Asiatische Forschungen, LVI).
Olschki, L., *Guillaume Boucher, a French artist at the court of the Khans* (Baltimore, 1946).
Önnerfors, A. (ed.), *Hystoria Tartarorum C. de Bridia monachi* (Berlin, 1967).
Pelliot, P., 'Chretiéns d'Asie centrale et d'extrême-orient', *TP*, XV (1914), 623-44.
——, 'À propos des Comans' J.A, l. dizi, XV (1920), 125-85.
——, 'Note sur Karakorum', *JA*, CCVI (1925), 372-5.
——, 'Les Mongols et la papauté', *Revue de l'Orient Chrétien*, XXIII (1922-3), 3-30; XXIV (1924), 225-335; XXVIII (1932), 3-84.
——, 'Le prétendu mot "iascot" chez Guillaume de Rubrouck', *TP*, XXVII (1930), 190-2. 'Sur *yam oujam*, "relais postal"', *TP*, XXVII (1930), 192-5.
——, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or* (Paris, 1950).
——, 'Mélanges sur l'époque des croisades', *Mémoires de l'Académie des Inscriptions etBelles-Lettres*, XLW (1951), 1-97.
——, *Notes on Marco Polo* (Paris, 1959-73. 3 cilt. Imprimerie Nationale).
——, *Recherches sur les Chrétiens d'Asie centrale et d'extrême-orient*, J. Dauvillier'in ilave notlarıyla (Paris, 1973. Imprimerie Nationale).
Pelliot, P. ve Hambis, L. (çev.), *Histoire des campagnes de Gengis-Khan. Cheng-wou Ts'in-tcheng lou* (Leiden, 1951. Sadece cilt I).
Phillips, E. D., *The Mongols* (Londra, 1969).
Pritsak, O., 'Orientierung und Farbsymbolik', *Saeculum*, V (1954), 376-81 (repr. *Studies*).
——, *Studies in medieval Eurasian history* (Londra, 1981. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).
Qāshānī, *Ta'rīkh-i Uljāītū Sultān*, ed. M. Hambly (Tahran, 1969).
Quatremère, Ét., *Histoire des Mongols de la Perse* (Paris, 1836, repr. Amsterdam, 1968). Ränk, G., 'Gegorene Milch und Käse bei den Hirtenvölkern Asiens', *journal de la Société Finno-Ougrienne*, LXVIII-LXX (1967-70), 1-72.
Rashīd al-Dīn, *Jāmi al-tawārīkh*, I, kısım i, ed. A. A. Romaskevich ve diğ. (Moskova, 1968); çev. A. A. Khetagurov, *Sbornik letopisei*, I, kısım i (Moskova ve Leningrad, 1952); I, kısım ii, ed. I. N. Berezin, *TVOIRAO*, XIII içinde (1868), 1-239, ve XV (1888), 1-231 [sadece Farsça metin]; çev. O. I. Smirnova, *Sbornik letopisei*, I, kısım ii (Moskova ve Leningrad, 1952); II, ed. E. Blochet (Leiden ve Londra, 1912. GMS, XVIII, i); II, kısım i, ed. A. A. Alizade (Moskova, 1980); II, çev. J. A. Boyle, *The successors of Genghis Khan* (Londra ve New York, 1971); III, ed. A. A. Alizade ve çev. A. K. Arends (Bakü, 1957); III, kısmi ed. K. Jahn, *Geschichte der Īlhāne Abāġā bis Gaihātū* (Lahey, 1957).
Rastoul, A., André de Longjumeau', *DHGE*.
Ratchnevsky, P., 'Über den mongolischen Kult am Hof e der Grosskhane in China', L. Ligeti (ed.), *Mon-*

golian Studies içinde (Budapest, 1970), s. 417-43.

——, *Činggis-Khan sein Leben und Wirken* (Wiesbaden, 1983. Münchener Ostasiatische Studien, XXXII).

——, 'Die Rechtsverhältnisse bei den Mongolen im 12.-13. Jahrhundert', *CAJ*, XXXI (1987), 64-110.

Richard, J., 'L'extrême-orient légendaire au moyen âge: Roi David et Prêtre Jean', *Annales d'Éthiopie*, II (1957), 225-42 (repr. *Orient et Occident*).

——, 'La mission en Occident de Rabban Cjauma et l'union des églises', *XII° Convegno Volta. Oriente e Occidente nel medio evo* içinde (Roma, 1957), s. 162-7 (repr. *Orient et Occident*).

——, 'La conversion de Berke et les débuts de l'islamisation de la Horde d'Or', *Revue des Études Islamiques*, XXXV (1967), 173-84 (repr. *Orient et Occident*).

——, 'La politique orientale de saint Louis. La croisade de 1248', L. Carolus-Barré (ed.), *Septième centenaire de la mart de saint Louis. Actes des colloques de Royaumont et de Paris (21-27 Mai 1970)* içinde (Paris, 1976), s. 197-207 (repr. *Les relations*). *Orient et Occident au moyen âge: contacts et relations (XIIe-XVe s.)* (Londra, 1976. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).

——, *La papauté et les missions d'Orient au moyen âge (XIIIe-XVe siècles)*(Rome, 1977). 'Sur les pas de Plancarpin et de Rubrouck: la lettre de saint Louis à Sartaq', *Journal des Savants* (1977), s. 49-61 (repr. *Croisés,missionnaires et voyageurs*).

——, *Les relations entre l'Orient et l'Occident au moyen âge* (Londra, 1977. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).

——, 'Les causes des victoires mongoles d'après les historiens occidentaux du XIIIe siècle', *CAJ*, XXIII (1979), 104-17 (repr. *Croisés, missionnaires et voyageurs*).

——, *Saint Louis: roi d'une France féodale, soutien de la Terre Sainte* (Paris, 1983). *Croisés, missionnaires et voyageurs* (Londra, 1983. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).

——, 'La lettre du connétable Smbat et les rapports entre Chrétiens et Mongols au milieu du XIIIème siècle', D. Kouymjian (ed.), *Armenian studies in memoriam Haig Berbérian* içinde (Lizbon, 1986), s. 683-96.

Ricoldo of Montecroce, ed. Laurent, *Peregrinatores* içinde.

Risch, F. (çev.), *Wilhelm von Rubruk, Reise zu den Mongolen, 1253-1255* (Leipzig, 1934. Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für vergleichende Religionsgeschichte a. d. Univ. Leipzig, II. Reihe, 13).

Rockhill W. W., *The land of the Lamas* (New York, 1891). (çev.), *The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-1255* (Londra, 1900. Hakluyt Society, 2. dizi, IV).

Rodenberg, C. (ed.), *MGH Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae* (Berlin, 1883-94. 3 cilt).

Roncaglia, M., *Les frères mineurs et l'église grecque orthodoxe au XIIIe siècle (1231-1274)* Kahire, 1954).

Rossabi, M. (ed.), *China among equals* (Berkeley ve Los Angeles, 1983).x

——, *Khubilai Khan: his life and times* (Berkeley ve Los Angeles, 1988).

Roux, J. P., Tängri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaiques', *Revue de l'Histoire des Religions*, CXLIX (1956), 49-82, 197-230; CL (1956), 27-54, 173-212.

——, 'La veuve dans les sociétés turques et mongoles de l'Asie centrale', *L'Homme*, LX (1969), no. 4, s. 51-78.

Rüdt-Collenberg, Count W. H., *The Rupenides Hethumides and Lusignans. The structure of the Armeno-Cilician dynasties* (Paris, 1963).

Sackur, E., *Sibyllinische Texte und Forschungen. Pseudomethodius, Adso und die Tiburtinische Sibylle* (Halle, 1898).
Saeki, P. Y., *The Nestorian documents and relics in China*, 2. bas. (Tokyo, 1951).
Sagaster, K., 'Herrschaftsideologie und Friedensgedanke bei den frühen Mongolen', *CAJ*, XVII (1973), 223-42.
Salimbene de Adam, 'Cronica', ed. O. Holder-Egger, *MGH Scriptores*, XXXII (Hanover, 1905-13), 1-652.
Saunders, J. J., 'Matthew Paris and the Mongols', T. A. Sandquist ve M. R. Powicke (eds.), *Essays in medieval history presented to Gertie Wilkinson* içinde (Toronto, 1969), s. 116-32.
—, *The history of the Mongol conquests* (Londra, 1971).
Schiltberger, *The bondage and travels of J oh an Schiltberger*, çev. J. B. Telfer (Londra, 1886. Hakluyt Society, 1. dizi, LVIII).
Schollmeyer, C., 'Die missionarische Sendung des Fraters Wilhelm von Rubruk', *OS*, IV (1955), 138-46.
—, 'Die Missionsfahrt Bruder Wilhelms von Rubruk zu den Mongolen 1253-1255. Ein Hinweis auf ihre Bedeutung', *Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft* (1956), s. 200-5.
Schurmann, H. F., *Economic structure of the Yuan dynasty* (Cambridge, Mass., 1956).
Serruys, H., *'Pei-lou fong-sou.* Les coutumes des esclaves septentrionaux de Hsiao Ta-heng', *MS*, X (1945), 117-208 (repr. *The Mongols and Ming China: customs and history*, Londra, 1987. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).
Setton, K. M., *The papacy and the Levant (1204-1571)*, I. *The thirteenth and fourteenth centuries* (Philadelphia, 1976).
Sibt Ibn al-Jawzī, *Mir'āt al-zamān*, VIII, kısım ii (Hyderabad, Deccan, 1952). Simon of Saint-Quentin, *Historia Tartarorum*, ed. J. Richard, *Simon de Saint-Quentin. Histoire des Tartares* (Paris, 1965. Documents relatifs à l'histoire des croisades, VIII).
Sinor, D., 'Un voyageur du treizième siècle: le Dominicain Julien de Hongrie', *BSOAS*, XTV (1952), 589-602 (repr. *Inner Asia*).
—, 'Les relations entre les Mongols et l'Europe jusqu'a la mort d'Arghoun et de Béla IV, *JWH*, III (1956), 39-62 (repr. *Inner Asia*).
—, 'John of Plano Carpini's return from the Mongols: new light from a Luxemburg manuscript', *JRAS* (1957), s. 193-206 (repr. *Inner Asia*). (ed.) *Aspects of Altaic civilization* (Bloomington, Indiana, 1962).
—, 'Horse and pasture in Inner Asian history', *Oriens Extremus*, XIX (1972), 171-83 (repr. *Inner Asia*).
—, *Inner Asia and its contacts with medieval Europe* (Londra, 1977. Variorum Reprints, Toplu Çalışmalar dizisi).
Skelton, R. A. *et al.* (eds. and trs.), *The Vinland Map and the Tartar Relation* (New Haven ve Londra, 1965).
Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*, ed. T. Mommsen (Berlin, 1958).
Southern, R. W., *Western views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge, Mass., 1962).
Spuler, B., *Die Mongolen in Iran*, 4. bas. (Leiden, 1985).
—, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223-1502*, 2bas. (Wiesbaden, 1965).
Stanley of Alderley (ed.), *Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Amhrogio Contarini*, çev. William Thomas ve S. A. Roy (Londra, 1873. Hakluyt Society, 1. dizi, XLIXa).

Strakosch-Grassmann, G., *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242* (Innsbruck, 1893).

Strayer, J. R., 'The crusades of Louis IX', K. M. Setton (general ed.), *A history of the crusades*, II. *The later crusades, 1189-1311* içinde, ed. R. L. Wolff ve H. W. Hazard, 2. bas. (Madison, Wisconsin, 1969), 487-518.

Streck, M., 'Djūdī', *EI²*.

Thiel, J., 'Der Streit der Buddhisten und Taoisten zur Mongolenzeit', MS, XX (1961), 1-81.

Thietmar, *Mag. Thietmari peregrinatio*, ed. J. C. M. Laurent (Hamburg, 1857).

Thomas of Spalato, ed. A. F. Gombos (ed.), *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, III içinde (Budapeşte, 1938).

Togan, Z. V., 'Bashdjirt (Bashkurt)', *EI²*.

Tournebize, H. Fr., *Histoire politique et religieuse de l'Arménie* (Paris, [1910]).

—, al-'Āmarī, *Masālik al-abṣār*, ed. and çev. Lech, *Das mongolische Weltreich*.

Van den Wyngaert, A. (ed.), *Sinica Franciscana*, I. *Itinera et relationes Fratrum Minorum saeculi XIII et XIV* (Quaracchi-Firenze, 1929).

Vardan Arawelçi, *Hawak'umn patmut'ean*, çev. E. Dulaurier, 'Les Mongols d'après les historiens arméniens', *JA*, 5. dizi, XVI (1860), 273-322.

Vasiliev, A. A., *The Goths in the Crimea* (Cambridge, Mass., 1936).

Vincent of Beauvais, *Speculum Historiale*, ed. J. Mentelin (Strassburg, 1473).

Voegelin, E., 'The Mongol orders of submission to European powers, 1245-1255', *Byzantion*, XV (1940-1), 378-413.

Von den Brincken, A. D., 'Eine christliche Weltchronik von Qara Qorum. Wilhelm von Rubruck OFM und der Nestorianismus', *Archiv für Kulturgeschichte*, LIII (1971), 1-19.

Von Gabain, A., *Das uigurische Königreich von Chotscho 850-1250* (Berlin, 1961).

Waley, A. (çev.), *The travels of an alchemist* (Londra, 1931. Broadway Travellers).

Wittfogel, K. ve Feng, C, *History of Chinese society: Liao (907-1125)* (Philadelphia, 1949).

Yāqūt, *Mu'jam al-buldān*, ed. F. Wüstenfeld, *Jacut's geographisches Wörterbuch* (Leipzig, 1866-73. 6 cilt).

Yule, Sir Henry, *Cathay and the way thither*, yeni bas. H. Cordier (Londra, 1913-16. 4 cilt. Hakluyt Society, 2. dizi, XXXIII, XXXVII, XXXVIII, XLI).

Yule, Sir Henry and Cordier, H. (çev.), *The book of Ser Marco Polo the Venetian concerning the kingdoms and marvels of the East*, 3. bas. H. Cordier (Londra, 1903. 2 cilt).

Dizin

Aa

Aarserum (Erzurum) 273
Abbasi Halifesi 50
Acacron (Lahhin) 274, 275
Adriyatik 32
Aeneid (Virgilius'un epik şiiri) 68
Afganistan 28
Afrika 121
Ağrı Dağı 276 ayrıca bkz. Ararat, Massis
Aiiax (Ayas) 283
Aini (Ani) 279
Akra, Akralı 53, 57, 129, 195, 281-282, 284
Alaaddin Keykubad II. 293
Alaaddin Muhammed 28
Alacin (Prenses) 291
Alan(lar) 114-115, 125, 138-140, 223, 267-270
Albania (Arnavutluk) 142
Alföld 22, 33
Almanya 33, 45, 124
Altın Orda 55, 89
Amorricum 195
Amuderya 28
Anadolu 48, 54
Anadolu Selçuklu Sultanlığı 29, 47, 77-78, 81, 197, 232, 257, 267, 273, 277, 280, 282, 284-285
André (Longjumeaulu) 46, 51-53, 58, 61
André (Peder, Elçigidey'in elçisi) 55
André (Rahip) 134, 140, 156, 178-179, 195, 240, 251
Ani bkz. Aini
Antakya 30, 133, 283
Arabuccha bkz. Arık Böke
Aral Denizi 28
Arapça 129
Ararat 271-272 ayrıca bkz. Ağrı Dağı
Aras 271-273, 276, 280
Araxes bk. Aras
Arghali (yaban koyunu) 68
Argun Ağa (Argon) 207, 273-274, 277-278
Arık Böke 233-234
Arsengen (Erzincan) 280
Arseron (Erzurum) 197
Aseer (Laskaris) 81 ayrıca bkz. Vastacius
Ascelin (Elçi) 47-49, 54
Assan (Asen) 81, 150, 285
Assissi 282
Aşai Rabbani 63, 128, 200, 221, 226
Avarlar 25
Ayas bkz. Aiiax
Ayasofya 58, 82
Azak Denizi bkz. Maeotis Denizi

Ba

Baaclıu (Bayçu) bkz. Bayçu
Bacon 58, 68, 70
Bacon, Roger 56, 64
Bağdat 50, 52 ayrıca bkz. Baldach
bal (bal şarabı)
Baldach (Bağdat) 226, 232; Halifesi 256
Baltu (Cotota Caten'in oğlu) 200, 205
Bar Hebraeus (tarihçi) 40
Barçuk Han 291
Bartholomeus (Aziz) 252, 274
Bartolomeo (Cremonalı, Rahip) 37, 59-60, 64, 66, 84
Basil (Aziz) 281
Basil (İngiliz beyi) 66
Basil (İngiliz'in oğlu) 222
baskak (daruga, daruggaçi) 35-36
Başkırlar 30
Batu 32-35, 41, 43-44, 53, 55, 58, 60-61, 66, 82, 85, 96
Baudoin (Hainaultlu) 59, 127, 210
Baudouin II (Konstantinopolis Latin İmparatoru) 58
Baybars el-Mansuri 294
Bayçu 29, 47-48, 50, 54, 272, 274
Beazley, C. R. 69-70
Bela IV. (Macaristan Kıralı) 32, 43, 45, 285
Belegrave (Belgrad) 233
Benedyct (Polonyalı) 46

Berca (Berke, Batu'nun kardeşi) 138
Berke (Batu'nun kardeşi) 55, 139
Bernard (Rahip) 277
Berthold Aquileia (Patrik) 44
Blaclar (Vlaklar) 138, 150
Blakia (Eflak) 81, 151
Blanche (Naip Kraliçe) 51
Blasius (Aziz) 281
bocca (başlık) 101-102, 200
Bohemya 44-45, 150
Bolad, Bolat 61, 157, 236, 248
Boniface de Molendino 281
Buchier (Parisli kuyumcu) 63, 65, 194
Buchier, Guillaume 62, 66, 195, 197, 203, 213, 218-219, 221, 225, 227-228, 233, 237, 242, 246, 250, 255-256, 262-263
Budistler 63, 66
Bulgai (Boplghai, saray başkâtibi) 203, 205, 207, 218, 231, 260, 262
Bulgaristan 151
Bulgaristan, Büyük 99, 124, 139, 142, 148-150
Bulgaristan, Küçük 81, 138
Bulgarlar 143, 150-151
Büri (Ögedey'in yeğeni) 30, 33, 58, 61

Ca

C. De Bridia (Fransisken rahip) 46
Caesarea (Kayseri) 281
Caesarea (Kayzeriye) 52, 58
Cailac (Kayalık) 159, 161, 181
Camath (Kemah) 280
Camus bkz. Oğul Kaymış
Cangle (Kangliler)140, 148, 151
Capchac bkz. Kıpçaklar
Capet Hanedanı 49
caracomos (kısrak sütü) 189, 219
Carpini, Giovanni del Piandi 24, 33-34, 44-47, 49, 64, 68, 289
Cassaria bkz. Gazaria
Cataia bkz. Katay
Cataia, Büyük bkz. Katay
Caule (Kao-li, Kore) 213
Cebe (Cengiz Han'ın komutanı) 29
Celaleddin (Harezmşah Sultanı Küçülüğ'ün oğlu) 29, 48
Cemanium 276
Cengiz Han 22, 24, 27-30, 34-36, 40, 42-43, 55, 107, 135-137, 152, 156-168, 181, 211-212, 258, 289, 291-292
Chao Hung (Sung elçisi) 36
Charpentier, J. 70
Cherina (Moğol prensesi) 206
Chin Hanedanı 26-28, 35-36
Chronica Majora 32, 46
Chung-tu (Chin Hanedanı'nın başkenti) 27
Cirina (Şirin, Moğol prensesi) 189
citharula (saz)113
Clemens (Aziz) 78, 273
Coiac (Sartak'ın başkâtibi) 61-62, 126, 129-132, 265-266, 268
Coir Han (Antakya egemeni) 133-134, 288-289 ayrıca bkz. **Gürhan**
comos (kısrak sütü) 91, 93, 95-96, 104, 108, 112, 114-115, 117-118, 129, 139, 144-145, 147, 188, 202, 232, 252, 264, 273
Corpus Christi College 69
Cota (Kotay, Curia, Mengü'nün ikinci eşi) 205, 207, 209, 232, 235
Cotota Caten (Kutuktay Hanım) 200, 215, 253
Crac sultanı 195
Critler (Kereyitler) 135
Crosminiler (Harezmliler) 272
Cuçi (Cengiz Han'ın en büyük oğlu) 30
Curcus (Korikos, Corycus, Gorighos) 282
Curçen(ler) 26, 35 ayrıca bkz. **Chin Hanedanı**
Curgia (Gürcistan) 272
Curgiler (Gürcüler) 271
Cüveyni 38, 40, 72

Çe

Çerkesler 125 ayrıca bkz. **Kerkis**
Çin 20, 24, 26-27, 38, 67, 71-72
Çince 38, 71-72
Çormagun (Moğol komutanı) 29

Da
Daruga bkz. Baskak
David (Davud, Musullu Hıristiyan) 49-50, 53, 127, 129, 240, 258, 286
David (Kral) 22, 30-31, 40
David (Nasturi papaz) 63, 175, 205, 217, 222
Dawson, Christopher 71
Demir Kapı 125, 138, 140,142, 269-270
Dicle 273
Dimyat 17, 20, 22, 40, 51, 57
Dominikenler 18, 44, 46
Don Irmağı 56, 67

Ec
Ecclesiasticus 75
Efes konsili 38
Elçigidey 34, 49-55, 57
El-Harbiyya (La Forbie) 48
Elias 17
el-Kamil (Eyyübi Sultanı) 17,19
Ermeni(ler) 71, 198, 206, 223, 236, 264, 274, 284; papazlar 129
Ermenice 47, 72, 182, 203, 206, 216-217
Ermenistan 47, 248, 266-267, 271, 276-277, 282, 285
Ermenistan, Büyük 207
Ermenistan, Küçük (Kilikya) 281
Erzincan bkz. Arsengen
Erzurum bkz. Aarserum, Arseron
es-Salih Eyyub (Mısır Sultanı) 48
Etilia (Volga Irmağı) 118, 124-126, 132, 139-140, 142-143, 149, 157, 265, 267ayrıca bkz. Volga Irmağı

Fı
Fırat 48, 273, 280
Filistin 21, 48, 51, 57
Flanders 56
Francesco (Assisili, Aziz) 17, 19
Fransa 31, 45, 57, 149, 267
Fransisken(ler) 17-18, 34, 44, 46, 59-60
Friedrich II, İmparator 18-19, 33, 43, 47

Ga
Galiçya 44
Ganges 272
Gasaria (Cassaria, Caesarea) bkz. Gazaria, Kırım
Gazan Han 55
Gazaria 77-78, 80, 118, 163
Gazze 48
Germen şövalyeleri 120
Gıyaseddin Keyhüsrev II. 293
Giacomo d'İseo (Rahip) 56, 289
Gosset (kâtip) 58, 64, 84, 146, 266-267
Goth 84
Grand Pont 194
Gregorius IX. Papa 31, 33, 44
Gregoryen Reformu 66
Guido (Trabzon beyi) 81
Guilaume (Guy) 51, 194
Gürcistan 18, 31, 78, 277, 284-285; Krallığı 29
Gürcü Denizi bkz. Karadeniz
Gürcü(ler) 47, 78, 140, 223, 271-273, 277, 281, 285 ayrıca bkz. Curgiler, Curgia
Gürhan 28, 280 ayrıca bkz. Coir Han
Güyük Han (Ögedey'in oğlu) 30, 33-35, 40-41, 44-45, 50, 52-53, 59, 72, 134, 143, 178-180, 251, 259 ayrıca bkz. Keu Han

Ha
Habeşistan 20-21
Haçlı Seferi, I 19, 21
Haçlı Seferi, III 19
Haçlı Seferi, IV. 19
Haçlı Seferi, V. 17, 20, 22, 31
Haçlı Seferi, VII 20, 40
Halapia (Halep) 280
Halep 51, 54
Harezm 28, 49-50 ayrıca bkz. Crosminiler
Harezmşah 28-29, 31, 36, 42-43
Haşhaşi(ler) 231-232
Hazar Dağları 272
Hazar Denizi 29, 52
Henri (Kıbrıs Kralı) 49-50
Henri II (Aşağı Silezya Dükü) 32
Henry III (İngiltere Kralı) 51
Heredotos 20
Het (Kral) 50

Het'um I (Küçük Ermenistan Kralı) 30
Hıms 48
Hindistan 20, 50, 172, 257
Hirkania 273
Hitay imparatorluğu 28
Homo Dei (çevirmen) 61, 84, 146, 262, 287
Honorius III, Papa 17, 22
Hsi-Hsia (Tangutlar) 27-28
Hsi-ngan (Çin eyaleti) 38
Hunlar 25,150
Hülagu 55, 105, 232, 250, 256, 271, 273, 278

Iagac (Ural) ırmağı 149
Innocentius IV. (Papa) 43-47, 53, 71, 286
Irak 38, 40
Isidorus 118, 140, 149, 212
Iugurlar (Uygurlar)161

İam 126, 132, 177, 181, 194, 260 ayrıca bkz. Yam
İberia bkz. Gürcistan
iduk-kut (Moğollarda hükümdar unvanı) 36
İlhan Argun 271
İlhanlı(lar) 55, 72, 271
İl-khan bkz İlhanlı(lar)
İran 22, 24, 35, 38, 53, 55, 72, 99, 125, 138, 140, 142, 158, 161, 195, 207, 272, 276, 291
İsidore 67
İsidorus (Sevillalı) 20
İskender (Makedon Kralı) 20, 270
İskitya 87, 173
İtalya 33-34

Jean (Beaumontlu) 144
Jean (Carcassonnelu) 51
John (Kral) bkz. Yohannes (Rahip, Kral John)
Joinville, Jean de 52, 55
Jonas (Rahip) 63, 65
Judas Thaddaeus (Aziz) 274
Julian (Macar Dominiken rahibi) 43

Kafkas(lar) 29, 149, 173, 273
Kahire 51
Kalka Irmağı 29
Kallisthenes (sahte) 20
Kangliler 30 ayrıca bkz. Cangle
Kapadokya 281
Kappler, Claude 71
Kappler, Rene 71
Karadeniz 77-78, 80, 122, 125, 266
Karahitay (Kara Khitay) 21, 28, 35, 133-134, 158, 288
Karakurum 44, 36, 62, 66-67, 135, 137, 163-164, 168, 172, 187, 194, 210, 219, 221, 231, 233, 256, 261-262, 289
Karpatlar 32, 45
Katay 25, 40, 99, 136, 163, 171-173, 211-214, 231, 242, 253
Kataylılar 67
Kayalık (kent) 38 ayrıca bkz. Cailac
Kayseri bkz. Caesarea (Kayseri)
Kayzeriye bkz. Caesarea (Kayzeriye)
Kazakistan 34
Kemah bkz. Carnath
Kencek 35
Kerek 48
Kereyit(ler) 26-27, 40, 135 ayrıca bkz. Critler
Kerkiler 211
Kerkis (Çerkes) 99, 138
Kerson (Sivastopol) 78, 80, 84
Kerülen Irmağı 137
Keu Han bkz. Güyük Han
Keyhüsrev 284
Kıbrıs 40, 48-50, 53, 57, 127, 195, 202, 279, 283
kırmız bkz comos
Kıpçak(lar) 25, 118-119 ayrıca bkz. Kumanlar
Kırım (Gothia) 22, 59, 85
kısrak sütü bkz. comos
Kiev 44
Kilikya 54, 282
Kinçak (Kencek) 155 ayrıca bkz. Kencek
Konrad (Alman Kralı) 33
Konstantinonopolis 19, 51, 58-60, 78, 80-84, 111, 114, 150-151, 210, 275-276, 285

Köln 46, 285
Kösedağ 29, 54
Kubilay 28
Kudüs 19, 48, 145, 185, 206, 275
kulan (yaban eşeği) 68
Kumanlar 29-31, 43, 67, 85, 108, 112, 118, 121, 125, 140, 148, 170, 222 **ayrıca bkz. Kıpçaklar**
Kuryakuz (Cyriacos, Togril'in babası) 40
Kutsal Topraklar 17-19, 55, 57, 64,82-83,208,261, 285
Küçülüğ (Nayman prensi) 28-29, 40

Le
Lefkoşe 57, 283
Lehler 150
Leiden 69
Lesgi (Lezgi) 125, 140, 269
Liao (Sunig Hanedanı'nı deviren komutan) 25
Liegnitz 32
Longa (güneydoğu Mançurya)170
Lorraine 193, 221
Louis IX (Fransa Kralı) 18, 20, 32, 41-42, 45, 48, 49-55, 57-60, 64, 75, 258-260
Lumley (Lord) 69
Lyons 44-45, 47

Ma
Macar(lar) 45, 63, 115, 139, 147, 149, 184, 223, 255; **Krallığı** 25
Macaristan 31-33, 44, 119, 147, 151, 193, 209, 221-222, 233, 251, 267, 285
Macaristan, Büyük 211
Maeotis bataklıkları 118, 122, 142
Maeotis Denizi (Azak Denizi) 77, 80, 120
Magyarlar 25
Mançurya 22, 26 **ayrıca bkz. Longa**
Mangu, Möngke bkz. Mengü
Manse (Man-tze, güney Çin) 213
Mansure 51, 57, 196
Marco Polo 68, 72
Margaret (Kraliçe) 57
Marghuz (Marcus, Togril'in dedesi) 40
Maria Magdalena 121, 224
Markos (Musullu Hıristiyan) 49-50, 53
Marsengen 278
Massis (Ağrı Dağı) 277
Matrica (Tamatarca, Tmutorakan) 78, 80
Matthew Paris 30-32, 46-47, 49, 52
Maverannehir 24
Memluk Devleti 55
Mengü Han 30, 35, 37-38, 40-42, 52-53, 55, 60-62, 64-66, 72, 107, 134, 136, 140, 146, 148, 155, 157-159, 165, 167, 178-181, 185, 190-192, 194-199, 201, 203, 206-207, 209-211, 214-219, 223-225, 227-229, 231-234, 236-240, 242-243, 246, 250, 253, 256, 259-261, 264-266, 269-270, 273, 279, 283, 290, 293
Merdvinler 124 **ayrıca bkz. Mordvinler**
Merkitler 27, 40, 135, 258
Methodius 274
Metz 193
Metzli "Paşa" (Paquette) 66
Mısır 17, 19-20, 41, 51, 54-55, 57, 121, 149; **ordusu** 48
Mo'al bkz. Moğol(lar)
Mo'an (Mughan) 271
Moğol(lar) 24-32, 35-38, 40-45, 53-54, 89, 100, 107, 136, 148, 165, 167-169, 172-173, 175, 196-198, 211-212, 218, 237, 239, 250, 253, 258, 260; **diplomasisi** 49; **elçileri** 43; **banedanı** 27; **istilası** 31; **ordusu** 33-34, 42, 46 **ayrıca bkz. Su Moğolları**
Molıi ovası 32
Moksel(ler) 99, 124, 287-288
Moles (Kral) 196
Montreal (Şevbek) 195
Moravya 32
Mordvani 288
Mordvinler 30 **ayrıca bkz. Merdvinler**
Muc(lar) 171
Muhammed (Hz.) 142-143, 231, 234
Mulihet (Haşbaşiler) 140, 232
Musul 46
Müslüman(lar) 17, 19, 21-22, 28-29, 31, 38, 41, 49-50, 62-63, 82-83, 139, 160, 258, 261 **ayrıca bkz. Saraken(ler)**

Ma
nasic, nasici (Bir tür incili brokar) 202, 259
Nasturi(ler) 36, 38, 40-41, 63, 66-67, 126, 131, 134-135, 160-162, 168, 173-174, 184, 187, 190, 199, 201-203, 205-206, 210, 217, 221-223, 225-226, 239-241, 244-245; papazı 62, 65, 138, 146, 163, 198, 200, 204, 208, 218, 237, 242, 262
Nayman(lar) 27-28, 31, 36, 40, 178, 258
Nestorius 38
Nicholas de Santo Sior 281
Nikaia (Nicaea, İznik) 81, 186, 197, 232, 273, 285
Nil 19, 22
Ninovalılar 202
Nuh'un Gemisi 276

Oğ
Oğul Kaymış (Camus; Güyük'ün karısı) 34, 52-53, 259
Onankerule (Cengiz Han'ın konutunun bulunduğu yer) 137, 181, 211 ayrıca bkz. Onon Irmağı, Kerülen Irmağı
ongghod (ata imgeleri) 37
Onon Irmağı 137
Opus Maius 56, 68
Oreugailer 211
Organum 159, 161 ayrıca bkz. Kayalık, Cailac
Orleans 56, 151
Ortodoks(lar) 25, 31, 216, 274; Kilisesi 38; yöneticiler 44
Oşin bkz. Usin (Baron)
Ovis Poli (yaban koyunu) 68

Ög
Ögedey (Cengiz Han'ın ardılı) 27, 29-30, 33, 36, 40, 53, 72, 289, 291
Öngütler 40

Pa
Pamir 28
Pannonia 151 ayrıca bkz. Macaristan
Paris 52, 56, 122, 151
Pascatu (Pascatur, Büyük Macaristan) 99-100, 149-150
Pascaver (Büyük Macaristan) 211
Pascha (Paquette) 193 ayrıca bkz. Metzli "Paşa"
Peçenekler 25
Pelliot, P. 57, 287-288, 290
Peter des Roches (Winchester Piskoposu) 31
Petrus (Aziz) 130
Philip (Toucyli, II. Baudoin'in Fransa elçisi) 58
Philipp von Schwaben 25, 33
Plinius 20
Policarpo, John (Rahip) 144
Polonya 31, 33, 44-45, 119
Pontus Denizi 77 ayrıca bkz. Karadeniz
Prusya 120

Ra
Rabban Şauma (Nasturi keşişi) 67
Rabban-Ata (Simeon, Nasturi kâtip) 46
Raimund (Theodolus, Akralı kâtip) 195 ayrıca bkz. Theodolus (Akralı kâtip)
ravent 207
Reşideddin 24, 34, 287, 289, 292
Riazan 30
Rockhill W.W. 71-72, 287
Roma Kilisesi 31
Rouen 233
Ruslar (Ruteni) 31, 63, 83, 114, 120, 150, 163, 214
Rusya 43, 78, 85, 99, 119, 122
Rükneddin Kılıç Arslan IV. 293

Sa
Sahensa (Şehinşah, Gürcü prensi) 277, 279
Saint-Denis 37
Sajo Irmağı 32
Salimbene (Fransisken tarihçi) 34, 70
Samag (Şamakhi kenti) 271
Samaron (Şabaran kenti) 270
Santiago (İspanya'da hac yeri) 216
Saraken(ler) 83, 115, 117, 120, 124-125, 128, 138-139, 142-143, 145, 151, 155, 158, 161-162, 168, 173-174, 181-182, 206, 210, 231, 234, 237-239, 241, 244-245, 267, 269, 274, 277, 281-282, 284-285; papazları (uleması) 198; sinagogu (camii) 279
Sarı Nehir 27

Sartak (Batu'nun oğlu) 41, 53, 57-60, 62, 71, 82-85, 110-111, 117, 121, 123, 126, 129, 131-132, 134, 138-139, 143, 146, 156, 181, 183, 190-191, 229, 238, 240, 259, 264-269, 277, 279
Scacatai (Moğol komutanı) 59-60, 111, 113
Scican (Şeyban, Cuçi'nin küçük oğlu) 178
Sclavonia bkz. Slavonia
Sebaste (Sıvas) 281
Segin (Hsi-king kenti) 173
Seine Irmağı 122, 139
Selahaddin Eyyubi 19
Selçuklular 30, 54 **ayrıca bkz. Anadolu Selçuklu Sultanlığı**
Seres 67, 171
Sergius (Sargis, Sergis, Ermeni Keşişi) 61, 65, 198
Sergius (Sargis, Serkis, Aziz) 203
Shih-Wei Konfederasyonu 25
Silezya 32
Simon (Saint-Quentinli) 47, 54-55
Sinopolis (Sinop) 77-78, 81
Siremon (Şiremun, Güyük'ün yeğeni) 179-180
Siroan (Şirvan) 140
Siroan Denizi (muhtemelen Hazar Denizi) 140
Sisian (Ermenistan'da kent) 47
Slavonia 81, 150-151
Smbat (Sempad, Ermenistan başkomutanı) 30, 50
Soğdca 36
Solanga (kuzey Kore) 170
Soldaia (Sudak) 59-60, 62, 80, 82, 84, 78, 111, 114, 138
Solinus 20, 212
Sorkoktani (Tuluy'un eşi) 34-35
Speculum Historiale 47
St. Denis 56, 231
Stanbrook Manastırı 71
Su Moğolları 24, 211
Subutay (Cengiz Han'ın komutanı) 29
Sueniler (Svanetia halkı) 80
Summerkent (Sümerkent) 267
Sung (Çin Hanedanı) 24-25, 27-28, 36
Suriye 19, 21, 29, 41, 48-49, 55-57, 140, 267, 279
Suzdal Prensi 43
Süryanice 36, 38, 63, 129, 174

Şam 48 **Şa**
Şamanizm, Şamanlar 109, 135, 167, 248, 252-254

Talas 61, 156-157 **Ta**
Tanais Irmağı (Don Irmağı) 80-81, 118-121, 124-125, 142, 265 **ayrıca bkz. Don Irmağı**
Tangutlar 27, 168, 214 **ayrıca bkz. Hsi-Hsia**
Tanrı (Tengri) 27, 42
Taraz bkz. Talas
Tartar bkz. Tatarlar
Tatarlar 26, 32, 64, 75, 80-81, 85-86, 89, 101, 118-120, 122-125, 128, 132, 135-136, 140, 142, 150, 159, 167, 174, 180, 185, 194-195, 197, 213, 222, 267, 270-271, 274-275, 277, 280, 284-285, 290
Tauris (Tebriz) 272, 274, 276-277
Tebet bkz. Tibet
Tefilis 277, 280
Temuçin 26-27
terracina (pirinç şarabı) 189, 219
Teuton Şövalyeleri 120
Theodolus (Akralı kâtip) 53, 195-197 **ayrıca bkz. Raimund**
Thomas (Aziz) 20
Thomas (başrahip) 186
Tibet 71, 169-170, 214
Tiflis 18, 271
Togril (Kereyit Hanı) 26-27, 40
Trabzon (Trebizond) 77, 81
Tripoli (Trablus) 283
Tuluy (Cengiz Han'ın oğlu) 34-35
Tuna 32, 81, 87, 118, 150
Turchia, Turkia bkz. Anadolu Selçuklu Sultanlığı
Türkmenler 160

Ulak(lar) 150, 291 **ayrıca bkz. Vlaklar** **Ul**
Unc (Rahip Yobannes'in oğlu) 134, 136, 168
Ural Irmağı 290 **ayrıca bkz. Iagac (Ural) ırmağı**

Usin (Baron) 282
Uygur(lar) 24, 35-36, 67, 162, 165, 168-170, 214, 245, 267; **Alfabesi** 36; **Türkleri** 28 ayrıca bkz. **Iugurlar**

Va **Valani, Valania bkz. Kıpçaklar**
Van de Wyngaert 69-72, 288, 291, 287
Vandallar 150
Vastacius (III. İoannes Dukas) 81, 186, 197, 232, 237, 277, 285
Vincent Beauvais 47
Vladimir 30
Vlaklar 290
Volga Irmağı 33, 56, 67
Volhynia (Volyn) 44

Wy **Wyngaert, Anastasius Van den (Fransisken)** 70

Ya **Yafa** 58
Yam 36
Yconium (Konya) 281
Yesügey 26
Yeşaya 280
Yohannes (Rahip, Kral John) 21-22, 41, 50, 134-135, 168, 178
Yuhanna (Aziz) 208
Yule, Henry (Sir) 68
Yunus orucu 202
Yüan Shih 72, 294

Za **Zacharias (Zakara, Gürcü komutan)** 278
Ziquia 80

Kuzey Fransa'nın Flamanca konuşulan Ruysbroeck (Rubruck, Rubrouck) bucağında, bir tahmine gore 1215-1230 yılları arasında doğmuş olan Willem bir Fransisken rahibiydi. Fransa Kralı IX. Louis'in emriyle "Tatarları" Hıristiyanlığa döndürme göreviyle Moğolistan'a gitmek üzere yola çıktı. Yolculuğunun ilk durağı Ioannes III Dukas Vatatzes'in imparatorluğu dönemindeki Konstantinopolis oldu. Ayasofya Kilisesi'nde bir vaaz verdikten sonra Doğu yolculuğuna devam etmek üzere 7 Mayıs 1253'te kentten ayrıldı. Karadeniz'i aşarak Kırım'a ulaştı. Buradan öküz arabalarıyla yoluna devam etti ve dokuz gün sonra Don Nehri'ni geçerek Kıpçak Hanlığı'nın hükümdarı Sartak Han'la karşılaştı. Han, Rahip Willem'i Volga yakınlarındaki Saray'da bulunan babası Batu Han'a yolladı. Batu din değiştirmeyi reddetti ama Willem'in Büyük Moğol hükümdarı Mengü Han'ı ziyaret etmesini sağladı. Willem ve beraberindekiler 16 Eylül 1253'te Büyük Han'ın Karakurum'daki sarayına ulaşmak için 9000 kilometrelik yolu aşmak üzere at sırtında yola çıktılar. Rahip Willem 4 Ocak 1254'te Mengü'nün huzuruna kabul edildi. 10 Haziran 1254'e kadar burada kalan Willem memleketine dönmek üzere bu tarihte yola çıkarak, 15 Ağustos 1255'te, o sırada bir Haçlı devleti olan Akdeniz kıyısındaki Trablus'a ulaştı. Fransa'ya döndüğünde ise Kral IX. Louis'e *Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratia 1253 ad partes Orientales* başlıklı bir rapor sundu. Rahip Willem raporunda Moğolların tuhaf bulduğu adetlerinin yanı sıra Orta Asya'nın ilk bilimsel tasvirini yapıyordu.

Antropolojik gözlemler de içeren rapor, İslamiyet'in İç Asya'ya nüfuz ettiğini şaşkınlıkla dile getiriyordu. Willem Hazar Denizi'nin bir iç deniz olduğunu ve sanıldığı gibi Kuzey Buz Denizi'ne bağlanmadığını da belirtiyordu. Hakluyt Derneği 1900'de W.W. Rockwill'in önsözü ve notlarıyla *The Journeys of William of Rubruck to eastern parts of the world 1253-1255* (Ruysbroeckli Willem'in dünyanın doğu kesimlerine yolculuğu 1253-1255) başlıklı yapıtını yayınladı. Ama aynı dernek o tarihten bu yana Moğol dünyasıyla ilgili bilgilerin çok değiştiğini göz önüne alarak Latince metni Peter Jackson'a yeniden çevirtip notlatarak kitabı 1990'da yeniden yayınladı. Elinizdeki kitap bu 1990 edisyonunun çevirisidir.

SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 978-605-105-056-0

27,50 TL